

A (Hi)story of a Sewing Machine: *Connecting Broadly* as a Research Technique in the Study of History
Bir Dikiş Makinesinin Tarihi/Öyküsü: Geniş İlişkilendirme Tekniğinin Tarih Çalışmalarında Kullanımı
Arda ARIKAN

Birinci Dünya Savaşı'nda Çoruh Cephesi-1915
Frontline of Çoruh in the First World War-1915
Mehmet BİLGİN

İlhanlı Astronomisinin Bizans ve Avrupa Astronomisine Etkisinde George Chioniades'in Rolü
The Influence of Ilkhanians Astronomy on The Byzantine and European Astronomy the Role of George Chioniades
Seyfettin KAYA

Demokrat Parti Balıkesir Mebusu İbrahim Sıtkı Yırcalı'nın 27 Mayıs Sonrası Yargılanması: Anayasayı İhlal Davası
The Balıkesir Deputy of Democratic Party İbrahim Sıtkı Yırcalı's Trial After 27th May: Violation of the Constitution
Beral ALACI

Cumhurbaşkanı İnönü'nün TBMM'yi Açış Konuşmaları Bağlamında Türk Dış Politikası ve Türkçü-Turanı Akımlar (1939-1944)
The Turkish Foreign Policy and Turkish-Turan Flows in the Context of TBMM's Opening Speeches of President İnönü (1939-1944)
Alpaslan ÖZTÜRKÇİ

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Azınlıkların Hukuki Durumu ve Maronit Azınlık Grubu
Legal Status of Minorities in the Turkish Republic of Northern Cyprus and Maronite Minority Group
Mustafa ERÇAKICA

Gurluların Var Olma Mücadelesinde Bir Dönüm Noktası: Âhengerân Savaşı (400/1010-1011)
A Turning Point in the Struggle of Existing of the Ghurids: The Battle of Agangaran (400/1010-1011)
Vural ÖNTÜRK

Tur Abdin Bölgesi'nde Beth Sluto/Slutho (Yazlık Kilise/Dua Evi) Geleneği
Beth Slutho (Summer Church / Prayer House) Tradition in Tur Abdin Region
Ufuk ELYİĞİT
Tahsin KORKUT

Alegorik Anlatım ve Rönesanstan Modernizme Batı Resminde Yansıması
Alegoric Expression and its Reflection from Renaissance to Modernism in the West Painting
Evren KARAYEL GÖKKAYA
Cemre Ece KURTMAN

Students' Use of L1 in Response to Referential Questions in Tertiary English Classes
Yükseköğretim İngilizce Sınıflarında Göndergesel Sorulara Karşılık Öğrencilerin Ana Dil Kullanımı
Elif KEMALOĞLU-ER

'Babam Cemil Meriç' Kitabının Varoluşsal Psikolojinin Temel Kavramları Açısından İncelenmesi
Examination of the Book 'My Father Cemil Meriç' in terms of the Basic Concepts of Existential Psychology
Osman SÖNER

Kırsal Yerleşim Alanlarındaki Mahalle Muhtarlığı Seçimlerinde Görülen Nüfus Değişiminin Etik Bağlamında İrdelenmesi: Akçadağ Örneği
The Investigation of Population Change Seen in the Election of The Neighborhood Mukhtars in Rural Areas in The Ethical Perspective: The Case of Akçadağ
Vedat YILMAZ
Ferit İZCİ
Yıldız ATMACA

Tarım Kredi Kooperatiflerinin Faaliyet ve Kârlılık Oranları Açısından Analizi: Amasya İli Örneği (2014-2018 Dönemi)
Analysis of Agricultural Credit Cooperatives in Terms of Activity and Profitability Ratios: The Case of Amasya Province (2014-2018 Period)
Muhammed Said ALICI
Mehmet DEMİR

Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Sosyal Unsurlara Etkisi Üzerine Bir Araştırma
A Research on the Effect of Urban Regeneration Projects on Social Elements
Fatma ÖKDE
Hasan YAYLI

Türkiye'de Hanehalklarının Et Tüketim Kalıpları: Gelirin ve Demografik Faktörlerin Etkisi
Household Meat Consumption Patterns in Turkey: The Impact of Income and Demographic Factors
Özer COŞKUN
Savaş ÇEVİK

Türkiye'de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişki (2005 – 2020)
The Relationship Between Inflation and Unemployment in Turkey (2005 – 2020)
Elife AKIŞ

The Effect of International Tourism Demand on Agricultural Sector in Turkey
Türkiye'de Uluslararası Turizm Talebinin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkisi
Mustafa KIRCA

Dolar Kuru ile Seçili Bist Şehir Endeksleri Arasında Getiri ve Volatilité Yayılımı: Çok Değişkenli Var-Egarch Uygulaması
Return and Volatility Spillover Between Dollar Exchange Rate and Selected Bist City Indices: Application of Multivariate Var-Egarch
Sevilay SAYIN
Ercüment DOĞRU
Samet GÜRSOY

Sosyal Hizmet Merkezi Çalışanlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Efeler Sosyal Hizmet Merkezi Örneği
Determining the Financial Literacy Level of The Social Sevice Center Employees: the Example of Efeler Social Service Center
Emine Ebru BOZÇELİK

Kur'an'da Din Adamlarına Yapılan Eleştiriler
Criticism Made to Clergymen in the Qur'an
Mazhar DÜNDAR

SBED

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute

Sayı/Issue: 49
Yıl/Year: 2020

49

ISSN: 1302-6879

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

2020

Uluslararası
Hakemli Dergi
International
Refereed journal

Sayı/Issue: 49
Yıl/Year: 2020

49

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

*Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute*

KUP 3524/8: 9;

[,n] get 4242"Uc{ ,kKwg 6;

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
uluslararası hakemli bir dergidir.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
is an international refereed journal.

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır. / The journal publishes four issues in a year (March, June, September, December).

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca ve Rusça / Turkish, English, Arabic, Persian, German, French and Russian.

Hakem Kurulu | Referee Board

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
Uses a double-sided blind referee system in which at least two referees serve.

İndeksler / Indexes

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association), SIS (Scientific Indexing Services), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), ROOTINDEXING (Journal Abstracting and Indexing Service), JOURNAL FACTOR, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), TEİ (Türk Eğitim İndeksi), İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), SOBİAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini)

**Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed through iThenticate program.**

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Doç. Dr./Assoc. Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in chief

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./ Assoc. Prof. Tahir ZORKUL (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Yunus ÖZDURĞUN (Siirt Üniversitesi/University)

Tercüme ve Dil Editörleri | Translation and Language Editors

İngilizce Dil Editörleri | English Language Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aydın GÖRMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Zeki EDİS (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Fransızca Dil Editörü | French Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mustafa SOLMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Almanca Dil Editörü | German Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Süleyman ERATALAY (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Rusça Dil Editörü | Russian Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Nükhet ELTUT KALENDER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Üyesi Ramazan ÖZMEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Farsça Dil Editörü | Persian Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Abed Elrahim Azzam Mohammad MARASHDEH	Jadara Üniversitesi/Jadara University, Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali J. Al-ALLAQ	Al-Ain Üniversitesi/University Birleşik Arap Emirlikleri/United Arab Emirates
Prof. Dr./Prof. Faruq MAWAŞİ	Al Qasimi Akademisi/Academy, Filistin/Palestine
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/ University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Hasan ÇİÇEK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Medhat Saad Mohamed ELGAYAAR	Zagazig Üniversitesi/University, Mısır/Egypt
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Munjid Mustafa BAHJAT	Uluslararası İslam Üniversitesi/International Islamic University, Malezya/Malaysia
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFİZ	Balkan Tarihi Araştırmaları Merkezi/Center of Balkan History Research, Kosova/Kosovo
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Prof. Dr./Prof. Recai KARAHAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Salim CÖHCE	İnönü Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Sami Alı JABBAR	Basra Üniversitesi/University, Irak/Iraq
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYİPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. M. Salih ARI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Yakup CİVELEK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdullah DUMAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Bekir KOÇLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tahir ZORKUL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Texas Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Veysi SEVİNÇLİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Abdurrahman ÇALIK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdulmenaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali Fuat DOĞU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Azmi SÜSLÜ	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Bayram KODAMAN	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Cesur PEHLEVAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Hasan BABACAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYĞÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Metin AYIŞIĞI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Necdet HAYTA	Gazi Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFİZ	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Reha SAYDAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Salim CÖHCE	İnönü Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYİPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Tuncay ÖĞÜN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University, Türkiye/ Turkey
Prof. Dr./Prof. Zeki TAŞTAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Bülent Cercis TANRITANIR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. M. Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Rahmi TEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Suvat PARİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Texas Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Zafer KANBEROĞLU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey

Sekreteryaya I Secretary

Ahmet KÖKLÜ
Murat ÇABAZ

Dizgi ve Tasarım I Design

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

Baskı I Print

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

İletişim Bilgileri I Contact Details

e-posta/e-Mail: sbdergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ađ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi I Publication Date

30 Eylül / September 2020

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına; yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors and the publication rights belong to the Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute. It can not be reproduced or reproduced in any form, in whole or in part, without the permission of the publisher. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Articles submitted to the journal are not returned. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

İçindekiler / Contents

“ o gt'QDW	Editörden <i>From the Editor</i>	32
■ Araştırma Makaleleri / Research Articles		
Ctf c'CTK MCP	C*J kırıqt { "qh'c'Ugy kpi 'O cej kpg<Connecting <i>Broadly</i> "cu'c'Tgugctej "Vgej plks wg'kp"vj g" Uwf { "qh'J kırıqt { <i>Bir Dikiş Makinesinin Tarihi/Öyküsü: Geniş İlişkilendirme Tekniğinin Tarh Çalışmalarında` Kullanımı</i>	35
O gj o gvD NI P	Birinci Dünya Savaşı'nda Çoruh Cephesi-1915 <i>Frontline of Çoruh in the First World War-1915</i>	4;
Seyfettin KAİ C	ij cpn"Astronomisinin Bizans ve Cxtwr c" Astronomisine Etkisinde I gqtge Chioniadès'in Rolü <i>The Influence of İlkhánans` Astronomy on The Byzantine and European Astronomy the Role of George Chioniadès</i>	75
Dgt enCNCEK	Demokrat Parti Balıkesir Mebusu İbrahim Sıtkı [,tecn)p,p"49'O c { ,u"Uqptcu, [cti ,npo cu,< Cpc { cuc { , " j nñF cxcu, <i>The Balıkesir Deputy of Democratic Party İbrahim Sıtkı Yırcalı's Tral` After 27th May: Violation of the Constitution</i>	99
Circuep" \ V©TME	Ewo j wtde ncp, " p³pÄpÄp"VDO O) {"C±, " Mqpw o crct, "Dc rco ,pf c" Türk Dış Politikası ve VÄtmÄVwtce, "Cmo rct"³; 5; /3; 66+ <i>The Turkish Foreign Policy and Turkish-Turan Flows in the Context of TBMM's Opening S peeches of President İnönü (1939-1944)</i>	325
O wuclc'GT¥ CMİEC	Mw g { "M,dt,u" Türk Cumhuriyeti'nde C ,pnñrt,p" Hukuki Durumu ve Maronit C ,pnñİ twdw <i>Legal Status of Minorities in the Turkish Republic of Northern Cyprus and Maronite Minority Group</i>	355
Xwtcn" PV©TM	I wtñrt,p"Xct"Qm c'O Äecf grgukpf g"Dkt "F³pÄo " P qmçu,<Zj gpi gt-p"Uxc , "622 B232/3233+ <i>A Turning Point in the Struggle of Existing of the Ghurds: The Battle of` Agangaran (400/1010-1011)</i>	383

WmniGN V Vahsin KORKUT	Vw"Abdin Bölgesi'nde Beth Sluto/Slutho *¶ azlık Kilise/Dua Evi) Geleneği <i>Beth Slutho (Summer Church / Prayer House)</i> <i>Tradition in Tur Abdin Region</i>	397
Gxtgp'MCTC] GN" I .. MMC] C Ego tg'Geg'MWTVO CP	Cıgı qtm' Cprıv, o 'xg'T³pgucpuwcp"O qf gtp o g" Dcv, 'Tguo pf g" [cpu, o cu, <i>Alegoric Expression and its Reflection from</i> <i>Renaissance to Modernism in the</i> <i>West Painting</i>	429
Elif KEMALOğLU-ER	Students' Use of L1 in Response to Referential Questions in Vertiary English Classes <i>Yükseköğrenim İngilizce Sınıflarında Göndergesel Sorulara Karşılık Öğrencilerin</i> <i>Ana Dil Kullanımı</i>	45;
Quo cp'U' PGT	'Babam Cemil Meriç' Kitabının Xctqnw ucn' Psikolojinin Vgo grıMxctco rct, 'C±,u,pf cp" İncelenmesi <i>Examnation of the Book 'My Father'</i> <i>Cemil Meriç' in terms of the Basic Concepts</i> <i>of Existential Psychology</i>	483
Xgf cv[KNO C\ Ferit İZCİ [,ıf ,] 'CVO CEC	M,tucıf] gtrg o "Cıprıct, pf cnıO cj cmg"O wj vctn , " Seçimlerinde Görülen Nüfus Değişiminin Etik Dc rco ,pf c" tf grıpo gu-" Akçadağ Örneği <i>The Investigation of Population Change Seen in</i> <i>the Election of The Neighborhood Mukhtars n</i> <i>Rural Areas in The Ethical Perspective:</i> <i>The Case of Akçadag</i>	4:7
Muhammed Said CNİEK O gjo gv'FGO T	Vct, o 'Mıgf k'Mıqr gtcwı gıplıp' Hıcrık gv'xg" M-tınnıı' Qtcpıct, 'C±,u,pf cp' Cpcrık k' Co cu{c" rı" tpg k *4236/423: 'F³pgo k+ <i>Analysıs of Agricultural Credit Cooperatives in</i> <i>Terms of Activity and Profitability Ratios: The Case</i> <i>of Amasya Province (2014-2018 Period)</i>	535
Hwoc" MFG J cwıp[C] NK	MgpıvıgnıF³pÃ Äo "W[i wıro cırt, p, p" Uqu{ cnı' Unsurlara Etkisi Üzerine Bir Ctc vıto c <i>A Research on the Effect of Urban Regeneration</i> <i>Projects on Social Elements</i>	55;
.. gt'EQ MWP Ucxc ¥GX M	VÃtnıf gıf g" J cpıj cmıct, p, p" Gv" VÃngıvo 'Mcnr rct, < Gelirin ve Demografik Faktörlerin Etkisi <i>Household Meat Consumption Patterns in Turkey:</i> <i>The Impact of Income and</i> <i>Demographic Factors</i>	58;

Elife CM	Türkiye'de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişki *4227'6"4242+ <i>The Relationship Between Inflation and Unemployment in Turkey (2005 – 2020)</i>	625
O wuclh' MKTEC	Vj g'G gev'qh'k'vgtpcvqpcr' Vqwtuo 'F go cpf "qp" Agricultural Sector in Vwtng{ <i>Türkiye'de Uluslararası Turizm Talebinin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkisi</i>	643
Sevilay SA[K GteAo gpv'FQ TW Uco gv'I ©TUQ[Dolar Kuru ile Seçili Bist Şehir Endeksleri Arasında Getiri ve Xolatilite [c{ ,no ,<" Çok Değişkenli Xct/Gi ctej "W{i wıo cu, <i>Return and Volatility Spillover Between Dollar Exchange Rate and Selected Bist City Indices: Application of Multivariate Var-Egarch</i>	663
Emine Ebru DQ\ ¥ GN M	Sosyal Hizmet Merkezi Çalışanlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Efeler Sosyal Hizmet Merkezi Örneği <i>Determining the Financial Literacy Level of The Social Sevice Center Employees: the Example of Efeler Social Service Center</i>	689
O c j ct' F©PFCT	Mwt cp fc'Fp"Cf co mt,pc'[apılan Eleştiriler <i>Criticism Made to Clergymen in the Qur'an</i>	6; 7
[ayın İlkeleri ve [c ,o 'Mwtcmrt, <i>Publishing Principles and Writing Rules</i>		739

Alan Editörleri / Area Editors

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Ctea Editor of Arabic Language and Literature
F q±0F t0Cuuq0Rtqh0Cdf wj cf " V O WfVC "Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Ctea Editor of Archeology
Rtqh0F t0Rtqh0Tchgı CXW Q NW/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

Ekoloji Alan Editörü / Ctea Editor of Ecology
Rtqh0F t0Rtqh0HctwniCNCGF F P Q NW/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

Eğitim Bilimleri Alan Editörü / Ctea Editor of Education Sciences
F q±0F t0Cuuq0Rtqh0J Āug{p"CTVWP "/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

İngilizce Alan Editörü / Ctea Editor of Philosophy
F q±0F t0Cuuq0Rtqh0Gtgp"TK XCP Q NW/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

Fransız Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Ctea Editor of French Language and Literature
F t0' t. Üyesi/ Cuan0Rtqh0I Ān gp"VQTWfC "/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

İnceleme Alan Editörü / Ctea Editor of Fine Arts
F t0' t. Üyesi/Asst. Prof. Halit [CDCNCM/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Ctea Editor of Economics
Rtqh0F t0Rtqh0O wj co o gf " ĀnĀO QNNCXGN Q NW/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Ctea Editor of English Language and Literature
F t0' t00{gulCuan0Rtqh0Ugl gp"CTUNCP "/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

İngilizce Alan Editörü / Ctea Editor of English Language
Rtqh0F t0Rtqh0O gj o gvC[I 0P "/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

İktisat ve Siyaset Bilimi Alan Editörü / Ctea Editor of Public Administration and Political Science
F t0' t. Üyesi/Asst. Prof. Sait EBİNÇ/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Ctea Editor of Art History
F t0' t00{gulCuan0Rtqh0Quo cp"C[VGM P "/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Ctea Editor of Sociology
F q±0F t0Cuuq0Rtqh0Go p" [c ct'F GO TE "/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

Spor Alan Editörü / Ctea Editor of Sports
Rtqh0F t0Rtqh0HctwniCNCGF F P Q NW/"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Ctea Editor of History
Rtqh0F t0Rtqh0Mgo cni[AKUT - Anadolu Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Ctea Editor of Turkish Language and Literature
F q±0F t0Cuuq0Rtqh0O wcv" \ V0TM6"Xcp"l Ā ĀpeĀYıl Üniversitesi/University

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of The This Issue

Prof. Dr. /Prof. Abdulkadir BİLEN	Dicle Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Arda ARİKAN	Akdeniz Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Barış ÖZDAL	Uludağ Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Fatma Feryal ÇUBUKÇU	Dokuz Eylül Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Mümtaz Ulvi KESER	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. İsmail ÖZÇELİK	Aydın Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. İsmail ÇALIŞKAN	Ankara Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Ramazan KILIÇ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Yüksel DEMİRKAYA	Marmara Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Vedat EKERGİL	Anadolu Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Vefa TAŞDELEN	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi /University
Prof. Dr. /Prof. Zehra ASLAN	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Bekir KOÇLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Fatih GENCER	Bitlis Eren Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Feyza KURNAZ ŞAHİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Fırat YILDIZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Hatice Sezgi SARAÇ	Akdeniz Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Hüseyin ÇEKEN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. İbrahim ERDAL	Yozgat Bozok Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Kani ÜLGER	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Kemal ÖZKURT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi /University
Doç. Dr. M. /Assoc. Prof. Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Murat YILMAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Nedret YAŞAR	Yalova Üniversitesi /University
Doç. Dr. /Assoc. Prof. Nilgün Çolpan ERKAN	Yıldız Teknik Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Aysel ÖZTÜRKÇÜ AKÇAY	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Cüneyt DIRİCAN	İstanbul Arel Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Deniz Dilara DERELİ	İstanbul Kültür Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Eldar HASANOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Emre Esat TOPALOĞLU	Şırnak Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Erkan GÜNEŞ	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Esat ÖZCAN	Siirt Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Fatma İNCE	İnönü Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Hatice Anıl DEĞERMEN ERENKOL	İstanbul Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Işın KIRIŞKAN	Giresun Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Pınar KASAPOĞLU AKYOL	Ankara Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Tahsin KULA	Dicle Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Murat SERDAR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Muhammed ÇOŞKUN	Marmara Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Nevzat KELEŞ	Bingöl Üniversitesi /University
Dr. Öğr. Üyesi /Asst. Prof. Nihal Arda AKYILDIZ	Fırat Üniversitesi /University
Dr. Demet KARA	Anadolu Üniversitesi /University
Dr. Marius EPEL	Babeş-Bolyai University /University
Dr. Mithat Kadri VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi /University
Dr. Işıl TUNA	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi /University

Gf k³⁄₄f gpí "

"

M,{o gv'k'qmtrct,o ,|."

"

Xcp" [Ñ ÑpeÑ" [,n' ©pkxgtukguk' Uqu{cni' Dkko rgt" GpukvÑuÑ'
Fgti kukpk'6; 0uc{ ,u,p,'uk rgtg'uwpo cmcp"uqp"fggeg'o wmw wj 0'

I g±o k "uc{ ,rctf c"qrf w w'i kdk'dw'uc{ ,f c" {gt"crp"o gvkrgt"fg"
ekf f k' dk" fg gtrppf kto g" uÑgekpf gp" i g±w0' Hctm," f kuk rkrpft gp" xg"
j gr uk'ngpf k'crp,pf c'³⁄₄pgo rk'42"o cnægf gp"qmw cp"dw'uc{ ,o ,| ,p"j c{ ,tn"
qm cu,p," f krgtko 0' Dw' xgukrg{rg" fg gtrk' {c|ctmct." dw' ±cn o crct,"
wk k rknrg'fg gtrppf k gp"j cnego rgtg."gf k³⁄₄rgtko k g'vg gmmÑ"gf gtko 0'

Uc n,m,"i Ñpgrtf g."{gpkuc{ ,rct,o ,| f c'dwaw o cni'Ño kf k|rgí "

"

"

"

.. o gt'Qdw| "

*****Gf k³⁄₄"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

"

From the editor

Dear readers,

We are very happy to present you the 49th issue of the Journal of Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute.

As was the case in the previous issues, the articles in this issue have gone through a serious review process. The issue now consists of 20 articles from different disciplines all of which shed light on important aspects in their fields. Having said that, I would like to thank the authors, reviewers and editors who meticulously worked on these studies.

Hoping to meet you in our new issues...

Ömer Obuz
Editor-in-Chief

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 13-28
ISSN: 1302-6879

A (Hi)story of a Sewing Machine: *Connecting Broadly* as a Research Technique in the Study of History
Bir Dikiş Makinesinin Tarihi/Öyküsü: Geniş İlişkilendirme Tekniğinin Tarih Çalışmalarında Kullanımı

• Arda ARIKAN*

*Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi/ İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya/Türkiye
ardaari@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2727-1084
Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Letters/ Department of English Language and Literature
Antalya/Turkey

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13/07/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 02/08/2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30/09/2020

Atf: Arıkan, A. (2020). Bir Dikiş Makinesinin Tarihi/Öyküsü: Geniş İlişkilendirme Tekniğinin Tarih Çalışmalarında Kullanımı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 13-28

Citation: Arıkan, A. (2020). A (Hi)story of a Sewing Machine: *Connecting Broadly* as a Research Technique in the Study of History. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 13-28

Abstract

The objective of this study is twofold. First, it connects a domestic artifact, a sewing machine, to history. Second, it interprets the process of studying artifacts as a technique used in the study of history. To that end, in this paper, I take my grandma's sewing machine and connect broadly to bring new insight into how the sewing machine exemplifies the changes occurring in urban Turkish society during and after WW II. By considering my recollections of the machine, studying the object, and doing a thorough literature review, I argue that the sewing machine represents Turkish society's change from modernization to postmodernization especially when its past and present use is interpreted. Furthermore, the paper highlights the importance of studying artifacts by connecting broadly. It is also argued that such knowledge produced through similar inquiries reveal historical records that are of importance in the study of history. It is concluded that studying local and available artifacts from a historical perspective has numerous benefits.

Keywords: Sewing machine, connecting broadly, WW II, Turkey, Singer, Teaching of history

Öz

Bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır ki bunlardan ilki, gündelik yaşamımızda evlerimizde kullanılmış bulunan ve geçmişte önemli işlevleri yerine getirmiş olan bir dikiş makinesini tarihsel bir zemine oturtmaktır. Bu ilk amacı gerçekleştirirken de ikincil amaç olarak tarih çalışmalarında kullanılabilir bir yöntem olarak objelerin çalışılması sürecini betimlemek ve yorumlamaktır. Bu amaçla, bu çalışmada anneannemden yadigâr kalan dikiş makinesi geniş ilişkilendirme tekniği aracılığıyla değerlendirilmiş ve böylece Türk toplumunun İkinci Dünya Savaşı süreci ve sonrasında geçirdiği değişime yerel bazda ışık tutulmuştur. Dikiş makinesi ile ilgili anılarımdan, dikiş makinesine ait bilgilerin incelenmesinden ve alanyazın taramasından elde edilen bilgilerin çalışmanın verileri olarak kabul edilmesinin sonucunda dikiş makinesinin 1940'lerden bugüne gelen kullanımının moderniteden postmoderniteye geçişe tanıklık ettiğini göstermiştir. Buna ek olarak, çalışmada objelerin geniş ilişkilendirme yoluyla çalışılmasının önemi de vurgulanmakta ve bu tarz çalışmalarla üretilen bilgilerin aslında tarih bilimine yardımcı olabilecek kayıtları ortaya koyduğu da iddia edilmektedir. Çalışmanın sonuçları yerel ve hazırda bulunan objelerin çalışılmasının birçok yararı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dikiş makinesi, geniş ilişkilendirme, İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Singer, tarih öğretimi

Introduction

This study was born during an online course offered by HarvardX titled “Tangible Things: Discovering History Through Artworks, Artifacts, Scientific Specimens, and the Stuff Around You.”¹ Specifically, potential course takers are informed that in the course, students “will discover how material objects have shaped academic disciplines and reinforced or challenged boundaries between people.” Hence, the skills that students will attain are itemized as follows:

- Understanding of museum curation approaches
- The basics of historical analysis and interpretation
- A sense of the work that historians, curators, and collectors perform
- Strong critical thinking and analytical skills
- How things that seem to belong to different disciplines actually can “talk” to one another
- How close looking at even a single object can push beyond academic and disciplinary boundaries

¹ The course site: <https://www.edx.org/course/tangible-things-discovering-history-through-artwor> (Date of Access: 06.06.2020)

- How things that may seem unrelated to each other can show relationships between art and science, economics, and culture, as well as between people in many different parts of the world.

In that course, to realize the course objectives mentioned above, students are invited to complete various tasks by practicing concrete research techniques based on the basics of historical analysis and interpretation. By fostering students' critical and analytical skills, the course aims to push academic and disciplinary boundaries as students will come to understand that those seemingly unrelated things are, in fact, closely related when history writing is considered.

Overall, as I had stated in one of my course assignments, the backbone of the course as a continuous task to be engaged was *connecting broadly*. By connecting broadly, students selected artifacts, no matter how small or unimportant they seemed, and collected information about them in a way to connect the presence of the item to a rather general reality. As I wrote in one of my course assignments:

To me, *connecting* means using the object under study as a springboard to get into other realities so that I come to see the object as matters of different realities for other users. Such a way of seeing also means re-writing the story of the item as historical material. This task, I realized, is important because we produce (historical) knowledge as we experience the meanings and uses (functions) of the material by using other data gathered from library catalogs or the media.

Connecting broadly is a technique used in the study of history which helps researchers identify an artifact or concept and then put together a web of relations surrounding the object in a multidisciplinary way. As a technique, connecting broadly has become necessary with the advent of the Internet simply because online knowledge is available for users in a growing manner. As Jones-Kavalier and Flannigan (2006: 9) rightly put, "our world today is about connecting the digital dots; unfortunately, the dots are multi-dimensional, of varying sizes and colors, continuously changing, and linked to other unimaginable dots. But one fact remains—to successfully connect in cyberspace, one must be literate, both digitally and visually." Hence, connecting broadly refers to filling in the empty spaces between knowledge pieces and various disciplines, realities, and resources available to the researcher so that accurate interpretations and conclusions can be drawn. With the advent of the Internet, making such connections has become easier, giving historians and other researchers working in various fields of social sciences a chance to discover data and then connect them with other data, yielding data-based interpretations.

In this study, I took the sewing machine and connected it broadly with various information pieces surrounding it to highlight its historical significance. In this paper, for instance, I share my reflection on the process of learning history through an online history course by laying out my findings while, again, by connecting broadly, the benefits and challenges of such instructional procedures. A closer look at the methodology of the study will make the application clearer to the reader.

Method

For the final project of the course I was taking online, the object I chose to connect broadly was my maternal grandmother's sewing machine that I inherited after her death. By following a reflective qualitative research design that incorporates both document analysis as well as (auto)ethnography, I also used my memories mainly composed of my talks with my grandmother (Emine Kuşman Binler) and mother (Neval Binler Arıkan) to learn about the sewing machine, which was the object of my study. The data for this study came from three major resources:

1. A thorough online search regarding the production of the sewing machine
2. My memories about and knowledge of the machine.
3. Literature review.

Collecting the data was a spiral process during which the information found in these three resources were put together, examined closely, and thought carefully through connecting the existence of the tangible item, the sewing machine, with external information in its broadest sense. During this process, a bit of information gathered from the Internet, such as the production date of that machine's, was compared with the raw data- my memories.

This study benefitted from what is, in numerous studies, called oral history. "In recent years, oral history has been celebrated by its practitioners for its humanizing potential, and its ability to democratize history by bringing the narratives of people and communities typically absent in the archives into conversation with that of the political and intellectual elites who generally write history" (Jessee, 2011: 287). Much of my memories of the machine came from my interactions with my mother who was born in 1942 in a town called Eskişehir as the last child of a tradesman with a small fabric shop (Süleyman Binler, born in Trabzon in 1912) and a housewife, a Tatar born in Russia in 1914. She emigrated from Russia after the Communist Revolution. The family

was neither rich, nor poor, but the resources were scarce for the whole society, a reality that framed the everyday life of the whole family.

“Reviewing the literature is an ongoing activity” in research studies in social sciences (Matthews and Ross, 2010: 106). Because the study of the tangible item necessitated using both numerical as well as verbal and visual data, this type of study should be called a mixed-method study. “A mixed-methods approach often means gathering both quantitative and qualitative data” both of which can help “checking the validity of your data” through a process called triangulation. Through triangulation, then, “in social research, collecting and working with data from different sources but on the same topic can help us to cross-check our findings” (145). In this process, reviewing the literature was both used to collect information as well as to validate the truth value of the data processed throughout the study. The results are then shared with a colleague who has experience in qualitative analysis to make sure that the connections made, and results constructed are meaningful and not far fetching.

Findings

One of my earliest recollections of that sewing machine includes my grandma making pajamas for me when I was a child. Having those pajamas was a tiring but also an adventurous process. We would go and buy the fabric with light blue and brown stripes, my grandmother would measure my body parts and then work on the machine as I would be watching the fabric turning into a comfortable pair of pajamas. As she peddled the machine, I would ask her questions about her homelands, Kazan and Irkutsk, and she would tell me the most compelling stories I had ever heard. After her death, the machine was given to me most probably because I was the one who spent the most time with her around that machine. Or maybe, no one wanted to carry this heavy machine back to their homes- a machine that could have no use anymore for no one we knew could work the machine anyway.

My grandparents’ house was a two-storey house. Only one of these two storeys was used with its two bedrooms and one living room because the other storey was way beneath the earth, so it was used as a dark storage place for old books and unused house gadgets. This small house was made of the adobe and bricks and was right in the middle of Eskişehir, in “Reşadiye Mahallesi” to be more exact. As my mother had stated, “[their] house was in the middle of the city where the poor and the rather well-off lived side by side. Back then, we all lived together in the neighborhood. As children, we played together outside while our mothers cooperated to complete the house chores.”

Little did I know back then that this machine would be mine one day. And little did I know that I, almost every day and up until today, would remember my childhood trips to Eskişehir, my laughter and amazement as I listened to many of my grandmother's stories coming down from *One Thousand and One Nights* and her past experiences in Russia as a Kazan Tatar before they arrived in Turkey in 1923. Little did I know that her sewing machine would be mine one day, maybe, and so that this paper would be written to witness a unique slice of history.

As I learned from my mother when I was a small child, my grandma used to make clothes for her three daughters and only son. She also helped neighboring women make clothes or bed covers and sheets as these women did not possess this machine due to hard economic realities surrounding society before and after WW II. In order to exemplify my argument, I must turn back to my recollections. As I noted down to after having talked to my mother, the place of the sewing machine in their small world was immense:

We would be playing outside with neighboring kids, and one or two of the women neighbors would ask if our mother was home. Learning that she was home, they would rush into our home, with a bunch of fabric in their hands. Sometime later, they would rush out, often smiling, and looking relieved. We would overhear our mother telling our father what happened. The women would be getting help to stitch the sides of bed covers or re-size a fancy dress made before. They did not have a sewing machine, and they needed my mother's.

Taking the sewing machine as my research artifact, my research started during the online course I had taken in the Spring of 2020, during the COVID-19 limitations experienced in Antalya. The sewing machine I inherited from my grandma has a serial number of AE-440369. My online search revealed that the machine was produced on March 23, 1937.² It was a fascinating experience for me to find this information online for two reasons. First, such information gathering was easy due to Singer Company's complete and accurate document-sharing services, while it was surprising to realize that they kept such not-so-important information. Second, it helped me re-assess my knowledge of the machine knowing the exact date of its production. This information helped me accurately locate the exact time of the

² International Sewing Machine Collectors' Society has a comprehensive list that can be accessed here: http://ismacs.net/singer_sewing_machine_company/serial-numbers/singer-sewing-machine-serial-number-database.html (Date of Access: 09.06.2020)

machine's use in my family. This information furthered my research into the history of the sewing machine.

History of the sewing machine

On September 26, 1846, Scientific American introduced Elias Howe's Sewing Machine with the exact date, September 10, 1846, as the date of birth of this new patent. Along with the patent information placed under the column heading "New Inventions," the journal called the machine an "extraordinary invention," and described it as the "machine that sews beautiful and strong seams in cloth as rapid as nine tailors." Two years later, On April 22, 1848, the same journal called this "extraordinary invention" "a wonder" and described it to its readers:

It is represented to sew a foot in length of broadcloth in two minutes, putting in three times the number of stitches usually made in the same length. No lady on earth, nor man either, can do it with the same regularity. The finest cambric stitching appears coarse and unfinished when compared with the work of this machine (243).

In essence, "Howe's machine was not very easy to operate, but improvements by John A. Bradshaw in 1848 and Isaac Merritt Singer in 1851 gave the first genuinely practical machine to the world" (*Grolier Universal Encyclopedia*, 1966: 218-219).

The historical facts mentioned above were in the context of the US. When the case of Turkey is considered, we see the reverberations of this machine. As stated in the Singer company's Turkish website, the first sewing machines were sold in Turkey as early as 1886. In Turkey, although the first shop selling sewing machines was opened as early as 1904, the first Singer factory produced sewing machines was opened in 1959. Singer company established courses for Turks while selling its products, the result of which was to move sewing production from factories and ateliers to women's homes.

The sewing machine was not only a technological device- but also a socially, culturally, and economically significant one. During the Ottoman Empire, women and girls were encouraged to sew their clothes and their family members' needs. In 1913, a magazine for Ottoman women titled "Kadınlar Dünyası" (Eng. Women's World), used a photo on its cover page, showing a woman behind the sewing machine (Photo 1). As seen in this photo, an advertisement dating back to 1913 introduces the machine to Ottoman women.

Photo 1. Women’s World (1913)

In Photo 2, the advertisement has the heading “Singer Sewing Machines” (Tur. Singer Dikiş Makineleri) written in Arabic script with the drawing of a girl sitting behind the machine (Demir, 2016: 80). For Demir (2016: 83), such visual and verbal depictions functioned as an accelerator of societal change, to be more precise. People living in the Ottomans’ land were, as this advertisement shows, moving towards Westernization and modernization. These photos, along with the other findings of this study, exemplify the modernization period of the Ottoman Empire. As my literature review also showed, “The roots of modernisation in Turkey are located in the final period of the Ottoman Empire (1839–1918)” (Çakır, 2007: 62).

Photo 2. Singer Sewing Machines (1919)

Travelling salespersons who carried their goods from door to door were composed mainly of women during the Ottoman times. Often, female peddlers yelled on the streets, such as “Bohçacı geldi hanım!” (Eng. The peddler with the wrapping cloth came, Mam!). The wrapping cloth containing the peddling woman’s assets can be seen in the lower right of the drawing. The caricature probably from the 1950s or earlier than that shows Bohçacı Kadın as follows (Photo 3). The Singer company, however, used a similar strategy and advertised their goods door to door as the machine’s popularity increased. Sources indicate that Singer’s traveling salespersons visited families in their homes in the evenings. This strategy was new to Turkey, although women selling fabrics to women through home visits were traditionally accepted as a merchandising method. However, this “womanly” trade was without taxation or any other official acceptance. Hence, the Singer company’s selling strategy showed the change occurring in the 1930s and the 1940s, from peddling women to men in business suits.

Photo 3. Subtitle in English reads: One of the travelling salespersons of old İstanbul: The Peddling Woman³

Pınar Kasapoğlu Akyol, a researcher who compiled the photos and experiences of her grandmother who participated in Singer's free-of-charge courses in Turkey in 1948, states that girls and women found these courses useful because they felt they could produce something in society while socializing and learning from each other. However, this

³ <https://www.ucuztarih.com/magazin/eski-istanbulun-seyyar-esnafлари/> (Date of Access: 08.06.2020)

activity started to faint just as the popularity of the sewing machine lessened in Turkey. These findings support the view that Turkish family life has been in the constant influx of clashing ideas the center of whose conflict is mainly on the role of the women whose role started from the modernist idea of the woman of enlightenment to present need for a woman as the money maker (Sancar, 2004).

Interestingly, the generation who was first exposed to the sewing machine thought that it was made in Germany, although Singer is an American company. Many people in Turkey thought Singer was a German company. As Turks believed that Germans were already bombing Greece and Bulgaria, the next target country in a row was Turkey, so serious cautions were taken by families who used fewer lights during the nights while the windows were covered with newspapers and curtains so that lights did not provide German pilots with attractions for bombing them. As VanderLippe rightly put, "While Ismet Inonu considered Turkey a friend to the Allies, Turkey's vulnerability to both German and Soviet aggression dictated that Inonu maintain a "cautious balance," aiding the Allies as much as possible" (65). Germany was the major contributor to Turkey's growing economy in the 1930s. By 1938, "Germany took 44 percent of Turkish exports and supplied 46 percent of its imports" (66). As the war progresses, as VanderLippe argues, "The Allies were unwilling to purchase the surplus exports, with the result that prices of Turkish exports dropped and imports grew scarce" (66), resulting in giving flour, bread, sugar, and many other foods through coupons. By connecting these, I realized that various misconceptions regarding the origin of the machine were possible in society mainly because of Turkey's close economic relationship with Germany back then.

Photo 4. Kuşman Family: Children's clothes made by grandma's sewing machine (Eskişehir, Turkey, 1945)

Photo 4 shows Kuşman Family, who fled from Russia after the Communist takeover at the beginning of the 1920s. In the photo, the youngest children wear the clothes made by my grandma, who used her newly bought sewing machine. Apart from the boy on the left (with a jacket), these five children enjoyed the clothes made for them during the tough times of World War II, during which food and clothes were carefully obtained. Note that the two girls in the front (my aunts) wear clothes of the same pattern and design, probably showing that my grandma used the same model to save time and energy. Most likely, the women in the photo wore dresses made by using the Singer sewing machine as my informant noted that it was cheaper to make dresses home rather than buying them.

Traditionally, mainly children and young adults were given new clothes for special occasions like festivities and ceremonies. The sewing machine provided a cheaper production of clothes for families who could afford its price. As my mother testified, numerous neighboring women came to my grandma to use her machine during these hard times caused by World War II. Hence, it can be seen that although one single machine entered only a select number of Turkish homes during the 1940s and 1950s, because of Turkish society's emblematic feature of neighboring and solidarity along with hospitality, the sewing machine was used to minimize rather than maximize class differences. However, the opposite should be expected because only a few select could afford the machine.

However, textile and clothmaking started to change rapidly, which can be seen in Turkey's dependence on foreign economies and lifestyles. This gradual yet effective change occurred until the 1990s, during which the popularity of the sewing machine decreased just as women's participation in works outside their homes increased, and textiles became cheaper and more available. Today, the sewing machine is rarely used in Turkish homes while most women are employed in businesses, offices, or in agriculture. Hence, the sewing machine has a new place and function in Turkish people's homes, although a significantly different one.

My grandma's sewing machine is still in my home, one of the most precious tangible items that I inherited from my grandparents (Photo 5). I occasionally rub with olive oil so that the wooden skeleton does not dry out. Apart from that, no one has used it for over 25 years, although we know that when needed, it can work fine in the hands of a person who knows how to use it. One of my MA students, Aykut Aktav, who learned the mechanics of the machine to help his mother with her stitching, promised me to buy the machine's worn-out pieces so that we

could make the machine work again, after 83 years of its production. Thus, we can never be sure what the future holds. Maybe, the machine will work again to create new outfits or household items for two generations preceded us. With the help of such research practices, we can then demolish borders of space and time and realize that history is an ongoing process with various connections and infinite possibilities. When the limitations of this paper are considered, reaching one tangible item sitting in my living room causes the body of knowledge and human activity to spring from their static state.

We continue witnessing the fast change in Turkish society. Once a symbol of modernization and progress, my grandmother's sewing machine, for now, functions as a desk, carrying and neighboring a wealth of memorabilia. This present status of the sewing machine signifies a postmodern space of pastiche and bricolage as the machine is in the corner of my home, exemplifying the postmodern multiplicity of various cultures (Photo 5). A pair of Sufi drums, a copper teapot belonging to my grandma's father, a silver plate I got as a gift from a friend, prayer beads coming from my grandparents, Allah's 99 names given by a contemporary newspaper during the Ramadan, a small table from Pakistan, my grandmother's prayer rug, two handmade keys from Mardin, are all sitting there, waiting to be called "history." These tangible items from Turkish, Tatar, and Islamic cultures, along with various Buddha statues, rings, and vases from the Far East, a handmade ceramic mask I bought in Germany, a JBL speaker whose cords and cables are visible, a candlestick from the store "English Home" and boxes of incense sticks from India, continue to coexist. Perhaps, one day, my nephews or their children will pick some of these up, and by reading this paper, extend the life of the sewing machine from the 1930s to the 2060s or even, who knows, the 3000s.

Photo 5. My Grandma's Sewing Machine (2020)

Conclusion

My grandma's sewing machine symbolizes the historical change that has occurred in Turkey, starting in the 1930s until today. More specifically, I argue that the sewing machine represents our cultural change in Turkish society from past to present. Specifically, my argument developed into a data-based one: although it was once a symbol of modernization and progress, especially before and during the 1950s, it now constitutes and exemplifies a postmodern space of pastiche and bricolage. Thus, the machine's present presence signifies the postmodern multiplicity of various cultures.

The sewing machine was not popular in Turkey only. Its popularity was widespread all around the world. As Gordon (2012) articulated, as his study of the machine progressed, he "was impressed to learn in conversations with numerous friends and colleagues how common it had been to own a Singer sewing machine, at least for middle-class city dwellers in Japan of the 1930s or later" (xi). Similarly, he further confesses that he "was further impressed by the emotional resonance the sewing machine held for so many" (xi). This present study has shown that the case of Japan was almost the same in Turkey. For my mother and Kasapoğlu Akyol's (2017) grandmother, bringing the sewing machine into their homes brought emotionally significant experiences not only for their families but also for their neighbourhoods. Supporting each other by using the machine, building unique solidarity, and sharing "the wealth" can be considered what the machine symbolized for the period during which resources were scarce because of the world war.

In this study, one artifact was used as the single object of historical analysis. Hence, the essence, as well as the value of the object, changed throughout the research process from a tangible object surrounded by personal and emotional experiences to a historical artifact representing various connections ranging from economics, defense, and textile and domestic household as everyday realities. This transformation has repercussions for the study of history at present that is characterized by the wealth of online resources. Waring, Torrez and Lipscomb (2015: 28) rightly argue that "As history teacher educators, we remain passionate about the integration of digital artifacts; however, there is much to be said for holding a postcard from 1945 in your hand and wondering about its journey rather than simply viewing a digital image of the same postcard." Hence, studying history today should entail the use of digital resources to understand the past and present of realia used as everyday objects.

This study was based on a storytelling exercise, a written report in which (auto)biographical information, a tangible thing, and historical data worked harmoniously to build onto our personal and national memory. When storytelling based on biographies is considered, researchers in Turkey such as Öztürk and Kardaş (2018: 61) have already advocated its use especially in history courses because utilizing such learner-centered activities "students can experience durable learning through hands-on activities in an enjoyable manner while improving their oral and written communication skills." From an instructional perspective, as Sliwka (2008: 61) rightly puts, "By its very nature, history is composed of stories about people who are no longer alive to speak for themselves. Perhaps this is why so many students find it difficult to relate to social studies-- the participants seem so far removed from the students' own lives." Thus, my overall experience in the online course I participated in supports these claims. During my online learning process, I was involved in various hands-on activities, including the study of my grandmother's sewing machine. Researching, writing, reflecting, and talking made my history learning concrete and meaningful.

Another positive outcome of this overall research experience was about the end-product. By recording and sharing my findings, I add to our knowledge of history. It is noteworthy that such knowledge is not found in history coursebooks. Remembering my memories, I came to learn about the history of my family and my country. During my research, once an object sitting silently in my living room, turned into a significantly important ignition key that started a series of knowledge pieces come together to form *history*. Hence, younger generations should listen to their parents and grandparents carefully, record their stories and connect all findings broadly to understand their world. Historical data can be unearthed and can then be used in official history writing projects. Similar calls have been made by historians who underlined the importance of connecting broadly to understand the meanings and significance of local historical data concerning world history by and large:

Unearthing connections and networks – however defined – within and across Europe's borders, determining where they break or peter out, will recast our understanding not just of European history, but our understanding of the modern world (Clavin, 2010: 636)

The present state of my grandmother's sewing machine, when connected broadly to the stories and facts put together throughout this study, signifies Turkey's shift from a modern to a postmodern space in

time. However, future generations' treatment of such artifacts will show a somewhat more complete picture of changes occurring in our society, as well as in the world. This, however, requires my nephews' treatment of the sewing machine that they will, one day, inherit from me.

References

- Akyol Kasapoğlu, P. (2017). Geçmişten günümüze yaygın eğitimde singer dikiş kursları aracılığıyla kadın halk eğitimi [From past to present: Women public education with Singer in Turkey's non-formal education system]. *Dört Öge*, 5(11), 153-168.
- Arıkan, (Binler) Neval. (2019). *Conversations*.
- Clavin, P. (2010). Time, manner, place: Writing modern European history in global, transnational and international contexts. *European History Quarterly*, 40(4), 626-640.
- Çakır, S. (2007). Feminism and feminist history-writing in Turkey: The discovery of Ottoman feminism. *Aspasia*, 1(1), 61-83.
- Demir, M. (2016). Osmanlı kadınları arasında modanın yaygınlaşmasında bir araç olarak bıçkı-dikiş. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 71-90.
- Gordon, A. (2012). *Fabricating Consumers: The Sewing Machine in Modern Japan*. Berkeley & Los Angeles, CA: California University Press.
- Grolier Universal Encyclopedia (Vol. 9). *Sewing machine*. (1966). New York: Grolier.
- Jessee, E. (2011). The limits of oral history: Ethics and methodology amid highly politicized research settings. *The Oral History Review*, 38(2), 287-307.
- Jones-Kavalier, B. R., and Flannigan, S. L. (2006). Connecting the Digital Dots: Literacy of the 21st Century: Literacy of the 21st Century. *Educause Quarterly*, 29(2), 8-10.
- Matthews, B. and Ross, L. (2010). *Research Methods: A Practical Guide for the Social Sciences*. England: Pearson.
- Öztürk, M., and Kardaş, M. N. (2018). Biyografiyi öyküleştirme yöntemi ve öğretmen adaylarının biyografiyi öyküleştirme yöntemi uygulamalarına ilişkin görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 35-64.
- Sancar, S. (2004). Otoriter Türk modernleşmesinin cinsiyet rejimi. *Doğu Batı, İdeolojiler II*, 29, 197-211.
- Sliwka, C. (2008). Connecting to history through historical fiction. *The Language Arts Journal of Michigan*, 23(2), 61-66.
- VanderLippe, John M. (2001). A cautious balance: The question of Turkey in world war II. *The Historian*, 64(1), 63-80.

Waring, S. M., Torrez, C. and Lipscomb, G. (2015). Pay it forward: Teacher candidates' use of historical artifacts to invigorate K-12 history instruction. *Journal of Social Studies Education Research*, 6(2), 18-30.

Acknowledgment

I dedicate this study to my ancestors, who did their best to nurture their own families and neighbors. In this spirit of solidarity, our women deserve special recognition and thanks.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 29-52
ISSN: 1302-6879

Birinci Dünya Savaşı'nda Çoruh Cephesi-1915 Frontline of Çoruh in the First World War-1915

• Mehmet BİLGİN*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
İstanbul/Türkiye,
Asst. Prof., İstanbul Aydın University, Faculty of
Science and Literature Department of History
İstanbul/ Turkey,
mehmetbilgin1@aydin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9413-2869

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma

Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

06/07/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

30/08/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/09/2020

Atrf: Bilgin, M. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Çoruh Cephesi-1915. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 29-52

Citation: Bilgin, M. (2020). Frontline of Çoruh in the First World War-1915. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 29-52

Öz

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce, Teşkilât-ı Mahsusa kuruldu. Teşkilatın Trabzon, Erzurum ve Van'da Teşkilât-ı Mahsusa'nın istasyonları faaliyete başladı. Hudut bölgelerindeki faaliyetleri için gönüllüler toplandı. Gönüllü sayısı arttıkça askeri birlik haline geldiler. Savaşa girdiğimizde bu gönüllü birlikler sınır ötesine geçerek askeri operasyonlar yaptı. Savaş başladığında Ömer Naci Van'dan İran'a girdi. Trabzon'daki Yusuf Rıza, sahilden Rusya'ya girdi. Murgul Borçka ve Artvin'i Ruslardan aldı. Dr. Bahaettin Şakir gönüllüleri ile birlikte Erzurum'dan Artvin'e gitti. İstanbul'dan gelen Alman Yarbay Stange Bey kumandasındaki 8. Alay ve Yakup Cemil Komutasında Teşkilât-ı Mahsusa gönüllüleri ile birleşti. Artvin'deki askeri kuvvetler birleşerek Rus işgalindeki Ardahan'a yürüdüler. Ardahan'ı Ruslardan aldılar. Ama şehirde fazla kalamadılar. Ardahan'da çekildikten sonra, Artvin'in savunması için Şavşat-Ardanuç bölgesinde savunma hattı oluşturdular. İstanbul'dan gelmiş gönüllülerin arasındaki subaylarından olan Yüzbaşı Halit Bey, Artvin'den toplanan yeni gönüllüleri organize ederek, bir alay kurdu ve Ardanuç bölgesinde Artvin'in savunması için savaştı. Daha sonra Artvin savunmasının kumandanı oldu. Artvin'den Çoruh vadisinin içlerine doğru çekildi. Aldığı emir Çoruh vadisini Rus kuvvetlerine kapatmaktı. Görevini 1915 ve 1916 yılında sürdürdü.

Anahtar Kelimeler: Teşkilât-ı Mahsusa, Birinci Dünya Savaşı, Artvin, Ardahan, Çoruh Vadisi, Erzurum.

Abstract

Teşkilât-ı Mahsusa was founded before the Ottoman Empire entered the First World War. The offices of the Teşkilât-ı Mahsusa began in Trabzon, Erzurum, and Van. Volunteers gathered for their activities in the border areas. As the number of volunteers increased, they became a military unit. When we entered the war, these voluntary units went beyond the border and carried out military operations. When the war started, Ömer Naci entered Iran from Van. Yusuf Rıza in Trabzon entered Russia from the coast. Murgul took Borcka and Artvin from the Russians. Dr. Bahaettin Şakir went to Artvin from Erzurum with his volunteers. Coming with the 8th Regiment under the command of German Lieutenant Colonel Stange Bey and Command of Yakup Cemil, he came together with the Teşkilât-ı Mahsusa volunteers. The military forces in Artvin united and marched to Ardahan, a Russian occupation. They took Ardahan from the Russians. But they could not stay in the city much. After withdrawing in Ardahan, they created a defense line in the Şavşat-Ardanuç region for the defense of Artvin. Captain Halit Bey, one of the officers among the volunteers who came from Istanbul, organized a procession by organizing new volunteers gathered from Artvin and fought for the defense of Artvin in the Ardanuç region. He later became the commander of the Artvin defense. He retreated from the Artvin into the Çoruh valley. His order was to close the Çoruh valley to the Russian forces. He continued his duty in 1915 and 1916.

Keywords: Teşkilât-ı Mahsusa, First World War, Artvin, Ardahan, Çoruh Valley, Erzurum, Trabzon,

Giriş

Çoruh Cephesi olarak adlandırılan Artvin-Yusufeli bölgesinde, savaş öncesi hudut 1977-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastefanos(Yeşilköy) ve Berlin anlaşmaları ile belirlenmişti. Kars, Ardahan, Batum, sancaklarının harp tazminatın olarak Ruslara terk edilmesi ile hudut, sahilde Hopa'nın doğusunda Kopmuş mevkiinden başlıyor, Murgul, Borçka ve Artvin Ruslara bırakılıyordu. Sarıbudak (Melo)- Oruçlu (Orucuk) Kabanı- A. Maden (Aşağı Hod) – Demirkent (Erkinis) güneydoğusundaki yayla tepeleri – Çataksu(Tavuskert) - Oltu çizgisinden geçiyordu (Özder, 1996: 78).

Bu durumda Aşağı Çoruh Vadisi'nin tamamı Ruslara terk edilmişti. Artvin Rus işgalinde kalırken Artvin'in güneyine düşen bu bölgede Melo(Sarıbudak) ve İşhan hudut taburlarımız bulunuyordu. Bu kuvvet, seferberlik ilanından sonra ve savaştan kısa bir süre önce, Seyyar Jandarma ve gönüllü milislerle takviye edilmişti.

Bölge halkının bir kısmı, Rus toprağında yaşamayı kabul etmeyip bölgeden; Samsun, Yozgat, Tokat, Çorum, Adapazarı, İzmit, Bursa gibi illerimize göçmüştü. Gittikleri yerlerde “93 Muhaciri” diye adlandırılan bu göçmenlerin terk ettikleri bölgeye Ruslar, başta

Ermeniler olmak üzere çeşitli etnik unsurları yerleştirmişti (Özder, 1996: 78).

29 Ekim 1914'de, Osmanlı donanmasına ait gemilerin Karadeniz'de Rus limanlarını bombalaması ile Osmanlı Devleti de Birinci Dünya Savaşı'na dahil oldu. (Kurat, 1970: 242) Bu olay üzerine hazırlıklarının tamamlayan Ruslar, 2 Kasım 1914 sabahı, Doğu Anadolu'da sınırimızı geçerek, Sarıkamış'ın Süngütaşı(Zivin) Köyü'ndeki Türk mevzilerine saldırdı.

Ruslar, Doğu Anadolu sınırına kadar tren yolunu uzatmış, iyi donanmış bir ordu ile savaşa hazırdu. Bir baskın taarruzu ile çabuk başarı elde etmeyi umuyordu. Rusların karşısındaki 3. Ordumuza bağlı birliklerdeki askerlerin dörtte birinin asker elbisesi olmadığını ve mahalli kıyafetleri ile görev yapmak durumunda olduğunu (Altınbilek ve Kır, 1992: XXIV) söylersek, bu savaş için ne kadar hazır olduğumuz anlaşılır. Her şeye rağmen 1914 yılının Kasım ayında cereyan eden KöprükÖy muharebelerinde 3. Ordumuz, Rusları durdurmayı başarmıştı.

3. Türk Ordusu, 5-9 Kasım tarihleri arasında cereyan eden 1. KöprükÖy, 10-12 Kasım tarihleri arasında cereyan eden 2. KöprükÖy savaşlarında, Rusların taarruzları durdurulmuştu. 14-18 Kasım tarihleri arasındaki cereyan eden Azap savaşlarında ise, Ruslar bozulmuş geri çekilmeye başlamışken, "Yakın temasta çok cephane harcıyoruz" diyen 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın emri ile Rusları takip etmeyi bırakan kuvvetlerimiz, 21-22 Kasım gecesi geride bir hatta çekildi (Çakmak, 1936: 38). Bu çekilme, Ruslara toparlanma fırsatı vermişti. Türk tarafında ise üç hafta süren çatışmalardaki zayıat ve kayıplar boşa gitmişti.

Ardahan Harekâtı ve Sonrası

Doğu Anadolu'da savaş sürerken, Karadeniz sahilinde; Trabzon Teşkilât-ı Mahsusa Misyon şefi, emekli binbaşı Yusuf Rıza Bey komutasında, gönüllüler, seyyar jandarma ve hudut taburundan oluşan kuvvetlerimiz, 18 Kasım'da taarruza geçerek, 23 Kasım'da Gökteş(Murgul), 25 Kasım'da Borçka'yı aldı. Yusuf Rıza Bey, memleketi olan Artvin'e de bir müfreze göndererek Artvin'i aldıktan sonra, sahil kısmındaki kuvvetlerimiz, Batum'a yürümek üzere Borçka'dan Muratlı (Maradit)'e indi.

40 yıl sonra Aşağı Çoruh Vadisi, tekrar Türk kuvvetlerinin kontrolüne girmişti. (Kurat, 1970: 267; Bilgin, 2017: 195-205) Hopa ve Artvin bölgesindeki kuvvetlerimiz, Rus işgalindeki topraklarda yaşayan Türklerin de katılımıyla, Rusları, Artvin bölgesinden Batum ve Ardahan civarına atmıştı.

3. Ordu cephesinde Azap muharebelerinden sonra, planlanan Sarıkamış harekâtı çerçevesinde, İstanbul'da Boğazı koruma görevi ile bulunan 1. Kolordu'nun 3. Tümenine bağlı 8. Alay, Alman Binbaşı Stange Bey komutasındaki iki taburu, 4 dağ topuyla birlikte, Artvin üzerinden Oltu'ya yürümek üzere, 9 Aralık'ta Rize'ye çıkartıldı.

Nakliye imkansızlıkları nedeni ile 8. Alayın makineli tüfek bölüğü İstanbul'da kalmıştı. 8. Alayla birlikte, İttihat Terakki'nin ünlü fedaisi Yakup Cemil kumandasındaki Teşkilât-ı Mahsusa gönüllülerinden oluşan bir müfreze de Ardahan üzerinden Rus hatlarının gerisinde yapılacak akınlarla Rus ikmalini sekteye uğratmak üzere İstanbul'dan bölgeye gelmişti.

8. Alay'ın birlikleri ve Yakup Cemil Müfrezesi Artvin'e ulaştıktan sonra, Teşkilât-ı Mahsusa Gönüllü Müfrezesi Artvin'de bulunan, Dr. Bahaettin Şakir'in komutasındaki Teşkilât-ı Mahsusa gönüllülerine katıldı. Şavşat ve Ardanoç bölgelerindeki halktan yeni katılımlarla, takviye edilen Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetleri, Sahara ve Yalnızçam(Bilbilan) geçitlerini tutan Rus ve Ermeni kuvvetlerine taarruz ederek, geçitleri ele geçirdi. Artvin'de toplanan Stange Bey komutasındaki 8. Alay ve Dr. Bahaettin Şakir komutasındaki tüm Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetleri, Stange Bey'in emrinde birleşerek, hazırlanan plan gereği, Sahara ve Yalnızçam geçitleri üzerinden iki kol halinde Ardahan'a yürüdü. Ardahan çevresindeki Ermeni köylerinde mevzilenmiş Ermeni kuvvetleri ile çatışan Türk kuvvetleri, 29 Aralık 1914 tarihinde Rus birlikleri ile savaşarak Ardahan'a girdi (Bilgin, 2017: 263-269).

Ardahan'a giren kuvvetlerimiz, kararlaştırılan zamanda Sarıkamış'tan ileri harekate geçmesi planlanan birliklerimizle irtibat sağlayamamıştı. Bu da hareketin amacına uygun şekilde devam etmesini engelliyordu. Ağır kış şartlarında, yeterli donanımları olmadığı için Ardahan'da barınamayan kuvvetlerimiz, Rusların Tiflis'ten gelen Sibiry Kazak Tümeni'nin baskınına uğradı. Ruslar, Sibiry Kazak Tümeninin çember içine aldığı Ardahan'a baskın şeklinde bir taarruza girişirken, şehirde bulunan kuvvetlerimiz; sisli hava nedeniyle, 4 Ocak 1915 günü akşam saatlerine doğru, Kazaklar şehre girerken baskını fark edebilmişti. Bir huruç harekâtı ile ve çarpışarak Ardahan'dan çıkmak zorunda kaldılar. (Çakmak,1936: 67; Bilgin, 2017: 275-276).

Gerek sahilde, gerekse Artvin-Ardahan hattında savaşan kuvvetlerimiz, Kafkas Cephesi'ni tutan 3. Ordunun, kolordu ve tümen Teşkilâtları içindeki düzenli birliklerden değil, bölgedeki hudut taburları, jandarma birlikleri ve çoğunluğu savaş başlangıcından birkaç ay önce kurulmuş olan Teşkilât-ı Mahsusa'nın organize ettiği

ve birkaç hafta önce bölge halkından derlenmiş olan gönüllü milislerden oluşmakta idi. Milislerin yeterli silahı olmadığı gibi, düzenli askeri eğitimleri de yoktu. Ayrıca başlarında eğitilmiş subay sayısı da oldukça azdı.

20 Aralık 1914 ve 14 Ocak 1915 tarihleri arasında icra edilen Sarıkamış taarruzunun felaketle sonuçlanmasından sonra, Karadeniz sahilleri ve Doğu Anadolu, Rus taarruzuna açık bir hale gelmişti. Ayrıca Osmanlı donanması Karadeniz’de etkinliğini kaybettiği ve Çanakkale savaşları başladığı için Doğu Anadolu’daki kuvvetlerimizi takviye imkânı da kalmamıştı.

Artvin Savunması

İstanbul’dan gelen Teşkilât-ı Mahsusa Alayı komutanı Yakup Cemil, Ardahan’dan çekilme sonrasında kuvvetlerini alayının 1. Tabur komutanı Yüzbaşı Halit Bey’e bırakmış ve bölgeden ayrılıp İstanbul’a dönmüştü. İleride Deli Halit Paşa olarak bilinecek olan (Solmaz, 1996) Yüzbaşı Halit Bey, Ardahan’a ilk giren müfrezenin kumandanı idi. Ardahan’a girerken yaralanmış ve Ardahan’daki hastanede yaralı olarak yatarken, dışarıdaki hengamede Rusların şehre girmekte olduğunu görmüş, huruç harekâtına katılıp, çatışarak Ardahan’dan çıkmıştı. Ardahan’a geldikleri yoldan, Sahara geçidinden, Şavşat istikametine çekilenlerle birlikte, Sahara geçidini tutarak, geçidin savunmasını örgütlemişti.

Rusların Ardahan’dan sonra Şavşat ve Ardanuç istikametine ilerlemeye başlaması üzerine Halit Bey, dağılmış Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetleri ile Artvin, Yusufeli, İspir, Bayburt ve çevre bölgelerden yeni katılan gönüllüleri, Artvin’de yeniden düzenleyip, Teşkilât-ı Mahsusa Alayını kurdu ve askeri eğitim verdi. Bu süreçte Ruslar, Şavşat ve Ardanuç’a kadar ilerlediği için, düzenlediği bu yeni kuvvet ile tekrar bölgeye döndü. Karargahını Ardanuç’tan inen Bulanık Dere ile Şavşat’tan inen Berta Deresi’nin kavuştuğu bölgedeki Berta Köprüsü’nde kuran Yüzbaşı Halit Bey, burada yeni bir cephe oluşturmuş ve cepheyi tutan kuvvetlere komuta etmeye başlamıştı (Bilgin, 2017: 378-380)

Yüzbaşı Halit Bey, Şavşat ve Ardanuç halkından da katılan gönüllülerle birlikte, Sakalar(Saltetri) - Gökceköy - Acıelma Tepesi - Ferhatlı(Akhiza) - Avcılar(Arkim) - Gümüşhane -Okumuşlar (Boselt) köyleri ile Dalahet Yaylası hattında, Rusları iki aydan fazla bir süre durdurmuştu. Dr. Bahaettin Şakir’in Şubat ayında Erzurum’a gitmişti.

Ruslar, denizden donanmalarının ateş desteği ile sahildeki kuvvetlerimizi güç durumda bırakarak 28 Şubat 1915’de Hopa’ya girdi. Ardından Borçka, Ruslar tarafından işgal edildi. Sahil

Cephesi'nin kritik bir durum arz etmesi üzerine, aynı gün Stange Bey ve kuvvetleri Artvin'den ayrılıp Sahil Cephesi'ne geçti ve 1 Mart'ta Göktaş ve 14 Mart'ta da Arhavi, Ruslar tarafından işgal edildi (Bilgin, 2017: 354-360)

Stange Bey, Artvin'den ayrılırken, en kıdemli subay olarak Melo Hudut Taburu kumandanı Yüzbaşı Hakkı Bey'i, Artvin Kumandanı yaparak Artvin bölgesinde kalan tüm kuvvetleri ona bağlamıştı. Artvin savunması sürerken, Erzurum'a gitmiş olan Dr. Bahaettin Şakir Bey, Yüzbaşı Halit Bey'in Yemen, Trablusgarp ve Balkan harplerine katıldığı için hak ettiği, siciline işlenmemiş olan Harp Kıdemlerini hesaplatarak siciline işletmiş ve Halit Bey binbaşılığa terfi etmişti. Binbaşı Halit Bey bölgedeki en üst rütbeli subay olarak Artvin Savunması Komutanlığı'na atanmış ve Berta Hanları'dan Artvin'e gelerek görevi devralmıştı.

Ardanuç ve Şavşat yönünden Artvin'e yönelik saldırılara, Teşkilât-ı Mahsusa'ya bağlı gönüllü kuvvetleri ile birlikte direnen Halit Bey, Artvin'e geldikten sonra Artvin savunmasını yeniden organize etti. Aşağı Çoruh havzasında durumu kontrol altına alan Ruslar, Borçka ve Göktaş(Murgul) yönünden de Artvin'e yüklenmeye başladı. Borçka istikametinden gelip Çoruh'un sağ yanından ilerlemeye çalışan kuvvetleri Beşağıl Köyü kuzeyinde, Murgul istikametinden gelerek Çoruh'un sol yanından ilerleyen Rus Kuvvetlerinin önünü ise Beşağıl'ın batısına düşen Ormancılar Köyü kuzeyinde oluşturduğu savunma hatları ile kesti (Bilgin, 2017: 389-391). Ardanuç üzerinden gelen Rusları, Çoruh'un sağında Hamamlı-Delalet Dağı bölgesi ile Çoruh'un solunda Kalburlu - Zeytinlik kuzeyindeki sırtlarda oluşturduğu savunma hatlarında durdurmuştu. Bu şekilde Artvin, adeta bir kale gibi savunulmaktaydı.

Artvin'de Rus kuvvetlerine karşı 27 gün süren savunma savaşıdan sonra, Artvin savunması büyük bir kahramanlık destanına dönüşmüştü. Silah, cephane ve yiyecek sıkıntısı had safhadaydı. Kuvvetler her geçen gün eriyor, takviye alma şansları da yoktu. Cepheye ağır silahlar (tekerlekli maxim makineli tüfekler ve toplar) yığın Ruslar, Türk savunmasını ezmeye başlamıştı. Bu durumda tutunmanın mümkün olmadığını gören Halit Bey, 27 Mart'ta, üç yandan taarruz edilen Artvin'i boşaltarak, Salalet üzerinden çekilmek zorunda kaldı (Bilgin, 2017: 397-401). Daha önce sevk ettiği Melo Hudut Taburu'na dağların zirvelerine yakın bölgelerde savunma mevzileri hazırlatarak yeni bir savunma hattı oluşturdu.

Artvin'den çekilen ve daha sonra "Melo Müfrezesi" olarak adlandırılan kuvvetlerin komutanı olarak, Çoruh Vadisi'ni Rus ilerleyişine karşı kapatma emrini alan Binbaşı Halit Bey, Rusların 4

Nisan'da Sarıbudak(Melo) nahiye merkezini, zapt etmesi üzerine, 1.500 neferden oluşan Melo Müfrezesi ile birkaç kilometre daha geri çekilerek Çoruh nehrinin sol yanındaki Geldağı - Cevizli Köyü - Cilcim - Damlakürün hattında mevzilendi. Bölgedeki bu gelişmeler üzerine, 3. Ordu komutanlığı Sarıkamış harekâtı sonrasında dağılan birliklerden olan ve Erzurum'da yeniden Teşkilâtlandırılan, 29. Tümen'in Tortum bölgesine sevk edilmesine karar verdi.

Rusların İşgali Altında Kalan Bölge

Bölgede Türk kuvvetlerinin ileri harekâta geçerek Şavşat ve Ardanuç'u alıp Ardahan üzerine yürüdükleri dönemde, Rus işgalindeki Çoruh Nehri - Oltu Çayı ve Peneskirt(Aşağı ve Yukarı Karacasu köyleri) ile Çatalısu(Tavusker) köylerini içine alan Olur ilçesinin kapsadığı bölgenin Türk ahalisi, savaşın ilk döneminde, 10. Kolordu Sarıkamış Harekâtı için Oltu bölgesinden geçerken Türk askerini, destekledikleri iddiası ile, Ruslara karşı isyan etmiş kabul edilerek, Rus Ordusu tarafından bir cezalandırma hareketine tabi tutuldular.

Ruslar 2. Türkistan Kolordusu'nun tuttuğu bölgenin gerisine düşen Tavusker civarında; kontrolü sağlamak ve isyan eden bölge ahalisini cezalandırmak için, 3. Gorskomazdofski Alayı, bir dağ bataryası, 16. ve 17. Türkistan alaylarından oluşan bir kuvvet görevlendirmişti. Bu cezalandırma kuvvetinin komutanı 17. Türkistan Alayı komutanının komutanı Albay Kruten adlı bir Ermeni idi.

Albay Kruten'in komutanlığını yaptığı cezalandırma kuvveti, Çataksu(Tavusker) bölgesinde tertibat alırken, dağlık bölgede saklanan köylüleri bulmak için yerli halkı, araziye ve yolları çok iyi bilen ve çevrede tanınmış bir Ermeni'yi de kurmayları arasına almıştı.

Rus Askeri tarihçisi Maslofski'nin X. U. Pilarof olarak kod adını verdiği Ermeni intikamcının yol göstermesi ile Ermeni asıllı Albay Kruten komutasındaki kuvvetler, Olur İlçesine bağlı Karacasu (Peneskirt), Boğazören(Ürek), Colakir, Ekinlik(Oğdadab), Uzunharman(Haydos), Yaylabaşı(Kamis) köylerine saldırmış, Çataksu(Tavusker) bölgesinde etrafı sarılmış köylerde çok şiddetli katliamlar yapmıştı. (Özder, 1996: 169; Altınbilek ve Kır, 1993a: 623) Oltu'nun İriağaç (Pernik) köyünün halkı Ermeni çeteleri tarafından katledilerek açılan çukurlara doldurulmuştu (Demirel, 1999: 71).

Artvin'in alınmasından sonra Rus işgalindeki Şavşat ve Ardanuç'a ilk giren kuvvetleri oluşturan ve Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetleri içinde Ardahan seferinde önemli görevler yapan Artvin

Zeytinlik Bucağı Maden(Hod) Köyü¹ gönüllüleri de katliamdan kaçan Çataksu(Tavusker) bölgesi halkının güvenli topraklara geçebilmesi için bölgeyi saran Rus kuvvetleri ile savaşa girişmiş ve büyük bir kısmı şehit olmuştu (İlker, 1989: 31-33).

Geçtiği yerler, ateşe verilen köylerdeki yangınlardan belli olan Albay Kruten'in birlikleri adım adım ilerleyerek Çoruh'un sağındaki bölgeyi taramış ve Demirkent(Erkinis) in doğusundaki eski Türk sınırına kadar gelmişti. Rusların aşırı şiddet kullanmalarına ve aralarındaki Ermenilerin katliam yapmalarına rağmen, Türk kuvvetlerinin Artvin ve Sarıbudak'tan çekilmesinden iki hafta sonra, Nisan'ın sonlarına doğru bu bölgede kontrolü sağlayabildiler. Bölgeden kaçabilenlerin haber verdiği köylülere uygulanan bu vahşi katliam, Ordu kumandanlığınca da protesto edildi.

Çoruh Nehri'nin sol tarafını tutan Binbaşı Halit Bey, Ardanuç, Olur ve Çoruh'un sağ yanındaki diğer köylerden gelen muhacirlerin Çoruh'u geçebilmeleri için, Demirkent(Erkinis) de bulunan ahşap köprüde tertibat almış ve 19 Nisan'da son muhacir kafilesinin geçmesinden sonra bu köprüyü yaktırmıştı (Özder, 1996: 170). Rus ve Ermeni katliamından korkarak, hayvanlarını serbest bırakıp, ev, erzak ve eşyalarını terk ederek köylerinden kaçan muhacir kafilelerinin *Kaçhakaç / Kaçakaç* dedikleri bu göç, Rus ve Ermeni kuvvetlerinin Maden(Hod) köylerine doğru geldiği haberi üzerine, 21-22 Nisan gecesi 300 kadar aile, kendilerini takip eden Ruslar yetişmeden Çoruh'u geçebilmek telaşı ile yollara döküldü. Bu olay, savaştan kaçan diğer muhacirlerin yaşadıklarına ilave olarak apayrı bir drama dönüştü.

Rus ve Ermeni zulmünden kaçan aileler, baharda coşkulu akan Çoruh üzerine Zeytinlik(Diyaken) ve Çağlayan(Hostapor) köyleri yakınında gerilmiş halata tutunarak nehri geçmek zorunda kaldılar. Bu geçiş esnasında, muhacirlerden hasta ve yaşlılar kendilerini gecenin karanlığında Çoruh'a bıraktılar. Gelinlerin açlıktan ağlayan bebeklerini suya bıraktığını görenler oldu. Can pazarı idi. Karanlığa sığınıp sustular. Bu olaylar, yaşanan acılara ayrı bir

¹ Halk arasında "Hod köyleri" diye anılan ve Çoruh'a dökülen Maden(Hod) Deresi'nin oluşturduğu vadide yayılan yerleşimler o dönemde de Aşağımaden(Aşağıhod) ve Yukarımaden(Yukarıhod) olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Savaşın başlangıcında Türk-Rus sınırı Aşağı Maden Köyü'ndeki caminin içinden geçiyor, Aşağı Maden Türk tarafında ve Yukarı Maden köyü Rus işgalinde kalıyordu. Savaş başlayınca her iki köy halkı da gönüllü olarak Türk kuvvetlerine katılmış ve "Hod Çetesi" diye anılan gönüllüler, Ardanuç, Şavşat bölgesini Ruslardan almış ve Ardahan seferine katılmıştı. Bu gönüllülerinden sağ kalanlar, Halit Bey'in emrinde milis subayı olarak Çoruh Cephesinde görev devam etmiş, daha sonra Doğu Anadolu ve Kars bölgesi ile Artvin bölgesinin kurtuluşunda hizmet yaptılar.

boyut kattı. Muhacirleri takip eden Rus ve Ermeni kuvvetleri Çoruh'un sağ yakasında yakalayamadıkları muhacirleri, Çoruh'un sol yakasında, Yusufeli'ne bağlı Esenkaya(Zor) Köyü yamaçlarında, yollarına devam edip bölgeden uzaklaşmaya çalışırken top ateşine tuttu (İlker, 1983: 34-35).

Muhacirlik günlerinde yaşanan bu dramlar, halk şairlerinin destanlarına yansımıştı. Bu destanlar ve olayı yaşayanların verdikleri bilgiler, yöre ile ilgili çalışmalar yapmış olan Adil Özder² ve Osman İlker³ gibi yerel araştırmacılar tarafından kişisel çabalarla derlenerek yayınlanmıştır.⁴

Şüphesiz Rusların Ermenilerle birlikte bu bölgede yaptıkları katliamlar bunlarda ibaret değildi. Ardahan ve Oltu, Narman ve Tortum bölgelerinde de çoluk çocuk demeden katliamlar yapmış, Türk kuvvetlerini desteklediler diye Oltu'nun Bahçecik, Aşağı ve Yukarı Çamlı(Terpenk), Çengelli(Havdos) köylerindeki erkekleri tamamen kılıçtan geçirmiş, bugün Şenkaya'ya bağlı Çatalema(Nüsünk), Güreşken, Şenpınar(Zakim), Kaynak(Çermik) köylerinin de erkeklerinin tamamını Sibirya'ya sürmüşlerdi (Haşimoğlu, 1959: 22).

Çoruh Vadisinin Rus İlerleyişine Kapanması

Binbaşı Halit Bey karargahını Çoruh'un sol yanındaki, Yusufeli'ne bağlı Havuzlu(Oker) köyünde kurmuştu. Oker camisinin

² Mustafa Adil Özder; 1907 yılında Artvin Yusufeli, Demirkent(Erkinis)'de doğmuş, savaşın ve muhacirliğin acılarını ailesi ile birlikte yaşamış, ilk öğrenimine muhacir olarak bulunduğu Sungurlu'da başlamış ve Yusufeli - Kılıçkaya'da tamamlamıştır. 1923 yılında girdiği 5 yıllık Erzurum Erkek Öğretmen Okulundan 1928 yılında mezun olmuş, Çanakkale ve Artvin ilinin ilçelerinde, Bursa ve Ankara'da köy öğretmenliği ve idarecilik yapmıştır. Tarih, Halk edebiyatı ve folklor alanındaki çalışmaları esnasında 13 ü yayınlanmış, 25 kadar kitap hazırlayan Özder'in bu çalışmamız esnasında kaynak olarak kullandığımız, M. Adil Özder, Kurtuluşunun 50.Yılı Dolayısıyla Artvin ve Çevresi 1828-1829 Savaşları, adlı eserinden başka, (Özder ve Aydın, 1969) ile ("Artvin ve Yöresi Tarihi ile İlgili Bazı Belgeler-Anılar-Resimler", 1974) ve ("Tarih ve Folklor Yönleriyle Artvin Köylerinden Biri Erkinis (Demirkent)", 1967-1972) yararlandık.

³ 1932 yılında Artvin Yukarı Maden köyünde doğan Emekli Öğretmen Osman İlker; 1947'de Kars-Cilavuz Köy Enstitüsünden mezun olduktan sonra çeşitli illerde ilkokul öğretmenliği yapmış ve 1981 yılında emekli olduktan sonra 1081-1989 yılları arasında 1452 sayfalık iki ciltten oluşan Yukarı Maden ve Yukarı Madenliler ve 1598 sayfalık iki ciltten oluşan "Artvin Zeytinlik Bucağı Aşağı Maden ve Aşağı Madenliler (A. Hod ve A. Hodlular) Köyün Doğal ve Toplumsal Yapısı" adlı, bu hacimde örneği bulunmayan 4 ciltlik dev bir eser hazırlamıştır.

⁴ Adil Özder, Yusufeli'nin Zor(Esenkaya) köyünden Aşık Mustafa İzni'nin (1856-1928) 59 yaşında iken muhacirlik sırasında, sırtında bir çuval yükü hem yürüyüp hem de yüksek sesle okuduğu Muhacirlik Destanı'nın 22 kitalık bir bölümünün de derleyip yayınlamıştır

bitişindeki küçük medrese binasını karargâh haline getirerek çalışmaya başladı. Karargahının bulunduğu yerden, hem Çoruh'un sağ yanındaki Demirkent(Erkinis) Köyü ve geniş çevresindeki alanı çıplak gözle görebiliyor, hem de Sarıbudak yönündeki sırtları gözleyebiliyordu. Köy konumu itibarı ile Artvin yönünde zirvelerin Artvin'e bakan yamaçlardaki mevzilere yakın sayılırdı. Buradan sık sık siperleri dolaşmaya çıkıyor, bizzat gözlemediği hata veya eksikleri düzeltiyordu.

Karargahını Havuzlu köyünde kurduğu günlerde, çoğunluğunu çevreden gelen gönüllü köylülerin oluşturduğu kuvvetleri, Melo Müfrezesi, Melo alayları ya da Teşkilât-ı Mahsusa alayları adı ile anılıyordu. Çoruh'un sol yanında görev yapan ve Melo Hudut Taburu ile gönüllülerden oluşan kuvvetler 1. Teşkilât-ı Mahsusa Alayı olarak Teşkilâtlandırılmıştı. Komutanlığına, savaşın başlangıcında Melo Hudut Taburu komutanı olan ve bölgede Kara Yüzbaşı olarak tanınan Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey (Özder, 1996: 110) atanmıştı. Çoruh'un sağ yanında bulunan Erkinis(Demirkent) Müfrezesi diye adlandırılan kuvvetler de 2. Teşkilât-ı Mahsusa Alayı olarak Teşkilâtlandırılmış ve komutanlığına Yüzbaşı Tirebolulu Hüseyin Avni Alparslan⁵ getirilmişti.

Seferberliğin ilanından sonra; 3.Ordu'nun Menzil Müfettişliği Emir Subayı yardımcılığına atanan Yüzbaşı Tirebolulu Alparslan Bey, 8 Kasım 1914 de Dr. Bahaettin Şakir'in emrindeki Teşkilât-ı Mahsusa'ya katıldı. Alparslan Bey, Çoruh bölgesinde Teşkilât-ı Mahsusa'nın organizasyonu ile toplanan gönüllülerden oluşan Tavusker (Olur) Taburu kumandanlığına atanmış ve bu taburla Olur, Oltu ve Şenkaya taraflarında görev yaparak Ruslarla pek çok çatışmaya girmişti. 25 Aralık 1914 günü Şenkaya ilçesinin Kömürlü bucağına bağlı İnceçay(Panciro) köyündeki bir taburluk Rus

⁵ Tirebolulu Hüseyin Avni Alparslan 1876 yılında Tirebolu'da doğdu. 1901 yılında Harp Okulundan piyade teğmeni olarak mezun olduktan sonra Balkan komitacıları ile uğraşan 3.Orduda görev aldı ve eşkıya takibinde bulundu.1903 yılında Üsteğmen olan Hüseyin Avni Alparslan Bey sınıf değiştirerek Jandarma olur.1907 yılında Yüzbaşı olduktan sonra 1909 yılında Jandarma sınıfından ayrılır ve daha sonra Hareket Ordusu ile İstanbul'a yürür. Birinci Dünya Savaşı çıkınca 3. Orduda atanır ve Dr. Bahaettin Şakir Bey'in Teşkilât-ı Mahsusa müfrezesine katılarak 'Tavusker Taburu' kumandanı olmuştur. Binbaşı Hüseyin Avni Alparslan 1920 yılında Giresun Askerlik Şubesi Başkanı iken, Topal Osman ile birlikte teşkil ettikleri 42. ve 47. alaylarla birlikte Kurtuluş Savaşına iştirak etmek üzere Ankara'ya giderken Samsun-Merzifon bölgesini Pontuscu çetelerden temizlemiş ve 42.Alay komutanı olarak Sakarya Meydan Savaşına katılmış, 14 Eylül 1921 tarihinde Gökgöz Dağı'nın güney sırtlarında şehit olmuştur.

kuvvetine taarruz ederek imha etmiş, Kızılkep taraflarında keşif taarruzlarında bulunmuştu (Hacıfettahoğlu, 1999: 24).

Yüzbaşı Alparslan Bey, 1915 yılı Ocak ayındaki çatışmalar esnasında ayakları donarak kısmen malul olmasına rağmen, alayın sevk ve idaresini bırakmamış, çatışmaların durması birliklerin mevzilere yerleşmesinden sonra Erzurum'da tedavi görmüştü. İyi bir asker olduğu kadar, iyi bir düşünce adamı da olan Alparslan Bey, askerlik mesleğinin yanı sıra, Türkçülük düşüncesine gönül verdiği için Türkoloji ilmine ilgi duyuyor ve bu konuda çalışmalar yapıyordu.

Erzurum'da yapılan tedavisi esnasında, hastanede yatarken bir makale yazarak, İstanbul'da yayınlanan Türk Yurdu Dergisi'ne göndermişti. Kayı Han mı? Kaya Han mı? başlıklı makalesini dergiye gönderirken derginin yayın yönetmeni Ağaoğlu Ahmet Bey'e ağabey diye hitap ederek yazdığı 11 Mart 1915 tarihli mektuba; Bu yıl epeyce cenk ettim. Cenk ederken ayaklarımı dondurdum. İyiletmek için Erzurum'a geldim. Boş dururken canım bir makale yazmak istedi." diye başlar. Dergi yönetimi; Şark Ordusunda cenk eden bahadır zabitlerimizden birisi yazıyor başlığı altında bu mektubu ve Alparslan Bey'in gönderdiği makaleyi yayınladı.⁶

Tedavisi tamamlanan Alparslan Bey, görev isteyerek tekrar cepheye döndü. 1 Mayıs 1915 tarihinde Melo Müfrezesi'ne bağlı "Erkinis Müfrezesi" olarak da anılan 2. Teşkilât-ı Mahsusa Alay komutanlığı görevine başladı.

Şavşat'tan itibaren geri çekilme esnasında, Türk kuvvetlerinin arasında bulunan gönüllülerin bir kısmı işgal altında kalan topraklardaki ailelerini emniyet altına almak ve göç ettirmek için birliklerinden ayrılmıştı. Kalanlar ve Yusufeli bölgesinden olan gönüllüler ise, Melo Müfrezesi'nin Binbaşı Halit Bey tarafından yeniden düzenlenmesi esnasında, daha önce rütbesiz ve "Müfreme kumandanı" rütbesi ile yaptıkları görevleri bundan sonra rütbeli "Milis Subayı" olarak yapacaklardı (Özder, 1996: 139-143). Bu şekilde yeniden organize edilen Melo Hudut Taburu ve Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetlerinden oluşan "Melo Müfrezesi"; daha sonra "Coruh Müfrezesi" ve "Coruh Cephesi" olarak adlandırılacak, altı taburluk bir kuvvet ile burada 40-45 tabur kadar olan Rus kuvvetlerini bir yıla yakın bir süre durdurmaya muvaffak olmuştu (Çakmak, 1936: 87). Bu

⁶ Bu mektup ve makale Türk Yurdu Dergisi'nin Mart 1331 de yayınlanan 8. Cilt 391. sayı 2547-2550 sayfaları arasında yayınlanmıştır. Aynı derginin Haziran 1331 de yayınlanan 8. Cilt, 7. Sayısını 122-127 sayfaları arasında Tirebolulu Alparslan'ın "Türk Bayramlarından Ot Göçü" başlıklı bir yazısı daha vardır. Alparslan Bey bir yandan savaşırken diğer yandan da önemini bugün bile koruyan değerli makaleler yazmaktadır.

küçük müfrezenin direnişi düşmanın bile takdirini kazanmıştır (Guze, 1931: 63).

1916 yılı mart ayına kadar Rusları bu bölgede durdurmaya muvaffak olan Halit Bey, bunu emrindeki birlikleri ve bölge köylerinden gelen gönüllülerden oluşan kuvvetleri sıkı bir disiplinle sevk ve idare etmesi ve onlara kutsal vazife anlayışını benimsetmesiyle sağlamıştır. Askerlik hayatı boyunca, soldakine 'Namussuz' (kötü), sağdakine 'Namuslu' (iyi) tabanca adını verdiği iki silah taşıyan Halit Bey, 'Namussuz' dediği tabancasıyla savaştan kaçanları gözünü kırpmadan cezalandırırken, 'Namuslu' dediği sağdaki tabancayı da düşmana karşı kullanmıştı (Solmaz, 1996: 152).

Cepheden kaçanı affetmeyen bir disiplin anlayışı ile, daima askerlerinin önünde savaşmış ve "Kaçanı vururum, kaçarken görürseniz beni de vurun" diyerek askerleri nazarında iyi bir kumandan ve iyi bir örnek olmuştu. Halit Bey, vatan için mücadele ederken, görev anlayışı ve gösterdiği bu gözü karalık nedeniyle görev yaptığı her yerde "Deli"⁷ namı ile tanınmış, günümüzde de bu namı ile bilinmektedir

Savaşın hemen öncesinde Rusya, Büyük Ermenistan'ın kurulması için Doğu Anadolu'da işgal edeceği yerleri Ermenilere vereceğini ve bağımsızlıklarını tanıyacağını vaat ederek, Türk tarafındaki köylerden kaçıp gönüllü olarak Rus ordusuna katılmış Osmanlı Ermenileri (Kurat, 1970: 263) ve yıllar önce Doğu Anadolu'da yaşamış ve Rusya'ya göç ettirilmiş ve Kafkasya'ya yerleştirilmiş Ermenilerden (Beydilli, 1988: 364-434) toplanmış askerleri, batı cephesinde savaşan birliklere dağıtmıştı. Bunlardan başka; Doğu Anadolu ve ABD dahil dünyanın dört bir yanından gelmiş gönüllü Ermenilerden, askeri birlikler ve çeteler teşkil etmişti. Ermeni subayların yönettiği bu birlikler, Doğu Anadolu ve İran'da savaşan Rus kuvvetlerine, öncülük ve rehberlik edecek, öncü kuvvet olarak Türklere karşı savaşacaktı. Çeteler ise Türk kuvvetlerinin arkasında sabotaj faaliyetleri yürütecekti.

Başta Taşnaklar olmak üzere, mevcut Ermeni örgütleri, Kafkasya'da sadece Ermenilerden teşekkül etmiş Ermeni Lejyonlarının kurulacağını ve birliklerin kendi kumandalarında olacağını ve taraftarları olan tüm Ermenilerin gönüllü olarak

⁷ Türkçede, Deli kelimesinin anlamları vardır. Günümüzde hâkim, modern kültürle gittikçe yaygınlaşan akıl sağlığı bozuk anlamına karşılık, geçmişte çok yaygın ve günümüzde ise sadece kırsal kesimlerde kullanımda kalmış yiğit ve cesur anlamları vardır. Osmanlı ordu düzeninde, askerinin önünde savaşan ve hareketleri ile askerinin korkusunu yenmesini, hücumu kalkmasını sağlayan Deliler sınıfının varlığı da bu ikinci anlamla ilgilidir.

Kafkasya'ya gelmesini istedi. Bunun üzerine Osmanlı Ordusu'nda silah altına alınan Ermeni askerlerin tamamına yakını ve çok sayıda sivil Ermeni de bu birlik ve çetelere katılmıştı (Demirel, 1999: 44).

Bu çerçevede İran'daki Ermenilere de silah dağıtmaya başlanmış, Tebriz Rus konsolosu Ermenilere, Ermenistan'ın kurulacağı vaadinde bulunarak, hazırlıklar için Ermenilere 242,900 Ruble vermişti. Çetelerin bir kısmı, cephe gerisinde sabotajlar yapıp ve karışıklıklar çıkardıktan sonra Rus ordusunun kontrolündeki bölgelere geçmiş, düzenli birliklere katılmıştı. Savaş sırasında Rus orduları safında 180.000 gönüllü Ermeni batı cephelerinde, 6 Alaydan oluşmuş Ermeni Lejyonu 6.000 gönüllüden oluşan Ermeni Lejyonu ise Osmanlılara karşı savaşıyor (Yıldırım, 1994: 1980), Rus işgaline uğrayan bölgelerde katliamlar yapıyordu.

Ermeniler bölgeyi çok iyi bildikleri için Ruslara öncülük etmekte, düzgün bir Türkçe konuşarak Türk nöbetçileri aldatıp, Rusların baskın yapmasını temin etmekteydiler. Türk tarafında kalan bölgedeki Ermenilerle iş birliği içinde istihbarat faaliyetleri yürütmekte ve Türkler arasında bozgun çıkartacak haberler yaymaktaydılar. Fırsat bulduklarında işgal edilen bölgelere ilk giren kuvvet oldukları için bölgede Rus idaresi kurulana kadar katliam yapmaktaydılar.

1915 yılında Van'da olduğu gibi diğer bölgelerde de cephe gerisinde isyanlar çıkartıp, katliamlar yaparak Rus kuvvetlerinin kolayca ilerlemesini sağlayan Ermeniler, işgal edilen bölgelerde, Rusları tahrik ederek Türk kuvvetlerini destekledikleri bahanesi ile halka eziyet edilmesini ve katliama uğramasını ya da erkek nüfusun Rusya içlerine sürülmesini sağlamaktaydılar. Tavusker bölgesindeki isyanın bastırılması sırasında Ermeni marifetiyle yapılan vahşi katliamlara ait haberler, işgal tehlikesi altındaki bölgelerde bulunan Türk ahalinin köylerini boşaltarak göç etmesine neden oluyordu.

1915 baharında Çoruh Cephesi'nin kuzeyinde Arhavi deresinin batı yamaçlarından Kükürttepe'ye kadar uzanan hatta, "Sahil Müfrezesi", güneyinde ise Çoruh Nehri'nden Demirkent(Erkinis) batısında olan bölgede; "Aşbişen(Aşbeşan/Kınalıçam) Müfrezesi" vardı. 8 Nisan'da İshan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine, buradaki kuvvetlerimiz de Çataksu (Tavuker) bölgesinden kaçan köylülerle beraber, Yusufeli'ne bağlı Dağeteği(Vaşkan) ve Havak taraflarına çekilmişlerdi. Ruslar daha sonra Yusufeli kazasının o günkü merkezi olan Ersis(Kılıçkaya) kasabasını da işgal edeceklerdi.

Erzurum'dan bölgeye sevk edilen 29.Tümen de 19 Nisan 1915'de Tortum'a gelmiş ve Tortum'un kuzeyine düşen Şenyurt Bucağı'na bağlı Pehlivanlı(Vihik) ve Uncular(Kisha) bölgesine

yerleşmişti. Tortum Gölü kuzeyindeki bölge ile Tortum Vadisi, arazi yapısı bakımından büyük çapta Rus kuvvetlerinin harekâtına uygun değildi. Savunması kolay olan bölge müfrezelerle savunulmaktaydı.

Buradan Narman'a kadar olan bölge 10.Türk Kolordusu tarafından tutulmuştu. Karşı tarafta, Kaçkar Dağlarının güney bakımından, Narman yakınlarındaki Koziçan Dağı'na kadar olan bölgede, Rusların 2.Türkistan Kolordusu vardı. Daha önce, 15 yıl kadar Erzurum'da Rus konsolosluğu yaparak (Çakmak, 1936: 124), av ve gezi bahanesi ile bölgeyi dolaşmış, bütün dağ, yol ve geçitleri avucunun içi gibi bilen General Perjevalski komutasında ve Orta Asya'dan toplanan Müslüman -Türk askerlerden oluşan bu kolorduya bağlı ve Albay Kamyanski'nin komutasındaki 3. Koban Plaston Tugayı, Çoruh'un sol yanında Halit Bey'in kumandasındaki Melo Müfrezesi'ni oluşturan kuvvetlerimizin karşısına dizilmişti.

İran Azerbaycan'ına karşı bir hareket düzenleyip Doğu Anadolu'da ilerleyen Rusları buradan güç duruma sokmak amacıyla bir kısım Türk kuvvetleri Van bölgesinde toplanırken, Rus orduları komutanı General Yudenich de Eleşkirt vadisinden Malazgirt ve Muş'a doğru bir harekât planlıyor, Ermeni kıtalarından oluşan bir kuvveti Doğubeyazıt'ta Van Gölü istikametinde hareket etmek üzere hazırlıyordu. Van bölgesinde toplanan Halil Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri, İran harekâtına başlayınca cephe gerisi durumunda olan Van Gölü Bölgesinde Nasturi ve Ermeniler bir isyan başlattılar.

Ruslar Ermeni İsyancıları ile birlikte Van istikametine doğru harekete geçerken, Tortum bölgesindeki 10. Kolordumuzun da üzerine yüklenmeye başlamıştı. Fakat 15 Nisan 1915' de Murat Nehri havzasından Van istikametine başlattıkları taarruzda Ermenilerin Van ve Bitlis bölgesindeki isyanı ve yaptıkları katliamlar sayesinde kolayca ilerleme imkânı bulan Ruslar, (Çakmak, 1936: 94-95) Tortum bölgesindeki taarruzlarında pek bir başarı sağlayamadılar.

Nisan ayında Ermeniler Van gölü çevresindeki köy ve kasabalarda 179.380 Müslümanı öldürerek ya da Diyarbakır-Bitlis istikametine sürerek bölgede büyük bir kargaşalık çıkartmıştı. Bu olaylarda Van şehrindeki Müslümanların evi tek tek yakılırken, Türk mahallelerin tamamı ve çevre köyler de yerle bir edilmişti. Bölgede kaçmaya çalışanlar ise etrafı tutan Ermeni çeteleri tarafından kıyılıyordu. Çok geniş boyutlu olan bu soykırım sonunda Ruslar, Van'ı Ermenilerden teslim aldıkları zaman şehir ve çevresinde tek Müslüman kalmamıştı. Katliamın mimarları arasında olan Rus, Fransız ve İngiliz konsolosları, Van Ermenilerinin Rusları büyük bir merasim ve coşkuyla karşıladıklarının dünyaya duyuruyorlardı. Bu isyanlar, Anadolu'nun diğer bölgelerine de yayılmaya başlamış, Bitlis,

Muş, Urfa vd. şehirlerinde isyanlar çıkmıştı. Cüretini artıran Ermeniler, ulaştırma yollarını, jandarma karakollarını, hükümet konaklarını basıyor, Müslüman halkı katlediyordu. Ordunun saflarındaki Türk askerleri askerler, ailesinin telaşına düşmüş, evini arazisini korumak için firar etmeye başlamıştı.

Bu tür isyanlarla ülkenin iç asayişini bozan Ermenilere karşı, Osmanlı yönetimi Ermeni Mebusları ve Ermeni patriğine baş vurarak yardımcı olmalarını istedi. Fakat bu davranış zayıflık telakki edildi ve ilgi görmedi. İç güvenliği tehdit altında olan Osmanlı Hükümeti, önce 26 Nisan 1915 de yayınladığı bir emirle Hınçak ve Taşnak gibi komitelerin merkez ve şubelerini kapattığını açıklamış, evrakına el konarak, silah araması yapılmasını ve elebaşlarının mahkemeye verilmesini ve suçluların cezalandırılmasını istedi (Yavuz, ts: 8-9).

Olayların bu tedbirle önlenememesi, aksine daha vahim bir hal alması üzerine 27 Mayıs 1915 de parlamentodan 3 maddelik bir kanun çıkartarak, mahalli yöneticilere, güvenlik emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan, silahla saldıran ve direnenlere, askeri kuvvet kullanarak karşı koyma yetki ve yükümlülüğü veriliyor, askeri nedenlere dayalı casusluk ve hainlik yapanların tek veya toplu olarak memleketin diğer bölgelerine gönderilmesi isteniyordu (Ökse, 1986: 18-19).

Osmanlı yönetiminin bu kanunu çıkartması, daha sonra Ermeniler tarafından soykırım iddialarına temel teşkil etmiştir. İsyana çıkan bölgelerdeki Ermenilerin göç ettirilmesi için çıkardığı kanun tüm Anadolu'daki Ermenilere uygulanmamış yalnız cephe gerisinde ve büyük çapta isyan çıkartılan bölgelerde uygulanmıştı. Bölge dışındaki Ermenilere ise dokunulmamıştı. Buna rağmen olaylar durulmamış, diğer bölgelerdeki Ermeniler de rahat durmamıştı. Urfa'da, Akdağ'da, Bayburt'ta, Şebinkarahisar'da 3.orduyu günlerce meşgul eden olaylar çıkartıp, Şebinkarahisar'ın Çamlıkiriş mahallesinde toplu katliam yapmışlardı. (Ökse, 1986:19).

Birinci Tortum muharebesi diye andığımız ve 27 Nisan'da başlayan taarruzda Ruslar, 10. Kolordumuzu kuzeyden kuşatmak için harekete geçmişti. Taarruzun başlangıcında, 10. Kolordunun tuttuğu bölgenin sol yanını teşkil eden Dağeteği(Vaşkan) ve İnce'ye Rus kuvvetlerinin girmesi üzerine bölgede bulunan müfrezelerimiz Cevizli'ye(Hatha) çekilmişti. 2 Mayıs'ta Ruslar Kirazlı'ya(Otfa) girince kuvvetlerimiz tamamen Tortum Çayı ve Tortum Gölü çizgisinin batısına çekildi.

Bölgede aniden kar yağışı başladı ve 7 Mayıs'tan 9 Mayıs'a kadar kar yağışı devam etti. Birliklerimiz yüksek dağlarda bulunmasına rağmen çekilmeleri istenen mevzileri elde etmişlerdi

(Guze, 1931: 66). 9 Mayıs'ta, Demirkent (Erkinis) Müfrezesi, Hod Hudut Taburu, Vaşkan'dan çekilen hudut taburumuz ile Piktir (Ayyıldız) Hudut Taburu, Kınalıçam (Aşbişen) de keşif taarruzu yapan 40 kişilik bir düşman müfrezesini tamamen imha etmişti (Çakmak, 1936: 93).

Çoruh Müfrezesi'ne bağlı ve Tirebolulu Alparslan Bey'in kumandasındaki 2. Teşkilât-ı Mahsusa Alayı (Erkinis Müfrezesi) 11 Mayıs tarihinde Demirkent (Erkinis) bölgesindeki şiddetli Rus taarruzlarını geri atmıştı (Hacıfettahoğlu, 1999: 94). O güne kadar aralıksız süren taarruzlarla neticeye varamayan Ruslar, Birinci Tortum Muharebeleri diye anılan kanlı çatışmalardan sonrası, geri çekilerek çıkış hatlarına dönmek zorunda kaldılar (Çakmak, 1936: 91-93). Kar yağışından sonra başlayan yağmurlar, karların süratle erimesine neden olmuştu. Her tarafta seller başlamış, çamur ve seller askerlerimizin hareket kabiliyetini kısıtlamıştı.

Takviye alan Ruslar. 10. Kolordumuzun sol yanını çevirmek üzere 10 Haziran'da tekrar taarruza geçtiler. 21 Haziran'a kadar devam eden ve 2. Tortum Muharebeleri diye anılan çatışmalardan, bir netice elde edemeyerek geri çekilme zorunda kaldılar (Çakmak, 1936: 99-103). 1915 yılı başındaki Sarıkamış Harekatı'nın Türkler için bir felaketle sonuçlanmasına rağmen Rusların, Oltu-Tortum istikametinden yaptığı iki taarruz ile Sarıkamış'ta imha edildiği söylenen 3. Ordumuz tarafından durdurulmuştu.

3. Ordumuz, Ermenilerin Cephe gerisinde çıkardıkları isyanlar nedeni ile yeteri kadar ikmal edilemiyor, zayıfın yeri doldurulamadığı için, kuvvetleri sürekli azalıyordu. Ermeni isyanları nedeniyle ikmal erleri toplanamıyor, toplanabilenler de bu isyanları kontrol için kullanılıyordu. Tam bir sene hiç topçu cephanesi alamayan 3. Ordu, ayrıca Erzurum'dan Çanakkale'ye dokuz santimetrelik top mermisi gönderme durumunda kalmıştı (Guze, 1931: 67).

13-14 Nisan'da Ermeniler, Van gölü bölgesinde olan yerlerde ve Van'da bir katliam yaparak şehri ele geçirince, Halil Paşa'nın İran harekâtına katılacak olan kuvvetlerinin bir kısmı bu olay nedeni ile bölgede kaldı. Ruslar da Ermeni isyancılarla koordineli olarak hareketlenmişti. Fakat Rusların önceliği, İran Azerbaycan'ındaki Türk harekâtını önlemektir. Bu gerçekleştikçe adım adım ilerlediler ve 31 Mayıs'ta Van'a girerek (Allen ve Muratoff, 1966: 278-280) şehri ellerinde tutan Ermenilerle birleştiler. Van bölgesinde yayılan Ermeni isyanı, İran harekâtında bulunan kuvvetlerimizin geri çekilmesine neden olduğu gibi, Rusların da bu bölgede kolayca ilerlemesini temin etmişti. Buna karşılık kuzeyde 2. Tortum Muharebelerinde bir başarı

elde edemeyen Ruslar, Temmuz ve Ağustos aylarında güneyde cereyan eden şiddetli savaşlar sonucu, Malazgirt-Ahlat hattının batısına kadar ilerlemeye muvaffak oldular.

Yaz başlangıcında Sahil Cephesi'ndeki kuvvetlerimiz Arhavi Deresi'nin batı sırtlarındaki savunma hatlarında iken, 10 Temmuz'da Ruslar, Çoruh Müfrezesi'ne bağlı 2. Teşkilât-ı Mahsusa Alayının savunduğu Kolik, İncat ve Demirkent (Erkinis) tepelerine şiddetli bir taarruz başlatmıştı. Bu taarruzlarda Demirkent(Erkinis) ve İncat tepelerindeki Rus taarruzu püskürtülmüş fakat Kolut Tepesi Rusların eline geçmişti. 12 Temmuz'da Alparslan Bey'in kumandasındaki birliklerimiz Kolut Tepesi'ne bir karşı taarruz düzenler ve tepeyi Ruslardan geri alır. Bu çatışmalarda Ruslar arkalarında bin kadar ölü bırakırken iki makineli tüfek ve birçok hayvan ele geçmişti (Hacıfettahoğlu, 2003: 95).

Binbaşı Halit Bey'in emrindeki Çoruh Müfrezesi Kılıçkaya(Ersis)'in doğusunda ve Oltu çayının batısındaki Karadağ hattında mevzilenmiş kuvvetlerle irtibat halinde, Çoruh Vadisi'ni Ruslara kapatıyordu. Üçer taburlu 2. Teşkilât-ı Mahsusa ve 1. Teşkilât-ı Mahsusa alayları halinde organize edilen müfrezenin, iki dağ topu, Ruslardan ele geçirilmiş 4 makineli tüfekten oluşan bir makineli tüfek takımı (Altınbilek ve Kır, 1993b: 2) ile toplam 3. 270 savaşçısı vardı.

Bir yandan Rus birlikleri bir yandan da Ermeni çeteleri ile savaşıyordu. Rus ordusuna casusluk yapıp, Türk kuvvetlerinin ikmal yollarının kesen Ermeni çetelerinden biri, birkaç defa Tortum'un Akbaba(Şipek) Köyü civarında telgraf tellerini kesmiş, bir diğer, 29 Haziran 1915 tarihinde Demirciler(Ekrek) Köyü yakınlarındaki değirmen mevkiinde devriyelerimizle çatışmaya girmiş, çetecilerden biri öldürülürken diğerleri kaçmıştı (Demirel, 1999: 45). Haziran ve temmuz aylarında defalarca müfrezelerimize saldıran çete, daha sonra yakalanarak tutuklanmıştır.

Ermeni çetelerinin bu tür faaliyetleri cephe gerisinde de devam etmekteydi. 29 Haziran 1915 de Bayburt'un Kopuz Deresi civarında on bir kişilik silahlı bir Ermeni çetesi, Tefik Efendi komutasındaki Osmanlı müfrezesine saldırmış, çıkan çatışmada köyün bekçisi Mehmet çavuş şehit olurken iki Ermeni çeteci de öldürülmüştü. Yine 11 Temmuz'da altı kişilik bir Ermeni çetesi, Bayburt'ta devriye gezen jandarma müfrezesine ateş açmış, çıkan çatışmada 5 şaki öldürülmüş biri kaçmıştı. Bu çatışmada Hacı Hasan isimli bir er de yaralanmıştı (Demirel, 1999: 46).

Bu süre zarfında Çoruh Cephesine bağlı kuvvetlerimizle Ruslar arasında birçok çatışmalar olmuş fakat Ruslar ilerlemeye muvaffak olamamıştı. Rus Ordularının batı cephesinde yenilmesinden

sonra 1915 yılı sonbaharına doğru Kafkas Cephesi'nde de çatışmalar yavaşlamıştı. Bundan istifade eden Ruslar Kafkas Cephesi'ndeki bir kolordularını İran'a, Türkler de iki tümenini Irak'a sevk etmişlerdi.

1916 Yılı Başındaki Gelişmeler

Avrupa cephelerinde sıkışık durumda olan Rusların Kafkas Cephesi'nde bir taarruz yapması beklenmiyordu. Fakat bu sürede Ruslar yeni birlikler kurmuş ve hazırlıklarını tamamlamıştı. İngilizlerin Çanakkale'den çekilmeye karar verdiğini müttefiki olan İngilizlerden Kasım ayında öğrenen Ruslar, Kafkas Cephesi'nin, Çanakkale'de serbest kalan Türk kuvvetleri tarafından takviye edilmesi halinde kendilerini bir hezimetin beklediğini düşünerek, bu kuvvetler cepheye gelmeden bir kış taarruzu ile 3.Türk Ordusunu bir hezimete uğratmaya karar verdiler (Allen ve Muratoff, 1966: 301).

Türk tarafı ise 20 Aralık 1915'de İngilizlerin Çanakkale'den çekilmesinden sonra serbest kalacak olan kuvvetlerimizin bir bölümünün Mısır seferine katılmak üzere Irak ve Suriye ye gönderilmesine karar verilmişti. Trakya'da bulunan kuvvetlerin nerede kullanılacağı o günlerde henüz kesinleşmemekle birlikte bir kısmı Almanlara yardım etmek üzere Romanya'da Galiçya Cephesine gönderilecekti.

Karadeniz'de üstünlük Rus donanmasının eline geçtiği için 3. Ordu ikmal zorluğu çekmekte, ikmal 700 km'den fazla bir bölümü yaya olarak yürünen Ulukışla-Sivas-Erzincan üzerinden güçlkle ve aksayarak yapılabilmekte idi. Bu yol üzerindeki menzil kolları ise Dersim bölgesinde faaliyet gösteren çeteler tarafından sık sık saldırıya uğramakta ve yağmalanmakta idi.

3. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa, ilkbaharda Ruslara karşı bir taarruz planlamakta, hazırlıklarını buna göre yapmaktadır. Ordu komutanı 7 Ocak 1916 da bu taarruzu görüşmek için İstanbul'a gitmek üzere karayolu ile Erzurum'dan ayrıldı.

Mahmut Kamil Paşa bu seyahatinin en fazla üç hafta süreceğini ve kolordu komutanlarının yerinden ayrılmamasının iyi olacağını düşünerek Ordu'nun komutasını kurmay başkanı olan Albay Aziz Samih (İlter) Bey'e bıraktı. Bir harekât olursa 11. Kolordu komutanı Mirliya Abdülkerim Paşa'nın yerine vekalet etmesini bildirerek Erzurum'dan ayrıldı. Abdülkerim Paşa'nın da itiraz ettiği bu durum Askeri hiyerarşiye uymadığı için, Başkomutanlık, Mahmut Kâmil Paşa'yı Refahiye'de iken uyardı ve 3. Ordu komutanlığı vekaleten Abdülkerim Paşa'ya verildi.

Fakat işler Türk tarafının düşündüğü gibi gelişmiyor, Ruslar kış ortasında baskın şeklinde bir taarruza hazırlanıyordu. Nitekim

birkaç gün sonra 3.Ordu hazırlıksız yakalanmış, yokluklar içinde kış dönemini geçirmeye çalışırken kat kat üstün Rus kuvvetlerinin taarruzuna uğramıştı. Bu kış taarruzu Türkler için hiç beklenmedik bir şey idi (Kurat, 1970: 289).

Rus Kafkas Ordusu Komutanı General Yudenich'in emri ile 3. Ordumuzun tuttuğu mevzilere karşı ilk taarruzu,10 Ocak 1916'da soğuk ve karlı bir kış günü saat 4.30 da Güneyden kuzeye doğru, Narman güneyi - Karadağ - Güllüdağ - Tortum Gölü hattını tutan 10. Kolordu bölgesine yapılmıştı. Baskın şeklindeki yapılan bu taarruzu Rusların 2. Türkistan Kolordusu başlatmıştı. Ruslar bu taarruzun bir parçası olarak 10. Kolordu hatlarının kuzeyin tutan Çoruh bölgesindeki kuvvetlerimize de saldırmış fakat taarruzları geri püskürtülmüştü.

10 Ocak günü 9. ve 11. Kolordularımızın tuttuğu bölgede bir taarruz görülmediği için cephe gerisinde tutulan ihtiyat kuvvetlerine 10.Kolordu bölgesine hareket emri verildi. Fakat Ruslar 11 Ocak sabahı 4.30 dan itibaren 9. ve 11. Kolordu bölgelerine de büyük bir taarruz daha başlattılar. Amaçları, Aras vadisinde, Köprüküy bölgesinde cepheyi yarmak ve 11. Kolorduyu kuşatmak, 9. Kolordunun çekilme yolunu kesmekti.

Yarma harekâtı için özel kuvvetler oluşturmuş ve bu kuvvet 12 Ocak'ta Kocut Dağı - Çilligöl Dağı hattı üzerinden Köprüküy istikametine taarruza başlamıştı. 13-14 Ocak'ta karlı kış günlerinde devam eden bu çatışmalarda Ruslar 10. ve 9. Kolordu bölgelerinde ilerleme sağlayamadıkları gibi ağır zayıatlar da vermişti. Yarma hareketinin yapılacağı bölgede toplanan 6 kat daha fazla bir kuvvetin taarruzuna uğrayan 11. Kolordu ise çatışmalarda oldukça fazla zayıat vererek yıpranmış ve 14 Ocak'ta çekilmeye başlamıştı.

Cephe 15/16 Ocak gecesi Azap'ta yarıldı (Çakmak, 1936:123-128; Altınbilek ve Kır, 1993b: 25-28) ve 3. Ordu komutan vekili Abdülkerim Paşa mevzilerini muhafaza eden 9. ve 10. Kolordulara, Köprüküy'e kadar ilerleyen Rus kuvvetleri tarafından çevrilme tehlikesine karşı, Sakaltutan Dağı - Hasankale - Tortum hattına doğru geri çekilme emri verdi. Böylece cephe düzgün bir hat takip edecekti. Fakat, 11. Kolordu fazla yıpranmış olduğu için emredilen mevzilerde de tutunamadı. Erzurum'u savunmak için oluşturulan müstahkem mevzilere dayanarak savaşmak üzere daha gerilere çekildi. Erzurum'un daha iyi savunulması için yapılan bu çekilme Erzurum'un düşme tehlikesini daha fazla artırmıştı.

Abdülkerim Paşa'nın çekilme emrine göre Tortum'da bulunan 10. Kolorduya ait askeri hastanedeki hasta ve yaralıları ile, Kolordunun erzak, cephane, silah ve eşyaları da taşınmaya başlandı. Askeri

birliklerin çekilmeye hazırlanması halk arasında da bir göç hareketi başlatmıştı. Tortum'daki hükümet evrakı, memurlar ve aileleri de taşınmak için hazır olanlar arasında idi. Erzurum Valisi Tahsin (Uzer) Bey'de Erzurum'un savunulması için kendisinin Müdafaa-ı Milliye Komutanı olarak atandığını ilan ederek eli silah tutan ve iş görebilecek olanları silahlandırıp organize etmeye başlamıştı.

18 Ocak'a kadar devam eden muharebeler sonucu Türk kuvvetleri, birkaç kat fazla olan düşman karşısında ağır zayıyata uğramasına rağmen direnişe devam ediyor sadece esir düşme tehlikesi baş gösterdiği zaman geri çekiliyordu. Gelişmeler doğrultusunda Hasankale'de bulunan 3. Ordu karargahının Erzurum'a nakledilmesine karar verilmiş ve akşama doğru bu iş gerçekleşmişti. Ruslar mevzilerdeki kolorduların çekildiğini öğrenmekte geciktığı için takip harekâtında bulunamamış ve kolordular Erzurum'un 15 -20 km yakınlarında düzenlenmiş Deveboynu müdafaa hatlarında yeniden mevzilenmişti.

Zayıatları fazla olduğu için Erzurum müstahkem mevkillerine saldırmayı düşünmeyen Ruslar, ele geçirilen esirlerin çeşitli birliklere mensup olmasından, Türk birliklerinin düzenlerinin bozulup birbirlerine karıştığını ve yapılan keşifler sonucu Kargapazarı bölgesinin zayıf kuvvetlerle tutulup, boş bırakıldığı anlayınca taarruza devam etmeye karar verdiler. Çok sarp olduğu için, ağır kış şartlarında asker barındırmanın zor olduğu Kargapazarı bölgesine Türk askeri bulunmuyordu. Ruslar bu bölgeye askeri birlikler sevk ederek vaziyet aldılar. Bu çerçevede Tortum bölgesindeki 2. Türkistan Kolordusu'na Oltu - Erzurum yolu üzerindeki Gürcü Boğazı'na yürüme emri verilmişti.

3.Ordu cephesinde yaşanan bu durum karşısında Çoruh boyundaki Melo Müfrezesi'ne de geri çekilme emri verilmişti. Binbaşı Halit Bey, telefonla verilen bu emre "Daha Rusların top sesini duymadım, dayanacak gücüm var diyerek" itiraz etmişse de (Özder, 1974: 249) diğer bölgede ilerleyen Rus kuvvetleri tarafından çevrilerek esir düşme ihtimaline karşı çekilmeye başlamıştı.

Melo Müfrezesi ile Tortum Gölü'nün kuzeyine düşen bölgede faaliyet gösteren Aşbişen Müfrezesi'ni oluşturan Kaleboğazı ve İshan Hudut Taburları da bu çekilmeden sonra tuttıkları yeni mevzilerde 23 Ocak 1916 tarihinde "Çoruh Müfrezesi" adı altında ve Binbaşı Halit Bey'in komutasında birleştirilmişti.

10. Kolordu genel olarak Erzurum istikametine çekilirken, Gürcü Boğazı ve batısından Erzurum'a ve batısına ulaşabilecek geçit ve vadileri de tutacaktı.10. Kolordu'nun 30. Piyade Tümenine bağlı 89. Piyade Alayı bir dağ takımı ile Ovacık Müfrezesi olarak organize

edilmişti Tortum Deresi vadisinde Tortum ile Tortum gölü arasındaki Derekapı (Kisha Kapısı) Hanında bulunan bu müfrezeeye Tortumkale-Ovacık arasındaki vadilerin Rus ilerlemesine kapatılarak 10. Kolordunun sol yanını koruma görevi verilmişti.

10. Kolordu Tortum bölgesinden Tortum'un güney batısındaki Kızılkilise'ye çekilirken ulaştırma araçlarının yetersizliği nedeni ile Aşağı ve Yukarı Sivri Köyü (Liskav), Tortum'un kuzey yanındaki Kaledibi ve güney yanındaki Nuhurtab'da bulunan erzakları yakarak imha etme durumunda kalmıştı (Altınbilek ve Kır, 1993b: 61).

Ovacık müfrezesi 4.Türkistan Avcı Tümeninin taarruzları sonucu Gavurdağı geçitlerinde de tutunamayarak 27 Ocak 1916 da 400 kadar muharip mevcudu ile Ovacık'a bağlı Kuzuluk(Arapkent) köyüne doğru çekilmeye başlamış ve bu çekilme esnasında müfrezenin 115 eri donarak ölmüştü (Altınbilek ve Kır, 1993b: 77). Ovacık Müfrezesi'nin görevini yapamayacak duruma düşmesi ile Kolordu ile Çoruh müfrezesi arasındaki bölge açık kalmıştı. Bu bölge daha sonra gönderilecek takviye kuvvetleri ile tutulacaktı.

Tortum Gölünün güney batısındaki Dikyar(Üngüzek) de ki Kaleboğazı Hudut Taburu 27-28 Ocak gecesi taarruza uğradı. Çatışmalarda tabur komutanı yaralanmış ve taburun cephanesi tükenmişti (Altınbilek ve Kır, 1993b: 78). Taburun tuttuğu mevzilerin güneyine düşen Şenyurt Bucağı'ndaki (Kisha) Ovacık Müfrezesi çekildiği için Çoruh Cephesi'nin sağ yanı açık kalmış ve kuşatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Halit Bey 3. Ordu'nun tuttuğu cephenin kuzey yanındaki bu boşluğu doldurmak için İspir'in güneyine düşen ve Tortum Çayı'na dökülen Pehlivanlı Deresi'nin kaynaklarının bulunduğu Koçun Boğazı'na doğru çekilmek kararındadır. 3. Ordu'dan gelen emirde de Ordu'nun sol yanının emniyete alınması ve İspir yolunun kesilmesi istenmektedir.

Çoruh Vadisi'ni ve Tortum Gölü'nün batısına düşen bölgeyi kapamakla görevli Çoruh Cephesi, yeni görevi 3.Ordu mevzilerinin kuzey yanından ordu hatları gerisine yapılabilecek bir Rus ilerlemesini önlemek olduğu için Çoruh Nehri'nin güneyine düşen bölgede görev yapan kuvvetlerinin bir bölümü, İspir'in güney doğusundaki dağlardan doğarak Tortum Çayına dökülen Pehlivanlı(Vihik) Deresi sırtlarında ve Pehlivanlı Deresi'nin Tortum çayına kavuştuğu yerdeki Vihik Kapısı'nda olmak üzere tamamen Tortum Deresi'nin batısında iken diğer bölümü de Tortum Deresi'ne dökülen Gökderesuyu ve Ödek derelerinin vadilerini kontrol edebilmek için bu derelerin doğduğu dağların sırtlarını takip ederek, Gavur Dağı ile Hortik dağı arasında mevzilenmişti.

30 Ocak gününde tekrarlanan Rus taarruzlarında meydan gelen kanlı çatışmalarda Ruslar, Pehlivanlı (Vihik) i işgal etti. Çoruh Cephesi komutanı Binbaşı Halit Bey bu günkü çatışmalarda karnından yaralanmış ve yaralı olmasına rağmen mevzilerde görevine devam etmiştir. Emrindeki kuvvetler 3. Ordudan gelen “Ordunun sol yanını emniyete almak ve İspir’e giden yolu kapatma” emri için vaziyet almıştır (Altınbilek ve Kır, 1993b: 79).

29-30 Ocak gecesi Erzurum’un kuzeyinde, Çoruh Cephesi’nin güneyini tutan 10. Kolorduya bağlı ve Kargapazarı’ndan Ovacık’a kadar olan bölgede yayılmış birliklerden bazıları çok iyi Türkçe konuşan Ermeniler tarafından aldatılmış ve bu birlikler Rusların baskınına uğramıştı. Bu baskında bazı birlikler esir olmuş, esirler arasında 30. Piyade Tümeni komutanı ve karargâh subayları da vardı. Rusların bu taarruzu çerçevesinde Yüzbaşı Alparslan’ın komutasındaki 2. Alay geri çekilme esnasında üzerlerine gelen Rus kuvvetleri ile Tortum’un Şenyurt Bucağı (Kisha) sırtlarında şiddetli bir çatışmaya girmişti. Bu çatışmalarda 1.500 ölü bırakan Ruslar geri çekilme zorunda kalmıştı (Hacıfettahoğlu, 1999: 95).

Halit Bey’in emrindeki kuvvetler ağır kış şartlarında ve karla kaplı bir arazide 6,5 taburluk bir kuvvetle, 15 tabur ve 4 topluk bir Rus kuvvetine karşı mücadele vermektedir. Çatışmalar şiddetli olmakta ve zayıfın yerine koyabilecek kuvvet bulunmamaktadır. Binbaşı Halit Bey, İspir’de Çoruh Cephesi’nin çatışmalardaki kayıplarını bölgedeki köylerden toplanan gönüllülerle telafi etmeye çalışmaktadır. Bu konuda Çoruh Cephesi’nin karargahının bulunduğu İspir’de Kaymakam Şükrü (Basat) ve Müftü Mustafa Başkapan’ın önderliğinde Şeyh Hacı Bey, Hayrullah Efendi, Yukarı Özbağ’dan (Yukarı Kân) Kemal Bey, Cerrahzade Hasan Efendi, Çamlıkayalı (Hunut) Mehmet Bey ve Saadettin Efendi ile kazanın diğer ileri gelenlerini toplayarak cephenin desteklenmesi için yardımlarını istemişti (Şehidoğlu, ty: 16-17).

Toplanan gönüllüler Numanpaşa(Hişen / Hemşen) den geçerek, Demirbilek(Mumans) – Şenköy(Semehrekıfısırık) yolu ile Ardıçlı’da(Zagos) toplanmış ve Ahlatlı(Danzut-u fısırık) – Devedağı(Mezra-ı fısırık) - Araköy(Kale-ı fısırık) hattında savaşmak için mevzilere dağılmıştı. 2. Alay kumandanı Tirebolulu Alparslan Bey kendi yazdığı özgeçmişinde; 31 Ocak 1916 tarihinde Tortum’a bağlı Şenyurt(Kisha) Bucağı sırtlarında Ruslarla şiddetli çatışmalar yaptığını ve Ruslara 1.500 zayıf verdiğini belirtmektedir (Hacıfettahoğlu, 1999: 95).

Ovacık Müfrezesi’nin açık bıraktığı bölgeye üç taburlu 90. Alay, 2 taburlu 88. Alay, Gümüşhane ve Trabzon Seyyar Jandarma

taburlarından iki bölük, 9. Süvari Alayı, iki makineli tüfek ile beş dağ topundan oluşan kuvvet gönderilmişti. Bu kuvvet 5 Şubat'ta Gavur Dağı üzerindeki Kazandere(Zinavur) ile Üçkilise gedikleri 3060 rakımlı tepe arasındaki bölgeyi Rus ilerleyişine karşı kapatmak üzere mevzilenmişti.

Sonuç

Çoruh Vadisi'nin Rus ilerleyişine kapatılması, bir avuç kuvvetle ve sergilenmiş olan olağanüstü mücadele ruhuyla olmuştur. Bölgede sadece düşmanla değil, arazi şartlarının zorluğu ve iklim ile de mücadele edilmiştir. Çok fazla şey yazmaya gerek yok. Çünkü bu bölgede çok sayıda kuvvet bulundurmak, sadece beslenme sorunu çözümlenemeyeceği için mümkün değildir. Her türlü malzeme insan sırtında ya da sınırlı sayıda katırlarla taşınmak zorunda. Çok sayıda katır bulundurursanız bu defa da katırların beslenmesi sorunu ile karşılaşsınız. Kısaca tasvir etmeye çalıştığımız şartlar, burada bu mücadeleyi verenlerin Teşkilât-ı Mahsusa kalıntısı olmaları kadar, kayıplar nedeniyle boşalmış kadroların da bu bölgenin insanları ile doldurulması da bu mücadelenin başarısında etkili olmuştur.

Kaynakça

- Allen, W. E. D. ve Muratoff, P. (1966). *Kafkas Harekâtı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Altınbilek, H. ve Kır, N. (1993). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı Cilt 1*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Altınbilek, H. ve Kır, N. (1993). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı Cilt 2*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Beydilli, K. (1988).1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'da Rusya'ya Göçürülen Ermeniler. *Belgeler*, 13 (17), 364-434.
- Bilgin, M. (2017). *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çakmak, F. (1936). *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Demirel, M. (1999). *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni hareketleri (1914-1918)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- Guze. (1931). *Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler*, Hakkı, (Çev.) 79 Numaralı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1 Ocak 1931, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Hacıfettahoğlu, İ. (2003). *Sakarya Şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey-Tirebolulu Alparslan-Hayatı-Eserleri. Trabzon İli Lâz mı Türk mü Tirebolulu Alparslan*. Ankara: Atlas Yayınları.
- Haşimoğlu, M. (1959). Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi ve Oltu Milli İslam Komitesi. *Tarih Yolunda Erzurum*, 1 (1), 13, 22.
- İlker, O. (1989). *Yukarı Maden ve Yukarı Madenliler (Yukarı Hod ve Yukarı Hodlular) Köyün Doğal ve Toplumsal Yapısı C. 1*. Ankara:
- Kurat, A. N. (1970). *Türkiye ve Rusya XVIII. yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ökse, N. (1986). Ermeni Sorununun Doğuşu ve Tehcir Kanununun Uygulanması. *Askeri Tarih Bülteni*, 11(21), 15-22.
- Ökse, N., Baycan ve N. ve Sakaryalı, S. (1989). *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri 2.bs*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Özder, A. (1974). Artvin ve Yöresi Tarihi İle İlgili Bazı Belgeler-Anılar-Resimler. Daktilo Metin.
- Özder, A. (1972). Tarih ve Folklor Yönleriyle Artvin Köylerinden Biri Erkinis (Demirkent) 1967-1972. Daktilo Metin.
- Özder, M. A. (1971). *Kurtuluşunun 50.Yılı Dolayısıyla Artvin ve Çevresi 1828-1829 Savaşları*. Ankara: Ay Matbaası.
- Özder, A. ve Aydın, A. (1969). Yazı ve Resimlerle Çevre İncelemesi Artvin İli I, Ankara.
- Solmaz, G. (1996). *Deli Halid Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şehidoğlu, S. H. (Tarih Yok). *Birinci Cihan savaşında İspir Müdafası*. Erzurum: Doğan Matbaası.
- Yavuz, K (Tarih Yok), "Türk Ermenileri ve Ermeni Meselesi (1)", (daktilo metin)
- Yıldırım, H. (1994). Rusların Anadolu Topraklarında Kurdukları İdari yapı ve Ermenilere Karşı Siyasetleri, *XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler C. V (5-9 Eylül 1990)*. Ankara: s.1979-1986.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 53-76
ISSN: 1302-6879

**İlhanlı Astronomisinin Bizans ve Avrupa Astronomisine Etkisinde
George Chioniades'in Rolü**
*The Influence of Ilkhanians Astronomy on The Byzantine and European
Astronomy the Role of George Chioniades*

• Seyfettin KAYA*

*Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt/Türkiye,
Asst. Prof., Siirt University, Faculty of Science
and Literature, Department of History,
Siirt/ Turkey
seyfettin.kaya@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2181-5973

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma
Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
25/12/2019
Kabul Tarihi / Date Accepted:
17/08/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/09/2020

Atf: Kaya, S. (2020). İlhanlı Astronomisinin
Bizans ve Avrupa Astronomisine Etkisinde
George Chioniades'in Rolü. *Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
49, 53-76

Citation: Kaya, S. (2020). The Influence of
Ilkhanians Astronomy on The Byzantine and
European Astronomy the Role of George
Chioniades. *Van Yüzüncü Yıl University the
Journal of Social Sciences Institute*, 49, 53-76

Öz

Pontus Rum İmparatoru II. Aleksios Komnenos (1297-1330) tarafından desteklenen George Chioniades, İstanbul'dan Trabzon'a gelerek bilimsel ve kültürel çalışmalara katılmıştır. Astronomi alanında bilgisini artırmak için 1295 yılında İlhanlıların başkenti olan Tebrîz'e gitmiş ve Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî'nin ders halkasına katılmıştır. İki yıl Tebrîz'de kalmış ve el-Vâbkanavî'den astronomi dersleri almıştır. Tebrîz'de kaldığı sırada Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. 1299 (veya 1300) yılında astronomi içerikli eserler ile birlikte Trabzon'a ve daha sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Chioniades'in Tebrîz'den getirerek Rumcaya çevirdiği eserlerin başında Abdurrahman el-Hâzinî'ye ait Zîc-i Sencerî, Nasîrüddin et-Tûsî'nin koordinatörlüğünde yazılan Zîc-i İlhanî, Abdülkerim el-Fahhad'ın yazdığı Zîc-i 'Alâ'i (Tablolarla Alâ'i'nin Astronomik El Kitabı) adlı eseri ve Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî'nin usturlaba ilişkin risalesi bulunmaktadır. 1310-1314 yılları arasında piskopos olarak Tebrîz'e ikinci kez giden Chioniades, İlhanlıların İslamiyet'i kabulü sonrasında geri dönmek zorunda kalmıştır. İlhanlı astronomisinin Bizans ve Avrupa astronomisini etkilemesinde önemli bir rolü oynamıştır. Özellikle 'Tûsî Çifti'ni' Bizans ve Venedik üzerinden Avrupa'ya Nikolas Kopernik'e ulaştırması Güneş merkezli yeni evren modelinin oluşmasına ortam oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, George Chioniades, Tebrîz, İlhanlılar, Astronomi

Abstract

Supported by Pontus Greek Emperor Alexis II Comnenos (1297-1330), George Chioniades came from Istanbul to Trebizond and participated in scientific and cultural studies. In order to increase his knowledge in the field of astronomy, he went to Tabrîz, the capital of İlhanlılar in 1295, and joined the lesson of Shamsaddîn al-Wâbkanavî el-Bukharî. He remained in Tabrîz for two years and took astronomy lessons from al-Wâbkanavî. While he was in Tabrîz, he learned Arabic and Persian. He returned to Trebizond with works of astronomy in 1299 (or 1300) and then back to Istanbul. At the beginning of the works that Chioniades brought from Tabrîz and translated by Greek, there are Zîc-i İlhanî of the Nasîrûddîn et-Tûsî, Zîc-i Sanjarî of Abdurrahman al-Khâzinî, Zîc-i 'Alâ'î (Astronomical Handbook of Ala'î with Tables) of Abdülkerim al-Fahhad's, and the epistle related to astrolabe of Shamsaddîn al-Wâbkanavî al-Bukharî. Chioniades, who came to Tabrîz as the archbishop between 1310-1314, had to return after the adoption of Islam by İlkhaniens. It played an important role in the effects of İlkhaniens astronomy on Byzantine and European astronomy. Especially, the transportation of the 'Tûsî Couple' to Nikolas Copernicus to Europe over Byzantium and Venice created an environment the formation of a new Sun-centered universe model.

Keywords: Trebizond, George Chioniades, Tabrîz, İlkhaniens, Astronomy

Giriş

İlhanlılar döneminde (1256-1335) Hülâgû Han, Gazân Han ve Sultan Olcaytu Han gibi hükümdarların ilm-i nücum'a (astroloji) düşkün olması astronomi ilminin ve rasat faaliyetlerinin ilerleme kaydetmesine ortam hazırlamıştır. Hülâgû Han döneminde (1256-1265) Merâğa'da ve Gazân Han döneminde (1295-1304) ise Tebrîz'de rasathaneler kurulmuştur. Bu rasathanelerde sadece gözlem çalışmaları yapılmamış, aynı zamanda astronomi ve matematik eğitimi de verilmiştir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılın başında farklı din, dil ve ırktan olan talebeler astronomi ve matematik eğitimi almak için İlhanlı ülkesine gelmişlerdir. İlhanlılar döneminde inşa edilen gözlemevlerinde dışardan gelen öğrencilerin astronomi ve matematik eğitimi almaları için gerekli olan koşullar ve iâşe ihtiyacı oluşturulan vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır. Doğal olarak ülke sınırları içinde barış ve huzur ortamı yakalayan İlhanlı bürokrasisi olanaklarını çok iyi kullanarak eğitim talebiyle ülkelerine gelen öğrencilere geniş imkanlar sunmuştur.

İlhanlılar döneminde İslam dünyasının farklı bölgelerinden ve Çin'den Azerbaycan'a gelen öğrenciler astronomi ve matematik eğitimi almaktaydılar. Çok yönlü bir eğitim kurumu olan medreseler öğrencilerin tercih edebileceği kurumlar arasında bulunmaktaydı. Buna rağmen astronomi ve matematik konularında ulaşılmış olduğu bilimsel

seviyeden dolayı birer ihtisas kurumu olan İlhanlı rasathaneleri de talebeler tarafından tercih edilmekteydi.

Çin astronomisinin gelişmesine ve Çin’de rasathanelerin kurulmasına İlhanlılar örnek olmuştur. Başka bir deyişle İlhanlı astronomi-matematik okulları olarak ifade edilebilecek olan Merâğa ve Tebrîz gözlemevleri birer vizyon ve cazibe merkezi haline gelmişti. Astronomi ve matematik alanlarında İlhanlıların ulaştığı seviye Hristiyan dünyasını da etkilemiştir. Nitekim İlhanlı astronomi-matematik biliminin başarısı İstanbul ve Trabzon’da da yankı bulmuştur. Merâğa Gözlemevi’nde çalışan personel arasında Hristiyan bilim insanları da bulunmaktaydı. Tebrîz’e astronomi eğitimi almak için Doğu Roma imparatorluğu ve Trabzon Pontus Rum İmparatorluğu’ndan da öğrenciler kabul edilmiştir. Gazân Han’ın ilmi çalışmaları desteklemesi ve İslamiyet’i kabul etmesine rağmen diğer dinlere karşı hoşgörü ile yaklaşması bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Kendi yönetiminde ilmi toplantılara katılan Gazân Han, ilim ve fen sahibi bilginleri kollamış ve rasat faaliyetlerini takip etmiştir. Bu ortamda İstanbul ve Trabzon’dan gelen öğrenciler transit ticaret yolunun üzerinde bulunan Tebrîz’de iskân edilmişlerdir.

Tebrîz’e Trabzon yoluyla İstanbul’dan gelen öğrencilerden biri de George Chionides’dir. Chionides, bir din adamı olmakla birlikte astronomi ilmine merak duyan bir kişiydi. İlhanlılar döneminde astronomi-matematik eğitimi almak ve İlhanlı astronomisinin eserlerini Batı dünyasına aktarmak için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Tebrîz’de kaldığı sırada Rumca kaleme almış olduğu mektuplarının çevirisi İngilizce başta olmak üzere Batı dillerine tercüme edildiği için Avrupa’da kendisi hakkında çokça bilgi bulmak mümkündür. Ancak doğu dünyasına ait kaynaklarla Chionides hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Öte yandan Zeki Velidi Toğan tarafından yapılan bazı araştırmalarda Chionides’in Frenk tabibi olarak tanımlandığına ve “kendi ulusunun hizmetinde olduğu” şeklinde bir ifade ile aktarıldığına şahit olunmaktadır (Togan, 1966: 3-5). Bu bilgiler dışında doğu dünyasına ait kaynaklarda ve eski araştırmalarda Chionides hakkında malumatın bulunmaması O’nun Tebrîz’de yürüttüğü muhtemel faaliyetler hakkında bilgilerimizin çok kısıtlı kalmasına yol açmıştır.

1. George Chionides’in Trabzon Üzerinden Tebriz’e İlk Gidişi (1295-1299/1300)

Moğol İmparatorluğu’nun genişlemesi sonucu Bizans’ı da etkileyen ortak bir kültür havzası (Pax-Mongolica) ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nin kurulduğu sırada Bizans’ın başkenti İstanbul,

felsefe ve bilim tarihi açısından en yoğun dönemini yaşayıp düşüşe doğru geçemeye başlamıştır. Bu ortamda Bizans'ın ilmi başarısındaki direncini sürdürmek isteyen George Chioniades, Farsça ve Arapçadan tercüme yaparak okullar açmış ve öğrenciler yetiştirmeye çalışmıştır (Fazlıoğlu, 2017: 8; Vryonis, 1975: 354-355). Geç Orta Çağ'da bilimsel çalışmaların yürütüldüğü merkezde eksen kayması olmuş, İstanbul'un yerini Trabzon almış ve bu merkez ilmi çalışmaların yapıldığı yeni bir odak noktası olmuştur. Trabzon'da bilimsel ve kültürel aktiviteler hız kazanmıştır. Pontus Kralı II. Ioannes Komnenos (1280-1297) bilim insanlarına destek vererek Trabzon'un bilim tarihi açısından hak ettiği yeri almasını sağlamaya çalışmıştır. II. Ioannes Komnenos ile başlayan ilmi hareketlilik başta matematik ve astronomi olmak üzere tarih, edebiyat ve felsefe gibi diğer alanlara sirayet etmiş ve 1350 yılı dolaylarına kadar Trabzon'da bu alanlarda önemli bilim insanları yetişmiştir (Çoğ, 2016: 48). 1240-1250 yılları arasında İstanbul'da doğan (Paschos ve Sotiroudis, 1998: 2) George Chioniades, eğitimini tamamlayarak doktor olmuştur. Ancak matematik, astronomi ve tıbbî astrolojiye ilgi duymuş ve çalışmalarını bu yönde ilerletmek için Azerbaycan'a (o sırada İran'a) gitmeye karar vermiştir. 1295 yılının başında İran'daki seyahatini ve çalışmalarını destekleyen Pontus Rum İmparatoru II. Ioannes Komnenos'un bulunduğu Trabzon'a gelmiştir (Haramundanis, 2007: 229). XIII. yüzyılda Komnenosların hâkim olduğu Trabzon önemli bir kent haline gelmişti (Polo, 1953: 20-25). Bu koşullar altında 1295 yılında Trabzon'a gelen Chioniades, İmparator II. Ioannes Komnenos'tan İran'a gitmek için büyük miktarda maddi destek almıştır (Karpov, 2016: 736).

1293-1296 yılları arasında bireysel rasat çalışmaları yaptıktan sonra Gazân Han tarafından yeni bir takvim (muhtemelen Han Takvimi'ni) hazırlaması için başkente davet edilen (Wâbkanawî, 2694: 2a, 2b, 3b) ve İlhanlı sarayında resmi müneccim (astrolog) olarak çalışmaya başlayan Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî astronomi eğitimi almak isteyen yabancı bilim insanlarını Tebrîz'e davet etmekteydi (Mozaffari ve Zotti, 2013: 49). Güzel ve yaşanabilecek bir kent olan Tebrîz'e (İbn Batuta, 1829: 48) gelen Chioniades, Merâğa Gözlemevi'nde çalıştıktan sonra buraya gelerek Gazân Han'ın takvim çalışmalarına katılan el-Vâbkanavî ile bu sırada temasa geçmiştir (Dalen, 2007: 1187). 1295 ile 1299 (veya 1300) yılları arasında Tebriz'de İlhanlı hükümdarı Gazân Han'ın (1295-1304) sarayında bir gök bilimci olan Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî'nin ders halkasına katılmış ve ondan astronomi, astroloji (Haramundanis, 2007: 229; Mozaffari ve Zotti, 2013: 65) ve matematik gibi bilimleri tahsil etmiştir (Fazlıoğlu, 2017: 9). Nitekim Rumcaya çevirdiği zîc tarzı bazı eserlerin

mukaddimesinde el-Vâbkanavî'den öğretmeni (hocası) olarak bahsetmektedir. (Leichter, 2004: 7). Ayrıca hocası el-Vâbkanavî ile bazı rasat çalışmalarını birlikte değerlendirdiği de iddia edilmektedir. Rumca yazılarından anlaşıldığı kadarı ile Tebrîz'de iki tane Güneş (5 Temmuz 1293 ve 28 Ekim 1296) ve bir tane Ay tutulmasına (30 Mayıs 1295) ilişkin parametrelerin rasadı ve hesaplanmasını el-Vâbkanavî'den öğrendiği ileri sürülmektedir (Mozaffari ve Zotti, 2013: 53).

George Chioniades, Tebrîz'e ilk gidişinde Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiştir (Paschos ve Sotiroudis, 1998: 2). Tebrîz'de kaldığı sırada Arapça ve Farsça yazılmış bazı astronomi eserlerini Rumcaya çevirmek için toplamıştır. Bu önemli eserler ile önce Trabzon'a ve daha sonra İstanbul'a geri dönmüştür. El-Vâbkanavî ile Farsça ve Arapça olan çalışmalarına kendi eliyle yazılmış Rumca notlar ve yorumlar eklemiştir (Haramundanis, 2007: 229; Kunitzsch, 1964: 385). Chioniades'in faaliyetlerine ilişkin 1346 yılında Georgios Chrysokokka tarafından yazılan Farsça Tefsirin Önsözü (Ἐξηγησις εἰς τὴν σύνταξιν τῶν Περσῶν) adlı eserde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerde şunlara yer verilmiştir:

Ben (Chrysokokka), Trabzon'da Manuel (Bryennios?) adında bir rahiple Farsça astronomi okudum. O İstanbul'da yetişen Chioniades'in matematik ve diğer bilimlere âşık olduğunu bildirdi. Tıpta uzmanlaştıktan sonra astronomi okumak istedi. Arzusunu tatmin etmek için İran'a gitmek zorunda kaldı. Trabzon'a gitti ve burada İmparator Komnenos tarafından yardım gördü. Bundan sonra İran'a doğru ilerledi, Sonunda bilmek istediği her şeyi öğrendi ve Farsçadan Rumcaya çevirdiği bir dizi astronomik metinlerle Trabzon'a geri döndü (Budleigh, 2013: 5).

1299 (veya 1300) yılına kadar Tebrîz'de kalan Chioniades, topladığı oldukça zengin bir astronomi eserleri koleksiyonu ile Trabzon'a geri dönmüştür. Muhtemelen bir veya bir buçuk yıl Trabzon'da kaldıktan sonra İstanbul'a dönmemin hazırlıklarına başlamış ve Trabzon'dan ayrılarak Eylül 1301 ile Nisan 1302 tarihleri arasında ikamet edeceği İstanbul'a ulaşmıştır (Budleigh, 2013: 4; Westerink, 1980: 238-239). İstanbul'a vardıktan sonra bilimsel ve tıbbi eserler kütüphanesini kullanmış ve hem astronomi hem de tıp bilimini öğretmek için çalışmalar yürütmüştür (Herrin, 2008: 274).

Chioniades bilimsel çalışmalarını sürdürmek için ikinci kez Tebrîz'e gitmeden önce birkaç kez de diplomatik amaçlarla İlhanlıların başkentine uğramış olmalıdır. 1302 yılında İstanbul'da olduğu bilinen (Pingree, 1983: 532-533) Chioniades'in, Gazân Han'ın yanına giden

Bizans'ın elçilik heyetinde yer aldığı iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre Choniades, 1302 yılı yaz aylarında İmparator II. Andronikos'un (1282-1328) Gazân Han ile bir ittifak kurma girişiminde bulunmak için Bizans elçilik heyetiyle birlikte piskopos olarak İlhanlıların başkentine gitmiştir (Pingree, 1964: 143). Eylül 1302 yılında İstanbul'dan gelen II. Andronikos'un elçilik heyetini İlhanlı hükümdarı Gazân Han kabul etmiştir. Bu bilgiler ışığında Eylül 1302 yılında Tebrîz'e gelen Bizans'ın elçilik heyetinin içinde Choniades'in de olduğu ve kendisine Azerbaycan'a gelen Bizans elçilik heyeti içinde görev verildiği iddiası doğru olabilir (Mozaffari ve Zotti, 2013: 65). Ayrıca Choniades'in 1304 yılının ilkbaharında Gazân Han'a ve 1305 yılının ilkbaharında Sultan Olcaytu Han'a Bizans İmparatoru II. Andronikos adına Azerbaycan'a gönderilen iki diplomatik heyette yer verildiği ve bu diplomasi trafiğinden sonra Tebrîz'e piskopos olarak atandığı da ileri sürülmektedir (Ragep, 2014: 272; Preiser-Kapeller, 2017: 354).

2. Choniades'in Tebrîz'den Trabzon'a ve İstanbul'a Getirdiği Eserler

George Choniades'in Tebrîz'den Trabzon'a ve İstanbul'a getirdiği eserler arasında Abdurrahmân el-Hâzînî tarafından yazılan Zîc-i Sencerî (Westerink, 1980: 234; Tihon, 1990: 416; Neugebauer, 1975: 11), Abdülkerim el-Fahhâd eş-Şîrvânî'ye ait Zîc-i 'Alâ-i (Elkhadem, 1987: 295; Tihon ve Duhoux, 1987: 472-74; Mozaffari, 2013: 330; Deman, 1991: 613-614), Nasîrüddîn et-Tûsî'nin koordinatörlüğünde yazılan Zîc-i İlhanî ve Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buhârî'nin usturlaba ilişkin bir risalenin bulunduğu bilinmektedir (Haramundanis, 2007: 229).

1299 (veya 1300) yılında Arapça ve Farsça astronomik tablolar Bizans İmparatorluğu'na taşınmış ve bu tablolar Rumcaya çevrilmiştir. Rumcaya tercüme edilen kaynaklardan biri de Abdülkerim el-Fahhâd eş-Şîrvânî'ye ait Zîc-i 'Alâ-i adlı eser olmuştur. Bu eserin içeriğinde 1093 yılından itibaren çizilen tablolara yer verilmiştir. Bu eserin el yazmalarında karşılaşılan birbirinden farklı el yazıları ve Farsça isimlerin Rumca yazılışında görülen çeviri sorunu, bu kaynağın tercümesinde birden fazla kişinin görev aldığını kanıtlamaktadır. Bu kaynağın çevirisinde Choniades ile birlikte talebelerinin de görev alması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla bu eserin çevirisinde farklı yazı türlerinin olması kaçınılmazdır (Tihon, 2019). Öte yandan Doğu dünyasına ait kaynaklarda Choniades ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmazken, literatüre girmiş Batı dünyasına ait eserlerde fazlaca malumat bulunmaktadır. Bu konuda bilgiler veren Haramundanis, Choniades'in Zîc-i 'Alâ-i adlı eseri Farsça veya Arapçadan Rumcaya

tercüme ettiğini ifade etmektedir (Haramundanis, 2007: 229; Saliba, 1990: 211). Saliba ise Zîc-i ‘Alâ-î’nin XII. yüzyıldan sonra yazıldığını, ancak kesin bir yazım tarihinin bulunmadığını, bu eserin Arapça ve Farsça çeşitlerinin olduğunu ve hatta Chioniades’in Rumcaya çevirdiği eserin el-Vâbkanavî’nin Farsça versiyonuna dayandığını iddia etmiştir (Mozaffari, 2014: 313). Daha sonraki dönemlerde Zîc-i ‘Alâ-î adlı eser Vaticanus (Vatikan El Yazması Kütüphanesi) ve Laurentianus Kütüphanelerine taşınmıştır. Bu açıdan bakıldığında el-Vâbkanavî ve Chioniades tarafından farklı şekillerde revize edilen Zîc-i ‘Alâ-î adlı eser bu suretle Avrupa’ya taşınmış oldu (Elkhadem, 1987: 295). Ayrıca Chioniades’in Rumcaya çevirdiği Zîc-i ‘Alâ-î adlı eserin Orta Çağ astronomi konularını içermekle birlikte çağdaş İslami zîclerden biraz farklı olduğu savunulmaktadır. Ancak Ay’ın görünürlüğü veya Mekke yönünün belirlenmesi üzerine bir tartışma yoktur. İran Takvimi’nin kullanımı ile karakterizedir. Nitekim eserin çevirisindeki bazı sıkıntıların varlığı ileride bu kaynağın yeniden revize edilmesini gerektirmiştir (King, 1991: 117).

Chioniades’in Rumcaya çevirdiği ikinci eser Abdurrahmân el-Hâzînî tarafından yazılan Zîc-i Sencerî adlı eserdir Bu eser zamanla Trabzon’da Georgios Chrysokokka ve İstanbul’da Theodore Meliteniotes tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Bizans İmparatorluğu’nda astronominin yeniden canlanması çalışmalarının temelini oluşturmuştur (Abattouy, 2007: 630). Bu eserin de Zîc-i ‘Alâ-î gibi Laurentianus Kütüphanesi’nde bulunduğu iddia edilmektedir (Tihon, 2019). İki tane Arapça el yazmasının hayatta kaldığı ve Rumca versiyonunda orijinalinin sırasını koruduğunu, ancak kısaltılmış bazı düzeltmeler içerdiği iddia edilmektedir. Chioniades’in takvim tablolarının çevirisinde Arap, Fars, Roma ve Maliki (Celali Takvimi) yıllarına ait özel tablolar eklenmiştir. Bu eser Zîc-i ‘Alâ-î’de olduğu gibi birçok İslami astronomik çalışmalarda yaygın olan çok sayıda parametrik tablo içermektedir. Ayrıca bu eserde Dünya’nın yıllık ve günlük hareketleri ve gezegenlerin hareketleri hakkında bilgiler verildiği ileri sürülmektedir (Pingree, 1964: 142, 143, 146).

Chioniades’in Rumcaya çevirdiği üçüncü eser Nasîrüddîn et-Tûsî’nin koordinatörlüğünde yazılan Zîc-i İlhanî adlı eserdir. Zîc-i ‘Alâ-î ve Zîc-i Sencerî adlı eserlerden sonra İlhanlı astronomi tablolarını içeren Zîc-i İlhanî adlı eseri de Rumcaya çevirdiği iddia edilmektedir (Haramundanis, 2007: 229). Ayrıca Chioniades’in “Tûsî Çifti’ni” kullandığı iddia edilen astronomiye giriş olarak bilinen “The Schemata of the Stars” adlı bir eseri de kaleme aldığı ifade edilmektedir. Son yapılan araştırmalar neticesinde Chioniades’in bu çalışmasının esasen Nasîrüddin et-Tûsî’nin Farsça kaleme aldığı er-Risâletü’l-Mu’îniyye fi

ilmi'l-Hey'e adlı eserinin bir tür çevirisi olduğu tespit edilmiştir (Fazlıoğlu, 2017: 9).

Choniades'in Rumcaya çevirdiği dördüncü eserin ise el-Vâbkanavî'nin usturlab üzerine yazdığı Kitâb-i Marifat-i Usturlâb-i Şamâlî adlı risalesinin olduğu tahmin edilmektedir (Tihon ve Duhoux, 1987: 472). El-Vâbkanavî'ye ait olduğu düşünülen Kitâb-i Marifat-i Usturlâb-i Şamâlî adlı risale büyük bir ihtimalle usturlabın parçaları ve usturlab ile ilgili işlemler olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı ve Farsça kaleme alınan bu eser Choniades tarafından Rumcaya çevrilmiştir (Dalen, 2007: 1187; Tihon, 1981: 617). Ayrıca Choniades'in Tebrîz'den yalnız astronomiye dair kitaplar getirmediği, aynı zamanda fizik, matematik ve tıp ile ilgili kitapları da Trabzon'a taşıdığı ileri sürülmektedir (Theodosiou v.d., 2010: 66).

3. Choniades'in Trabzon Üzerinden Tebrîz'e İkinci Kez Gidişi (1310-1314)

Choniades Tebrîz'e ilk kez gittikten sonra zamanla Trabzon üzerinden İstanbul'a geri dönmüştü. Ancak İstanbul'da bulunduğu sırada İslam ilmine olan eğilimi nedeniyle sapkınlıkla suçlanmıştır. Dini olan Hristiyanlığa ve mezhebi olan Ortodoksluğa bağlılığını ispatlamak için Tebrîz'e ikinci kez gitmeden önce "Dini İtiraf" adlı bir eser yazmıştır (Karpov, 2016: 738; Mozaffari, 2012: 363). Eserinde İranlılar ile birlikte yaşamış olmasından dolayı kendisine yöneltilen dinsizlik ile ilgili şüpheleri çürütmeye çalışmıştır (Haramundanis, 2007: 229). Özellikle Farslar, Keldaniler ve Araplar arasında bu kadar uzun süre kalmaktan ötürü yapılan suçlamaları reddetmiş ve Hristiyanlığa aykırı astrolojik kaderciliği kabul etmeye karşı kendini savunmuştur (Tihon, 2019). Ancak İslam kaynaklarını kullanması nedeniyle büyük günah işlemekle suçlanması ve kendisine karşı yapılan suçlamaların ardı arkasının kesilmemesi Trabzon'a geri dönmeye karar vermesine neden olmuştur (Çoğ, 2016: 49).

İyiliği, saflığı ve kalbinin sesini dinlemesiyle saltanatı bol olan Gazân Han'ın İslamiyet'i kabul etmesi ile İlhanlı ülkesinde birtakım reformlar yapılmıştır (Hamadani, 1971: 168, 325; 2013: 241-250). Gazân Han İlhanlıların bir İslam ülkesi olduğunu gösteren âlâmetlerin inşasına önem göstermiştir (Sayyâd, 1407/1987: 336-337). İstanbul Patriği İlhanlıların ve Gazân Han'ın İslamiyet'i kabul etmesi neticesinde Tebrîz'de bulunan Ortodoks halk için çok kaygılıydı ve oradaki şartları iyi bilen birinin Tebrîz'e gönderilmesini istiyordu. (Karpov, 2016: 737). İstanbul'da iftiralardan bıkan ve dinsizlikle suçlanmaktan dolayı rahatsız olan Choniades, İstanbul Patriği'nin Tebrîz'deki Hristiyanların menfaatlerini savunması için piskopos

unvanı ile Azerbaycan'a tayin edilmesi teklifini kabul etmiştir (Tihon ve Duhoux, 1987: 474; Mercier, 1984: 36). Bu koşullar altında Chioniades'in yolu yeniden Trabzon'dan geçmiştir. Trabzon'a geldikten sonra Pontus Rum İmparatoru tarafından saygıyla karşılanmıştır (Karpov, 2016: 737).

Chioniades'in Trabzon üzerinden Tebrîz'e gittiği bilinmesine rağmen, onun Tebrîz'de ikinci kez hangi tarihler arasında bulunduğu konusunda farklı bilgiler verilmektedir. 1305-1310 tarihleri arasında Tebrîz'de kaldığını savunanlar olduğu gibi (Haramundanis, 2007: 229; Fazlıoğlu, 2017: 9) 1310-1314 tarihleri arasında orada bulunduğunu iddia edenler de azımsanmayacak kadar çoktur. Bu iddialar içinde en yaygın olanı 1310-1314 tarihlerini verenler olmuştur. Hatta 1310-1314 yılları arasında Tebrîz'e ikinci kez gittiği dönemde Patriğe hitaben yazmış olduğu mektuplarından anlaşıldığına göre kendisinden yaşlı bir adam olarak söz etmektedir (Tihon ve Duhoux, 1987: 474; Budleigh, 2013: 4). Diğer taraftan Chioniades'in ikinci sefer gittiği Tebrîz'de icraatlarına ilişkin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak İlanlıların İslamiyet'i kabul etmesi sonucunda kendini güvende hissetmediği ve geri döndüğü ifade edilmektedir (Çoğ, 2016: 49). Büyük bir ihtimalle İstanbul'a bir daha gitmemek üzere Tebrîz'den geri döndüğü Trabzon'da 1320 yılı dolaylarında hayatını kaybetmiştir. Chioniades'in kütüphanesi, Trabzon kraliyet sarayının önde gelen üyesi ve aynı zamanda bir bilim insanı olan Konstantinos Loukites tarafından miras alınmıştır (Budleigh, 2013: 4). Farsçadan Rumcaya çevirileri yapılan bu materyallerin Orta Çağ'da ve Rönesans sürecinde Avrupa'ya aktarılmasında Konstantinos Loukites önemli bir rol oynamıştır (Haramundanis, 2007: 229).

Chioniades'in ikinci kez gittiği Tebrîz'den döndükten sonra Trabzon'da yaşamaya başlaması ve faaliyetlerini sürdürmesinin nedenini burada kurulduğu iddia edilen bir gözlemine bağlayanlar bulunmaktadır. Astronomi ve astrolojiye meraklı olan Chioniades'in İstanbul'a dönmek yerine daha küçük bir başkent olan Trabzon'da bu nedenle ikamet ettiği savunulmaktadır. O'nun 1311 yılında Trabzon Pozitif Bilimler Akademisi'nden bağımsız bir şekilde ve Antik dönemde tapınak olarak kullanılan Mithra Dağı'nda¹ yer alan bir gözlemeviden dolayı Trabzon'da kaldığı dile getirilmektedir (Zehiroğlu, 2000). Dini ritüellerden dolayı herhangi bir kaynağa

¹ Günümüzde bir simge haline gelen Mithra Dağı ve kültürüne ait kalıntılar Trabzon kentine bağlı Boztepe'de bulunmaktadır Bkz. Emir, O. (2016). Trabzon'da Önemli Bir Kült Merkezi: Boztepe Nâmi Diğer Mithra/Mithrion Dağı. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (21), 30.

dayanmadan bu iddiayı savunanlar olduğu gibi karşı çıkanlarda bulunmaktadır. Trabzon'un bir astronomi merkezi olarak rolünün büyük ölçüde abartıldığını ve Trabzon'da kurulduğu iddia edilen bir gözlemevinin bulunmadığı konusundaki düşünceler karşıt iddiacılar tarafından ileri sürülmektedir. Bu iddiayı dile getirenler Chioniades'in eserlerinde İstanbul ve Tebriz ile ilgili ölçümler verdiğini, ancak Trabzon'a ilişkin herhangi bir rasat bilgisi paylaşmadığı iddiasını bir dayanak olarak kullanmaktadırlar (Budleigh, 2013: 7). Hatta Trabzon'da Pozitif Bilimler Akademisi'nin var olduğunu ve Chioniades'in burada bulunduğu sırada Trabzon'un 2 km batısındaki Ayasofya Kilisesi kulesinin bir gözlemevi olarak kullanıldığını tespit etmeye çalışanlar bile bulunmaktadır. Ancak Ayasofya Kilisesi'ne bağlı kulenin 1426 yılında inşa edildiğinin tespit edilmesi bu iddiayı da çürütmüştür (Mercier, 1994: 15). Görüldüğü gibi Trabzon'da bir astronomi okulu veya bir gözlemevinin gerçekten var olup olmadığı tartışma konusudur. Bu konuda tartışmayı sonlandıracak herhangi bir ana kaynak bulunmamaktadır. Doğal olarak bu tartışmaların varsa yeni belgeler, kaynaklar veya bilgiler bulununcaya kadar teyide muhtaç olduğunu belirtmekte fayda vardır.

4. Chioniades'in Açtığı Okullar ve Yetiştirdiği Öğrenciler

Chioniades sahip olduğu bilgi birikimini öğrencilerine aktarmak için Trabzon ve İstanbul'da okullar açmıştır. Tebriz'de iken aldığı ilmî-felsefî eğitimin ürünlerini Trabzon ve İstanbul'da kurduğu okullarla sürekli ve kurumsal bir yapıya dönüştürdü. Açtığı okullar ve yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla Arapça ve Farsça eserlerin Rumcaya çevrilmesini sağlamıştır (Fazlıoğlu, 2017: 8-9). Bu konuya değinen Haramundanis, Chioniades'in astronomi ve tıbbi astroloji çalışmaları için Trabzon'da ve İstanbul'da okullar açtığını iddia etmiştir (Haramundanis, 2007: 229). Trabzon'a dönerken kendisi ile birlikte çok sayıda astronomi ile ilgili kitap getirmiş, bu eserleri Rumcaya çevirmiş, bu kitaplara şerhler yazmış ve bu alanda öğrenciler yetiştirmeye çalışmıştır (Karpov, 2016: 737). Trabzon'da Protobestiarios unvanı ile tanınan seçkin bir bilim insanı olan Konstantinos Loukites'in Chioniades ile yazışmalarından anlaşıldığı kadarıyla Farsça astronomik tabloların Trabzon aracılığıyla Yunan dünyasına aktarılmasında Chioniades önemli bir rol oynamıştır. Böyle bir faaliyetin raporlarından Chioniades'in Trabzon'da bir tür okul kurduğu ve bu okulun etkinliğinin Pontus Rum İmparatoru ve Konstantinos Loukites tarafından desteklendiği sonucuna varmak mümkündür (Mercier, 1994: 15).

Chioniades'in Trabzon'da kurduğu iddia edilen okulda Georgios Chrysokokka, Konstantinos Loukites, Andreas Livadenos ve keşiş

Manuel ile birlikte küçük bir gelenek başlattığı savunulmaktadır. Konstantinos Loukites'in Chioniades ile birlikte Fars astronomisinin bir "gizemi" olduğu ileri sürülmektedir. Trabzon Akademisi'nde bir profesör olan Konstantinos Loukites, sahip olduğu yeteneklerinden dolayı Pontus Rum İmparatoru II. Aleksios Komnenos tarafından takdir edilmiş ve devlet daireleriyle onurlandırılmıştır. Bilgin Andreas Livadenos Trabzon Kilisesi'nin prototabularius ve chartophylax ofisleri ile onurlandırılmıştır. Ayrıca Chioniades'in Tebriz'den getirdiği astronomi, fizik, matematik ve tıp ile ilgili kitapları Farsçayı iyi bilen bir keşiş ve din adamı olan Manuel tarafından Trabzon Akademisi'nde bir profesör olan Georgios Chrysokokka'ya öğretildiği ve bunun sonucunda Chrysokokka'nın bir astronomi bilimcisi olduğu ifade edilmektedir. Nitekim iyi bir bilgin olan Keşiş Manuel'in Trabzon'daki Aziz Eugenios ve Ayasofya Manastırlarının okullarında ders verdiği kaydedilmektedir (Theodosiou v.d., 2010: 66).

XIV. yüzyılda Komnenos hanedanın astrolojiye olan aşırı düşkünlüğünden dolayı II. Alexios'un kurduğu iddia edilen Trabzon Bilimler Akademisi'nin bilim insanlarını desteklediği ve koruduğu tahmin edilmektedir. Chioniades öldükten sonra Trabzon'da başlattığı ekol öğrencileri tarafından bir süre daha sürdürülmeye çalışılmıştır. Chrysokokkes ve Libadenos eğitim anlayışları ve araştırmalarıyla bu alana bir süre daha hizmet etmişlerdir. Bu çalışmaların sonucunda bir taraftan antik Yunan kaynakları yeniden tanınırken, bir taraftan da Doğu dünyasının yüzyıllar boyunca biriken ilmi tecrübesi Trabzon üzerinden Batıya aktarılmıştır (Çoğ, 2016: 49).

5. Chioniades'in Bizans ve Avrupa Astronomisine Etkisi

Chioniades'in İlhanlı astronomisine ilişkin eserleri Trabzon üzerinden Bizans'a ve Avrupa'ya taşınması Güneş merkezli evren modelinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. XIII. ve XIV. yüzyılda bu durumun ortaya çıkmasında George Chioniades ve Georgius Chrysokokkes'in etkileri çok büyük olmuştur (Kunitzsch, 2007: 7). Özellikle bu etkiye Bizans'ın kullandığı astronomik terimlerde rastlanmaktadır. Nitekim Bizans astronomisinde Yunanlı Batlamyus'un Rumca kullandığı terimlerden ziyade Arapçada bulunan astronomik terimlerin kullanıldığı açıkça görülmektedir (Saliba, 2011: 194; Lohlker, 2018). Ayrıca XIII. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'da George Pachymeres, Theodore Metochites ve George Chioniades gibi bilim insanları sayesinde astronomi ve astroloji ilmine olan ilgi artmıştır (Tricht, 2018: 182).

Nasîrüddîn Tûsî'nin matematiksel astronomiye kazandırdığı ve gök cisimlerinin hareketlerini izah ettiği 'Tûsî Çifti' Chioniades

tarafından Trabzon ve Bizans astronomisine kazandırılmıştır. Ancak bu bilginin İtalya ve Avrupa'ya aktarılmasında Yahudi asıllı bilgin Moses Galeano (Mûsâ Jâlîns) önemli bir oynamıştır. Girit ve Venedik'te yaşayan Moses Galeano'u (Mûsâ Jâlîns) bilimsel çalışmalarda bulunmak için geldiği İstanbul'da 'Tûsî Çifti'ni' öğrenmiştir (Krisciunas ve Bistue, 1874). Sultan II. Bayezit döneminde (1481-1512) İstanbul'da bulunan Galeano, İbn Nahmiyas'ın Nûr el-Âlem (Dünya'nın Işığı) adlı eserinin çevirisini yapmıştır (Morrison, 2011: 386). İstanbul'da Topkapı Kütüphanesi'nde Arapça bir yazma eser olan Nûr el-Âlem'i inceleyerek homosantrik astronomi üzerine bir metin oluşturdu. İbn Nahmiyas'ın Güneş modelini ele aldığı eserinin bölümlerini kelimesi kelimesine yazmış ve büyük bir ihtimalle bu eserin çevirisini yaparken Güneş merkezli evren modeli içeriğine aşına olmuştur. Daha sonra 1497 ve 1502 yıllarında Venedik'e giderek sahip olduğu yeni fikirleri Padova Üniversitesi'ndeki akademisyenlere ve özellikle Giovanni Battista Amico'ya aktarmıştır. Amico İbnü's-Şatır'ın aktardığı Tûsî Çifti'ni İbn Nahmiyas'ın önerdiği şekilde Güneş modeline dahil etmiştir (İbn Nahmias, 2016: 42-43; Krisciunas ve Bistue, 1874). Ayrıca Galeano'nun Kopernik ile temasa geçmesi ve edindiği bilgileri ona bu süreçte aktarmış olabileceği de iddia edilmektedir Hatta Galeano'nun Venedik'i ziyaret ettiği sırada 1501-1503 yılları arasında tıp eğitimi almak için ülkesinden gelen Kopernik'in de Padova Üniversitesi'nde bulunması bu iddiayı destekler niteliktedir (Gingerich, 2007: 252). Bu konuda bilgiler veren Abattouy, Chioniades'in çabaları ile XV. yüzyılda İtalya'ya ulaşan ve nihai gerçeğe bir adım uzaklıkta olan Arapçadan Batı dillerine çevrilen astronomi metinlerinin 1496-1503 yılları arasında Kopernik'in eline geçtiğini savunmuştur (Abattouy, 2012: 197).

Chioniades'in bu faaliyetleri sonraki yüzyıllarda önemli gelişmelere ortam oluşturmuştur. Bu suretle Merâğa matematik-astronomi okulunun etkileri ve İslam medeniyetinin birikimi Bizans'a ve Avrupa'ya aktarılmış ve Avrupa'da Rönesans'ın başlamasında etkenlerden biri olmuştur (Fazlıoğlu, 2017: 9). Nitekim Chioniades'in faaliyetlerinden bir süre sonra siyasi sebeplerden dolayı İslam medeniyetinde bilimin zayıfladığı, astronomiye ilişkin bilgilerin Anadolu üzerinden Avrupa'ya taşındığı ve bir süre sonra da Avrupa'da Rönesans'ın başladığı hiç şüphesiz bir gerçektir (Krisciunas ve Bistue, 1874).

Sonuç

Orta Çağ'da Bizans ve Avrupa bilim tarihi açısından Chioniades'in yüklediği misyon kayda değerdir. Batlamyus'un

astronomi anlayışını benimseyen Müslümanlar, VIII. yüzyıldan başlayarak XIII. yüzyıla kadar beş yüz yıl boyunca önemli boyutta bilgi birikimi yapmışlardır. Batlamyus'un tezlerinin yanlış olduğu Müslüman bilim insanları tarafından ortaya konmuştur. Doğu dünyasında Müslüman bilim insanları bilimsel anlamda zirveyi yaşarken Batı dünyası ve Avrupa yaşanan bu gelişmelerden habersizdi. Bu noktada devreye giren Chioniades İslam bilim tarihinin bilgi birikiminin Avrupa'ya taşınmasında önemli bir rol üstlenmiş ve İslam astronomisinin ulaştığı seviyenin Avrupa'ya taşınmasını sağlamıştır. Doğu bilimi ile Batı bilimi arasında bir köprü olan Chioniades, Doğu biliminin Batı'ya transferinde önemli bir vazife görmüştür.

Müslüman bilim insanları yüzyıllarca çalışmış ve Yer'in değil de Güneşin evrenim merkezinde olduğu gerçeğine ulaşma noktasında çok büyük bir gayret göstermişlerdir. Bu doğrultuda Müslüman bilim insanları önemli derecede çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Tûsî Çifti Güneş merkezli evren modeline giden yolda en önemli adımdı. Müslüman bilim insanları tarafından Güneş merkezli evren modeline geçişte birçok adım atılmasına rağmen nihai sonuç Kopernik tarafından dile getirilmiştir. Chioniades bu adımın atılması için ön ayak olmuş ve Batı'ya aktardığı Tûsî Çifti vasıtasıyla Kopernik'in Güneş merkezli evren modelini oluşturmasına yardımcı olmuştur. Bu yönüyle İlhanlı astronomisinin etkisi Chioniades'in Arapça ve Farsçadan Rumcaya çevirdiği eserler aracılığıyla Bizans'ta Venedik'te, İtalya'da ve Avrupa'da hissedilmiştir. Daha da önemlisi Kopernik'e giden yolda Chioniades çok önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Orta Çağ Avrupası'nda ve birçok yerde astronomi alanında Batlamyus astronomisi genel geçer bir tutumla olduğu gibi kabul edilmişti. Hatta İslam dünyası da astronomi çalışmalarına VIII. yüzyılda hız verdiği süreçte benzer bir tutum sergilenmişti. Ancak zaman ilerledikçe Müslüman bilim insanları tarafından Batlamyus astronomisinin yanlış olduğu anlaşılmış ve bu anlayışta düzeltmelerin yapılması için bir çaba içerisine girilmiştir. Doğu dünyasına yakın olması açısından Bizans'ın astronomi geleneği yanlış olan Batlamyus astronomisi üzerinden ilerlememiş, aksine Chioniades'in faaliyetleri ile İslam astronomisinin etkisi ile yeni bir tarz kazanmıştır. Bu yönü ile Bizans astronomisi Chioniades'in sayesinde Avrupa ve Batlamyus'un astronomisinden bağımsız gelişmiştir. Orta Çağ'da astronomi alanında Bizans astronomisinin Batlamyus astronomisinden farklı ve bağımsız olarak gelişmesinde Chioniades'in oynadığı rol kayda değerdir.

Chioniades'in yüklendiği misyon açısından etkilerinden biri de Avrupa'da Rönesans Çağı'nın başlamasına neden olan etkenlerden birini hazırlaması olmuştur. İslam dünyasının bilgi birikimini Batı'ya

aktaran Chioniades, yanlış içerisindeki Avrupalılara bir unut ışığı olmuştur. Batı bilim dünyasının İslam bilimi ve medeniyetine olan bakışı değişmiştir. Doğu biliminin üstünlüğü kabul edilmiş ve İslam bilimine ilgi artmıştır. Bu ilgi ve bakış açısı Avrupa'da bilimin daha da ilerlemesine ve ilerleyen süreçte Avrupa'da Rönesans'ın başlamasına ortam hazırlamıştır. Bu yönüyle Chioniades faaliyetleri ve çevirileri Avrupa bilim ve kültür hayatı açısından önemlidir.

Sonuç olarak Haçlı seferleri ve Moğol saldırıları ile sarsılan İslam dünyası bilimsel anlamda da etkilenmiş ve bir duraklama dönemine girmiştir. Siyasi faaliyetlerle Doğu İslam dünyası sarsılırken Chioniades'in de faaliyetleri ve çevirileri ile Hristiyan Batı dünyasında yeni bir entelektüel ortam meydana gelmiştir. Batı dünyası başta astronomi bilimi olmak üzere birçok açıdan ilerleme kaydetmeye başlamıştır. Bu yönü ile Avrupa'da entelektüel birikimin artmasında Chioniades'in de katkısının olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Ana Kaynaklar ve Chioniades'in Astronomi Çalışmaları (Zîc) ile Mektuplarının Çevirilerini İçeren Eserler

- Budleigh, C. (2013). Byzantine Astronomy in the thirteenth and fourteenth centuries and the influence of Gregory Chioniades. *Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of MA in Late Antique and Byzantine Studies of Royal Holloway*, University of London.
- Demant, Albert (1991). The Astronomical Works of Gregory Chioniades. Vol. I. The Zîj al-'Alâî. Part 1, (Corpus des Astronomes byzantins. II) by David Pingree, *L'Antiquité Classique*, T. 60, 613-614.
- Elkhadem, H. (1987). Le Zîj al-'Alâî de Grégoire Chioniades: The Astronomical Works of Gregory Chioniades. Vol. I, The Zîj al-'Alâî Part I, Text, Translation, Commentary (Corpus des Astronomes Byzantins, II) by D. Pingree, *Byzantion*, 1987, Vol. 57, No. 1, 295-296.
- Es-Sayyâd, Fuâd Abdülmü'tî (1407/1987). *eş-Şarku'l-İslâmî fî 'ahdi'l-İlhâniyyîn üsreti Hülâgû Hân*. Devha.
- Hamdani, Rashidaddin Fazlullah (1971). *The Successors of Genghis Khan*. Translated by John Andrew Boyle, New York and London: Columbia University Press.
- Hamdani, Reşîdüddîn Fazlullah (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. Çev: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Hesamipour Khelejeni, Ankara: TTK.

- Ibn Nahmias, J. (2016). *The Light of the World Astronomy in al-Andalus*. Edited, Translated, and with a Commentary by Robert G. Morrison, London: University of California Press.
- İbn Batuta (1829). *Travels*. Printed By J. L. Cox, Gbeat Queen Street, London.
- King, D. A. (1991). The Astronomical Works of Gregory Chioniadēs. Vol. I: The *Zij al-‘Alā’i* by Gregory Chioniadēs and David Pingree: An Eleventh-Century Manual of Arabo-Byzantine Astronomy by Alexander Jones, *ISIS*, Vol. 82, No. 1, March, 116-118.
- Leichter, J. (2004). *The Zij as-Sanjari of Gregory Chioniadēs: Text, Translation and Greek to Arabic Glossary*. PhD diss., Brown University.
- Mercier, R. (1984). The Greek ‘Persian Syntaxis and the *Zij-i İlkhâni*. *Archives Internationales D’histoire Des Sciences*, 34, 35-60.
- Mercier, R. (1994). *An Almanac for Trebizond for The Year 1336*. Academia. (E-Kitap).
- Neugebauer, O. (1975). *A History of Ancient Mathematical Astronomy*, Vol I, Verlag Berlin Heidelber: Springer.
- Pingree, D. (1964). Chioniadēs and Palaeologan Astronomy. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 18 (1964), 133+135-160.
- Pingree, D. (1983). The Byzantine Tradition of Vettius Valens's Anthologies. *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. VII, Okeanos: Essays presented to Ihor Ševčenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students, 532-541.
- Polo, M. (1953). *The Travels*. Translation by Manuel Komroff, Permissions, New York: W. W. Norton and Company.
- Tihon A. and Duhoux, A (1987). Les Tables Astronomiques Persanes À Constantinople Dans La Première Moitié Du Xiv E Siècle. *Byzantion*, Vol. 57, No. 2, 471-487.
- Wâbkanawî, *Zic-i el-Muhakkak es-Sultani*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu: nr. 2694.
- Westerink, L. G. (1980). La profession de foi de Grégoire Chioniadēs. *Revue des Études Byzantines*, 38, 233-245.

Araştırmalar

- Abattouy, M. (2007). Khâzinî: Abû al-Faṭḥ ‘Abd al-Raḥmân al-Khâzinî (Abû Manşûr ‘Abd al-Raḥmân, ‘Abd al-Raḥmân Manşûr). *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol I, Thomas Hockey (Ed), s. 629-630, New York: Springer.
- Abattouy, M. (2012). The Arabic-Latin Intercultural Transmission of Scientific Knowledge in Pre-Modern Europe: Historical Context

- and Case Studies. *The Role of the Arab-Islamic World in the Rise of the West Implications for Contemporary Trans-Cultural Relations*, Nayef R. F. Al-Rodhan (Ed), s. 167-220, New York: Palgrave Macmillan.
- Çoğ, M. (2016). XIII. Yüzyılda Batı'daki İلمي Canlanmanın Trabzon'daki Yansımaları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (20), 45-54.
- Dalen, B. V. (2007). Wâbkanawî: Shams al-Munajjim (Shams al-Dîn) Muḥammad ibn Alî Khwâja al-Wâbkanawî. *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol II, Thomas Hockey (Ed), s. 1187-1188, New York: Springer.
- Emir, O. (2016). Trabzon'da Önemli Bir Kült Merkezi: Boztepe Nâmı Diğer Mithra/Mithrion Dağı. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (21), 27-50.
- Fazlıoğlu, İ. (2017). İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî. *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (Ekim), 1-68.
- Gingerich, O. (2007). Copernicus, Nicholas. *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol. I, Thomas Hockey (Ed), s. 252-254, New York: Springer.
- Haramundanis, K. (2007). Chioniades, Gregor (George). *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol. I, Thomas Hockey (Ed), s. 229, New York: Springer.
- Herrin, J. (2008). The Towers of Trebizond, Arta, Nicaea and Thessalonike. *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, London: Princeton University Press.
- Karpov, S. G. (2016). *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Enver Uzun, İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi.
- Kunitzsch, P. (1964). Das Fixsternverzeichnis in der 'Persischen Syntaxis' des Georgios Chry-sokokkes. *Byz. Zeit.*, 57 (Leipzig), 381-411.
- Kunitzsch, P. (2007). Scientific Contacts and Influences Between the Islamic World and Europe: The Case of Astronomy. *Foundation for Science Technology and Civilisation*, Mohammed el-Gomati (Ed), FSTC Limited. (E-Kitap)
- Morrison, R. (2011). An Astronomical Treatise by Mûsâ Jâlinûs alias Moses Galeano. *Aleph*, Vol. 11, No. 2, 385-413.
- Mozaffari, S. M. and Zotti, G. (2013). The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300. *Suhayl: International Journal for the History of the Exact and Natural Sciences in Islamic Civilisation* 12, 45-179.

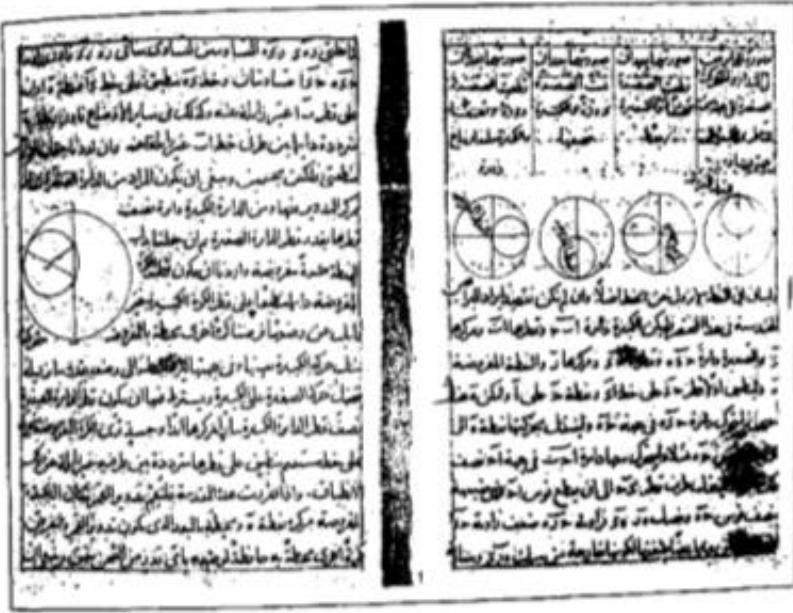
- Mozaffari, S. M. (2012). The Effect of Astrological Opinions on Society: A Preliminary View, *Trames*, 16(66/61), 4, 359-368.
- Mozaffari, S. M. (2013). Limitations of Methods: The Accuracy of The Values Measured for The Earth's/Sun's Orbital Elements in The Middle East, A.D. 800–1500, Part 1. *Journal for the History of Astronomy*, Vol 44, Issue 3, 313-336.
- Mozaffari, S. M. (2014). Eclipses in The Middle East from The Late Medieval Islamic Period To The Early Modern Period. Part 1: The Observations of Six Lunar Eclipses from The Late Medieval Islamic Period. *Journal of Astronomical History and Heritage*, 16 (3), 312-324.
- Paschos, E. A. and Sotiroudis, P. (1998). *The Schemata of the Stars: Byzantine Astronomy from 1300 A.D.* Singapore: World Scientific.
- Preiser-Kapeller, J. (2017). The global Patriarch. Aspects of Byzantine ecclesiastical activity and inactivity within the Mongol-Islamic World of the 13th–14th century. *The Patriarchate of Constantinople in Context and Comparison*, Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, Johannes Preiserkapeller and Vratislav Zervan (Ed), s. 351-360, Vienna: Austrian Academy of Sciences Press.
- Ragep, F. J. (2014). *Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th- 15th Century Tabriz*. Judith Pfeiffer (Ed), Leiden and Boston: Brill.
- Saliba, G. (1990). Arabic Astronomy in Byzantium: The Astronomical Works of Gregory Chioniades. *Journal for the History of Astronomy*, Vol. 21, May, 211-215.
- Saliba, G. (2006). Revisiting the Astronomical Contacts Between the World of Islam and Renaissance Europe: The Byzantine connection. *The Occult Sciences in Byzantium*, Paul Magdalino, Maria Mavroudi (Ed) Leipzig: La Pomme d'or Publishing.
- Saliba, G. (2011). *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*, Massachusetts and London: The MIT Press Cambridge.
- Theodosiou, E. and Manimanis, V. and Dimitrijevic, M. S. (2010). The Contributions of The Church in Byzantium to The Natural Sciences Byzantine Astronomers and Scientists. *European Journal of Science and Theology*, December, Vol. VI, No.4, 57-69.
- Tihon, A. (1981). L'astronomie Byzantine. *Byzantion*, Vol. 51, No. 2, 603-624.

- Tihon, A. (1990). Tables Islamiques À Byzance. *Byzantion*, 1990, Vol. 60, 401-425.
- Togan, Z. V. (1966). İlhanlılarla Bizans Arasındaki Kültür Münasebetlerine Ait Bir Vesika. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. III, Sa. 3-4, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1-39.
- Tricht, F. V. (2018). Literature and Sciences in Latin-Byzantine Constantinople. *The Horoscope of Emperor Baldwin II: Political and Sociocultural Dynamics in Latin-Byzantine Constantinople*, Frances Andrews (Ed), Leiden: Brill, s. 131-185.
- Vryonis, S. (1975). The Decline of Byzantine Civilization in Asia Minor, Eleventh-Fifteenth Century. Remarks on the Dumbarton Oaks Symposium of 1974. *Dumbarton Oaks Papers*, 29, 351-356.

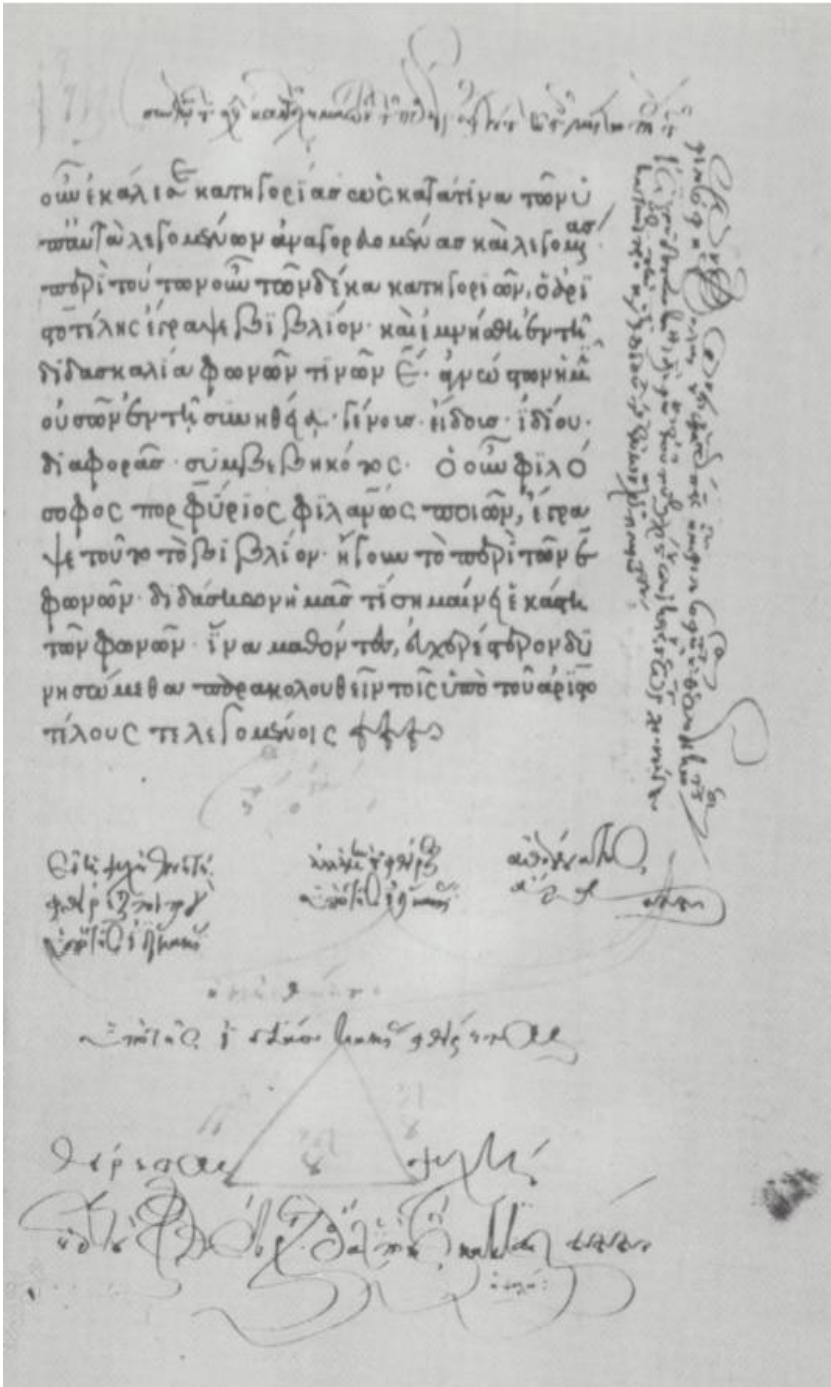
Web Adresleri

- Krisciunas, K. and Bistue, B. (1874). Where Did Copernicus Obtain the Tools to Build His Heliocentric Model? Historical Considerations and a Guiding Translation of Valentin Rose's Ptolemaeus und die Schule von Toledo. <https://arxiv.org/pdf/1712.05437.pdf> (Erişim Tarihi: 23.12.2019).
- Lohlker, R. (2018). Entangled Histories: Philosophy, Religion, Astronomy, and Mathematics. <https://lohlker.files.wordpress.com/2019/01/lohlker-entangled-history.pdf> (Erişim Tarihi: 13.12.2019).
- Tihon, A. C. (2019). George (or Gregory). <https://www.encyclopedia.com/science/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/chioniades-george-or-gregory> (Erişim Tarihi: 17.12.2019).
- Zehiroğlu, A. M. (2000). Astronomy in the Trebizond Empire, Translated by Paula Darwish. https://www.academia.edu/29570856/Astronomy_in_the_Trebizond_Empire, (Erişim Tarihi: 3.12.2019).

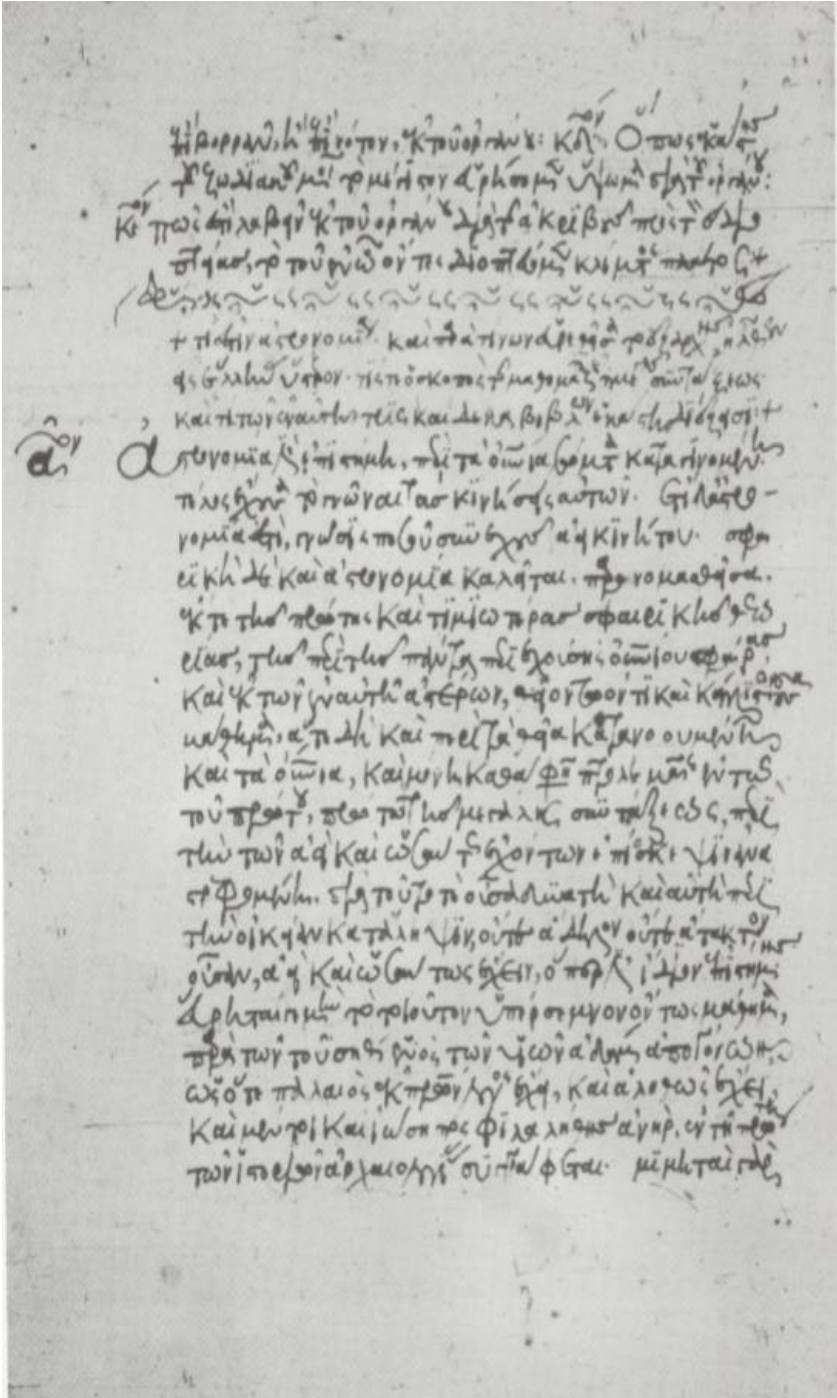
EKLER

Vaticanus (Vatikan) Kütüphanesi'nde Tûsî Çifti'nin yer aldığı Arapça yazılı orijinal bir el yazması (Saliba, 2006: 367).

Choniades'e Ait Bir El Yazması (Tihon ve Duhoux, 1987: 483).

Chioniades'e Ait Başka Bir El Yazması (Tihon ve Duhoux, 1987: 486).

Gregory Chioniades, Letter 5

Ἰ Τοῦ αὐτοῦ πρ(ὸς) τ(ὸν) τρῖσμακάριστον (καὶ) τρῖσαλκίμωτ(ατον) ἐκζῖ(νον)
κρ κύρ(ιον) Ἰ Ἀλέξιον βασιῦ.έ.α., τ(ὸν) μέγαν Κομνηνόν :

Ἰ Ἡλιοειδέστατε βασιῦ.εὐ ἡ τὰ πάντα διεξάγουσα καὶ Ἰ διακρατοῦσα ἡδοποιός καὶ παντοκρατορική δε- Ἰ ξιὰ τοῦ μεγάλ(ου) Θεο(υ) καὶ σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ, εἶη διαφρουρού- Ἰ (f. 26r) σα τὴν βασιῦ(εῖαν) σ(ου) σκέπουσ_α_ . περιέπουσ_α_ . ἐπὶ χρόν(ους) μα- Ἰ κραιώνας · (καὶ) ἀνωτέραν δεῖξειε πάσης ἐναντίας ἐπὶ- Ἰ βουλῆς . τῶν τε ὀρατῶν, καὶ ἀοράτων ἐχθρ(ῶν). καὶ ἔσει διὰ Ἰ πάντ(ων) ἀσφαλ(ῶς) βαινῶν ἐπὶ ἐπάλλξεων ἀπαράτρωτος ἀ- Ἰ¹⁰ ετοῦ ὑψηπέτους, τάς τ' ἐναερίους (καὶ) ὑπεργεί(ους) πτήσεις ἀπομί- Ἰ¹¹ μούμενος . (καὶ) γὰρ τουτί δὲ Ἰ ἐφέσεως καὶ εὐχῆς ἀεννάου ἡ- Ἰ¹² μῖν καθέστηκ(εν). (καὶ) ὀράν καὶ ἀκούειν δὴνεκῶς. κἂν ὅποι Ἰ¹³ παρείμ(εν) γῆς καὶ τελείμην, τὴν φυσικὴν τρέφοντες εὐνοϊαν. Ἰ¹⁴ ἀλλ' ἡδὴ χρόνος μετὰ τὸν τρίτον συμπαρῖππεύει (καὶ) τέ- Ἰ¹⁵ τартος · καὶ γραφὴν βασιῦ.ει_ον_ οὐδαμῶς ἐξεγένετο ἡμῖν δέ- Ἰ¹⁶ ξασθαι . καὶ εὐνοϊκῶς ἀναπτύξαι ὡς ἂν ἐκ τοῦ πολλ(οῦ) Ἰ¹⁷ βάρ(ους), (καὶ) αὐτὴν σὺν ἡθῶς ἀνεκτώμεθα · (καὶ) ταῦτα κατ' ἔτος Ἰ¹⁸ τῶν πρέσβεων τῆς βασιῦ[εῖας] σ(ου) ὠδί στελλομένων πρ(ὸς) τ(ὸν) θειότ(α)τ(ον) Ἰ¹⁹ αὐτοκράτορα . (καὶ) οἶομαι ὡς εἰ μὴ ἡπάτημαι, ὡς ὁ Ἰ²⁰ παρελθὺθῶς χρόνος καθάπαξ παρέστησ(εν). ὅπως δια- Ἰ²¹ παντός τοῦ χρόνου, εὐνοϊκῶς προσήμην τῷ κράτει Ἰ²² τῆς βασιῦ[εῖας] σ(ου) ἐκείθ(εν) τὴν τῶν προγόνων

George Chioniades'in Beşinci Mektubu (Budleigh, 2013: 45)

Gregory Chioniades, Letter 9

¹ Τοῦ σοφωτάτ(ου) κυρ(ίου) Γρηγορί(ου) τοῦ Χιονιάδ(ου),

ἐπιστολαὶ ² εἰς Π(ατ)ρίάρχην +

³ Τὰ ζωποια (καὶ) σ(ωτή)ρια γράμματα τῆς σῆς κοσμολαμποῦς ⁴ (καὶ)
 ἀποστολικῆς ὑποθήκης· κοσμολαμπέστατε φω- ⁵ στήρ καὶ παναγιώτατε δέσποτα·
 ἤδη κατὰ πάντα ⁶ κἀν τοῖς καθ' ἡμᾶς τῶ σφῶν ζωποιοῦ ἐμφυσήματι ⁷ καινοπρεπῶς
 ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνεκτίσατο. καὶ ἐζω- ⁸ ποίησε καὶ ἐκτόπως μετεστοιχείωσε πρὸς τε
 τὸ εὐ- ⁹ θυμον καὶ εὐφρόσυνον ἐπανήγαγε· πάλαι τῶ τῆς ἀνοί(ας) ¹⁰ δνοφερῶ
 ἐναπελημμέν(ους) τάφω. νεκρούς τε τρόπον ¹¹ τῆν ἄ οὐ τετραμῆρ(ους) ἀλλὰ
 χρονίους ὄντας καὶ ὁδοδότας. ¹² καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἐμέλλοι(εν) τοιαῦθ' ὑποίσειν καὶ
 ὡς εἰκόσ ¹³ πάσχειν. οἱ τῆς σῆς ἀγιοπρεποῦς ξῆνουσίας. (καὶ) θεο- ¹⁴ πρεποῦς
 παρουσίας πόρρω που ὄντες ἀπωκισμένοι ¹⁵ (καὶ) οὐθ' ἀγιαστικῆς ὁμιλίας οὔτε
 συνελύσε(ως) νενομίσμε(νης) ¹⁶ ἡξίωμένοι· ταύτη τοι καὶ ἀσχάλλων καὶ
 σκυθρωπάζων ¹⁷ (f. 30r) ἀλλεπαλλήλοις προσεπάλοι(ον) λογισμοῖς· καὶ οἶον
 φάν(αι), ¹⁸ ἀβίωτον μὲν ἡγούμην τὸν βίον. καὶ ἐν τριόδω τὸ τῆς παροι- ¹⁹ μίας
 εἶπεῖν. ὧδε παρήμην. ἐμακάριζον δ' ὁσῶραι καὶ ²⁰ συνεγέστερον εὐδαιμόνιζον
 αὐτοὺς δὴ τούτ(ους)· τ(οὺς) μᾶλλ(ον) τῆς σ(ῆς) ²¹ θεοπρεποῦς ἐντύχιας καὶ
 πανολβίου

George Chioniades'in Dokuzuncu Mektubu (Budleigh, 2013: 49)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 77-102
ISSN: 1302-6879

**Demokrat Parti Balıkesir Mebusu İbrahim Sıtkı Yırcalı'nın
27 Mayıs Sonrası Yargılanması: Anayasayı İhlal Davası**
*The Balıkesir Deputy Of Democratic Party İbrahim Sıtkı Yırcalı's Trial After
27th May: Violation of the Constitution*

• **Beral ALACI***

*Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
İzmir/Türkiye,
Asst. Prof., İzmir Demokrasi University, Faculty
of Arts and Sciences, Department of History
Izmir/ Turkey,
beral.alaci@idu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9339-0903

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma
Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
12/05/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
23/07/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/09/2020

Atrf: Alacı, B. (2020). Demokrat Parti Balıkesir
Mebusu İbrahim Sıtkı Yırcalı'nın 27 Mayıs
Sonrası Yargılanması: Anayasayı İhlal Davası.
*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi*, 49, 77-102

Citation: Alacı, B. (2020). The Balıkesir Deputy
Of Democratic Party İbrahim Sıtkı Yırcalı's Trial
After 27th May: Violation of the Constitution.
*Van Yüzüncü Yıl University the Journal of
Social Sciences Institute*, 49, 77-102

Öz

1950 seçimleri ile başlayan Demokrat Parti iktidarı, on yılın ardından 27 Mayıs 1960'da yaşanan askeri darbe ile son bulmuştur. On yıllık iktidarları boyunca yaptıkları pek çok icraat, darbe sonrası kurulan Yassıada Mahkemelerinde dava konusu olan Demokrat Partililer, muhtap oldukları suçlamalarla ilgili olarak yargılanmışlardır. Yargılanan Demokrat Partililerden biri de Balıkesirli İbrahim Sıtkı Yırcalı'dır. 1908 yılında Balıkesir'de doğan İbrahim Sıtkı Yırcalı, hukuk eğitimi almış, Maliye Müfettişliği, gazetecilik, avukatlık gibi pek çok alanda çalıştıktan sonra 1950 yılında yapılan seçimlerle Demokrat Parti saflarından milletvekili seçilerek Meclis'e girmiştir. DP'nin on yıllık iktidarı süresince üç dönem milletvekili seçilen Yırcalı, Gümrük ve Tekel, İşletmeler, İktisat ve Ticaret, Turizm, Sanayi ve Teknoloji Bakanlıkları yapmıştır. 1960 Darbesi sonrası tutuklanan Yırcalı ile ilgili Anayasayı İhlal davası başta olmak üzere birçok konuda dava açılmıştır. Yırcalı'nın yargılanma süreci, 27 Mayıs Sonrası yaşananlar ile ilgili önemli bir kesit olmakla birlikte, Yırcalı'nın siyasi hayatında da önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma ile Balıkesir Mebusu İbrahim Sıtkı Yırcalı'nın Anayasayı İhlal Davası'ndaki yargılanma süreci arşiv belgeleri, araştırma eserler ve gazeteler ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Sıtkı Yırcalı, Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960, Yassıada, Yüksek Adalet Divanı.

Abstract

Democrat Party acceded with the elections made in 1950 and they left their task of ten years with the military coup on 27 May 1960. All the things that the Democrat Party has done in the time of their administration were used against them at the Yassıada courts and they had trials for the things they have done in. One of those prosecuted was İbrahim Sıtkı Yırcalı of Democrat Party from Balıkesir. İbrahim Sıtkı Yırcalı was born in 1908, Balıkesir. He was educated in law and worked as a finance inspector, journalist, and lawyer and then he was elected as MP from the Democrat Party in the elections in 1950 and joined parliament. During ten years of the government of the Democrat Party, he was elected as MP for three sessions and he worked as Minister of Customs and Exercise, Businesses, Economy and Trade, Industry, and Technology. He was arrested after the 1960 coup and there were many accusations against him starting from breaching the constitutional law. Yırcalı's trial process was an important part of the things that happened after 27 May and also a very important part of Yırcalı's political life. With this study, the trial process of the Deputy of Balıkesir İbrahim Sıtkı Yırcalı in the Violation of the Constitution was examined in the light of archive documents, research works, and newspapers.

Keywords: İbrahim Sıtkı Yırcalı, Democrat Party, 27th May 1960, Yassıada, Member of Parliament Trials Minister

Giriş

II. Dünya Savaşı, savaşa dâhil olsun olmasın pek çok ülkeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Hiç şüphe yok ki Türkiye de bu etkiden nasibini alan devletler arasında yer almıştır. Türkiye açısından hem dış hem iç politikada çok hareketli geçen 1945 yılı, ülkeyi yönetenleri, uluslararası platformlarda önemli kararlar almaya yönlendirirken, iç siyasette de tek partili sistemden çok partili sisteme geçişin zeminini hazırlamaya sevk etmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çok partili sistemi destekler açıklamaları (Turan, 2002: 86; Eroğul, 1990: 5; Ayn Tarihi, Mayıs 1945; Ahmad, 1976: 15) ve CHP'ye karşı biriken muhalefet 1945-1950 yılları arasında pek çok partinin kurulmasını, Türkiye'nin "çok partili hayat" ile tanışmasını sağlamıştır. 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti, bu süreçte kurulan en önemli parti olmuş ve 1950 yılındaki seçimlerle birlikte on yıl sürecek olan iktidar serüvenine başlamıştır (Albayrak, 2004: 148-174; Gevgilili, 1981: 38; Babaoğlu, 2017:377).

Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı Türk siyasi tarihi açısından pek çok kazanımı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde iç ve dış siyasette alınan kararlar, yaşanan gelişmeler, ülkenin siyasi tarihi açısından önemli başlıklar oluştururken; Demokrat Parti bünyesinde siyasi hayata başlayan pek çok isim de üzerinde çalışılması gereken

biyografiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden bir tanesi de İbrahim Sıtkı Yırcalı'dır. Balıkesirli olan İbrahim Sıtkı Yırcalı 1946 yılında Demokrat Parti'nin il teşkilatı bünyesinde siyasete başlamış, DP iktidarı boyunca IX., X., XI. Dönem Balıkesir Milletvekilliği ve çeşitli bakanlıklar yapmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan darbe sonrasında Yassıada Mahkemesinde yargılanmış, sonrasında da hayatının sonuna kadar siyasi ve hukuki faaliyetler içinde yer almıştır.

1. İbrahim Sıtkı Yırcalı'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri

İbrahim Sıtkı Yırcalı 1324 (1908) yılında Balıkesir'de, Börekçiler Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir (TBMM Olumluk Kâğıdı, D.IX:1950; Öztürk, 1998: 141). Babası Ahmet Şükrü Bey, annesi Emine Kadriye Hanım'dır. İlköğrenimini Balıkesir ve Konya'da (TBMM Albümü/2,2010:30) tamamlayan Yırcalı, 1927'de Kabataş Lisesi'ni bitirmiştir. Ardından girdiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1930-1931 eğitim yılında iyi derece ile bitirmiştir (Öztürk, 1998: 141). Peşi sıra Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesinde "*Amme Hukuku ve İktisat Grubundan doktora vererek*" (TBMM Olumluk Kâğıdı, D.IX:1950); "*Devlet Borçlarının Taksimi*" (Öztürk, 1998: 141) konulu tezi ile Hukuk doktoru unvanını almıştır. Hukuk eğitiminin yanı sıra Paris Siyasal Bilgiler Okulu'ndan da (L'ecole Libre des Sciences Politiques) mezun olarak yurda dönen Yırcalı; 1935 yılının son günlerinde Maliye Vekâleti bünyesinde çalışmaya başlamıştır.¹ Müfettiş adayı olarak başladığı memurluğa², 1936 yılında girdiği bir sınavın ardından Maliye Müfettişi olarak devam etmiştir. (TBMM Tercüme-i Hal Varakası, D.X: 1954) Memuriyetine 31 Ağustos 1942 ile 1 Şubat 1944 tarihleri arasında Yedek Subay Okulu'nda topçu asteğmen olarak yaptığı askerlik görevi sırasında ara veren Yırcalı, askerlik dönüşü kısa bir süre devam ettiği Maliye Müfettişliğinden

¹ İbrahim Sıtkı Yırcalı'nın iş hayatı ile ilgili 1935 yılından önce de bazı bilgiler görülmektedir. TBMM Albümü'nde yer alan bu bilgilere göre, Yırcalı, 1928-1931 yılları arasında Bakırköy Bezeryan Okulu'nda öğretmenlik yapmıştır. Ekim 1927 ile Mart 1933 tarihleri arasında da Türk Dili gazetesinde "Sungur Tekin" ismi ile gazeteciliğe başlamıştır. (TBMM Albümü/2,2010:30)

² Kaynaklarda ilk görevi ile ilgili farklı bilgilere rastlanılmaktadır. Yırcalı'nın kendi el yazısı ile doldurduğu 1950 tarihli TBMM'nin IX. Dönem "olumluk kâğıdında"; "Maliye Vekâleti Nakit İşleri Umum Müdürlüğü memurluğunda vazife gördüm" satırları yer alırken; bir sonraki X. Dönem Tercüme-i Hal Varakasında; "Memleketime dönünce Maliye Vekâleti Hazine Umum Müdürlüğü'nde Tahsilât Müfettişi ve sonra da imtihanla Maliye Müfettişi oldum (1936)" yazılıdır. (TBMM Olumluk Kâğıdı, D.IX:1950; TBMM Tercüme-i Hal Varakası, D.X:1954) Parlamento Tarihi adlı kaynakta ise Yırcalı'nın okuldan sonraki ilk iş yeri "26 Aralık 1935'te İzmir Tahsil Müfettişliğinde müfettiş adayı olarak devlet hizmetine girdi. 6 Ağustos 1936'da Maliye Müfettiş Yardımcısı oldu" sözleri ile aktarılmaktadır. (Öztürk, 1998:141)

1944 yılında istifa ederek, Balıkesir'de avukatlık yapmaya başlamıştır (Öztürk, 1998: 141). Aynı zamanda “*Balıkesir Postası*” adlı gazetenin yazı işleri müdürlüğünü ve baş muharrirliğini yapmıştır.³ Balıkesir'deki çalışmaları esnasında 7 Ocak 1946 tarihinde resmen kurulan Demokrat Parti'ye üye olarak siyasi hayata atılmıştır. 1946 yılından itibaren Demokrat Parti bünyesinde önce müteşebbis heyet üyeliği, daha sonra da Balıkesir İl Başkanlığı yapan Yırcalı, 1948'den itibaren de DP Genel İdare Kurulu Üyeliği'ne seçilmiştir (TBMM Tercüme-i Hal Varakası, D.X:1954).

14 Mayıs 1950 tarihli genel seçimlerine Demokrat Parti Balıkesir milletvekili adayı olarak katılan Yırcalı, Demokrat Parti'nin Balıkesir'den Meclis'e taşıdığı on üç milletvekilinden biri olmuştur. (Seçim,1966: XXV) 1950-1954 yıllarını kapsayan TBMM'nin dokuzuncu, kendisinin ilk milletvekilliği döneminde Sıtkı Yırcalı, ilk olarak Meclis Başkan Vekilliği görevini üstlenmiş, 2 Aralık 1951 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in teklifi üzerine -18 Eylül 1953 tarihine kadar devam ettireceği- Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na getirilmiştir (TBMMZC, D.9, C.11, B.12,1951:4; BCA, Fon Kodu: 030.01.0.0.18.101.24). Bu dönemde Meclis toplantılarında sunduğu teklifler ve takrirler ile dikkat çeken Yırcalı, toplantılarda pek çok kez söz alarak olumlu ya da olumsuz fikirlerini beyan etmekten çekinmemiştir (DPMGMZ, 03 Temmuz 1953; DPMGMZ, 13 Haziran 1956; DPMGMZ, 24 Ocak 1956). Dönem dönem DP içerisinde muhalif olarak söz almaktan çekinmeyen Yırcalı, “Yaylacılar” olarak bilinen muhalif grubun başını çekmiştir (Aslan, 2015: 115). Belediye Gelirleri Kanunu, Hayvanlar Vergisi Kanunu, Pasaport Kanunu, Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu, Memurin Kanunu gibi kanun görüşmelerinin bazı maddelerinde değişiklik teklifleri vermiştir.

DP'nin on yıllık iktidarı sırasında bakanlık ve TBMM Başkanvekilliği de dâhil olmak üzere, pek çok önemli görevde bulunmuştur. Demokrat Parti'nin 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile

³ 1 Ocak 1943 tarihinde çıkmaya başlayan Balıkesir Postası 1945 yılına kadar CHP'nin bir organı gibi faaliyet göstermiş, hatta başlık kısmında yer alan “Cumhuriyet Halk Partisi ülküsüne yürürüz ve amacımız Cumhuriyet Halk Partisi ülküsüdür” sözü ile de bunu ispatlamıştır. 21 Şubat 1945 tarihinde Sıtkı Yırcalı gazeteye yazı işleri müdürü oldu. Bu tarihten sonra “Balıkesir Postası” yayın politikası değişmiş, muhalefet saflarına kaymıştır. 1950 tarihinde DP'nin iktidara geçmesinden sonra gazetenin DP yanlısı yayın yapmaya başladığı görülmektedir. Sıtkı Yırcalı'nın gazete üzerinden etkin çalışmaları ile DP Balıkesir'de önemli başarılar kazanmıştır. Balıkesir Postası 1967 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. (Aydın,2014:5) Yırcalı'nın yargılanma sürecinde de Balıkesir Postası'nda ulusal basında yer alan bilgilerle paralel olarak bilgiler aktarılmıştır. (Balıkesir Postası, 14 Ekim 1960; Balıkesir Postası, 22 Aralık 1960)

sonlandırılan iktidarı sonrasında Yassıada Mahkemeleri'nde yargılanmıştır.

1975 yılında Cumhuriyet Senatosu Üyeliğine seçilen Yırcalı; 1984-1989 tarihleri arasında Türk Parlamenterler Birliği Başkanlığı görevine seçim ile gelmiştir. 29 Aralık 1988'de Ankara'da ölmüş (Milliyet, 30 Aralık 1988); Cebeci Asri Mezarlığında toprağa verilmiştir (Milliyet, 3 Ocak 1989).

1941 yılında Faika Piraye Hanım ile evlenen Sıtkı Yırcalı'nın Ahmet Şükrü ve Fatma Figen adlarında iki çocuğu olmuştur. Siyasi kimliğinin yanı sıra; avukatlığı, öğrencilik yıllarından beri devam ettirdiği yazarlığı ve gazeteciliği ile de Balıkesir'in yetiştirdiği en önemli isimlerden biri olan İbrahim Sıtkı Yırcalı; “Çağımızın Cumhuriyeti” (France, 1965), “Batıya Kalkan Tren” (Yırcalı, 1965), “Kilitlenmiş Dünya”⁴, “Üçüncü Katın İnsanları” (Yırcalı, 1959: 1), “Narlı Kahvede Deli Divane” (Yırcalı, 1966), “Toprak Gemi” (Yırcalı, 1985), “Kara Tava”, “Satılık Minare”, “Mister Fischer'in Ölümü” (Öztürk, 1998: 143) adlı kitaplar da yazmıştır.

2. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Yassıada Mahkemelerinde İbrahim Sıtkı Yırcalı

Türkiye, 27 Mayıs 1960 tarihinde bambaşka bir gündemle uyanır. Silahlı Kuvvetler sabaha karşı, on yıllık DP iktidarını devirmiş, yönetime el koymuştur. Siyasi sahnede başrolü ele geçiren askerler, DP döneminin bastırıldıkça hırslanan muhalefet kesimi ve devrilen iktidarlarındaki faaliyetlerinin hesabını vermeye çalışan sabık bir hükümet... Türkiye'nin darbe görmüş, karışmış düzeninin rolleri yenilenen bilindik oyuncular olmuştur. Bu noktada yeni kurumlarla

⁴ Şiir kitabıdır. (Yırcalı, 1959). Bu kitabın nüshasına ulaşamamıştır. Ancak Sıtkı Yırcalı'nın başka bir şiir kitabı olan “Üçüncü Katın İnsanları” adlı eserinin önsözünde -her iki kitap ile ilgili bilgi veren- Ajans Türk yayınlarının bir notu göze çarpmaktadır. Notta şöyle denmektedir; Ajans Türk'ün 1959 Şiirli Takvim ve Antolojisini hazırlarken, Sıtkı Yırcalı'dan, daha evvel dinlediğimiz şiirlerinden birkaçını, Takvim-Antolojimiz için rica etmiştik. Çoğu eski tarihlerde yazılmış olan bu şiirlerden bazılarını «Se.Ye» kısaltılmış imzası ile yayınlamak şartile, muvafakat ettiler. Bu şiirleri, uyandırdığı geniş alâyaya dayanarak «Kilitlenmiş Dünya» ismi altında, özel bir baskı ile, küçük bir kitap içerisinde topladık. Şiirlerin Sıtkı Yırcalı tarafından yazılmış olduğu duyulunca, ayrıca çeşitli yönlerden bu ilgi bir kat daha arttı ve biz, istekleri cevaplandırmak bakımından, ikinci bir baskı yapmak mecburiyetinde kaldık. Devam eden talepler karşısında Sıtkı Yırcalı'nın zaman ve biçim bakımından değişik diğer şiirlerle «Kilitlenmiş Dünya» daki şiirlerini bir araya getirmek suretile, hakiki bir şiir kitabı halinde yayınlanmasına Sayın Sıtkı Yırcalı'yı âdeta zorladık. Kendi tabirleriyle «San'at dışında san'at»la uğraşan ve fakat, bunun ötesinde politika alanında da ayrıca kişiliği bulunan bir kimsenin bu yönünü daha geniş bir okuyucu kütlesine duyurmanın her bakımdan yerinde olduğuna inanıyoruz... (Yırcalı, 1959/1)

birlikte hem yeni bir düzen sağlanacak hem de eski yönetimin icraatları hukuki zeminde ele alınacaktır.

28 Mayıs 1960'ta Ankara'da Prof. Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında toplanan akademisyenler yeni bir Anayasa taslağı için çalışmaya başlamış, 30 Mayıs'ta 5 Ocak 1961'e kadar görevde kalacak olan, Türkiye Cumhuriyeti'nin 24. Hükümeti / 1. Milli Birlik Komitesi Hükümeti kurulmuştur.

(Yeni Asır, 31 Mayıs 1960) 12 Haziran'da kamuoyuna açıklanan "geçici anayasa" (Cumhuriyet, 13 Haziran 1960; Yeni Asır, 13 Haziran 1960) ile çalışmalarını sürdüren 1. MBK Hükümeti; 10 Aralık 1960 tarihinde yeni Anayasa ve seçim kanunu hazırlamakla yükümlü "Kurucu Meclis" oluşturulmasını kararlaştırmıştır (Cumhuriyet, 11 Aralık 1960; Balıkesir Postası, 11 Aralık 1960).

Tüm bu çalışmalar sürerken Demokrat Partililerin yargılanması süreci de başlar. Darbenin peşi sıra, Demokrat Parti'nin birçok mensubu tutuklanmıştır. 31 Mayıs 1960 tarihinde Yassıada'ya sevk edilen DP'lilerin hakkında on dokuz ayrı dava açılmış ve davaların görüşülmesine 14 Ekim 1960 tarihinde başlanmıştır.

Sıtkı Yırcalı 27 Mayıs 1960 darbesinin peşi sıra önce Milli Birlik Komitesi'nin emriyle muhafaza altına alınmış⁵, daha sonra ise serbest bırakılmıştır. Yırcalı, 28 Mayıs tarihinde serbest bırakıldıktan sonra basına şu demeci vermiştir:

⁵Darbe sonrası kimin tevkif edileceğine dair ihtilali hazırlayanların aklında; Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, Tahkikat Komisyonu kurulması kanununu teklif edenler, Komisyona yetki verilmesi teklifini imzalayanlar, Tahkikat Komisyonu üyeleri, Meclis Başkanlık Divanı, DP Genel İdare Kurulu Üyeleri, Genel Kurmay Başkanı, Örfi İdare Kumandanı, General Salih Coşkun, General Kemal Çakın, General Yusuf Demirağ, Emniyet Genel Müdürü, Vali, Ankara Emniyet Müdürü...Ayrıca Samet Ağaoğlu gibi sivrilmiş bazı politikacıların isimleri vardı. Ancak bu konuda önceden hazırlanmış bir liste olmadığı için "ipin ucu derhal kaçmış, plan dışı bir durum" yaratılarak bazı hesapta olmayan tevkifler de yaşanmıştı. Bunlardan biri de Sıtkı Yırcalı'nın gözaltına alınması idi. Yırcalı'nın gözaltına alınması ve peşi sıra yaşananlar Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar'ın "İhtilalin İçyüzü" adlı eserlerinde şu sözlerle anlatılmaktadır:

...Harp Okulu kısa zamanda tevkifi düşünülmemiş kimselerle dolmuştu. Bunların arasında Sıtkı Yırcalı gibi Tahkikat Komisyonunun kurulmasına muhalefet etmiş, Şemi Ergin gibi ordu mensupları tarafından sevilmiş kimseler de vardı. Ama onların Harp Okuluna getirilişleri diğerlerinden çok farklı olmuştu. Yırcalı'yı saat sekize doğru on dört Mayıs mahallesindeki evinden almışlardı. Kendisini bindirdikleri gri otomobil Harp Okulu'na girerken "Yırcalı geliyor" diye haber verildiği vakit bir alkış koptu. Harbiyeli gençler ve orada bulunan diğer subaylar "Yaşa... Varol..." diye bağırarak Yırcalı'yı otomobilden indirdiler, omuzlarına alarak binanın içine alkış ve tezahüratla soktular. Takdirane sözlerle kapının yanındaki odaya misafir ettiler..." (İpekçi ve Coşar, 1965: 244-245)

Milletimizin hizmetinde daima şerefli vazifeler görmüş olan ve şanlı bir tarihe sahip olan Silahlı Kuvvetlerimizin kısa zamanda elde ettiği sonuçların yurdumuz, milletimiz ve demokrasimiz için hayırlı ve başarılı olmasını candan dilerim. Bütün Türk milletinin aynı duygular içinde olacağı kanaatindeyim. Bugün bütün partilerin siyasi faaliyetleri bir müddet durdurulmuştur. Yeniden izin verilince DP programını yazısı ve özüyle gerçekleştirmek için bütün teşkilatı ile çalışmaya başlayacaktır (Milliyet, 29 Mayıs 1960).

Ancak bu açıklamadan kısa süre sonra Sıtkı Yırcalı'nın yeniden gözüaltına alındığı basında yer alır. İki gün önce serbest bırakılan Sıtkı Yırcalı evinden alınarak tekrar Halk Okulu'na götürülmüş ve nezaret altına alınmıştır. İkinci kez gözüaltına alınma sebebi ise Yırcalı'nın serbest kalır kalmaz Demokrat Parti "il merkezine giriş çıkışında yapılan aleyhte nümayişler" olarak açıklanmıştır. (Cumhuriyet, 31 Mayıs 1960) 14 Haziran 1960 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan geçici kanun ile Yüksek Adalet Divanı kurulmuştur. Yüksek Adalet Divanı'nın kuruluşu "1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun" adı ile Resmî Gazete'de yer alan metnin 6. Maddesine dayandırılmıştır (Resmî Gazete, 14 Haziran 1960). Buna göre, "Sakit Reiscumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar mebuslarının ve bunların suçlarına iştirak edenleri" yargılamak amacı ile kurulan Yüksek Adalet Divanı'nın yanı sıra sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak Yüksek Adalet Divanı'na verilmelerine gerek olup olmadığına karar vermek üzere bir "Yüksek Soruşturma Kurulu" oluşturulmasına karar verilmiştir (Resmî Gazete, 14 Haziran 1960).

Yapılan soruşturmalar sonucunda davalar görülmeye 14 Ekim 1960 tarihinde başlamıştır. 15 Eylül 1961 tarihine kadar devam eden davalarda Yüksek Adalet Divanı'nda sanıklar hakkında 19 başlıkta suçlamalar yapılmıştır (Resmî Gazete, 16 Eylül 1961).

Sıtkı Yırcalı Demokrat Parti Meclis grubunun tamamının yargılandığı Anayasayı İhlal Davası ve Gayrimeşru Servet İktisabı davaları başta olmak üzere Usulsüz Değirmen Davası, Halkı Silahlandırma ve Görevi Kötüye Kullanma Davalarında yargılanmıştır.

3. Anayasayı İhlal Davası

Anayasayı İhlal Davası, başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Meclis Başkanı Refik Koraltan olmak üzere Demokrat Partili tüm milletvekillerinin yargılandığı dava

olmuştur. Bu anlamda Yassıada yargılamalarının en büyüğü, en kapsamlı olanı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

14 Ekim 1960 tarihli Yassıada yargılamalarının başladığı ilk gün ele alınan iki konu olmuştur. Bunlardan ilki “Anayasayı İhlal” ikincisi ise “Köpek” davasıdır. Yüksek Adalet Divanı sabah on sularında başlayan duruşmada Celal Bayar ve Adnan Menderes’in de dahil olduğu 401 milletvekilinin yargılanacağı Anayasayı İhlal suçuna dair kararnameyi okumuştur. (Cumhuriyet, 14 Ekim 1960) Davada sanıkları savunmak üzere adaya 27 avukat gitmiş, Adnan Menderes’i Burhan Apaydın ve Talat Asal vekalet almıştır. Celal Bayar’ı savunacak olan avukat ise – kulislerde Hamdi Üge adı dolaşmasına rağmen – dava başlayana kadar anlaşma sağlanamadığı gerekçesi ile basına bildirilmemiştir (Milliyet, 14 Ekim 1960; Balıkesir Postası, 14 Ekim 1960).

Anayasayı ihlal davası çerçevesinde hazırlanan Yüksek Soruşturma Kurulu kararnamesinde suç unsurları yedi maddede toplanmıştır (Cumhuriyet, 14 Ekim 1960; Milliyet, 14 Ekim 1960):

1. Cumhuriyet Halk Partisi’nin mallarının alınması
2. Kırşehir’in ilçe haline sokulması
3. Hâkim teminatının kaldırılması, mahkeme bağımsızlığının ihlali
4. Seçim Kanunu’nda demokrasiye aykırı değişiklik yapılması
5. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun çıkarılması,
6. Meclis üstünde yetkilere sahip Tahkikat Encümeni kurulması,
7. Tahkikat Encümenine Anayasa dışı yetki verilmesi.

Bu yedi adet olağanüstü yetki ile anayasanın ihlal edildiği iddiası 14 Ekim 1960 tarihli ilk duruşmada hazırlanan kararname ile okunmuştur. İlk oturumda Sanık koltuğundaki Başbakan Adnan Menderes ve Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı, Erzurum Milletvekili Şevki Erker, Bolu Milletvekili Mahmut Güçbilmez gibi isimler ve avukatları söz almıştır. Oturum yapılan görüşmelerden sonra Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol tarafından “bazı sanıklar hakkında başkaca davalar açılmış ve dosyaları Divana gelmiş olmakla bu duruşmanın gelen diğer dava duruşmaları sonuna bırakılmasına” ittifakla karar verildiği bildirilmiştir (YADT, AİD1:21).

⁶ Anayasayı İhlal Davası ile ilgili olarak kaleme alınmış çalışmalar için bkz. (Arıkan,2002:74-84; Yüksel,2016:373-395; Çakırbaş,2019:176-193; Tuna, 2017:155-166; Aslan, 2013:17-31)

3.1. Sıtkı Yırcalı'ya Yöneltilen İddialar ve Dava Süreci

“Anayasayı İhlal Davası”nın İkinci oturumu 11 Mayıs 1961 tarihinde saat 09.30'da Yassıada'da başlar. Duruşmanın başkanlığını Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol yapmaktadır. 398 sanığın yargılandığı davaya “300 kadar avukatın tutulduğu” gazetelerde yer alan ayrıntılardandır (Milliyet, 11 Mayıs 1961; Cumhuriyet, 11 Mayıs 1961; Balıkesir Postası, 12 Mayıs 1961).

Sanıklardan biri olan Sıtkı Yırcalı'yı müdafaa etmek için Avukatlar Sakıp Güran, Kemal Yörükoğlu ve Sadık Arda'nın adı Yassıada tutanaklarına yazılmıştır. Sadık Arda dışındaki diğer iki avukat dava boyunca Sıtkı Yırcalı'yı müdafaa etmiştir (YADT, AİD1:28).

Duruşmanın ikinci celsesinde; 1950 Türkiye'sinde Demokrat Parti'nin milletin siyasi-içtimai kaderinin sevk ve idaresine talip olması sırasında ve sonrasında seçim meydanlarında, parti kongrelerinde, gazetelerde ilan ettiği taahhütlerin gözden geçirilmesi ve milletin “bilahare nasıl aldatıldığının” aydınlatılması noktasında fayda görüldüğü belirtilmiştir (YADT, AİD1:46-47). Bu noktadan hareketle DP'nin on yıllık icraatlarını inceleyen sorgulamada Celal Bayar, Adnan Menderes başta olmak üzere pek çok milletvekiline sanık sıfatı ile söz verilmiştir. Sıtkı Yırcalı da bu milletvekillerinden biri olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarına el konulması Demokrat Partililere yöneltilen ilk suçlamalardan olmuştur. İddia makamının “anayasaya aykırı olarak” ele aldığı bu konu mahkemede şu sözlerle dile getirilmiştir:

14 Aralık 1953 tarihinde 6195 sayılı kanunla Halk Partisinin haksız iktisap sebebi ileri sürülerek malları hazine adına zaptedilmiştir. Hazineye iadesi kanun hükmüyle sağlanan bu mallar üzerindeki Halk Partisinin mülkiyet münasebeti hususi hukuk nescine tabidir. Bu münasebetin tesisinde ne gibi haksız iktisap sebeplerinin bulunduğu araştırılmamıştır. O derecede ki kanunun esbabı mucibesinde; “malların Halk Partisi mülkiyetinde şeklen bulunduğu kabili itiraz değildir. Evvelki malik ile herhangi bir ihtilaf da bahis mevzuu olmadığından kaza merciine gidilemez. Ancak siyasi yollarla yapılan haksız iktisaplar yine siyasi yollarla bertaraf edilebilir. Bu sebeple meselenin bir kanun mevzuu yapıldığı” beyan edilmektedir. Bu durumda mal emniyeti aleyhine teşrii tasarrufta bulunmak suretiyle Anayasanın 71 inci maddesi bizzat Büyük Millet Meclisi tarafından ihlal edilmiştir (YADT, AİD1:54).

CHP'nin mallarına el koyulmasının önünü açan 6195 sayılı kanun için teklif veren 36 milletvekili (YADT, AİD1:55), kanunu tetkik etmek için çalışan geçici komisyonda kanunun Meclis'te müzakere edilmesini

teklif eden üyeler okunmuş ve sonrasında adı geçen kanunun Meclis müzakerelerinde ele alındığı sırada orada olan milletvekillerine konuya dair sorular sorulmuştur. Adnan Menderes başta olmak üzere milletvekilleri söz alarak çıkarılan kanunun haklılığını savunmuşlardır. Bazı sanıklar ise kanunun çıktığı sırada “DP içinde bulunmuyordum”, “o oturumda ben yoktum” gibi izahlara gitmişlerdir (YADT, AİD1:58).

Sıtkı Yırcalı ikinci oturumun ikinci celsesinde son söz alan DP milletvekili olmuştur. Yırcalı CHP'nin mallarına el konulmasına dair yaptığı açıklamada bu olayların “sui jeneris” tasarruflar neticesinde doğduğunu belirtir. DP'nin iktidara gelmesinden sonra muhalefette olan CHP'nin bu malları “hakikaten kendi tasarrufundan çıkararak hususi bir hükümle bir vakıf haline getirmeyi arzu” ettiğini söyleyen Yırcalı, Reis Vekili olduğu sırada Ahmet Faik Barutçu ve Üstündağ'ın da bulunduğu bir toplantıda CHP'liler ile görüştiklerini CHP'lilerin “kendi tasarruflarında olan bütün varlıklarının bir vakıf haline getirilmesini arzu ettiklerinden kendilerine tesis için bir mühlet verilmesini” talep ettiklerini, bunu kabul ettiklerini ancak aradan bir süre geçip konu halledilmeyince iki tarafın da tasarrufun doğuşunda tamamen mutabık kaldığını belirtir (YADT, AİD1:65). Yırcalı'nın konuşması duruşma başkanının İsmet İnönü'nün Meclis'te konuya dair söylediği sözleri hatırlatması ile kesilir ve peşi sıra duruşmaya ara verilir.

Anayasa'yı İhlal Davası 12 Mayıs 1961 tarihinde üçüncü oturum ile devam etmiştir. Sanık sıfatıyla Sıtkı Yırcalı ve onu müdafaa etmek üzere gelen avukatları Sakıp Güran ve Kemal Yörükoğlu da duruşma salonundadırlar (YADT, AİD1:119). Üçüncü Oturumun ikinci celsesinde görülen Seçim Kanunu'nda yapılan Anayasa'yı ihlal ettiği iddia edilen değişiklikler ile ilgili Sıtkı Yırcalı da söz almıştır. Yırcalı iktidar değiştiği zaman seçim kanunlarında tadiller yapılabildiğini, bunun yurtdışında da örneklerinin olduğunu belirtir. Ve ekler: “...Bunların hiçbiri en ileri demokratik memleketlerde bile bu gibi tadiller Anayasa meselesi olarak veya demokrasinin bizatihi kendisine bir nev'i müdahale telakki edilebilir olduğu kanaatinde değilim.” Yırcalı bu sözlerle seçim kanunu değişikliği için kullandığı müspet oyun nedenini açıklamıştır (YADT, AİD1:168).

Anayasa'yı İhlal Davası'nın 15 Mayıs 1961 tarihli dördüncü oturumunda ilk celsede Yırcalı söz almaz. Öğleden sonraki günün ikinci oturumunda, Tahkikat Encümeni'nin kurulması ile ilgili görüşmeler başlar. DP iktidarı sırasında Tahkikat Komisyonu kurulması görüşmeleri çerçevesinde komisyonun kuruluşunun “oy birliği” ile kabul edildiği mahkeme başkanlığınca açıklanır. Ancak bazı vekiller Tahkikat Komisyonu'nun ittifakla kurulmadığını belirtir. Bu

noktada Sıtkı Yırcalı söz almış, Tahkikat Komisyonu kurulması önermesine asgari 20-25 muhalif oy verildiğini belirtmiştir. Konuya dair de yaptığı açıklamada Meclis'te Tahkikat Komisyonu kurulması görüşmeleri sırasında Meclis Başkanı olan Baha Akşit'in komisyon ile ilgili kararı "kabul edenler kabul etmeyenler" diye oylamaya sunduğu; kalkan eller sonrasında da "tasvip edilmiştir" dediğini belirtir. Yırcalı'nın açıklamasına göre kabul edenlerin el kaldırmasının ardından komisyonun kurulmasını kabul etmeyen 20-25 isim vardır. Ancak kabul etmeyenlerin isimleri tek tek meclis zabıtlarına geçmez, Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına dair önerge Meclis'ten "tasvip edilmiştir" sözü ile geçer ve ancak radyoda "ittifakla kabul edildi" şeklinde yer alır. Yırcalı'nın vurguladığına göre hata buradan kaynaklanmakta, komisyonun kurulmasına olumsuz oy kullananlar da haksız yere suçlanmaktadırlar (YADT, AİD1:254-255). Mahkeme Başkanı Meclis'te alınan karar ile basına yansıyan karar arasında fark olmasını "oy çokluğu ile çıkan bir şeyi amme efkarına daha sağlam göstermek için ittifakla demek" olarak yorumlamıştır.

Bunun üzerine söz alan Sabık Demokrat Parti Denizli Milletvekili Baha Akşit konuyu Sıtkı Yırcalı'nın karıştırdığını belirtir. Baha Akşit'e göre 7 Nisan 1960 tarihli Tahkikat Komisyonu kurulması ittifakla kabul edilmiştir. Yırcalı'nın hatırladığı ise 12 Nisan tarihli Salahiyet Kanunu görüşmeleridir (YADT, AİD1:256). Akşit'in bu sözlerine karşılık diğer milletvekilleri de söz girmişler ve Sıtkı Yırcalı'nın anlattıklarının doğru olduğunun Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasının ittifakla değil ekseriyetle gerçekleştiğini belirtirler (YADT, AİD1:256-258).

18 Mayıs 1961 tarihli altıncı oturumda "7468 Sayılı Kanun'un çıkarılması ve Anayasayı iptal, tağyir ve tebdil mahiyetinde olan Salahiyet hükümlerinin kanunlaştırılması" konusu ele alınmıştır. Sıtkı Yırcalı kanunun tasarı olarak görüşüldüğü encümendeki muhalif isimlerden biridir. Ancak Sabık DP Yozgat Milletvekili Sefer Eronat duruşmadaki ifadesinde Sıtkı Yırcalı'nın mahkemede söylediği sözler ile o günkü encümende söylediği sözler arasında fark olduğunu belirterek Yırcalı'yı ifade değiştirmek ile suçlar. Yırcalı bunun üzerine söz alarak, bu kanunun Anayasanın bir kısım hükümlerine aykırı olduğunu o günkü encümende de dile getirdiğini belirtir. Eronat'ın bu suçlayıcı sözlerinin sebebi olarak da yaşanan inkılabı ve peşi sıra yaşadıkları 8-10 aylık hapis sürecinin yarattığı halet-i ruhiyeyi gösterir. Yırcalı'nın kendisine yönlendirilen bir ithama karşı gösterdiği ılımlı tavır dikkat çekicidir (YADT, AİD1:378-379).

22 Mayıs 1961 tarihli yedinci oturumun ikinci celsesinde "son hadiselerin hükümetçe izah edilmesi" amacıyla Grup Heyeti Başkanlığı'nın derhal toplantıya çağırılması için 24 Mayıs 1960 tarihli

bir taktırir verilmesine dair konu ele alınır. 90'lar meselesi olarak anılan bu meselenin başlangıç noktası olan taktirrin altında Ali Naci Duyduk ismi makine ile yazılmış, diğer 90 imza ise elle atılmıştır. Bu imzalardan birisi de Sıtkı Yırcalı'ya aittir (YADT, AİD1:506-507). Aynı şekilde 25 Mayıs 1960 tarihinde Grup Başkanlığı'na verilen ve 28 kişi tarafından imzalanan taktirde de Sıtkı Yırcalı'nın imzasının yer aldığı mahkemede dile getirilmiştir (YADT, AİD1:528).

23 Mayıs 1961 tarihinde sekizinci oturum ile devam eden Anayasayı İhlal Davası'nda Sıtkı Yırcalı yine sanık sandalyesindeki yerini alırken bu kez avukatı olarak sadece Sakıp Güran'ın ismi tutanaklara geçmiştir (YADT, AİD2:546). Bu oturumda da bir gün önceki konulara devam ile başlamıştır. Sabık Manisa Milletvekili Şem'i Ergin bir önceki gün konu edilen 90'lık ve 28'lik iki taktirrin yanı sıra DP grubunun olağanüstü toplantısında Hükümetin, Başvekil Adnan Menderes'in düşürülmesi ve yerine "efkarı umumiye, muhalefeti tatmin edebilecek, milletçe sevilebilen mutedil ve son kötülükleri izale edebilecek bir hükümet reisi ile hükümetin teşekkülü yolunda mukavemeti teşkil etmek ve o mukavemet de muvaffak olmadığı takdirde Meclis içerisinde büyükçe müstakil bir grup meydana getirmek amacı ile bir teşekkül kurmak" için görüşmeler yapıldığını ve bir liste oluşturulduğunu belirtir. Şem'i Ergin tarafından dile getirilen ve Sabık Burdur Milletvekili Behçet Kayaalp tarafından da doğrulanan bu oluşum için hazırlık yapanlar arasında Sıtkı Yırcalı da bulunmaktadır. Ekip gizli bir şekilde çalışmalarını sürdürürken 27 Mayıs hareketinin olduğunu bu sebeple de faaliyetin yarım kaldığını mahkemeye belirtirler. Mahkeme Başkanının cevabı geç kalmışsınız şeklinde olmuştur (YADT, AİD2: 552-553). 24 Mayıs 1960 tarihinde 90 kadar milletvekilinin memleketin içinde bulunduğu ciddi buhran karşısında Grup Heyeti Umumiyesini toplantıya davet ettiği, böylece Adnan Menderes'ten bir izahat almayı ve müzakere açılmasını sağlayarak bir taktirle Başvekil hariç kabinde bir değişiklik yapmayı tasarladıkları, ısrarlar üzerine bir gün sonra 25 Mayıs 1960 tarihinde Grup Heyeti Umumiyesinin toplandığı ancak toplantının Adnan Menderes'in yaptığı kısa bir konuşmanın ardından Grup Başkanı Baha Akşit tarafından kapatıldığı 1 Haziran 1961 tarihli 12. Oturumda tekrar gündeme gelir ve konu ile ilgili görüşmeler başlar. Bu konuya ilişkin söz alan Sanık Denizli Milletvekili Baha Akşit, 90 imzalı taktir ile ilgili konuşmasının devamında 25 imzalı Kabine'nin istifasını isteyen bir taktirden daha bahis açar ve bu taktirden Grup Başkanı olarak haberi olmadığını belirtir. Mahkeme Başkanı Saim Başol taktirrin gruba verildiğini, aramada bulunulduğunu belirttikten sonra bu taktire imza koyan 3 kişinin mikrofona gelmesini ister (YADT, AİD2: 917). Mikrofona ilk

gelen Sanık Balıkesir Mebusu Sıtkı Yırcalı'dır. 25 imzalı takririn, daha önceden kararlaştırılmış ve fikir birliğine vardıldıktan sonra grubun toplanmasına karar verilmiş bir düşüncenin ürünü olduğunu belirten Yırcalı, Mustafa Zeren, Rıfki Salim Burçak, Esat Budakoğlu, Arif Kalıpsızoğlu, Sırrı Yırcalı, Erzurum Mebusu Dr. Osman, Ferit Tüzel, Arif Demirer gibi isimlerle çeşitli defalar toplandıklarını belirtir. Ancak Yırcalı'nın ifadesine göre imzacı vekiller 22 Mayıs 1960'da toplanma planları yaparken, harekete geçme fırsatı bulunamadan Meclis tatile girmiştir. Fikirlerinin içeriğini ise Yırcalı "...evvela Tahkikat Komisyonu'nun mutlaka faaliyetine son vermesi ve dağılması lazımdır. Normal şartlar içinde seçim yapılmasının mutlaka ilan edilmesi ve basın üzerindeki neşir yasaklarının kaldırılması ve buna muvazi olarak da Hükümette bir değişiklik yapılması" sözleri ile özetler. Hazırlanan takririn Grup Başkanı Baha Akşit'e ulaşıp ulaşmadığı konusu mahkemede mevzu olmuş, bu noktada Yırcalı takririn Akşit'e ulaştırıldığını; Akşit ise takririn kendisine gelmediğini iddia etmiştir (YADT, AİD2: 918). Mevzu Sıtkı Yırcalı'nın o günkü yönetimi hedef alan şu sözleri ile son bulmuştur:

O günü görseydiniz. Grup dağıldıktan sonra birçok arkadaşlar içerde kaldı. Müzakereye devam edelim dediler. Reis bıraktı gitti. Bizim topumuz tüfeğimiz yok, orada nizama uymak mecburiyetindeyiz. 27 Mayıs olmasaydı belki biz tenkil edilirdik. Nizamsız toplantı yapamazsınız, nizami yollardan gitmelisiniz derlerdi. Bunun için müracaat edelim dedik (YADT, AİD2: 919).

Bu konuşmaların ardından Mahkeme Başkanı DP döneminde yaşananları "fiili darbe yerine kanun yapmak yolu ile dikta rejimini kurmak" olarak sıfatlandırmış ve bunu yapanların "cezasız bırakılmasının cemiyetin bekasını, emniyet ve selametini, teminatsız bırakmak" demek olacağını vurgulayarak sanık milletvekillerinin savunmalarının okunmasına geçilmiştir (YADT, AİD2: 920).

Yassıada yargılamalarında 2 Haziran 1961 tarihinde on üçüncü oturum yapılır. Sabah saat 09.20'de açılan ilk ve 13.30'daki ikinci oturumda diğer vekillerle beraber Sıtkı Yırcalı'nın da yargılanmasına devam edilmiştir. Bu oturumlarda Sıtkı Yırcalı'nın adının geçtiği bir olay ele alınmaz. 16.10'da başlayan üçüncü celsede Demokrat Parti'nin dikta rejimine giden icraatları ve bu gidişte onlara yardımcı oldukları iddiası ile sorgulanan eski DP milletvekillerinden Esat Budakoğlu, DP'nin sertleşen yönetim anlayışına karşı Sıtkı Yırcalı'nın da içinde olduğu bir grup ile çeşitli görüşmelerde bulduklarını belirtir. Sayıları on üç civarı olan bu ekibin DP icraatlarına karşı ciddi tedbir ve esaslı kararlar almak ve bunları organize etmek için birleşmeye gittiğini

belirten Budakoğlu'nun sözlerine karşılık mahkeme başkanı bu organizasyonun geç kalmış olduğunu belirtir (YADT, AİD2: 1037).

Anayasayı İhlal Davasına 5 Haziran 1961 tarihinde devam edilir. Sıtkı Yırcalı avukatları Sakıp Güran ve Kemal Yörükoğlu ile beraber duruşma salonundaki yerini almıştır. Sabık Balıkesir Mebusu Arif Kalıpsızoğlu'nun sorgulanması sırasında söz yine 12-13 kişiden oluşan DP içindeki muhalifin grubun faaliyetlerine gelir. Bir diğer deyişle Tahkikat Komisyonu kurulmasına karşı birlikte hareket eden ekip Anayasayı İhlal etme noktasında onların da DP yöneticilerine muhalif olduklarını belirtmektedirler. Hatta Arif Kalıpsızoğlu ifadesinde muhtelif konularda yaptıkları parti içi muhalefete dair "10 sene içinde Türkiye Cumhuriyeti'nde hükümet bu kadar sıkıştırılmamıştır" sözleriyle yaptıkları muhalefetin ciddiyetini vurgulamıştır. Yapılan muhalefete örnek olarak Divan Riyaseti için Sıtkı Yırcalı'ya 1959 yılında yüz küsur oyun temin edilmesi de konu edilmiştir (YADT, AİD2:1056).

Eski Balıkesir Milletvekili Ahmet Kocabıyıkıoğlu da benzer bir ifade ile DP'nin son dönem yaptıklarına karşı taşıdıkları muhalif duruşu tasvir etmiştir. Kocabıyıkıoğlu'nun sözleri arasında da Sıtkı Yırcalı'nın adı sıkça geçer (YADT, AİD2:1060). Diğer vekillerin sorgulamasında da Sıtkı Yırcalı adı Salahiyet kanununun -encüme sevk edildiği sırada- Anayasaya aykırı hükümleri ihtiva ettiğine dair bilgilendirme ve ikaz içerikli konuşmalar yaptığı yönünde geçmiştir (YADT, AİD2: 1060). Aynı oturumda söz Sıtkı Yırcalı'ya da gelmiş, Mahkeme Başkanı Salim Başol ile Sıtkı Yırcalı arasında bir diyalog yaşanmıştır. Mahkeme Başkanı "Bu kanun gözden geçirilirken sordum, dediniz ki, Anayasaya mugayeretinden ziyade politik sebepten muhalif kaldım?" sözleri ile Yırcalı'nın konuya dair fikrini sormuştur. "O gün de arz etmiştim, Encümende o fikirde idim. Fakat kanun kabul edildikten sonra artık onun kanuniyeti, meşruiyeti mevzubahs olamaz" sözleri ile cevap veren Yırcalı'ya karşılık, Mahkeme Başkanı ısrarla verilen cevabın başka bir mesele olduğunu belirterek, kanunun metin olarak bazı noktalarının Yırcalı tarafından anayasaya aykırı bulup bulmadığını sorar. Sanık sandalyesindeki Yırcalı "ilk teklifte daha ileri hükümler vardı. Nitekim yapmış olduğum tenkitlerden sonra değiştirildi" sözleri ile kanuna dair fikrini beyan etmiştir. Oturumun ilerleyen kısmında söz alan Sıtkı Yırcalı kararnameye göre, TBMM'nde yasama fonksiyonunu kullandıkları için DP Grubu olarak "toptan" suçlandırıldıklarını; oysa "bir fikre mensup olmak veya bir topluluğa bağlı olmaktan toptan suçlandırılmaya imkân olmadığını" belirtmiştir. Yırcalı siyasi kararlarda mutlaka dönemin şartlarının ve karşı tarafın tavırlarının da etkili olduğunu vurgulayarak "bir yerde siyasi bir kazan kalktı mı

mutlaka bir kulpunu birisi tutmuşsa diğer bir kulpunu da karşı bir taraftan bir başkasının” tuttuğunu söyler (YADT, AİD2: 1070-1071). Ertesi gün basında elli milletvekilinin anayasayı ihlal davasında sorgulandığı, sanıkların çoğunun, hukukçu olmadıklarını, hukukçu arkadaşlarının verdikleri bilgiye dayanarak Salahiyet Kanununa müspet oy verdiklerini bildirdikleri, Sıtkı Yırcalı ve Esat Budakoğlu, kanunda Anayasa’ya aykırı görülen bazı hususların bulunabileceği kanaatinde olduklarını söyledikleri bilgisi yer alır (Milliyet, 06 Haziran 1961).

Sıtkı Yırcalı’nı sözleri sorgulama esnasında sık sık “müdafaa” yaptığı gerekçesi ile kesilmiş, sorgulamaya uygun bir şekilde maddi vakalar üzerinden soruları cevaplandırması istenmiştir (YADT, AİD2: 1072-1073). Bunun üzerine Yırcalı esbab-ı mucibe kararnamesinde kendilerine yöneltilen “dikta rejimi kurmaya alet olma” ithamında yer alan Napolyon benzetmesine karşılık “dikta rejimini kurmaya alet olmak bakımından şunu arzedeyim ki, dikta rejimi hiçbir zaman demokrasi vaad edip de iş başına gelmiş olan bir iktidar tarafından kurulamaz. Şimdiye kadar bunun emsalini göstermeye imkân yoktur” sözlerini sarf etmiştir (YADT, AİD2: 1072). Yırcalı’nın duruşmanın bu kısmında söylediği sözlerinin genelinde Meclis içerisinde yapılan çalışmalarda DP içerisinde konulara göre farklı fikir beyan eden muhalif isimlerin olduğu, kararların ortak bir denetleme sonunda alındığı vurgusu vardır. Buradan yola çıkarak DP’ye yöneltilen dikta iddialarına yanıt vermiştir. Kendisinin muhalif kaldığı konulardan da örnekler vererek bu hususu temellendirir. Muhalefet ettiği konularda dediğinin olmaması neticesinde neden istifa etmediğini ise “tehlikede olan gemiyi evvela fareler terk ederler. Halbuki mesela tehlikede kalan gemiyi terk etmek değil, onu sahili selamete götürmek meselesidir. Eğer ben partinin prensiplerine bağlı isem ve bu partinin bir mebusu olarak memlekete hizmet ettiğime kani isem, (...) onu önleyecek yerde terk edersem vatandaşlık vazifemi yapmamış olurum. O bakımdan istifayı düşünmedim” sözleriyle açıklamıştır (YADT, AİD2: 1074). Sıtkı Yırcalı fikri hürriyetini her zaman muhafaza ettiğini, hatta bir takım parti içi muhalif söylemlerinin kamu tarafından duyulduğunu, parti içinde dönem dönem fikri olarak çatışmalar yaşandığını ancak hiçbir zaman “seçimi ve çok partili hayatı bertaraf” edecek adımlar atılmadığını bu açıdan da vicdanen huzurlu olduğunu beyan etmiştir (YADT, AİD2:1075).

Anayasayı İhlal Davasının 29 Haziran 1961 tarihli yirmi yedinci oturumunun ikinci celsesinde Sıtkı Yırcalı mahkemeye sorgulaması ile ilgili dilekçesini sunar. Yırcalı’nın “maddi vakıalara ait sorgumla ilgili dilekçemi takdim ediyorum, (...) Müdafilerim bunu okuyarak ilgili belgeleri temin etsinler” ricası ile mahkemeye verdiği on beş sayfalık

dilekçede sözü edilen hususların müdafaada tekrar dile getirilmeyeceği ve bu sebeple müdafaayı kolaylaştırmak bakımından mahkemeye takdim edildiği de sanık sabık vekil tarafından açıklanır (YADT, AİD4:2335-2236).

10 Temmuz 1961 tarihli Otuz ikinci, otuz üçüncü, otuz dördüncü ve otuz beşinci oturumlarda Başsavcı tarafından “esas hakkında iddia” okunur (YADT, AİD5: İ./10). Başsavcı tarafından, önce DP'nin iktidara gelişine dair bilgiler, daha sonra da iktidarları sürecindeki olaylara dair iddialar aktarılır. Düşük iktidar mensuplarına ait toplam 895 dosyanın olduğu belirtilerek hangi vekile ait kaç adet dosya olduğu bilgisine yer verilir. Bu açıklamaya göre Sıtkı Yırcalı'ya ait 16 adet dosya bulunmaktadır (YADT, AİD5: İ./29). İddianamede, Muammer Aksoy'un makalesinde yer alan “vatandaşın toplantı hürriyetini fiilen ortadan kaldıran ve bu hürriyeti sadece iktidarın bir imtiyazı haline getiren 6761 sayılı kanun ve bu kanunun tatbikatı ile Anayasanın nasıl ihlal edildiğine” dair bilgiler verilir (YADT, AİD5: İ./76). Muammer Aksoy'un makalesinde Sıtkı Yırcalı'nın da DP'nin kurulduğu ilk dönemlerde, henüz iktidarda değilken söylediği sözlere de vurgu yapılır. Örneğin altında Yırcalı'nın da imzasının bulunduğu DP Balıkesir İdare Heyeti Raporu'nda “miting hürriyeti olmaksızın demokrasi olamayacağı”nın belirtildiği (YADT, AİD5: İ./86); yine aynı rapordaki “Meclis kanun düzenleyen yerdir. Lakin ona bu kanun fikrini veren, onu şekillendiren sokaktaki, dükkandaki, evindeki ve nihayet meydandaki halkın maşeri vicdanı ve isteğidir. Bunun adına sokak demokrasisi değil, demokrasinin kendisi denilir. Başka türlü ise sadece kulis politikası ve koridor taktiği adını taşır” sözleri ile hürriyetlerden yana fikir beyan ettiğini aktarır (YADT, AİD5: İ./88). İddianamede DP vekillerin uygun fiyatla döviz elde etmesi ile ilgili bir tablo yer alır. Tabloda Yırcalı'nın ismi de yer almıştır. İddiaya göre 350 vekil uygun fiyatlı döviz alışı yapmışlardır, Sıtkı Yırcalı da 10.250 liralık döviz almıştır (YADT, AİD5: İ./211).

İddianamenin son faslında Bakanlar Kurulu'nun kurul olarak incelenmesinin ardından, isim isim durumları ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Bu isimlerden biri de Sıtkı Yırcalı'dır. İddianamede Yırcalı'nın “Anayasayı tadil mahiyetindeki Tahkikat Encümeni kurulması kararı ile Salahiyet Kanununa” olumlu oy vermediği ancak bunun dışında kalan ve savcılık makamınca “Anayasayı tebdil ve tağyir ettiği” kabul edilen kanunlarda olumlu oy kullanmıştır. Yırcalı'nın diktanın kurulması olarak yorumlanan DP faaliyetine karşı bir mukavemetinin olmadığı belirtilir. İddianameye göre Yırcalı sadece 1959 yılında Meclis Başkanlığı konusunda parti yöneticileri ile bir mücadeleye girişmiş ancak bu hususta da ana prensipler üzerine bir

eleştiride bulunmamış, bu mücadelesini de başkanlık seçiminin ardından bıraktığı söylenir. Ancak Tahkikat Encümeni ve Salahiyet Kanunu konusunda Yırcalı'nın kanunun görüşülmesi sırasında çıkarılmaya çalışılan bu kanunun Anayasa'yı ihlal anlamına geldiğini savunduğu ve bu doğrultuda red oyu vermek üzere faaliyette bulunduğu ancak oylama tarzı nedeni ile oy kullanmadığı vurgulanır. Ancak iddianamede Yırcalı'nın kanuna karşı olan muhalefetini bildirmek için kanunun çıkarıldığı 18 Nisan 1960'dan 23 Mayıs 1960'a kadar neden harekete geçmediği, "sadece kulüplerde evlerde dedikodu mahiyetinde hükümeti tenkit edip nihayet 90 ve 28'lik takrirlerle gurup içinde hükümete karşı bir harekete teşebbüs eylemiş" bu teşebbüs de başarıya ulaşmamıştır. 90'lık ve 28'lik takrirlerin de sadece hükümeti gurupta izaha davet etme boyutunda kaldığı, Yırcalı'nın sorgulamada söylediği gibi hükümeti düşürmeye yönelik bir mahiyet taşımadığı belirtilir. Tüm açıklamaların ardından Başsavcı Radyo ve Vatan Cephesi Davalarında DP Genel İdare Kurulu üyesi olarak suçlandırılan Sıtkı Yırcalı'nın Anayasayı İhlal Davası çerçevesinde de "Anayasayı tağyir ve ilga olayının fer'i faili olarak" kabul ettiklerini bildirmiştir (YADT, AİD5: İ./262-263). Diğer üyelere dair iddiaların ardından savcılık ceza taleplerini iletir. Sıtkı Yırcalı'nın ismi "Anayasayı tağyir, tebdil ve ilga suçuna fer'i şerik olarak iştirak ettiği delilleriyle sabit olan" isimler arasında geçer ve Türk Ceza Kanunu'nun 146/3 maddesi gereğince cezalandırılması istenir.

3.2. Sıtkı Yırcalı'nın Savunması

Sıtkı Yırcalı'nın Anayasayı İhlal Davası kapsamında yaptığı savunmalar incelendiğinde arşivde konuya dair beş ayrı tarihli savunma dilekçesi, savunmaya dair belgeler görülmektedir. Yırcalı 5 Haziran 1961 tarihli sorgusunda söylediklerine ek olarak Haziran ayı içerisinde iki dilekçe kaleme alır. Bunlardan ilki 26 Haziran 1961 tarihli. Yırcalı dilekçesinde Anayasayı İhlal Davası'na ait şahsi dosyası ile birlikte TBMM ve Demokrat Parti Grup zabıtlarının da tetkik edilmesine müsaade edilmesi talebinde bulunmaktadır (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.85). Bu dilekçeden üç gün sonra sözlü sorgusuna ilaveten "maddi vakıalara ait yazılı ifade"sini Yüksek Adalet Divan Başkanlığı'na iletir. 29 Haziran 1961 tarihli on beş sayfalık bu dilekçede Yırcalı sorgusunda geçen hususları detayları ile açıklamıştır. Açıklamaları yaparken 1950-1957, 1957-1960 ve 1960-27 Mayıs 1960 dönemleri olarak, bir ayırım yapmış dönemler içerisinde yaşananları ve bunlara karşı kendi tutumunu anlatmıştır (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.86-100). Yırcalı bu on beş sayfalık "maddi vakıaları" anlattığı dilekçesine 15 Temmuz 1961 tarihli yeni bir dilekçe

2 vesika eklemek istediğini bildirir. Vesikalardan ilki 22 Nisan 1960'da DP Genel Başkanlığı'na "son alınan tedbirlerin partinin ana prensiplerine ve demokratik rejimin istikbali için" Genel Kurul'da yeniden ele alınması ve görüşülmesi için yazılan bir mektuptur. Yırcalı, Rıfki Salim Burçak ile birlikte son halini verdikleri mektupta "...memleketin huzur, sükun ve emniyeti gerek demokratik nizamın istikbali bakımından son zamanlarda fevkalade ehemmiyetli" bir havaya girdiğini, bu dönemin en az hasarla atlatılıp demokrasi rejimin korunmasına inançlarının tam olduğunu ancak ortaya çıkan olaylar partinin genel politikasını ve ana prensiplerini ilgilendirmesine rağmen Genel Kurul'un toplanamadığı belirtilmiş, talep olarak da Parti Genel Kurulu'nun toplanarak ortaya çıkan hadiseleri görüşmesi öne sürülmüştür (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.83). Dilekçeye konu olan ikinci belge ise Salahiyet Kanunu'na dair Yırcalı'nın yaptığı menfi konuşmaların basına yansımından bir örnektir. Bu örnekte Yırcalı'nın Salahiyet Kanunu görüşmelerinde teklifi şiddetle reddettiği belirtilmektedir (Ulus, 27 Nisan 1960).

10 Temmuz 1961 tarihli Otuz ikinci oturumda Başsavcı tarafından "esas hakkında iddia" okunmaya başlar (YADT, AİD5: İ./10). İddianamenin ardından Yassıada'daki davaya savunmalarla devam edilir. 3 Ağustos 1961 tarihli kırk altıncı oturumda müdafaa sırası Sıtkı Yırcalı'ya gelir. Mahkeme başkanı Sanık Yırcalı'nın müdafii Kemal Yörükoğlu'nun ismini savunmayı yapmak üzere zikrettiği sırada Sıtkı Yırcalı bir maruzatı olduğunu bildirerek söz ister ve vekillerinin savunmayı yazılı olarak vermelerini, konuşma fırsatının kendisine verilmesini rica eder. Yırcalı'nın bu ricası kabul edilmiş, avukatlarından Kemal Yörükoğlu "müdafaa maddi vakıalarını vesika istinat" ettirdiklerini, savunma metnini de takdim ettiklerini bildirir. 2 Ağustos 1961 tarihli on beş sayfalık savunma dilekçesinin mahkemeye sunulduğu kayıtlara geçer (YADT, AİD5: 3087). Savunma Sıtkı Yırcalı'nın avukatları Sakıp Güran, Kemal Yörükoğlu ve Sadık Arda tarafından kaleme alınmıştır. Savunma Yırcalı ile meslektaş olan avukatlarının otuz beş senelik bir geçmişi olan dostluklarından söz etmeleri ile başlar, Yırcalı'nın çok partili demokratik hayata olan inancı ile siyasete girdiği ve bunun için çalıştığı sözleri ile devam eder. Yazılı müdafaanamenin ilerleyen kısımlarında Sıtkı Yırcalı'nın 1950-1960 sürecinde DP Genel Kurulu toplantılarında murakabe ve tenkid vazifelerini defalarca üstlendiğine dair delillerden bahsedilir. Müdafaanameye göre, Yırcalı parti yöneticilerinin ortaya koyduğu pek çok fikrin incelenmesi ve yeniden değerlendirilmesi için Genel Kurul toplantılarında fikir beyan etmekten çekinmemiştir. Aynı tavrı TBMM toplantılarında da sürdürdüğü, savunmada TBMM Zabıt Cerideleri

ışığında aktarılmıştır. Yırcalı'nın 1950-1951 yıllarında Meclis Başkan Vekilliği yaptığı bir buçuk senelik devre “mücadelesini yaptığı demokrasi esaslarına iktidara geldikten sonra da ne derece sadakat gösterdiğinin parlak” örneği olarak açıklanır. Yırcalı'ya muhalefet saflarından da reislik için oy verilmesi savunmada, O'nun demokratik tavrının herkesçe takdir edildiğinin ispatı olarak gösterilmiştir. 1958'de Sanayi Bakanı olarak Sıtkı Yırcalı'nın “gazete kâğıdı fiyatlarının tonunda 350 liralık bir indirme yapıldığına dair karar verdiği” ancak Koordinasyon Vekili Sebati Ataman'ın böyle bir indirimin tesbit ve ilan edilecek olan ithalat kotalarına bağlı olduğu yönündeki açıklaması üzerine çıkan ihtilaf üzerine Yırcalı'nın derhal bakanlık görevinden istifa ettiği olay savunmada yer alır. Yırcalı'nın istifası Cumhuriyet gazetesinde, muhalif Akis dergisinde Başbakan ile Sanayi Bakanı arasında bir süredir olan muhalefet minvalinde sözlerle yer almış, Akis'te Yırcalı için “göze batan bakan” sıfatı kullanılmıştır. Yırcalı'nın avukatları bu olayı müdafaanameye taşıyarak Yırcalı'nın DP yönetimi ile ters düştüğü hususlara dikkat çekmiş ve Yırcalı'nın farklı bir tutum içerisinde olduğunu belirtmişlerdir (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.68). Müdafaanamenin ilerleyen kısımlarında da Yırcalı'nın yönetim ile ters düştüğü hususlar vurgulanmış ve basından Yırcalı'yı destekleyen örneklerle konu açıklamalar yapılmıştır. Sonrasında iddianamede yer alan Yırcalı'nın Salahiyet kanuna karşı olan muhalefetini bildirmek için kanunun çıkarıldığı 18 Nisan 1960'dan 23 Mayıs 1960'a kadar neden harekete geçmediği, “sadece kulüplerde evlerde dedikodu mahiyetinde hükümeti tenkit edip nihayet 90 ve 28'lik takrirlerle gurup içinde hükümete karşı bir harekete teşebbüs” eylediği bu teşebbüsünün de başarıya ulaşmadığı, 90'lık ve 28'lik takrirlerin de sadece hükümeti gurupta izaha davet etme boyutunda kaldığı, Yırcalı'nın sorgulamada söylediği gibi hükümeti düşürmeye yönelik bir mahiyet taşımadığı yönündeki suçlamalara müdafaanamede cevap verilir. Avukatlar Yırcalı'nın Nisan 1960'da aykırı fikir beyan ederken takındığı tavrın iddianamede “dedikodu mahiyetinde” gibi basite indirgenmesinin doğru olmadığını dönemin şartları içerisinde parti içinden birinin “muhalefet ve murakabesinin sanıldığı kadar kolay ve basit teşrii bir faaliyet mahiyetinde olmadığı hatta bu konuşma ile bir takım siyasi risklerin dahi göze alındığı” gerçeğini hatırlatırlar (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.74). Yırcalı'nın sözlerinin olumlu etki ettiğine dair delil olarak da basında çıkan haberleri gösterirler (Ulus, 27 Nisan 1960). Müdafaanamenin sonunda Yırcalı'nın Değirmen Davasında beraatına karar verilirken Başsavcı Egesel tarafından söylenen “son zamanlarda bu gidişe karşı tek karşı koyup direnen ve sesini yükselten Sıtkı Yırcalı'dır” sözlerini hatırlatarak bu

davada da mahkûmiyet talebi yerine en azından Başsavcı'nın Değirmen Davasında söylediği gibi “karınca kararınca murakabe vazifesini” yaptığı muhakkak olan Yırcalı'nın beraatını talep ederler (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.77).

Sıtkı Yırcalı bir saat elli dakika süren savunmasını 3 Ağustos 1961'de mahkeme karşısında kendisi yapmıştır (Milliyet, 04 Ağustos 1961). Savunmanın yazılı hali de mahkemeye sunulmuştur (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.101-136). 21 Temmuz 1961 tarihi ile el yazısıyla kaleme alınan savunma metni akıcı dili ve okunaklı yazısı dile dikkat çekmektedir. Otuz altı sayfalık savunma metni beş başlık halinde kaleme alınmıştır:

- I) Usul ve Temel İddialar Hakkında
- II) Sorumlulukla İlgili Görülen Olaylar
- III) Şahsi Tutumum ve Denetleme İle İlgili Noktalar
- IV) Kasım 1959-27 Mayıs 1960
- V) Netice

Yırcalı ilk başlıkta “on yıllık siyasi tasarruflar” yüzünden “toptan suçlandırılarak” mahkemeye getirilmelerine dair sözlerle konuya girer. Bir topluluğa üye ya da bağlı kişilerin toptan suçlanıp yargılanmasının çağ dışı bir uygulama olduğunu vurgular. Demokratik medeniyet anlayışında siyasi işlem ve düşüncelerinden ötürü kanun yapan organın tümüyle suçlanmasının başka bir örneğinin dünya üzerinde olmadığını söyler. Yırcalı “...anayasayı tağyir, tebdil ve ilgaya teşebbüs etmek suretiyle, ihlal ettiğimiz iddia edilmektedir. Bu olaylar nelerdir? Benim şahsen siyasi faaliyetlerimden ibaret olan teşrii tasarruflarım dışında kararname ve iddianamede ileri sürülmüş başkaca suçla ilgili tek bir fiilim yoktur” diyerek usul hakkında eleştirilerini sunar ve Başsavcının DP'nin ilk gününden son gününe kadar olan tüm siyasi olayları ele alarak “kendisine göre tağyir, tebdil ve ilga ederek (...) eşine az rastlanır bir hukuk darbesi” yaptığını belirtir (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.102). Yırcalı'ya göre ulusun son on beş yıllık siyasi sosyal yaşamının bütün olarak ele alınması gerekirken, tek yönlü olarak ele alınıp tenkit edilmesi doğru değildir. Yırcalı Başsavcı tarafından hazırlanan iddianameyi eleştirir. Başsavcının tek yönlü bir inceleme yaptığını, “muhafeft on yıldır ne söylediye” onları tekrarladığını “kraldan çok kralcı” olduğunu söyler (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.107). “Sorumlulukla İlgili Görülen Olaylar” başlığı altında ise Yırcalı önce DP döneminde alınan ve kendisinin de içinde bulunduğu kararlar ile ilgili açıklamalar yapar. Örneğin DP iktidarının ilk günlerinden itibaren basına geniş bir hürriyet tanıdığı sırada kendisinin Meclis'te söylediği “halk hizmetine giren insanların bütün davranışlarının halkın ve basın izlem ve gözlemi altında” bulunduğu

yönündeki açıklamanın basın özgürlüğü konusunda hem basın hem de muhalefet tarafından “öncü bir bayrak” gibi kullanıldığını vurgular. Yırcalı, DP dönemini seçimlerin adli teminat altında yapıldığı, sosyal güvenliğin sağlanmaya çalışıldığı, iktisadi ilerlemenin hedeflendiği, iyi niyetlerle yeni teşebbüslerin yapıldığı bir dönem olarak özetler. Ve ekler “elbette ki bütün Türk milletinin müşterek yaşadığı son yıllarda istemeden yaptığımız yanlışlık ve kusurlarında payı olan iktisadi düzensizliği görmemek imkansızdır.” Hataları “büyüme ateşinin doğurduğu hastalıklar olarak” kabul eder ve bu hataların siyasi sorumluluklarının kendilerine düştüğünü belirtir. Yırcalı şairane bir dil ile hatalar konusunda şu açıklamayı yapar: “Büyük canlılık ve uyanışın içinde, bir takım iş sahiplerinin ölçsüz çıkarlar peşinde gitmiş olması ya da umumi menfaatlerin dışına çıkmış olması, bir büyük savaştaki kaçakların bulunuşu gibi, asıl davayı kökünden gölgelemeye yer vermemelidir. İşte demokrasi de tartışmanın temel taşı budur. Hatayı ölçüsü ile belirtip asıl eseri ve maksadı batırmak değil kurtarmak amacı güdülür.” (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.114)

Savunmanın devamında Yırcalı, Başsavcının Tahkikat Komisyonu ve Salahiyet Kanununun çıkarılmasına karşı kendisinin mukavemet ettiğini kabul ettiğini, ancak tüm iktidar sürecinde bazı kanunlara müspet oy verdiği için bu karşı duruşun aklanmasına yeterli olmadığını düşündüğünü belirtip, avukatların belirttiği hukuki boyutlara girmeyeceğini kendi şahsi tutumu ile ilgili noktaları açıklayacağını söyler (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.118). “Şahsi Tutumum ve Denetleme İle İlgili Noktalar” başlıklı üçüncü kısımda çıkarılan kanunlara neden katıldığını ya da muhalefet ettiğini açıklar. Kanun görüşmeleri sırasında nasıl bir tutum sergilediğini anlatır. Savunmasında ifade ettiğine göre Yırcalı, hükümette ya da genel kuruldaki kanun görüşmelerine itirazlarını yaparak iştirak etmiş, çıkan sonuçlara göre oyunu kullanmış, bazen muhalefette de olsa Hükümet ve Grup çoğunluğunun aldığı karara uymak zorunda kalmıştır. Kanun görüşmelerine dair örnek olaylarla savunmasını destekleyen Yırcalı, Kasım 1959 ile 27 Mayıs 1960 dönemine ilişkin ayrı bir başlık açarak olayları maddeler halinde anlatmıştır. “Kasım 1959-27 Mayıs 1960 Davranış ve Denetleme” adını verdiği kısma Yırcalı Muhalefet Lideri İsmet İnönü’nün çıktığı yurt gezisinden söz ederek başlar. İnönü’nün bu gezisindeki ağır konuşma ve tahrikleri nedeni ve kanunu çiğneme teşebbüslerine karşı DP’lilerin de karşı bir yürüyüşe yönlendirilmelerine karşı çıkararak “Toplantı ve Gösteri Yürüyüş Kanunu” nun kaldırılmasını istediğini, arkadaşları ile birlikte bunu Genel Kurul’da görüşmek üzere başvuruda bulduklarını hatta bunun 28’lik takrirdede de geçtiğini belirtir. Bu hadiseyi genel tavrını

örneklendirmek için anlatmış, parti içinde nasıl bir mücadele verdiğini on üç başlık altında anlattığı olaylarla savunmasında aktarmaya çalışmıştır. DP içerisinde muhalefet ederken düşündüğü tek şeyin seçimlerle kazandığı Türk milletine hizmet etme şerefının manevi sorumluluğu ile çalıştığını belirtir (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.134).

Son olayları “sosyal gelişmenin ateşli krizleri” olarak kabul etmek gerektiğini belirten Sıtkı Yırcalı olayların manevi sorumluluğunun “950’de millet emanetinin ellerine teslim edildiği muhalif ve muvafık” hepsine ait olduğunu vurgular. Olayların çıkmasında muhalefeti de suçlar, seçimlerle işbaşına geçmek nasibi milletçe kesilen olarak sıfatlandığı muhalefeti “ekşidiler, küstüler, evde kalmış yaşlı kızlar gibi sinir buhranlarına kapıldılar” sözleriyle anar. Ve iktidarın yanlışlarının müsebbiplerinden biri olarak muhalefeti gösterir. İktidar sahibi olarak DP’nin yavaş yavaş kendine olan inanç ve güvenini kaybettiği, ileri yararsız hareketlerle yeni bir denge kurmaya çalıştığını anlatır. Hatalarının kusurlarının bulunabileceğini belirten Yırcalı ancak bu yaşananlara asla “vatana hıyanet” denilemeyeceğinin altını çizerek (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.135). Yırcalı sözlerini “sanıklar susunca yargıçlar, yargıçlar susunca kamuoyu ve yüzyıllar boyunca tarih konuşur. Yargıçlar için en şerefli başarı verdikleri hükmü tarihin diliyle konuşturabilmek ve hem yaşadıkları zamana ve hem tarihe layık olmaktadır. Hakkımda vereceğiniz karar ne olursa olsun, dilek ve umudum onun böyle bir şerefe layık ve memleket için hayırlı olmasıdır” cümleleri ile bitirir (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.39.116.1.136).

Sıtkı Yırcalı’nın savunmasının geneline bakıldığında, olaylar üzerinden açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Yırcalı’nın söyleminde on yıllık iktidar boyunca kendisinin sürekli olarak murakabe eden tarafta olduğu vurgusu vardır. Hatalı olaylarda muhalefetin de sorumluluğu paylaştığını bildiren Yırcalı hazırlanan iddianamede muhalefetin söylemlerinin etkisinin görüldüğünü belirtmiş; hatası ile sevabı ile yaptıklarının arkasında durduğunu açıkça dile getirmiştir. Savunma metninde avukat olması nedeni ile hukuk diline hakimiyet, yazarlığı nedeni ile de dili oldukça etkileyici kullanım dikkat çekmektedir.

3.3. Karar

Yüksek Adalet Divanı Karar tutanağında Sıtkı Yırcalı ile ilgili olarak 1950 yılından beri milletvekilliği yaptığı, “Tahkikat Komisyonu kurulması kararı ile Salahiyet Kanunu oylamaları hariç Anayasaya aykırı olan diğer kanunlarla iç tüzük tadiline” olumlu oy verdiği

belirtilir (YADK, AİD: 263). Yırcalı'nın Seçim Kanunu, Kırşehir'in kaza haline getirilmesi, Emekli Sandığı Kanununun 39. Maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanunların layihalarını bakan olarak imzalaması; Halk Partisi'nin mallarına el konulması kanununu da teklif eden isimler arasında yer alması karara dair açıklamada yer alır. Yırcalı'nın icraatları nedeni ile Anayasayı İhlal Davası'ndan önce görülen Vatan Cephesi ve Radyo davalarında mahkûm olduğu, bu davada yaptığı müdafaaya dair de "Anayasa nizamıyla alakalı olmayıp yapması gereken diğer vazifelerine taalluk etmekte" olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır.

Sıtkı Yırcalı'nın savunmasında uzun uzadıya yer verdiği Tahkikat Komisyonu kurulması kararına ve Salahiyet Kanunu'na olumlu oy vermemiş olması, 90'lık ve 28'lik takrirlerde imzasının bulunması mahkeme karar tutanaklarında "cezaî sorumluluğu kaldıracak mahiyette" görülmemiştir. Sıtkı Yırcalı'nın genel siyasi tavrı, ezanın Türkçe okunması kaydının kaldırılması hakkında bir takrir vermesi ve bu takriri grup konuşmalarında desteklemesi, Vatan Cephesi teşkilatını savunur açıklamalarda bulunması "fer'i fail" yani suça yardımcı olarak kabul edilmesine yol açmıştır (YADK, AİD: 263).

Anayasayı İhlal Davası sonucunda Sanık Sıtkı Yırcalı ile ilgili alınan karar tutanakta şu sözlerle yer almıştır:

Anayasa'yı ihlal suçundan 146/3 hükmünce tayin olunan beş sene ağır hapis cezasının 59ncu madde icabınca altıda biri olan on ayın indirilerek dört sene iki ay müddetle ağır hapse konulmasına ve amme hizmetlerinden müebbeden memnuiyetine, 173ncü maddeye tevfiқан muayyen cezanın üçte biri olan bir sene dört ay yirmi gün müddetle Balıkesir'de umumi emniyet nezareti altında bulundurulmasına 152 lira maktu harcın alınmasına oy çokluğu ile (Hıfzı Tüz, Abdullah Üner ve Selman Yörük beraat reyindedirler) (BCA, Fon Kodu: 10.09.0.0.105.330.1; YADKSUK, AİD: 19).

Sonuç

Sıtkı Yırcalı avukat olarak başladığı mesleki hayatına gazetecilik, yazarlık, çevirmenlik gibi pek çok meziyetleri sığdırmış, DP saflarında başladığı siyasi hayatında da dik duruşu, net söylemleri ile takdir kazanmıştır. DP iktidarı sürecinde bakanlık da dahil olmak üzere pek çok önemli görevler üstlenen Sıtkı Yırcalı Demokrat Parti Meclis grubunun tamamının yargılandığı Anayasayı İhlal Davası ve Gayrimeşru Servet İktisabı davaları başta olmak üzere Usulsüz Değirmen Davası, Halkı Silahlandırma ve Görevi Kötüye Kullanma Davalarında yargılanmıştır. Anayasayı İhlal Davası en uzun süre devam eden ve içeriğinin genişliği ile en fazla dikkat eden davadır. Yırcalı'yı

Anayasayı İhlal Davasında en fazla rahatlatan husus, iktidar yıllarında zaman zaman DP yöneticilerine karşı takındığı muhalif tutum olmuştur. Anayasayı İhlal davasının en önemli başlıkları haline gelen Tahkikat Encümeninin kurulması ve Salahiyet Kanununun çıkarılması noktasında çekimser kalan hatta 90'lık ve 28'lik takrirlerle aykırı fikirlerini toplu olarak açıklayan grubun önde gelen isimlerinden olan Yırcalı dava sırasında bu argümanlar üzerinden bir savunma gerçekleştirmiştir. Savunmasındaki edebi, etkileyici tutumu dava dosyaları incelendiğinde ve diğer vekillerle kıyaslandığında dikkat çeken Yırcalı kusurlarının olabileceğini ancak asla “vatana ihanet” etmediğini üstüne basarak belirtmiştir. Dava sonucunda dört yıl civarında bir ceza alan Yırcalı'nın bu süreçten sonra da siyasi hayattaki faaliyetlerinin devam etmesi, bu davanın O'nun siyasi itibarı açısından bir soru işareti yaratmadığı ya da yaptığı savunmadaki sözlerinin inandırıcılığı konusunda bir eksiklik olmadığı yönünde yorumlanabilir.

Kaynakça

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, 3 Temmuz 1953.
Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, 24 Ocak 1956.
Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, 13 Haziran 1956.
Resmî Gazete
TBMM Olumluk Kâğıdı-Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı, (1950).
Dönem IX.
TBMM Tercümei Hal Varakası, (1954). Dönem X.
TBMM Zabıt Cerideleri Yüksek Adalet Divanı Kararları Sonuç ve Uygulama Kısmı: Anayasayı İhlal Davası.
Yüksek Adalet Divanı Kararları: Anayasayı İhlal Davası, (Esas No: 1960/1).
Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası, (Esas No: 1960/1). Ayn Tarihî
1950-1965 Milletvekili ve 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonucu. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1966.
Ahmad, F.-B.T. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. Ankara.
Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix yay.
Arıkan, M. (2002) “27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler”, *Türkler*, C. 17, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye yay, 74-84.

- Aslan, Z. (2013). Osman Turan'ın Siyasetçi Kimliği ve Yassıada'da Yargılanması (1954-1961), *Turkish Studies*, 8/7, 17-31.
- Aslan, Z. (2015). Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Pertev Sanaç (1954-1961). *Karadeniz Araştırmaları*, Kış, S.48, 111-123.
- Aydın, F. (2014). *Demokrat Parti İktidarı Uygulamalarının Bir Taşra Kenti Basınına Yansımaları: Balıkesir Örneği (1950-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Babaoğlu, R. (2017). İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 371-402.
- Çakırbaş, A. (2019). Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Aleksandros Hacıpulos'un Anayasayı İhlal Davasında Yargılanması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(1), 176-193.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge kitabevi.
- France, P.M. (1965). *Çağımızın Cumhuriyeti*. Yırcalı, S. (Çev.). İstanbul: Remzi yay.
- Gevgilili, A. (1981). *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Altın Kitaplar yay.
- İpekçi A.- Coşar Ö.S. (1965). *İhtilalin İçyüzü*. C.1, İstanbul.
- Öztürk, K. (1998). *Türk Parlamento Tarihi-TBMM IX. Dönem 1950-1954*. VII. Cilt, Ankara. *TBMM Albümü 1920-2010*, 2.Cilt (1950-1980). (2010). Ankara.
- Tuna, I. (2017). Demokrat Parti Edirne Milletvekili Rükneddin Nasuhioğlu'nun Anayasayı İhlal Davasında Yargılanması: Suçlamalar ve Savunma. *History Studies*, 9, December, 155-166.
- Turan, Ş. (2002). Türkiye'de Cumhuriyet ve Demokrasi Kültürü. *Cumhuriyet ya da Demokrasi*. (Yay. Haz. Ozankaya, Ö.). Ankara: Kültür Bakanlığı yay.
- Yırcalı, S. (1959a). *Kilitlenmiş Dünya*. Ankara: Ajans Türk yay.
- Yırcalı, S. (1959b). *Üçüncü Katın İnsanları*. Ankara: Ajans Türk yay.
- Yırcalı, S. (1965). *Battıya Kalkan Tren*. Ankara: Yet yay.
- Yırcalı, S. (1966). *Narlı Kahvede Deli Divane*. Ankara: Yet yay.
- Yırcalı, S. (1985). *Toprak Gemi*. Ankara: Ajans Türk yay.
- Yüksel, E. (2016) Refik Koraltan'ın Anayasayı İhlal Davasında Yargılanması: Suçlamalar ve Savunma. *Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40, 373-395.
- Balıkesir Postası

Cumhuriyet
Milliyet
Ulus
Yeni Asır

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 103-132
ISSN: 1302-6879

Cumhurbaşkanı İnönü'nün TBMM'yi Açış Konuşmaları Bağlamında Türk Dış Politikası ve Türkçü-Turancı Akımlar (1939-1944)
The Turkish Foreign Policy and Turkish-Turan Flows in the Context of Tbbm's Opening Speeches of President İnönü (1939-1944)

• **Alpaslan ÖZTÜRKÇİ***

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Asst.Prof., Van Yüzüncü Yıl University
Faculty of Education, Turkish and Social Sciences Education Department Van/Turkey
alpaslanozturkci@yyyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2877-8415

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma

Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received:

18/04/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted:

25/06/2020

Yayın Tarihi/Date Published:

30/09/2020

Atrf: Öztürkci, A. (2020). Cumhurbaşkanı İnönü'nün TBMM'yi Açış Konuşmaları Bağlamında Türk Dış Politikası ve Türkçü-Turancı Akımlar (1939-1944). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 103-132

Citation: Öztürkci, A. (2020). The Turkish Foreign Policy and Turkish-Turan Flows in the Context of Tbbm's Opening Speeches of President İnönü (1939-1944). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 103-132

Öz

II. Dünya Savaşında Türk dış politikası, savaşın seyrine göre değişik görünümler aldı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü her yılın Kasım ayının ilk gününde TBMM'de yaptığı konuşmalarla dış politikadaki farklılaşmaları deklare etti. Türk dış politikasında tehdit algısının yoğunluğu ve yakınlığı temel belirleyici faktördü. Türkiye savaşın ilk yıllarında (Eylül 1939- Haziran 1941) iki devasa güç Almanya ve SSCB'nin işgal tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Barbarossa Harekâtı'ndan sonra görece daha güvenli bir dönem geçirdi. Savaşın sonucunun belli olmaya başlamasından sonra bu defa SSCB'nin siyasal varlığına yönelik düşmanca politikalarıyla yüzleşmeye başladı. Türkiye, savaş boyunca elindeki bütün diplomatik araçları kullanarak bağımsızlığını korumaya ve işgal tehditlerini boşa çıkarmaya çalıştı. Almanya yanlısı Türkçü-Turancı akımlar da bu amaç doğrultusunda hükümetin dış politikada kullandığı unsurlardan biri oldu. Çalışmanın iki temel amacı söz konusudur. Birincisi, Türk dış politikasındaki konjonktürel değişimleri bu politikaların ana aktörü İnönü'nün meclis konuşmaları üzerinden irdelemektir. İkincisi dış politika da ki dönemsel farklılıkların Türk hükümetinin Türkçü-Turancı akımlara karşı politikalarına yansımalarını belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Türk dış politikası, Türkçü-Turancı Akımlar, Almanya, SSCB

Abstract

In World War II, the Turkish foreign policy varied according to the course of the war. President İsmet İnönü declared the differences in foreign policy with his speeches at the Turkish Grand National Assembly on the first day of November of every year. The intensity and proximity of threat perception was the main determining factor in Turkish foreign policy. Turkey, in the first year of the war (September 1939- June 1941) was faced with the threat of occupied by the two colossal forces; Germany and the USSR. After Operation Barbarossa, It passed to a relatively safer period. After the result of the war began to be clear, it started to face hostile policies towards the USSR's political existence. Turkey used all diplomatic means to preserve the independence and the threat of invasion during the war. Pro-German Turkic-Turanist movements were one of the elements used by the government in foreign policy for this purpose. The study has two main aims. The first one is to examine the cyclical changes in Turkish foreign policy through the speeches of İnönü, the main actor of these policies. The second one is to identify the reflections of the periodic differences in foreign policy on the Turkish government's policies towards Turkic-Turanian movements.

Keywords: İsmet İnönü, Turkish foreign policy, Turkist-Turanist Movements, Germany, USSR

Giriş

I. Dünya Savaşı sonunda uluslararası ortama hakim düşünce iyimserlikti. Büyük insani ve ekonomik kayıplarla biten savaşın tüm savaflara son veren bir savaş “war to end all wars” olacağı beklentisi yaygındı (Arıboğan, 2004:42). Ancak savaş sonunda oluşturulan Avrupa düzeni bütün iyimser beklentilerle farklılık arz etmekteydi. Zira, düzenin temelini oluşturan Versay Antlaşması, bir yandan ağır şartlarıyla Almanya’yı yeni Avrupa sistemine etkili bir aktör olarak kabul etmemekteydi, diğer yandan bu ülkeyi uzun süre kontrol altında tutacak araçlardan yoksundu (Kissinger, 2018:236; Kissinger, 2016:97). Nitekim Almanya, Hitler’in 30 Ocak 1933’te başkan Hindenburg tarafından Şansölye olarak atanmasıyla Versay düzeninin kısıtlamalarından kurtulmaya başladı. “Bir millet bir devlet” parolasıyla Avusturya’yı, “Hayat sahası” politikasıyla da Çekoslovakya’yı işgal etti ve Polonya’ya saldırarak II. Dünya Savaşını başlattı (İkdam, 2 Eylül, 1939: 1; Cumhuriyet, 2 Eylül 1939: 1; Armaoğlu, 2007: 361; Tekeli ve İlkin, 2013: 44).

Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesinde uluslararası güvenlik ve barışı sürdürme amacı taşıyan Milletler Cemiyeti, Lokarno Paktı, Akdeniz Paktı, Briand-Kellog Paktı gibi uluslararası bağitlara üye olarak mevcut statükonun devam etmesine katkı yapmaya çalıştı. Çoğu Batı İttifak Bloku’ndaki bu paktlara katılırken diğer yandan da SSCB ile dostane ilişkiler geliştirme politikasını sürdürdü. Sovyetlerin

Türkiye ile ilişkilerinde önceliklerinden biri, her zaman ülkesinde yaşayan geniş Türk nüfusu ve bunlarla iltisaklı Türkiye'deki Türkçü-Turancı akımlar olmuştur. Çünkü Pan-Türkist ideolojiye sahip bu akımlar, irredantist (kurtarımcı) bir yaklaşıma sahiplerdi ve soydaşlarının yaşadığı yerlerin ilhak edilerek Türklerin siyasal birliğinin sağlanması gerektiğini savunmaktaydılar.

Türkiye'de Türkçü-Turancı ideolojinin tarihi uzun bir geçmişe sahip değildir. İttihat Terakki'nin siyasal gücünü artırmasıyla 20. yüzyılın başlarından itibaren fark edilir bir gelişme gösteren Türkçülük-Turancılık, İttihat Terakki yönetiminin konjonktüre göre öne çıkardığı Osmanlıcılık, İslamcılık ile beraber üç siyasal ideolojiden biriydi. İttihatçıların aslında tutkuyla bağlı oldukları tek davaları dağılan devleti yok olmaktan kurtarmaktı. Türkçülük-Turancılık ideolojisini de özellikle Balkan Savaşları'nın kaybedilmesinden ve I. Dünya Savaşı sırasındaki Arap isyanlarından sonra Orta Asya'ya açılmanın aracı olarak görmekteydiler. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle beraber İttihatçıların bazı liderleri yurt dışına kaçarken Türkiye'de kalanlar Kurtuluş Savaşını örgütlemeye girişti ve Enver Paşa başta olmak üzere lider kadrolarının ülkeye dönüşünü beklemeye başladı. Sakarya Savaşı'ndan sonra ise liderlerinin ülkeye dönüş ümitlerini yitirmeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen İzmir Suikastı'ndan sonra da siyasal arenadan büyük oranda tasfiye edildiler. Ancak hiçbir zaman bütünüyle varlıklarına son verilemedi. Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal gibi resmi (Kemalist) milliyetçilik anlayışını paylaşan kimi istisnaları bir yana bırakırsak, Zeki Velidi Togan, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Akdes Nimet Kurat, Abdülkadir İnan, Ahmet Caferoğlu, Abdullah Battal, Muharrem Fevzi Togay ve Kadir Can Kafı gibi isimler Turancı ideolojiyi Türkiye'de eğitim-kültür ve özellikle de basın-yayın yoluyla sürdürmeye devam etti. Bu ideolojik tutumları sebepleriyle de Sovyetlerle sorun yaşamamak adına Atatürk döneminde sürekli kontrol altında tutuldular. Yeni Kafkasya, Azeri Türk, Atsız Mecmua, Orhun, Ergenekon, Yeni Türkistan, Odlu Yurt, Bildiriş gibi yayın organları kapatıldı. 1934 yılında yurt dışında basılan Türkçü-Turancı yayınların Türkiye'ye girişi yasaklandı (Sefercioğlu, 2008: 10-19; Bora, 2018: 273). Türkçü-Turancılar açısından 1930'ların asıl önemli olayı Türk Ocaklarının kapatılması ve Türk Yurdu dergisinin yayımına son verilmesidir. Bu konuda tarihçiler arasında çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Ahmad (2016) Türk ocaklarının kapatılmasını artık ideolojinin tek kaynaktan beslenmesi girişimi olarak değerlendirir. Tunçay (2012) M. Kemal'in Türk Ocaklarını İttihat Terakki Türkçülüğünün devamı ve kendi iktidarına karşı

muhalefet odağı olarak görerek kapattığını belirtir. Karpat (2012) ise Türk Ocaklarının kapatılmasında etkili olan faktörlerden biri olarak Sovyet Büyükelçisinin bunların Pan-Türkist fikirleri yaydığı yolundaki şikayetlerini ileri sürer. Oldukça kompleks dinamiklere sahip Türk Ocaklarının kapatılması tartışmaları bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ancak Karpat'ın yaklaşımı dış politikaya bakan yönüyle konumuzla doğrudan ilintilidir ve yine kendisinin iddia ettiği gibi Türk Ocakları yerine kurulan Halk Evleri programında kültür birliği, hars gibi öğelere yer verilmemesi bu perspektifi doğrular niteliktedir (Karpat, 2012:255). II. Dünya Savaşı yıllarına kadar siyasi etki anlamında oldukça cılız kalan ve resmi ideoloji karşısında herhangi bir ciddi siyasi-kültürel varlık gösteremeyen Türkçü-Turancı akımlar için savaş yılları büyük fırsatları ve zorlukları beraberinde getirecektir.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün Tbm'm'yi Açış Konuşmaları Bağlamında Türk Dış Politikası ve Türkçü-Turancı Akımlar (1939-1944)

II. Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası savaş dışı kalma politik hedefine göre şekillendi. Türkiye, savaş boyunca elindeki bütün araçları kullanarak çeşitli strateji ve taktikler deneyerek bu hedefi gerçekleştirmeye çalıştı. Türk dış politika yapıcılarını, mihver ya da müttefik hangi grubun yanında savaşa girilirse girilsin hiçbir kazanım elde edilemeyeceğinin üstelik ülkenin, savaşan büyük güçlerin hesaplaşma alanına döneceğinin ve alt üst olacağı farkındaydı (Bowen, 2002: 803; Weisband, 1974: 44). Bu sebeple de Türk dış politikası, savaş boyunca uzun süreli ve tutarlı olmak yerine konjonktürel ve esnek bir görünüm aldı. Bütün bu hamlelerin amacı büyük güçlerin kıyasıya hegemonya savaşına girdiği bir konjonktürde ülkenin siyasi bağımsızlığını korumaktı. Cumhurbaşkanı İnönü, söz konusu politikanın gerekçesini "Türkiye'nin ne istediği ne de elinden çıkmaması için korumaya çalıştığı sömürge toprakları vardı. Dolayısıyla da herhangi bir grubun yanında bir başka guruba karşı savaşmasında herhangi bir çıkarı yoktu, olamazdı da" sözleriyle çok sade şekilde ortaya koymaktaydı (Koçak, 2010: 308). Türkiye'yi realist dış politikaya yönelten olgu savaş boyunca hissettiği işgal tehdidiydi. Türkiye, bu süreçte üç farklı işgal tehdidiyle yüzleşmek zorunda kaldı. Bunlar; Sovyet işgali, Alman işgali ve bu iki ülke tarafından aynı anda işgal edilme tehlikesiydi (Polonya Sendromu). Türkiye'nin dış politikası savaş boyunca bu üç tehdidi ne kadar yakından hissettiğine bağlı olarak değişkenlik gösterdi. Bir başka ifadeyle Türk dış politikasında farklı

görünümleri belirleyen temel faktör işgal tehdidinin kaynağı oldu. Türk hükümetinin Türkçü-Turancı akımlara karşı tutumu da bu tehdit algısına göre farklılaştı. II. Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası ve hükümetin Turancılara yaklaşımı iki kesitte incelenebilir. Bunlar Almanya'nın ve müttefiklerin savaşta üstün olduğu dönemlerdir.

Savaşta Almanya'nın Üstün Olduğu Dönemde Türk Dış Politikası ve Türkçü-Turancı Akımlar

Türk dış politikasında, Almanya'nın Sovyetlere saldırısı öncesinde ve sonrasında farklı paradigmlar etkili oldu. Bu süreçte hükümet iç politikayı da savaşın seyrine göre dizayn etti ve Almanya taraftarı Türkçü-Turancılara karşı geliştirdiği politikalarda bu ülkenin savaşdaki performansına göre farklılaştı. Almanya'nın savaşta üstün olduğu dönem Türk dış politikası iki kesitte incelenebilir:

1.evre: Rus-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı- Barbarossa Harekâtı¹ arasındaki dönemdir (23 Ağustos 1939-22 Haziran 1941)

2. evre: Barbarossa Harekâtı-Stalingrad Kuşatmasının kaldırılması arasını kapsar (22 Haziran 1941-2 Şubat 1943).

Almanya'nın savaşta üstün olduğu dönemin 1. evresinde Türkiye, yukarıda belirtilen üç işgal tehdidini yakından hissetti. 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Alman-Rus (Nazi-Sovyet) Paktı bir anda Türkiye'yi iki devasa gücün işgaline açık hale getirdi. SSCB'nin Türkiye'ye yönelik geleneksel revizyonist politikası zaten bilinmektedir. Nazi-Sovyet Paktı'ndan sonra da Almanya, Doğu Avrupa da hızla ilerleyerek 1941 ilkbaharında Bulgaristan'a girdi, Yugoslavyayı parçaladı, Yunanistan'ı işgal etti ve Türkiye'yle sınır komşusu oldu (Yalçın, 1941: 1; Bowen, 2002: 809; Aydın, 2009: 434-435). Üstelik 2 Mayıs 1941 tarihinde Irak'ta Raşit Ali El Geylani liderliğindeki Pan-Arabist subaylar Almanya yanlısı bir askeri darbe gerçekleştirdi. Bu girişim Almanya'ya İngiltere'nin Orta Doğudaki üssü Mısır'a ulaşabilmek için bulunmaz bir fırsat sunmaktaydı. Almanya, Türkiye üzerinden Irak'taki Raşit Ali El Geylani hükümetine yardımda bulunmak amacındaydı. Alman taleplerini kabul etmek Türkiye açısından telafi edilmez sonuçlar doğurabilirdi. Zira bu sırada Suriye'de Almanya yanlısı Vichy Hükümeti iktidardaydı ve Irak'ında Mihver güçlerinin eline geçmesi halinde

¹ "Barbarossa", Almanya'nın Sovyetlere saldırı hareketinin kod adıdır. Almanya bu hareketle, I. Dünya Savaşındaki gibi müttefiklerin kendisine karşı bir araya gelmesini engellemeyi amaçlamaktaydı. Bunun içinde SSCB'yi yok etmesi yada en azından Volga nehrinin öteki yakasında etkisiz bir Asya devleti haline getirmesi gerekmektedir (Çınar, 2014: 155-156; Sadak, 1941: 1-2).

Türkiye'ye müttefik askerî yardımının ulaşılabileceği karayolu bağlantısı kalmayacaktı (Yalman, 1941: 1,5; Yeni Sabah, 5 Mayıs 1941; Simon, 1974: 324; Be'eri, 1982: 70). Ayrıca müttefiklerle arasında İttifak Antlaşması bulunan Türkiye'nin Almanya'ya topraklarını kullandırması dış politikasının dayanaklarından birini çöpe atması anlamına gelirdi. Türkiye için 2 aylık oldukça zorlu bir periyodu işaret eden söz konusu kesit iki önemli gelişmeyle son buldu. İngilizler Irak'ta Geylani'ye bağlı güçleri yenerek duruma hakim oldu ve Almanya Barbarossa Harekatıyla SSCB'ye saldırdı

Türkiye savaşın başlamasından Barbarossa Harekatına kadar süren yaklaşık 21 aylık 1. evre de üç ayaklı stratejiyle işgal tehditlerine karşı koydu. Birincisi, Batılı ülkelerle ittifak arayışına girdi ve 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak (Türkiye-İngiltere-Fransa) Antlaşması'yla da bu hedefine ulaştı. SSCB ve Almanya'yı karşısına almamak içinde bu antlaşmanın hiçbir ülkenin aleyhine olmadığını ısrarla vurguladı. Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1939 TBMM'yi açış nutkunda yer alan;

Biz, bu muahede ile, harb fecayii içinde ıstırab çeken Avrupa'da bir emniyet mıntıkası tesisi suretile, bu facianın müstakbel ittisa (bitişme) ve inkişaflarına mâni olmak gayesini güdüyoruz. Muahedenin harekete geçmesi, bu meşru gayeleri çiğnemek isteyenlerin bulunması ile kaimdir. O ihtimal haricinde, bizim müttefiklerle olan bağlarımız ve hep beraber ilân etmiş olduğumuz yüksek ideal etrafındaki beraberliğimiz, diğer Devletlerle normal ve dostane münasebetlerimizi ihlâl edebilecek mahiyette değildir (TBMMZC, Devre 6, Cilt 6, İnikad 1: 3, 01.11.1939)

şeklindeki pasaj savaşın başında Türkiye dış politikasını yansıtır.

İnönü'nün konuşması, Türkiye'nin savaşın bu aşamasındaki müttefikler yanlısı pozisyonunu yansıtır. Zira Almanya, 1939 Kasım'ında henüz Türkiye sınırlarına ulaşmamış olsa da Sovyetler, Nazi-Sovyet Paktı sonrasında Türkiye üzerindeki revizyonist tehditlerini şiddetlendirmişti. Bunun karşısında önce Türk-İngiliz ortak deklarasyonunun yayınlanması sonrasında ise 19 Ekim 1939'da 15 yıl süreli Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasının imzalanması sağladığı caydırıcılıkla Türkiye'nin savaş dışı kalmasında ve dolayısıyla güvenliğinin sağlanmasında önemli unsurlardan oldu (Ulus, 15 Mayıs 1939: 1; Atay, 1939: 1; Bowen, 2002: 807; Armaoğlu, 2007: 357; Tekeli ve İlkin, 2013: 23). İnönü'nün sözlerindeki ortak Avrupa vurgusu ise SSCB ve Almanya'ya yönelik barışçıl mesajlar olarak okunabilir. Konuşmada

savaşın yayılması ve kısa sürede Türkiye sınırlarına ulaşması endişeleri de ön plana çıkmaktaydı. “*Facianın müstakbel ittisa* (bitişme) *ve inkişaflarına mâni olmak gayesini güdüyoruz.*” cümlesi bu duruma işaret eder.

Türkiye’nin, güvenliğini sağlamak için girdiği stratejinin ikinci ayağında Almanya ve SSCB ile yakın ilişkiler geliştirmek vardı. İnönü’nün 1940 Kasım’ındaki Meclisi açış konuşmasında;

Hükümetiniz muhtelif vesilelerle size arz etmiştir ki, Türkiye’nin, hudutları haricinde bir karış toprakta gözü, bir hakkı ihlâl niyeti yoktur. Bize, emniyetimize, o emniyetle müteradif olan hayatî menfaatlerimize tecavüz niyetinde olmayan hiç bir Devlet, bizim siyasetimizden endişe ve bizi, hakkımızın mahfuziyetini istediğimizden dolayı, muaheze edemez. Muhterem arkadaşlar; Bizim harb harici vaziyetimiz, bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve tatbik eden bütün Devletlerle en normal münasebetlere mâni değildir. Kezalik, harb harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharibler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak mânidir... (TBMMZC, Devre 6, Cilt 14, İnikad 1: 4, 01.11.1940)

şeklindeki sözleri Alman ve Sovyet faktörlerine yönelik mesajlardı.

İnönü’nün konuşmasında dikkat çeken başka bir nokta da, Türkiye’nin savaştaki durumunu “harp harici” olarak tanımlamasıdır. Bu yaklaşım 1939 Meclisi açış konuşmasından farklı bir bakışı işaret ettiği gibi Türkiye’nin hukuki anlamdaki diplomatik durumunu da tam olarak yansıtmamaktaydı. Türkiye’nin İngiltere ve Fransa’yla İttifak Antlaşması yürürlükteydi ve savaştaki durumuna uygun tanımlama “tarafli fakat savaşmayan (non-belligrent)” ülkeydi (Ortaylı, 2016: 89; Howard, 1947: 68). İnönü’nün “harp harici” ifadesi olsa olsa savaş konjonktürüne göre yeni bir taktik pozisyonu ifade edebiliirdi ve Almanya’nın savaştaki başarılarıyla ilgiliydi. Almanya, İnönü’nün bu konuşmayı yaptığı Kasım 1940’a kadar savaşta birçok başarı elde etmiş, Batıda Fransa’yı Blitzkrieg (Yıldırım Savaşı) ile yenmiş ve Doğu Avrupa’da Türkiye sınırına doğu ilerlemekteydi. Zaten 1941 ilk baharında Türkiye sınırına dayandı. Almanya ile sınır komşusu olan Türkiye savaş başından beri uyguladığı çok yönlü dış politikanın ne kadar değerli olduğunu bu sırada yakından gördü. Zira Üçlü İttifak’ın Türk-Alman ilişkilerinde yaratabileceği tahribatın önüne geçmek için harcanan diplomatik çabalar, Almanya ile karşılıklı ticari ilişkilerin aksamadan devam etmesi ve son olarak 1941 Mart’ında İnönü ve Hitler arasındaki mektupların yarattığı olumlu iklimde (Cumhuriyet, 5

Mart 1941: 1; Aydın, 2009: 439) Barbarossa Hareketi'nden sadece 4 gün önce 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalandı (Vakit, 25 Haziran 1941: 1,4; Cumhuriyet, 19 Haziran 1941:1; Yeni Sabah, 22 Haziran 1941). Böylece Türkiye, Almanya ve SSCB işgalinden geçici bir periyot için kurtulmuş oldu.

Türkiye'nin bu dönemde SSCB ile de dostane ilişkiler geliştirme çabalarının da sonuç verdiğini belirtmek gerekir. Türkiye, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 15 Eylül 1939'da başlayan ve 22 gün süren Moskova ziyaretinde SSCB'nin Boğazlar ve Doğu sınırı konusunda saldırgan talepleriyle karşılaşsa da uzun süren bir diplomasi ve SSCB'nin yavaş yavaş Almanya tehdidini hissetmeye başlaması sonucunda 24 Mart 1941'de Türk-Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu'nu yayınlamayı başardı (Gönlübol v.d., 1987: 154; Oran, 1970: 52; Cumhuriyet, 25 Mart 1941: 1).

Türkiye'nin savaşın bu evresinde -daha sonra tekrar başvuracağı gibi- işgal tehditlerini karşılamak için uyguladığı son strateji ise üç güç merkeziyle (Müttefik Bloku, Almanya, SSCB) yaptığı ittifak ve saldırmazlık antlaşmalarıyla geliştirdiği başarılı dış politikayı çeşitli iç politik unsurlarla da desteklemektir. Türkçü-Turancı akımlar da tam bu noktada Türk dış politika yapıcıları tarafından anlam kazandı ya da bir dış politika aracına dönüştürüldü. Almanya yanlısı SSCB karşıtı Turancılar, Almanya'nın savaşta başarılarına/başarısızlıklarına bağlı olarak hoşgörüyü karşılandı ya da baskı altına alındı ve cezalandırıldı.

Savaş yıllarında Türkçü-Turancı akımlar belli liderler ve onların etkisinde çıkarılan basım-yayın faaliyetleriyle etkili olmaya çalışmaktaydı. Bunlardan ilk isim, Türkçü-Turancı akımların tamamının saygı duyduğu, özellikle üniversite öğrencileri üzerinde büyük etkisi olan ve akademik çalışmalarıyla tanınan Zeki Velidi Togan'dı. Daha 1917 Bolşevik devrimi sırasında "Türkistan Milliyetçi Komitesi" adında bir örgüt kurarak ülkesinin bağımsızlığını düşünen Togan; Buhara, Hive, Fergana gibi merkezlerde bağımsız devletler kurmayı sonra da Pan-Türkizm çerçevesinde de bunları birleştirmeyi planlıyordu. Türkiye'ye geldikten sonra büyük hüsnü kabul gördü ancak Turancı ideolojisinden de bunun propagandasından da hiçbir zaman vazgeçmedi. 1932 yılında Türk tarih tezine getirdiği eleştiriler neticesinde İstanbul Üniversitesindeki Tarih Kürsüsünden uzaklaştırıldı (Landau, 1999: 139-140). II. Dünya Savaşı boyunca birçok Türkçü dergide yazılar yazarak bu düşüncelerini savunmaya devam etti.

Rıza Nur, Eski Mebusan Meclisi ve 1 ve 2. TBMM üyesiydi. Moskova Antlaşması'nın ve Lozan Barış Görüşmeleri'nin

etkili isimlerindendi. Sıhhiye Vekilliği (Sağlık Bakanlığı) yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen İzmir Suikasti'nden sonra kendini güvende görmeyerek yurt dışına çıktı.1942 yılında Türkiye'ye döndükten sonra "Tanrıdağ" isimli dergiyi çıkardı ve Pan-Türkist çizgisini sürdürdü (Bora, 2018: 272; Öztürk, 1968: 25; Landau, 1999: 133).

Hüseyin Nihal Atsız, Rıza Nur'un 1942 yılında ölümünden sonra Turancıların en etkili ismi haline geldi. Atsız'ın oldukça aksiyoner çizgisi ise daha eskiye dayanmaktaydı. 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılması ve Türk Yurdu dergisinin yayınına son verilmesinden sonra Atsız, kendi adıyla anılan Türkçü-Turancı çizgideki Atsız Mecmua'yı çıkardı. Derginin yazarları arasında dönemin önde gelen Turancı Türkçülerinden, Z.Velidi Togan, Fuat Köprülü ve Abdulkadir İnan'ın yanında sonradan sol kesimin de önde gelen temsilcileri olacak Pertev Naili Boratav ve Sabahattin Ali'de vardı (Sefercioğlu, 2008: 10). Atsız Mecmua kapatılınca bu defa 1933-34 yıllarında Orhun dergisini çıkardı. Bakanlar Kurulunun Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in de imzasının bulunduğu 2/1024 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti'nin dahili ve harici politikasının teşviş(karıştırma) ve ihlal edecek mahiyette muzır neşriyata bulunduğu anlaşılan İstanbul'da münteşir Orhun isimindeki mecmuanın matbuat kanununun 50. Maddesi mucibince tatili Dahiliye Vekilliğinin 14/7/934 tarih ve 321 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 14/7/934 tarihli toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur." şeklinde ki kararnamesiyle hükümete yayın organlarını kapatma yetkisi veren basın kanununun 50. Maddesi gerekçe gösterilerek bu dergi de kapatıldı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18/47.51.4. 14.7. 1934). Orhun dergisinin yeniden açılmasına ancak 2/20150 sayılı Cumhurbaşkanı İnönü'nünde imzasının bulunduğu kararnameyle 12 Haziran 1943 tarihinde izin verildi (BCA, 30.18/102.4.16. 22.06.1943). Atsız, bu tarihten sonra mahkemeden hapse çeşitli olaylarla Türkçü-Turancı ideolojinin enhareketli ismi olmaya devam etti.

II. Dünya Savaşı yıllarında etkili başka bir Turancı grup da "Bozkurtçu" olarak bilinen Reha Oğuz Türkkkan'ın başını çektiği Türkçülerdi (Mumcu, 2018: 65). Türkkkan, 1938 yılında Atatürk'ün ölümünden bir ay sonra ve hemen hemen hiçbir Türkçü derginin yayın hayatında olmadığı bir dönemde Ergenekon dergisini çıkardı (Koçlar, 2013: 268). Bozkurt ve son olarak da Gökbörü dergilerini çıkardı. Nihal Atsız'ı Nazi hayranlığıyla suçlayan Türkkkan ile Atsız arasındaki rekabet bu dönemde Türkçü-Turancılar arasındaki en büyük kırılmadır. Yayınladıkları broşürler ve makalelerle birbirlerini sıkça

suçlayan dönemin etkili iki Turancısı, Z. Velidi Togan'ın evinde anlaşmaya vararak birbirlerini suçlamayacaklarına söz vermişlerdir (Türkkan, 1975: 38; Sefercioğlu, 2011; Landau, 1999: 132).

Bu dönemin ünlü dergilerinden biride Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde bakanlığında aboneleri arasında bulunduğu "Türkçü Fikir Mecmuası" "Çınaraltı" dergisidir. Orhon Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç'ın çıkardığı dergi "Dilde, Dilekte, Düşüncede Birlik" sloganıyla çıkmaktaydı. 1941-1944 yılları arasında faaliyet yürüttü ve daha çok kültürel konular üzerinde yoğunlaştı (Çınaraltı, 1941; Landau, 1999: 135-136).

Görüldüğü üzere II. Dünya Savaşı yıllarında Türkçü-Turancılar bazı liderler etrafında toplanmış klik düzeyindeki yapılarıdır. Ulusal basında büyük bir gazeteleri yoktu. Sadece Peyami Safa, H. Emir Erkilet gibi Turancılar bazı gazetelere yazılar yazmaktaydı. Kitlesel bir destekten yoksundular ve siyasal güçleri oldukça zayıftı. Türkçü-Turancıları en azından iktidarın belli kararlarını etkileyebilmeden mahrum bırakan başka bir unsurda ideolojilerinin tanımı ve sınırları konusunda bir konsensüsten yoksun olmalarıdır. "Türklük" kavramı üzerinde bile tam bir uzlaşmaları söz konusu değildi. Örneğin; Atsız ve Türkkan'a göre Türklük bir ırk meselesi ve Türk ırkının üstünlüğü davasıdır (Weisband, 1974: 300-302). Alparslan Türkeş ise 1944 ırkçılık-Turancılık dava süreci de dahil olmak üzere adının ırkçılıkla beraber anılmasından ve Nazi sempatanlığıyla suçlanmaktan rahatsızlık duymuştur. 1965 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinde siyasete başladıktan sonra ırkçı çizgisiyle arasında mesafeyi daha belirginleştirerek "Türk milliyetçiliğini Türk milletine, kültürüne, devletine sevgi bağlılık ve hizmet ülküsü" şeklinde tanımlamıştır (Erdal, 2020: 191). Daha sonraları ise Türk'ü "kalbinde başka bir ırkın gururunu taşımayan ve kendini samimi olarak Türk hisseden ve Türklüğe adayan herkes...Türk milletine bağlılık ve sevgi..." olarak adlandırarak Türklük çerçevesini daha da esnetmiştir (Türkeş, 1975: 15; Türkeş, 1976: 58). Hemen fark edileceği üzere Atsız ve Türkkan'ın tanımında Alman milliyetçiliğinin esas aldığı kan faktörü ön plana çıkarken, Türkeş'in tanımında daha çok kültür ve duygu boyutu öne çıkmaktadır.

Almanya'nın savaşta üstün olduğu dönemin ilk evresinde hükümetin Türkçü-Turancı yayın organlarına yaklaşımı diğer basın-yayın organlarından pek farklı değildi. Buna göre faaliyetlere devam edebilmenin ön koşulu hükümetin çizdiği sınırlarda yayınlar yapmaktı. Savaş yıllarında yayınlar Basın- Yayın Genel Müdürlüğünün sıkı denetimi altındaydı. Yürürlükteki basın-yayın

kanunu hükümete mahkeme kararına gerek duymaksızın gazete ve dergi kapatma yetkisi veriyordu. Kuşkusuz bu dönem hükümetin basına karşı tutumu da dengeci dış politikasının bir yansımasıydı. Türkiye, 1940 yılı boyunca Almanya, SSCB ve Batı Bloğunun politik beklentilerini dengeleyecek dış politika yürütürken Selim Sarper liderliğindeki Basın-Umum Müdürlüğünde sıkı denetimleriyle basın bu dengelere uygun sınırlar içinde tutmaya çalıştı. Bu sebeple de Almanya yanlısı Türkçü-Turancı yayınlara belli oranda müsaade edilirken diğer yandan hükümetin koyduğu sınırları aşan yayınlarda kapatılmaktaydı. Örneğin bu dönemde Türkçü-Turancı isimlerden Peyami Safa ve Hüseyin Emir Erkilet'in de yazdığı Alman yanlısı bir çizgi izleyen Cumhuriyet ile Tasviri Efkar gazeteleri kapatıldı. Sonra yayınlarına tekrar izin verildi. Reha Oğuz Türkkân'ın Bozkurt dergisi Turancı politika izlediği gerekçesiyle Mayıs-Haziran 1939 sayısından sonra kapatıldı. Ancak 1940 Mayıs'ında yayınına tekrar izin verildi (Weisband, 1974:79; Landau, 1999: 132). Türkkân'ın "Türklüğe Giriş" kitabı hakkında Bakanlar Kurulunun verdiği;

Reha Oğuz Türkkân tarafından yazılıp İstanbul'da arkadaş matbaasında basılmış olan "Türklüğe giriş" adlı kitabın memleketin siyasetine dokunur yazılar taşıdığı anlaşıldığından toplatılması Hariciye vekilinin işaretine atfen Matbuat umum müdürlüğünün 7/2/1941 tarih ve 665/661 sayılı tezkiresiyle yapılan teklifi üzerine Matbuat Kanununun muaddel 51. Maddesine tevkiyen İcra Vekilleri Heyetince 14 Şubat 1941 tarihinde kabul olunmuştur

şeklindeki karar o dönem hükümetin Türkçü-Turancı akımlara karşı izlediği politikayı gösteren belgelerdendir (BCA, 30.18/94.12.3. 14.02.1941). Bu metinde ilk dikkat çeken nokta kararın Dışişleri Bakanlığının önerisiyle alınmış olmasıdır. Hatırlanacağı üzere yukarıda yer verilen Orhun dergisinin kapatılma kararı savaş öncesinde İçişleri Bakanlığının önerisiyle alınmıştı. Anlaşılan hükümet,savaş yıllarında Türkçü-Turancı akımları bir dış politika meselesi olarak görmekteydi. İkinci noktada Pan-Türkistlere verilen mesaj çok açıktır. Yayınlarına ancak "memleketin siyasetine dokunur" işler yapmamakla devam edebilirlerdi. Yani Alman yanlısı ya da Sovyet karşıtı olmaları konjonktüre göre devletin belirlediği sınırlar içinde kalmaları şartıyla mümkün olabilirdi.

Hükümetin yukarıda yer verilen Turancı akımlara karşı ikircikli yaklaşımı Almanya'nın savaşta üstün olduğu dönemin 2. evresini işaret eden 22 Haziran 1941 tarihli Barbarossa Harekâtı'na kadar sürdü. Kissinger tarafından "insanlık tarihinin en büyük kara savaşı" olarak tanımlanan Almanya'nın SSCB'ye saldırısı (Kissenger,

2018: 348), II. Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası açısından dönüm noktalarından birini işaret etmekteydi ve yeni bir sayfa anlamına gelmekteydi (Yalman, 1941: 1,5). Çünkü bu saldırı Türkiye'yi yukarıda yer verilen her üç işgal seçeneği karşısında daha güvenli bir hale getirmekteydi. Yeni denklemde Türkiye'nin işgal tehdidi yaşadığı iki ülke savaşıyordu ve her ikisi açısından Türkiye'nin alacağı pozisyon hayati değerdeydi. Türkiye kendi çıkarlarına da uygun şekilde tarafsızlığını ilan etti (Vatan, 23 Haziran 1941: 1-5). SSCB, Alman saldırısı karşısında Türkiye'nin tarafsızlığıyla güney sınırlarını garanti altına almış oldu. Almanya ise öncelikle Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesini bu olmazsa en azından müttefiklerle ittifak antlaşması bulunan Türkiye'nin tarafsızlığını şu aşamada yeterli görmekteydi. Artık Türkiye'yi işgal etmek bir yana her ikisi de Türkiye'ye toprak vaad eder konumdaydı. Hitler, Yunan adalarının Türkiye'ye verilmesini gündeme getirirken; Stalin, 25 Ocak 1941'de İngiltere Dışişleri Bakanı Robert Antony Eden'e Türkiye'ye Ege adalarından bazılarını ve Bulgaristan ve Suriye'den toprak verilmesi gerektiğini savunuyordu. (Gönlübol v.d., 1987: 158, 162; Semiz ve Toplu, 2019: 2386; Aydın, 2009: 440-441). Ancak temkinli dış politika uzmanı İnönü ve Türk Hariciyesi bu önerilere kanmayacak kadar realistti. Türkiye, kıvrak bir manevrayla bir kez daha yeni duruma kendini uyarladı ve Türkçü-Turancı akımları da bu politikanın bir taktik hamlesi olarak yeniden konumlandırdı. İnönü'nün 1941 Meclisi açış konuşmasındaki "...Cumhuriyet Hükümeti, Avrupa harbinin son durumunda bitaraflığını ilân etmiştir...Almanya ile münasebetlerimiz, Balkan hareketleri esnasında en çetin imtihanını geçirmiştir, denilebilir. O zaman bizdeki alâka ve endişeyi lâıyk olduğu ehemmiyetle gören ve anlayan Alman Devletinin Sayın Reisi Hitler, bana yazdığı hususî bir mektupla, memleketimize karşı dostluğunu göstermiş; ve Hükümetin tasvibile kendisine vermiş olduğum cevap, ve bir kerre daha vaki olan mektuplaşmamız, 18 haziran 1941 tarihli Türk - Alman Muahedesini vücuda getiren karşılıklı itimat havasını yaratmıştır. Bu neticeyi memnuniyetle kaydetmek isterim. Türk - Alman münasebetleri, o tarihten beri hiç bir zaman bulanmıyan bir dostluk takip ediyor. 18 haziran 1941 tarihli dostluk ve saldırmazlık muahedesinin hükümleri, her şart içinde mahfuz olarak devam ediyorlar ve devam edeceklerdir." şeklindeki pasaj Türk dış politikasının değişen denklem karşısında yeni yaklaşımını yansıtmaktaydı (TBMMZC, Devre 6, Cilt 21, İnikad 1, İçtima 3, 01.11.1941).

İnönü'nün konuşmasında en kritik nokta,savaşın bu aşamasında Türkiye'nin tarafsızlığının deklare edilmesidir. Üstelik

Türkiye, müttefiklerle arasında ittifak antlaşması bulunduğu halde bunu yapmıştır. Hatırlanacağı üzere Türkiye'nin Almanya ile yaptığı 1941 antlaşması bir İttifak antlaşması değil bir saldırmazlık antlaşmasıydı ve her iki ülkenin karşılıklı toprak bütünlüğünü garanti etmekteydi. Dolayısıyla ilk bakışta Türkiye'nin genel dış politikasıyla paradoks oluşturan tarafsızlık yaklaşımının sebebi ve niteliği önem arz etmektedir. Öncelikle Almanya'nın SSCB'ye saldırısı Türkiye için savaşta en büyük tehdit olarak gördüğü SSCB işgalinden kurtulma potansiyeli taşımaktaydı. Bu sebeple Türkiye, Barbarossa Harekatinde SSCB'nin Almanya tarafından hırpalanabildiği kadar hırpalanmasından yanaydı. Nitekim İnönü 1942 yılı TBMM'yi açış konuşmasında aynı tarafsızlık söylemini;

Bütün küreyi kaplamış olan harbin şimdiye kadar olan inkişafı neticesi olarak yeryüzünde bir tarafın hâkimiyetine dayanan bir siyaset yapısının kalamayacağı veya kırılamayacağı anlaşılmaya başlanmıştır denilebilir. ...Büyük Meclis takdir eder ki gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar ortasında, tarafsızlık politikası yürütmek, Hükümet için çok yorucu olmaktadır sözleriyle sürdürdü (TBMMZC, Devre 6, Cilt 28, İnikat 1: 3, 01.11.1942).

İnönü'nün tarafsızlık beyanının Türk dış politikasında niteliksel bir değişikliğe işaret etmediğini de hemen vurgulamak gerekir. Zira savaşın ilerleyen aşamalarında müttefik zaferleriyle beraber bu hamlenin Türkiye'nin "*tarafli fakat savaşmayan ülke*" konumunu değiştirecek yapısal bir yaklaşımdan çok taktiksel ve geçici bir hamle olduğu anlaşıldı. Fakat yine de Barbarossa Harekati'nin yarattığı yeni konjonktürde Türkiye, iki önemli hamle yaptı. Birincisi, 18 Mart 1941 tarihli Türk-Alman Ticaret Antlaşmasında ihraç ürünleri dışında bırakılan Almanya'ya krom satışı aynı yılın 9 Ekim'inde serbest bırakıldı (Oran, 1969:251) İkincisi, Türkiye'de Alman yanlısı faaliyet yürüten Türkçü-Turancılara daha geniş bir hareket alanı tanındı.

Turancılar, Barbarossa Harekati'yla birlikte bütün yayın organlarıyla Sovyetlere karşı saldırıya geçti. Cumhurbaşkanı İnönü üzerinde baskı kurarak Türkiye'yi savaşa sokma çabasına girdiler. Türk milliyetçileri, SSCB'nin dağılacağına ve Pan-Türkist hayallerinin gerçekleşeceğine inanmış görünüyordular. Ancak pragmatist İnönü'nün diplomatik paradigması bu romantik yaklaşımların çok uzağındaydı. Zira İnönü'nün dış politikada vazgeçilmez prensibi ölçülülüktü. Bu politikayı kendisi, "Savaşta izlediğim dış politikayı kararlaştırırken benimsediğim temel ilke, daha

başlangıçta işlenecek bir hatanın düzeltilmesinin zor olduğunu bilmekte” şeklinde ifade eder (Weisband, 1974: 23). Türkçü-Turancıların hükümet politikalarını etkileyebilecek güçleri zaten yoktu ve baskıları sonuçsuz kaldı. Yine de Almanya'nın SSCB saldırısı Türkiye'de Turancı akımlar için büyük fırsatlar taşımaktaydı. Bu noktada Turancı akımlara karşı gösterilen hoşgörü Almanya ile ilişkileri iyi tutmanın araçlarından biriydi. Turancı akımlarda bu siyasal iklimi kullanarak SSCB karşıtı ve Turancı propagandanın dozajını yükselttiler. Hükümet bu dönemde Turancı akımları yakından takip etmekle beraber müdahale etmedi ve bu gruplara araçsal bakışını sürdürdü. Savaşın bu döneminde Türkçü-Turancı akımlar altın devirlerini yaşadılar ve yoğun bir ideolojik propagandaya giriştiler. R. Oğuz Türkkkan, Bozkurt dergisinde Orta Asya'daki Türklerin bulunduğu yerleri gösteren bir harita yayınladı ve İnönü'ye şöyle seslendi: “Bu büyük gün için tarihin seçtiği Ey İnönü! Şimdi Türklüğün kutsal bağımsızlığı için kanımızı akıtmaya hazırız tüm Türklük işaretinizi bekliyor”(Landau,1999: 165). Zeki Velidi Togan ise Türkistan merkezli bir Doğu Türk Devleti kurma planları yapmaktaydı. Buna göre Batı Türklerinin merkez ülkesi de Türkiye olacaktır. Böylece Türkler iki büyük bağımsız devlet olarak yaşayacaktı. Doğu Türk devletinin teşkilatlanmasını ise Türkiye yapacaktı. Bu bağlamda Reha Oğuz Türkkkan, Togan'ın yakın çevresinin bağımsızlık sonrası Türkistan'da çalışması için kendisine Kuran üzerine yemin ettirdiğini bile ifade eder (Türkkkan, 1975: 96). Bu dönemde General Emir Erkilet ve uzun süre Almanya'da kalan Nuri Paşa'nın da Almanya ile görüşmeler yaptığı bilinmektedir. Bu görüşmeler Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen tarafından organize edilmekteydi. Erkilet, Doğu cephesini ziyaret ederek Alman komutanlarla ve Hitler'le görüşürken, Nuri Paşa Almanlara Kırım, Azerbaycan, Türkistan ve Kuzeybatı İran'da Türkiye'ye bağlı devletler kurulması planını kabul ettirmeye çalışmaktaydı. Bu görüşmelerin resmi bir hüviyeti yoktu ancak tahmin edileceği üzere Türk hükümeti bu görüşmeleri yakından takip etmekteydi (Weisband, 1974: 318; Landau, 1999: 166-167).

Türkçü-Turancıların bütün bu girişimleri Türk dış politikası üzerinde herhangi bir etki yaratmadı. Bu olguyu çok iyi bilen İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi K-Hugessen Türkiye'nin bu dönem Sovyet politikasını Londra'ya “Türk hükümetinde Güney Rusya'daki Türk nüfusuna ilişkin herhangi bir irredentist hırslarının olduğunu gösteren en ufak bir belirti bile yok. Türk hükümeti çıkarlarının nerede yattığını biliyordu... Sorumsuz bireyler Türkiye dışındaki Türki irkların varlığını ima ettiklerinde Türk hükümetinden kendilerini düş

kırıklığına uğratan bir yanıtta başka bir şey görmediler” düşüncelerine yer verdiği bir telgrafala bildirmekteydi (Landau, 1999: 169). Anlaşılan İngiliz Büyükelçi Türk dış politikasında realizm faktörünün ve Türkçü-Turancuların bunu esnetebilecek siyasal güçten yoksun olduklarının farkındaydı. Zaten 1943 yılının sonlarından itibaren savaşın seyrinin belirgin bir şekilde müttefikler lehine dönmesiyle irrasyonel dış politikanın Türkiye’nin altından kalkamayacağı sonuçlara yol açabileceği sarıh bir şekilde ortaya çıktı. Pan-Türkist akımlar da bu defa SSCB ile yakınlaşmanın aracı olarak sahaya sürüldü, baskı altına alındı, yayınlarına son verildi ve tutuklandı.

Turancuların etkin olduğu bu evreyle ilgili son olarak Almanya’dan ekonomik yardım alıp almadıkları da günümüze kadar tartışılan konulardandır. Alman Haber Ajanslarının (Transkontinent Press) başında bulunan, savaş yıllarında Türkiye’de de görev yapmış ve 1944 Eylül’ünde Batıya sığınmış olan Alman istihbaratının en önemli ajanlarından Fritz Fiala Cumhuriyet ve Tasvir-i Efkâr gazetelerine çok düşük fiyatla kağıt temin edildiğini ancak Ebuziyya, Abalıoğullarına ya da Peyami Safa’ya doğrudan yardımda bulunulmadığını ifade eder (Weisband, 1974: 80). Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop tarafından Von Papen’e gönderilen gizli ibareli telgrafta “Türkiyedeki dostlarımızı destekleyebilmeniz için size 5 milyon altın Reichsmark gönderilmesini emrettim” ifadeleri yer almaktaydı (Aydın, 2009: 449). Savaş sonrasında Sovyetlerin ele geçirdiği gizli belgelerden birinde ise General Emir Erkilet’e yazılmış 17 Kasım 1941 tarihli şu ifadelerin yer aldığı bir mektup bulunmaktaydı “ ...Artık bize söz verilen makaleleri okumak için bu konuda geç kalmış olan basını beklemekteyiz.” (Oran, 1969:251). Ancak bütün bunlarla beraber yukarıda yer verilen Türkçü-Turancı grupların Almanya’dan ekonomik yardım aldığına dair herhangi bir somut kanıt ileri sürmek güçtür. Zira bunların nerdeyse tek faaliyetleri olan yayıncılığın niteliğinde herhangi bir değişikliğe savaş boyunca rastlanmamıştır. Dergiler ve broşürler yine niteliksiz kağıtlara basılmakta her dergi çevresi yine imece usulü yardımlarla ayakta durmakta herhangi bir yerli kuruluştan dahi yardım almamaktaydı. Bazıları R. Oğuz Türkkan’ın Gökbörü isimli dergisi gibi zaten maddi yetersizlikten kapanmaktaydı. Dönemin en etkili Türkçü figürlerinden biri olan Türkkan’ın dergisinin ancak 12 sayı çıkarabildikten sonra kapanması (Sefercioğlu, 2011) Türkçü-Turancuların en önemli ideolojik-kültürel faaliyetlerini yürütmekte dahi ekonomik anlamda ne kadar zorlandıklarını gösterir.

Müttefik Zafetleri Karşısında Türk Dış Politikası ve Türkçü-Turancı Akımlar

1943 yılı başında ünlü Alman General Rommel'in Kuzey Afrika cephesinde yenilmesi ve Stalingrad Kuşatması'nın kaldırılması savaşın müttefikler lehine döndüğünün işaretleriydi. İnönü'nün 1943 yılı meclisi açış konuşmasında yer alan

Biz dünyanın yarınki çehresi meydana çıkarken, her zaman düşmeğe mahkûm bir tahakküm zihniyetinin değil, büyük küçük bütün hür milletler arasında samimî işbirliğine dayanan bir nizamın teessüs edeceğine inanıyoruz. ...Türk milleti savaş haricinde kalmakla beraber dört seneden beri fedakârlıklar, ıstıraplar içinde dünya buhranının tepkilerini şiddetle hissetmiştir. ...Önümüzdeki senenin cihan buhranının kesin devri olması ihtimali vardır

şeklindeki ifadeler Türkiye'nin savaşın yeni seyrine göre dış politikasını revize ettiğini gösterir (TBMMZC, Devre 7, Cilt 6, İnikat 1: 5, 01.11.1943). Konuşmada 1941 ve 1942 yıllarındaki TBMM'yi açış konuşmalarında dile getirilen "tarafsızlık" vurgusunun yerini 1940 meclis konuşmasına benzer şekilde yeniden "savaş harici" söyleminin alması Türk dış politikasının konjonktüre göre kendini konumlandığına işaretidir. Türkiye'nin "tahakküm zihniyetinin" yerine bütün hür milletlerin katılacağı nizamdan yana olduğu vurgusu ise savaşın müstakbel galibi batılı müttefiklere verilen bir mesajdı. Ancak Savaşın olası galipleri sadece demokratik sistemle yönetilen batılı ülkeler değildi. Komünist SSCB'de galipler safındaydı ve Stalin 1943 sonlarından itibaren savaşta üstün pozisyona geçmenin motivasyonu müttefiklerin bütün ısrarlarına rağmen Almanya ile ilişkilerini sürdürmesini ve savaşa girmemesini kullanarak Türkiye üzerinde baskı kurmaya başlamıştı (Maity, 1954: 146; Öztürkci, 2019: 477-478). Bu dönemde Türkiye'de yayın yapan önde gelen sol dergilerden Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerinin SSCB tehditlerini tamamen göz ardı etmeleri, halen Almanya'yı tehdit olarak sunmaları dikkate değerdir. Adımlar Dergisi Ocak 1944 sayısında yayınladığı "1944'e Girerken" başlıklı yazıda "Bir tarafta küçük milletleri büyüklerin istismar edeceği, hayat sahası ırk üstünlüğü iddialarına dayanan bir tahakküm ve zecir (yasaklama) dünyası, diğer tarafta büyük küçük bütün milletlerin bütün insanların karşılıklı itimat, işbirliği ve eşitliğine dayanan sulh dünyası" olduğu görüşlerine yer vermektedir (Adımlar, 1944:2). Yurt ve Dünya Dergisi ise Ocak 1944 sayısında yer alan "Dördüncü Yılımız" başlıklı yazısında, dünyaya yayılmayı amaçlayan insanlık dışı bir ideolojinin kullandığı ırk propagandasının milli menfaatlerimize aykırı olduğunu ve Türkiye'yi

idare edenlerin ülke menfaatlerine uygun bir yol takip ettiklerini savunmaktaydı (Yurt ve Dünya, 1944: 4-5). Stalin'in Türkiye'nin egemenlik haklarını hiçe sayan, boğazlarla ilgili taleplerini Tahran Konferansında (28 Kasım-1 Aralık 1943) dile getirmeye başladığı düşünülürse (Macfie, 1987: 75) SSCB ile ilgili bütün gelişmeleri yakından takip eden söz konusu yayınların bu yaklaşımdan habersiz olması düşünülemez. Kuşkusuz sol yayınların, savaşın sonuna doğru halen yoğun Almanya ve ırkçılık vurgusu, SSCB'nin en az onun kadar totaliter anlayışının ve Türkiye üzerindeki tehditlerinin göz ardı edilmesi ideolojik bir yönelimi işaret etmekteydi.

Savaşın sonlarına doğru SSCB tehdidiyle bir kez daha yüzleşmek zorunda kalan Türkiye, savaş sonrası yeni dünya düzenine hazırlanmak için iç ve dış politikada bir dizi yeniliğe gitti. Bu kapsamda ABD ile İngiltere'nin talepleri doğrultusunda 17 Nisan 1944'te Almanya'ya krom satışını durdurdu. 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya'yla diplomatik ilişkileri kesti. 23 Şubat 1945'te ise TBMM oylamaya katılan 401 milletvekilinin olumlu oyuyla Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etti (TBMMZC, Dönem 7, Cilt 15, Oturum 1: 131-132, 23.02.1945; Cumhuriyet, 3 Ağustos 1944:1; Akşam, 25 Şubat 1945: 1). İç politikada ise müttefikler tarafından Alman yanlısı olarak bilinen üst düzey iki isim, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 12 Ocak 1944 tarihinde yaş haddinden emekliye sevk edildi, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ise 15 Haziran 1944'te görevden alındı (Weisband, 1974: 311; Koçak, 2010: 237-238). Hükümetin Menemencioğlu'nu görevden alma gerekçesinde yer alan "Hariciye Vekilimizin son günlerde takip ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvip etmemiştir. Bunun üzerine Hariciye Vekilimiz (Numan Menemencioğlu) istifa etmiştir. Hariciye Vekilliğini vekâleten Başvekil idare edecektir." şeklindeki ifadeler oldukça ilginçtir (Koçak, 2010:250). Hükümet açıklamasında Menemencioğlu, Almanya yanlısı ve dış politikayı tek başına belirleyen bir aktör olarak sunulmaktadır. Bunun olgusal gerçeklikten uzak olduğu açıktır. Çünkü Menemencioğlu, Almanya yanlısı değildi ve o da diğer dış politika yapıcılar gibi sadece Türkiye'yi savaş dışında tutmaya çalışmaktaydı. Menemencioğlu'nun yaptığı Cumhurbaşkanı İnönü liderliğinde Başbakan Saraçoğlu'nun kendisinin ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın gibi bazı üst düzey bürokratların bulunduğu küçük bir klik tarafından belirlenen dış politikayı uygulamaktan ibaretti. Hükümet bu açıklamasıyla Dışişleri Bakanını feda ederek müttefiklere özellikle de Sovyetlere onlarla uyumlu politikalar geliştireceği mesajı vermeye çalışmaktaydı. Bu iyi niyet gösterilerine rağmen Türkiye'yi gerçekten zor günler beklemekteydi.

Zira İngiltere'nin karşı çıkmasına rağmen ABD'nin SSCB taleplerine karşı ılımlı ve anlayışlı yaklaşım sergilediği (Truman, 1968: 168) savaş sonu konjonktürde Türkiye, savaş boyunca kaçınmayı başardığı Sovyet tehdidiyle yalnız başetmek zorunda kalabilirdi. Bu ihtimalin önüne geçmek için Türk dış politika yapımcıları biri müttefiklere diğeri SSCB'ye yönelik iki hamle yaptı. Öncelikle ABD ve İngiltere'ye savaş sonunda Türkiye'nin demokrasi cephesinde yer alacağı net bir şekilde ifade edildi. Zira savaştan zaferle çıkan tek sistem batı demokrasileri değildi. Komünist ideoloji de savaşın galiplerindendi. Türkiye savaş sonu konjonktürde en azından teorik düzeyde SSCB'e tehditleri karşısında bu ülkeyle daha yakın politikalar geliştirebilirdi. Bu senaryo Türkiye'nin Sovyetlerin boğazların teşkilatlanmasında ve savunulmasında söz sahibi olma taleplerini kabul etmesi anlamına geliyordu (Aydın Tarihi, 1946: 72-74). Bu olasılığın gerçekleşmesi Batılı devletlerin Orta Doğu ve Akdeniz politikalarına ciddi zarar verme potansiyeline sahipti. Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin ideolojik tercihini, 1944 yılı TBMM'yi açış konuşmasında;

İngiltere ile ittifakımızın çerçevesi içinde olarak, Almanya ile ekonomik ve diplomatik münasebetlerimizin kesilmesine karar verdiniz. Bu tarihî karar, şümül ve tesiri itibariyle, beklenen neticeleri vermiştir. Şüphe'siz ki bu karar, millî iradenin çok önemli ve isabetli bir eseri olmuştur. Cihan harbi Müttefikler lehine kesin tecelli s'afhasna girmiş bulunuyor. Türkiye Cumhuriyeti, iç idaresinde sağlam, demokratik ve 'millî bir siyaset takip eder. Bütün vatandaşlar için eşit bir adaleti, fikir ve vicdan hürriyetini samimî olarak esas tutan bir anlayıştayız...İdareimiz, bütün mânasıyla halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir. Türkiye halk idaresinin amelî tedbirlerini bulurken, ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız. İkinci Cihan Harbinin başından beri türlü değişmelere uğramış mahdut ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere, Türk milleti şiddetle ve muvaffakiyetle karşı koydu. Harp sonunda ve sonrasında uyanmak istidadı gösterecek yeni taklit arzularına da, kesin olarak karşı koyacağız. Türkiye'de halk idaresi, kesiksiz bir tekâmül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir.

sözleriyle Üçlü İttifaka da atıfla en üst perdeden ortaya koydu (TBMMZC, Devre 7, Cilt 14, İnikad 1, İçtima 2: 7-8, 01.11.1944).

Bu konuşmayı yaptığı sırada aynı zamanda Milli Şef olan İnönü, Türkiye'nin demokrasiyi tekamül ettirmeye çalıştığı, düşünce ve vicdan özgürlüğünü esas aldığı mesajlarıyla Batılıların istediği dilde konuşmaktadır. Yine taklit idarelerden sakınılacağı ifadeleri de Türkiye'nin komünizm ve faşizme kapalı olduğu anlamını taşır. İnönü kuşkusuz tek parti döneminde özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında demokratikleşme konusunda ciddi hamleler yapılmadığının ve Türkiye'de özgürlüklerin çok sınırlı kaldığının farkındaydı. Ancak şimdi savaş sonunda demokrasiyi de pragmatizmin hizmetine koştuktan başka bir seçenek görünmemekteydi. Zira 300 yıllık Rus emelleriyle şimdilik psikolojik ve diplomatik olarak saldırıya geçen SSCB'yi dengeleyecek tek siyasal denklem Türkiye'nin Batılı İttifak sistemi içinde yer almasıydı.

Türkiye'nin SSCB'ye yönelik hamlesi ise dostane ilişkilerin yollarını aramak oldu. Bu bağlamda bir yandan Sovyetlere ılımlı mesajlar verildi. Yine İnönü'nün 1 Kasım 1944 Meclisi açış konuşmasındaki "...Büyük komşumuz Sovyet İttihadı ile münasebetlerimiz, yürürlüğünü karşılıklı olarak tanıdığımız ileri muahedelerin hükümleri içinde ve dost mahiyettedir. Sovyet komşularımızın geçirdikleri fedakârlık ve kahramanlıkla dolu harp yıllarında, muahedelerle tesbit edilmiş olan münasebetlerimize dikkatle riayet ettik. Gelecek senelerin münasebetlerinin de dost komşuluk duyguları ve şartları içinde gelişeceğini umuyoruz" sözleri SSCB ile dostluk arayışının işaretleridir(TBMMZC, Devre 7, Cilt 14, İnikad 1, İçtima 2: 7-8, 01.11.1944). Diğer yandan ise 1944 yılından itibaren SSCB'yi her zaman rahatsız etmiş olan Türkçü-Turancı akımlar üzerine daha sert şekilde gidilmeye başlandı. Bu kesim her türlü hukuki kaide alt üst edilerek hedef tahtasına oturtuldu. Aslında bu sürecin alt yapısı savaşın seyrinin Almanlar aleyhine dönmeye başladığı 1943 ortalarında kim olduğu halen tartışmalı olan Faris Erkmen imzasıyla yayınlanan 36 sayfalık "En Büyük Tehlike! Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cerayanın İçyüzü" başlıklı bir broşürle oluşturulmaya başlanmıştı. Broşürde, Alman ırkçılığından etkilenen bir kesimin Türkiye'de rejim için tehdit oluşturduğu, bu faaliyetlerin arkasında Azeriler ve Tatarların yer aldığı ve bunların Türkiye'yi tehlikeli bir oyuna sürükledikleri iddia edilmekteydi. Yine broşürde ileri sürüldüğüne göre Türkiye'den General Emir Erkilet, Nihal Atsız, Peyami Safa, Yusuf Ziya Ortaç gibi isimlerde aynı amaç için çalışmakta, çıkardıkları Orhun, Bozkurt, Gökbörü gibi dergilerle Türkiye'yi savaşa sürüklemeye amacı taşımaktaydı (Özdoğan, 2001: 99; Oran, 1969: 252; Koçak, 2010: 211-212). Bundan sonra başta hükümet yanlısı yayın organları olmak üzere basında estirilen Türkçü-

Turancı karşıtı havayla atmosfer biraz daha olgunlaştırıldı. Hükümet, Turancılara karşı yeni dış politikasına uygun açıktan sert politikalar uygulayacağı fırsatı ise Nihal Atsız'ın Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı iki mektup sonrasında yaşanan olaylarla yakaladı. Saraçoğlu, 5 Ağustos 1942 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada “Arkadaşlar, Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal (en azından) o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız.” görüşlerini dile getirmişti (TBMMZC, Devre 7, Cilt 27, İnikad 77, İçtima 3: 21-22, 05.08. 1942). Başbakan'ın bu düşünceleri Türkçü-Turancı kesimde büyük memnurlukla karşılandı. Fethi Tevetoğlu tarafından çıkarılan Kopuz dergisi 1943 Temmuz'unda bu sözleri kapağına taşıırken, Nihal Atsız da Saraçoğlu'na hitaben Orhun dergisinin 1944 yılında yayınlanan Mart ve Nisan (15. ve 16. sayılar) sayılarında yer alan iki mektup kaleme aldı. Mektuplarında Atsız“...Komünizmi Türkiye'ye sokmak isteyenler soysuz ve namerd oldukları gibi kanun nazarında da hain” kimseler olarak niteliyor ve dönemin önde gelen solcularından Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Sadrettin Antel ve Ahmet Cevat Emre gibi bazı isimlerin buldukları kamu görevinden uzaklaştırılmalarını istemekteydi. Atsız'a göre bu kişiler Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in desteğiyle bu göreve atanmışlardı bu sebeple Yücel'inde istifa etmesi gerekmekteydi (Atsız, 1944a: 1-6; Atsız,1944b, 1-4; Kopuz, 1943).

Atsız'ın mektuplarında adı geçen Sabahattin Ali'nin kendisine hakaret edildiği gerekçesiyle dava açmasıyla mahkeme süreci başladı. Nihal Atsız'ın o dönem de Türkçü-Turancı ideolojinin, Sabahattin Ali'nin ise komünist-sol ideolojinin sembol isimlerinden olması davayı kolaylıkla milliyetçilik ve solculuğun hesaplaştığı siyasi bir davaya dönüştürdü. 26 Nisan 1944 tarihinde görülmeye başlanan davaya Atsız'ı desteklemeye gelen çok sayıda Türkçü-Turancı katıldı. Kalabalıktan dolayı mahkeme ancak öğleden sonra yapılabilirdi. Davanın bir sonraki celsesinin yapıldığı 3 Mayıs 1944 tarihli oturum daha ideolojik bir havada geçti. Atsız taraftarları “kahrolsun komünistler” “kahrolsun moskof uşakları”,“yaşasın milliyetçilik” sloganlarıyla adliyeden Ulus'a kadar yürüdü. Başbakanlık önüne giderek Şükrü Saraçoğlu lehine tezahüratta bulundu, Sabahattin Ali'nin kitaplarını yaktı bu sırada müdahalede bulunan polisler göstericiler arasında çatışmalar yaşandı (Türkkan, 1975: 20; Sefercioğlu, 2009: 8; Akar, 2019: 52). Bu tepkiler Türkçü-Turancıların ilk organize girişimleriydi ve halen “Türkçülük Günü” olarak kutlanmaktadır. 9 Mayıs'ta yapılan son duruşmada Nihal Atsız

suçlu bulundu ve 4 ay hapis 66 Lira para cezasına çarptırıldı ancak cezası ertelendi (Türkkan, 1975: 20; Koçak, 2010: 221; Öztekin,2018: 218). İlginç bir şekilde Atsız davadan sonraki gün kaldığı otele tutuklandı. Bu tutuklamanın siyasi bir karar olduğu ve Türkçü-Turancı gruplar üzerine daha sert bir şekilde gidileceği 18 Mayıs tarihli hükümet tebliğiyle anlaşıldı. Tebliğde Atsız ve Ali davasında taşkınlık yapan kişilerden elde edilen belgelerde Nihal Atsız, Z. Velidi Togan, Reha Oğuz Türkkan, Ferit Cansever gibi bazı kişilerin evlerinde aramalar yapıldığı bildirilmekteydi. Bu aramalarda bulunan belgelerden bu kişilerin “ırkçılık-Turancılık” amacı güttükleri, anayasaya, rejime ve vatandaşların hakiki milliyetçilik duygularına aykırı olarak gizli cemiyetler kurdukları, özel şifreler ve parolalar kullandıkları ve yurdun her yerine yayıldıklarının anlaşıldığı duyuruldu (Cumhuriyet, 19 Mayıs 1944: 1, Oran,1969: 253; Koçak, 2010: 224). Cumhurbaşkanı İnönü’de 19 Mayıs 1944 Cumhuriyet Bayramı nutkunda

Turancılık fikri yine son zamanların zararlı ve hastalıklı göstergesidir...Turancılar, Türk Milletini, bütün komşularıyla düşman yapmak için binbir tılsım bulmuşlardır.Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk Milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız...Milli Politikamız Memleket Dışında Sergüzeşt aramak zihniyetinden uzaktır.” sözleriyle Türkçü-Turancıları suçlama kervanına katıldı (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1944: 1; Koçak, 2010: 224; Özdoğan, 2001: 107).

İnönü’nün konuşmasından sonra zaten basında kullanılarak kamuoyunda önceden hazırlanan atmosferde Türkçü-Turancılar bir anda rejim düşmanı ilan edildi ve haklarında 7 Eylül 1944 tarihli literatürde “İrkçılık-Turancılık” davası olarak bilinen mahkeme süreci başlatıldı.Yargılanan Türkçü-Turancılar şunlardı: Fethi Tevetoğlu, Hasan Ferid Cansever, Alparslan Türkeş, Fazıl Hisarcıklı, Zeki Özgür, Nurullah Barıman (subay). Z. Velidi Togan ve Hüseyin Namık Orkun (Tarih profesörü), Nihal Atsız ve Necdet Sancar (öğretmen), Cabbar Şenel ve Said Bilgiç (stajyer hakim),R.Oğuz Türkkan (Yazar),Cihat Savaş Fer, Cemal Oğuz Öcal, Yusuf Kadıgil, Muzaffer Eriş, Fehiman Altan (Öğrenci), İsmet RasinTümtürk (müfettiş), Orhan Şaik Gökyay (Ankara Devlet Konservatuarı Direktörü), Hamza Sadi Özbek (Maliyeci), Hikmet Tanyu (memur), Heybetullah İdil (müstahdem) (Akar, 2019: 64-65; Sefercioğlu, 2009: 23).

Davanın hem hazırlık hem de mahkeme süreci siyasi bir dava olduğunu açık etmekteydi.Mahkeme, hemen Ankara’dan sıkıyönetim

uygulanan İstanbul'daki 1. Sıkıyönetim Mahkemesine alındı (Sefercioğlu, 2009: 6). Turancılar hakkındaki temel suçlama Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini devirmek için gizli örgüt kurmak, devletin anayasasıyla belirlenmiş siyasal-hukuki düzenini yıkmaya çalışmak, yıkıcı bir ideolojiyi yaymaktı (Özdoğan, 2001: 89). İddianameye göre Z. Velidi Togan, Türkiye'yi SSCB'ye karşı Almanya'nın yanında savaşa sokmak için "Doğu Türkistan Türk Birliği Gizli Cemiyeti" adıyla ve R. Oğuz Türkkan, Cihat Savaş Fer, Nurullah Bariman ve Hamza Sadi Özbek'in katılımıyla silah ve Kuran üzerine yemin edilerek girilen bir örgüt kurmuştu. Togan, mahkemede bu cemiyetin Almanların esir aldığı Türkistanlı Türklere yardım için kurduğunu söyledi (Akar, 2019: 65-74). Aslında Togan'ın o dönem Türkistan'ın bağımsızlığı için çalışmalar yaptığı bilinmektedir ancak Türkiye'de hükümeti devirmeye yönelik herhangi bir çabasının olmadığı mahkemenin ilerleyen safahatında açığa çıktı. Zaten Togan, İnönü'nün Cumhurbaşkanı CHP Hükümeti'nin de iktidarda bulunduğu 1948 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Kürsüsüne geri döndü (BCA, 30.11/202.34.16. 29.12.1948). Turancılığın önde gelen ideoloğu Z. Velidi Togan'ın 1945'te anayasal düzeni yıkmak için örgüt kurmaktan 10 yıl hapse mahkum edilirken 1948 yılında İstanbul Üniversitesindeki görevine geri dönmesi Türkiye'nin SSCB siyasetinde köklü değişiklikten sonradır. Zira köprüünün altından çok sular akmış, Türkiye savaş sonrası yalnızlıktan kurtulmuş Batı İttifak sistemi içinde yerini almaya başlamıştı.

İstanbul 1. Sıkıyönetim Mahkemesinde ileri sürülen başka bir örgüt iddiası da R. Oğuz Türkkan'ın Ankara Gazi Lisesinde 10. sınıfta öğrenciyken arkadaşları Hikmet Tanyu, Atıf Kansu, Cihat Savaş Fer ve Orhan Erdener'in katılımıyla hükümeti Türk olmayanlardan geri almak için "Bozkurtçu Görem"(Gürem) adıyla bir örgüt kurmasıydı (Akar, 2019: 85; Mumcu, 2018: 62). Yani bir zamanlar birkaç lise öğrencisinin bir araya gelerek oluşturdukları silahsız bir grup hükümet için tehdit kabul edilmekteydi. Tabii ki bu zorlama yorumlar hukuku diplomasinin hizmetine sürmekten başka bir şey ifade etmemekteydi. Mahkeme'nin siyasal boyutu savcı Kazım Alöç'ün ifadeleri ve sanıklara reva görülen muameleyle de açığa çıkmıştır. Savcı, sanıkları, henüz yargılama süreci başlamadan son tutanak isimli belgede vatan hainliğiyle suçlamaktaydı. Tutuklular bu süreçte Sansaryan Handaki tabutluk denilen ve dikey bir sandık büyüklüğündeki hücrelerde tutuldular. Sanıklar burada gördükleri işkenceleri anılarında anlatırlar. (Türkkan, 1975). Zaten Savcı Alöz'ünde "Biz bunları huzuruza vatan hainleri, caniler, katiller olarak getirdik. Bunları Pera Palas otelinde yatıracak değildik. Onlar müstehak oldukları muameleyi

görmelidiler. Elbette onlara her nevi zulüm yapılmış ve yapılacaktır” şeklindeki sözleri işkence iddialarını doğrular niteliktedir (Sefercioğlu, 2009: 21).

Aslında Türkçü-Turancıların 1941’deki ve 1944’teki faaliyetleri arasında gerek ideolojik gerekse de eylemsel düzeyde ciddi bir farklılık yoktu. Sadece Almanya’nın savaşta üstün olduğu 1941 yılında buldukları görece serbest ortamda sesleri biraz daha gür çıkmıştı. Faaliyetleri her iki tarihte de profesyonellikten uzak dergicilik yapmak, broşür ve kitap basım dağıtımıyla sınırlıydı. Turancılar aynı kimselerdi ve siyasal ve sosyo-ekonomik olarak zayıf konumlarında herhangi bir değişiklik yoktu. Değişen uluslararası ilişkilerdeki güç denge sistemiydi. Savaş sonrası bütün dünyada kartlar yeniden dağıtılmaktaydı. Uluslararası güç dengesi ciddi bir revizyonizme hazırlanmaktaydı ve Türk dış politikası kendisini yeni koşullara uydurmaya çalışmaktaydı. Savaştan ideolojik ve askeri bir zaferle ayrılan SSCB, Doğu Avrupa’da ilerlemekteydi, İran’ı işgal etmişti ve Türkiye’nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik düşmanca taleplerini dile getirmeye başlamıştı. Türkiye bu noktada SSCB’nin egemenliğinde yaşayan Türklerle birleşmeyi ideolojilerinin nihai hedefi olarak gören Türkçü-Turancı akımlar üzerinde kurduğu baskıyla SSCB’ye güven vermeye bu ülkeyle belli bir uyum sağlama amacındaydı. Daha yalın bir ifadeyle Sovyet orduları Almanya’ya doğru hızla ilerlerken, Türkçü-Turancıların payına düşen Sansaryan Handa işkence görmektir. Yani bir kez daha savaşın gidişatına göre Türkiye yeni bir pozisyon alırken Turancıları da Türk dış politikasının taktik hamlelerinden biri olarak kullanılmaktaydı. Bu kapsamda hükümetin uygulamaya koyduğu bazı kararlar şunlardı: Türk Kültür Birliği Derneği kapatıldı (5 Nisan 1943). Alman Büyükelçi VonPapen’e suikast düzenleyen Rus ajanlar Pavlov ve Kornilov TBMM’de kabul edilen bir yasayla serbest bırakıldı. Gökbörü, Orhun, Çınaraltı gibi önde gelen Pan-Türkist yayınlara son verildi. Reha Oğuz Türkkkan tarafından İstanbul’da neşredilen “Solcular ve Kızılılar” başlıklı broşür “zararlı yazılar” ihtiva ettiği gerekçesiyle toplatıldı ve basımı yasaklandı (BCA, 30.18/103.67.2. 11.09.1944; Koçak, 2010: 660). Yine Türkkkan’ın “Milliyetçilik Yolunda” isimli kitabı yasaklandı (BCA, 30.18/104.18.4. 20. 03.1944). 29 Mart 1945’te sonuçlanan “ırkçılık-Turancılık” davasında mahkeme edilen 23 Türkçü Turancıdan, Nihal Atsız, Z.Velidi Togan, Alparslan Türkeş, Reha Oğuz Türkkkan, Cihad Savaşer, Fethi Tevetoğlu, Nurullah Barıman, Cebbar Şenal ve Cemal Oğuz Öcal 10 yıla kadar çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı (Akşam, 30 Mart 1945; Cumhuriyet, 30 Mart 1945: 1-3; Oran, 1969: 255).

Hükümetin Türkçü-Turancı akımlara karşı sert politikaları fazla uzun sürmedi kısa süre sonra SSCB'nin Türkiye yönelik tehditlerinin verdiği notalarla resmi bir hüviyet kazanmasıyla tekrar değişti. SSCB, notalarında Türkiye'nin boğazlar üzerindeki egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik düşmanca taleplerini açıkça bir kez daha dile getirince (*Ulus*, 13 Ekim 1946, s.1; *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1946,s.1) devletin Pan-Türkistlere karşı yaklaşımı bir kez daha kökten değişti. Mahkum edilen Turancıların cezaları 23 Ekim 1945 tarihinde Askeri Yargıtay'ca bozuldu ve bu kişiler serbest bırakıldı. Daha sonra İstanbul 2. Nolu Sıkı Yönetim Mahkemesi tarafından mücadeleleri “*milli bir ideolojinin, milli olmayan bir ideolojiye*” karşıtepkisi olarak taçlandırılarak 26 Ekim 1945 tarihinde beraat ettirildiler (Doksan, 2014: 190; Öztekin, 2018: 229). Hükümetin Turancılara karşı konjonktürel yaklaşımının başka bir çarpıcı örneği olarak da yukarıda Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmasına değindiğimiz Reha Oğuz Türkkan'ın “*solcular ve kızillar*” başlıklı broşürün basım ve yayın yasağının kaldırılması oldu (BCA, 30.18/117.59.8. 15.07.1948).

Sonuç

Türkiye II. Dünya Savaşı boyunca savaş dışı kalma hedefini korumuş ve buna yönelik dönemsel politikalar geliştirmiştir. Türkiye'nin dış politikasının nasıl konjonktürel farklılaşmalar gösterdiği Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün TBMM'yi açış konuşmaları üzerinden açıkça okunmaktadır. Dış politikanın başat aktörü ve denge ustası İnönü, tarafların cephelerdeki başarılarıyla ilintili olarak geliştirilen Türk dış politikasını, TBMM'yi açış konuşmalarıyla savaştan taraflara sarıh bir şekilde ilan etmiştir. Oldukça kompleks bir yapıya sahip bu dönem Türk dış politikasına yönelik şu temel çıkarsamalar yapılabilir. Birincisi, Türk dış politikası, “müttefikler yanlısı”, “tarafsızlık” ve “harp harici” olmak üzere üç değişik diplomatik paradigmayla yürütülmüştür. Bu sebeple de dış politika realist ve esnek bir düzleme oturmuştur.

İkincisi, Türk dış politikasının sahaya değişik görünümde yansması güvenlik merkezli olmasıyla ilintilidir. Çünkü Orta Büyüklükte bir devlet olarak Türkiye, emperyalist güçlerin işgal tehditlerini ne kadar yakın hissettiğine göre dış politikasını yeniden dizayn etmiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1939 meclis konuşmasında, işgal tehlikesi karşısında Türkiye'ye güvenlik vadeden Üçlü İttifak antlaşmasının etkisiyle müttefikler yanlısı bir tutum kendini hissettirirken, 1944 konuşmasında savaşın sonucunun belli olmaya başlaması ve SSCB tehditleri dolayısıyla aynı etki kendini

göstermiştir. İnönü'nün 1941 ve 1942 yıllarındaki meclis konuşmalarında ise Almanya ile sınır komşusu olmanın yarattığı güvenlik riskleri sebebiyle “tarafsızlık” söylemi öne çıkmıştır. İnönü, savaşın rölantide gittiği 1940 ve 1943 yıllarında ise müttefiklere daha yakın fakat müphem bir yaklaşımı ifade eden “harp harici” söylemine yönelmiştir.

Üçüncüsü Cumhurbaşkanı İnönü'nün yer yer “tarafsızlık” söylemlerine karşın Türkiye'nin II. Dünya savaşındaki konumu teorik anlamda “tarafsızlık” olarak tanımlanamaz. Türkiye savaşan taraflardan sadece müttefiklerle bir İttifak Antlaşmasına sahipti ve de jure (hukuki olarak) bir taraftı ancak savaşa de facto (fiili olarak) katılmadığı için “savaş dışı (non-belligerent)”ülkeydi. Bu noktada “Tarafsızlık” vurgusu Almanya işgalinden korunmak bağlamında kullanışlı bir argüman olarak değerlendirilebilir.

Dördüncüsü II. Dünya Savaşında hükümetin Türkçü-Turancılara yaklaşımında görüldüğü üzere Türkiye'nin iç politikası dış politika tarafından belirlenmiştir. Hatta iç politika dış politikaya dönüşmüştür. Bu bağlamda hükümet, Türkçü-Turancılara yönelik kararlarını daha çok Dış İşleri Bakanlığının tavsiyesiyle almış, bu akımlara karşı savaşın seyrine göre Makyavelist bir politik yaklaşım benimsemiştir. Almanya'nın savaşta üstün olduğu 1943 yılına kadar bu akımlara görelî serbestlik tanıyan hükümet, bu ülkenin gerilemeye başlamasıyla beraber hiçbir siyasi yada hukuki ilke gözetmeden bu akımların üzerine gitmiştir. Türkçü-Turancılar vatan ve rejim düşmanı ilan edilmiş ,hukuksuz bir şekilde yargılanmış ve hapse atılmışlardır. Savaş sonrasında SSCB'nin Türkiye üzerindeki tehditlerinden vazgeçmemesi üst üste verdiği notalarla Türkiye'nin egemenliğini hiçe saymasıyla da Turancılar bu defa Ekim 1945'te serbest bırakılmıştır.

Beşincisi Hükümetin Türkçü-Turancılara karşı konjonktürel politikalarının bu akımların faaliyetleriyle illiyet bağı söz konusu değildir. Zira bunların hoş görüyle karşılandıkları 1941 ve baskı altına alındıkları 1944 yıllarındaki faaliyetleri arasında niteliksel bir fark yoktu. Bir çoğunun her iki dönemde de temel faaliyeti amatör düzeyde ve oldukça zor ekonomik koşullar altında imece usulüyle yayıncılık-dergicilik yapmaktı. Bunun dışında örgütsel bir etkinlikleri ya da şiddet eylemleri söz konusu değildi. Türkçü-Turancıların siyasal anlamda zayıf ve ideolojik konsensüsten yoksun olmaları da hükümetin işini oldukça kolaylaştırmıştır.Bu akımlar, II. Dünya Savaşı yıllarında kitlesel bir destekten yoksundu ve herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından desteklenmemiştir. “Türklük” tanımında bile anlaşılamayan bu kitle özellikle dönemin önde gelen iki

Turancısı Nihal Atsız ve R. Oğuz Türkkkan arasındaki rekabetten olumsuz etkilenmişti. Türkçü-Turancıların iç bünyelerine yönelik bu kırılğanlıklar akımları güçlü devlet mekanizması karşısında savunmasız bırakmıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.18/47.51.4. 14. 7. 1934.

___, 30.18/102.4.16. 22.06.1943.

___, 30.18/94.12.3. 14.02.1941.

___, 30.11/202.34.16. 29.12.1948.

___, 30.18/103.67.2. 11.09.1944.

___, 30.18/104.18.4. 20. 03. 1944.

___, 30.18/117.59.8. 15.07.1948.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TBMMZC, Devre 6, Cilt 6, İnikad 1, 01.11.1939.

_____, Devre 6, Cilt 14, İnikad 1, 01.11.1940.

_____, Devre 6, Cilt 21, İnikad 1, 01.11.1941.

_____, Devre 6, Cilt 28, İnikat 1, 01.11.1942.

_____, Devre 6, Cilt 27, İnikad 77, 05.08. 1942.

_____, Devre 7, Cilt 6, İnikat 1, 01.11.1943.

_____, Devre 7, Cilt 14, İnikad 1, 01.11.1944.

_____, Dönem 7, Cilt 15, Oturum 1, 23. 02.1945.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

İkdam

Ulus

Vatan

Vakit

Yeni Sabah

Adımlar. (1944, Ocak). “1944’e Girerken”, 1(9), 2.

Ahmad, F. (2016). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akar, E. (2019). *Türkiye’de Türkçülük-Turancılık ve Yargılamalar (1940-1950 Arası Dönem)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü/ Ankara.

- Armaoğlu, F. (2007). *20. yy. Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Atay, F.R (1939 Mayıs 19). “Deklarasyon Etrafında Akisler”, *Ulus*: 1.
- Aydın, M. (2009). İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945). Baskın Oran,(Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atsız, N. (1944a). Başbakan Saraçoğlu Şükrüye Açık Mektup. *Orhun*, 15, 1-4.
- Atsız, N. (1944b). Başbakan Saraçoğlu Şükrüye Açık Mektup. *Orhun*, 16, 1-6.
- Ayın Tarihi, (Ağustos 1946), No. 153, 72-74.
- Be’eri, E. (1982). The Waning of the Military Coup in Arab Politics. *Middle East Studies*, 18(1), 69-81.
- Bora, T. (2018). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bowen, W. (2002). Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı Tarafı Fakat Savaşmayan Ülke. Baysal, M. E. (Çev.). *Türkler*, Cilt XVI, 803-812.
- Doksan, Ç. (2014). *Türkiye’de Türkçü-Turancı Düşüncenin Kökleri ve Irkçılık-Turancılık Davası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Erdal, İ. (2020). MHP’nin Türk Kimliği ve Türk Milliyetçiliği Anlayışı ve Türk Dünyası’na Bakışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 185-200.
- Çınaraltı, Sayı 1, 9 Ağustos 1941(kapak)
- Çınar, B. (2014). İkinci Dünya Savaşında Almanya’nın İki Cepheli Savaş Sorunu. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10(20), 149-197.
- Gönlübol Mehmet v.d (1987) *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Karpat, K. H. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi*. Güneş, A. (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kissenger, H. (2016). *Dünya Düzeni*. Gül, S. (Çev.). İstanbul: Boyner Yayınları.
- Kissenger, H. (2018). *Diplomasi*. Kurt, İ (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçak, C. (2010). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Koçlar, B. (2013). Türk Milliyetçiliği Düşüncesini Tanımlama ve Temellendirme Çalışmalarına Bir Örnek: Ergenekon Dergisi. *History Studies*, 5(2), 263-286.
- Kopuz, Sayı 3, Temmuz 1943 (Kapak).
- Landau, J. M. (1999). *Pantürkizm*. Akın, M. (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Macfie A.L. (1987). The Straits Question At The Postdam Conference: The British Position, *Middle Eastern Studies*, 23 (1), 75-82.
- Maity, A. B. (1954). The Problem of Turkish Straits. *The Indian Journal Of Political Science*, 15(2), 134-152.
- Mumcu, U. (2018). *40'ların Cadı Kazanı*. Ankara: um:ag.
- Semiz, Y. ve Toplu, G. (2019). Ege Adaları Tartışması ve Türkiye: II. Dünya Savaşı Süreci. *OPUS (Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi)*, 13 (19), 2381-2403.
- Sefercioğlu, N. (2011). Reha Oğuz Türkkan. *Türk Yurdu*, 31(283), (Erişim: 10.01. 2020) <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=474>
- Sefercioğlu, N. (2009). *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları:43.
- Sefercioğlu, N. (2008). *Türkçü Dergiler*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları:27.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2013). *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi. Cilt 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (1969). İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar. *Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi*, XXIV (3), 227-275.
- Oran, B. (1970) Türkiye'nin "Kuzeydeki Büyük Komşu" Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri, 1939-1970). *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 41-88.
- Özdoğan, G. G. (2001). "Turan"dan "Bozkurt"'a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztekin, (2018). 1944 Irkçılık-Turancılık Davası ve Basındaki Yansımaları. *Selçuk İletişim*, 11(1), 212-236.
- Öztürk, K. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Öztürkci, A.(2019). Tutarlılık Belirsizlik Skalasında Türkiye'nin Boğazlar Politikası (Mart 1945-Ekim 1946). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15 (29), 473-496.

- Sadak, N. (1945, Mayıs 11). “Sovyet Rusyanın Zaferi ve Avrupa Sulhu”, Akşam: 1-2.
- Simon, R. (1974). The Hashemite Conspiracy: Hashemite Unity Attempts, 1921-1958”. *International Journal Of Middle East*, 5(3), 314-327.
- Truman S. Henry (1968) *Hatıralarım*. Baban. C ve Tuğrul, S. (Çev.). Ankara: Ulusal Basımevi.
- Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Türkeş, A. (1975). *Milli Doktrin Dokuz Işık*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Türkeş, A. (1976). *Türkiye'nin Meseleleri*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Türkkan, R. O. (1975). *Tabutluktan Gurbete*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Weisband, E. (1974). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*. Kayabal, M. A (Çev.). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yalçın, H. C. (1941, Mayıs 5). “Hitlerin İki Ayı”, Yeni Sabah: 1-2.
- Yalman, A. E. (1941, Haziran 23). “Alman-Rus Harbi”, Vatan: 1,5.
- Yurt ve Dünya. (1944, Ocak). “Dördüncü Yılıımız”, 5(37), 4-5.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 133-160
ISSN: 1302-6879

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Azınlıkların Hukuki Durumu ve Maronit Azınlık Grubu
Legal Status of Minorities in the Turkish Republic of Northern Cyprus and Maronite Minority Group

• **Mustafa ERÇAKICA***

*Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Uluslararası Hukuk Anabilim Dalı, Lefkoşa/Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Asst. Prof., Bahçeşehir Cyprus University, Faculty of Law, Department of International Law, Nicosia/Turkish Republic of Northern Cyprus, mustafa.ercakica@baucyprus.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0197-1207

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 03/04/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 26/07/2020
Yayın Tarihi / Date Published: 30/09/2020

Atrf: Erçakıca, M. (2020). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Azınlıkların Hukuki Durumu ve Maronit Azınlık Grubu. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 133-160

Citation: Erçakıca, M. (2020). Legal Status of Minorities in the Turkish Republic of Northern Cyprus and Maronite Minority Group. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 133-160

Öz

Uluslararası hukukta asimile olmayı kabul etmiş grupların azınlık olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Azınlıkların kendi kimliklerini koruma yönünde bir bilinçlerinin olması gerekmektedir. Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşayan azınlıkların kendi kimliklerini koruma bilinçlerinin baki kaldığı görülmektedir. Üstelik bunu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nde hukuki statülerinin bulunmamasına rağmen başarmaktadırlar. Bu nedenle Kıbrıs'ın kuzeyindeki azınlıkların durumunun, konuyla ilgili uluslararası hukuk standartları da göz önünde bulundurularak tartışılması çok önem taşımaktadır. Çalışmada bu çerçevede önce tarihsel süreç içerisinde Kıbrıs'taki çoğunluk ve azınlık gruplar ele alınmıştır. Ardından KKTC ulusal hukuk düzeni çerçevesinde azınlıkların hukuki ve fiili durumları değerlendirilmiştir. Ulusal hukuka aktarılan uluslararası hukuk belgelerine de kısaca yer verilmiştir. Bu kapsamda adanın kuzeyinde Maronitler dışındaki azınlıklar da incelenmiştir. Son olarak da KKTC'de yaşayan Maronit isimli azınlık grubun hakları çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Farklı devletlerde azınlık gruplar olarak yaşayan Maronit isimli Arap Hıristiyanların durumuna odaklanmak ve KKTC'deki uygulamaya bakmak, hukuki açıdan ele alınmamış bir konu olduğu için, çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: KKTC, Azınlık Hakları, Maronitler

Abstract

Under the international law system today, it is impossible to accept the groups that have accepted to be assimilated by majority groups as minority groups. Minorities must have a consciousness to protect their own identities. It is seen that minorities living in the northern part of Cyprus achieved to protect their identities. Although there is no legal status under the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) legal system to protect these different identities, they achieve this. For this reason, it is essential to discuss the situation of minorities by taking the standards into consideration that had been set out for minority rights by international law. In this article, firstly, the majority and minority groups of Cyprus were discussed with a historical approach. Then, the legal and practical situations of minorities were evaluated under the framework of the TRNC legal system. International law documents that are transferred to national law are also briefly included. In this context, all of the minority groups who live in Northern Cyprus were examined. Finally, the Maronit minority group's rights and problems who live in the TRNC are dealt with in various aspects. Focusing on the situation of Arabic Christians named Maronites who live as minority groups in different states and looking at the practice in the TRNC are very important as it is a subject that is not legally addressed.

Keywords: TRNC, Minority Rights, Maronites

Giriş

Kıbrıs'ta 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti bilindiği gibi varlığını 1963 yılına kadar sürdürebilmiştir. 1963 yılında Kıbrıs'taki iki temel toplumdaki birisi olan Kıbrıslı Rumların, diğer temel toplum olan Kıbrıslı Türklere karşı saldırıları başladı ve Kıbrıslı Türklerin devlet mekanizmalarından dışlanması söz konusu oldu. Bu nedenle iki toplum arasında ayrışma yaşanmış, Kıbrıslı Türkler, kendi yönetimlerini sağlamaya çalışmıştı. Çatışmalar 1974 yılına kadar devam etti. 1974 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu belgelerinden olan 1959 tarihli Garanti Antlaşması'nın üçüncü maddesindeki garantörlük hakkına dayanarak, adaya müdahalede bulundu. Bu müdahalenin ardından Kıbrıs *de facto* olarak ikiye bölündü. Kıbrıs'ın güneyinde bugün uluslararası toplumca Kıbrıs Cumhuriyeti diye anılan, ancak sadece Kıbrıslı Rumlardan oluşan bir devlet bulunmaktadır. Adanın kuzeyindeyse Kıbrıslı Türklerden oluşan ve uluslararası toplumun Türkiye Cumhuriyeti dışındaki üyelerinin bir devlet olarak tanımamakta direndiği KKTC bulunmaktadır.

Yukarıda en kısa şekliyle özetlenen Kıbrıs'taki güncel durum değerlendirmelerinde ve Kıbrıs'taki soruna nihai bir çözüm arama çabalarında sık yapılan hata, Kıbrıs'ta yaşayan sadece iki temel toplumun, başka bir deyişle, Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların

üzerinde durulmasıdır. Oysa adanın hem kuzeyinde, hem de güneyinde başka azınlık gruplar da bulunmaktadır. Bu durum, adada aranan nihai çözüm çabalarının hiçbirinde de göz önünde bulundurulmamaktadır. Adada Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların dışında vatandaşların da olduğu 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasının ikinci maddesinde kabul edilmiş, ancak bu azınlıklarla ilgili bir betimleme yapılmamıştı. Yine aynı maddede onların iki temel toplumdaki birisine dahil olmayı seçmeleri zorunluluğu da ortaya konmuştu.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın ikinci maddesine bakıldığında burada Elen Cemaati'nden ve Türk Cemaati'nden bahsedildiği görülmekte, geriye kalan etnik veya dini azınlıklardan ise dini grup olarak bahsedilip, bunların anılan cemaatlerden birisine üye olmalarının istendiği anlaşılmaktadır. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nda bu şekilde pek üzerinde durulmayan azınlıkların KKTC'deki durumlarının nasıl olduğu incelenmeye değer bir konudur. Kıbrıs'ın kuzeyindeki tanınmamış devlet içerisinde yaşayan Kıbrıslı Türklerin dünyaya sesini duyurması, tanınmış devletlerin vatandaşlarına göre daha zordur. Görülen odur ki, bu devlet içerisinde yaşayan azınlıkların dünyaya sesini duyurması ise, daha da zordur. Buna rağmen, burada yaşayan azınlık grubu üyesi insanlar, kendi farklı kimliklerini ve kültürlerini koruma ve sürdürme bilincine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde yaşamaya devam etmektedir.

Bilindiği gibi uluslararası hukukta asimile olmayı kabul etmiş grupların azınlık olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü azınlıkların kendi kimliklerini koruma yönünde bir bilinçlerinin olması gerekmektedir. O halde, bu bilinçlerini koruduğu görülen Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşayan azınlıkların KKTC'deki statüsüne bakmak ve uluslararası hukukun azınlık hakları için çizdiği standartlarla karşılaştırma yapmak çok önem taşımaktadır.

1. Tarihsel Süreçte Kıbrıs'ta Yaşayan Çoğunluk ve Azınlık Etnik Gruplar

Konu derinlemesine ele alınmadan önce, Kıbrıs içinde yaşayan etnik ve dinsel farklı grupların ortaya konulması gerekmektedir. Bu sayede, adadaki toplumsal yapı ve çoğunluk grup ile azınlık grup ilişkileri daha kolay kavranabilecektir. Günümüzde Güney Kıbrıs'ta bulunan devlette Kıbrıslı Rumlar, Kuzey Kıbrıs'ta ise Kıbrıslı Türkler çoğunluğu oluşturan bir şekilde yaşamaktadır. Öte yandan eski çağlardan beri adada Kıbrıslı Rum olarak anılan ve

Hristiyan¹ olan nüfus ile Kıbrıslı Türk olarak anılan ve Müslüman olan nüfus, diğer etnik gruplara göre çoğunluğu oluşturmaktaydı. Özellikle adanın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedildiği yıl olan 1571'in ardından Anadolu'dan Kıbrıs'a yoğun bir nüfus göçü olmuştur (Altun ve Keser, 2013: 56).

1923'te Lozan Barış Antlaşması yapıldığında ve adadaki İngiliz idaresi herkesçe kabul edildiğinde, adadaki 300.000 civarı Kıbrıslı Rum, 65.000 civarı Kıbrıslı Türk bulunmaktaydı. Ayrıca adada Ermenilerin, Maronitlerin², Latinlerin³ ve Romanların da olduğu bilinmektedir (Keser ve Özdemir, 2017: 318-319). O dönemde 4.000 civarı Ermeni, 1.500 civarında da Maronit'in bulunduğu tahmin edilmektedir (Atasoy, 2011: 32). Lozan Barış Antlaşması'nın ardından adada bulunan bazı Müslümanların, yani bazı Kıbrıslı Türklerin Türkiye Cumhuriyeti'ne göç ettikleri görülmüştür. Adadaki yaşama bakıldığında, bu antlaşmanın ardından, Ermenilerin ticarete ve ekonomide önemli etkilerinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır (Keser ve Özdemir, 2017: 323. Altun ve Keser, 2013: 54).

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda adada 448.861 Kıbrıslı Rum, 105.494 Kıbrıslı Türk, 3.628 Ermeni, 2.000 Latin ve 2.752 Maronit'in olduğu görülmektedir (Bal, 2017: 10. Atasoy, 2011: 36. Keser ve Özdemir, 2017: 326). Bu dönemde Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türklerin adada kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti isimli devlette kurucu iki ortak etnik grup oldukları bilinmektedir. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın ikinci maddesinin birinci fıkrasına göre Elen Cemaati, Elen aslından ve ana dili Elence olan veya Yunan kültür ananelerini paylaşan veya Elen-Ortodoks Kilisesine mensup olan vatandaşları içine almaktadır. Aynı maddenin ikinci fıkrasına göreyse, Türk Cemaati, Türk aslından gelen ve ana dili Türkçe olan veya Türk kültür ananelerini paylaşan veya Müslüman olan bütün Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşlarını içine almaktadır. Üçüncü fıkra ise geriye kalan etnik veya dini azınlıklardan dini grup olarak

¹ Kıbrıs'ta Hristiyanlık ada tarihinin erken dönemlerinden itibaren buraya yerleşen Helen düşüncesine dayanan bir yapıda gelişmiştir. Bu doğrultuda, adadaki Hristiyan Kıbrıslı Rum nüfusun doğrultusunda, yani Helen-Ortodoks tarzında geliştiği görülmektedir; ancak unutulmamalıdır ki adada diğer bazı Hristiyan etnik gruplar da bulunmaktadır (Yıldırım, 2013: 2. Hristiyanlığın Kıbrıs'a gelişine ilgili özet bilgi için bkz: Bal, 2017: 9).

² Arap kökenli Hristiyan Katolik olan bu etnik gruba bazı kaynaklar Maruni olarak da yer vermektedir (Bal, 2017: 15. Maronitlerin tarihsel süreçteki geçmişi için bkz: Altun ve Keser, 2013: 53-55).

³ Bu azınlık grubunun Fransızlar ve Venediklilerden oluştuğu belirtilmekte, bazı kaynaklarda ise bunlar Latin Hristiyanlar olarak anılmaktadır (Altun ve Keser, 2013: 56).

bahsetmekte ve ilk iki fıkrada anılan cemaatlerden birisine üye olmalarını istemektedir⁴. Anayasanın anılan maddesinin yedinci fıkrasına göre evli bir kadın, kocasının mensup olduğu cemaate mensup kabul edilmekte, 21 yaşından küçük ve bekar kız veya erkek çocukların ise, babalarının mensup olduğu veya babanın bilinmediği ve evlatlık edinilmediği durumda, annenin mensup olduğu cemaate mensup kabul edilecektir. Anayasanın anılan hükmünde dini grup olarak bahsedilen bu gruplarla aslında dinsel azınlık gruplarını ve bunların yanında diğer azınlık gruplarını da kapsayacak şekilde, dinsel veya etnik azınlıkları kastettiğini kabul etmek gerektiği belirtilmektedir (Altun ve Keser, 2013:64).

1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde adadaki azınlık gruplarından adadaki iki asli gruptan birisine dahil olmayı seçmeleri istenince, o dönemde dinsel azınlık grupları olan Ermenilerin, Latinlerin ve Maronitlerin Kıbrıslı Rumların oluşturduğu asli gruba, yani anayasada geçtiği şekliyle Kıbrıslı Rum cemaatine dahil olmayı seçtikleri görülmektedir (Keser ve Özdemir, 2017: 325-326). Zaten 1974 yılında Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'ın kuzeyine, Kıbrıslı Rumların ise Kıbrıs'ın güneyine göç ederek tamamen ayrı bir şekilde yaşamaya başladıkları büyük göç olayında Ermenilerin ve Latinlerin neredeyse tamamı Güney Kıbrıs'a gitmiştir (Keser ve Özdemir, 2017: 325-326). Kıbrıs'a Haçlı Seferleri sırasında geldiği düşünülen Maronitler, Roma Katolik Kilisesi'ne mensuptur, ibadet ve ayinlerini ise Arapça gerçekleştirmektedir (Öksüz, 2018). Anılanlar dışında Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Romanlar da bulunmaktaydı. Gurbet olarak anılan Müslüman Romanların Kıbrıslı Türk toplumuna, Mandi olarak adlandırılan Hristiyan Romanların ise Rum toplumuna dahil olmayı seçtikleri görülmüştür⁵. Ada, yukarıda da bahsedildiği gibi, 1974 yılından sonra *de facto* olarak ikiye bölünmüştür. 1974 yılından itibaren Kıbrıslı Türk toplumu adanın kuzeyinde yaşamaya başlamış, 1983 yılında ise KKTC'yi kurduklarını ilan etmiştir. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nden adanın kuzeyine göçlerin de yaşandığı bilinmektedir. Böylece adanın kuzeyinde Kıbrıslı Türklerle yaşayan başka azınlık gruplar da oluşmuştur. Bu gruplar esas olarak Türkiye Cumhuriyeti'nden gelen ve Kıbrıslı Türklerle aynı dine mensup olan,

⁴ 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın Türkçe metni için bkz: http://www.parliament.cy/images/media/assetfile/Syntagma_TU.pdf (Erişim Tarihi: 09.03.2020). 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için ise bkz: file:///C:/Users/Asus/Downloads/SYNTAGMA_EN.pdf (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

⁵ *Kuzey Kıbrıs'ta Hristiyanlar Yarı Vatandaş*, başlıklı haber için bkz: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10146/kuzey-kibrista-hristiyanlar-yari-vatandas> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

aynı dili konuşan nüfus yanında, Maronitler ve Romanlar olarak görülmektedir.

1974'ün ardından Kıbrıs'ta nihai çözüme ulaşılacak için ortaya çıkartılan birçok çabada, ne Güney Kıbrıs'taki, ne de Kuzey Kıbrıs'taki azınlıklar üzerinde yeterli derecede durulmadığı iddia edilmektedir (Yitmen, 2017). Konuyla ilgili Birleşmiş Milletler (BM) Eski Genel Sekreteri *Kofi Annan*'ın ortaya koyduğu ve bütün dünyada Kıbrıs sorununun kapsamlı çözümüne ilişkin büyük yankı uyandıran *Annan Planı*'na bakıldığında, aslında bu planda birtakım düzenlemelerle Maronit, Ermeni, Latin ve diğer azınlıkların durumunun ele alındığı görülmektedir. Örneğin 'A. Kuruluş Anlaşması' bölümünün 'Temel Hak ve Özgürlükler' başlıklı dördüncü maddesinde Maronitler, Latinler ve Ermeniler gibi dini azınlıkların haklarının, uluslararası standartlara uygun biçimde güvence altına alınacağına yer verilmişti. Bu hakların temsil edilme, kültür, din ve eğitim haklarını da kapsayacağı belirtilmiştir. Benzer düzenlemeye *Annan Planı*'na Ek Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın "Temel Haklar" başlıklı 11. maddesinde de yer verilmiş, burada azınlıkların Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Avrupa Çerçeve Sözleşmesi'ndeki haklardan yararlandırılacağı düzenlenmişti⁶; ancak *Annan Planı* yapılan referandumda Kıbrıslı Türkler tarafından kabul edilirken, Rumlar tarafından reddedilmiştir. Bu nedenle de yürürlüğe girmemiş bir plan olarak kalmıştır.

2. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Azınlıklar

Yukarıda da anıldığı gibi Kıbrıslı Türklerin oluşturduğu KKTC isimli devlette Kıbrıslı Türkler'in yanında, Türkiye Cumhuriyeti'nden gelen kimseler, az sayıda kalan Maronitler ve Romanlar da vardır. Ermenilerin ve Latin nüfusun ağırlıklı olarak Güney Kıbrıs'ta yaşadıkları görülmektedir. Peki, bu kimselerin KKTC hukuk düzeni içerisindeki konumları nedir? Bu azınlık grupları adanın kuzeyinde nasıl yaşamaktadır? Bu soruların da incelenmesi gerekmektedir. Konuya KKTC hukuk düzeni açısından bakılmaya devam edildiğinde KKTC olarak kurulan bu tanınmamış devletin ulusal hukuk sistemi içerisindeki normlarda, anayasa da dahil olmak üzere, azınlıklarla ilgili herhangi bir düzenlemeye yer verilmediği görülmektedir (Dayıoğlu, 2015: 1). Anayasada sadece insan haklarıyla

⁶ 2004 yılında yapılan referandumla Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların referandumuna sunulan, Kıbrıslı Türklerin %64,91'i tarafından kabul edilirken, Kıbrıslı Rumların %75,38'i tarafından reddedilen *Annan Planı*'nın Türkçe metni için bkz: http://www.mfa.gov.tr/bm-kapsamli-cozum-planı-annan-planı_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 23.07.2020).

ilgili genel düzenlemeler bulunmaktadır. Bunların içinde en önemlisi, kuşkusuz, ayrımcılığın önlenmesiyle ilgili düzenlemedir. KKTC Anayasasında⁷ “Eşitlik” başlığını taşıyan 8. madde, bu kapsamda gündeme gelmektedir. Bu maddenin ilk fıkrasına göre, herkes, hiçbir ayırım gözetilmeksizin, Anayasa ve yasa önünde eşittir. Herhangi bir bireye, aileye, zümreye veya sınıfa ayrıcalık tanınması yasaktır. Aynı maddenin ikinci fıkrasına göre, KKTC devletinin organları ve yönetim makamları, bütün işlemlerinde yasa önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorunda olup, kimseye ayrıcalık yapamaz. Ekonomik bakımdan güçsüz olanların anayasa ve yasalar doğrultusunda sahip oldukları veya olacakları kazanımlar, bu madde ileri sürülerek ortadan kaldırılamaz. O halde azınlıklarla ilgili özel bir hüküm olmasa da anılan anayasal düzenlemeler doğrultusunda, KKTC içerisinde ve onun ulusal hukuk düzenine tabi olarak yaşayan azınlıkların da bu çerçevede ayrımcılığa maruz kalmaması gerektiği açıktır. Öte yandan, KKTC’de geçmiş yıllarda yapılmak istenen Anayasa değişikliğiyle ilgili çalışmalarda KKTC Anayasasına “Devlet, ülkede yaşayan azınlıkların bu niteliklerinden kaynaklanan haklarını yasa ile koruma altına alır” hükmünün eklenmesi teklif edilmiştir (Dayıoğlu, 2015: 2). Daha sonra bu değişiklik teklifi şu şekilde revize edilmiştir: “Azınlık Hakları 12A. Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıklara mensup kişiler, gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşamak, kendi dinlerini açıkça ilan etmek ve gereklerini yerine getirmek ve kendi dillerini kullanmak hakkından yoksun bırakılamazlar. Devlet, söz konusu hakların kullanımını sağlamak için gerekli koşulları yaratmakla yükümlüdür⁸.”

KKTC Anayasasında veya diğer yasal mevzuatta azınlıklarla ilgili özel bir düzenlemeye rastlanmamasının ardındaki neden şu şekilde açıklanmaktadır: 1974’te yaşananların ardından Kıbrıs’ın kuzeyinde homojen bir etnik grubun yaşadığı bir ‘Kıbrıslı Türk ulus devleti’ kurulması amacı vardı. Homojen bir topluma dayalı ulus devlet kurulması amacı doğrultusunda, azınlıkların göz önünde bulundurulmaması sonucu doğmuştur (Dayıoğlu, 2015: 4; Keser ve Özdemir, 2017: 335). Bu durumun akla gelebilecek bir diğer nedeni daha vardır. Bilindiği gibi Kıbrıslı Türkler 1963 yılından 1974 yılına kadar adada yaşanan etnik çatışmalar nedeniyle çok acı çekmiş,

⁷ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası’nın Türkçe ve İngilizce metinleri için bkznz: <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

⁸ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası Değişiklik Tasarısı tam metni için bkznz: http://www.turkhukusitesi.com/makale_1780.htm (Erişim Tarihi: 27.03.2020). Ancak söz konusu Anayasa değişiklikleri halk oylamasında reddedildiği için, yapılamamıştır.

ardından da KKTC'yi ilan etmiştir. Bu sefer de kendilerine uygulanan uluslararası ekonomik yaptırımlarla yüz yüze kalmıştır. Kıbrıslı Türkler bütün bu koşullar ve sorunlar altında varlığını sürdürmektedir. Ek olarak, adada nasıl bir nihai çözüme ulaşılabileceği bilinmemekte, çatışma sonrası dönem belirsizliği çok uzun süredir devam etmekte, birkaç yıl sonrasının belirsizliği ada hayatıyla ilgili uzun vadeli bütün planları etkilemektedir. Bütün bu nedenlerle Kıbrıslı Türklerin kendileriyle yaşayan azınlık grupların farklılıklarını göz önünde bulunduramamış olmaları mümkündür. Yine de istekli olunması halinde KKTC ulusal mevzuatındaki eksikliklerin yapılacak yasal değişikliklerle giderilmesinin önünde bir engel yoktur. KKTC hukuk sistemi açısından durum böyleyken KKTC Cumhuriyet Meclisi konuyla ilgili bazı önemli uluslararası hukuk metinlerini ulusal hukukuna aktarmıştır; ancak KKTC'nin tanınmamış bir devlet olduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda KKTC'de uluslararası hukuk metinleri ulusal hukuka aktarılsa da, söz konusu metinleri yaratan uluslararası örgütlere bir uluslararası hukuk süjesi olarak üye olamamakta, onlarla doğrudan bir ilişkiye girememektedir. Bu da çeşitli konularda uluslararası standartların yakalanması motivasyonunu düşürebilmektedir.

KKTC ulusal hukukuna aktarılan konu ile ilgili uluslararası antlaşmalar tespit edildiği kadarıyla şunlardır (Dayıoğlu, 2015: 2): BM Çocuk Hakları Sözleşmesi⁹, BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi¹⁰ ve BM Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme¹¹. Demek ki KKTC'nin ulusal hukukunda azınlıklara verilecek hakları bu kapsamlarda belirlemek gerekmektedir. Tabii ki bu noktada, KKTC Anayasası'nın "Uluslararası Antlaşmaları Uygun Bulma" başlıklı 90. maddesi aklı gelmektedir. Bu maddeye göre, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmaların yasa hükmünde olduğu görülmektedir. Demek ki, azınlıklarla ilgili ulusal hukuka aktarılan anılan uluslararası antlaşmalar, ulusal hukukta tıpkı yasalar gibi uygulanmalıdır. Öte yandan, KKTC'de yaşayan azınlık grupların hukuki olarak kabul edilmiş bir statülerinin veya özel koruyucu hükümlerinin

⁹ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Türkçe metni için bkz: https://www.unicef.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarınaDairSozlesme.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

¹⁰ Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi'nin Türkçe metni için bkz: http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin135.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

¹¹ Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme'nin Türkçe metni için bkz: http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin133.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

olmamasından dolayı farklı farklı sorunların doğduğu görülmektedir. Bu durumlardan ilki, miras bırakmaya ilişkindir. 2008 yılına kadar, Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumların vefat etmeleri halinde, burada yaşayan mirasçılarının bulunmaması durumunda malvarlıklarını adanın güneyinde veya başka bir devlette yaşayan mirasçılara bırakmaları mümkün değildi. Bu nedenle de söz konusu bu kişilerin malvarlıkları KKTC'ye intikal etmekteydi. KKTC yönetimi de kendisine kalan malları başka kişilere tahsis ediyordu. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bunun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 Numaralı Protokol'de kabul edilen mülkiyet hakkına aykırı olduğunu belirtmiştir¹². Bu kararın ardından 2008 yılında KKTC Bakanlar Kurulu yeni bir kararıyla bu yanlış uygulamayı gidermiştir. Kıbrıslı Türkler, başka ülkelerde yaşayan mirasçılarını miras bırakabiliyorken, KKTC'de yaşayan Kıbrıslı Rumlar açısından buna izin verilmiyordu. Bu uygulama, KKTC Anayasası'nın eşitliği düzenleyen ve ayrımcılığı yasaklayan sekizinci maddesine de aykırıydı (Keser ve Özdemir, 2017: 332).

Bir diğer sorun eğitim hakkına ilişkindir. Örneğin ilkokul eğitimini tamamlamış olan Kıbrıslı Rumlar için eğitimlerine devam etmemeleri ya da eğitim alabilmek için Güney Kıbrıs'a gitmeleri gibi bir ikilem doğmuştur. Güney Kıbrıs'ta eğitimini alan ve 18 yaşına gelen Rum kız çocuklarının, 16 yaşına gelmiş Rum erkek çocuklarının ve Maronitlerin tekrar adanın kuzeyine geçişlerine 1998'e kadar izin verilmediği görülmektedir¹³. Oysa KKTC'nin ulusal hukukuna aktarılan bir uluslararası hukuk belgesi olan BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ikinci maddesine göre, KKTC'de her çocuk, etnik kökenine, dinine veya diğer herhangi bir özelliğine bakılmaksızın, burada tanınan haklardan yararlanmalıdır. Anılan uluslararası hukuk belgesinin sağladığı en temel hak, 28. maddedeki fırsat eşitliği temelinde eğitim hakkıdır. Aynı zamanda anılan sözleşmenin sekizinci maddesinde çocuğun aile bağlarına müdahalede bulunulamayacağı düzenlenmiştir. Sözleşmenin birinci maddesine göre, 18 yaşın altındaki her birey çocuk kabul edileceği için, bu uygulamaya son verilmemesi aslında önemli hukuka aykırılıklar doğuracaktır.

¹² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kıbrıs v Türkiye, Başvuru No. 25781/94, 10 Mayıs 2001, prgrf. 267 ve 270. Kararın İngilizce metnine ulaşmak için bkz: http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/08/CASE_OF_CYPRUS_v_TURKEY.pdf (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

¹³ *Kuzey Kıbrıs'ta Hristiyanlar Yarı Vatandaş*, başlıklı haber için bkz: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10146/kuzey-kibrista-hristiyanlar-yari-vatandas> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

Azınlıkların durumuyla ilgili eğitim hakkını kapsayan ender iyileşme faaliyeti, 2005 yılında yaşanmıştır. KKTC Bakanlar Kurulu, burada yaşayan Kıbrıslı Rum ve Maronit kökenli ailelerin çocuklarına, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nın gözetim ve denetimi altında, özel statüde okullar açılması ile ilgili gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasına ilişkin bir karar almıştır. Bu kararda devlet okulları için geçerli olan asgari öğrenci sayısı şartının özel statülü okulların açılmasında ve kapatılmasında aranmayacağına da yer verilmiştir. Karara göre, açılacak okullarda yabancı dil kapsamına giren dersler hariç, öğrencilerin kendi ana dillerinde eğitim ve öğrenim görmeleri esastır. Ayrıca söz konusu bu okullarda Rum ve Maronit kökenli çocukların dışında, talep gelmesi halinde, bu kararda belirtilen ilke ve kurallar çerçevesinde, diğer etnik kökene sahip çocuklar da eğitim görebileceğine yer verilmiştir¹⁴. Başka bir Bakanlar Kurulu kararındaysa KKTC'deki Dipkarpaz isimli köyde, Rum ilkokulunun da yasal bir statüye kavuşturulmasına yer verilmiştir¹⁵. Bu çerçevede Dipkarpaz Rum Ortaokulu açılmıştır¹⁶.

Şu anda Kıbrıs'ta yaşayan Ermenilerin tamamı Kıbrıs'ın güneyinde yaşamaktadır. Bu durum, KKTC sınırları içerisinde bulunan Ermeni ibadethanelerinin kullanılmamasına ve dolayısıyla da bu ibadethanelerin bakımsız kalmasına yol açmıştır. Örneğin Alevkayası'nda bulunan *Surp Magar* Ermeni Manastırı bakımsızlıktan oldukça eskimiştir. Burada ayin yapılması için günümüzde bir yasak bulunmamaktadır. Buna rağmen binanın durumu nedeniyle ayin yapılması fiilen mümkün gözükmemektedir. Yine de umut veren bir gelişme olarak Avrupa Birliği'nin finanse edeceği restorasyon çalışmalarının 2020 yılı içinde başlaması planlanmaktadır¹⁷. Öte yandan, Lefkoşa'da bulunan Arabahmet Mahallesi'ndeki Ermeni Kilisesi 2012'de restore edilmiş, ardından da 2014 yılında burada Kıbrıs'ın güneyinden gelen Ermenilerin katıldığı bir ayin düzenlenmiştir¹⁸.

¹⁴ İlgili S-243-2005 numaralı ve 23 Mayıs 2005 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı için bkz: <http://95.0.174.26/bkkrarar/31269/detay> (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

¹⁵ İlgili T-1062-2004 numaralı ve 28 Haziran 2004 tarihli Bakanlar Kurulu Kararının metni için bkz: <http://95.0.174.26/bkkrarar/38545/detay> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

¹⁶ <https://www.gundemkibris.com/kibris/dipkarpaz-rum-ortaokulu-nun-aile-birliigi-baskani-kibrisli-h227768.html> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

¹⁷ *Ermeni Manastırı Sourp Magar'daki Yenilenme Çalışmaları 2020'da Başlayacak*, başlıklı haber için bkz: <http://www.cna.org.cy/WebNews-tr.aspx?a=c2c86f50f3744d7eaa9ca25a7f67f618> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

¹⁸ *Ermeni Kilisesi'nde 50 Yıl Sonra İlk Kez Arabahmet'te Ayin*, başlıklı haber için bkz: <http://www.yeniduzen.com/ermeni-kilisesinde-50-yil-sonra-ilk-kez-arabahmette-ayin-38056h.htm> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

Yukarıda da anıldığı gibi, KKTC’de az sayıda Kıbrıslı Rum da yaşamaktadır. Burada yaşayan Kıbrıslı Rumlar genellikle Dipkarpaz olarak anılan köyde bulunmaktadır. Buradaki Kıbrıslı Rum azınlık grubu, Maronitlerle ilgili bölümde daha ayrıntılı değinilecek bazı nedenlerle oy kullanıp kendi muhtarlarını seçememektedir. Daha da ilginç olan durum, bir muhtarı Güney Kıbrıs Rum Yönetimi hükümeti atarken, diğeri muhtarı da KKTC yönetiminin atamasıdır. Güney Kıbrıs’taki yönetim, bu atama işlemini *de facto* durumdan bağımsız olarak, hukuken, ada genelinde sahip olduğu ‘egemenlik’ hakkına dayandırmaktadır (Dayıoğlu, 2015: 7). Çünkü bilindiği gibi uluslararası toplum, şu anda *de facto* olarak Güney Kıbrıs’ta etkili otorite olan “Kıbrıs Cumhuriyeti” yönetimini, ada genelinde egemenlik hakkı olan tek meşru otorite olarak tanımlamaktadır. Kuzeyde yaşayan Kıbrıslı Rumlar açısından ise, her iki yönetimin de birbirlerinin atadıkları muhtarları tanımadığı bilinmektedir. Kıbrıslı Türklerin makamlarının atadığı muhtar Kuzey Kıbrıs’taki, Kıbrıslı Rumların yönetiminin atadığı muhtar ise Güney Kıbrıs’taki resmi işlemleri gerçekleştirebilmektedir¹⁹. BM Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme’nin 25. maddesine göre her vatandaşın oy verme hakkı bulunmaktadır. Bu bağlamda, Kıbrıslı Rumların ve aşağıda ayrıntılarıyla değinileceği gibi Maronitlerin, çoğunluk nüfustan farklı renkte bir KKTC Kimlik Kartı olsa da, vatandaşlar olarak oy kullanabilmeleri ve yerel yönetimlerini gerçekleştirecek muhtarlarını seçebilmeleri gerekmektedir.

KKTC açısından değerlendirilmesi gereken bir diğer azınlık grubu ise, genellikle Gurbet olarak adlandırılan Müslüman Romanlardır. Bu grup kimi zaman çingene veya ole olarak da anılmakta, ekonomik olarak dezavantajlı grupta bulunmaktadır. Ekonomik sorunlarla boğuşan Romanlar, çareyi yurt dışına ve Güney Kıbrıs’a göç etmekte bulmuştur²⁰. Müslüman Romanlardan Kuzey Kıbrıs’ta kalanlar, kendilerine ev verilmesine rağmen yerleşik hayata alışmamış, kendi kültürel ve geleneksel göçebe yaşamlarını sürdürmeye devam etmiştir (Keser ve Özdemir, 2017: 332-333). BM Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme’nin 27. maddesine göre azınlık gruplarının kendi kültürel haklarını kullanmaları

¹⁹ *Kuzey Kıbrıs’ta Hristiyanlar Yarı Vatandaş*, başlıklı haber için bkznz: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10146/kuzey-kibrista-hristiyanlar-yari-vatandas> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

²⁰ *Kuzey Kıbrıs’ta Hristiyanlar Yarı Vatandaş*, başlıklı haber için bkznz: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10146/kuzey-kibrista-hristiyanlar-yari-vatandas> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

engellenememektedir. Bu doğrultuda Romanların hayat tarzını sürdürmelerine izin vermek isabetli olacaktır.

Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Alevilerin ibadet özgürlükleriyle ilgili birtakım olumlu gelişmeler yaşanmıştır. KKTC Alevi Kültür Merkezi Cemevi ve Kültür Kompleksi faaliyete başlamıştır ve üyelerine yönelik çeşitli etkinlikler gerçekleştirdiği görülmektedir²¹. BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi'nin beşinci maddesi, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkını garanti altına almaktadır. Alevi gruba mensup kişilerin ibadethaneye kavuşturulması ve taleplerinin karşılanması uluslararası hukuk açısından yerinde bir uygulamadır.

Bu kısımda, KKTC ulusal hukuk sisteminde azınlıkların hukuki durumuna ve uygulamadaki genel sorunlara yer verilmiştir. Devam eden kısımlarda ise KKTC'de yaşanan azınlık gruplarının sorunlarına değinilmiştir. Bundan sonraki bölümde ise, çok özellikli bir durum ve konu başlığı itibarıyla çok geniş bir inceleme konusu olduğu için, Maronitlerin durumu, ayrı bölüm altında ele alınacaktır.

3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Maronit Azınlık Grubu

Maronit isimli azınlık grup açısından olay ele alındığında bu grubun Kıbrıs'ta yaklaşık 13 asırdır yaşamakta bulunmakta olduğu görülmektedir. Adaya esas olarak Lübnan'dan, ayrıca Kudüs ve Kuzey Suriye'den göç yoluyla Haçlı Seferleri sırasında gelen Katolik bir nüfus oldukları kabul edilen Maronitler, hem etnik hem de dinsel yönden azınlık özelliklerini barındırmaktadırlar; ancak, Maronit kelimesinin, etnisiteden ziyade, dinsel bir kimliğe işaret ettiği kabul edilmektedir. Maronitler, kendi kilise ve geleneklerini sürdürmüş bir Hıristiyan topluluğu olarak adada hala yaşamaya devam etmektedirler (Yıldırım, 2013: 2-3). Maronitlerin adada yaşanan çatışmalarda herhangi bir tarafta yer almaktan kaçındıkları gözlemlenmiştir. 1974'te Türkiye Cumhuriyeti'nin adaya gerçekleştirdiği müdahalenin ardından, Maronitlerin büyük çoğunluğunun Güney Kıbrıs'a göç ettiği bilinmektedir. Örneğin yoğunlukla yaşadıkları bir köy olan ve bugün Koruçam (*Kormakitis*) olarak anılan bölgede 1974 yılında 5.000 civarı Maronit yaşarken günümüzde neredeyse tamamı yaşlı nüfus olan 200 civarında Maronit yaşamaktadır (Keser ve Özdemir, 2017: 327). Bu azınlık grubun dinsel, dilsel, eğitim, seçme ve seçilme hak ve

²¹ <https://www.kktcakm.com/cemevi-insaatimiz/> (Erişim Tarihi: 14.03.2020) ve <http://www.detaykibris.com/kkctc-alevi-kultur-merkezi-cemevi-ve-kultur-kompleksinde-pazar-gunu-asure-lokmasi-yap-198696h.htm> (Erişim Tarihi: 21.08.2020).

özgürlüklerine ilişkin güncel durum nasıldır? Bunların incelenmesi gerekmektedir.

3.1.KKTC’de Maronit Azınlıkların Dilsel ve Dinsel Farklılıklarına İlişkin Hukuki ve Fiili Durum

Maronitlerin geleneksel dillerinin Arapça olduğu bilinmektedir. Ayrıca Sanna dili de onların kimliğinin bir parçasıdır. Yunancayı da çoğunlukla konuştukları bilinmektedir. Özellikle Kıbrıs’ın güneyinde yaşayan daha genç nüfus için Yunanca konuşmak önemlidir (Dayıoğlu, 2015: 3). Maronitler, dinsel farklılıkları gibi, dilsel farklılıklarını koruma bilinçleri, onların azınlık kimliklerini koruma bilinçlerini de göstermektedir. Arapça ve Eski Aramice (Maronit Arapçası) karışımı olarak anılan Sanna dili, bugün Maronitlerce kendi dilleri, tarihleri, geçmişleri olarak kabul etmekte ve bu dilsiz bir geleceklerinin olmayacağını belirtmektedirler. Sanna dili UNESCO tarafından yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan diller arasında kabul edilmiştir. 2019 verilerine göre bu dil bugün Kıbrıs’ta yaşayan 800 kişi tarafından konuşulmakta, özellikle Koruçam’da kullanılmaktadır. Sanna dilini konuşan en genç insanlar bugün 50’li yaşlarını sürmektedir. Sadece konuşulan bir dil olan Sanna’yı bugün kaybolmaktan kurtarmak için yazılı bir hale çevirme çabaları sürmektedir. Yazılı hale getirilerek kaybolması engellenmek istenmektedir (Apostolou, 2019). Konuya Maronitler açısından bakılmaya devam edildiğinde bugün KKTC’de hukuki statülerinin tıpkı diğer azınlıklar gibi oldukça belirsiz olduğu görülmektedir. Maronitlerin yaşadığı Koruçam’da bu etnik gruba hizmet eden bir kreş, okul gibi yapılanmalar yoktur. Dramatik olan gerçek zaten artık bunlara ihtiyaç duyan genç bir nüfusun da kalmamış olması, birçoğunun adadan ayrılmasıdır. Özellikle Koruçam’da yaş ortalaması yüksek bir kitle yaşamaktadır (Keser ve Özdemir, 2017: 328).

Koruçam’da *St. George* Katedrali, *St. George* Şapeli, *Fransiskan* Kardeşler Manastırı, *St. Maria* Şapeli ve *St. George* Şapeli gibi ibadethaneler bulunmaktadır. Bugün boş olan, sadece askeri bir kışla bulunan ve eskiden önemli Maronit yerleşim yerlerinden olan Özhan isimli köydeyse *St. Michel* Kilisesi vardır. Burada dönem dönem özel izinlerle ayınlar düzenlenebilmektedir. Köyde bir de *Archangel Michale* Kilisesi bulunmaktadır (Keser ve Özdemir, 2017: 328). Bilindiği gibi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, KKTC’deki insan hakkı ihlallerinin sorumluluğunu adadaki etkili otorite olarak Türkiye Cumhuriyeti makamlarını kabul ettiği için, Türkiye Cumhuriyeti’ne yüklemektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde Türkiye Cumhuriyeti aleyhine açmış olduğu

bir davada Maronitlerin ibadethaneleriyle ilgili iddiaları da gündeme getirmiştir. Adanın kuzeyine Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilen askeri müdahale nedeniyle oluşan *de facto* durumdan ötürü Maronitlerin din ve inanç özgürlüğünün kullanmasının engellenmesi sonucu da doğduğunu iddia etmiştir. Çünkü iddiaya göre bütün ibadethaneler erişilebilir halde değildir. Kıbrıs Cumhuriyeti'ne göre adada bulunan Türk askerleri nedeniyle seyahat özgürlüğü kısıtlanmaktadır. Bu durum, kutsal yerlere gidilememesi sonucunu da doğurmakta ve bu nedenle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğü" başlığını taşıyan dokuzuncu maddesini ihlal etmektedir²².

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu davadaki kararında, söz konusu maddenin Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumlar için ihlal edildiğine karar vermiştir. Çünkü Mahkemeye göre KKTC'deki Karpaz bölgesi için sadece tek bir papaz bulunmaktadır. Ayrıca Karpaz'da bulunan *Apostolos Andreas* Manastırı'na Kıbrıs'ın güneyinde yaşayanlar bakımından ulaşım adanın kuzeyi ve güneyi arasında geçişlere izin verilene kadar sağlanamamıştır²³. Mahkeme yine aynı kararında Maronitler için böyle bir ihlalin gerçekleşmediğini hüküm altına almıştır²⁴. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu'nun 2015 yılındaki raporunda da belirttiği üzere, 2013 yılının Ekim ayında, Kıbrıs'ın güneyindeki Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposunun ve KKTC'deki Baş Müftünün Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumları ve Kıbrıslı Türkleri birbirinden ayıran sınırı geçmelerini engelleyen ve uzun süre devam eden kısıtlamalar kaldırılmıştır (ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu 2015 Raporu: 1).

Kıbrıs'taki durumun ele alındığı en güncel rapor olan anılan belgede belirtildiğine göre 31 Ocak 2014 tarihi ile 31 Ocak 2015 tarihi

²² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kıbrıs v Türkiye, Başvuru No. 25781/94, 10 Mayıs 2001, prgrf. 243. Kararın İngilizce metnine ulaşmak için bkz: http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/08/CASE_OF_CYPRUS_v._TURKEY.pdf (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

²³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kıbrıs v Türkiye, Başvuru No. 25781/94, 10 Mayıs 2001, prgrf. 244-245. Kararın İngilizce metnine ulaşmak için bkz: http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/08/CASE_OF_CYPRUS_v._TURKEY.pdf (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

²⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kıbrıs v Türkiye, Başvuru No. 25781/94, 10 Mayıs 2001, prgrf. 247. Kararın İngilizce metnine ulaşmak için bkz: http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/08/CASE_OF_CYPRUS_v._TURKEY.pdf (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

arasındaki bir yılda Başpiskopos, KKTC’de bulunan *Apostolos Andreas* Manastırı’nda, Kıbrıs’ın güneyindeki hükümetin etkin kontrolü altındaki bölgede yaşayan 5.000 Kıbrıslı Rum’un katıldığı iki ayini yönetmiştir. Aynı rapora göre bu süreçte Baş Müftü Kıbrıs’ın güneyinde bulunan bölgede yer alan Hala Sultan Tekkesi’nde düzenlenen ve yüzlerce Kıbrıslı Türk’ün katıldığı dini törende imamlık yapabilmıştır (Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu 2015 Raporu: 1). Şubat 2014’te, adanın beş dini lideri olarak, yani Kıbrıs Kilisesi Başpiskoposu, Kıbrıs Baş Müftüsü, Maronit Başpiskoposu, Ermeni Başpiskoposu ve Latin Katolik Kilisesi Piskopos Vekili tarafından bir ortak bildiri yayımlanmış, bu doğrultuda dini liderlere ve kilise mensubu olmayan kişilere, 1974 yılından bu yana ilk kez adada ibadet için serbest dolaşım izni verilmiştir. BM 2013’ün Aralık ayı ortası ile 2014’ün Haziran ayı sonu arasında, adadaki her iki bölgeden 20.000’den fazla kişinin katıldığı 48 dini tören ve anma töreni yapılmıştır. Ayrıca, 98 iki toplumlu uyumu amaçlayan sivil toplum örgütünün bulunduğu bir etkinlik de gerçekleşmiştir. Rum Ortodoks Başpiskoposu ve Baş Müftü birkaç kez dini etkinlik ve törenlere birlikte katılmıştır (Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu 2015 Raporu: 1). Bu çerçevede, adadaki *de facto* durum çerçevesinde, dinsel hak ve özgürlüklere ilişkin konularda önemli adımların atıldığı görülmektedir.

Özetle, dinsel özgürlükleri ve ibadet hakları konusunda Maronitlerin herhangi bir engellemeyle karşılaşmadığı görülmektedir. *qurbano* ayini, vaftiz ayini, konfirmasyon ayini, rahip takdisi veya hasta yağlama ayini gibi ayinlerini bir engellemeyle karşılaşmadan yaptıkları görülmektedir (Yıldırım, 2013: 14). Maronitler herhangi bir birimden izin almadan ibadetlerini gerçekleştirmektedir. Güney Kıbrıs’tan ibadet için gelecek olan Maronitlerinse 10 gün önceden KKTC makamlarına başvuruda bulunması gerekmektedir (Keser ve Özdemir, 2017: 331). İbadet için başvuru süreci Kıbrıs’ta bulunan BM Barış Gücü Misyonu aracılığıyla koordine edilmektedir.

3.2. Kıbrıs’ın Kuzeyinde Maronit Azınlıkların Vatandaşlık Durumu, Seçme ve Seçilme Hakları

KKTC sınırları içerisinde yaşayan Kıbrıslı Rumların ve Maronitlerin vatandaşlıkları bulunmasına rağmen uygulamada özellikle Kıbrıslı Türklerle eşit vatandaş sayılmadıkları görülmektedir. Örneğin Kuzey Kıbrıs’ta yapılan cumhurbaşkanlığı, genel seçimler veya belediyeler için yapılan yerel seçimlerde aday olamamakta, seçmen olarak oy kullanamamaktadırlar. İlginç olan durum, bu

kişilerin adanın güneyinde bulunan devlette oy kullanabilmeleridir. Bu garip, eşine rastlanmamış ve açıklaması zor uygulama sonucunda, Kıbrıs'ın kuzeyinde bulunan Maronitlerin ve Rumların sürekli ikamet hakkına sahip, seçme ve seçilme hakkı bulunmayan, yarı vatandaş gibi bir statülerinin bulunduğu görülmektedir (Dayıoğlu, 2015: 4-5; Yitmen, 2017). KKTC'de doğup büyüyen bu iki azınlık gruba ait bireylerin böyle bir haktan mahrum kalması, anlaşılması güç bir durumdur. Aslında bu durumun bir nedeni olarak, tatmin edici olmasa da, akla şu açıklama gelebilmektedir: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na göre Kıbrıslı Türk veya Kıbrıslı Rum toplumlarına ait olmayan etnik gruplar, bu iki toplumdaki birisine ait olmayı seçecekti. Maronitler de Kıbrıslı Rum toplumuna katılmayı seçmişlerdi. Bu doğrultuda, ilerleyen süreçteki fiili uygulama, Güney Kıbrıs'taki seçimlerde oy kullanabilmeleri, Kuzey Kıbrıs'taki seçimlerde kullanamamaları yönünde gelişmiş gibi gözükmektedir. Bu azınlık gruplarına ait bireylerin vatandaşlık durumu incelendiğinde de ortaya ilginç bir durum çıkmaktadır. KKTC kimlik kartları Kıbrıslı Türkler için pembe, kuzeyde yaşayan Kıbrıslı Rumlar ve Maronitler için ise mavi renktedir. Ayrıca üçüncü devletlerin vatandaşları için ise beyaz renkte kimlik verilmektedir. Adalet ve İçişleri Bakanlığı tarafından dönemin Bakanlar Kurulu'na sunulan 6 Eylül 1974 tarih ve 433/74 sayılı önergede, KKTC'de yaşayan Rumlara ve Maronitlere verilecek kimlik kartlarından bahsedilmiş ve ardından da “diğer yabancı uyruklular için...” gibi bir ifade kullanılmıştır. Bu durumda ortaya çıkan tabloya göre, Kıbrıslı Türklerle yaşayan Rumlar ve Maronitler aslında “yabancı uyruklu” gibi görülmektedir. 10 Eylül 1974'te Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Bakanlar Kurulu tarafından alınan bu doğrultudaki kararı ile, uygulama bu iki azınlık grubuna ait bireylere farklı renkte kimlik kartı verilmesi uygulaması gelişmiştir (Dayıoğlu, 2014: 34-35)²⁵.

Kimlik kartı uygulaması bu şekilde özetlendikten sonra Maronitlerin seçme ve seçilme hakkıyla ilgili hukuki metinlere bakıp durumun neden bu şekilde olduğu anlaşılmaya çalışıldığında, KKTC Yüksek Seçim Kurulu'na ait kararlara değinmek kaçınılmaz olmaktadır. Bu Kurul, henüz Kıbrıslı Türklerin oluşturdukları devletin

²⁵ Ayrıca bkz: <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=38602> (Erişim Tarihi: 26.03.2020). Konuyla ilgili bakış açısının bu azınlık grubuna ait bireyleri yabancı gibi kabul etme yönünde olduğunu gösteren bir de Yüksek Mahkeme kararı bulunmaktadır: KKTC Yüksek Mahkemesi'nin 19 Mart 1985 tarihli, 51/1984 numaralı, Yabancı Tanımı-Rum ve Maronitlerin Yabancı Tanımına Girmesi-Banka Havalesi ile Döviz Transferi konulu kararı için bkz: <https://mahkemeler.net/cgi-bin/yenikararara3.aspx> (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

adını KKTC olarak belirlemedikleri 1979 yılında aldığı bir kararında, 1976 tarihli Seçim ve Halkoylaması Yasası'na ve bu yasanın sırasıyla Seçmen Nitelikleri ve Seçilebilme Nitelikleri başlıklarını taşıyan 8. ve 9. maddelerine atıfta bulunmuştur²⁶. Yüksek Seçim Kurulu kararına göre, kararda atıfta bulunulan yasa KKTC'de yaşayan Rum ve Maronit köylerinde yerel seçimlerin yapılmasına olanak vermemektedir. Bu nedenle de, ilgili kişilerin yaşadığı bölgelerde yerel seçimler yapılamamıştır²⁷. Yine KKTC Yüksek Seçim Kurulu, 1986 yılında ayrı bir karar daha almıştır. Yine aynı yasaya atıfta bulunan Kurul, tüm çabalara rağmen bu çalışmanın yazarı tarafından ulaşılamayan 11 Nisan 1986 tarihli bir Başbakan yazısından bahsetmektedir. Karara göre bu yazıda, Rum ve Maronitlerin seçimlere katılmak istemedikleri saptaması yer almaktadır. Bu nedenle KKTC'deki Rum ve Maronitlerin yaşadığı yerlerde tıpkı önceki seçimler gibi, Haziran 1986'daki yerel seçimler de yapılmamıştır. Karara göre 1 Haziran 1986'da yapılacak seçimlerde Rum ve Maronitlerin sakin olduğu seçim çevrelerinde, yerel seçimlerin yapılmasına veya onların oy kullanmasına yasal olanak olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir²⁸.

Kurul, 1993 yılında Rum ve Maronit olanlar dışındaki KKTC vatandaşlarının seçmenlerin kaydedildiği formlara yazılacaklarını ve sandık seçmen listelerine kaydedileceklerini belirtmiştir. Böylece KKTC'de yaşayan Rumların ve Maronitlerin yine seçmen listelerine kaydedilmemesi uygulaması devam etmiştir²⁹. Belirtilmesi gerekir ki, Yüksek Seçim Kurulu'nun yukarıda anlatılan kararlarında atıf yapılan ilgili yasaya ve bu yasanın maddelerine bakıldığında, söz konusu azınlık etnik gruplarına ait kişilerin seçme ve seçilme hakkını kullanamayacağı sonucuna nasıl varıldığını anlamak mümkün değildir. İlgili maddelerde böyle bir yasağa ilişkin herhangi bir düzenleme yoktur. Kararlardan da bu değerlendirmeye neden varıldığı

²⁶ 5/1976 numaralı Seçim ve Halkoylaması Yasası'nın metnine ulaşmak için bkz <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).

²⁷ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu'nun 12/1979 sayılı kararına ulaşmak için bkz: <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/yskkararinetin.aspx?pkey=55> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

²⁸ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu'nun 11/1986 sayılı kararına ulaşmak için bkz: <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/yskkararinetin.aspx?pkey=125> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

²⁹ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu'nun 9/1993 sayılı kararına ulaşmak için bkz: <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/yskkararinetin.aspx?pkey=153> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

anlaşılamamaktadır. Bu konudaki değerlendirmeye daha açıkça yer verilmesinin daha uygun olacağı kanaati oluşmaktadır³⁰.

Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Maronitlerin buldukları köylerde genel ve belediye seçimlerinde oy kullanması mümkün olmasa da, kendi muhtarlarını seçebilmeleri için 2005 yılının beklenmesi gerekmiştir. Dikkat çeken husus bu seçimin diğer bölgelerdeki seçimlerden farklı olarak KKTC Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılmasıdır³¹. Bu seçime rağmen, Güney Kıbrıs'taki yönetim seçimi kabul etmediğini belirterek, yine de bir muhtar atamış, bu durum ise Maronitlerin eleştirisini toplamasına neden olmuştur (Dayıoğlu, 2015: 8). Son olarak 24 Haziran 2018 yerel seçimleri de Kuzey Kıbrıs Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılmış olup, seçilen Maronit muhtar ve azalar, belgelerini dönemin dışişleri bakanı Kudret Özersay'dan almışlardır³². Karpaşa (*Karpasha*) olarak anılan ve buradaki evlerin daha çok askeri lojman olarak kullanıldığı görülen köyde de çok az sayıda Maronit'in yaşamaktadır. Bu köyde muhtarın hala KKTC hükümeti tarafından atandığı görülmektedir (Keser ve Özdemir, 2017: 332).

3.3.KKTC'de Maronit Azınlıkların Yaşam Koşullarına, Yerleşimlerine ve Mülklerine İlişkin Durum

Güney Kıbrıs'ta yaşayan Maronitleri temsil eden bir milletvekili, her dönem için Kıbrıs Cumhuriyeti Meclisinde görev yapmaktadır. 2020 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin parlamentosunda

³⁰ KKTC Yüksek Seçim Kurulu'nun tarihine ve karar numarasına yer verilmeyen, ancak Yüksek Seçim Kurulu'nun resmi internet sayfasında yer alan başka bir kararı ise, konu bakımından ilginç bir örnektir. Bu kararda, Girne'de ikamet eden Maronit bir kişi, oğlunun Girne seçmen kütüklerine seçmen olarak kaydedilmesi için başvuruda bulunduğu anlaşılmaktadır. Kurul, bunun üzerine re'sen KKTC yurttaşı olan Rum ve Maronit kökenli kişilerin seçimlerde oy kullanıp kullanamayacakları konusunu gündemine almıştır. Kurul, verdiği kararda başvuranın KKTC Anayasası'nın "Yurttaşlık" başlığını taşıyan 67. maddesine göre KKTC Kimlik Kartı sahibi olduğunu belirtmiştir. Karara göre bu kişinin oğlu da, aynı anayasa maddesi doğrultusunda, babası aracılığıyla KKTC vatandaşı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, başvuranın oğlu, seçimlerde oy kullanabilecektir. KKTC Yüksek Seçim Kurulu'nun burada değinilen ancak karar numarası veya tarihi verilmeyen kararına ulaşmak için bknz: <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/yskkararimetin.aspx?pkey=346> (Erişim Tarihi: 29.03.2020). Bu karar doğrultusunda aklı, KKTC'de azınlıkların yerleşmiş olduğu bölgeler dışında yaşayanların seçme haklarını kullanabilecekleri gelmektedir.

³¹ <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a243658.aspx> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

³² <http://www.yeniduzen.com/maronit-muhtar-ve-azalar-goreve-basladi-104038h.htm> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

Maronitler adına bulunan vekil *Yiannakis Moussas*'tır³³. Önceki milletvekili olan *Antonis Haji Roussos* görevde bulunduğu sırada adadaki Maronitlerin birliklerini ve varlıklarını koruyabilmek için bugün KKTC sınırları içerisinde olan köylerine geri dönmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bugün Kuzey Kıbrıs'ta bulunan ve dört önemli Maronit köyü olarak kabul edilen Koruçam, Karpaşa, Özhan ve 1974 yılından sonra boşaltılmış bir köy olan Gürpınar isimli yerleşim birimlerinin uyumlu bir şekilde yönetilmesi gerektiğini belirtmiş, tek bir belediye başkanlarının olmasını istediklerini ifade etmiştir; ancak bu yönde bir gelişme yaşanmamıştır³⁴.

Özhan isimli köyde yaşayan son Maronit'in de hayatını yitirmesiyle buradaki nüfusları ne yazık ki sıfırlanmıştır (Altun ve Keser, 2013: 60). Maronitlerin özellikle Güney Kıbrıs'a gidenlerin bu anılan köylere dönerek bir arada yaşamaya başlamaları gerektiği, aksi durumda kimliklerini ve etnik grup olarak varlıklarını kaybedecekleri düşünülmektedir (Altun ve Keser, 2013: 56). Öte yandan Karpaşa'da çeşitli restorasyon ve bakım çalışmaları başlatılmıştır. Çeşitli kiliselerde de Amerika Birleşik Devletleri ve BM Kalkınma Programı'nın katkılarıyla restorasyon çalışmaları yapılmıştır. KKTC yönetimi Koruçam'daki sokak ve cadde isimlerini İngilizce, Türkçe ve Rumca olarak yeniden düzenlemiştir. Ayrıca Maronit Kültür Merkezi³⁵ de 3 Mart 2012 tarihinde kurulmuştur (Keser ve Özdemir, 2017: 329-330). Aslında KKTC'de diğer bölgelerde yaşayan vatandaş ya da yabancılardan daha dezavantajlı duruma sokan bir olay, belediyelerle ilgili olarak yaşanmıştır. KKTC'de Belediyeler Yasası 2008 yılında değişikliğe uğramış, ardından da Koruçam ve Karpaşa köyleri hariç, bütün yerleşim birimleri belediyelere bağlanmıştır. Bu iki köy ise, iki yıl gibi bir süre herhangi bir belediyeye bağlanmamış, bu durum devamlı ihmal edilmişti. Tahmin edilebileceği gibi, bu durum

³³ Güney Kıbrıs'ta yaşayan Latinlerin vekili *Antonella Mantovani*, Ermenilerin vekili ise *Vartkes Mahdessian*'dir. Temmuz 2020 itibariyle güncel olan Kıbrıs Cumhuriyeti milletvekili listesi için bknz: <http://www.parliament.cy/tr/composition/contact-mps> (Erişim Tarihi: 23.07.2020).

³⁴ *4 Maronit Köyü Tek Belediye Olsun*, başlıklı haber için bknz: <http://www.yeniduzen.com/4-maronit-koyu-tek-belediye-olsun-52563h.htm> (Erişim Tarihi: 11.03.2020). Anılan köylerle ilgili ayrıntılı bilgi için bknz: Bal, 2017: 19.

³⁵ Koruçam'da bulunan eski Maronit ilkokulunun binasının Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın işbirliğiyle restore edilip, burasının bir Maronit Kültür Merkezi olarak 2011 yılında açıldığı görülmektedir. Bu kültür merkezinde Maronit kültürüne, diline ve tarihine ilişkin dil kursları ve kültür faaliyetleri gerçekleştirilecektir. Burada bir de müze bulunmaktadır. Bu, Maronit etnik grubunun azınlık hakları açısından çok büyük bir öneme sahiptir (<http://www.yeniduzen.com/kormacite-maronit-kultur-merkezi-18073h.htm> Erişim Tarihi: 19.03.2020).

sonucunda burada yaşayan kişiler çöp toplanması gibi en basit belediye hizmetlerinde bile sorun yaşamaktaydı. 2010 yılında gecikmeli olarak Lapta Belediyesi'ne bağlanması, bu köyde yaşayan nüfus bakımından ayrımcılığı ortadan kaldırmıştır³⁶. Hiç kuşkusuz, bu bölgelerde yaşayan insanların ekonomik durumlarının çok iyi olmaması ve nüfusun yaş oranının yüksekliği, onlara yardım edilmesini gerektirmektedir. Koruçam'da yaşayan yaşlı nüfusa BM'nin adada bulunan barış gücü misyonu ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi gıda ve çeşitli diğer malzemeler ulaştırarak, insani destekte bulunmaktadır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nden gönderilen yardımlar da Maronitlere BM barış gücü misyonu aracılığıyla ulaştırılmaktadır³⁷. Bu yardımlar Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs arasında geçiş kapılarının açık olmadığı 2003 öncesi dönemlerde de ve Covid-19 nedeniyle geçiş kapıların kapalı olduğu aylarda da yapılmıştır³⁸. Geçiş kapılarının kapalı olduğu durumlarda BM barış gücü askerlerinin yardım malzemelerini iletmeyi sürdürmesinin hukuki zemini, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasında yapılan, 1975 tarihli Nüfus Mübadelesi Antlaşması'na dayandırılabilir. Bu antlaşmanın dördüncü maddesi, adadaki barış gücü misyonu çalışanlarına adanın kuzeyindeki Rum köylerine ve yerleşim birimlerine ulaşma hakkı tanımaktadır. Hatta anılan antlaşmanın ikinci maddesi Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs'ın kuzeyinde bulunan Kıbrıslı Rumlara her türlü yardımda bulunmasına da izin vermektedir³⁹.

2017 yılında KKTC bu gönderilen yardım malzemelerinin gümrük işlemleri kapsamına dahil edilmesine yönelik bir karar, 2018

³⁶ *Ayrılm Yok*, başlıklı haber için bkz: <http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=48962> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

³⁷ <https://unficy.org/about> (Erişim Tarihi: 23.07.2020). *Maronitler de Yardımları Aldı*, başlıklı haber için bkz: <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/maronitler-de-yardimlari-aldi-h41517.html> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

³⁸ <https://haber.kibris.com/kktde-yasayan-rum-ve-maronitlere-yardimlar-normal-sekilde-ulasiyor.-1431-2020-04-15.html> (Erişim Tarihi: 24.07.2020). BM barış gücü misyonu, Güney Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Türkleri de ziyaret ederek, karşılaştıkları sorunları çözmelerinde yardımcı olmaya çalıştıklarını belirtmiştir. *UNFICYP Delivers Humanitarian Supplies to Maronite Communities* başlıklı haber için bkz: <https://unficy.org/unficy-delivers-humanitarian-supplies-maronite-communities> (Erişim Tarihi: 24.07.2020).

³⁹ 1975 tarihli Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nın metnine ulaşmak için bkz: https://mfa.gov.ct.tr/?wpfb_dl=174 (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

yılında da bu kararını iptal eden yeni bir karar almıştır⁴⁰. Ekonomik olarak çok ileri seviyede olmayan ve genel olarak yaşı yüksek bireylerden oluşan bu azınlık grup düşünüldüğünde, ilk kararın iptal edilmesinin yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Anılan bölgelerde yaşayan ve bakıma muhtaç kişiler ise, kimi zaman Filipin, Vietnam, Hong Kong ve Hintli kimseleri, bakımlarını sağlamaları için bakıcı olarak yanlarında çalıştırmaktadır. Bakıcıların masrafları Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından finanse edilmekte, kayıtları Güney Kıbrıs'ta tutulmakta, sosyal sigortaları orada yatırılmaktadır. Bu durum ise KKTC açısından kayıt dışı bir durum oluşturmakta ve yönetim bu kayıt dışı durumu gidermeye çalışmaktadır (Altun ve Keser, 2013: 60).

Bugün Kıbrıs'ın kuzeyinde genç Maronit nüfusu sıfıra inmiştir. Koruçam'da yaşayan ve eğitime ihtiyaç duyan son çocuk olan kişi de 22 Ağustos 1999 tarihinde köyünden ayrılmıştır. Bu kişi adada bulunan iki devletin de başkenti olan Lefkoşa'nın güneyindeki bir okula devam etmiştir. Şu anda bölgede eğitim ihtiyacı olan genç bir çocuk olmadığı yönünde bilgi mevcuttur. Öte yandan bilindiği gibi Kıbrıs'ın güneyinde bulunan yönetim geri dönmek isteyen Maronitlere maddi destek sağlamaktadır. Bu kapsamda bazı Maronitler başvurularında bulunmuştur⁴¹. Hem Maronitlerin terk etmiş oldukları bölgelerde pek yaşam sürdürme şansı kalmamış olması, hem de buralardaki altyapı faaliyetlerinin geliştirilmeye muhtaç olması, geri dönüşleri geciktirici unsurlardır. Ayrıca adadaki sorunun temelini oluşturan mülkiyet sorunu kapsamında, Maroniler tarafından terk edilen mülklerin mülkiyeti veya kullanım hakkının başkalarına verilmiş olması durumunda, burada oluşacak uyuşmazlığın nasıl aşılacağı da bir sorundur. Çünkü aşağıda değinilecek olan KKTC Hazinesinin Kontrolünde Olan Maronitlere Ait Malların Sahiplerine Geri Verilmesi isimli Bakanlar Kurulu kararı, şu anda başkasının kullanımında olmayan mülklere ilişkindi. Ayrıca günün sonunda daha yoğun bir geri dönüş yaşanırsa, hiç kuşkusuz, önceleri dinsel azınlık grubu olarak anılan, ancak etnik köken olarak bir azınlık grubu oluşturan bu kişilerden eğitim almak isteyenlerin eğitim hakkı da göz

⁴⁰ Anılan TE(K-I)314-2018 numaralı ve 13 Nisan 2018 tarihli Bakanlar Kurulu Kararının metni için bknz: <http://95.0.174.26/bkkrar/14600/detay> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

⁴¹ <http://www.yeniduzen.com/50-60-yeni-basvuru-108911h.htm> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

önünde bulundurulmalı, döndükleri bölgelerde onlar için gerekli okullar kurulmalıdır (Altun ve Keser, 2013: 58)⁴².

Maronitlerin 1974 yılında terk ettikleri mülkleriyle ilgili olumlu bir gelişme 2004 yılında yaşanmıştır. Bilindiği gibi, KKTC Anayasası'nın 159. maddesine göre, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ilan edildiği tarihte terk edilmiş bulunan veya yasanın bu tarihten itibaren terk edilmiş veya sahipsiz olarak niteleyeceği taşınmaz malların bina ve tesisleriyle, tapuda nasıl kayıtlı olduğu önemli olmadan KKTC'nin mülkiyetinde sayılması söz konusudur. Maronitlere ait olan ancak KKTC hazinesinin kontrolünde olan mülklerle ilgili bir kararı KKTC Bakanlar Kurulu almıştır. 28 Haziran 2004 tarihli bu kararın başlığı KKTC Hazinesinin Kontrolünde Olan Maronitlere Ait Malların Sahiplerine Geri Verilmesi'dir. İlgili karara göre sahipleri tarafından terk edildiği için, kamu yararına yönelik olarak daha iyi kullanılması amacıyla el konulan, Maronitlere ait olan ve Koruçam isimli köyün sınırlarına dahil olan mülkler, Maronit dışındaki kimselerin kullanımında olan evler hariç olmak üzere, mülk sahiplerine geri verilecektir⁴³. Bu karar, adada hala büyük bir kısmı çözülmeyi bekleyen ve 1974 yılında yer değiştiren Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasında uyuşmazlık konusu olan mülkiyet sorunu çıkmazının en azından kullanılmayan Maronit mülkleri bakımından aşılması için olumlu bir adım olmuştur.

Sonuç

KKTC'nin tanınmamış olması ve uygulanan ambargolar Kıbrıslı Türklerin dünyaya entegre olması açısından olumsuzluklar doğurmaktadır. Bu durum, azınlıklar da dahil olmak üzere, adanın kuzeyindeki herkesi etkilemekte, mülkiyet sorunu, terk edilen bölgeler, azınlıkların ibadethaneleri gibi birçok noktada etkisini göstermektedir. Çalışmada bu kapsamda önce tarihsel süreç içerisindeki çoğunluk ve azınlık gruplar ele alınmıştır. Ardından, KKTC ulusal hukuk düzeni çerçevesinde azınlıkların hukuki ve fiili durumları değerlendirilmiş, ulusal hukuka aktarılan uluslararası hukuk belgelerine yer verilmiştir. Bu kapsamda adanın kuzeyinde Maronitler

⁴² Ancak unutulmamalıdır ki, 23 Nisan 2003 tarihinde Güney Kıbrıs ile Kuzey Kıbrıs sınır kapıları açılınca, beklenti Güney Kıbrıs'tan kuzeye geçen Maronitlerle, adanın kuzeyindeki Maronit nüfusunun artmasıydı; ancak yaşanan süreçte bunun tersi olmuştur. Kuzey Kıbrıs'taki Maronit nüfusunun 2003 yılından 2015 yılına kadar olan azalmaya ilişkin sayısal veriler için bkz: (Dayıoğlu, 2015: 4)

⁴³ T-803-2004 numaralı ve 21 Mayıs 2005 tarihli Bakanlar Kurulu Kararının metni için bkz: <http://95.0.174.26/bkkrar/38256/detay> (Erişim Tarihi: 19.03.2020). Bazı Maronitlerin bu kapsamda terk ettikleri mülklerine dönmek için az sayıda başvuruda buldukları bilinmektedir (Altun ve Keser, 2013: 65).

dışındaki azınlıklar da incelenmiştir. Son olarak da KKTC’de yaşayan Maronit isimli azınlık grubun hakları çeşitli yönlerden ele alınmıştır. KKTC yetkililerinin, adanın kuzeyinde Kıbrıslı Türkler dışında var olan diğer etnik ya da dinsel grupların dini uygulamalarına veya ibadetlerini yönelik genel bir engelleyici bir tavrı olmadığı görülmektedir. Adanın kuzeyinde günümüzde yaşayan bir Ermeni azınlık grubundan söz edilemese de, geçmişten kalan ibadethanelerinin korunmasına gerekli özen de gösterilmelidir. Maronitlerin de ibadethaneleri korunmalıdır.

Maronitlerin Sanna dilinin yok olmasının önlenmesi için gerekli çalışmaların yapılması, seçme ve seçilme hakları dahil, vatandaşlıktan kaynaklanan bütün haklarını kullanmalarının sağlanması gerekmektedir. Özellikle Maronit nüfusta geri dönüşün yaşanması durumunda, bu bölgelere gerekli altyapı, bakım onarım ve eğitim hizmetlerinin sağlanması gerekecektir. KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı’nın gözetim ve denetimi altında, özel statüde okullar açılması kararı çok yerinde bir karardır. Maronitlerin buldukları köylerdeki muhtar ve azaları seçmelerine olanak tanınması da olumlu bir gelişmedir. Kıbrıs’ın kuzeyinde yaşayan Gurbetlerin kültürlerini korunmaya ve onlara saygı gösterilmeye devam edilmesi, uluslararası hukukun da bir gerekliliğidir. Adadaki durumun taraflardan hiçbirini memnun etmediği, sık sık bir plan çerçevesinde yeni çözüm arayışına girmeleri nedeniyle açıktır. Bu durumda bulunacak olan nihai çözümün adadaki bütün etnik, dinsel ve dilsel grupları göz önünde bulundurarak oluşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

- 4 Maronit Köyü Tek Belediye Olsun, <http://www.yeniduzen.com/4-maronit-koyu-tek-belediye-olsun-52563h.htm> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).
- 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, http://www.parliament.cy/images/media/assetfile/Syntagma_TU.pdf (Erişim Tarihi: 9.03.2020).
- 1960 Republic of Cyprus Constitution, file:///C:/Users/Asus/Downloads/SYNTAGMA_EN.pdf (Erişim Tarihi: 14.03.2020).
- 1975 Nüfus Mübadelesi Antlaşması, https://mfa.gov.ct.tr/tr/?wpfb_dl=174 (Erişim Tarihi: 26.03.2020).
- Altun, I. ve Keser, U. (2013). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Unutulan Barış Elçileri; Maruniler, Yapılanlar ve

- Yapılmayanlar Üzerine Kesitsel Bir Barış. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2(Kıbrıs Özel Sayısı-III), 52-75.
- Ayırım Yok, <http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=48962> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).
- Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu 2015 Raporu, https://www.uscirf.gov/sites/default/files/Cyprus%202015_Turkish.pdf (Erişim Tarihi: 28.03.2020).
- Annan Planı, http://www.mfa.gov.tr/bm-kapsamli-cozum-plani-annan-plani_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 23.07.2020).
- Apostolou, N. 2019. Sanna: A Language Written for the First Time. <http://www.bbc.com/travel/story/20190214-sanna-a-language-written-for-the-first-time> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).
- Atasoy, A. (2011). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8(15), 29-62.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Kıbrıs v Türkiye*, Başvuru No. 25781/94, 10 Mayıs 2001, http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/08/CASE_OF_CYPRUS_v._TURKEY.pdf (Erişim Tarihi: 27.03.2020).
- Bakanlar Kurulu Kararı (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti), S-243-2005, 23 Mayıs 2005, <http://95.0.174.26/bkkarar/31269/detay> (Erişim Tarihi: 27.03.2020).
- Bakanlar Kurulu Kararı (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti), T-803-2004, 21 Mayıs 2005, <http://95.0.174.26/bkkarar/38256/detay> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Bakanlar Kurulu Kararı (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti), T-1062-2004, 28 Haziran 2004, <http://95.0.174.26/bkkarar/38545/detay> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Bakanlar Kurulu (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti), TE(K-I)314-2018, 13 Nisan 2018, <http://95.0.174.26/bkkarar/14600/detay> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- Bal, R. (2017). Kıbrıs'ta Azınlıklar ve KKTC'nin Bölünmüş Azınlığı: Maronitler. *Akademik Bakış Dergisi*, 61, 8-25.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarınaDairSozlesme.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2020).
- Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin135.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

- Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme*,
http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin133.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2020).
- Dayıoğlu, A. (2014). *Kuzey Kıbrıs'ın "Ötekileri": Rumlar, Maruniler, Romanlar, Aleviler, Kürtler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dayıoğlu, A. (2015). Maronites in North Cyprus. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2689537#references-widget (Erişim Tarihi: 27.03.2020), 1-14.
- Ermeni Kilisesi'nde 50 Yıl Sonra İlk Kez Arabahmet'te Ayin*,
<http://www.yeniduzen.com/ermeni-kilisesinde-50-yil-sonra-ilk-kez-arabahmette-ayin-38056h.htm> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).
- Ermeni Manastırı Sourp Magar'daki Yenilenme Çalışmaları 2020'da Başlayacak*,
<http://www.cna.org.cy/WebNews-tr.aspx?a=c2c86f50f3744d7eaa9ca25a7f67f618> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).
- <https://haberkibris.com/kktcde-yasayan-rum-ve-maronitlere-yardimlar-normal-sekilde-ulasiyor.-1431-2020-04-15.html> (Erişim Tarihi: 24.07.2020).
- <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=38602> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).
- <http://www.detaykibris.com/kktc-alevi-kultur-merkezi-cemevi-ve-kultur-kompleksinde-pazar-gunu-asure-lokmasi-yap-198696h.htm> (Erişim Tarihi: 21.08.2020).
- <https://www.gundemkibris.com/kibris/dipkarpaz-rum-ortaokulu-nun-aile-birligi-baskani-kibrisli-h227768.html> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).
- <https://www.kktcakm.com/cemevi-insaatimiz/> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).
- <http://www.parliament.cy/tr/composition/contact-mps> (Erişim Tarihi: 23.07.2020).
- <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a243658.aspx> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).
- <https://unficyp.unmissions.org/about> (Erişim Tarihi: 23.07.2020).
- <http://www.yeniduzen.com/50-60-yeni-basvuru-108911h.htm> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).
- <http://www.yeniduzen.com/kormacite-marunit-kultur-merkezi-18073h.htm> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).
- <http://www.yeniduzen.com/marunit-muhtar-ve-azalar-goreve-basladi-104038h.htm> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

- Keser, U. ve Özdemir, M. (2017). Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler, Maruniler ve Gurbetler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 42(35), 317-344.
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası*, <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası Değişiklik Tasarısı*, http://www.turkhukuksitesi.com/makale_1780.htm (Erişim Tarihi: 27.03.2020).
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, 19 Mart 1985, 51/1984, Yabancı Tanımı-Rum ve Maronitlerin Yabancı Tanımına Girmesi-Banka Havalesi ile Döviz Transferi*, <https://mahkemeler.net/cgi-bin/yenikararara3.aspx> (Erişim Tarihi: 27.03.2020).
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu, 12/1979*, <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/yskkararmetin.aspx?pkey=55> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu, 11/1986*, <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/yskkararmetin.aspx?pkey=125> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu, 9/1993*, <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/yskkararmetin.aspx?pkey=153> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu*, <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/yskkararmetin.aspx?pkey=346> (Erişim Tarihi: 29.03.2020).
- Kuzey Kıbrıs'ta Hristiyanlar Yarı Vatandaş*, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10146/kuzey-kibrista-Hristiyanlar-yari-vatandas> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).
- Maronitler de Yardımları Aldı*, <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/maronitler-de-yardimlari-aldi-h41517.html> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).
- Seçim ve Halkoylaması Yasası, 5/1976*, <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx> (Erişim Tarihi: 16.03.2020).
- Öksüz, A. (2018). Kim Bu Maronitler? *Milli Gazete*. Erişim: <https://www.milligazete.com.tr/makale/1759127/adnan-oksuz/kim-bu-maronitler> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

- UNFICYP Delivers Humanitarian Supplies to Maronite Communities*,
<https://unficy.unmissions.org/unficy-delivers-humanitarian-supplies-maronite-communities> (Erişim Tarihi: 24.07.2020).
- Yıldırım, M. (2013). Kıbrıs Maruni Topluluğu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13(1), 1-21.
- Yitmen, E. D. (2017). Maronitlerin Statüsü Ne Olacak?. *Kıbrıs Gazetesi*. Erişim:
<https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/maronitlerin-statusu-ne-olacak-h23241.html> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 161-174
ISSN: 1302-6879

**Gurluların Var Olma Mücadelesinde Bir Dönüm Noktası:
Âhengerân Savaşı (400/1010-1011)***
*A Turning Point in the Struggle of Existing of the Ghurids:
The Battle of Agangaran (400/1010-1011)*

• **Vural ÖNTÜRK***

*Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van / Türkiye.
Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van / Turkey.
vuralonturk@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9590-8243

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 11/05/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 07/07/2020
Yayın Tarihi / Date Published: 30/09/2020

Atrf: Öntürk, V. (2020). Gurluların Var Olma Mücadelesinde Bir Dönüm Noktası: Âhengerân Savaşı (400/1010-1011). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 161-174

Citation: Öntürk, V. (2020). A Turning Point in the Struggle of Existing of the Ghurids: The Battle of Agangaran (400/1010-1011). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 161-174

Öz

Gurlular 552-612/1157-1216 yılları arasında Gazne ve Herat sınırlarında bulunan Afganistan'ın dağlık bölgesinde bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Bu devletin kuruluşundan önce hanedana mensup şahsiyetlerin bölgede federatif bir şekilde hüküm sürdükleri bilinmektedir. Bağımsızlığa giden süreç yaklaşık olarak iki yüz yıl sürmüştür. X. asrın ortalarından itibaren Gur hanedan üyelerinin komşu devletlerle birtakım mücadelelere giriştikleri görülmektedir. Bunlardan ilki Gazneliler Devleti'dir. 352/963 yılında Gazne şehrinde Alptegin tarafından temelleri atılan bu devlet, Sebüktegin zamanında sağlam temeller üzerine oturtulmuş ve teşkilatlı bir yapıya bürünmüştür. Mahmud b. Sebüktegin'in hüküm sürdüğü yıllar ise (388-421/998-1030) Gazneli Devleti'nin en parlak dönemini ihtiva etmektedir. Gurlu-Gazneli münasebetlerinin Sebüktegin'in iktidarı zamanında başladığı, kaynaklardan anlaşılmaktadır. Karşılıklı ilişkilerin pek de dostane bir hal almadığı bu dönem ve yaşanan savaşlar Gur bölgesinin doğu kısmının Gaznelilerin hâkimiyeti altına geçmesi ile neticelenmiştir. Ancak Sultan Mahmud döneminde Gurluların itaatten çıkmaları iki devleti bir kez daha karşı karşıya getirmiş ve yeni bir mücadele safhası başlamıştır. Gurlu-Gazneli askerî harekâtlarının en somut örneklerinden biri olarak sayılabilecek Âhengerân Savaşı, neticeleri itibarı ile her iki devlet için de en önemli savaşlardan biridir. Bu çalışmada zikredilen savaşa giden süreç ve bu savaşın sonuçları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gurlular, Gazneliler, Âhengerân Savaşı, Gazneli Mahmud, Muhammed b. Sûrî.

Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen, danışmanlığını Doç. Dr. Abdullah DUMAN'ın yürüttüğü *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi* başlıklı doktora tezinden üretilmiş olup Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SDK-2019-7767 kodlu proje ile mali olarak desteklenmiştir.

Abstract

Between the years 552-612 / 1157-1216, the Ghurids established an independent state in the mountainous region of Afghanistan, located on the borders of Gazna and Herat. It is known that personal figures belonging to the dynasty prevailed in the region before the establishment of this state. The process leading to independence took approximately two hundred years. It is seen that the members of the Gur dynasty have engaged in some struggles with the neighboring states since the middle of the X century. One of them is the Ghaznavid State. This state, whose foundations were laid in 352/963 in Gazna city by Alptegin, was built on solid foundations in the time of Sebüktegin and took on an organizational structure. The period that Mahmud b. Sebüktegin (388-421/998-1030) ruled is the brightest period of the Gazneli State. According to the sources it is understood that the relations between the Ghurids and the Ghaznavids started in the time of Sebüktegin's rule. This period, when the mutual relations did not become very friendly, and the wars that took place resulted in the eastern part of the Gur region, which came under the domination of the Ghaznavids. However, during the reign of Sultan Mahmud, disobedience of the Ghurids brought the once again a new struggle phase the two states. When taking into consideration the result of The Battle of Âhangaran, which can be considered as one of the most concrete examples of the Ghurids-the Ghaznavids military operations, it was one of the most important battles for both states. In this study, the process leading to the war mentioned and the results of this war were evaluated.

Keywords: The Ghurids, The Ghaznavids, The Battle of Agangaran, Mahmud of Ghaznavid, Muhammed b. Suri.

Giriş

Tarihte Gur bölgesi hakkında aktarılan bilgilerde işaret edilen kasaba ve kalelerin bugün mevcut olmayışı coğrafi olarak kesin bir tanım yapmayı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte kaynaklardan elde ettiğimiz çıkarımlara göre Gur bölgesi, Afganistan dâhilindeki Helmand¹ Vadisi ile Herat² kenti arasında kalan toprakların bir kısmına

¹ Bu isim dönemin diğer kaynaklarında *Hidmend*, *Hindemend*, *Hindmind* gibi farklı şekillerde zikredilmektedir. Bkz.: (el-Belâzurî, 2002: 571; *Hudûdü'l-Âlem*, 2008: 26; İstahrî, 2015: 214; İbn Hordazbih, 2008: 51).

² Ebûbekir Tihriânî, Herat adında iki yer isminin olduğunu, bunlardan birisinin Afganistan'daki meşhur Herat şehri olduğunu ise bugünkü İran'da tarihî bir şehir ve bu şehrin merkezi olan Yezd ilinin Babek adlı yerleşim yerlerine bağlı bucaklardan biri olduğunu aktarmaktadır. Konumuzun geçtiği Herat, bugünkü Afganistan sınırları içerisinde, ülkenin kuzey batısında bulunmaktadır. Afganistan'ın batısında bulunan Herîrûd ırmağının kenarında çok eski dönemlerde kurulmuştur; adına çivi yazılı Eski Farsça kitâbelerde Haraiva, Avesta'da ve Grekçe metinlerde Aria, Areia şeklinde rastlanır. Batlamyus ve diğer Grek coğrafyacıları, bereketli Herîrûd vadisinde bulunan şehirler arasında Herat'tan da bahsederler. Büyük İskender'den sonra bu bölge Aria'daki İskenderiye adıyla anılır. Sâsâniler döneminde idarede söz sahibi olan dihkân ve merzûbânların yönettiği Herat, sınırda yer almasından dolayı bazen el

tekabül etmektedir (Yâkût el-Hamevî, 1977: IV, 218). Bölge toprakları bugün Hazaristan³ olarak adlandırılmaktadır. *Târih-i Sistan* adlı eserde Sâm b. Nerîmân tarafından imar edildiği söylenen (Bahâr, 1381: 66) Gur bölgesi tanım olarak; Herat'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Garcistan'ın güneydoğusu, Cüzçân, Ferahrûd, Herîrûd⁴ ve Murgâb⁵ nehirlerinin yöresindeki alanları ifade etmektedir. Hamdullah Müstevfi, Gur'un merkezi olarak Âhengerân⁶ vilâyetini zikretmektedir. Onun nakillerinden anlaşıldığına göre dördüncü iklimde bulunan Gur'un otuz köyü vardır. (Le Strange, 1919: 152; Siddiqui, 1996: XIV, 207; Dames, 1997: IV, 825). Büyük çoğunluğu engebeli arazilerden müteşekkil olan Gur bölgesinde dağların yüksekliği ortalama 3500 metre civarındadır. Bu yükseklik doğuda Hindukuş-Pamir taraflarına doğru gittikçe artmaktadır (Bosworth, 2002: XI, 399).

Gurlular Devleti'nin başkenti Fîrûzkûh'tur. Fîrûzkûh önceden Gur dağları, günümüzde ise Hazara dağları olarak adlandırılan bölgede XII. asırda tesis edilmiş gayet korunaklı bir şehirdir. Bu şehir kuruluş zamanındaki kısa bir süre hariç, yıkılışına kadar Gurlular Devleti'nin asıl payitaht merkezi olmuştur (el-Cüzçânî, 1342: I, 332; Ebû'l-Fidâ, 1740: 466; Raverty, 1881: I, 339; Hourcade, 1999: IX, 636; Pappel, 2007: XXI, 36; Köprülü, 1978: 655). Ana merkez olarak kullanılan Fîrûzkûh'un yanı sıra Gurluların batıya doğru ilerleyişleri netice-

değiştiren önemli bir askerî merkezdi. Hz. Osman döneminde sulh yolu ile İslâm topraklarına katılmıştır. Bkz.: Ebûbekir Tihriânî, 2001: 203; Uslu, 1998: XVII, 215.

³ Afganistan'da, Hazara ismi, Hirmend ve Tarnak vadilerinin doğu ve batı taraflarındaki dağlık alanda bulunan kavme verilen addır. Hudutları doğuda Hindukuş ve Kûh-i Baba'ya kadar, batıda Herat civarına ve Harûd vadisine kadar gider; bununla birlikte bu mıntikanın batı kısmı kabilelerine Çahar Aymâk ismi verilir ve Hazaralardan din ve dil itibarı ile ayrılırlar; zira Çahar Aymâklar Sünnî olup Türkçe konuşurlar; hâlbuki Hazaralar Şi'îdirler ve Farsça konuşurlar. Bunlar da asılları itibarı ile çeşrelerinin de gösterdiği gibi, Türk-Moğol ırkına mensupturlar. Hazara ismi şüphesiz, Türkçe ming ("bin") kelimesinin Farsçaya tercümesidir ve Moğol istilâ ordularının biner kişilik birlikleri ile alakadardır. Bütün bu araziye, sakinleri dolayısıyla Hazaristan yahut Hazaracat yani "binler" ismi verilmektedir. Bkz.: (Dames, 1998: V, 447-448; Yazıcı, 2011: XXIX, 484).

⁴ Kaynağını Gur ve Gazniyan arasındaki bölgeden alırdı. Herat bölgesinde tarımsal sulamada kullanılmaktaydı. Şehir içindeki birçok hayır kurumu ve kamu binasının da su ihtiyacı buradan karşılanmaktaydı. Herat şehrine adeta hayat vermekteydi. Bkz.: (*Hudûdü'l-Âlem*, 2008: 26).

⁵ Kaynağını Bâmiyân ve Gur dağlarından alan Murgâb Nehri Garcistan'dan geçerek Herat ve Merv şehirlerini sulardı. Bkz.: (Hâfız Ebrû, 1349: 27).

⁶ Herîrûd'un yukarı kesimlerinde halen bu adı taşıyan köy olmalıdır. Bkz.: (Aka, 1973: XXVII, 179). Bu konuda Bosworth ise Âhengerân adının merkezi Asya'nın diğer bölümlerinde de bulunduğunu, örneğin Taşkent ve Andican arasında böyle bir yer olduğunu bildirmektedir. Bkz.: (Bosworth, 1961: VI/2, 120, d.n. 12).

sinde 540/1145'da Bâmiyân, 569/1173-1174'da da Gazne ele geçirildi. Hanedan üyelerinin yöneticiliğine tayin edildiği bu iki şehir Gurlular bünyesinde özerk bir görünüm sergilemekteydi (Cüzcânî, 1342: I, 349; İbn Havkal, 2014: 341; Raverty, 1881: I, 364; Le Strange, 1919: 210, 212; Hourcade, 1999: IX, 637-638; Tarzi, 1988: III, 657-661; Barthold, 1990: 361; Bakır, 2004: 235; Yörükân, 2013: 374; Higuchi-Barnes, 1995: 287).

Gurlular hakkındaki bilgilerin tarih kitaplarında netleşmeye başladığı dönem Melik Muhammed b. Sûrî (388-401/998-1011) ile başlamaktadır. Bu arada Gurluların bütün yönleri ile tespit edemediğimiz dönem X. asır, Afganistan bölgesinde Gazneliler Devleti'nin de kuruluş sürecini içine almaktaydı. 366-387/977-997 yılları arasında Gazneli tahtında Sebüktegin bulunuyordu. Onun birkaç defa Gur dağlarına sefere çıktığı ve bölgeyi tamamen hâkimiyeti altına alamasa da en azından vergiye tâbi tuttuğu anlaşılmaktadır: Sebüktegin tahta geçer geçmez ilk olarak Büst üzerine yürüdü. Burası Togan Tegin adlı bir Türk emîrin hâkimiyeti altındaydı. Ancak o, şehri Baytüz adlı başka bir Türk gûlama kaptırmış ve bunun sonucunda da Sebüktegin'den yardım istemişti. Büst'e gelerek Baytüz'ü yenilgiye uğratan Sebüktegin, Togan Tegin'in bir oğlunu rehine olarak göndermesi ve ayrıca yıllık yüz bin dinar vergi ödemesi koşuluyla şehri tekrar kendisine teslim etti. Ancak Togan Tegin sözünde durmayıp vergisini ödemesince Sebüktegin onu yenilgiye uğratarak Büst şehrini ele geçirdi (367/978). Daha sonra da Toharistân, Zemindâver, Bâmiyân, Doğu Gur ve KUSDÂR⁷ bölgelerine kadar hâkimiyet sahasını genişletti (al-Utbi, 1868: 26-29; İbnü'l-Esîr, 1986: VIII, 591; Cüzcânî, 1342: I, 329; Hamdullah Müstevfi, 1387: 313; Şebânkâreî, 1376: 36; Mîrhând, 1338: IV, 59; Hândmîr, 1333: II, 367-368; Avfi, 1324: 99; Muhammed Nazım, 1931: 30; Bayur, 1987: Merçil, 2007: 8; Bosworth, 2008: IV, 166; Merçil, 2009: XXXVI, 262; Durak, 2000: 16; Adalıoğlu, 2017: IV, 381).

Sebüktegin her ne kadar kuvvetli ve fiilen bağımsız hareket etse de gerçekte Sâmanî Devleti'ne bağlıydı. Bu arada Sâmanî Devleti'nin önde gelen iki Türk kumandanı Ebû Ali Simcûrî⁸ ve Fâik el-Hassâ⁹ kuvvetlerini birleştirerek Buhârâ'ya¹⁰ hâkim olmak istediler.

⁷ Mekrân'ın kuzeydoğu sınırlarında ve Hint hududu yakınlarında bulunmaktadır. KUSDÂR bölgesine Tûrân ismi de verilmektedir. (Le Strange, 1919: 408-410).

⁸ Babası Ebû'l-Hüseyn Simcûrî'den sonra Sâmanîler tarafından Horasân sipehsâlârlığına getirilen Türk kumandan. Bkz.:(Merçil, 2009: 263).

⁹ Ebû Ali'nin Horasân sipesâlârlığı yaptığı dönemde Herat yönetimi ile sorumlu Türk kumandan. Bkz.: Mîrhând,, 1338: IV, 59).

Sâmânî Hükümdarı II. Nûh (365-387/976-997) çareyi Sebüktegin'den yardım istemekte buldu. Nihayetinde Sebüktegin bu Türk kumandanları yenilgiye uğratarak Emîr II. Nûh'u büyük bir tehlikeden kurtardı (384/994). Bunun sonucunda da kendisine Belh¹¹ Toharistân, Bâmiyân, Gur ve Garcistan'ın idaresi verildi (al-Utbi, 1868: 207-218; Gerdizî, 1327: 369-374; Köymen, 2011: I, 46; Duman, 2013: 195; Merçil, 2008, 10; Güner, 2007: 228).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Melik Muhammed b. Sûrî'nin Gur tahtına çıkmasından evvel, bölgenin Gazneli tabiiyetini kabul ettiği görülmektedir. Esasen bu tarihten itibaren Gurlu-Gazneli münasebetleri de başlamıştır. Melik Muhammed b. Sûrî'nin Gur emîrliğine geçişi esnasında Gaznelilerde de Mahmud b. Sebüktegin kardeşi İsmail'i yenilgiye uğratarak tahta geçmiş bulunuyordu (388/998) (al-Utbi, 1868: 207-218).

Cüzcânî, Ebû'l-Hasan el-Heysen b. Muhammed-i Nâbi'nin *Kısâs-ı Sâni* adlı eserinden istifadeyle Melik Muhammed b. Sûrî'nin Gurlu tahtına geçmesinin ardından bölge topraklarını hâkimiyeti altına aldığını kaydetmektedir. Yine Cüzcânî, Muhammed b. Sûrî'nin bazen Sultan Mahmud'a itaat ettiğini bazen de isyancı bir şekilde davranarak inatçı bir ruh hali sergilediğini, haraç ve silah göndermeyi reddettiğini bildirmektedir (Cüzcânî, 1342: I, 329). *Tabakât-ı Nâsiri*'de geçen bu ifadeler de Gurluların Sebüktegin döneminden başlamak üzere Sultan Mahmud döneminde de Gaznelilerin vassalı olduğu sonucunu çıkarılmaktadır.

Sûrî bir müddet sonra tamamen Gazneli tabiiyetinden ayrılarak bağımsız hareket etmeye, her fırsatta Gaznelilere karşı düşmanlık sergilemeye başladı. Onun bu tutumunda sahip olduğu asker sayısı ve güçlü kaleleri önemli rol oynuyordu. Sultan Mahmud bu durumdan oldukça muztarıptı. Muhammed b. Sûrî'nin güvencesinin yüksek rakımlı Gur dağları olduğunun farkındaydı (al-Utbi, 1868, 362; İbnü'l-

¹⁰ Zerefşân ırmağının aşağı havzasındaki büyük sahada yer alır; bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almaktadır. Şehrin denizden yüksekliği 220 metredir. Kara ikliminin tesiri altında olup kışları soğuk, yazları çok sıcaktır. Şehir 54/674 yılında Muâviye'nin Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyâd tarafından fethedilmiştir. Sâmânîler devrinde şehrin tarihini yazan Nerşahî ve aynı sıralarda Buhârâ'ya gelen İstahrî, İbn Havkal ve Makdisî gibi coğrafyacılar tarafından şehir, ayrıntılı bir şekilde anlatılarak büyük bir ilim ve kültür merkezi olduğu belirtilir. Bkz.: (Şeşen, 1992: VI, 363).

¹¹ Belh şehri Amuderyâ'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ Dağı'nın eteğinde kurulmuştur. Adını eski Farsçada Bahtriş, Avesta'da Bahti ve Grekçe-de Baktra şeklinde geçen Baktres'ten alır. Belh 42/662-663 ya da 43/664 yılında Kays b. Heysen tarafından fethedilerek İslâm topraklarına katılmıştır. Bkz.: (Yazıcı, 1992: V, 410).

Esîr, 1987: IX, 179; Mîrhând, 1338: IV, 785; Hândmîr, 1333: II, 601; Cüzçânî, 1342: I, 329).

Sultan Mahmud ile Muhammed b. Sûrî Arasında Gerçekleşen Âhengerân Savaşı (400/1010-1011)

Gazneliler ile Gurlular arasında kendi tarihlerinin birçok safhasında önemli mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadelelerin Gazneli hükümdarı Sebüktegin dönemindeki safhasını kaynakların sunduğu ölçüde aktarmaya gayret ettik. Sultan Mahmud dönemine gelindiğinde ise iki taraf arasında yaşanan savaşlar kaynaklarda daha kesin bir biçimde yerini almıştır. Bu savaşlardan ilki ve en önemlilerinden birisi de az sonra ele alacağımız Âhengerân Savaşı'dır. Sebüktegin'in Doğu Gur bölgesini Gazneli tahakkümüne katarken pek fazla zorlanmadığı görülmektedir. Mamafih Gurluların kayıp tarihi olarak adlandırabileceğimiz X. asra dair yeni belgelerin ortaya çıkarılması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Sultan Mahmud Hindistan seferlerini gerçekleştirdiği esnada Gurlu galesi ile de uğraşmak durumunda kaldı. Nitekim böylesine nazik bir süreçte Gurlular Muhammed b. Sûrî önderliğinde yol kesmekte, itaatsiz davranmakta ve Gazneli kervanlarına saldırıp halkı rahatsız etmekte idiler. Gazneliler nezdinde Gurluların yapmış olduğu bu fenalıklar hazmedilemez bir hal aldı. 401/1010 yılında gerçekleştirilen sekizinci Hint seferinden sonra Sultan Mahmud Gurlulara savaş açtı. Utbî eserinde savaşın sebebini Gurluların kabilelerin yolunu kesmelerine, halka zulmetmelerine ve itaatten çıkmalarına bağlamaktadır. Müellif devam eden cümlelerinde şu ifadelerle yer vermektedir:

Bir gün Sultanın aklına Gur diyarı geldi. Kendi kendine “şuradaki dinsiz köpekler gözcüler bırakıyor, kabilelerin, yolcuların yollarını kesiyorlar. Halka zulmediyorlar. Bizi saymıyorlar. Zorbalık gösteriyorlar. Bütün bu köpeklikleri yerlerinin sarplığına güvenerek yapıyorlar. Nedense biz de bunlara bir şey yapmadık. Bunları böyle bırakmak doğru değil. Bunların haklarından gelmek gerektir. Bunlara karşı bir gazve açmalıyız” dedi. Kararını verdi ve emretti. Süvari, piyade birçok asker toplandı. (al-Utbî, 1868: 362-363).

Aynı konuda İbnü'l-Esîr ise; “Gur toprakları Gazne'ye komşu idi. Gurlular yol kesiyor ve yollardan emniyeti kaldırıyorlardı. Yurtları korkunç ve dağlık bir bölgede, dar ve yüksek geçitlerde yer alıyordu. Yol kesip soygun yaptıktan sonra buralara gelip kapanıyorlar ve yollarının zorluğundan istifade ediyorlardı” demektedir (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 179).

Kaynakların aktarmış olduğu bu bilgiler Sultan Mahmud'un Gur seferine büyük bir önem verdiğini göstermektedir. Gurluların sergiledikleri düşmanca tavırlar, Gaznelilere vermiş oldukları ekonomik zararlar ve kendilerinin gayrı Müslim olmaları da Sultan Mahmud'un bu hususta kararlı davranmasını sağladı. Öyle ki o, kendisi ile bütünleşmiş olan Hindistan seferlerine bile Gur gailisi sebebiyle bir fasıla vermek durumunda kaldı.

Gurlular üzerine ilk olarak Gaznelilerin Herat Valisi Hâcib Altuntaş¹² ve Tûs Valisi Arslan Câzib¹³ önderliğinde bir ordu gönderildi. Bu iki vali Sultanın en çok güvendiği adamlarıydı (al-Utbı, 1868: 363; İbnü'l-Esîr, IX, 1987: 179; Erdoğan, L, 2013: 158). Gazneli ordusu Gur topraklarına vardıktan sonra Âhengerân Hisarı'nın bulunduğu dağlık bölgenin eteklerinde yer alan dar geçitlere ulaştı. Ancak burası tamamıyla Gur askerleri tarafından kuşatılmıştı. İki taraf arasındaki mücadele karşılıklı ok atışları ile başladı. Zaman zaman Gur ve Gazne askerleri kılıçlar ile de savaşıyor ancak tam bir netice elde edilemiyordu (al-Utbı, 1868: 363; Muhammed Nazım, 1931: 71). Sultan Mahmud savaşın gidişatından haberdar olunca seçkin kuvvetlerinden oluşan bir ordu ile Büst üzerinden Zemindâver yoluyla harekete geçti. Beyhakî, Sultan Mahmud'un Gur seferine dair şu bilgileri aktarmaktadır:

400/1010-1011 yılının aylarında Emîr Mahmud Büst üzerinden Zemindâver yolu ile Gur gazâsına gittiği vakitte iki oğlu Emîr Mes'ûd ve Emîr Muhammed ile kardeşi Yusuf'un ve ay-

¹² Gaznelilerden önceki hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Ebu Sâid Altuntaş, Emîr Sebüktegin'in gözde memlûklerinden birisiydi. Daha sonra aldığı görevler ile hâcib-i kebirlik makamına kadar yükseldi. Sebüktegin'den sonra tahta geçen Sultan Mahmud döneminde 391/1000-1001 yılında Herat valiliğine getirildi. 408/1017 yılında Harezim valiliğine tayin edilen Altuntaş ölümüne kadar bu görevde kaldı. Gazneli Mahmud tarafından düzenlenen seferlerin çoğuna kuvvetleri ile birlikte iştirak etti. Mahmud'dan sonra yerine geçen oğlu Sultan Mes'ûd döneminde Karahanlı Ali Tegin ile Buhârâ'da yapılan bir savaşta yaralanan Altuntaş aldığı yaranın etkisi ile Âmül'de öldü (423/1032). Bkz.: (Nizâmülmülk, 1982: 272-273; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 179, 208; Sümer, 1987: L, 109-110; Özeydin, 1989: II 547-548).

¹³ Gazneli Mahmud'un en büyük emîr ve kumandanlarından birisidir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sert bir mizaca sahip olan Arslan Câzib, Gazneli Mahmud'un Türkmenlerin Ceyhun'dan geçmelerine müsaade etmesine tepki göstererek "Türkmenleri bu vilayete neden getirdin? Bu yaptığın hatadır! Mademki getirdin ya hepsini öldür! Ya da bana ver erkeklerinin başparmaklarını keseyim ki ok atmasınlar" demiş, bunun karşılığında Sultan Mahmud kendisine "Acımasız adamsın! Gönlün çok katıdır" cevabını vermiştir. Gazneli Mahmud döneminde Tûs valiliğine atanan Arslan Câzib Türkmenlere karşı yapılan mücadelelerde yer almıştır. Tûs şehrinde bir saray inşa ettirmiştir. 419/1028 yılında öldüğü zaman Sengbest'te bulunan Arslan Câzib Türbesi'ne defnedilmiştir. Bkz.: (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 363; Çetin, 2007: 184; Akkuş-Zeki, 2016: V, 184).

rica ağır eşyaların da Zemindâver'de bırakılmasını emretti. O zaman şehzadeler on dört yaşında, Sultan'ın kardeşi Yusuf ise on yedi yaşındaydı. Emîr Mahmud'un şehzadelerin ve kardeşinin Zemindâver'de kalmalarını istemesinin sebebi bu şehri pek uğurlu görmesinden ileri gelmekteydi. Çünkü burası onun babası Sebüktegin'in kendisine verdiği ilk vilâyetti. Sultan şehzadeleri Zemindâver valisi Bay Tegin'i Zemindâverî'ye emanet etmiş, onun tarafından maaşlarının ödenmesini istemişti (Beyhakî, 1319: I, 117).

Sultan Mahmud'un dâhil olmasından sonra gün ışıyla başlayan savaş öğlen vaktine kadar devam etti. Gazneliler Gur askerlerinin kademeli bir şekilde geri çekilmelerini sağladılar. Böylece Âhengerân Hisarı'nın önlerine kadar geldiler. Muhammed b. Sûrî burada on bin kişilik askeri ile hisarı savunuyordu. Sultan Mahmud bu şekilde bir başarı elde edilemeyeceğine kanaat getirdikten sonra bir savaş taktiği ile ordusuna geri çekilmelerini emretti (al-Utbî, 1868: 364; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 179; Esterabâdî, ty: 79; Göksu, 2017: 75; Merçil, 2007: 39; Durak, 2000: 66).

Sultanın amacı Gur askerlerini mevzilenmiş oldukları dar geçitlerden çıkarıp ovaya çekmekti. Şebânkâreî'de geçen kayıtlara göre Sultan Mahmud bu savaşa 100.000 kişilik bir ordu ile katılmıştı. Savaş meydanında ordusunu üç kısma ayıran Sultan 30.000 kişilik kuvveti ile Gurlulara tuzak kurmuştu. Yine Şebânkâreî Sultan Mahmud'un bir iki gün Gurlularla savaştığını ifade etmektedir (Şebânkâreî, 1376: 51-52). Gazneli birliklerinin geri döndüklerini gören Gurlular bu durumu bir galibiyet alameti olarak görüp düşmanı tam bir yenilgiye uğratmak için harekete geçtiler. Bu şekilde buldukları mevzilerini terk ediyorlardı. Şimdi Gur askerlerinin yegâne amacı dağıldığını düşündükleri Gazneli ordusunun ganimetlerini ele geçirmekti. Sultan Mahmud planının başarılı bir şekilde devam ettiğini ve Gurluların mevzilerinden yeteri kadar uzaklaştığını görünce ordusuna geri dönüp savaşmalarını emretti. İki taraf arasında tekrar başlayan savaş Gaznelilerin kesin galibiyeti ile neticelendi (Utbî, 1868: 364-365; İbnül Esîr, 1987: IX, 179; Cüzcânî, 1342: I, 329; Mîrhând, 1338: IV, 785; Hândmîr, 1333: II, 379; Hamdullah Müstevfî, 1387: 393; Fasihî, 1384: II, 569; Kazvinî, 1343: 150; Şemsüddin Muhammed el-Musevî, vr. 325b; Merçil, 2003: 364; Noorulhak, 2005: 92). Gur askerlerinin çoğu savaş alanında öldürüldü. Hândmîr eserinde Gaznelilerin, Gurlu lideri Muhammed b. Sûrî ile birlikte iki bin esir ele geçirdiklerini bildirmektedir¹⁴. Savaşın ardından Âhengerân Hisarı'nın yanı sıra Gurlulara ait birçok şehir

¹⁴ (Hândmîr, II, 379).

ve kale Gazneli birlikleri tarafından zapt edildi (İbnül Esir, 1987: IX, 179).

Tutsaklar arasında Muhammed b. Sûrî'nin en küçük oğlu Şîş de bulunuyordu. Cüzcânî, Şîş'in babası nezdinde diğer kardeşlerinden daha üstün tutulduğunu bildirmektedir (Cüzcânî, 1342: I, 329). Sultan Mahmud esirler ile birlikte Gazne'ye doğru yola çıktı. Gazne hududunda yer alan Gilân¹⁵ mevkiine ulaşıldığı zaman Muhammed b. Sûrî esir olmayı gururuna yediremeyerek yüzüğünde sakladığı zehri içip intihar etti. Onun intiharına yönelik Utbî şu ifadelere yer vermektedir: "İbnî Sûrî, kendisini kementte, boynunda halka, hisardaki mallar gitmiş görünce bilhassa mallara acıyarak yüzük taşında taşımakta olduğu zehri emdi. Canını cehennem malikine ısmarladı". (al-Utbî, 1868: 365)

Âhengerân Savaşı ile birlikte Gurlular bir kez daha Gazneli tahakkümü altına girmeyi kabul etmek durumunda kaldılar. Sultan Mahmud'un bu başarısının ardından Gur bölgesinde İslâmiyet'in hızlı bir şekilde yayılmaya başladığı da ifade edilmektedir. Nitekim İbnü'l-Esîr, Yeminüddevl'e'nin Gur şehirlerinde İslâm esaslarını açıkça ortaya koyduğunu, onlara İslâm'ı öğretecek görevliler tayin ettiğini haber vermektedir. Yine Utbî ve Hamdullah Müstevfi de Âhengerân Savaşı'ndan sonra Gur'un İslâm yurdu olduğunu bildirmektedirler (al-Utbî, 1868: 365-366; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 179; Hamdullah Müstevfi, 1387: 393).

Muhammed b. Sûrî'nin ölümünden sonra Sultan Mahmud, Şîş b. Muhammed'i serbest bırakarak Gur'a gönderdi. O, Gur'a vardığında büyük kardeşi Ebû Ali b. Muhammed saltanatı ele geçirmiş ve tahta oturmuştu. *Tabakât-ı Nâsırî*'de geçen bilgilere göre Ebû Ali b. Muhammed Sultan Mahmud tarafından hükümdarlık makamına getirilmişti (Cüzcânî, 1342: I, 329-330).

Sonuç

Gurluların ortaya çıktıkları dönemde karşılaştıkları ilk devlet Gazneliler'dir. Var olma mücadelesinde dönemin en güçlü devletlerinden birisi ile olumsuz ilişkilerin kurulması Gurluları önemli ölçüde yıprattı. Sebüktegin'in Doğu Gur'a gerçekleştirdiği başarılı seferler neticesinde bölge hâkimiyet altına alındı. Kaynaklar bu dönem hakkında çok fazla bilgi vermeseler de Gurluların Sultan Mahmud dönemine kadar Gaznelileri metbû olarak tanıdıkları anlaşılmaktadır. Sultan Mahmud'un tahta geçmesi ile birlikte Gurlularda da bir taht deği-

¹⁵ Bu yer ismi Raverty tercümesinde Kidan şeklinde geçmektedir. Bkz.: (Raverty, 1881: I, 321).

şikliği yaşandı ve Muhammed b. Sûrî, babası Sûrî b. Muhammed'in vefatı üzerine devletin yeni hükümdarı oldu.

Muhammed b. Sûrî'nin tahta geçer geçmez gerçekleştirdiği ilk icraat dağlık Gur bölgesinin çeşitli kesimlerinde yaşayan kabileleri tek bir çatı altında toplamak oldu. O, merkezi bir birlik tesis edip bölgedeki kabile-devlet anlayışına son vererek devletleşme sürecinde ilk adımı attı. Ancak böylesine hassas bir süreçte Gaznelilerle yaşanan hadiseler devletleşme serüveninin ilk safhasının başarısızlıkla sonuçlanmasına sebebiyet verdi. Sebüktegin döneminde bölgenin doğu kısmının tabiiyet altına alınmasından sonra burada yaşayan Gurluların Gazne sarayına yıllık haraç ve silah göndermesi kararlaştırılmıştı. Muhammed b. Sûrî ilk olarak taahhüt edilen vergileri göndermemeye başladı. Bu, Gaznelilere karşı başlatılacak isyanın ilk somut örneğiydi. Fakat iki taraf arasında savaşı kaçınılmaz hale getiren olay Gurluların Gazne kervanlarına saldırmaları oldu. Bu durum Hindistan seferleri ile meşgul olan Sultan Mahmud'un dikkatini Gurlulara yöneltmesine sebebiyet verdi.

Utbi'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Sultan Mahmud gerçekleştireceği Gur seferini ekonomik, toplumsal ve dinî nedenlere dayandırmıştı. Gerçekten de Gazne kervanlarının Gurlular tarafından yağmalanması büyük oranda ekonomik zarara sebep oluyordu. Ticaret yollarında can ve mal güvenliğinin olmayışı toplumsal huzursuzluğa yol açıyordu. Son olarak bölge halkının henüz İslâm dinini kabul etmemiş olmaları Sultan Mahmud'un cihâd anlayışının bir gereği olarak Gur'a sefer düzenlemesini gerektiriyordu.

Gurluların savaş zamanlarında en büyük avantajları konumlanmış oldukları sarp ve dar geçitli dağlık araziydi. Onlar bu şekilde kervanları yağmaladıktan sonra geldikleri yerlere kaçıp gözden kayboluyorlardı. Bu dağlık yapı bölgenin tamamında mevcuttu ve Gurlular kendi yaşam alanlarını iyi tanıyorlardı. Sultan Mahmud'un Herat Valisi Hâcib Altuntaş ve Tûs Valisi Arslan Câzib komutasında gönderdiği Gazneli ordusu Âhengerân Hisarı önünde Gurlular tarafından durduruldu. İki taraf arasında başlayan ve uzun bir süre devam eden savaşta kazanan taraf çıkmadı. Hatta Gazneli ordusuna karşı koymayı başaran Gurlular bu beraberliği bir galibiyet gibi gördüler. Savaşın gidişatı hakkında Sultan Mahmud'a haber verildiğinde o seçme kuvvetlerinden oluşan bir ordu ile bizzat harekete geçti. Sultanın yetişmesi ile ordular tekrar çatışmaya başladılar. Ancak Sultan Mahmud kısa bir süre sonra düşmanının bu şekilde yenilgiye uğratılamayacağına kanaat getirdi ve ordusuna geri çekilmemelerini emretti. Bu elbette bir savaş taktiğiydi. Sultanın amacı Gurluları dar geçitlerinden çıkarıp kendi üzerine çekmekti. Çok geçmeden sahte geri çekilme planının

olumlu neticeleri ortaya çıktı. Gurlular düşmanlarının yenilgiye uğrayıp geri çekildikleri zannına kapılarak ganimetleri ele geçirmek için harekete geçtiler. Bu şekilde bulunmuş oldukları mevzileri terk ediyorlardı. Sultan Mahmud Gur askerlerinin istediği yere kadar geldiğini görünce ordusuna geri dönüp savaşmalarını emretti. İki taraf arasında başlayan üçüncü savaş kısa bir süre içerisinde Gaznelilerin kesin galibiyeti ile neticelendi (400/1010-1011). Savaşta esir alınan Gurlu lideri Muhammed b. Sûrî bu esarete dayanamayarak yüzüğüne sakladığı zehirle intihar etti.

Âhengerân Savaşı Gurluların bir kez daha Gazneli Devleti'nin tabiiyeti altına girmesine neden oldu. Öte yandan bu savaş sonrasında Gur bölgesinde İslâmiyet hızlı bir şekilde yayılmaya başladı. Sultan Mahmud, Gur halkına İslâm'ı öğretecek görevliler tayin edip yeni dinin esaslarını bölgede açıkça ortaya koydu.

Kaynakça

- Adalıoğlu, H. H. (2017). Siyaset Kültürü ve Sebüktegin'in Pend-nâme'si Üzerine Değerlendirmeler. *MUTAD*, IV/2, 377-386.
- Akkuş, M.- Zeki, İ. (2016). Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkisi ve Selçuklu Algısı. *USAD*, V, 181-204.
- al-Utbi. (1868). *Kitab-ı Yamını*. Reynolds, J. (Terc.). London: Harvard College Library.
- Anonim. (1381). *Târîh-i Sîstân*. Bahâr, M. T. (Neşr. ve Tsh.). Safaî, F-Ercümenî, M. (Haz.). Tahran: Moin Yayınevi.
- Anonim. (2008). *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*. Duman, A-Ağarı, M. (Çev.). Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Avfî, Sedideddin Muhammed (1324). *Cevâmiü'l-Hikâyât ve Levâmii'r-Rivâyât*. Bahâr, M. T. (Tash.). Tahran: Kitabhane-i Meclis-i Senâi.
- Bakır, A. (2004). *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*. I, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Barthold, W. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Yıldız, H. D. (Haz.). Ankara: TTK.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*. I, Ankara: TTK.
- Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Kâtib. (1319). *Tarih-i Beyhakî*. I, Nefisi, S. (Neşr.). Tahran.
- Bosworth, C. E. (2002). Gur. *Encyclopedia Iranica*, XI, 399-400.
- Bosworth, C. E. (2008). The Early Ghaznavids. *The Cambridge History of Iran*, IV, New York, 162-198.
- Boswoth, C.E. (1961). The Early Islamic History of Ghur. *Central Asiatic Journal*, VI/2, 116-134.

- Çetin, A. (2007). Yahya Kazvinî'nin Lubbu't-Tevârih'inde Selçuklular İle Alâkalı Bilgiler. *Gazi Türkiyat*. 183-192.
- Duman, A. (2013). *Nerşahi'nin Târîhu Buhârâsı*. İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- Durak, N. (2000). *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*. Ankara: ASAM.
- Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadeddin İsmail b. Ali el-Eyyübî. (1740). *Takvimü'l-Buldân*. Beyrut: Dâr-u Sadr.
- Ebûbekir Tihriânî. (2001). *Kitâb-ı Diyarbekrîyye*. Öztürk, M. (Çev.). Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları.
- el-Belâzurî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Davud. (2002). *Fütûhu'l-Buldân*. Fayda, M. (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdoğan, C. (2013). Harezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi Ve Altuntaşlar Dönemi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. L, 143-180.
- Esterabadi, Muhammed Kasım Hinduşah. (t.y.). *Târîh-i Firişte*. Nasırî, M. R. (Musahhîh). İsfahan: Merkez Tahkikat Rayane-i Kâime.
- Fasih Hâfî, Ahmed b. Muhammed. (1384). *Mücmel-i Fasihî*. I-II, Nasrabâdî, M. N. (Tash.). Tahran: Esâtir.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdü'l-Hay b. ed-Dahhâk b. Mahmud. (1327). *Târîh-i Gerdîzî/Zeynü'l-Ahbâr*. Mîrza Muhammed Hân Kazvînî. (Tah.). Tahran.
- Güner, A. (2007). Nûh II. *İslâm Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt, 33, ss. 228). İstanbul: MEB.
- Hâfız Ebrû. (1349). *Coğrafya-yı Hâfız-i Ebrû Kısmet-i Rub'i Horasan: Herat*. Mail-i Bünyâd-ı Ferheng. (Haz.). Tahran.
- Hamdullah Müstevfî, Ebû Bekir b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvînî. (1387). *Târîh-i Güzîde*. Abdü'l-Hüseyn Nevâhî. (Tah.). Tahran: Müesseset-ü İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn Hândmîr b. Hâce Hümâmüddîn Muhammed b. Hâce Celâlüddîn Muhammed. (1333). *Târîhu Habibi's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*. II. Tahran: Kitabhâne-i Hayyâm.
- Higuchi, T- Barnes, G. (1995). Bamiyan: Buddhist Cave Temples in Afghanistan. *Taylor & Francis, Ltd*. 282-302.
- Hourcade, B. (1999). Fîrûzkûh. *Encyclopedia Iranica*, IX, 636-639.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nâsıbî el-Bağdâdî. (2014). *İslâm Coğrafyası (Sûrat El-Arz)*. Şeşen, R. (Terc.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- İbn Hordazbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah b. Hordazbih el-Bağdadî el-Fârisî. (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesâlik ve'l-Memâlik)*. Ağarı, M. (Çev.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (1987). *el-Kâmil fi't-Târih*. IX. Özaydın, A. (Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed. (2015). *Ülkelerin Yolları (Mesâlikü'l- Memâlik)*. Ağarı, M. (Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. I, Ankara: TTK.
- Merçil, E. (2003). Mahmûd-ı Gaznevî. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt, 27, ss. 362-365). Ankara: TDV.
- Merçil, E. (2007). *Gazneliler Devleti Tarihi*. İstanbul: TTK.
- Merçil, E. (2009). Sebüktegin. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt, 36, ss. 262-263). İstanbul: TDV.
- Mîrhând, Seyyid Hamîdüddîn Muhammed b. Burhânüddîn Hâvendşâh b. Kemâlüddîn. (1338). *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*. IV. Zeryab, A. (Neşr.) Tahran: İntişârât-ı İlmî.
- Mîrhând, Seyyid Hamîdüddîn Muhammed b. Burhânüddîn Hâvendşâh b. Kemâlüddîn. (2017). *Ravzatu's-Safâ (Gazneliler)*. Göksu, E. (Terc. ve Not.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Nazım, M. (1931). *The Life And Times of Sultan Mahmud of Gazna*. Cambridge.
- Nizâmülmülk, (1982). *Siyasetnâme*. Köymen, M. A. (Terc.). Ankara: TTK.
- Noorulhak, A. J. (2005). *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâmlaşma Süreci*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Isparta.
- Öntürk, V. (2018). *Târih-i Sistân*. İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- Özaydın, A. (1989). Altuntaş el-Hâcib. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt, 2, ss. 547-548). İstanbul: TDV.
- Raverty, H.G. (1881). *Tabakât-ı Nâsirî: A General History of The Muhammadan Dynasties of Asia*. I, London: Rivington.
- Sardadver, H. (1308). *Tezkire-i Coğrafya-yi Târih-i İran*. Tahran.; 99-115 Sayfaları Arası Aka, İ. (1973). Herat ve Herîrûd Boyu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXVII, 179-192.

- Sümer, F. (1987). Gazneliler Devrinde Büyük Bir Türk Beyi Harizm Valisi Altuntaş. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, L, 109-115.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (1376). *Mecmâü'l-Ensâb*. Muhaddis, M. H. (Tash.). Tahran: Müesseset-ü İn-tişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Şemsüddîn Muhammed el-Musevî, *Kitâb-ı Esâhhü't-Tevârih*. Turhan Sultan, nr. 224.
- Şeşen, R. (1992). Buhârâ. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt, 6, ss. 363-367). İstanbul: TDV.
- Tarzi, Z. (1988). History and Monuments (of Bamian). *Encyclopedia Iranica*, III, 657-661.
- Uslu, R. (1998). Herat. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt, 17, ss. 215-218). İstanbul: TDV.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebî Abdullah. (1977). *Mu'cemü'l-Buldân*. IV. Beyrut: Dâru Sadr.
- Yazıcı, T. (1992). Belh. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt, 5, ss. 410). İstanbul: TDV.
- Yörükân, Y. Z. (2013). *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 175-206
ISSN: 1302-6879

Tur Abdin Bölgesi'nde Beth Sluto/Slutho (Yazlık Kilise/Dua Evi) Geleneği Beth Slutho (Summer Church / Prayer House) Tradition in Tur Abdin Region

- Ufuk ELYİĞİT*
- Tahsin KORKUT**

*Dr. Abdurrahman Gazi Mah. Çiçek Sok.
Akşehir Konutları, Tuşba Van/Türkiye.
Dr. Abdurrahman Gazi neighborhood of
Flower Street Akşehir Housing,
Tuşba Van / Turkey.
ufuksanat@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3839-3896

**Tahsin KORKUT
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Tuşba Van/Türkiye
Asts. Prof. University, Faculty of Letters,
Department of Art History,
Tuşba Van/Turkey.
tahsinkorkut@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2888-662X

Makale Bilgisi / Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma
Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
01/07/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
15/09/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/09/2020

Atrf: Elyiğit, U. & Korkut, T. (2020). Tur Abdin Bölgesi'nde Beth Sluto/Slutho (Yazlık Kilise/ Dua Evi) Geleneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49,175-206

Citation: Elyiğit, U. & Korkut, T. (2020). Beth Slutho (Summer Church / Prayer House) Tradition in Tur Abdin Region. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49,175-206

Öz

Süryaniler açısından kutsal sayılan Tur Abdin Bölgesi, Midyat merkez alındığında kuzeyde Hasankeyf, kuzeydoğuda Siirt, doğuda Cizre, güneyde Nusaybin, batıda Mardin ve kuzeybatıda Savur İlçesi ile çevrili bir coğrafi bölge olarak ele tanımlanabilir. Tur Abdin Bölgesi, Süryani dini mimarisine ait birçok yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Hristiyanlığın erken dönemlerine ait bu yapılar, manastırlar ve buna bağlı olarak gelişen yapılar ile kiliselerden meydana gelmektedir. Tur Abdin Bölgesi, İnziva geleneği ve buna bağlı olarak gelişen birçok manastır yapılanmasına da ev sahipliği yapmaktadır. Çeşitli amaçlar için kullanılmak üzere inşa edilmiş bu yapılar, bölgenin inanç ve kültür değerlerinin gelişimine büyük bir katkı sağlamıştır. Yaşanan bütün bu gelişmeler neticesinde; bölgenin sahip olduğu coğrafi konum ve dini ritüeller ile kilise gelenekleri, farklı işlevlere sahip birtakım yapıların zaman içerisinde şekillenmesine olanak sağlamıştır. Süryani kilise geleneği kapsamında şekillenmiş olan ve beth slutho (Yazlık Kilise/Dua Evi/Yazlık Apsis) olarak adlandırılan yapılar araştırma konumuzu teşkil etmektedir. Bu yapılar, buldukları kiliselere bitişik ya da ayrı şekilde, genelde yaz mevsiminde kilise cemaatinin ibadetini gerçekleştirmesi için inşa edilmişlerdir. Beth slutho kavramının daha detaylı bir şekilde ele alınabilmesi amacıyla günümüze kadar sağlam gelebilmiş olan ve Midyat'ın Bağlarbaşı (Arnas) Köyü'nde yer alan Mor Kuryakos Kilisesi özelinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Beth Slutho, Yazlık Kilise, Dua Evi, Mor Kuryakos Kilisesi, Mardin.

Abstract

Tur Abdin Region, which is considered sacred for Syriacs who consider Midyat as their centre, is in a geographical region surrounded by Hasankef in the north, Siirt in the northeast, Cizre in the east, Nusaybin in the south, Mardin in the west and Savur District in the northwest. Tur Abdin Region contains many structures belonging to the Assyrian religious architecture. These buildings, which were built to be used for various purposes, made a significant contribution to developing the region's belief and cultural values. The structures named beth slutho (summer church/ prayer house/summer apsis) shaped within the scope of the Syriac church tradition constitute our research subject. These structures were built adjacent to or separately from the churches in which they are located. The introduction part of the research; contains general information about the Tur Abdin Region and the Assyrian religious architecture in this region and the concept of beth slutho developed in this context. In order to deal with the concept of beth slutho in detail, a general evaluation will be made regarding the Purple Kuryakos Church, which has survived until today and located in the village of Bağlarbaşı (Arnas) in Midyat.

Keywords: Beth Slutho, Summer Church, Prayer House, Mor Kuryakos Church, Mardin.

Giriş

Tur Abdin Bölgesi tarihsel ve coğrafi açıdan Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır (Bilge, 2012: 509). Tur Abdin ismi, Süryaniler tarafından günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. Andrew Palmer'a göre bölgenin orijinal adı "Turo'da Abode"dir. Turo, "dağ" anlamına gelmektedir (Akyüz, 1998:25). Abode ise "manastır hayatına dair" olarak ifade edilmiştir (Keser, 2002: 28). Tur Abdin, coğrafi olarak Midyat, Hasankef, İdil, Savur, Ömerli ve Nusaybin'in büyük bir kısmını kapsamaktadır (Özmen, 2006: 161-162), (Harita 1). Tur Abdin Bölgesi'nin yerleşim tarihi M.Ö. 4000 binli yıllara kadar gitmektedir. (Keser, 2002a: 2). Birçok medeniyete ev sahipliği yapan bölge, Sümer, Akkad, Hurri- Mitanni, Asur, Babil, Hitit, Aramiler, Medler, Persler, Büyük İskender, Selevkoslar, Abgar Beyliği, Ermeni Krallığı, Roma İmparatorluğu, Partlar, Bizans ve Sasanilerin egemenliği altına girmiştir. Müslümanlar ise Tur Abdin Bölgesi'ne, 7. yy'dan itibaren egemen olamaya başlamışlardır. Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Tur Abdin Bölgesi İslam orduları tarafından fethedilmiştir. El-Cezire'nin İslam orduları tarafından fethi, doğal olarak peşinden bölgeye yönelen yoğun bir göç hareketini de beraberinde getirmiştir (Çevik, 2007: 121). Bundan sonraki süreçte bölgede sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler, Büyük Selçuklular Artuklular Eyyubiler, Memlükler, Karakoyunlu ve Akkoyunlular ile Osmanlı Devleti hüküm sürmüştür. Osmanlılar, Tur

Nahiyesi dedikleri bu bölgeyi 1517-18'de ele geçirmeyi başarmışlardır (Keser, 2002b: 17). Tur Nahiyesi, Hasankeyf sancağına bağlı olan Midyat ve civarını kapsayan bir idari bölge olmuş ve bu idari yapı 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bundan sonraki dönemde Tur Nahiyesi yerine Midyat Kazası adı ile yeni bir idari birim oluşturulmuştur (Bilge, 2012a: 514). Tur Abdin Bölgesi'nde Süryaniler başta olmak üzere, Şemsiler, Yezidiler, Yahudiler ve Müslümanlar gibi farklı dinlere mensup topluluklar yaşamıştır. Süryaniler, Yezidiler ve Müslümanlar Mardin'deki varlıklarını halen devam ettirmektedirler (Akay, 2006: 3).

Hristiyanlığın meydana çıktığı dönemlerde Tur Abdin Bölgesi'nin büyük bir bölümü Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında yer almaktaydı (Çelik, Aksoy, 2013: 164). Tur Abdin Bölgesi'nin hem Süryaniler hem de Hristiyanlık âlemi için önemi, bu bölgede oluşturulan ve kökleri Hristiyanlığın erken dönemlerine kadar giden güçlü bir dini geleneğin oluşmasından kaynaklanmaktadır. Hristiyanlık çok erken bir dönemde, 2. yüzyılda, Tur Abdin Bölgesi'nde görülmeye başlamış, Süryaniler bölgede çok sayıda manastır ve kilise inşa etmişlerdir (Bilge, 2012b: 517). Hristiyanlık daha 2. yüzyılda bölgede bulunan Betb Zabday (İdil) kentine ulaşmıştır. İdil, kültürel olarak Mardin ve Midyat'ın bir uzantısı konumundadır. İdil ve çevresinde daha çok Süryani Ortodoks kültürü görülmektedir. Mimari olarak Süryanilere ait kiliseler çoğunlukta (Top, Koç, İslamoğlu, 2005: 225). Tur Abdin Bölgesi'ne Hristiyanlık müjdesinin ulaştırılmasında bir başka önemli isim ise Mısır'dan, Pakomios rahiplerinden olduğu kabul edilen Mor Evgin'dir. Günümüzde Tur Abdin Bölgesi'nde Mor Evgin'in öğrencileri adına inşa edilen birçok manastır ve kilise yer almaktadır. Hristiyanlıkla birlikte Süryaniler Tur Abdin Bölgesi'nde birçok manastır ve kilise inşa etmişlerdir. Bölgede kurulan manastırlar ve bu manastırlardaki hücrelerde yetişen münzevi keşişler Tur Abdin'i Süryaniler için çok kutsal bir bölge haline getirmiştir. Bu bölgedeki manastırların çokluğundan dolayı da bu bölge, manastırları ile ünlü Yunanistan'daki Athos Dağı'na atfen "Doğu'nun Athos Dağı" olarak adlandırılmıştır (Bilge, 2012c: 518). Yakın tarihli bir çalışma Tur Abdin'i (Hizmetçilerin Dağı) olarak adlandırmıştır. Tur Abdin'de yer alan antik döneme ait eserlerin neredeyse tamamı Hristiyanlık inancına aittir. Bunun yanı sıra bölge, Hristiyanlık öncesi yerleşim alanı konusunda uzun bir geçmişe sahiptir (Palmer, 1990: 28).

Tur Abdin Bölgesi, Asur döneminden itibaren yerleşime açık olmuştur. Ancak bölgeye ait olan ve günümüze kadar gelen mimari kalıntıların birçoğunun Hristiyanlık dönemine ait olduğu söylenebilir.

Tur Abdin Bölgesi, Sasani ve Bizans İmparatorlukları arasında bir sınır alanı ve Süryani Ortodokslar için bir sığınak görevi görmüştür. 6. yüzyılda bölgede ağırlıklı olarak manastırlar olmak üzere önemli sayıda bina inşa edilmiştir. Tur Abdin Bölgesi'nde İslam'ın yayılmasıyla beraber büyük ölçekli bir yapı faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu yapılar, Suriye Ortodoks cemaati ile ilişkilendirilebilen yeni ve kendine özgü bir mimari terminoloji oluşturmuştur (Keser, 2019: 178). Tur Abdin Bölgesi'nin 9. yüzyıla kadar, kilise ve manastır inşa etmede önemli bir özgürlüğe sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra apsis kısımlarında yer alan haç motifleri, beth sluto/slutho¹ ve tuğla çalışmaları ile kendine özgü tanımlayıcı bir mimari tarzın denendiği ifade edilebilir. Günümüzde Süryani Ortodokslara ait köyleri, bünyelerinde barındırdıkları anıtsal kiliseler ile tespit edilebiliriz. Yerleşim yerlerinden uzak bölgelere inşa edilmiş ya da kayalıklara oyulmuş küçük bir manastır ile adeta tüm bölge Hıristiyan olarak işaretlenmiş gibidir (Keser, 2019a: 200-201).

Tur Abdin Bölgesi Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren yoğun bir imar faaliyetine sahne olmuştur. Manastırlarda yer alan kiliseler dışında köy merkezlerinde yer alan çok sayıda kilise bulunmaktadır. Bu kiliseler, genellikle doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve tek nefli bir plan şemasına sahiptirler. Boyuna tonozlu kiliseler olarak adlandırılan bu yapıların çoğu birden fazla evreye sahiptir, tek nefli veya enine tonozlu küçük bir kilisenin bitişiğine, kuzeybatısına ikinci aşmada tek nefli büyük bir yapı eklenerek boyuna tonozlu kilise şekline dönüştürülmüştür (Koch, 2007: 316). Bazen de kilisenin güney cephesinde bir ön mekân yer almaktadır. Araştırma konumuzu teşkil eden ve Süryaniler tarafından beth slutho olarak adlandırılan küçük ölçekli mekânlar, genel itibarıyla köy kiliselerinin bünyesinde yer almaktadır. Kiliseye bitişik halde bulunan örneklerin yanı sıra, kiliseden bağımsız bir şekilde inşa edilmiş avluda yer alan örnekler de mevcuttur. Tur Abdin Bölgesi'nde yer alan ve kendine özgü bir mimari üslup ile şekillenmiş olan beth slutho kavramı, Süryani dini mimarisinde görülen yapılardan biri olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

¹“Beth” kelimesi Süryanice “Ev” anlamına gelmektedir. “Sluto/Slutho” ise dua anlamına gelmektedir. Bu iki kelime “Dua evi” veya “kilise” anlamını taşımaktadır. Bkz: Aziz Bulut, Sözlük (Türkçe-Süryanice, Süryanice-Türkçe) 1996, Hollanda, sayfa, 240. Ayrıca, “Slutho” kelimesinin latince yazılışı konusunda “Süryani Dili-Kültürü ve Edebiyatı Derneği” Başkanı Malfono Yusuf Beğtaş ile yapılan istişare neticesinde doğru yazılışın “Sluto” olarak değil de “Slutho” olması gerektiğini bildirmiştir.

Tur Abdin Bölgesi'nde Görülen Beth Slutho Geleneği

Beth slutho kavramı, günümüzde Tur Abdin Bölgesi'nde bulunan Süryanilere ait dini mimari öğelerinden birisi olarak ele alınabilir. Beth slutho, Süryani kilise geleneği kapsamında yapılan bazı tören ya da ayinlerin gerçekleştirilmesine yardımcı olan mimari yapılardan biridir.

Süryani dini mimarisindeki yeri ve önemi hakkında çeşitli tanımlamalar yapılan beth slutho, yaz aylarında kullanılan üstü açık kilise olarak ifade edilebilir. Tur Abdin Bölgesi'nde bulunan bazı kiliselerin avlusunda beth sluthoya rastlamak mümkündür. Geçmiş dönemlerde yaz aylarındaki dua ve ayinler ile defin törenlerinin duaları beth sluthoda gerçekleştirilmekteydi. (Uygur, 2015: 134). Kilisenin avlusunda bulunan bu küçük eksedra (kapalı toplantı alanı) Tur Abdin Bölgesi'nin süreklilik gösteren bir özelliğidir. Bu eksedralar hafta içindeki ayinlerde kullanılmaktadır. Pazar ayinleri ise kilisenin içinde gerçekleştirilmektedir (Bell, 1910: 184).

Beth slutho, kelimenin tam anlamıyla “dua evi” şeklinde ifade edilebilir. Hava izin verdiği zaman dışarıda dualar için kullanılan bir dış hitabet anlamına gelmektedir. Genellikle Tur Abdin'deki salon tipi kiliselerin güneyinde, Hah'daki Mor Sobo, Arnas'daki Mor Kuryakos, Keferze'deki Mor İzozuel Kilisesi'nde görüldüğü gibi, apsisi olan bir eksedra şeklindedir (Durmaz, 2010: 122).

Tur Abdin Bölgesi'nde yer alan ve “İbadet evi” olarak adlandırılabilir olan beth slutho, genellikle kabartma tekniğinde yapılmış bir haç motifi ile belirgin hale getirilmiş eksedra² şeklinde bir forma sahip, kilisenin dışında yer alan ve tören esnasında cemaate hitap etmeye yarayan kısım şeklinde tanımlanabilir (Bell ve Mango, 1990: 165). Kelime karşılığı tam anlamıyla “dua evi” olarak adlandırılabilir beth slutho; bir köy kilisesinin güney cephesine bitişik veya kiliseden bağımsız olarak avlunun doğu ucunda yer alan etrafı duvar ile örülü bir apsis olarak vurgulanabilir (Palmer, 1990a: 37).

Beth slutho terimi bağımsız halde bulunan belirli bir yapıyı ifade eder. Açık hava tapınağı olarak kullanılan bir eksedra şeklinde düşünülebilir. Midyat'ın Ortaca (Eştrako/Heştirek)³ Köyü'nde bulunan ve günümüze kadar sağlam bir şekilde gelememiş olan beth slutho, bünyesinde birçok kitabe barındırmaktadır (Keser, 2019b: 194). Cenaze

² Yarım daire planlı, bir kubbe ile örtülü ve kendisinden daha geniş bir mekâna eklenendirilen mimari mekân elemanı. Bkz: Metin Sözen- Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1986, 96.

³ Parantez içerisinde yer alan ve metinde geçen söz konusu isimler, bölgenin yerel halkları tarafından günümüzde kullanılmaktadır.

kayıtlarına ilişkin en zengin verileri Ortaca'da ki yıkılmış olan dış mekânın apsisi içermekteydi. Birden fazla rahibin isminin geçtiği ve en az üç rahipten birisinin “rektör” olarak adlandırıldığı, 771 / 772 tarihini veren bir kitabeye sahip olduğu tespit edilmiştir (Palmer, 1990b:220-221).

Tur Abdin Bölgesi'nde Arap fethinden sonraki döneme ait bir diğer önemli gözlem ise, Süryanilerin bu dönemde kendilerine özgü bir mimari üslup geliştirmeye başlamış olmalarıdır. Köy kiliselerinde bazı mimari özellikler tutarlı bir şekilde tekrar edilmiştir. Bu özelliklerden bazıları strüktürel gerekliliklerden ortaya çıkmış olsa da sonradan mimari geleneğin bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca, 8. yüzyılda kiliselerin dışında bulunan açık hava dua nişlerinde bir artış görülmektedir. Bunlardan en görkemli olanı Anıtlı (Hah)'da bulunmaktadır. Yaptığımız yüzey araştırması ve incelemelerimizde Tur Abdin Bölgesi'nde toplam 11 adet beth slutho günümüze ulaşmıştır. Bu durum gösteriyor ki Süryaniler, Arap fethinden sonra içinde buldukları belki de özgürlük ve gelişme ortamında bazı mimari formları kendilerine mal etmişlerdir (Keser, 2002c: 77).

Tur Abdin Bölgesi'nde yer alan bazı açık hava tapınakları 8. ve 10. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilirken, bazılarının inşa tarihleri hakkında bilgi vermek zordur. Bu açık hava tapınakları, bölgede hatırı sayılır kilise yapısının olduğu 8. yüzyıla ait bir yenilik gibi düşünebilir. Açık hava nişi olarak da adlandırılabilir olan bu yapılar genellikle avluda yer alırken bazı durumlarda kilisenin ön cephesine bağlı halde de bulunabilmektedirler. Şırnak'ın İdil İlçesi'ne bağlı Haberli (Beth Sbirino/Bsorino) Köyü'nde yer alan Mor Dodo Kilisesi, Midyat'ın Ardnas/ Arnas Köyü'ndeki Mor Kuryakos Kilisesi ve Kefrbeh/Keferbe Köyü'nde bulunan Mor İstespanos/Stefanos Kilisesi'nin avlusunda iki adet beth slutho yer almaktadır. Yükseklik açısından ele alındığında, Mor Barsawmo Manastırı'ndaki beth slutho ile Hah Köyü'nde bulunan Mor Sovo/Sobo Kilisesi'ne ait beth slutho (yaklaşık 5 m boyundadır) yakın ölçülere sahiptirler. Ancak Mor Barsawmo Manastırı'nda yer alan beth slutho, yaklaşık 1.5 m derinliği ile Tur Abdin Bölgesi'nde bulunan diğer beth slutholardan çok daha az bir derinliğe sahiptir. Bölgede yer alan diğer beth sluthoların derinliği genelde 2. 5 m civarındadır (Keser, 2017: 279).

Tur Abdin Bölgesi'nde yer alan köylerde muhtemelen günümüzde olduğu gibi, geçmiş dönemlerde de köylüler gün içerisinde kilisede üç defa bulunmaktaydılar. Kilise içerisine çamurlu botlarla girmeyi tercih etmekten kaçındılar. Ayrıca güzel havalarda duaları dışarıda okumak çoğu zaman daha makul görünmüş olabilir. Belki de, bu apsileri mezar yazıtlarıyla doldurma geleneğinden de anlaşılacağı

üzere, defin işlemlerinin sık sık bu kiliselerdeki özel mekânlarda gerçekleştirildiği söylenebilir. Görünüşe göre bazı durumlarda ise din adamları, Heshterek'de yer alan örnekte olduğu gibi apsisin altındaki bir mezara gömülmüş olabilir (Palmer, 1990c: 136).

Tur Abdin Bölgesi'nin doğu-batı doğrultusunda uzanan tek nefli kiliseleri (Deir Saliba'daki manastır kilisesi) dâhil olmak üzere avlularında genelde beth slutho, yani "dua evi" olarak adlandırılan yapılar yer almaktadır. Mevcut örnekler çoğunlukla taş malzemenin yapılmıştır. Bölgedeki beth sluthoların apsis kemerleri genellikle profillere sahip bir sütun başına dayanmaktadır. Bunun yanı sıra beth sluthonun apsis kısmında Tur Abdin Bölgesi'nde yer alan kiliselerin birçoğunun apsisinde bulunan büyük bir haç motifine yer verilmiştir. Tur Abdin Bölgesi'nde yer alan beth slutholar, Suriye'deki manastırların bünyesinde bulunan oratoryumlardan şekil, konum ve işlev açısından farklı özellikler barındırmaktadırlar. Ancak bu yapıların buldukları kiliselerin güney cephelerine bitişik şekilde konumlanmaları, Kuzey Suriye'deki yapıların güney cephelerinde yer alan ve şehitler için inşa edilen şapeller ile gelişim açısından benzer özellikler sergilemelerine neden olmaktadır (Bell ve Mango, 1982: 10).

Bu açık hava alanları genelde kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Batı cepheleri açık şekilde inşa edilmiş olan bu yapıların ön kısımları, kilisede gerçekleştirilecek olan toplantılar esnasında kullanılmaktaydı. Genellikle batıya bakan ön cephelerinde tören sırasında kullanılacak olan kitap ve diğer litürjik objelerin üzerine konulduğu bir taş masa bulunmaktaydı. Bu yapılar böylece dua alanı olarak işlev görmüşlerdir. Bu açık hava alanlarının bazılarında yer alan kitabelerde kiliselerde gerçekleştirilecek olan cenaze törenlerinin bu yapıların ön kısmında yapılmasını öneren hitaplara yer verilmiştir. Muhtemelen ana kilisede ölünün olmaması daha uygun görülmüş olabilir. Ölülerini kutsayan yazıtların iyi aydınlatılmış, korunaklı ve herkes tarafından ulaşılacak bir yerde bulunmaları açısından önemli sayılabilecek mekânlardır (Keser, 2019c: 195). Beth slutholar, açık havada bulunan dua evleridir. Önlerine eklenen taş sunaklar ile yaz aylarında ölen kimselerin hatırasına dua edilmesine olanak sağlamaktadırlar (Courtois, 2014: 42).

Bağlarbaşı (Arnas) Köyü Mor Kuryakos Kilisesi'ne Ait Beth Slutho Örneği

Mor Kuryakos Kilisesi, Mardin İli Midyat İlçesi Bağlarbaşı (Arnas) Köyü'nde yer almaktadır. Köy merkezinde yer alan kilisenin avlu kısmı duvarlarla çevrilmiş durumdadır (Fotoğraf 1). Mor Kuryakos Kilisesi'nin inşa tarihine ilişkin olarak kilisenin apsisi üzerinde önemli

bir Süryanice yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtta; “*kutsal övgüyle, Yunanlıların 1106 yılında (M.S. 794) bu kilise yaptırılmıştır; bunu Theodotios yazmıştır*” şeklinde bir ibare yer almaktadır (Keser, 2002d: 73) Kilisenin adandığı Mor Kuryakos/Kuryakus, 770 yılına kadar yaşamış ve Tur Abdin Bölgesi'nin metropolitliğini yapmıştır (Barsavm, 2005: 333). Kilisede, dönem dönem çeşitli onarımların gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir.⁴ Kademeli şekilde yükselen bir yapıya sahip kilisenin avlusunda çeşitli amaçlar için kullanılmak üzere inşa edilmiş yapılar mevcuttur. Ayrıca kilisenin güney cephesine bitişik şekilde inşa edilmiş iki adet beth slutho bulunmaktadır (Fotoğraf 2).

Mor Kuryakos Kilisesi, Tur Abdin Bölgesi'nde yer alan birçok köy kilisesinde görüldüğü üzere; parokial plan tipi olarak adlandırılan ve doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Plan 1). Kilisenin güney cephesinde narteks kısmı bulunmaktadır. Güney cephenin ana ekseninde yer alan bir kapı aracılığıyla narteks kısmına geçiş sağlanmaktadır. Narteks kısmının üzeri beşik tonoz ile örtülmüştür (Fotoğraf 3). Narteks bölümünün kilisenin güney cephesinde yer alması, Tur Abdin Bölgesi'ndeki köylerde bulunan kiliselerin birçoğunda görülen bir özelliktir. Kilisenin ana ibadet mekânına geçiş, narteks kısmında yer alan iki adet kapı aracılığıyla sağlanmaktadır. Kilisenin ana ibadet mekânı, 8.35 x 12.00 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek neflidir. Ana ibadet mekânının doğusunda mezbah kısmı yer almaktadır (Fotoğraf 4). Ana mezbahın güneyinde Meryem Ana adına ithaf edilmiş ve şapel tarzında yapılmış küçük ölçekli ikinci bir kilise yer almaktadır. Bu kiliseye narteks kısmından ve Mor Kurkayos Kilisesi'nin ana mezbahından geçiş yapılabilir (Fotoğraf 5, 6). Ana mezbahın kuzeyinde ise yan mezbah yer almaktadır. Ayrıca Meryem Ana Kilisesi'nin kuzeyinde yer alan bir kapı aracılığıyla geçiş sağlanabilen ikinci bir ek mekân bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu ek mekân, kilisenin ana ve yan mezbahının doğusunda yer almaktadır (Fotoğraf 7).

Mor Kuryakos Kilisesi, bölgede bulunan bazı köy kiliselerinde de görüldüğü üzere bünyesinde beth slutho barındıran yapılar arasında yer almaktadır. Kilisede iki adet beth slutho bulunmaktadır (Fotoğraf 8, 9). Kuzey yönünde yer alan apsis, kilisenin güney cephesine bitişik şekilde inşa edilmiştir. Daha küçük ölçekli bir yapıya sahip bu yazlık apsisin bünyesinde bir su kuyusu bulunmaktadır. Günümüzde işlevini yitirmiş gibi görünen apsisin kemer yüzeyi, kaval silmelerle

⁴Yapı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri doğrultusunda gerçekleştirdiğimiz 2018 yılındaki yüzey araştırmamız esnasında yerinde incelenmiştir.

hareketlendirilmiştir. Kemerin kilit taşının yüzeyinde bir haç motifi bulunmaktadır. Bu haç motifi zaman içerisinde aşınmış olduğundan tam olarak seçilememektedir. Apsis yarım yuvarlağı, friz benzeri bir süsleme kuşağı ile hareketlendirilmiştir (Fotoğraf 10). Güney yönünde bulunan ikinci apsis, daha büyük ölçülere sahiptir. Apsis yarım yuvarlağı zemin seviyesinden daha yüksekte bulunmaktadır. Apsis kemerinin yüzeyi, üçgen benzeri basit geometrik motiflerin simetrik şekilde yerleştirilmesi ile oluşturulmuş eşkenar dörtgen motifleri ile bezenmiştir. Kemerin kilit taşının yüzeyinde iki adet haç motifi bulunmaktadır. Ayrıca apsis yarım yuvarlağını boydan boya dolanan bir silme kuşağına yer verilmiştir (Fotoğraf 11). Silmenin yüzeyi, eşkenar dörtgen ve dil motifi olarak da adlandırılan yarım daire kesitli basit geometrik motiflerle hareketlendirilmiştir. Silmenin alt kısmına denk gelecek şekilde yerleştirilmiş ve Malta Haçı formunda yapılmış iki adet haç motifi yer almaktadır (Fotoğraf 12). Güneyde yer alan apsis kemerinin kuzey ve güneyinde aynı eksen üzerinde yer alan iki haç motifi bulunmaktadır. Haç kollarının uç kısımları, bölgede sıkça kullanılan düğümlü ya da daire şeklinde sonlanan bir yapıya sahiptir. Kuzeydeki haç motifi, daire içerisine alınmış ve bir kitabe ile çevrelenmiştir (Fotoğraf 13; Çizim 1). Güneyde yer alan haç motifi de benzer şekilde bir daire içerisine alınmış ve haç kollarının arasına denk gelecek şekilde yerleştirilmiş, merkezden dışa doğru taşıntı yapan lale benzeri motiflere yer verilmiştir (Fotoğraf 14). Ayrıca her iki apsis kemerinin arasına denk gelecek şekilde yerleştirilmiş ikinci bir kitabe daha mevcuttur. Kitabenin hemen bitişiğinde kilise maketine benzer bir geometrik motif içerisine yerleştirilmiş, istiridye kabuğunu andıran bir motif yer almaktadır (Fotoğraf 15; Çizim 2). Güneyde yer alan apsinin ön kısmında, üç adet sunak masası ya da altar olarak adlandırılan taş kaide mevcuttur. Bu kaideler, kilisede gerçekleştirilecek olan ayinler esnasında kullanılacak olan litürjik malzemelerin üzerine konulduğu öğeler olarak tanımlanabilirler. Güneyde yer alan ikinci apsis, her hafta çarşamba günü ayinlerin gerçekleştirildiği bir yazlık kilise olarak işlevini sürdürmektedir (Gül, 2019: 60). (Fotoğraf 16). Getrude Bell'in bölgede gerçekleştirdiği araştırmalar esnasında çektiği fotoğraflardan da anlaşıldığı kadarıyla, yapı zaman içerisinde birtakım onarımlar geçirmiş ve günümüzde büyük oranda yenilenmiştir.

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Çalışma kapsamında, Süryaniler tarafından “beth slutho” olarak adlandırılan ve genel itibarıyla Tur Abdin Bölgesi’ndeki köy kiliselerinin bünyesinde yer alan Süryani dini mimarisine ait yapılar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Araştırmacılar tarafından yazlık

kilise, dua evi, yazlık apsis ve eksedra gibi isimlerle tanımlanan bu dini mimari ögesi, Süryani kilise geleneği kapsamında ele alınmış ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına Midyat'ın Bağlarbaşı (Arnas) Köyü'nde bulunan Mor Kuryakos Kilisesi'ne ait Beth slutho örneği seçilmiştir. Genel itibariyle köy kiliselerinin bünyesinde bulunan yazlık kiliseler, Dargeçit İlçesi'ne bağlı Çatalçam (Der salıp/Dayro du Slibo) Köyü'ndeki Mor Aho Manastırı (Haç Manastırı) ile Midyat'ın Barıştepe (Salah/Salhe) Köyü'nde bulunan Mor Barsawmo Manastırı'nda görüldüğü üzere bir manastır bünyesinde yer alan örnekler de mevcuttur.

Bağlarbaşı (Arnas) Mor Kuryakos Kilisesi'nin bünyesinde iki adet yazlık kilise bulunmaktadır. Mor Kuryakos Kilisesi'nin güney cephesine bitişik halde bulunan bu yazlık kiliselerden kuzeyde yer alanı daha küçük ölçekli olup bünyesinde bir su kuyusu barındırmaktadır. Güneyde yer alan yazlık kilise ise daha büyük ölçülere sahiptir. Her iki yazlık kilisenin de apsisini kuşatan kemerin yüzeyi ve apsis yarım yuvarlağının iç kısmı kaval silmelerle hareketlendirilmiştir. Güneydeki yazlık kilise, zemin seviyesinden biraz daha yükseltilmiş ve kilisenin apsisini kuşatan kemerin yüzeyinde yer alan silmeler ile apsis yarım yuvarlağının iç kısmında bulunan silmeler çeşitli geometrik motiflerle bezenmiştir. Güneyde yer alan yazlık kilisenin apsis yarım yuvarlağında haç motiflerine yer verilmiştir. Bu haç motiflerinin kolları düğüm ya da daire şeklinde sonlanmaktadır (Fotoğraf 10, 11). Ayrıca apsisin her iki yanında aynı eksen üzerinde yer alan iki adet haç motifi daha bulunmaktadır (Fotoğraf 12-14). Bu haç motifleri apsis yarım yuvarlağında yer alan diğer haçlar ile benzer bir form özelliği sergilemektedirler. Her iki kilisenin apsis kemerlerinin arasına denk gelecek şekilde bir kitabe yerleştirilmiştir. Güneyde yer alan yazlık kilisenin ön kısmında kilisede gerçekleştirilen ayinler sırasında kullanılan litürjik öğelerin üzerine konulduğu sunak masası ya da altar olarak adlandırılan üç adet taş kaide dikkat çekmektedir. Mor Kuryakos Kilisesi'nin zaman içerisinde geçirmiş olduğu onarımlar neticesinde, her iki yazlık kilise de büyük oranda yenilenmiştir. Güneyde yer alan yazlık kilise, günümüzde halen işlevini sürdürmektedir (Fotoğraf 15, 16). Mor Kuryakos Kilisesi bünyesinde barındırdığı iki adet yazlık kilise ile Midyat'ın Güngören (Keferbe) Köyü'nde yer alan Mor Stefanos Kilisesi'ne benzer bir özellik arz etmektedir (Fotoğraf 17). Mor Stefanos Kilisesi'nin bünyesinde bulunan yazlık kiliselerden kuzeydeki daha büyük ebatlara sahiptir. Ayrıca apsis yarım yuvarlağı tuğlanın değişik şekilde dizilmesi ile oluşturulmuş çeşitli motiflerle bezenmiştir (Fotoğraf 18). Güneyde yer alan yazlık kilise ise süsleme açısından sade tutulmuştur. İki adet yazlık kiliseye sahip olan örnekler

dışında bünyesinde birer yazlık kilise barındıran örneklerde mevcuttur. Midyat'ın Altıntaş (Keferze) Köyü'nde yer alan Mor İzozoel Kilisesi'nin güney cephesine bitişik halde bulunan bir adet yazlık kilise yer almaktadır. Mor İzozoel Kilisesi'nin geçirmiş olduğu onarımlar neticesinde, yazlık kilise de büyük oranda yenilenmiştir (Fotoğraf 19, 20). Oldukça derin bir apsis nişine sahip olan yazlık kilisenin apsis nişinin üst kısmında yüksek kabartma tekniğinde yapılmış bir haç motifi bulunmaktadır. Mor Kuryakos Kilisesi'nin bünyesinde bulunan yazlık kiliselere benzer şekilde apsis nişini boydan boya dolanan bir kornişe yer verilmiştir. Apsis nişinin merkezine denk gelecek şekilde yerleştirilmiş ve daire içerisine alınmış dört adet haç motifi yer almaktadır. Aynı eksen üzerinde yer alan haçlardan üç tanesi Malta Haçı formunda yapılmışken geriye kalan bir haç motifi ise yerel kaynaklar tarafından Süryani Haçı olarak adlandırılmaktadır. Haç motifleri güneyden kuzeye doğru sıralandığında; ilk haç motifinin kolları düğüm şeklinde sonlanmaktadır. Ayrıca haçın kol uçlarında yer alan düğümlerin arasına birer rumi motifi yerleştirilmiştir. İkinci haçın kolları ise damla benzeri motiflerle sonlanmaktadır. Üçüncü haç motifi sade tutulmuşken, en kuzeyde yer alan haçın kolları da benzer şekilde düğüm ya da daire benzeri motifler ile noktalanmıştır. Ayrıca kabartma tekniğinde yapılmış olan haçın alt ekseninde bir kitabe yer almaktadır (Fotoğraf 21).

Kitabede şöyle bir ibare yer almaktadır: “Bu beth slutho, Yunanlıların 1246 yılında (İS 934), Mor İwannis'in metropolitlik, Mor Adai'nin başrahiplik döneminde ve Thomas (papazken ?) zamanında yaptırılmıştır (Kul, 2015: 248).

Tur Abdin Bölgesi'nde yer alan kiliselerin ve beth sluthoların apsis kısımlarında görülen haç motifleri, kabartma tekniğinde yapılmış ve adeta bir heykeli andırmaktadırlar. Bu haçların en eski örneği, muhtemelen 6. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olan Hah'da yer alan Mor Sobo Kilisesi'nde yer alan haç motifidir (Palmer, 1990d: xi). Bünyesinde yazlık kilise barındıran bir diğer yapı, yine Midyat'ın Anıtlı (Hah) Köyü'nde yer alan Mor Sobo Kilisesidir. Kilise köyün Ortaçağ tarihine ışık tutan birden fazla Süryanice yazıtı bünyesinde barındırmaktadır (Hollerweger, 1999: 171). Kiliseye ait avlunun güney doğusunda yer alan yazlık kilise, Mor Kuryakos Kilisesi ile Mor İzozoel Kilisesi'ne ait yazlık kiliselerden daha büyük ölçekli bir yapıya sahiptir. Apsis yarım kubbesinin kemer yüzeyi ve apsis nişi düz, oluk ve kaval silmelerle hareketlendirilmiştir. Apsis nişinde Mor İzozoel Kilisesi'nin yazlık apsisinde yer alan haç motifine benzer bir haç motifi bulunmaktadır. Yüksek kabartma tekniğinde yapılmış olan haçın kolları eşit uzunlukta olup dışa doğru genişlemekte ve uçlara doğru birer daire

ile sonlanmaktadır. Alt dikey haç kolu bir kaide üzerine oturmaktadır. Haç kollarının arasına denk gelecek şekilde simetrik olarak yerleştirilmiş birer bitkisel motife yer verilmiştir. Ayrıca apsis nişinde birden fazla kitabe yer almaktadır. Apsisin ön kısmında sunak masasına ait bir adet taş kaide yer almaktadır. (Fotoğraf 22).

Mor Sobo'nun yazlık kilisesinde, tarihleri 1135-1295 arasında değişen, biri bölge papazını, diğeri kilise papazını, üçü diyakosları⁵ ve ikisi metropolitleri⁶ anan yedi yazıt vardır. Yazlık kiliselerin apsileri (beth slutho) kitabeler için iyi mekânlardır, çünkü aydınlık, korunaklı ve kiliseye girmeyenlerin de erişebileceği yerlerdir (Palmer, 1990e: 220). Ana kiliselerin avlusunda bağımsız olarak bulunan yazlık kiliseler dışında, kiliselerin güney cephesinde yer alan revaklı kısmın doğusunda ana kiliseye bitişik halde bulunan yazlık kiliselerde mevcuttur. Midyat'ın Mercimekli (Habsus) Köyü'nde yer alan Mor Şemun d'Zeyte Kilisesi'nde yer alan yazlık kilise derin tutulmuş bir apsis nişine sahiptir. Sade tutulmuş apsis nişinin ön kısmında kilisedeki ayinler esnasında diyakosların etrafında toplanıp ilahiler söylediği ve dua kitaplarını üzerine koydukları bir sunak masası bulunmaktadır (Fotoğraf 23). Midyat'ın Yemişli (Enhıl/Nehile) Köyü'nde Bulunan Mor Kuryakos Kilisesi'nin güney cephesi boyunca uzanan revakların doğu ucunda bir yazlık kiliseye yer verilmiştir. Apsisi kuşatan kemerin yüzeyi, kaval silmelerle hareketlendirilmiştir. Kemerin sonlandığı kısımlarda akantus yapraklarıyla bezenmiş iki adet başlık yer almaktadır. Ayrıca apsis nişinin merkezine denk gelecek şekilde yerleştirilmiş küçük bir haç motifi bulunmaktadır (Fotoğraf 24). Yukarıda bahsi geçen örnekler genel itibarıyla ana kiliselerin bünyesinde bulunan yazlık kiliseler olarak tanımlanabilir. Bu örnekler dışında yine Midyat'ta bağlı bir köy olan Barıştepe (Salah/Salhe) Köyü'nde yer alan Mor Barsawmo Manastırı'nda da bir yazlık kilise bulunmaktadır. Köy kiliselerinin bünyesinde yer alan yazlık kiliselerden farklı olarak kaya kütesinin oyulması ile şekillendirilmiştir. Manastırda yer alan yazlık kilisenin apsis nişi, bölgede yer alan diğer yazlık kiliselerdekine benzer şekilde haç

⁵ Diyakos kilise ve cemaat işlerinde, gönüllü olarak papaza yardım eden kimsedir. Bkz: Nihat Durak, *Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet*, (Marmara Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul, 2010, 278.

⁶ Metropolit, "Episkoposların başı" anlamına gelen Yunanca kökenli bir sözcüktür. Önceleri metropolitler yalnızca büyük şehirlerde (metropollerde) görev yapmaktaydı. Ancak günümüzde, eşi vefat etmiş papazların metropolit olarak tayin ve takdis edilmiş olanlarına episkopos, Rahiplikten metropolitliğe tayin edilmiş olanlara ise, metropolit denilmektedir. Bkz: Zeki

Demir, *Süryani Ortodoks Kilisesi Gelenekleri ve Yedi Gizi*, İstanbul, 2015, 155.

motifleri ile bezenmiştir. Apsis nişinin üst kısmı zaman içerisinde tahrip olmasına rağmen, kabartma tekniğinde yapılmış olan haçın alt ekseninde yer alan dikey kolu ve sağdaki yatay kolun çok az bir kısmı seçilebilmektedir. Haç kolları incelenen diğer örneklerde görüldüğü üzere merkezden dışa doğru genişlemekte ve kol uçları daire veya düğümlerle sonlanmaktadır. Ancak haçın işleniş şekli bazı farklılıklar da içermektedir. Haç motifi istiridye kabuğunu andıran yivli şeritler ile belirgin hale getirilmiştir. Yivlerin uç kısımları yuvarlatılmış şeklindedir. Güneş ışınlarını andıran bu yivler, art arda dizilmiştir. Haçın alt ekseninde daire içerisine yerleştirilmiş iki adet küçük haç motifi daha yer almaktadır. Bu haç motifleri form özellikleri açısından Mor İzozel Kilisesi'in yazlık apsisinde yer alan haçlar ile benzer özellikler taşımaktadırlar. Mor Barsawmo Manastırı'nın yazlık kilisesi bölgede yer alan diğer yazlık kiliselere göre yoğun bir bezeme programına sahiptir. Apsis nişi, çok kollu yıldız motifleri, eşkenar dörtgenler, basit geometrik motifler ve çeşitli bitkisel motifler ile bezenmiştir (Fotoğraf 25). Çalışma kapsamında incelenen yazlık kilise örnekleri, Tur Abdin Bölgesi'ndeki Süryani dini mimarisinin zaman içerisindeki gelişimini gözler önüne sermektedir. Midyat'ta yer alan yazlık kilise örnekleri, bölgede görülen farklı kilise uygulamalarının somut birer kanıtı niteliğindedir.

Bölgede yer alan bu yazlık kiliselerin 8.yy'dan sonra sayıları artmaya başlamış ve birçok köy kilisesinin bünyesinde yer almaya başlamışlardır. Genellikle köylerde yer alan parokial plan tipine sahip kiliseler ile bir arada bulunan bu yapılar, az sayıda örnek olmasına rağmen bazı durumlarda manastırların bünyesinde de yer alabilmektedirler. Dargeçit İlçesi'ne bağlı Çatalçam (Der salip/Dayro du Slibo) Köyü'nde yer alan Mor Aho Manastırı (Haç Manastırı) ile Barıştepe (Salah) Köyü'nde bulunan Mor Barsawmo Manastırı bu duruma örnek gösterilebilir.

Yazlık ibadet mekanları olarak İslam mimarisinde özellikle Mardin'de Ortaçağ dönemine denk gelen camilerde yine beth slutho gibi ibadet mekanının avlusunda yer alan namazgahlara⁷ rastlanmaktadır. Mardin'de bulunan Hristiyan dini mimarisine ait yapıların avlu kısımlarında yer alan beth slutho, ana kilise dışında günlük ibadetleri gerçekleştirmeye yardımcı olmasının yanı sıra, cenaze

⁷ İslam mimarisinde görülen namazgâhlar genellikle mesireler, şehirlerin çıkışları ve şehirler arası yollarda kervan konaklama yerlerinde kurulmuşlardır. Yön belirten bir kible taşı ve düzeltilmiş zeminle yetinilen örnekler olduğu gibi, çevresi alçak bir duvarla sınırlanmış, zemini taş kaplı, bezemeli mihrap ve minberi olan gelişmiş uygulamalarda görülmüştür. Bkz: Ayla Ödekan, "Namazgah", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi C.II*, İstanbul, 2008, 1127.

törenlerinin açık alanda yapılmasına da olanak sağlamaktadır. İslam mimarisinde görülen namazgâhlar da benzer bir amaca hizmet etmektedir.

Sonuç

Bu makalede, Tur Abdin Bölgesi'nde yer alan Süryani dini mimarisinde görülen beth slutho geleneği incelemeye çalışılmıştır. Bağlarbaşı (Arnas) Köyü Mor Kuryakos Kilisesi'nde yer alan yazlık kilise örneği, mimari açıdan ele alınmış ve bölgede yer alan diğer yazlık kilise örnekleri ile karşılaştırılmıştır. Böylece bölgede bulunan diğer yazlık kiliseler ile olan benzer ve farklı yönler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Süryani kilise geleneğine bağlı olarak şekillenmiş olan yazlık kiliseler, genel itibariyle Tur Abdin Bölgesi'ndeki köy kiliselerinde karşımıza çıkmaktadır. Ana kiliselerden bağımsız bir şekilde avluda yer alan yazlık kiliselerin yanı sıra, ana kiliselerin güney cephesine bitişik halde bulunan örneklerle de rastlamak mümkündür. Bölgede yer alan yazlık kiliseler, Süryanilere ait ana kiliselerde yapılan bazı tören ya da ayinlerin kilise dışında da gerçekleştirilebildiği dini mimari öğeleri olarak dikkat çekmektedirler. Yazlık kiliselerin apsis nişlerinde genel itibariyle haç motiflerine yer verilmiştir. Bu haç motifleri, yüksek kabartma tekniğinde yapılmış olan büyük ebatlara sahip haçlar ile genelde kazıma tekniğinde yapılmış ve bir daire içerisine alınmış daha küçük ölçekli haç motifleri şeklinde iki gruba ayrılabilir. Haçların kolları genelde daire ya da düğüm benzeri motiflerle sonlanmaktadır. Yazlık kiliselerde kullanılan haç motifleri, bölgede yer alan manastırlarda bulunan kiliseler ve bağımsız köy kiliselerinin apsis kısımlarında görülen haç motifleri ile ortak bir bezeme programının ürünleri olarak değerlendirilebilir. İncelenen yazlık kiliseler kronolojik açıdan ele alındığında en erken tarihli örnek, Anıtlı (Hah) Köyünde yer alan Mor Sobo Kilisesi'nin avlusundaki yazlık kilise olarak ifade edilebilir. Yazlık kiliselerin, cenaze ve mezarlar ile ilgili bilgileri içeren birden fazla kitabeyi bünyelerinde barındırmaları, bu yapıların ağırlıklı olarak cenaze törenleri için kullanıldıkları görüşünü akla getirmektedir. Ayrıca kitabelerin açık alanda ve herkesin ulaşabileceği bir noktada bulunmasına da olanak sağlamaktadırlar. Yazlık kiliseler, cenazenin ana kilisenin iç mekânına alınmadan açık havada yapılan törenlerden sonra daha kolay bir şekilde defnedilebilmesini mümkün hale getirmektedir. Genelde ön kısımlarında sunak masası ya da altar olarak adlandırılan taş malzmeden yapılmış kaideler yer almaktadır. Bu kaideler, kiliselerde gerçekleştirilen ayinler esnasında kullanılan litürjik malzemelerin taşınmasına yardımcı olmaktadır. Bölge ile ilgili çalışmalar yapan

bazı yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yazlık apsis, dua evi ve eksedra gibi isimlerle tanımlanan bu yapılar, birer açık hava tapınağı olarak da düşünülebilir. Açık havada ibadet etme amacıyla yapılmış olan bu mekanlar işlevleri bakımından namazgahlarla benzer özellikler göstermektedir. Bölgenin sıcak iklim koşulları düşünüldüğünde, açık ibadet mekanları her iki semavi din için kaçınılmaz bir tercih sebebi olmuştur.

Sonuç olarak, Süryaniler tarafından “beth slutho” olarak adlandırılan bu dini mimari öğeleri, sahip oldukları mimari özelliklerden dolayı, ana kiliselerde gerçekleştirilecek olan bazı tören ve ayinler için uygun birer alternatif haline gelmişlerdir. Günümüzde Tur Abdin Bölgesi’nde yer alan Süryanilerin özellikle yaz mevsiminde ibadetlerini daha rahat gerçekleştirmelerine yardımcı olan yazlık kiliseler, Süryani kilise geleneği çerçevesinde şekillenen dini mimari öğelerinden biri olarak günümüzde halen varlıklarını sürdürmektedirler. Ayrıca, Tur Abdin bölgesi komşu sanat çevresi olan Bizans, Ermeni ve Gürcü dini mimarisinde yazlık ibadet mekânlarına rastlanılmaması; bu yapıların yöreye özgü bir gelenek olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Akay, V. (2006). *201 Numaralı Mardin Şer‘iyye Sicili (Değerlendirme, Metin Transkripsiyonu ve Dizin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Akyüz, G. (1998). *Mardin İli’nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*. Mardin: Resim Yayıncılık.
- Barsavm, İ. (2005) *Saçılmış İnciler (Süryanilerin yazınsal Tarihi)*. Demir, Z. (Çev.) İstanbul: Resim Ofset.
- Berchem, M. V. ve Strzygowski, J. , Bell, G. L. (2015). *Amida*. . Aygün, F. Özçelik, B. Türkseven, H. Erdem Türközü, S. (Çev.) Ankara: Orient Yayınları. (Eserin orijinali 1910’da yayımlanmıştır).
- Bell, G. ve Mango, M. M. (1982). *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin, With an Introduction and Notes By Marlia Mundell Mango*, London: The Pindar Press.
- Bilge, Y. (2012, 7-9 Ekim). *Turabdin: Süryani kilise ve Kültürünün Beşiği*. Uluslararası Midyat Sempozyumu, Mardin.
- Courtois, D. S. (2014). *Süryaniler*. Topraktepe, E. (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

- Çevik, A. (2007). İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abdin)'in Tarihi Coğrafyası. Ş. Gündüz. (Editör). *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*. İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi.105-140.
- Çelik, T. ve Aksoy, S. (2013). *Mezopotamya Uygarlığında Süryani Tarihi*. (İkinci Baskı). Ankara: Nika Yayınevi.
- Demir, Z. (2015). *Süryani Ortodoks Kilisesi Gelenekleri ve Yedi Gizi*, (İkinci Baskı). İstanbul: Anadolu Ofset.
- Durak, N. (2010). *Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Durmaz, R. (2010). *TurAbdin at Close: The Church Complex at Zaz, Mardin its Architecture, History an Contemporary Revitalization Process*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gül, E. (2019). *Midyat Süryani Dini Mimarisinde Süsleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Van.
- Hollerweger, H. (1999). *Canlı Kültür Mirası Turabdin*. Gülçur, S. (Çev.) Linz: Österreich. (Eserin orijinali 1999'da yayımlanmıştır).
- Keser, E. (2002). *Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi*, (Birinci Baskı). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- İnternet: Keser, E. (2017). The Monastery of Mor Barşawmo in the Tur 'Abdin: Artistic Continuities and Encounters. *Studies in Byzantine History and Civilization* 11, Web: <https://www.academia.edu/38124673/> adresinden 6 Nisan 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Keser, E. (2019). Church Building in the Tur'Abdin in the First Centuries of the Islamic Rule. *Authority and Control in the Countryside From Antiquity to Islam in the Mediterranean and Near East (Sixth–Tenth Century)*. Web: <https://www.academia.edu/37947649/> adresinden 2 Mart 2020'de alınmıştır.
- İnternet: Palmer, A. (1990). Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin. Web: <https://archive.org> adresinden 10 Mart 2019'da alınmıştır.
- Koch, G. (2007). *Early Christian Art*. Aydın, A. (Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. (Eserin orijinali 1995'de yayımlanmıştır).
- Kul, N. (2015). *Geçmişten Günümüze Midyat ve Tur Abdin Süryanileri*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yeni Anadolu Yayıncılık.

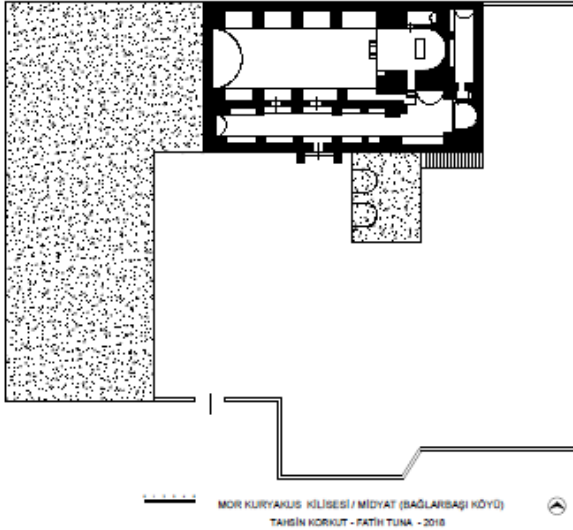
- Ödekan, A. (2008). “Namazgah”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi C.II, İstanbul, 1127.
- Özmen, A. (2006). *Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2014). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, (On Beşinci Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Top, M. ve Koç, E. İslamoğlu, H. (2005, 30 Mayıs- 3Haziran). *Hakkâri ve Şırnak İlleri ve İlçeleri Yüzey Araştırması, 2004*, 23. Araştırma sonuçları Toplantısı 2. Ankara.
- Uygur, K. H. (2015). *Kültürel Doku İçinde Mardin Süryanilerinin Kutsal Mekân Efsaneleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Harita ve Planlar

Harita 1: Tur Abdin Bölgesi, Erişim:

[<https://www.flickr.com/photos/arnasia/30433386>], Erişim Tarihi: 17.05.2020.

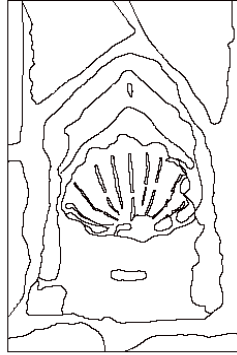
Plan: Arnas (Bağlarbaşı) Köyü, Mor Kuryakos Kilisesi rölevé planı.

ÇİZİMLER

U.ELYİĞİT-E.GÜL-E.A.AĞAR
10.02.2020

Çizim 1: Mor Kuryakos Kilisesi, beth sluthoda yer alan haç motifi.

U.ELYİĞİT-E.GÜL-E.A.AĞAR
10.02.2020

Çizim 2: Mor Kuryakos Kilisesi, beth sluthoda yer alan istridye kabuğu şeklindeki motif.

Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Arnas (Bağlarbaşı) Köyü ve Mor Kuryakos Kilisesi'nden genel görünüm

Fotoğraf 2: Mor Kuryakos Kilisesi güney cepheden genel görünüm.

Fotoğraf 3: Mor Kuryakos Kilisesi, narteks kısmından genel görünüm.

Fotoğraf 4: Mor Kuryakos Kilisesi, ana ibadet mekânından genel görünüm.

Fotoğraf 5: Meryem Ana Kilisesi, apsis genel görünüm.

Fotoğraf 6: Meryem Ana Kilisesi, iç mekandan bir görünüm.

Fotoğraf 7: Meryem Ana Kilisesi'nin kuzeyinde yer alan ek mekândan genel görünüm.

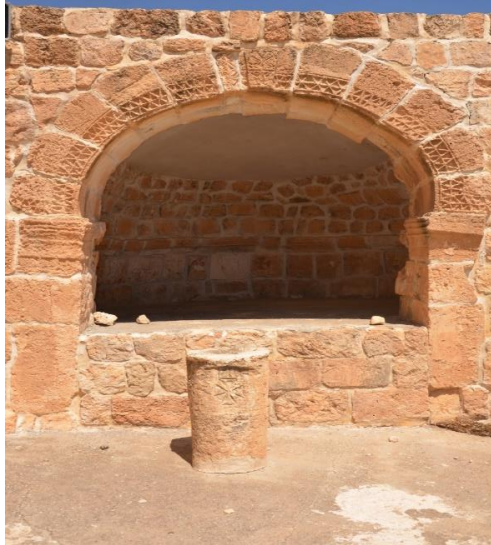
Fotoğraf 8: Mor Kuryakos Kilisesi, beth slutholardan görünüm.
(Gertrude Bell arşivi).
Erişim:[<http://www.gerty.ncl.ac.uk/photos.php>].

Fotoğraf 9: Mor Kuryakos Kilisesi, Beth Slutholardan genel görünüm.

Fotoğraf 10: Mor Kuryakos Kilisesi, kuzeyde yer alan beth slutho.

Fotoğraf 11: Mor Kuryakos Kilisesi, güneyde yer alan beth slutho.

Fotoğraf 12: Mor Kuryakos Kilisesi, güneyde yer alan beth sluthonun apsis nişinden detay görünüm.

Fotoğraf 13: Mor Kuryakos Kilisesi, güneyde yer alan beth sluthonun süsleme detayı.

Fotoğraf 14: Mor Kuryakos Kilisesi, güneyde yer alan beth sluthonun süsleme detayı.

Fotoğraf 15: Mor Kuryakos Kilisesi, kuzeyde yer alan beth slutho cephesindeki kitabe.

Fotoğraf 16: Mor Kuryakos Kilisesi, güneyde yer alan beth sluthoya ait altar taşlarından genel görünüm.

Fotoğraf 17: Güngören (Keferbe) Köyü, Mor Stefanos Kilisesi'ne ait beth slutholardan genel görünüm.

Fotoğraf 18: Mor Stefanos Kilisesi, güneyde yer alan beth sluthodan genel görünüm.

Fotoğraf 19: Altıntaş (Keferze) Köyü Mor İzozoel Kilisesi, beth sluthodan genel görünüm 1. (Gertrude Bell arşivi).
Erişim:[<http://www.gerty.ncl.ac.uk/photos.php>].

Fotoğraf 20: Altıntaş (Keferze) Köyü Mor İzozoel Kilisesi, Beth slutho'dan genel görünüm 2.

Fotoğraf 21: Altıntaş (Keferze) Köyü Mor İzozel Kilisesi, beth sluthodan detay görünüm.

Fotoğraf 22: Anıtlı (Hah) Köyü Mor Sobo Kilisesi'ne ait Beth slutho'dan genel görünüm.

Fotoğraf 23: Mercimekli (Habsus) Köyü Mor Şemun d'Zeyte Kilisesi'ne ait Beth Slutho'dan genel görünüm.

Fotoğraf 24: Yemişli (Enhıl/Nehile) Köyü Mor Kuryakos Kilisesi'ne ait beth sluthodan genel görünüm.

Fotoğraf 25: Bariştepe (Salah/Salhe) Köyü Mor Barsawmo Manastırı'na ait beth sluthodan genel görünüm.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 207-238
ISSN: 1302-6879

Alegorik Anlatım ve Rönesanstan Modernizme Batı Resminde Yansıması *Allegoric Expression and its Reflection From Renaissance to Modernism in the West Painting*

- Evren KARAYEL GÖKKAYA*
- Cemre Ece KURTMAN**

*Doç., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü
Çanakkale/Türkiye
Associate Prof., Çanakkale Onsekiz Mart
University, Fine Arts Faculty Painting
Department Çanakkale/Türkiye
karayeleveren@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8450-7914

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz
Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Resim Anasanat Dalı, Çanakkale/Türkiye
Graduate Student, of Çanakkale Onsekiz Mart
University Social Sciences Institute Painting
Department Çanakkale/Türkiye
cecurtman5@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4550-3640

Makale Bilgisi / Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma
Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
19/05/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
02/09/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/09/2020

Atrf: Karayel Gökkaya, E. & Kurtman, C. E.
(2020). Alegorik Anlatım ve Rönesanstan
Modernizme Batı Resminde Yansıması. *Van
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi*, 49, 207-238

Citation: Karayel Gökkaya, E. & Kurtman, C. E.
(2020). Allegoric Expression and Its Reflection
From Renaissance to Modernism in The West
Painting. *Van Yüzüncü Yıl University The Journal
of Social Sciences Institute*, 49, 207-238

Öz

Atalarımızın bize bıraktığı alegorik ifade şekilleri olan mitolojik hikâyeler sözel ve yazınsal olarak gelecek kuşaklara aktarılmaya isteğiyle simgesel yazılar halinde kodlanarak alegorik resimler dönüşmüştür. Batı'da 17. yüzyıla kadar resimlerde görülen mitolojik, dini ve moralistik konular sonraları beşerî ve toplumsal alegoriler halini almıştır. Kültürel öğretilerin ve törelerin aktarıldığı bir miras gibi dönemsel değişikliklere uğrayan ve çeşitlilik gösteren, kültürel sembollerin anlam bulduğu dolaylı bir anlatım dili olan alegoriyi anlamak ikonoloji ve ikonografi disiplinleri göz önünde tutularak mümkündür. Ortaçağ'dan günümüze kadar resim sanatında anlamı aktarmaya yönelik gayesiyle kendine bir varlık alanı bulmuş olan bu dili Rönesanstan Modernizme kadar örneklerle irdelemek ve bu kavramın sembolle, metaforla olan ilişkisini ortaya koymak bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Çünkü çağdaş resimsel yaratımın devamlılığında, resmin geçmiş serüvenlerine yeniden bakma, yaratım biçimlerini sorgulama, anlama ve özümseme son derece önemli bir gereksinimdir. Bu gereksinim doğrultusunda yapılan bu araştırmanın önemli bir kısmını resimlerin alegori ve biçim-içerik açısından irdelemesi oluşturacaktır. Ancak onun öncesinde alegori, onunla karıştırılan diğer kavramlar ve çözümleme yöntemleri açığa kavuşturulacaktır. Batı resim sanatı tarihinde alegorik anlatımın farklı yoğunlukta kullanıldığı dönemlere ait örneklerin incelendiği ikinci bölümden sonra "Resim sanatında alegori neden bir anlatım dili olarak tercih edilmiştir ve edilmektedir" sorusuna cevaben varılan sonuç ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Resim Sanatı, Batı Resim Sanatı, Alegori, Sembol, Mitoloji

Abstract

The depictions of mythological-religious paintings from the past to the present form the result of this search. Mythological stories, the allegorical expressions of our ancestors, were coded in symbolic writings with the wish to be verbally and literally transferred to the next generations and to be converted into allegorical images. The mythological, religious, and moral problems seen in the paintings in the West until the 17th century later became human and social allegories. Understanding the allegory of expression, a form of expression in which cultural teachings and ceremonies are different and change symbols that are subject to periodic options such as inheritance, can be used considering the discipline of iconology and iconography. Allegorical expression, which is the whole of the symbols used as a form of expression in myths, fairy tales, fables, is also the language of expression that has been used since the early ages as an indirect image language, even by abstract expressionists. The aim of this research is to examine this language, which has found itself an area of existence in the art of painting from the Middle Ages until today, with knitting from Renaissance to Modernism, and to reveal the relationship between this concept and the symbol and metaphor. Because in the continuity of contemporary pictorial creation, it is an extremely important requirement to look at the past adventures of the painting, to question the forms of creation, to understand and assimilate. An important part of this research in line with this requirement will be the examination of the pictures in terms of allegory and form-content. But before that, allegory, other concepts, and methods of analysis mixed with it will be clarified. After the second part, which examines the examples of the periods in which the allegorical expression is used in different intensities in the history of Western painting, the result reached in response to the question of "Why is allegory chosen and used as a language of expression in painting art "will be revealed.

Keywords: Painting Art, Western Painting Art, Allegory, Symbol, Mythology

1. Giriş

Bu makalede alegori kavramı açıklanarak Batı resim sanatında Ortaçağ'dan günümüz sanatına kadar işlenen alegorik temalar literatür tarama yöntemi ile bir araya getirilerek incelenmiştir. Evren sorgusu ile başlayarak inanç çerçevesinde ortaya çıkan mitolojik hikâyeler ve bu hikâyelere dayalı olarak gelişen alegori kavramı, ilk olarak kavram karışıklığı yaratabilecek diğer kavramlarla karşılaştırılarak net bir şekilde tanımlanmıştır. Ana başlık altında Batı resim sanatının yaradılış sorgusu sonucu ilk dinlerin, mitlerin resme olan etkileri ve yansımaları incelenmiştir. İlkelerin dininden bugünün sanatına alegori kavramı ve resim inceleme metotlarını ortaya koyan bu çalışmanın araştırmacılar için bir kaynak oluşturması amaçlanmaktadır.

1.1. Alegori, Onunla Karıştırılan Diğer Kavramlar ve Çözümleme Yöntemleri

Soyut ya da somut bir kavramı bir imgeye yüklenen anlamla aktarmanın yolu olan simge, sembol, metafor ve alegori kavramları yazınsal ve resimsel anlatım biçimi olarak kullanılmıştır. Alegori, tüm bu kavramları kapsayan ve eserin geneline yayılmış, yalıtılmış imgelerin bütünüdür. Sözlük anlamı olarak “allos” (öteki) ve “agoreuein” (anlatıcı) sözcüklerinin birleşiminden oluşup kelime kökeni Yunanca olan alegori kavramı, Türk Dil Kurumu tarafından da “bir görüntü, bir yaşantı veya bir davranışın daha iyi kavranmasını sağlamak için göz önünde canlandırıp dile getirme, yerine, bir sanat eserindeki öğelerin gerçek hayattan bir şeyleri temsil etmesi durumu”¹ olarak açıklanmıştır. Bu kavram, mecazi anlam içeren bir takım şifrelemelerle, dolaylı söylem ve anlatımla, kavramlar arasında ilişki kurarak anlatma şeklidir. Edebiyat alanında olduğu gibi resim alanında da sıkça kullanılır. Sembolik anlatımdan farklı olan alegori bir temsile varmak için bir fikirden yola çıkarken sembol başlı başına kendisi bir temsildir (Durand, 1998: 10). Alegorik anlatım kültürlerin birikimini, atalarımızdan bize kalan öyküleri, inançları ve düşünceleri sembolizmle barındırır. Sıklıkla birbirine karıştırılan alegori ve sembol kavramları birbirine çok yakın anlamlara sahip olmalarına rağmen birbirinden farklıdır. Alegori toplumun şekillendirdiği sosyokültürel anlamları barındırırken sembol daha çok sanatçının kendi sosyokültürel yaşamının, duygu ve düşüncelerinin anlamsal bir ürünü olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra metafor kavramı sıklıkla alegorinin yerini alsa da daha kapalı ve dolaylı bir anlatımı vardır. Metafor kelimesi kök anlamı ile incelenecek olursa, Eski Yunan dilinde “meta” (öte) sözcüğüyle “phoros” (bir yerden başka bir yere taşıma, bir alandan başka alana götürme, bir şeyi başka şeye aktarma) sözcüğünün birleştirilmesiyle oluşmuştur (Karaman, 2012: 327). Eski Türkçe ile anlamı ‘istiare’ olan metafor bugünlerde ‘eğretileme’ olarak bilinmektedir. “Metaforlar günlük hayatta sıradan bir dille anlatılamayacak imgeleri zihnimize görselleştirerek kalıcılığını arttırmaktadır.” (Boynukalın, 2014: 9) Basitçe ifade edilecek olursa varlığın gerçek anlamını benzetme yoluyla aktarmak demektir. Özünde farklı olan iki imge birleştirilerek diğer imgenin gizil anlamının aktarılmasını sağlayan metaforlar, ortaya çıkan yeni sanatsal anlatımlara yoğunluk ve derinlik kazandırır.

Resim sanatında alegorinin ortaya çıkış hikâyesi imgelere yüklenen anlamlarla başlar. İnsanlık tarihi boyunca, hayat, ölüm, doğa

¹ TDK, www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 19.04.2020)

ve insanlığın birbiriyle olan ilişkileri gibi temel sorulara asırlardır mitler yaratarak cevap verilmiş olması şaşırtıcıdır (Daniels, 2014: 9). İnsanlığın varlığından bu yana imgelere yüklenen anlamlar olduğu görülmektedir. Bu anlamlar kültürel, sosyolojik ve coğrafik durumlar devreye girdiğinde değişikliğe uğrasa da öz aynıdır: “Neden” ve “nasıl” sorularına verilen cevaplar. İlkel insanın sorgusu, bireysel aidiyet bulma isteği ve inançları toplumdaki topluma değişen mitler halini almıştır. Yağmurun, depremin, rüzgârın nedeni aranırken mitolojinin, dolayısıyla bu noktadan başlayıp günümüze kadar uzanacak sanat serüveninin de temeli oluşturulmuştur. Kültür, coğrafya ve sosyal şartların belirlediği varoluşsal sorgunun cevaplarıyla ortaya çıkan, ilkelerin dinini oluşturan ve günümüze kadar gelen hikâyeler, masallar, mitler bugün resimlerde yer alan simgelerle alegoriyi ortaya koyar.

Arkaik dönemden beri insanlığı etkileyen ve resimlere konu olan imgeler ve simgeler; resimlerin kültür dokusundaki antropoloji, psikoloji, tarih ve inanç olguları göz önünde tutularak araştırılır. Bir toplumun sanatı hakkında doğru analizler yapabilmek için coğrafyasını yüzyıllardır besleyen dini arka planı tanımak ve araştırmak gerekir. Resimlerde gördüğümüz simgeler, imgeler, olay örgüleri ve kişilerin arketip kökenleri eski mitos ve ilkelerin ayınlerine dayanır. İkonolojik ve ikonografik araştırmalar da mitos dilinin çözümlenmesine ve eserin anlaşılmasına yardımcı olur.

Mitolojik hikayelerde bulunan sembolik anlamın kompleks kurgusu çözümlenemediğinde sembollerin oluşturduğu kompozisyonları anlamak da mümkün değildir. Mitolojik konuların içerikleri esasında bilinmezliklerin karmaşasını oluşturur. Mitoloji, sembolik anlatımlardan oluştuğu için hem mit hem sembol olarak iki bilinmeyenlidir ve ön plana çıkarılan nesnelere gerçek anlamları görünenin arkasında saklıdır (Ateş, 2014: 33). Yani mitoloji ve semboller girift haldedir ve bunun çözümlenmesi ve gerçek anlamın ortaya çıkması için ön araştırma şarttır. Panofsky'nin ön ikonografik çözümlemesinde ilk aşama olan olgusal değerlendirme yani biçimlerin birbiriyle olan ilişkisinin olay örgüsü dâhilinde tanımlaması yapılır. Ardından yapılan ifadesel çözümleme yani ruhsal ve duygusal niteliklerin tanımlaması ön ikonografik çözümlemenin ikinci aşamasını oluşturur. Tüm bu değerlendirmede ortaya koyulan biçimlere motif denir. “Bu motiflerin bulunmasına sıralanmasına ise sanat eserinin ikonografik tasviri denir” (Cömert, 1991: 214). Panofsky'nin eser incelemesinde kullandığı uzlaşım sal anlam resimdeki motiflerin ve kompozisyonun resmin teması kapsamında değerlendirilmesi ile tamamlanır. Bu motiflere imge denir ve imgelerin bütününe hikâye ve alegori ismi verilir. İkonografinin konusunu da imgelerin, alegori ve

hikâyelerin belirlenmesi oluşturur (Cömert, 1991: 215): Resimlerdeki imgelerin olay bağına çözebilmek için motiflerin anlamlarının bilinmesi gerekir. Resimde geçen hikâye ve alegori sanatsal motiflerin birleşiminden oluşan imgelerin bütünde yarattığı anlam içinde aranmalı. Bunu çözümlenebilmek içinse Tevrat ve İncil'deki öyküler, Roma ve Yunan mitolojisinin bilinmelidir.

2. Batı Resim Sanatında Alegori

“Bütün mitolojilerin arkasında, kâinatla ilgili temel düşünceler yatmaktadır. Yerel ya da yerelleştirilmiş bir mitolojiyi anlamak için, mitleri yaratan ya da devam ettiren insanların yaşadığı dünya hakkında bir şeyler bilmemiz gerekmektedir” (Mackenzie, 1996: 193). Paleolitik Çağ'dan bugüne kadar gelebilen mitoloji ve semboller, farklı topluluklarda da benzerlik gösterir. Kesin bir nedeni olmamakla beraber bu benzerlik toplulukların bir şekilde birbirleriyle olan etkileşimlerine ve kalıtsal insani özelliklere dayandırılarak savunulur. “Her yeni doğan hayvanın bireysel olarak yeniden kazanmak zorunda olmasını düşünemeyeceğimiz içgüdüleri gibi, insan ruhunda da kalıtsal olarak, doğuştan kazanılmış kolektif tasavvur modelleri vardır” (Jung, 2009: 75).

Resim sanatında alegorinin ortaya çıkış hikâyesi imgelere yüklenen anlamlarla başlar ve insanlık, asırlardır hayat, ölüm, doğa ve insanın birbiriyle olan ilişkileri gibi temel sorulara mitler yaratarak cevap bulmuşlardır. Doğa karşısında insanın güçsüzlüğünün anlatım yolu olan mitoslar, imgelem yardımıyla, gerçek yaşamı yorumlama yolunda ilk girişimlerdir. Mitoloji, ilkel toplumun inancı aynı zamanda da sanattır. İnsanlık var olduğundan beri, yaşadığı evreni ve çevresini anlamlandırma ihtiyacı hisseder ve kozmogonik-antropogonik teoremlerini inançları doğrultusunda kurgular. Yaşadığı dönem, kültür, coğrafya, felsefi anlayış ve din mitosların mozaik taşlarını oluşturur. Her toplumun kendi kurgu öyküleri ve mitosları vardır. Batı kültürünün temelini oluşturan ve Yunan ilk çağı hakkında bugün edinilen bilgilerin kaynağı olan Homeros anlatıları Yunan tanrılarının doğası ve dönemin dokümanları olarak değerlendirilir. Homeros'un anlatıları yalnızca şiirden ibaret değildir. Homeros anlatılarını, o dönem yaşayan insanlarla değerlendirirsek, buldukları dünyayı kozmogonik-antropogonik olarak ele aldıkları, mitlerden oluşan bir din kitabı olduğu sonucuna varılır. Esasında; animist² bir dinden, insan biçimci çok tanrılı bir dine geçiştir (Atış, 2009: 59).

² “İlkel dinler, günümüzden yaklaşık olarak 3.000 yıl önce beş kıtada doğmuştur. Bu dinlerin hemen hemen hepsi “canlılık” formunda görülmektedir. Çünkü ilkeller, hayvanlar, bitkiler, kayalar, dağlar, ırmaklar, yıldızlar gibi çevrelerinde bulunan her

Felsefenin yükselişiyle artan evren-doğum soruları üzerine Homeros kaynaklı bir eser yazan Hesiodos, eserinde evrenin var oluşunu adına *khaos* dediği boşluktan çıkan tanrılar ve onların yarattığı bir evren olarak yorumlar. Bunun sebebi içinde bulunduğu dönemin halen din-mitoloji merkezli olmasıdır. Dolayısıyla ortaya çıkan eser ilahi-kutsal etkidedir. Antik Yunan filozofları sanatı moralistik bir düşünceyle ele alır. Onlara göre, etik ve ahlak sorunları sanatın merkezini oluşturur. Bu sebeple moralistik kavramlar, metaforik olarak Yunan mitolojisinin temel taşıdır. Mitolojide her kavram aslında bir metafordur, doğal olarak da tüm mitoloji esasında alegorilere dayanır. Yunanlılar geleneksel inançlarına bağlı kalarak mitoslara kabul edilebilir bir yorum getirmiştir. Anlatıların yüzeysel olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ve onların aslında metaforik anlam içerdiği düşünülür. (İndirkaş, 2015: 12) Helenistik dönemin, git gide karmaşıklaşan mit ve din olgusu, ilkelleşmemiş aksine dönemin düşünürleri ve gelişen felsefesiyle zenginleşmiştir. Çünkü antropomorfik anlayışa dayalı inançları bunu hoş görmektedir. Daha sonraki Helenistik dönem filozofları da Homeros destanlarını alegorik biçimde yorumlamış, Zeus hava tanrısıdır, Poseidon su tanrısı diyerek destanların ardında yatan gizil anlamları ortaya çıkarmaya çalışmışlardır (Erhat ve Kadir, 1984). Platon ise tanrılarını mantık çerçevesinde tanımlamaya çalışarak, ruhu gerçek bilgiye ulaşmanın temeli olarak ele almış ve ruh ile idealar arasındaki ilişkiyi mitos yardımıyla açıklamıştır (Kaya, 2013). Heredot'un toplum ahlakına zarar veren tanrı yalanları uydurduğunu düşünerek varoluş olgusunu tekrar yorumlamıştır. Bununla birlikte bazı mitosları kendi düşüncesiyle kurgulamış ve mitolojik düşünceden tümüyle kurtulamamıştır (İndirkaş, 2015: 13). Mitler bugün ilk insanlar hakkında bildiğimiz alelade hikâyeler değil onların gerçekliğidir. İlk insanların doğaya yükledikleri anlamlarla hayal gücü ve kavrama gücünün sonuçları sembollerdir. Mitler, masallar, fabllarda bir anlatım biçimi olarak kullanılan sembollerin bütünü olan alegorik anlatım, aynı zamanda resim dili olarak ilk çağlardan beri kullanılan bugün soyut dışavurumcuların dahi yararlandığı anlatım dilidir.

Erken Hristiyanlıkta İsa Peygamber'in kuzu, balık, güvercin gibi belli başlı hayvan figürleriyle simgelenmesi görsel sanatlarda olay, düşünce ya da kavramların izleyene aktarılabilmesi için başvurulan kişileştirerek simgelemeye örnektir. 11. yüzyıldan bu yana özellikle öğretici nitelikteki alegorik resimler dinsel sorunlara, kilise örgütlerine ve tarihsel olaylara, iyilik, kötülük, ölüm, sonsuz yaşam, yaşam

şeyin bir "ruh" u olduğuna inanmaktaydılar. Bu inanca göre, ruhun bedene ya da bedeninin bazı bölümlerine bağlı olduğuna inanılır." (Artun, 2007)

döngüsü gibi kavramlarla ayların, mevsimlerin işlendiği alegorik sahnelerin yanı sıra kralların, papaların ya da imparatorların siyasal gücünü simgeleyen sahnelerle betimlenir. Özellikle Ortaçağ'da dini metinlerin anlatımını kolaylaştırmak için yapılan resimler sözleri iletmek ve açıklamak için kullanılan bir araca dönmüştür. Sembol ve alegoriler, toplumların inançlarını, kültürlerini, tarihlerini, öğretilerini aktarabildikleri bir anlatım şeklidir. Edebiyatta da sıklıkla kullanılan alegori, Ortaçağ'da kitap resimleri, duvar resimleri ve kilise süslemeleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Pagan kültürünün sonlarına doğru başlayan ve artarak süre gelen alegorik yorumlar Ortaçağ boyunca devam etmiştir. Ortaçağ düşünürleri, pagan mitoslarını Hristiyan felsefesine oturtmaya çalışmışlar, kutsal gerçeklerin insanlara anlatılması için yeniden yorumlanabileceğine inanmışlardır. (İndirkaş, 2015: 13) Pagan antikitesi ve Yahudilik sembolizmi Hristiyanlığı etkiler ve Ortaçağ ahlak felsefesi etkisine girer. Batı resim sanatı bilhassa Ortaçağ döneminde dini konuları daha çok simgesel anlatım yoluyla aktarmayı amaçlayarak Ortaçağ Hristiyan sanatında ayrıntılı bir simge ve alegori dili yaratır. Ortaçağ resim sanatı konu ve bu konuların aktarım yöntemiyle, ilk etapta pek anlaşılmayan simgesel ve alegorik tasarımlara dayanırken Rönesans resimleri dini konulu ve mitolojik resimlerle ilkçağ mitolojisinin moralitik olarak Hristiyanlığa uyarlanmış simgesel ve amblematik öğelerini içerir (Uşun ve Yüzgüller, 2018: 15). İnananları etkilemek için, kutsal hikâyeleri imgeleştiren Museviler, sinagoglarını eski Ahit hikâyeleriyle süslemişlerdir ancak Musevi yasaları puttaparlığa yol açar korkusuyla imge yapımını yasaklamıştır (Gombrich, 2011: 127). Doğu'da hâkim olan Museviler'in tasvir yasağı, yine Doğu'dan yayılmaya devam eden Hristiyanlığı bu düşüncelerle sanat anlamında etkilemiştir. 6. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Papa Gregorius Magnus, çoğunlukla okuma yazması olmayan kilisenin bu üyelerini eğitmek için, resimlerin, resimlendirilmiş bir kitaptaki imgelerin çocuklara yardımcı olduğu gibi yararlı olabileceğini, resme karşı çıkan herkese "Yazılar okuma yazma bilenler için ne ise, resimler de okuma yazma bilmeyenler için aynı şeydir" sözleriyle anımsatmıştır (Gombrich, 2011: 135). Özellikle 11. yüzyıldan itibaren Ortaçağ alegorik resimlerinde öğretici nitelikte sahneler ağırlıklı olarak din, kilise ve tarihle ilgilidir. Bunların yanı sıra işlenen konular zaman zaman imparatorların ve papaların siyasi gücünü simgeleyen sahneler, insanların niteliklerini ortaya koyan simgeler, iyilik ve kötülük gibi moralist anlamda konular, ölüm ve sonsuz yaşam, cennet cehennem gibi kavramlar, ayların ve mevsimlerin işlendiği alegoriler daha belirgin bir ikonografik anlayış ile tanımlanmıştır.

Giotto'nun Scrovegni Şapeli duvarına işlediği yedi ölümcül günah ve erdemlerini konu alan freskoları (Resim 1), moralist bir yaklaşımla figürlerin jest ve mimiklerini destekleyen sembollerle izleyiciye aktarılmıştır.

15. yüzyıl Hollandalı ressam Hieronymus Bosch tarafından resmedilen, yedi ölümcül günahı konu alan tabloda (Resim 2) ise bir dairenin içine bölünmüş yedi dilim ve dairenin ortasında İsa görülür. Her dilim bir günahı anlatır ve merkezde duran İsa ile tanrının her şeyi gören gözü simgelenir. İsa'nın bulunduğu dairenin etrafında “*Cave, cave dominus videt*” yani “Sakın sakın, tanrı seni görüyor” yazar. Tablanın dört köşesinde de ayrı konular daire içinde resmedilmiştir. Bunlar Hristiyanlık inancında “son dört şey” olarak geçen ölüm, hesap günü/yargı, cennet ve cehennem tasvirleridir.

11. yüzyıldan Rönesans'a kadar işlenen moralist konular, yaşam-ölüm, cennet cehennem kavramlarının işlendiği alegorik resimler, Rönesans sanatçıları tarafından yaygınlaşmış ancak ilgi alanları haline gelmemiş, dekoratif olarak kullanılmıştır. Daha ağırlıklı olarak kullanılan dekoratif resimler konuları daha çok mitolojik hikâyelerin anlatıldığı ya da mevsimlerin işlendiği alegorilerden oluşur.

Resim 1: Giotto, “Günahlar ve Erdemler”, Fresko, 1303-1305, Scrovegni Şapeli, Padova, İtalya.

“Farklı bir şekilde sağdan sola okunan Botticelli'nin “İlkbahar” (Resim 3) adlı eserinde karakterlerin birleşimi için tahmin edici bir açıklama verilmemiştir. Sağda, batı rüzgârı Zephyros Khloris'i kovalar. Rüzgâr tam onu yakalamak üzereyken, Khloris nefesinden çiçekler çıkarır ve ilkbahar tanrıçası Flora'ya dönüşür. Flora çiçek nakışlı elbisesinden toprağa çiçekler serper. Ortada Venüs sonsuz bir daire içinde dans eden Üç Güzel'e işaret etmektedir; uzakta, solda Merkür çift yılanbaşı değneğiyle bir bulutu rahatsız eder. Aşk tanrısı Cupido orta figürü

çevreleyen kemerin üzerinde uçarken, bütün temanın aşk olabileceğini ima eder. Çiçekler ve orman en maliyetli duvar süsü olan duvar halısını taklit etmek için resmedilmiştir” (Gomm, 2014: 21).

Resim 2: Hieronymus Bosch, “Yedi Ölümcül Günah ve Dört Son Şey”, Ahşap Üzeri Yağlıboya, 120× 150 cm, 1500 civarı, Prado Müzesi, Madrid, İspanya.

Jan van Eyck tarafından 15. yüzyılın başında Bruges’da bir zengin bir tüccarın evlilik törenlerini konu alan “Arnolfi’nin Evlenmesi” (Resim 4) resminde zenginlik belirtileri olan bir oda içinde el ele tutuşan bir çift odanın içini de gösterecek şekilde resmedilmiş bir ayna, bir köpek ve birçok simge barındırmaktadır. İdeal bir evlilik alegorisi olarak düşünülen bu resimde bulunan, ayaklardan çıkmış olan ayakkabılarla bu törenin kutsallığına, avizede tek yanan mum ile tanrı şahitliğine, köpek ile de bağlılık ve sadakate vurgu yapılmıştır. Aynanın etrafına işlenmiş İsa motifleri, tespih, elinde haç tutan Azize Margaret heykelciği ile de Hıristiyanlığa dair göndermeler bulunur. Pencerenin önünde bulunan portakallar ise tüccarın zenginliğini yansıtır. Aynanın bulunduğu duvarda ise “*Johannes van Eyck fuit hic 1434*” yani “Johannes van Eyck buradaydı” yazar.

Yaşlı Peter Bruegel tarafından 1562’de çizilen “İsyankâr Meleklerin Çöküşü” (Resim 6) panosu, ortasında baş melek Mikail’in zırhlı figürünü gösterir. Uzun kılıcı ve Diriliş’in yani İsa’nın kötüyü yenmesi simgesi kırmızı haç işaretli kalkanını kullanan Mikail, Şeytan’ı ve Tanrı’ya isyan etmiş olan melekleri yener. Bu galibiyet isyankârların Cennet’ten hemen düşmeleri ve Mikail’in etrafında uçuşan beyaz elbiseli galip meleklerle vurgulanır. Düşen figürler şeytansı formlara dönüşmüştür. Şeytan ise Mikail’in ayakları altındaki ejderhadır (Gomm, 2014: 84).

Resim 3: Sandro Botticelli, “İlkbahar Alegorisi” Panel Üzerine
Tempera, 202 × 314 cm 1475 civarı, Uffizi Galeri, Floransa, İtalya

Resim 4: Jan van Eyck, “Arnolfi’nin Evlenmesi”, Meşe Üzerine
Yağlı Boya, 82,2 × 60 cm, 1434, Londra Ulusal Galerisi, Londra, İngiltere

Bruegel de Dürer gibi Mikail'i zırlı ve şeytanın ve kötülüğün simgesi haline gelmiş ejderhayla boğuşurken resmetmiştir (Resim 5).

Resim 5: Albrecht Dürer, “İsyan Meleklerinin Çöküşü”, Ahşap Baskı, 392 x 283 mm, 1498, Devlet Güzel Sanatlar, Galerisi, Karlsruhe, Almanya.

Resim 6: Yaşlı Pieter Bruegel, “İsyankar Meleklerin Çöküşü”, Panel Üzerine Yağlı Boya, 117 × 162 cm, 1562, Belçika Kraliyet Güzel Sanatlar Müzeleri, Brüksel, Belçika.

Yaşlı Peter Bruegel tarafından 1562’de çizilen “İsyankâr Meleklerin Çöküşü” (Resim 6) panosu, ortasında baş melek Mikail’in zırhlı figürünü gösterir. Uzun kılıcı ve Diriliş’in yani İsa’nın kötüyü yenmesi simgesi kırmızı haç işaretli kalkanını kullanan Mikail, Şeytan’ı ve Tanrı’ya isyan etmiş olan melekleri yener. Bu galibiyet isyankârların Cennet’ten hemen düşmeleri ve Mikail’in etrafında uçan beyaz elbiseli galip meleklerle vurgulanır. Düşen figürler şeytansı formlara dönüşmüştür. Şeytan ise Mikail’in ayakları altındaki ejderhadır (Gomm, 2014: 84). Bruegel de Dürer gibi Mikail’i zırhlı ve şeytanın ve kötülüğün simgesi haline gelmiş ejderhayla boğuşurken resmetmiştir (Resim 5).

Atasözlerine göndermelerle dolu Jan Steen’in “Lüksten Sakının” (Resim 7) adlı resminin merkezinde, izleyiciye dönük, bir elinde şarap testisi, bir elinde kadeh tutan bir kadın oturmaktadır. Hemen yanında, umarsızca oturan bir adam, başka bir kadına gülmekte, arkada çocuklardan biri tütün içerken diğer çocuk dolaptan bir şeyler çalmaktadır. Figürlerin hepsi birbirinden bağımsız gibi görünmektedir. Resimde dünyevi zevklerden dolayı ahlaki değerlerin unutulmasına vurgu yapılmıştır. Masadan yemek yiyen köpek şehvet düşkünlüğünü vurgulamak ya da fablda anlatıldığı üzere ağzında bir yemek parçası tutan ama sudaki yansımasını yakalamaya çalışınca yemeğini düşüren köpek gibi açgözlülüğü betimlemek için kullanılabilir (Gomm, 2014: 212). Figürlerin üzerinde bir sepette sallanan sopalar ve kılıçlar gelecekte karşılaşacakları cezayı semboller. Hıristiyan ikonografisinde genellikle hırs ve haset sembolü olan maymun, bu resimde duvar saatiyle oynayarak zamanın akışını engellemeye çalışır ve doğru yoldan çıkmayı yansıtır. Resimde bulunan oyun kartları da tembelliği ve kötü alışkanlıkları simgeler. Resmin genel yapısı zenginlik kavramı ile ahlaki değerler ve toplumsal yapı arasındaki gerilim hattı üzerinde gidip gelmektedir. Sanatçı bu çalışmasıyla servet sahibi olmanın ahlaki değerlerden uzaklaştıran, yoldan çıkaran bir tehlike halini almasını ve ahlaki değerlerin önemini alegorik bir dille yansıtmıştır (Aral, 2017: 20).

Resim 7:Jan Steen, “Lüksten Sakının”, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 105 x 145 cm, 1663, Viyana Sanat Tarihi Müzesi, Viyana, Avusturya.

Rönesans’ın biçimsel algısını düşünsellikle kıran Maniyerizm döneminde ise üstü örtülü gizil anlamların yoğun olduğu resimler yapılmıştır. Dönemin sanatçıları tarafından gizli ve simgesel anlamlarla kullandıkları narativ³ resimlerle alegoriye bakış açısı değişmiştir.

³ Öyküleyici sanat, Resim ve heykelde, yapıtın bir öyküyü ya da olayı betimlemesini amaçlayan sanat anlayışı. Özellikle 19. Yüzyılda burjuva zevklerine hitap eden bir tutum olarak yaygınlaşmıştır. Terim, bu dönemin eğilimini nitelemek amacıyla ilk olarak Victoria çağı İngiltere’si için kullanılmışsa da benzeri tüm sanatsal davranışlar içindir (Sözen ve Tanyeli:2012)

Resim 8: Tintoretto “Aziz Giorgia’nın Ejderle Savaşı”, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 157,5 × 100 cm, 1558, Londra Ulusal Galerisi, Londra, İngiltere.

Tintoretto’nun “Aziz Giorgia’nın Ejderle Savaşı” resmi (Resim 8), Hristiyanlık tarihinde önemi olan bir hikâyeyi konu alır. Resimde izleyiciye doğru koşmakta olan bir kadın figürü görülmektedir. Arka sahnede ise ejderhayla savaşıyan bir atlı ve yerde yatan bir figür görülür. Efsaneye göre, şehrin yakınlarında yaşayan bir ejderhaya, şehre saldırmaması için verdikleri koyunlar biter ve insan kurban etmeye başlarlar. Sıra prensese geldiğinde, kral her ne kadar dirense de halk baskın gelir ve prenses ejderhaya kurban edilmek üzere sunulur. O sırada şehrin yakınlarından geçen Aziz Giorgia, halkın Hristiyanlığı kabul etmesi karşılığında prensesi kurtarır. Resim gökyüzünde ışıkların içinde beliren Tanrıyla, Aziz Giorgia’nın davranışını onaylandığını simgeler. Yerde yatan figürün de duruşu itibariyle İsa’ya bir atıf olduğu düşünülmektedir. Ejderha, Hristiyan ikonografi sanatında şeytani simgelemektedir ve bu alegorik hikâyede de ejder, inançsızlığı ve şeytani simgeler. Yani Aziz Giorgia ejderi öldürerek aslında şeytani yenmiş olur. Prensese ise Hristiyanlığı kabul eden insanlardır ve kurtarılmışlardır.

Mevsimler ve dört element konuları üzerine de resimleri olan maniyerist sanatçı Guseppe Arcimboldo ise alegoriyi daha farklı bir şekilde ele almıştır. Arcimboldo, insanın görsel algılamasının form ile içerik arasında ayırım yapabileceğini düşünerek meyve ve sebzelerden oluşturduğu alegorik figürleri tek bir imgenin birden fazla konsepti taşıyacağını kanıtlamaya çalışır (Kâhyaoğlu, 2008: 138).

“Bahçıvan” ya da “Sebze Tabağı” olarak bilinen resimde (Resim 9) bir yönden esprili bir figür yorumu görülürken tersine çevrildiğinde başka bir imgeyle karşılaşılır. Bir tabakta çeşitli sebzeler; soğanlar, havuçlar, mantarlar, kabaklar, ıspanak, turp ve başka yeşillikler görülmektedir. Sebzelerin şekilleri ve kompozisyondaki fallik imgeler küçükbaş hayvan ve bahçelerin koruyucusu bereket tanrısı Priapos’un büyük fallusunu hatırlatır. Diğer taraftan ise sebzeler bahçıvanın alegorik portresi olarak algılanır. Sebzelerin içinde bulunduğu kap şapkaya, turp bir burna, mantarlar dudaklara, ceviz ve fındıklar gözlere, soğan yanağa dönüşür (Ay, 2016: 103). Böylece resim bahçıvan ve sebze tabağıyla Priapos’un temsil ettiği bereket kavramının alegorik bir yorumu haline gelir.

Resim 9: Giuseppe Arcimboldo, “Bahçıvan/Sebze Tabağı” Panel Üzeri Yağlı Boya, 36 × 24 cm, 1590’lar, Ala Ponzzone Kent Müzesi, remona, İtalya.

Resim 10:Johannes Vermeer, “Resmin Alegorisi”, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 1668, 120 x 100 cm, Viyana Sanat Tarihi Müzesi, Viyana, Avusturya

Jan Vermeer'in "Resmin Alegorisi" tablosu (Resim 10) ressamın atölyesinden bir sahneyi yansıtır. Resim bir elinde kitap diğer elinde trompet tutan mavi elbiseli kadın ve onun resmini yapan ressam ile iki figürden oluşur. Resmin ön planındaki perde, izleyiciye sanki resme mekânın dışından, perdenin ardından bakıyormuş gibi bir izlenim verir. Katolik bir öge olarak kullanılan tavana asılı şamdandaki iki başlı kartal figürü Habsburg Hanedanlığı sembolü olarak hanedanlığa bir göndermedir. Şamdanın mumsuz olması hanedanlığın gücünün yitirdiğinin dolayısıyla Katolikler'in hükümdarlığının bittiğinin sembolik bir göstergesidir. Modelin elindeki trompet onun Peri Kleio olduğunu düşündürür ve trompet şanı ve kahramanlığı dile getireceğini, başındaki defne yaprakları kazandığı veya kazanacağı zaferi ve kitap da bilgeliği simgeler (Göğebakan, 2008: 106).

Barok dönem incelendiğinde en sık işlenen temanın, din ya da ünlü kişilerin ve ailelerin övgü konulu alegorik resimleri olduğu görülmüştür. "Diego Velazquez'in 1618 civarlarında yaptığı "Marta ve Meryem'in Evinde İsa" resmi (Resim 11), Luka İncil'inde, İsa'nın en sadık inananlarından biri olan Mecdelli Meryem ve kardeşi Marta'nın İsa ile aralarında geçen bir öyküsünü anlatır. Öyküde misafirlere hizmet eden Marta, Meryem'in kendisine yardım etmeyi bırakıp İsa'yı dinlemeye koyulmasına öfkelenir. Marta, İsa'ya kardeşinin hizmet işlerinde onu yalnız bırakmasına aldırıp aldırmadığını sorar. İsa ise Meryem'in hizmet etmekten daha önemli bir şey yaptığını söyler. Resimde bu konu iki sahneyle anlatılmıştır. Arka planda oturmakta olan İsa ve onu dinleyen iki kişi görülür, yerde oturmakta olan Meryem'dir. Ön plandaki mutfak sahnesinde de iki kişi görülmektedir. Bunlardan biri Marta'dır. Yüzündeki somurtkanlık ve arkasında duran yaşlı kadın ile durumdan memnun olmadığı, Meryem'i kıskandığı anlaşılır. Yaşlı kadın kıskançlığı simgelemektedir. Mutfak masasının üzerinde, İsa'nın dirilişini simgeleyen yumurtalar bulunur, ayrıca Yunanca *Ichthus* ya da *Ichthys* kelimesi, "İsa Mesih, Tanrı'nın seçilmiş oğlu" anlamına gelen Yunanca "*Iesous Christos Theou Uios Soter*" cümlesindeki kelimelerin baş harflerinden meydana gelir. Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın sembolü olan ve resimde de bulunan balık hem İsa'yı hem de Tanrıyı simgeler (Atasağın, 2016: 10). Bu bakış açısıyla Velazquez soyut olan Tanrıyı ve kozmik boyutu, mutfak gibi tamamen somut bir mekânda balık gibi, yine maddeden oluşan, olağan nesnelere janr resme dönüştürmüştür (Akalin & Melikoğlu, 2010: 44). Böylece Velazquez "Marta ve

Meryem'in Evinde İsa" resminde madde ile tin arasında bağ kurarak öyküyü alegorik ve simgesel bir yaklaşımla ifade etmiştir.

Resim 11: Diego Velázquez, “Marta ve Meryem’in Evinde İsa”, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 60 x 103.5 cm, 1599-1660, Londra Ulusal Galerisi, Londra, İngiltere.

Alegori, kavramlar ve biçim arasında bağ kuran bir araç olarak kullanılmıştır. Alegorik resimlerin, genellikle geleneksel ve soyut olduğu düşünülür ancak 17. yüzyılda bu tür resimler, belirli bir fikri ifade etmenin bir yoludur. Peter Paul Rubens'in “Barışın Nimetleri Alegorisi” (Resim 12) bu amaçla yapılmış bir tablodur. İspanya ile barış sağlamak amacıyla, Rubens tarafından I. Charles'a hediye edildiği söylenir. Resim barışın nimetleriyle savaşın korkunçluğunun karşılaştırıldığı savaş-barış alegorisidir (Gombrich, 2011: 402). Resmin merkezinde barışı simgeleyen Pax görülür ve hemen yanındaki bereket tanrısı bebek Plutus'u beslemektedir. Bu sebeple, aynı zamanda bolluk ve bereketi de simgeler. Pax'ın başının üzerinde, elinde tanrıların habercisi Hermes'i simgeleyen bir asa tutan ve Pax'ın başına taç giydirmekte olan bir melek görülür. Bu da barışın tanrılar tarafından onaylandığına işaret eder. Ön kısımda satir, elinde meyvelerle dolu ve bereket sembolü olan *cornicopiayı* oradakilere sunar. Doğurganlık sembolü olan Bacchus ve Bacchus kültürüne ait sol kısımda tef çalıp dans eden kadınlarla resimde barışın getirdiği bolluk, bereket, keyif ve eğlence yansıtılmıştır. Pax'ın arkasında ise bilgelik ve uygarlık getirici sanatların tanrıçası Athena, savaş tanrısı Ares'e kalkarıyla karşı gelerek

Pax'ı korur. Arkada ise Ares'in yoldaşı öfke, arkasını dönerek kaçan bir kadın olarak resmedilmiştir.

Resim 12: Peter Paul Rubens, “Barışın Nimetleri/Savaş ve Barış”, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 203.5 x 298 cm, 1629-30, Londra Ulusal Galerisi, Londra, İngiltere.

18. ve 19. yüzyıllarda Aydınlanma Çağının düşünsel getirileriyle biçem ve tekniğe verilen önemle Batı sanatındaki simgesel ve amblematic anlamlar unutulmuştur (Uşun ve Yüzgüller, 2018: 15). Sanatçılar yeni anlatım yolu olarak, tarihi yansıtan daha rasyonalist bir arayış içerisine girmişlerdir. Şöyle ki, William Hogarth dönemin püriten geleneklerinin getirdiği düşünce etkisi altındaki insanlara ulaşabilmek adına, erdemler ve günahları konu edindiği resim dizileri yapmıştır. Ortaçağ sanatında olduğu gibi ders ve vaaz niteliğinde olan bu resimlerde bulunan figürler, büründükleri karakterlerin özelliklerini yansıtacak kıyafet, jest ve mimiklerle desteklenmişlerdir. William Hogarth'ın İngiltere'deki ahlaki çöküşü yansıtan resim serisi "*A Rake's Progress/Hovardanın Yazgısı*" resimlerinden “Hovarda Bedlam Akıl Hastanesinde” (Resim 13) Tom Rakewell adındaki zengin ve kibirli birinin düşüşünü anlatan serinin son resmidir. Parasını lüks yaşam, fuhuş ve kumara harcar ve sonuç olarak Filo Hapishanesinde hapsedilir. Ardından Bedlam Akıl Hastanesi'ne yatırılır. Son sahne olan “Hovarda Bedlam Akıl Hastanesinde” ölmekte olan Rakewell'in yer aldığı resimde yüzüstü bırakıp terk ettiği hizmetkâr kızdan başka ölümüne üzülen hiç kimsenin olmadığı bir sahne yansıtılır (Gombrich, 2011: 463). Resim dizisi bir yandan dönemin sosyal durumunu gözler önüne sererken, diğer taraftan izleyiciye çıkarabileceği bir ahlak dersi vermektedir. Resimde bulunan

her figür ve olayın, Hogarth'ın bu moralistik öyküde alegorik biçimde yansıtmayı amaçladığı bir rolü vardır ve bu roller karakterlerin izleyiciye aktardığı ruh hali ve içinde buldukları olaylarla anlaşılabilir.

Resim 14:William Hogarth, “Hovarda Bedlam Akıl Hastanesinde”, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 62.5 x 75 cm, 1732-1735

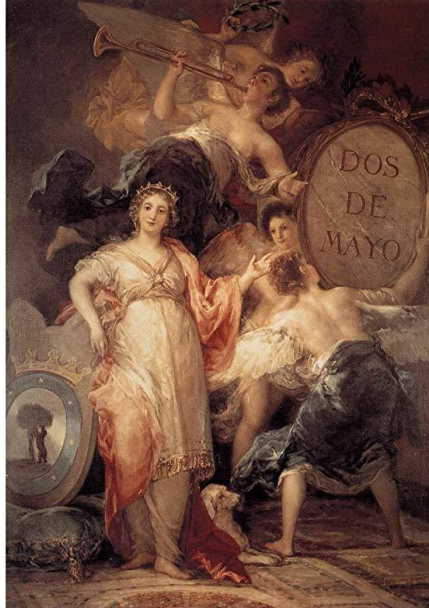
Resim 13: François Boucher, “Venüs Vulcanus’tan Aineias İçin Zırh İstiyor”, Tuval Üzerine Yağlı Boya , 252 x 175 cm, 1703–1770 , Louvre Müzesi, Paris, Fransa.

İzleyen dönemlerde, Neoklasizm, Rokoko ve Romantizmde alegorik anlatım pek tercih edilmez, tıpkı Rönesans'ta olduğu gibi daha çok dekoratif nitelikli alegorik resimler görülmektedir. Rokoko ressamı François Boucher, “Venüs Vulcanus’tan Aineias İçin Zırh İstiyor” resminde (Resim 14), Aineias’ın Juno’nun kötüklediği bir dizi savaşa katılmasıyla, annesi Venüs’ün Vulcanus’tan zırh isteme sahnesi aktarılır. Boucher’in tablosunda güzellik ve aşk tanrıçası kuğu ve kumru sembollerinden ikisi ile çevrili Venüs bir bulutun üzerinde oturur. Eşi Vulcanus’a bakarak ondan oğlu için zırh yapmasını talep eder. Roma mitolojisinde ateş, yanardağ ve volkan tanrısı olan Vulcanus’u betimleyen demirler bulunur ve sağ köşede volkanı ya da ateşi anımsatan kırmızının ağırlık gösterdiği bir alan görülür. Rokoko’ya özgü süslemeci tavrı ile sahne dekoruna oldukça uygun bir resimdir.

Alegoriden yararlanan bir başka ressam ise Romantizm akımının öncülerinden Francisco Goya’dır. “Madrid Şehir Alegorisi” resmi (Resim 15) incelenirken ön bilgiye ihtiyaç duyulur. İşgal altındaki İspanya, Napolyon Bonapart tarafından 1808’de işgal edilir ve 4. Carlos tahtından indirilip yerine Joseph Bonapart geçirilir. 1812’de işgal biter, 1813’te tahttan inen Joseph’in yerine geçen 7. Fernando’dan sonra 1833’te Kraliçe 2. İsaabel tahta oturur. 4. Carlos zamanında saray ressamı olan Goya, yerine geçen Joseph’e de hizmet verir. Resimde bazı kısımlar Goya tarafından tahttaki figürle beraber, istek üzerine birçok kez değişmiştir. Bu bilgiler ışığında resim incelenirse, resmin merkezinde Rokoko etkisi ile boyanmış olan kadın, saflığı ve güzelliği simgeleyerek işgal edilmiş Madrid’i yansıtır. Figürün sağ tarafında bulunan beyaz köpek sadakati simgeler. Sadakatin Madrid’e mi, 4. Carlos’a mı yoksa Napolyon Bonapart’a mı atfedildiği bilinmez. Sağ üst kısımda defne yaprağı ile bezenmiş oval bir çerçeve bulunur. Daha önce çerçevede Joseph’in resmi vardır ve Fernando’nun tahta geçmesiyle de 7. Fernando resmedilir. Taht değiştikçe resmin değişmesine son noktayı 2. Isabel adaletin bir erkek portresiyle resmedilemeyeceğini söyleyerek çerçeveye “3 Mayıs” yazdırarak koymuştur. Çerçeve “*Dos De Mayo*” yazar yani Fransızlara direnen İspanya halkının katledildiği “3 Mayıs” a gönderme yapılır. Çerçeveyi iki melek taşımaktadır. Bu meleklerden biri arkası dönük, diğeri ise kadın figürüne gülümseyerek bakmaktadır. En solda gri renkle boyanmış ayı kafası şeklinde bir taş yapı görülmektedir ve bu Madrid’in simgesi olan kocayemiş ağacına tırmanan ayıdır⁴. Ayının dişi oluşu,

⁴ <https://blog.prontotour.com/madridin-simgesi-ayi-ve-kocayemis-agaci>
(Erişim Tarihi 19.04.2020)

bereketi ve doğurganlığı; ağaç ise bilgeliği ve kökleri simgelemektedir. Çerçevesi görselin üzerindeki sarı taç Madrid'in sahipsiz olmadığını simgeliyor. Zeminde yer alan geleneksel Madrid halısı ise zaferin ve aidiyetin temsilidir. En yukarıda trompet çalan bir erkek melek ve defneyaprağı tutan bir dişi melek figürü görülmektedir. Trompet, Madrid'in kurtuluşunu kutlamak için yapılan şölenleri temsil ederken defneyaprağı ile zafer simgelenmiştir.

Resim 15: Francisco Goya, “Madrid Şehir Alegorisi”, Tuval Üzerine Yağlı Boya., 260× 195 cm, 1809, Kent Müzesi, Madrid, İspanya

Ön-Raffaellocular ve Nazarenler sıklıkla alegori kullanmıştır. Dante Gabriel Rossetti'nin Meryem'e müjde sahnesini işlediği “*Ecce Ancilla Domini*” (Resim 16) daha modern bir sembolik yaklaşımla resmedilmiştir. Beyaz tonlarının hâkim olduğu ve limitli bir palet kullanılan bu resimde iki figür görülmektedir. Yatakta çekimser bir ifadeyle oturan başında haresiyle zambağa bakmakta olan figür Meryem'dir. Meryem'in hemen yanında, başında haresi ile uçmakta olan, etek uçlarında altın yaldız işlemeleriyle yataktaki figüre zambak uzatan kişi ise Meryem'e müjde getiren melektir. Meleğin kanatları yok ve ayaklarının yerle teması görülmemektedir. Rönesans resimlerinde mavi paltosu ile resmedilen Meryem, bu resimde hemen arkasındaki

yatak başlığındaki mavi örtü ve yatağın ucunda kırmızı üzerine işlenen zambakla vurgulanmıştır. Yatağın hemen üzerinde duvarda görülen lamba, eski ahitte ilahi ışık ve bilgelik anlamına gelirken, bu resimde ilahi aydınlanmayı simgeler.

Resim 16: Dante Gabriel Rossetti, “Müjde/ Ecce Ancilla Domini”, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 73x 42 cm, 1850, Tate Britain, Londra

19. yüzyılın son yıllarında Sembolizm akımı, edebiyatta olduğu gibi resim alanında da etkili olmuştur. Odilon Redon ve Gustave Moreau gibi sanatçılar ile Nabiler sembolist ve alegorik anlatımın yoğun olduğu

Resim 17: Gustave Moreau, “Jüpiter ve Semele”, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 2,13x 1,18 cm, 1895, Gustave Moreau Ulusal Müzesi, Paris, Fransa.

eserler üretmişlerdir. Moreau düşüncelerinin, düşlerinin ve inançlarının anlatımında bir ifade aracı olarak mitleri kullanmıştır. Onlara birçok alegorik ve gizli anlam yükleyerek, Nabilerin yeni mitoloji anlayışını resim sanatına taşımıştır. Gustave Moreau'un "Jüpiter ve Semele" (Resim 17) eserinde mücevherlerle donatılmış Jüpiter, mekândaki motifler ve resmin detayları arasında Jüpiter'in kucağında çıplak şekilde yatan Semele resmin odağındadır. Semele, Jüpiter'in ilahi ışıltısından gözünü alamamış, bakışlarını sabitlemiştir.

Gökyüzü tanrısı için alışılmamış bir sembol olan lirin üzerine eğilirken en alışılmamış sembolü olan kartal en alt kısımlarda betimlenerek tuvalde bir şekilde kaybolmuştur. Tahtın kaidesinde Moreau, Ölümü ve Kaderi simgeleyen figürler çizmiş, bunların da beşeri hayatın trajik temeli olduğunu açıklamıştır. Onlardan çok uzak olmayan büyük tanrı Pan (yeryüzünün sembolü) Jüpiter'in kartalının kanatları altında hüznü yüzünü öne eğmiştir. Karanlığın gizemi olan Gölge ve Sefalet ise Pan'ın ayaklarının dibindedir (Gomm, 2014: 43).

Resim 18:Odilon Redon, "Apollo'nun Arabası", Kağıt Üzerine Tebeşir ve Kömür 91.5 x 77 cm, 1914, Musée d'Orsay, Paris, Fransa

Resim 19: Eugène Delacroix, "Apollo Slays Python", Monte Edilmiş Tuval Üzerine Yağlıboya, 800 x750 cm 1851, Louvre Müzesi, Paris, Fransa

Odilon Redon ise hayranı olduğu Delacroix'nın "Apollo'nun Arabası" resminde (Resim 19) atlar tarafından çekilerek cennete

yükselen araba fikrini benimseyerek “Apollo’nun Arabası” resmini (Resim 18) kendi yorumuyla resimlemiştir. Resimde konusu geçen efsane Apollo’nun Delfi Vadisi’ni koruyan Python’u oklarıyla öldürmesidir. Efsane iyinin kötüye karşı savaşımın alegorisidir ama resmi simbolist yaklaşımla yorumlayan “Redon için efsane, sadece iyinin kötüyü yenmesi veya gündüzün geceye tercih edilmesini temsil etmiyordu, aynı zamanda yaratıcı ruhun temel konudan üstün olduğunu da temsil ediyordu” (Gomm, 2014: 18).

Paul Gauguin’in “Vaaz sonrası” ya da “Vaazdan Sonraki Görüntü” olarak anılan resminde (Resim 20) Yakup peygamberin bir meleklerle yaşadığı mücadelenin hikâyesi anlatılır. Yakup siyah kıyafetle, melek ise mavi kıyafeti ve sarı kanatlarıyla resmedilmiş ve resmin sağ üst kısmında yer almıştır. Ön planda beyaz şapkalı, önlüklü, siyah kıyafetli bir kalabalık vardır. En sağda gözleri kapalı görülen papazla kalabalığın aslında vaaz dinlediği anlaşılır. Ortadan çapraz olarak resmi bölen ağaç hayal ve gerçeği yansıtmaktadır. Ağacın boğuşma sahnesine dönük tarafındaki altın rengi ışık ile bu sahnenin ilahiliği vurgulanmıştır. Gauguin’in konuyu işleyişi laikliğin, dini kuşkunun ya da insanlığın ilahilikle ilişkisinin gelişmesini ve sıradan insanların ulaşamayacağı kapalı bilginin sanatçı tarafından zor elde edilmesini yansıtır olabilir (Gomm, 2014: 95).

Resim 20: Paul Gauguin Vaaz Sonrası, Tuval Üzerine Yağlıboya, 73 cm x 92 cm, 1888, İskoç Ulusal Modern Sanat Müzesi, Edinburg, Birleşik Krallık

19. yüzyıl resmi, ressamın ve izleyicilerin de alegorik ve mitolojik konulardan uzaklaşmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde alegorik işlere pek rastlanmasa da 20. yüzyıla gelindiğinde yine çok sık olmamakla birlikte alegorik örneklere rastlanır.

Picasso'un 1937 yılında resmettiği "Guernica"sı (Resim 20) Nazi bombardımanının protestosu niteliğindeki çalışmasıdır. Bu resim acı ve şiddetin kişileştirilmiş sembolleriyle dolup taşar. Sağda, içinden bir kadının düştüğü yanan bir binadan aceleyle kaçanlar görülür. Solda ise inleyen bir anne çocuğunu tutarken, galip bir boğa ölmüş bir savaşçığı ayakları altına almıştır. Kırık kılıç, çiçek, kumru, kurukafa (atın bedeni içinde gizlenmiş) ve ölmüş savaşçının çarpmışa gerilmiş pozu savaş ve ölüme özgü kullanımlardır. Boğa şiddeti, at ise masumların ıstırabını temsil eder (Gomm, 2014: 226).

Resim 21: Picasso, "Guernica", Tuval Üzerine Yağlıboya, 349 cm × 776 cm, 1937. Reina Sofia Müzesi. Madrid. İspanya

Resim hakkında birçok yorum yapılmış olsa da Picasso'nun kendisi de bu resimden bir alegori olarak söz etmiştir ama kullandığı sembelleri tam olarak açıklamamıştır.

Resim 22: Joan Miró, "At, Pipo ve Kırmızı Çiçekler", Tuval Üzerine Yağlıboya, 82.6 x 74.9 cm, 1920, Philadelphia Sanat Müzesi, Philadelphia, ABD

“Yeni Dışavurumcular, Modernizmin sezgisel, formel dogmaları ve birikimine bağlanan her çeşit olasılığı metafor, alegori, hikaye, fotografik üretimler, ve hatta yağlıboyayı değerlendirmeye cüret etmekteydiler” (Tarzan, 2010: 90). Miro’nun resimlerinde simgelere ve işaretlere sıklıkla yer verilmiştir. Miro; güneş, ay, yıldız, burçlar gibi kozmogonik varlıkların yanında insan, kuş vb. hayvanların çeşitli organlarını simgeleştirerek eserlerinde kullanmıştır. İlkel insanların ve kabile sanatçılarının kullandıkları simgeler diline benzer bir yöntem izleyen sanatçı, kendi alegoriler dünyasını basite indirgemiş çizimler ve biçimlerle ifade etmektedir (Bayramoğlu, 2016: 357). Minyatür, kaligrafi ve İslam hat sanatından etkilenen Miro soyut alegorilerle özgünlük kazanmıştır. “Çizgi, leke ve noktanın simgelere dönüştüğü modern resimde Miro modern resmin öncülerinden biri olarak şematik resimlerden, sembolik anlamları olan yazıtlardan ve özellikle simgesel anlamları olan Türk sanatındaki harflerden önemli ölçüde faydalanmıştır” (Kılıç, 2010: 61).

Resim 23: Anselm Kiefer, “Wayland’ın Şarkısı” Tuval Üzerine Karışık Teknik, 280x380 cm, 1982, San Francisco Modern Sanatlar Müzesi, San Francisco, ABD

Anselm Kiefer, Yahudi soykırımı, Alman tarihi ve kültürünün yanı sıra dünya mitolojileri, efsaneler gibi konularla da ilgilenmiştir. Sanatçının 1982’de resmettiği “Wayland’ın Şarkısı” adlı resimde (Resim 23), Waylan’ın alegorik hikâyesinde gönderme yapar. Efsaneyeye

göre İsvetç kralı, demir ustası olan Wayland'ı bir adada tutsak eder ve kaçmaması için de sakatlar. Wayland, kralın kızı ve iki oğlunu katlederek intikamını alır ve kendine demirden kanatlar yaparak oradan uzaklaşır. Kiefer, hikâyeyi modern bir alegorik yaklaşımla ele alarak Alman tarihine ve Yahudi soykırımına göndermelerde bulunur. Resmin büyüklüğü ve materyal yoğunluğuyla konunun etkisi vurgulanmıştır. Dramatik bir atmosfere hâkim olan resim, derin perspektifiyle Kiefer'in imzasını taşıyor niteliktedir. Resmin merkezindeki kanadın kurşundan olması hikayedeki demirci için bir metafor olmuştur. Özgürlüğün simgesi olan kuş resimde kırık kanatla ifade edilmiş, ayrıca kurşundan yapılarak ağırlaştırılmıştır. Böylece tutsaklığı simgelemektedir. Kopmuş kanat demircinin sakatlığını ve tutsaklığını anımsatır. Kurşunun çıkardığı ses ise faşizan duygulara, harap olmuş manzara ile de yıkım gücüne gönderme yapılmıştır.

Sonuç

İlk insanların oluşturdukları yazı ve resimler aracılığıyla varoluş sorguları ve hayal güçlerinin ortak noktası olan inançlar ve doktrinler dünden bugüne canlı kalabilmeyi başarmıştır. Atalarımızın bize bıraktığı mitolojik hikâyeler esasında alegorik ifade şekliyle hikâyelerin somutlaştırılması adına imgelere yüklenen anlamlarla simgeleşerek alegorik resimleri oluşturur. Geçmişte dini, ahlaki, siyasi ve kültürel olguların ya da mevsimler, günler, doğa olayları gibi olayların aktarılmasında kullanılan alegori günümüz resim sanatında güncel konuların ele alındığı ironik bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Rönesans döneminde dini ve moralistik doktrinlerin konu olduğu resimler dönemin din yayma politikası olarak okuma-yazma bilmeyen kişilerin dini anlamasına yardımcı olmuştur. Aynı zamanda bu öğretiler kitap resimciliği ile basit ve anlaşılabilir resimlerle yazılı metinlerin içine girmiştir. 17. yüzyıla kadar resimlerde görülen mitolojik, dini ve moralistik konular sonraları beşeri ve toplumsal alegoriler halini almıştır ve ressamın belirli bir konudaki fikrini ifade etmesinde en temel aracı olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda Aydınlanma Çağının düşünsel getirileriyle biçem ve tekniğin öne çıkarılması Batı resim sanatında alegorik anlatımı bir anlamda unutturmuştur. 19. Yüzyılın sonunda Sembolizmle edebiyatta olduğu gibi resim sanatında da yine odağı alınan alegorik anlatım modern ve çağdaş çok sayıda sanatçının da anlatım dilini oluşturmaktadır. Alegori görsel imgeler yaratsa bile, ortaya koyduğu gerçeklik keskin sınırları olan, katı bir gerçeklik değildir. Çoğul anlamlar barındıran, izleyicinin hayal gücünü derinleştiren, gizemli, bildiklerimizden farklı bir anlatım dili olmasıyla son derece çekicidir. Diğer yandan anlaşılabilmesi için

ortak bir bilgiye gereksinim duyduğundan toplumunların kültürel değerlerini, inançlarını, tarihini aktaran bir misyona sahiptir. Ancak kendini açık sözlerle ortaya koymaz, asıl anlam bu sözlerin gölgelerinde aranmalıdır ki kendi iç dünyamızın derinliği ölçüsünde yakalayabileceğimiz bu gizemli ve şiirsel gerçekliğin ifadesi sanatsal bir anlatım biçimi olarak her dönem sanatçıları cezbedecektir.

Kaynakça

- Akalın, L. ve Melikoğlu, E. (2010). *Britanya Edebiyatından Öyküler*. İstanbul: Nodos Kitap Yayınevi.
- Aral, N. (2017). Gerçek ile Kurgu Arasında: Steen ve Blackmon'da Domestik Hayatın Temsili. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 49, 17-29.
- Artun, E. (2007). Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler Erişim: http://turkoloji.cu.edu.tr/ HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf (Erişim Tarihi: 19.05.2020)
- Ataşağın, G. (2016). Ichthys (Balık) Sembolü. *Düşünüyorum Bülteni, Anadolu Aydınlanma Vakfı Sosyal ve Kültürel Bülteni*, 67, 10-11.
- Ateş, M. (2014). *Mitolojiler ve Semboller*. İstanbul : Elif Kitapevi.
- Atış, N. (2009). Grek Düşünce Dünyasında Felsefe Din ve Mitoloji İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*.
- Atış, N. (2009). Grek Düşünce Dünyasında Felsefe Din ve Mitoloji İlişkisi . *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*.
- Ay, D. A. (2016). Guiseppe Arcimboldo'nun Eserleri ve Gastronomi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(33), 91-105.
- Bal, A. A. (2009). *Doğu Mistisizmi ve Estetik Anlayışının Resim Sanatına Uygulanması* (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Bayramoğlu, M. (2016). 20. Yüzyıl Modern Batı Resim Sanatında Geleneksel Türk Sanatı Örneklerinin Etkisi. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), 351-366.
- Boynukalın, A. R. (2014). *Sanatsal İfadede Görsel Metaforlar*. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi).Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Cömert, B. (1991). *Sanat Edebiyatı Üzerine*. Ankara: Damar Yayınları.
- Daniels, M. (2014). *Bir Nefeste Dünya Mitolojisi*. İstanbul: Maya Kitap .

- Durand, G. (1998). *Sembolik İmgelem*. İstanbul: İnsan Yayınları .
- Erhat, A. ve Kadir, A. (1984). *İlyada-Homeros*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Gültekin Gider, B. (1993). *Resimde Alegori*. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Eser Raporu) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Gombrich, E. H. (2011). *Sanatın Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Gomm, S. C. (2014). *Sanatın Gizli Dili*. İstanbul : İnkılap Kitapevi.
- <https://blog.prontotour.com/madridin-simgesi-ayi-ve-kocayemis-agaci>. (tarih yok). *Madrid'in Simgesi Ayı ve Kocayemiş Ağacı*, (Erişim Tarihi: 19.04.2020).
- İndirkaş, Z. (2015). *Mitolojiden Alegoriye "Prometheus, Oidipusi, Ganymedes"*. İstanbul: Tekhne Yayınları.
- Jung, C. G. (2009). *İnsan ve Sembolleri*. İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.
- Kâhyaoğlu, M. (2008). Giuseppe Arcimboldo. *Metro Gastro Dergisi*,45, 130-139.
- Karaman, B. İ. (2012). Eğretileninin Çevirisi. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 102 (725).
- Kaya, M. (2013). Platon'un Ruh Kuramı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1).
- Kılıç, E. (2010). Çağdaş Resim Sanatının Oluşumunda Doğu ve İslam Sanatlarının Etkisi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi Erzurum*, 50-70.
- Kurtman, C. E. (2019) *Türk Resminde Alegori*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale
- Mackenzie, D. A. (1996). *Çin ve Japon Mitolojisi*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Sözen, M; Tanyeli, U. (2012). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitapevi
- Tarzan, Ö. (2010). *Yeni Dışavurumcu Tavrı Oluşturan Sanatçı Kimliği ve Yapıtlardaki Psiko - Sembolik Ögeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Uşun, T. ve Yüzgüller, S. (2018). *Sözden İmgeye Batı Sanatında İkonografi*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi .

Resim Listesi

Resim 1: Giotto, “Günahlar ve Erdemler”, Fresko, 1303-1305, Scrovegni Şapeli

Resim 2 :Hieronymus Bosch, “Yedi Ölümcül Günah ve Dört Son Şey”, Ahşap Üzeri Yağlıboya, 120× 150 cm, 1500 civarı, Prado Müzesi

Resim 3 :Sandro Botticelli, “İlkbahar Alegorisi” Panel Üzerine Tempera, 202 × 314 cm 1475 civarı, Uffizi Galeri, Floransa

Resim 4: Jan van Eyck, “Arnolfi'nin Evlenmesi”, Meşe Üzerine Yağlı Boya, 82,2 × 60 cm, 1434, Londra Ulusal Galerisi

Resim 6: Yaşlı Pieter Bruegel, “İsyankar Meleklerin Çöküşü”, Panel Üzerine Yağlı Boya, 117 × 162 cm, 1562, Belçika Kraliyet Güzel Sanatlar Müzeleri

Resim 5: Albrecht Dürer, “İsyankar Meleklerinin Çöküşü” Ahşap Baskı, 1498

Resim 7: Jan Steen, “Lüksten Sakınım” T.ü.y.b., 105 x 145 cm, 1663, Viyana Sanat Tarihi Müzesi

Resim 8: Tintoretto “Aziz Giorgia'nın Ejderle Savaşı”, T.ü.y.b., 157,5 × 100 cm, 1558, Londra Ulusal Galerisi

Resim 9: Giuseppe Arcimboldo, “Bahçivan/Sebze Tabağı” Panel Üzeri Yağlı Boya, 36 × 24 cm, 1587-1590, Ala Ponzzone Kent Müzesi, Cremona

Resim 10: Johannes Vermeer, “Resmin Alegorisi”, T.ü.y.b., 1668, Viyana Sanat Tarihi Müzesi

Resim 11: Diego Velázquez, “Marta ve Meryem'in Evinde İsa”, T.ü.y.b., 60 x 103.5 cm , 1599-1660, Londra Ulusal Galerisi

Resim 12: Peter Paul Rubens, “Barışın Nimetleri/Savaş ve Barış”, T.ü.y.b, 203.5 x 298 cm, 1629-30, Londra Ulusal Galerisi

Resim 13: William Hogarth, “Hovarda Bedlam Akıl Hastanesinde”, T.ü.y.b., 62.5 x 75 cm, 1732-1735

Resim 14: François Boucher, “Venüs Vulcanus'tan Aineias İçin Zırh İstiyor” T.ü.y.b , 252 x 175 cm, 1703–1770 , Louvre Müzesi

Resim 15: Francisco Goya, “Madrid Şehir Alegorisi”, T.ü.y.b., 260× 195 cm, 1809, Kent Müzesi, Madrid

Resim 16: Dante Gabriel Rossetti, “Müjde/ Ecce Ancilla Domini” T.ü.y.b 73x 42 cm, 1850, Tate Britain, Londra

Resim 17: Gustave Moreau, “Jüpiter ve Semele” T.ü.y.b. 2,13x 1,18 m, 1895, Gustave Moreau Ulusal Müzesi

Resim 18: Odilon Redon, “Apollo'nun Arabası”, Kağıt Üzerine Tebeşir ve Kömür 91.5 x 77 cm, 1914, Musée d'Orsay, Paris, Fransa

Resim 19: Eugène Delacroix, “Apollo Slays Python”, Monte Edilmiş T.ü.y.b, 800 x750 cm 1851, Louvre Müzesi 38

Resim 20: Paul Gauguin Vaaz sonrası T.ü.y.b 73 cm x 92 cm, 1888, İskoç Ulusal Modern Sanat Galerisi

Resim 21: Picasso, “Guernica”, T.ü.y.b, 349 cm × 776 cm, 1937, Reina Sofía Müzesi, Madrid

Resim 22: Joan Miró, “At, Pipo ve Kırmızı Çiçekler”, T.ü.y.b, 82.6 x 74.9 cm, 1920, Philadelphia Sanat Müzesi

Resim 23: Anselm Kiefer, “Wayland’ın Şarkısı” Tuval Üzerine Karışık Teknik, 280x380 cm, 1982, San Francisco Modern Sanatlar Müzesi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 239-260
ISSN: 1302-6879

Students' Use of L1 in Response to Referential Questions in Tertiary English Classes
Yükseköğretim İngilizce Sınıflarında Göndergesel Sorulara Karşılık Öğrencilerin Ana Dil Kullanımı

• Elif KEMALOĞLU-ER*

*Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Adana / Türkiye, Asst. Prof., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Translation and Interpreting, Adana / Turkey, ekemaloglu@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1238-1018

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 13/07/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 28/08/2020
Yayın Tarihi / Date Published: 30/09/2020

Atrf: Kemalöglü-Er, E. (2020). Students' Use of L1 in Response to Referential Questions in Tertiary English Classes. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 239-260

Citation: Kemalöglü-Er, E. (2020). Students' Use of L1 in Response to Referential Questions in Tertiary English Classes. *Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute*, 49, 239-260

Abstract

Teacher questions play a significant role in English classrooms since they trigger interaction and promote oral production. Among teacher questions, referential questions that seek information not known by the teacher and are asked to elicit students' personal data, feelings, and ideas are particularly important because they require self-expression, in-depth thinking and complex use of language. It is likely for students in English classrooms to use L1 in response to referential questions due to the sophisticated responses they require and other factors such as lack of proficiency and/or motivation, yet the issue has not yet been investigated. This study aims to analyse English teachers' descriptions and views about the students' use of L1 in response to referential questions. Thirty-one instructors teaching at the tertiary level in Turkey participated in the study. The data were collected via open-ended questionnaires, focus group interviews, and teacher journals, and analysed via thematic analysis. The findings display the participants' descriptions of the contexts of students' L1 use in response to referential questions, their views on the reasons for the use of L1 and their attitudes about the issue. The study, as the first of its kind, has noteworthy conclusions and implications for English language teaching contexts.

Keywords: Referential questions, use of L1, code-switching, English language teaching, English as a foreign language

Öz

Öğretmen soruları İngilizce sınıflarında etkileşimi başlatmaları ve sözlü üretimi geliştirmeleri nedeniyle önemli bir rol oynamaktadır. Öğretmen soruları arasında yanıtları öğretmen tarafından bilinmeyen ve öğrencilerin kişisel bilgileri, duygu ve düşüncelerini almak için sorulan göndergesel sorular özellikle önemlidir zira bu türden sorular kişinin kendini ifade etmesini, derin düşünmeyi ve karmaşık dil kullanımı gerektirmektedir. Yabancı dil olarak İngilizce sınıflarında öğrencilerin göndergesel sorulara karşılık ana dil kullanması bu soruların karmaşık ve çok yönlü yanıtlar gerektirmesi ve yeterlilik ve/veya motivasyon eksikliği gibi başka faktörler nedeniyle muhtemeldir ancak bu konu henüz araştırılmamıştır. Bu çalışma İngilizce öğretmenlerinin göndergesel sorulara karşılık öğrencilerin ana dil kullanımıyla ilgili betimlemelerini ve görüşlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmaya Türkiye'de yükseköğrenim düzeyinde öğretim yapan 31 öğretim görevlisi katılmıştır. Veriler açık uçlu anketler, odak grup mülakatları ve öğretmen günlükleri aracılığıyla toplanmış ve tematik analiz ile incelenmiştir. Sonuçlar katılımcıların öğrencilerin göndergesel sorulara karşılık ana dil kullandıkları bağlamlara ilişkin betimlemelerini, ana dil kullanımının nedenleri ile ilgili görüşlerini ve bu konuya ilişkin tutumlarını ortaya koymaktadır. Türünün ilk örneği olan çalışmanın İngilizce dili öğretilen bağlamlara yönelik kayda değer sonuçları ve çıkarımları vardır.

Anahtar Kelimeler: Göndergesel sorular, ana dil kullanımı, düzenek değiştirme, İngilizce dili öğretimi, yabancı dil olarak İngilizce

Introduction

Teacher questions play a significant role in the English classroom as they are the energizers of outputs produced by students, initiators of possible chain reactions of interaction and means for self-discovery and improvement (Brown, 2007). On the basis of the nature of interaction that teacher questions generate, they can be classified into two as display questions and referential questions (Brock, 1986; Long and Sato, 1983; Thompson, 1991; Thornbury, 1996). Display questions are questions that attempt to elicit information already known by the teacher so they are asked to check information. On the other hand, referential questions are those that request information not known by the teacher so they are asked to make students provide personal data, express their feelings and opinions and share information and ideas.

According to Nunan (1989), learners make more effort and more in-depth processing in answering referential questions compared to display questions since the former requires more complicated responses and creative production. Also, referential questions are maintained to prompt more participation in the classroom, since the responses to these questions are unlimited and they have the potential to lead to a positive context where the students can freely express

themselves and their opinions (Ozcan, 2010). As referential questions have no one specific answer, they are likely to pave the way for 'natural' responses and authentic communication (Nunan and Lamb, 1996). Moreover, the teacher's use of referential questions in language classrooms can enhance the chance for negotiation of meaning between the teacher and learners (Morell, 2007). As stated by Walsh and Li (2013), referential questions can also encourage learners to have debates and discussions, increase students' involvement and productivity and lead to more complex language use as they serve the main function of expressing personal meanings.

It was Long and Sato (1983) who first reported that referential questions, which are mostly used in conversations outside classrooms, were rarely asked by the teacher in the second language (L2) classroom and display questions dominated the classroom discourse. Studies focusing on the comparison of referential questions to display questions in L2 classrooms also found that language teachers ask more display questions in the classroom than referential questions (e.g. David, 2007; Erlinda and Dewi, 2014; Farahian and Rezaee, 2012; Fitriani and Amilia, 2017; Qashoa, 2012; Shomoossi, 2004; Yang, 2010; Yilmaz, 2016; Zohrabi, Yaghoubi-Notash and Khiabani, 2012). Additionally, according to research, referential questions can influence the extent and complexity of student output. For example, in the study of Brock (1986) on the effects of referential questions on adult ESL classroom discourse, referential questions were found to be replied with long sentences with a majority of logical connectors. There are also studies comparing the answers provided for referential questions with those given to display questions (Bozorgian and Fallah, 2017; Lindenmeyer, 1990; Ozcan, 2010; Qashoa, 2012; Yilmaz, 2016; Zohrabi, Yaghoubi-Notash and Khiabani, 2012) and they showed that referential questions are answered with longer and more complex outcomes compared to display questions.

It is likely for English as a Foreign Language (EFL) students to answer referential questions in the first language (L1) due to the long and sophisticated responses they require as well as several other factors as mentioned below. Such kind of L1 use is dependent on the stances taken by practitioners regarding the use of L1 in the L2 classroom. There are mainly three stances on this issue, namely avoiding L1, extensive use of L1 or the use of L1 to a certain extent. According to the first view, L1 must be completely avoided from the classroom environment and the only language used in the class must be the language the students are learning, namely L2. This view is substantiated by audiolingualism, oral and direct methods (Larsen-

Freeman, 2000). At the other end of the continuum, L1 is seen to be central in L2 learning, thus the methodology depends on comparatively analysing the structural aspects of two languages and teaching lexical items and grammatical structures on the basis of translation. It is grammar translation method that supports this perspective (Richards and Rodgers, 2001). According to the third view, in-between the two extremes, the use of L1 is seen to be a supportive vehicle to be used limitedly, that is only in the appropriate circumstances. Thus the use of L1 is allowed as it promotes learning but the use must be limited and L2 must still be the governing language in the class. This paradigm gained prominence in English language teaching following the emergence of the communicative language teaching approach (Atkinson, 1993; Harmer, 1983; Weschler, 1997) and it still prevails to be the mainstream approach in current pedagogies. To illustrate, in the pedagogy of English as a Lingua Franca (ELF), L1 is conceived to be an essential asset of a non-native speaker and moderate use of L1 in the English classroom is accepted to be an egalitarian and humanitarian way of embracing non-native users of English with their own backgrounds and characteristics (Kemaloglu-Er and Bayyurt, 2018, 2019a, 2019b). Also, in Global Englishes teaching, L1 is defined to be a resource that influences diverse varieties of English spoken by interlocutors with multifaceted L1 backgrounds and acts as a means to understand and be informed about such richness (Galloway and Rose, 2018).

There are several studies that highlight the existence and the necessity of L1 and its facilitating role in L2 learning underlining the fact that L1 use assumes a compensatory role in the L2 classroom and promotes learning, yet it must be used moderately and judiciously otherwise it may hinder the processes of learning and communication (e.g. Duff and Polio, 1990; Lally, 2000; Lin, 2008; Macaro, 2009; Macaro and Lee, 2013; Martin-Jones, 1995; Miles, 2004; Sampson, 2012; Sutherland, 2012; Turnbull, 2001; Üstünel and Seedhouse, 2005; Xu, 2012; Vaezi and Mirzaei, 2007; Zabrodskaja, 2007). In the Turkish context, in general terms, a positive attitude towards the use of L1 is seen among teachers and it is often believed that it has a supportive role both for learning and teaching L2 effectively in monolingual classes particularly at lower levels (Balabakgil and Mede, 2016; Koylu, 2018; Sali, 2014; Tasci and Atac, 2020; Timucin and Baytar, 2015; Yıldız and Yeşilyurt, 2017). On the other hand, there are also some teachers who think L1 as a barrier to foreign language learning that prevents exposure to L2 and chances to practice it (Yıldız and Yeşilyurt, 2017). Koylu (2018) indicated L1 by teachers was seen as a means addressing

learners' needs to communicate and socialize with their instructors and lower foreign language learning anxiety. However, L1 was also defined to be a possible source of demotivation and a factor lessening students' oral production.

Referential questions may lead to students' in-depth thinking and complex responses in oral production and help to negotiate meaning between the teacher and students and among classmates via life like conversations. In addition, students may tend to use L1 in their answers to referential questions asked by the teacher in classrooms where English is learned as a foreign language, particularly those in which the teacher and students share the same native language. This was evidenced in the researcher's past classroom teaching experience as an English instructor in the preparatory English classes of a state university in Turkey and her colleagues' reports about the issue in the teacher meetings in the same institution. Yet, there are not any studies particularly focusing on students' use of L1 in response to teachers' referential questions in EFL classes. This study aims to analyse EFL teachers' descriptions and views about students' use of L1 in response to referential questions. Listening and speaking instructors working at the tertiary level in Turkey participated in the research. This qualitative study investigates the contexts concerning students' L1 use in response to referential questions, the reasons for this type of L1 use, and the teachers' attitudes about the issue.

The questions the study addresses are as follows:

1. How do the teachers describe the contexts of students' use of L1 in response to referential questions?
 - a) Do the teachers use L1 in their classes? If so, to what extent and for what purposes do they use L1?
 - b) What types of referential questions are answered in L1 by the students?
 - c) To what extent do the students use L1 in their responses to referential questions?
 - d) How do the teachers immediately respond to students' use of L1 in reply to referential questions?
2. What are the reasons for the students' use of L1 in response to referential questions according to the teachers?
3. What are the teachers' attitudes towards the students' use of L1 in response to referential questions?
 - a) If they regard the students' use of L1 as a beneficial means, what benefits do they suggest?
 - b) If they regard the students' use of L1 as a problem, what solutions do they suggest?

Method

Setting

This qualitative case study was conducted in the pre-intermediate level English preparatory classes within the School of Foreign Languages of a state university in Turkey in the spring semester of 2018. The university has undergraduate programs where 30 per cent of the courses are given in English, thus English preparatory class is a pre-requisite for the students who cannot pass the English proficiency exam of the institution. There are four courses in the English preparatory program, namely Main Course, Reading, Writing and Listening and Speaking. The study was conducted in the Listening and Speaking classes of the program. The pre-intermediate classes are given 26 hours of English lessons per week and 2 of them are allocated to Listening and Speaking lessons whereas 16 hours to Main Course lessons, 4 hours to Writing lessons and 4 hours to Reading lessons. Thus, Listening and Speaking as a course has the smallest rate in the curriculum in terms of the course hours. In the Listening and Speaking courses, a coursebook is used. The speaking activities that are done in the class are in the form of opinion exchange activities before and / or after the listening practice.

At the end of the academic year, a proficiency test consisting of Reading, Grammar, Vocabulary and Writing parts are given to the students. If they pass the test, they can start their majors. The students' listening and speaking skills are not tested in the proficiency test. Speaking is graded through speaking projects in the Listening and Speaking Classes and listening through achievement tests. Speaking projects involve individual oral presentations delivered to the class.

Participants

31 EFL teachers instructing listening and speaking courses in pre-intermediate level English preparatory classes at a state university in Turkey participated in the study. 26 of them were female and 5 of them were male. 10 of them had 1-5 years of teaching experience, 12 of them had 6-10 years of teaching experience and 9 of them had 11-15 years of teaching experience. The native language of all the teachers and their students was Turkish.

Data Collection

The data collection was performed through a triangulation process to ensure validity and reliability. The data were collected via open-ended questionnaires, focus group interviews and teacher journals. The teachers were informed about the study, the procedures and confidentiality and voluntarily participated in the research.

At the beginning of the academic semester, after being informed about referential questions by the researcher, all the listening and speaking instructors (n= 36) working in the research setting were asked if they witnessed students' use of L1 in response to referential questions in their classes via personal talk, text messages or e-mail and those who stated they did (n=33) were asked if they would be willing to participate in the research. Then the teachers who volunteered to participate in the research (n= 31) were given information about the study and they were trained about referential questions as a group. Training sessions were conducted in two steps. First an informative and interactive presentation focusing on forms and functions of referential questions, concrete samples and related research was made by the researcher. Secondly, the aim and scope of the study was explained to the teachers and they were asked to observe their pre-intermediate level classes with regard to the students' use of L1 in response to referential questions for a period of 8 weeks. The other class types available in the setting were the intermediate and advanced classes at the time of the study. Yet, pre-intermediate level classes were chosen as the class type since this level was shared by all the teachers and also the extent of L1 use was stated to be high at this level. Also, the teachers were asked if they would like to volunteer to keep teacher journals and write their descriptions of the cases and their reflections about the reasons and their attitudes concerning the students' use of L1 in response to referential questions for a period of 8 weeks. The volunteers were determined (n=11) and they were told to send their journals to the researcher on a weekly basis. At the end of 8 weeks, i) all the participants were given open-ended questionnaires where they were asked to write their descriptions of the pertinent contexts of L1, their reflections about the reasons for L1 use and their attitudes about the issue and ii) all of them were interviewed about the given topics through focus group interviews in groups of 5 to 6 and iii) their journals were collected.

Data Analysis

Qualitative data analysis has been implemented in this study. In qualitative data analysis, patterns in textual data are identified, examined and interpreted to address research questions via relevant

themes, categories and descriptions (Patton, 2002). As a qualitative analysis method, thematic analysis was employed. In thematic analysis, the salient and recurring themes are defined and classified by moving back and forth within the data via multiple readings (Creswell, 2013). For this purpose, the data from the open-ended questionnaires, semi-structured interviews and teacher journals were thematically investigated through iterative readings and in-depth analyses and repetitive patterns were meticulously refined, categorized and defined.

Findings

Descriptions about the Contexts of L1 Use in Response to Referential Questions

For contextual descriptions, the teachers were asked if they used L1 in their classes and if so, to what extent and for what purposes they used L1. Almost all the teachers stated that they spoke English most of the time in their classes and used Turkish at a low level only in some cases according to the students' needs for instance to give warnings so as to attract attention when classroom discipline is deteriorated, provide the Turkish equivalences of complex or abstract words or phrases, clarify instructions when they are not well understood, make humour and sometimes talk with the students if they have a problem with the lesson or the school. A few teachers pointed out that they never spoke L1 in the class.

The kinds of referential questions answered in L1 by students was the second contextual factor analysed. The teachers told that they often asked referential questions before the listening activities about the current theme of the listening for warm-up purposes or after the listening activity to relate the topic to students' life and the referential questions responded in L1 usually displayed the following characteristics:

1. They asked for the opinion of the student about the given theme (e.g. Questions that start with "What do you think about...?").
2. They asked for the reason for the personal fact or opinion of the student (e.g. "Why" or "why not" questions).
3. They required advanced forms of vocabulary and concepts necessitating specialization in the given topic (e.g. regression in economics).
4. They were about the subjects that the students emotionally experienced or felt close to and wanted to talk about in the language they felt emotionally comfortable with, which was stated to be L1 by the teachers (e.g. memories concerning tragic

events like failures, loss of a family member or stressful events like the university placement exam).

5. They stimulated sudden reactions like surprise or anger and the students tended to speak in L1 to express their emotions (e.g. bitter feelings about the inadequacies of the education system).
6. They highly attracted interest in the whole class as they had popular subjects and stimulated exuberant talks and discussions (e.g. questions about football teams or horoscopes).

The extent of L1 use in response to referential questions was the third contextual factor analysed. There were three groups of teacher descriptions about the extent of L1 use: Firstly, some teachers stated that their referential questions were answered directly by using L1. The students started their replies in L1 and used L1 in their entire reply. Even if the teacher warned them, they did not avoid using L1. In the second group, the students started answering the teachers' questions in English and switched to L1 at some point and continued with L1 use until they completed their entire answer. The third group of students used English most of the time but switched to L1 for practical purposes, for example when they needed to ask for the equivalence of a word / phrase, but then they switched to English again and completed their answers in English. Thus, there was excessive and habitual use of L1, moderate use of L1 and little use of L1 in the responses of the students.

The teachers were also asked to describe their immediate reactions to students' L1 use in response to referential questions. All the teachers said their immediate reaction to L1 use in reply to referential questions was that they often warned the students who switched to L1 to speak in English. Yet some teachers mentioned that they sometimes ignore the students who use Turkish all the time and stay indifferent to their acts as they are tired of having warned them several times. The act of using L1 in the answers to referential questions was mostly tolerated in the search for the equivalence of the unknown or non-remembered words and the teachers said they supplied their students with the required word or phrase and then encouraged them to continue in L2. On the other hand, all the teachers were seen to have negative attitudes towards the students who displayed habitual and excessive use of L1 in response to referential questions and complained that although they warned them, these students continued speaking in L1.

Views on the Reasons for L1 Use in Response to Referential Questions

Low Proficiency Level

The most common reason stated by the teachers for the use of L1 in response to referential questions was the low proficiency level of the students. The teachers said since most students' proficiency level was low, they could not build the sentences in the way they wanted as their English remained inadequate in expressing themselves, and thus they used L1 for compensation purposes. According to the teacher observations, the students were seen not to know or remember the grammatical structures and/or the vocabulary needed to express themselves, therefore they were unable to continue with communication and they switched to L1 to establish fluency. The ones who used L1 right from the beginning were defined to be at a very low proficiency level as well as unmotivated as mentioned below.

Complex Responses Required by Referential Questions

According to many teacher reports, as referential questions normally require long and complex responses, most of the students could not construct the required structures and convey the meanings necessary to express themselves. Thus, due to the complex nature of referential questions and the students' low proficiency level inadequate to deal with such complexity, most of them tended to use L1, by which it was said to be easier to negotiate meaning. Particularly when the students were asked to express their opinions and/or reasons for their thoughts or actions, they were said to highly use L1.

Lack of Practice with Referential Questions in the Current Setting

A majority of teachers stated that the students are not accustomed to making practice with referential questions since in the courses other than listening and speaking, display questions are asked more than referential questions. Except for their two-hour listening and speaking courses, the only course where teacher-student interactions take place most was said to be the Main Course but it was pointed out that in this course, a great deal of time is devoted to grammatical practice and teacher questions often focus on comprehension check rather than opinion exchange. Thus, students' lack of speaking practice with referential questions might have hindered their communicating effectively in L2 and caused them to switch to L1 as a compensatory option according to most teachers.

Students' Previous Learning Experience and Educational Backgrounds

Most teachers mentioned that students' previous learning experience and educational backgrounds had an impact on their use of L1 in response to referential questions. The students were said to have inadequate L2 speaking practice and insufficient ask-and-answer practices with referential questions in their English lessons before they started studying at the university. Additionally, according to most teachers, the students' backgrounds with the university placement exam also affect their attitudes towards speaking in English in the lessons. The teachers said speaking in English is a real challenge yet the general tendency among their students is to avoid dealing with challenging issues as they are tired of studying for the university placement exam in the previous year so they seem to deem preparatory class year as a period of resting and are likely to prefer easy solutions like speaking in L1 in communicative activities. To illustrate, they are reported to find it easy to answer particularly challenging referential questions (like "why" questions) in L1 since replying such questions in L1 is performed with much less effort.

Students' Lack of Immediate Needs for Communication

It was stated by several teachers that their students did not try to express themselves in English in reply to referential questions because they did not have immediate needs for communication as i) they studied in a monolingual EFL classroom where the students and the teacher shared the same native language, ii) they were going to do their majors in dominantly Turkish-medium departments and iii) lived in a country where English is used as a foreign language. Furthermore, since this was the students' first year at the university, most of them were reported to think that they had at least four years to use English in real life.

Teachers' Varying Policies on the Use of L1

The participants said the teachers' policies concerning the students' use of L1 in the EFL class also influence the students' tendency to opt for L1 in their answers to referential questions. According to their reports, the teachers may prefer to allow or ban L1 in the class and if allowed, the extent of L1 to be permitted as well as the cases defined by the teacher in which L1 use can be tolerated highly affect the students' attitudes and actions about the issue. To illustrate, if the teachers use too much L1 in the class, the students would also be inclined to excessively use L1 or if the teacher tolerates the use of L1

in the replies of some students to referential questions, then a general implication might be students are allowed to use L1 in their answers to such questions in whole-class discussions. Moreover, it was stated by most teachers that in Listening and Speaking classes, since the main target is communication, they speak English most of the time. However, as the participants said, the teachers in the other courses might be using too much L1 and not encouraging students to speak in English and that may be one reason why students have the habit of using L1 while replying their referential questions.

Curricular and Exam-Related Issues

As a great majority of teachers explained, although the aims of the English preparatory program seemed to be highly communicative, the content of the curriculum was stated to focus on the improvement of grammar, vocabulary and reading and writing skills much more than listening and speaking skills. This was said to affect the students' low performance in speaking in English particularly in reply to referential questions which necessitate relatively long and complex answers. All the participants complained that Listening and Speaking had the fewest course hours within the entire curriculum and the least impact on the students' overall grades.

Moreover, all the teachers complained that in the evaluation system of the institution, speaking occupied a small place since it is not tested in the proficiency exam. It was reported that it is just evaluated through speaking projects which involve oral presentations and the contribution of those speaking projects to the overall grade is very little. Moreover, almost all the speaking projects involved tasks requiring preparation before the actual performance. There was only one speaking project which demanded students to make a spontaneous speech on a given subject. Thus, spontaneity in the very nature of interactions via referential questions is something that the students were not accustomed to and this fact might have also caused the students to use L1 in response to referential questions.

Attitudes of Teachers towards Students' Use of L1 in Response to Referential Questions

The teachers' attitudes towards the students' use of L1 in response to referential questions varied according to the functions and extent of the use of L1. All the teachers said they tolerated little use of L1 in cases when the students could not remember or didn't know the required word and asked for its equivalence and then continued in English. Most teachers were also tolerant of L1 use at a moderate level

for example when the students got stuck in expressing themselves in the middle of their answers and switched to L1 and completed their answers in L1. The teachers reported they were tolerant in such situations because of the low proficiency of the students and contextual conditions preventing communicative use of English in the setting. Another case they tolerated involved students' switching codes due to sudden emotional reactions like excitement or anger and they regarded such actions as normal human reactions. However, all the teachers had negative attitudes towards the excessive and habitual use of L1 in response to referential questions. They reported that these students' attitudes cause frustration and annoyance since they are not willing to improve their speaking skills and deteriorate the communicative aura of the setting by insisting on using L1 and even teasing their classmates making efforts to speak in English and discourage their attempts.

L1 Use as a Beneficial Means

Several teachers regarded L1 use in students' responses as a useful means that gives the students a sense of security to reduce the challenges that may stem from their limited language proficiency. Additionally, L1 was reported to give the students a feeling of naturalness when they talk about their lives and help to build rapports with the classmates and the teacher and thus increase motivation.

L1 Use as a Problem

Despite the communicational, emotional and motivational benefits of low or moderate level of L1 use in the responses to referential questions, all the teachers reported excessive use of L1 in students' responses to such questions is a problem since it not only seriously diminishes actual oral performance and production but also reduces motivation to learn English communicatively and use it in real life. Thus, the main targets of the speaking lessons which is being able to communicate in English effectively in the class and real life would not be met under such circumstances according to the teachers.

Proposed Solutions to Excessive and Habitual Use of L1

The excessive and habitual use of L1 in students' responses to referential questions can be solved mainly by increasing the weekly hours of the Listening and Speaking courses and including an interactional speaking part in the proficiency exam as stated by teachers. Also, according to the participants, students should be given systematic training about the importance of English in real life. Furthermore, they should be consistently reminded that the classroom

is the only opportunity for them to improve their speaking skills since they are living in a monolingual environment. As for teachers, it was reported that teachers should act in a coordinated way about the extent of the use of L1. In order to do this, the teachers of the same class should meet regularly and exchange ideas on this issue. Lastly, it was reported the books should be selected on pre-set and well-defined criteria and the extent and effectiveness of referential questions should be included in this criteria list. It was also pointed out that in cases where the referential questions are inadequate, the teachers should compensate them with meaningful and effective formulations.

Discussion, Conclusion and Recommendations

This study aimed to investigate a non-investigated topic in EFL literature, namely students' use of L1 in response to referential questions. For this purpose, EFL teachers' descriptions of the contexts of students' L1 use in response to referential questions, their views on the reasons for this type of L1 use and their attitudes towards the concerning act were analysed. According to the findings, the teachers reported that they rarely or never used L1 in the classroom and warned the students against the use of L1, however they all witnessed students' use of L1 in response to their referential questions. The types of referential questions that the students answered in L1 mostly sought opinions or reasons. Also referential questions with topics that required advanced vocabulary and specialization and those that triggered emotional reactions and / or attracted common interest in the classroom were stated to be answered in L1. As for the extent of L1 use in reply to referential questions, there was excessive and habitual use of L1, moderate use of L1 and little use of L1 in students' replies. It was the excessive and habitual L1 use that the teachers complained about most. The teachers were found to tolerate the students who used L1 at low or moderate levels but also encourage them to speak in L2 at the maximum level possible.

The main reason stated for the use of L1 in response to referential questions was the students' low proficiency level versus the complexity in responses required by referential questions. As the investigated group was pre-intermediate students, their proficiency level was said to be inadequate to answer referential questions fully in L2 since this type of question normally requires lengthy and complicated responses as stated by teachers and confirmed by research (Bozorgian and Fallah, 2017; Lindenmeyer, 1990; Ozcan, 2010; Qashoa, 2012; Yilmaz, 2016; Zohrabi, Yaghoubi-Notash and Khiabani, 2012). Thus the students who could not express themselves

satisfactorily in L2 due to their lack of proficiency were said to use L1 as a compensatory tool to negotiate meaning. On the other hand, not only low proficiency levels of the students but also their lack of practice with referential questions in the current setting and in their language learning backgrounds were found to cause the participants to use L1. As shown by research, display questions are asked more than referential questions in English language classrooms (e.g. David, 2007; Erlinda and Dewi, 2014; Farahian and Rezaee, 2012; Fitriani and Amilia, 2017; Long and Sato, 1983; Meng, Zhao and Chattouphonexay, 2012; Shomoossi, 2004; Qashoa, 2012; Yang, 2010; Yilmaz, 2016; Zohrabi, Yaghoubi-Notash and Khiabani, 2012) and this was reported to be the case in the research context as well since the students were stated to be exposed to practice with referential questions at minimal levels in the whole curriculum. This means students do not usually have enough experience with in-depth thinking and intense speaking in English as required by referential questions. They are used to rote learning and have little or no experience with critical thinking and language production. This is due to their prior learning experience dominated by preparations for centralized multiple-choice exams. Another factor is current learning experience in the research setting which gives more significance to form-focused instruction and particularly neglects language production through speaking.

There was also lack of motivation among students learning English in the research setting as observed and experienced by the teachers and this was found to affect the use of L1 in response to referential questions. Since these questions normally require complex answers, L1 was opted by these unmotivated students not having the willingness to deal with sophisticated matters as an “easy” solution to convey their messages. Students’ being in the first year at university was stated to affect students’ preferences for L1 use since they were said to be tired of having studied hard for the university placement exam and see the English preparatory year as a year of relaxation. Lastly, the students were said to think that they do not have immediate needs for communication in English as they study in an EFL context marked with monolingual classes and extensive Turkish-medium instruction.

In terms of curricular factors, the most influential reason affecting L1 use in reply to referential questions was the little amount of listening and speaking in the entire program. The program focuses on the improvement of grammar, vocabulary, reading and writing much more than listening and speaking and does not test listening and speaking in the proficiency test. Speaking is tested only through oral presentations prepared and presented by the students to the whole class.

They lack spontaneity and naturalness and thus hinder them from ask-and-answer practices with referential questions, which seek personal information as in real life. Such lack of practice with speaking in L2 was reported to cause the students to opt for L1 as a practical and supportive means to get by in their interactions.

Although the participant-teachers in this study reported that they never used L1 in the classroom or rarely used it for functional purposes, they stated they thought the teachers in other courses extensively used L1 in the classroom for particularly grammar and vocabulary instruction and devoted little time to communication practice. Since referential questions naturally need long and sophisticated responses, the students' lack of speaking practice in the entire program and lack of proficiency in speaking in L2 seem to have a significant role in their use of L1 in the current study.

The teachers were seen to be tolerant of little and/or moderate use of L1 in response to referential questions since they deemed it as a helpful means for students to express themselves and a vehicle to communicate their sudden emotions. L1 was defined to be a useful aid that gives students a sense of security, increases their motivation to speak and helps to build rapports among class members. These findings are in line with those of research on teachers' views of L1 use in Turkish contexts that highlight the supportive role of judicious use of L1 in English classrooms (Balabakgil and Mede, 2016; Timucin and Baytar, 2015; Koylu, 2018; Sali, 2014; Tasci and Atac, 2020, Yıldız and Yeşilyurt, 2017). The results also reflect that the teachers are in favour of policies where L1 is seen to be an asset of EFL learners aiding to promote learning and creating a positive environment and thus limited and judicious use of L1 is supported as in ELF and Global Englishes pedagogies (Kemaloglu-Er and Bayyurt, 2018, 2019a, 2019b; Galloway and Rose, 2018). On the other hand, all the teachers in the current study believed excessive and habitual use of L1 in reply to referential questions was a problem as it prevents students from speaking in L2 and acts as a barrier before expressing oneself effectively in the target language. According to the participants, as a hindrance before the goal of L2 oral performance and production in the EFL classroom, excessive and habitual use of L1 in reply to referential questions can primarily be addressed by increasing the extent and significance of speaking in the curricular and exam system, emphasizing the importance of asking referential questions in the whole institution, enabling uniformity in teachers' policies allowing limited use of L1 and encouraging maximum use of L2 as well as referential questions in classroom interactions.

The study implies that L1 use can well be a part of responses to referential questions since they express personal facts and opinions and often sophisticated matters about real life, thus, require complex and long answers. Hence, L1 use at low or moderate levels is likely to act as a compensatory means to communicate the intended messages within these replies. On the other hand, excessive and habitual use of L1 in reply to referential questions would act as a barrier before efficient L2 production, which addresses the fact that maximum use of L2 should be encouraged in students' responses to referential questions. For this purpose, EFL curricula should emphasize teachers' and students' speaking in L2 at maximum level and apply policies with very limited use of L1 in the classroom. Another implication is that as referential questions encourage critical thinking, students must be made accustomed to practicing ask-and-answer activities with these in-depth questions in the whole curriculum so that they can answer such questions effectively. Thus, institution-wise, the use of referential questions should be encouraged in all the courses and at all levels.

It is a fact that only with the sound collaboration of teachers, students, and curriculum designers can referential questions be increased and effectively employed in English language teaching contexts. Then students can get accustomed to intense interactions involving in-depth thinking processes with referential questions and the more they deal with such complexity, the more they could improve their proficiency and speaking production in L2 and the less they may use L1 in their responses. Teachers should also make decisions on their policies about the extent of L1 allowed in the classrooms and cases where L1 can be permitted. L1 use in response to referential questions must also be addressed in these policies on the basis of relevant research and stakeholders' experience and opinions. Future research can be applied with larger groups and quantitative and/or experimental research designs. This study as the first of its kind to investigate the use of L1 in response to referential questions has addressed the matter in multifaceted ways and shed light on the significance of effective L2 spoken production in tertiary EFL classes.

References

- Atkinson, D. (1993). *Teaching Monolingual Classes*. London: Longman.
- Balabakgil, M. and Mede, E. (2016). The Use of L1 as a Teaching Strategy by Native and Non-Native EFL Instructors at a Language Preparatory Program in Turkey. *Advances in Language and Literary Studies*, 7(6), 15-35.

- Bozorgian, H. and Fallah, S. (2017). EFL Learner's Speaking Development: Asking Referential Questions. *Malaysian Journal of Education*, 42(2), 27-36.
- Brock, C. A. (1986). The Effects of Referential Questions on ESL Classroom Discourse. *TESOL Quarterly*, 20, 77-59.
- Brown, H. D. (2007). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. New York: Pearson Longman.
- Creswell, J. (2013). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches*. Thousand Oaks, California: Sage.
- David, F. O. (2007). Teachers' Questioning Behavior and ESL Classroom Interaction Pattern. *Humanity and Social Science Journal*, 2(2), 127-131.
- Duff, P. A. and Polio, C. G. (1990). How Much Foreign Language Is There in the Foreign Language Classroom? *Modern Language Journal*, 74, 154-166.
- Erlinda, R. and Dewi, S.R. (2014). Teacher's Questions in EFL Classroom. *Ta'dib*, 12(2), 177-188.
- Farahian, M. and Rezaee, M. (2012). A Case Study of an EFL Teacher's Type of Questions: An Investigation into Classroom Interaction. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 47, 161-167.
- Fitriani, S.S. and Amilia, K. (2017). Frequency of Questions in an EFL Conversation Class. *English Education Journal (EEJ)*, 8(4), 457-468.
- Galloway, N. and Rose, H. (2018). Incorporating Global Englishes into the English classroom. *ELT Journal*, 72(1), 3-14.
- Harmer, J. (1983). *The Practice of English Language Teaching*. London: Longman.
- Kayaoglu, N. (2012). The Use of Mother Tongue in Foreign Language Teaching from Teachers' Practice and Perspectives. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 25-35.
- Kemaloglu-Er, E. and Bayyurt, Y. (2018). ELF-Aware Pre-Service Teacher Education: Teaching Practices and Reflections from Turkey. In L. Cavaleiro (Ed.), *Preparing English Language Teachers for Today's Globalized World* (47-63). Lisbon: Húmus and University of Lisbon Centre for English Studies.
- Kemaloglu-Er, E. and Bayyurt, Y. (2019a). ELF-Awareness in Teaching and Teacher Education: Explicit and Implicit Ways of Integrating ELF into the English Language Classroom. In N. C. Sifakis and N. Tsantila (Eds.), *English as a Lingua Franca for EFL Contexts* (147-163). Bristol, UK: Multilingual Matters.

- Kemaloglu-Er, E. and Bayyurt, Y. (2019b). Project-Based and ELF-Aware Pre-Service Teacher Education in Turkey: Sample Cases of Discovery, Creativity, Interaction and Multicultural Diversity. In A. Gras-Velazquez (Ed.), *Project-Based Learning in Second Language Acquisition: Building Communities of Practice in Higher Education* (82-97). London: Routledge.
- Koylu, Z. (2018). The Use of L1 in the Tertiary L2 Classroom: Codeswitching Factors, Functions, and Attitudes in Turkey. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching*, 15(2), 271–289.
- Lally, C. G. (2000). First Language Influences in Second Language Composition: The Effect of Pre-writing. *Foreign Language Annals*, 33(4), 428-432.
- Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Lin, A. M. Y. (2008). Codeswitching in the Classroom: Research Paradigms And Approaches. In K. A. King, and N. H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia Of Language And Education Volume 10: Research Methods in Language and Education* (pp. 273-286). New York: Springer Science.
- Lindenmeyer, S. (1990). Study of Referential And Display Questions and Their Responses in Adult ESL Reading Classes (Unpublished Doctoral Dissertation). Portland State University, Portland, USA.
- Long, M. H. and Sato, C. J. (1983). Classroom Foreigner Talk Discourse: Forms and Functions of Teachers' Questions. In H. W. Seliger and M. H. Long (Eds.), *Classroom Oriented Research in Second Language Acquisition* (pp. 3-34). Rowley, MA: Newbury House.
- Macaro, E. (2009). Teacher Use of Code Switching in the Second Language Classroom: Exploring “Optimal” Use. In M. Turnbull and J. Dailey-O’Cain (Eds.), *First Language Use in Second and Foreign Language Learning* (pp. 35-49). Cambridge: Cambridge University Press.
- Macaro, E. and Lee, J. H. (2013). Teacher Language Background, Codeswitching, and English-Only Instruction: Does Age Make a Difference to Learners' Attitudes? *TESOL Quarterly*, 47(4), 717-742.
- Martin-Jones, M. (1995). Codeswitching in the Classroom: Two Decades of Research. In L. Milroy and P. Muysken (Eds.), *One Speaker, Two Languages: Cross-Disciplinary Perspectives on*

- Codeswitching* (pp. 90–111). Cambridge: Cambridge University Press.
- Miles, R. (2004). *Evaluating the Use of L1 in the English Language Classroom*. Birmingham: University of Birmingham.
- Morell, T. (2007). What Enhances EFL Students' Participation in Lecture Discourse? Student, Lecturer and Discourse Perspectives. *Journal of English for Academic Purposes*, 6, 222-237.
- Nunan, D. (1989). *Designing Tasks for the Communicative Classroom*. Cambridge: Cambridge: Cambridge University Press.
- Nunan, D. and Lamb, C. (1996). *The Self-Directed Teacher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ozcan, S. (2010). The Effects of Asking Referential Questions on the Participation and Oral Production of Lower Level Language Learners in Reading Classes (Unpublished MA Thesis). Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative Research And Evaluation Methods* (3rd Edition). Thousands Oaks, CA: Sage.
- Qashoa, S. H. (2012). Effects of Teacher Question Types and Syntactic Structures on EFL Classroom Interaction. *The International Journal of Social Sciences*, 7(1), 52-62.
- Richards, J. C. and Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching* (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sali, P. (2014). An Analysis of the Teachers' Use Of L1 In Turkish EFL Classrooms. *System*, 42, 308–318.
- Sampson, A. (2012). Learner Codeswitching versus English Only. *ELT Journal*, 66(3), 293-303.
- Shomoossi, N. (2004). The effect of teachers' questioning behavior on EFL classroom interaction: A classroom research study. *The Reading Matrix*, 4(2), 96-104.
- Sutherland, S. (2012). Native and Non-Native English Teachers in the Classroom: A Reexamination. *Arab World English Journal*, 3(4), 58-71.
- Tasci, S., and Aksu Atac, B. (2020). L1 Use in L2 Teaching: The Amount, Functions, and Perception towards the Use of L1 in Turkish Primary School Context. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)*, 7(2), 655-667.
- Thompson, G. (1991). Training Teachers To Ask Questions. *ELT Journal*, 51, 99-105.
- Thornbury, S. (1996). Teachers Research Teacher Talk. *ELT Journal*, 50, 279-289.

- Timucin, M. and Baytar, I. (2015). The functions of the use of L1: Insights from an EFL classroom. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 241-252.
- Turnbull, M. (2001). There is A Role For the L1 in Second and Foreign Language Teaching. *Canadian Modern Language Review*, 57(4), 531-540.
- Üstünel, E. and Seedhouse, P. (2005). Why That, in that Language, Right Now? Codeswitching and Pedagogical Focus. *International Journal of Applied Linguistics* 15(3), 302-324.
- Vaezi, S. and M. Mirzaei (2007). The Effect of Using Translation from L1 To L2 as a Teaching Technique on the Improvement of EFL Learners' Linguistic Accuracy – Focus on Form. *Humanising Language Teaching*, 9(5), Retrieved from <http://old.hltmag.co.uk/sep07/mart03.htm>
- Walsh, S. and Li, L. (2013). Conversations as Space for Learning. *International Journal of Applied Linguistics*, 23(2), 247-266.
- Weschler, R. (1997). Uses of Japanese in the English Classroom: Introducing the Functional-Translation Method. *Kyoritsu Women's University Department of International Studies Journal*, 12, 87-110.
- Xu, Q. (2012). A Tentative Analysis of Code-Switching in College Bilingual Education. *Cross-Cultural Communication*, 8(4), 30-33.
- Yang, C. C. R. (2010). Teacher Questions in Second Language Classrooms: An Investigation of Three Case Studies. *Asian EFL Journal*, 12(1), 181- 201.
- Yıldız, M. and Yeşilyurt, S. (2017). Use or Avoid? The Perceptions of Prospective English Teachers in Turkey about L1 Use in English Classes. *English Language Teaching*, 10(1), 84-97.
- Yilmaz, S.D. (2016). The Effect of Syntactically Different Display and Referential Questions on Students' Responses in EFL Classes. *International Journal of Language Academy*, 4(1), 315-330.
- Zabrodskaia, A. (2007). Russian-Estonian Codeswitching in the University. *Arizona Working Papers in SLA and Teaching*, 14, 123-139.
- Zohrabi, M., Yaghoubi-Notash, M. and Khiahani, S.Y. (2014). Teachers' Use of Display vs. Referential Questions Across Different Proficiency Levels. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 3(2), 96-100.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 261-284
ISSN: 1302-6879

**'Babam Cemil Meriç' Kitabının Varoluşsal Psikolojinin
Temel Kavramları Açısından İncelenmesi**
*Examination of the Book 'My Father Cemil Meriç' in terms of the
Basic Concepts of Existential Psychology*

• **Osman SÖNER***

*Üzm. Psi. Dan., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü Doktora Öğrencisi, Bursa/ Türkiye.
Exp. Psy. Cou., Uludağ University, Educational Sciences Institute, Psychological Counseling and Guidance Department Ph. D. Student, Bursa / Turkey
osmansoner02@hotmail.com.
ORCID ID: 0000-0001-9741-5357

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17/05/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27/07/2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30/09/2020

Atrf: Söner, O. (2020). 'Babam Cemil Meriç' Kitabının Varoluşsal Psikolojinin Temel Kavramları Açısından İncelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 261-284

Citation: Söner, O. (2020). Examination of the Book 'My Father Cemil Meriç' in Terms of the Basic Concepts of Existential Psychology. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 261-284

Öz

Kitapların ilham kaynağı insanların yaşamış oldukları durumlardır. Kitaplar ayrıca insanın içsel psikolojik dünyasını anlamamız için önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, bireyin iç dünyasını anlamak için çaba gösteren bilim dalı olarak psikoloji her zaman kitapların içinde var olmuştur. Bu çalışma daha önce Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından basılan ve son olarak özel bir yayınevi tarafından 2018 yılında basılan ve Ümit Meriç tarafından yazılan 'Babam Cemil Meriç' adlı kitabın Varoluşsal psikolojiye göre analizinin yapılmasıdır. Yazar Ümit Meriç kendisi ve birçok fikir adamı üzerinde etkisi bulunan ve ülkemizde ses getirmiş ve yazmış olduğu kitaplarla birçok ödül kazanmış Cemil Meriç'in hayat hikâyesini kızı olarak anlatmaktadır. Yapılan doküman analizinde kitapta hayatı anlatılan Cemil Meriç'in hayatında daha doğmadan önce ailesinin göç hikâyesinden ve kişiliğinin oluşmaya başladığı ilk çocukluk yıllarından itibaren kendisinin sorumluluk ve özgürlük anlayışıyla birlikte hayatının son anlarına kadar yalnızlığın çok önemli bir yerinin olduğu görülmüştür. Bu araştırma, 'Babam Cemil Meriç' adlı kitabın Varoluşsal Psikolojinin temel kavramlarından olan hayat ve ölüm, anlamsızlık ve anlam, özgürlük-sorumluluk-seçim, yalnızlık, varoluş tarzları, kaygı ve son olarak özgünlük-kendini gerçekleştirme-özaşkınlık açısından incelenmesidir. Sonuç olarak 'Babam Cemil Meriç' kitabının varoluşsal psikoloji açısından analiz edilmeye uygun olduğu ve bu kitabın yaşantısal bir öğrenme yöntemi olarak kullanılabileceğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitap, varoluşçu psikoloji, Cemil Meriç, Ümit Meriç.

Abstract

The inspiration for books is the situations people have experienced. Books are also used as an essential tool for our understanding of the inner psychological world of man. Therefore, psychology has always existed in books as a branch of science that strives to understand the inner world of the individual. This study is the analysis of the book titled 'My Father Cemil Meriç,' which was previously published by the Ministry of Culture and Tourism and, lastly published by a private publishing house in 2018 and written by Ümit Meriç. Author Ümit Meriç tells the life story of Cemil Meriç, who has an impact on himself and many intellectuals, and has made many awards in his country and won many awards with the books he wrote. In the analysis of the document, it was seen that Cemil Meriç, whose life was told in the book, had a significant place in loneliness, from the migration story of his family and from the first childhood years when his personality began to occur, along with his understanding of responsibility and freedom. This research is the study of life and death, meaninglessness and meaning, freedom-responsibility-choice, loneliness, styles of existence, anxiety, and finally, authenticity-self-actualization-selfishness, which is one of the basic concepts of Existential Psychology. As a result, 'My Father Cemil Meriç' has shown that the book is suitable for analysis in terms of Existential Psychology and that it can be as a method of life learning.

Keywords: Book, existential psychology, Cemil Meriç, Ümit Meriç.

Giriş

Kitaplar insanların hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Kelimelerin, cümlelerin, kurgunun ve düşüncenin kitaplarda ortak etkisi insanların derinlerde yer alan duygularını yansıttığı gibi insanların derin anlayışlarını da etkileyebilmektedir. Bu etkileşimden dolayı alanyazında farklı psikolojik kuram ve yaklaşımlara göre kitap analizlerinin yapıldığı görülmektedir. Özgürdal, Doğan, Arıcan, Taşın, Kızılkaya, ve Topcu (2018: 50)'nun Mahler' in kuramına göre 'Alice Harikalar Ülkesinde' ve 'Aynanın İçinde' adlı romanlarda yer alan Alice karakterinin ayrışma-bireyleşme kuramı çerçevesinde analiz etmişlerdir. Demircioğlu, v.d., (2018: 72)'nin Mahler'in kuramına göre 'Küçük Kara Balık' adlı kitaptaki küçük kara balık karakterinin ayrışma-bireyleşme kuramı çerçevesinde analiz etmişlerdir. Yine Sönmezsoy (2016: 26)'un 'Otomatik Portakal' adlı kitapta yer alan Alex karakterinin Antisosyal Kişilik Bozukluğu çerçevesinde analiz etmiştir. Stengel (1954: 85)'in Freud'un 'Afazi Üzerine' kitabının Psikoanalitik kuram açısından tekrar analiz etmiştir. Bunun yanında Senejani (2011: 109)'nin 'Summer and Smoke' adlı tiyatro oyunu Analitik Psikoloji açısından; Sakızcoğlu ve Acar (2016: 1288)'in 'Uzak' filmini ve Baysal (2018: 621)'in 'Morrie İle Her Salı' filminin Varoluşsal Terapi açısından incelenmesi alan yazında kuramların

kitap, film, tiyatro vb. sanatsal etkinlikler açısından değerlendirildiği görülmektedir. Bu çalışmaların sonucu olarak, hem yerli hem de yabancı alan yazında film, kitap ve tiyatroların psikolojik yaklaşımlara göre analizlerin yapıldığı ve bu araştırmaların özellikle son yıllarda artarak devam ettiği görülmektedir.

Psikoloji kuramlarının temel amaçlarından biri de insanları kendi bakış açılarına göre açıklamaktır. Bu noktada ise gerçek olaylar üzerinde değerlendirmelerin yapılıp kuramların açıklanması ve anlaşılması için önemli bir yardımcı olabilmektedir. Yani kişilerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı kitapların kuramsal değerlendirmesi kuramın açıklanması için yardımcı araç olarak kullanılabilir. Bu noktada kitapların psikoloji kuramları açısından değerlendirilmesi hem kuramların daha anlaşılır kılabilir hem de insanları aktif okuma olanağı sağlayabilir. Varoluşsal psikoloji genel anlamda terapilerde teknik kullanılmasına insan ilişkilerini olumsuz etkilediği ve gerçekleri yansıtmadığı düşüncesiyle karşı durmaktadır (Van Deurzen, 2006: 191). Varoluşçu kavramı ilk olarak 19. yy' ın ortalarında Kierkegaard tarafından kullanılmıştır. Bu kavram daha sonraki yıllarda yaşanan savaşlar, ekonomik krizler ve modern teknolojiyle ortaya çıkan yaşam biçiminin getirmiş olduğu insanların yalnızlık ve yabancılaşmalarının artmalarından dolayı hayatın anlamalarını sorgulamalarını da etkilemiştir. İlk olarak felsefede ortaya çıkan bu kavram daha sonraki yıllarda insanlarda oluşturduğu olumsuz krizlerin etkisiyle psikolojide de etkisini hissettirmiştir (Üstündağ, 2019: 3-6). Varoluşçu psikoloji insanı özgür, yaptıklarından sorumlu ve kendi davranışlarını yönetme gücüne sahip ve insanın kendine özgü olmasını engelleyerek bir nesne gibi görünmesine tepki olarak ortaya çıkan bir kuramdır (Koçak ve Gökler, 2008: 91; Altıntaş ve Gültekin, 2014: 120). Varoluşsal psikoloji bu noktada insan üzerinde odaklaşarak kendi varoluşundan ortaya çıkan kaygılara odaklanan dinamik bir psikoloji yaklaşımıdır (Yalom, 2018: 15). Varoluşsal psikoloji insanı dinamik bir varlık olarak değerlendirirken aslında insanın sürekli olarak değişim ve gelişim içinde olduğunu belirtmektedirler. Bu noktada ise insanı anlamamanın yolunun onun bulunduğu çevreyi nasıl algıladığından geçtiğini belirtmektedirler (Altıntaş ve Gültekin, 2018: 121).

Varoluşsal psikolojinin temsilcilerinin insanı anlamak için kullanmış oldukları hayat ve ölüm, yalnızlık, anlamsızlık ve anlam bulma, özgürlük-sorumluluk-seçim, varoluş tarzları, kaygı ve özgünlük-kendini gerçekleştirme- öz aşkınlık kavramlarının tanımları dikkate alındığında ve Türkiye'nin toplumsal yapısı birlikte değerlendirildiğinde Türk din ve kültür yapısına uygun bir kuram

olduğu değerlendirilebilir. İnsanlara bulunduğu çevre içinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden Varoluşsal yaklaşımın, kişiliğin gelişiminin bireyin yapmış olduğu seçimlere bağlı olmasını değerlendirmesi ve kaygının azaltılmasının yolunun ölümü kabullenip buna göre yaşamını devam ettirmesine olan düşüncelerinin ele alınması geleneksel Türk kültür ve din anlayışıyla örtüştüğü söylenebilir. Varoluşsal psikoloji ve Türk kültür ve din anlayışı arasında belirtilen bu uyuma rağmen Türkiye'de bu yaklaşım temel alınarak herhangi bir kitap analiz çalışmasının olmadığı saptanmıştır. Bundan dolayı bu çalışmada kitap analiz yöntemi kullanılarak Varoluşsal psikoloji yaklaşımının temel kavramlarının ele alınması ve bu yaklaşımın öğretiminde kullanılabilecek eğitim-öğretim aracı meydana getirmek amaçlanmıştır.

Yöntem

Verinin Analizi

Bu çalışma, Ümit Meriç'in kendi babasının hayat hikâyesini anlattığı "Babam Cemil Meriç" kitabının Varoluşçu yaklaşıma dayanarak analiz edildiği betimsel bir çalışmadır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Doküman analizi nitel toplama aracı olarak kullanılmaktadır. Bu analiz türleri içine film, video, fotoğraf, kitap vb. yazılı materyaller yer almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 190). Araştırmada kitabın analizi için 'kategorisel analiz' yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz yönteminde genel anlamda kitapta yer alan içeriklerin önceden belirlenen alt kategoriler aracılığıyla gruplandırılmasıdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 90). Bu araştırmanın kategorileri varoluşçu psikolojinin temel kavramlarından oluşmaktadır. Oluşturulan bu kategoriler ise alan yazında yer alan kitap, tez ve makaleler incelenerek belirlenmiştir.

İzlenen İşlem Aşamaları

Çalışmaya ilk olarak içeriği Varoluşsal Psikoloji kuramına uygun olabilecek, bu kuramın temel kavramlarını içerdiği düşünülen kitabın seçilmesiyle başlanmıştır. Biyografi olarak Cemil Meriç'in hayat hikâyesinin anlatıldığı birçok kitap bulunmasına rağmen kitap seçimi yapılırken hayatının birçok noktasında yanında olan kızı Ümit Meriç'in yazmış olduğu ve Cemil Meriç'in hayat hikâyesini biyografi-otobiyografi tarzında ele alan ve Varoluşsal Psikolojinin temel kavramlarının birçoğunu içermesi nedeniyle "Babam Cemil Meriç" kitabının analiz edilmesi uygun görülmüştür.

Kitabın analizine başlamadan önce Varoluş Psikoloji kuramının temel kavramları gözden geçirilmiş ve bir kavramlar kategorisi oluşturulmuştur. Bundan sonra araştırmacı belirlenen bu kavram listesine göre kitabı iki defa okunmuş ve kitaptaki yer alan ifadelerin hangi kavramla ilişkili olduğu ve bunların sayfaları kitap üzerinde not etmiştir. Daha sonra Varoluşsal Psikoloji ile ilgili çalışmalar yapan bir uzmandan görüş alınarak analize son şekli verilmiştir. Analizi yapılan “Babam Cemil Meriç” kitabının künyesi Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1. ‘Babam Cemil Meriç’ Kitabının Künyesi

Kitabın Adı	Babam Cemil Meriç
Kitabın Yazarı	Ümit Meriç
Kitabın Yayın Tarihi	17.02.2018
Kitabın Baskı Sayısı	1. Baskı
Kitabın Dili	Türkçe
Kitabın Türü	Biyografi-Otobiyografi
Kitabın Sayfa Sayısı	420
Kitabın Yayınlandığı Yayınevi	İnsan Yayınları

Bulgular

Varoluşçu psikoloji kuramında; hayat ve ölüm, anlamsızlık ve anlam bulma, özgürlük, sorumluluk ve seçim, yalnızlık ve sevmeye, varoluş tarzları, kaygı ve özgünlük-kendini gerçekleştirme- öz aşkınlık gibi kavramları vurgulanır. Aşağıda kitapta bu kavramlarla ilintilendirilebilecek ifadelerin yer aldığı sayfaların numaraları yer almaktadır. Bu kavramlar doğrudan kitapta geçmemekle birlikte cümle anlamlı olarak bu kavramları işaret eden ifadeler kavramlarla ilintilendirilmeye çalışılmıştır. Bu alıntıların kitapta buldukları sayfa ve ilgili oldukları temel kavramlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Varoluşsal Psikolojideki Kavramlarla İlgili Kitaptaki Bölümü ve Bulunan Sayfa Numarası

No	Kitaptaki Bulunan Sayfa Numarası	Temel Kavramlar
1	139	Hayat ve Ölüm
2	260	Hayat ve Ölüm
3	372	Hayat ve Ölüm
4	376	Hayat ve Ölüm
8	22	Anlamsızlık ve Anlam

9	28	Anlamsızlık ve Anlam
10	111	Anlamsızlık ve Anlam
12	35	Özgürlük, Sorumluluk ve Seçim
13	50	Özgürlük, Sorumluluk ve Seçim
14	59	Özgürlük, Sorumluluk ve Seçim
15	61	Özgürlük, Sorumluluk ve Seçim
16	69	Özgürlük, Sorumluluk ve Seçim
17	91	Özgürlük, Sorumluluk ve Seçim
18	93	Özgürlük, Sorumluluk ve Seçim
19	214	Özgürlük, Sorumluluk ve Seçim
20	21	Yalnızlık
22	26	Yalnızlık
23	28	Yalnızlık
27	79	Yalnızlık
28	79	Yalnızlık
29	82	Yalnızlık
30	120	Yalnızlık
31	140	Yalnızlık
32	174	Yalnızlık
33	213	Yalnızlık
34	276	Yalnızlık
35	318	Yalnızlık
36	329	Yalnızlık
37	330	Yalnızlık
38	69	Varoluş Tarzları (Umwelt)
	79	Varoluş Tarzları (Umwelt)
39	66	Varoluş Tarzları (Mitwelt)
40	106	Varoluş Tarzları (Mitwelt)
41	122	Varoluş Tarzları (Mitwelt)
42	201	Varoluş Tarzları (Mitwelt)
43	45	Varoluş Tarzları (Eigenwelt)
44	60	Varoluş Tarzları (Eigenwelt)
45	66	Varoluş Tarzları (Eigenwelt)
46	148	Varoluş Tarzları (Eigenwelt)
47	173	Varoluş Tarzları (Eigenwelt)
48	180	Varoluş Tarzları (Eigenwelt)
49	280	Varoluş Tarzları (Eigenwelt)
50	291	Varoluş Tarzları (Eigenwelt)
51	48	Varoluş Tarzları (Überwelt)
52	101	Varoluş Tarzları (Überwelt)
53	124	Varoluş Tarzları (Überwelt)
54	189	Varoluş Tarzları (Überwelt)

55	258	Varoluş Tarzları (Überwelt)
56	273	Varoluş Tarzları (Überwelt)
57	111	Kaygı
58	112	Kaygı
59	214	Kaygı
60	66	Özgünlük-Kendini Gerçekleştirme-Öz Aşkılık
61	159	Özgünlük-Kendini Gerçekleştirme-Öz Aşkılık
62	218	Özgünlük-Kendini Gerçekleştirme-Öz Aşkılık
63	218	Özgünlük-Kendini Gerçekleştirme-Öz Aşkılık
64	243	Özgünlük-Kendini Gerçekleştirme-Öz Aşkılık
65	302	Özgünlük-Kendini Gerçekleştirme-Öz Aşkılık

Varoluşsal Psikolojinin Temel Kavramları ve “Babam Cemil Meriç” Kitabından Bazı Alıntıların Değerlendirilmesi

Varoluşçu psikoloji, kişilerin özgür, yaptıklarından sorumlu ve yaptıkları davranışları seçme gücüne sahip, kendi geleceği ve şimdiki yaşamı hakkında karar verme gücüne sahiptir (Altıntaş ve Gültekin, 2014: 120). Varoluşçu psikoloji bireylerin, hayatlarını gerçek anlamda devam ettirmediklerini ve kendi sınırlarını belirleyebilecek seçimler yapma konusunda farkındalıklarının artması gerektiğini ileri sürer (Corey, 2008: 149). Bu kuramın insanların varoluşlarıyla ilgili felsefi bir alt yapıdan gelmesi varoluşçu psikolojinin alt yapısını oluşturmaktadır. Bu noktada varoluşsal psikoloji ile ilgili kavramlara ilişkin detaylı bilgilere ve her bir kavram ile ilgili “Babam Cemil Meriç” kitabından bazı alıntılara yer verilmiştir.

1. Hayat ve Ölüm

Varoluşçu psikolojiye göre hayat ve ölüm birbirine bağımlı olan iki kavramdır. Bu iki kavram birlikte var olurlar. Bu kurama göre insanların hayatlarının ilk yıllarından itibaren ölümle yakından ilgili olduğunu ve insanlar gelişimsel bir görev olarak ölme korkusuyla başa çıkmaktadırlar (Yalom, 2018: 45). Bu kuram ölümü hayatın perde arkasında sürekli olarak sesini duyurmaya çalışmakta olduğunu ve bireylerin davranışları üzerinde önemli bir etkisi bulunduğunu belirtmektedir (Yalom, 2018: 47). Bundan dolayı hayatın elbet bir gün

sona ereceğini ve bireylerin ne kadar yaşayacağını bilemeyeceğini ancak ölüm farkındalığının kaçınılmaz olarak bireyde ortaya çıktığını düşünmektedirler (Sharf, 2014: 153). İnsanlar hayatlarının anlamını ancak ölüm farkındalığına vardıkları zaman anlıyorlar (Corey, 2008: 163). Ölümün fiziksel bağlamda olması insanları yok etse dahi ölüm fikri kurtarır. Ölümün insanlar tarafından kabul edilmesi keskin bir görüş olsa da, bu durum insanların hayatları üzerinde köklü değişikliklere yol açmaktadır. Bu durumda insanların önemsiz olaylara takılıp kalma ve kaygı yaşamaktan yaşam tarzlarında otantik bir tarza yöneltmektedir (Yalom, 2018: 62). Bu kuramda genel anlamda hayat ve ölüm kavramlarına birlikte bakıldığından bireylerin kendi hayatlarına daha sıkı sarılması ve kaliteli yaşam sürmesi için ölüm düşüncesinin olmasının önemli olduğu görülmektedir.

Kitabın başkahramanı olan Cemil Meriç, kızı tarafından babasının fikir dünyasının değerlendirilmesi yapılmaktadır. Varoluşsal psikolojinin temel kavramlarından olan hayat ve ölüm açısından incelendiğinde Ümit Meriç babasının kendisinin lise döneminde derslerinin zayıf olmasından dolayı ders çalıştırdığını ancak nedense belli konulara girmedeğini şu şekilde ifade etmektedir:

Meriç'ler o dönemde, çocuklarını nedense ölüm konusundan uzak tutmayı tercih etmişlerdir. Neden? 'O lugazın sırrını' kendileri de o demlerde fahmetmemiş oldukları için mi, garip bir koruma refleksinden dolayı mı? Nitekim ev sahipleri vefat ettiği gün, çocuklar cenazeyi görmesin diye mevsim soğuk ve yağmurlu olduğu halde, Caddebostan'a Reşit Bey' in plajını gelip, geceyi ve ertesi günü orada soğuktan titreyerek geçirirler. (Meriç, 2018: 139).

Ümit Meriç babasının kendisinin ölüm farkındalığını bu noktada hissettirmemek için çaba gösterdiğini belirtmiştir. Bundan dolayı varoluşsal psikolojinin temel kavramı olan hayat ve ölümün yol açtığı kaygıyı Cemil Meriç'in bu durumundan anlaşılmaktadır. Ayrıca Ümit Meriç görmüş olduğu bir rüyayı babasına anlatmaktadır: "Babası kaşlarını kaldırarak hayretle kızını dinler. Sonra uzunca bir süre susar. Yüzü derece derece kararır. Sonunda bıçak açmayan ağzını açar ve 'Ümit, ben ölümden çok korkuyorum' der." (Meriç, 2018: 260). Kızı Ümit Meriç kendisine din konusunda bir takım telkinlerde bulunur. Kitapta Cemil Meriç'in kızı Ümit Meriç'in etkisiyle bu noktadaki korkularını yendiği görülmektedir. Bu durumu kızına şu şekilde ifade etmektedir: "Toprak olmak. Bağrında çiçeklerin yükseldiği bir toprak ve çiçeklerde yaşamak" (Meriç, 2018: 376). Ümit Meriç babasının bu ölüm korkularını yendiğini belirttikten sonra aslında ömrünün son demlerinde dahi varoluşunu hissettirmek için çaba gösterdiğini

belirtmektedir. Bu durumu ise kendisine gelen şu teklife beraber ölümünün son anlarında dahi sesini duyurmak için kendisine gelen teklifleri heyecanla kabul ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Cemil Meriç artık dünyadaki son demlerini yaşarken beklenmedik bir zamanda kendisini sevindiren bir teklif alır. Hayat hikâyesi TRT tarafından bir belgesel olarak hazırlanmak istenmektedir. Sosyoloji Bölümü mezunu olan yönetmen Aziz Yazan kendisini ziyaret edip bu arzuyu dile getirir. Teklifi sevinçle kabul eden Cemil Meriç belgeselin yazılı metnini içi titreyerek dinler. (Meriç, 2018: 372).

Bu noktada Cemil Meriç'in artık ölüm kaygısını yaşamadığı ve ölümü düşünmediği bunun yerine hayatta olduğunu hissettirmek ve üretken kişiliğini devam ettirmek için TRT' nin hayat hikâyesinin belgesel olarak hazırlamasına yardım etmektedir.

2. Anlamsızlık ve Anlam

Varoluşçu psikolojinin önemli bir diğer kavramı anlamsızlığa karşı anlam aramadır. Strasser ve Strasser (1997)' a göre bu kuramın temsilcilerinin birçoğuna göre insanlar bir anlama sahip olarak dünyaya gelmezler (akt., Murdock, 2018: 186). İnsanları diğer varlıklardan ayıran bir özellikte hayat içinde anlam bulmak amacıyla hareket etmeleridir. Anlam bulma amacı aynı zaman insanların bu hayattaki temel görevlerden biridir. İnsanların aklından çıkmayan sorular; “Neden yaşıyorum?, Kendimi çok boş hissediyorum?, Yaşamdan ne istiyorum?, Bana yaşam amacını ne sağlar?, Hayatta amaç olmadan sadece başarılı olmak, hiçbir işe yaramama duygusu oluşturur mu?” sorularıdır (Corsini and Wedding, 2012: 477-478; Corey, 2008: 159; Sharf, 2014: 156). Adams (2014: 35)' ın insani gelişme ve varoluşsal psikoloji adlı derleme çalışmasında anlamlılık ile yaratıcılık, yaşam doyumu, mutluluk ve psikolojik sağlık arasında önemli bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bireyin anlam algısı, tatmin edici ve kişinin kendisini aşan bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkar. Bu durumda bireyin kendini yaşamın nehrine daldırması ve anlam sorusunun kendisini alıp götürmesine izin vermelidir (Corsini and Wedding, 2012: 478-479). Bireyin hayat içinde anlam bulamaması kendisinde varoluşsal boşluk ve kaygı oluşturur (Lawrence, 1960: 307-308). Bu durum nevrotik bir sorun olarak içgörü eksikliğinden ziyade yaşamda kimlik, amaç ve anlam eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Hobbs, 1962: 742). Yukarıda bahsedildiği gibi anlam ve amaç olmadan yaşamak kişide stres oluşturur. Bu yüzden insanların kesinliği yani çabalarını yöneltebilecek sağlam ideal ve onlara göre hayatlarını yönlendirebileceği bir kılavuza ihtiyacı vardır

(Yalom, 2018: 565). Genel anlamda insanın anlam arayışı, hayatın olağan sürecinde olması gereken bir düşüncedir. İnsanlar anlam bularak yaşamlarındaki kaygı ve stresi azaltmaya çalışmaktadır.

Varoluşsal psikolojinin temel kavramlarından olan anlamsızlık ve anlam açısından incelendiğinde Cemil Meriç amcası Hamid Bey Ermeni çeteler tarafından şehit edildikten sonra kendisine kalan kitaplarda hayatındaki anlamsızlığı nasıl atlattığını Ümit Meriç babasının şu ifadelerle dile getirdiğini belirtmektedir:

Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum. Yani düşünce ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmiyorum. Yaşamak için kendime bir dünya inşa etmek zorundayım. Böyle bir kaçışı kolaylaştıran tesadüfler de var... Amcam Hamid Bey'in bize bıraktığı kitaplar genç tecessüsümü alevlendiren bir hazine. Anlıyorum ki, zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi, reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak. (Meriç, 2018: 22-23).

Cemil Meriç'in hayatındaki anlamı gerçek dünyadan kaçıp kitapların dünyasına sığındığı zaman bulduğu görülmektedir. Cemil Meriç hayatındaki anlam ve anlamsızlık arasında gel-gitlerin çocukluk döneminden itibaren yaşadığı ve anlam arayışında olduğunu kızı Ümit Meriç'in şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

Cemil bir müddet sonra hafta sonlarını küçük ablası Nadide'nin bir kız iki erkek çocukla şenlenen evinde geçirmeye başlar. Mehmet eniştesi Felemenk'ten aynalar getiren Antakya'nın en usta marangozlarından biridir Ama küçük kayını ile paylaşacağı bir dünyası yoktur. Cemil, koca şehirde kendisini pek yalnız ve sevgisiz hisseder. Herkes kendi aleminde yaşamaktadır. Cemil, bu çölde sığınacak bir vahayı, boşuna arar. (Meriç, 2018: 28).

Bu durum Cemil Meriç'in aslında çocukluğundan itibaren bir anlam arayışı içinde olduğu ve bu durumun onu kendi iç dünyasına dönmesine neden olduğu görülmektedir. Cemil Meriç'in gözlerini kaybetmiş olması da yine anlam veremediği bir durumdur. Gözlerini kaybetmiş olması kendisinin hayatından anlam arayışından önemli bir araç olan kitapları okuyamamasına neden olmuştur. Kitapları okuyamamanın kendisinde oluşturmuş olduğu durumu kızı şu ifadelerle belirtmektedir:

Evet, kitap, kitap, kitap. Onun çuvalla kitap taşıdığını bilirim. Her şeyini kitaba veren bu insan, nihayet gözlerini de kitap uğrunda eritti. En acı devri başlıyor. Bir güneş nurunu kaybetmiştir. Kara bulutlar bir daha dağılmamak şartıyla. Bir insan ne kadar güçlü olursa olsun, gıdası okumak olan bir aydınının dünyası kararmıştır.

Dermanı olmayan bu ızdırab nasıl dindirilir? İntihar etmek fikrine kapılmıştır (Meriç, 2018: 111).

Ümit Meriç babasının gözlerini kaybettikten sonra yaşam amacını gerçekleştirememeye kaygısının kendisinde intihar etme düşüncesi dahi oluşturduğunu belirtmektedir. Bu durum Varoluşsal psikolojinin anlam arayışı içinde olan kişilerin yaşamış oldukları olumsuz durumlardan dolayı varoluşsal boşluğa düştüğü görülmektedir.

3. Özgürlük, Sorumluluk ve Seçim

Varoluşçu psikolojinin önemli kavramlarından diğeri ise birbiriyle ilintili olan özgürlük, sorumluluk ve seçimdir. Özgürlük, seçim ve sorumluluk kavramları, bireylerin yaşamlarını devam ettirmekte ne yönden sorumlu olması gerektiği ve dolaylı olarak hangi yaşam amaçlarının insan için değerli olduğunu seçmekte özgür olduğunu düşündüklerinden dolayı bu üç kavram bütünsel bağlamda ele alınmıştır (Sharf, 2014: 154). Bu kurama göre insanların özel tercihleri onun kişiliğini yansıtır. İnsanlar seçim yapmada özgürdürler. Kimliğini ve gizil güçlerini kendisi oluşturur. Kişi kendi sorumluluğunu aldıkça özgürlüğü de artmaktadır (Altıntaş ve Gültekin, 2014: 115). Ancak bireyler farkında olmasalar dahi hayatlarında sürekli seçimler yapmaktadırlar ve yapmış oldukları hareketler buna işaret etmektedir (Norcross, 1987: 49). Bu bireyin seçmekte özgür olmadığı aynı zamanda bu tür seçimlerin sonuçlarından da sorumlu olduğu anlamına gelmektedir. Kişiyi bu durumda özgürlükten korkar ve hayatın belirleyici olarak koşullara bağlı kalmaya iten sorumluluktur (Whipple and Tucker, 2012: 98).

Bu kuramda sorumluluk, bireyin kendi seçimlerinin olmasına ve özgürlükle dürüst bir biçimde baş etmesine odaklanmaktadır. Sartre (1971)'e göre varoluşun sürekli olduğu ve bu yüzden insanların sürekli seçimlerle yüzleşmesi gerektiği ve bunun her zaman devam edeceğini söylemiştir (Corey, 2008: 156). Eğer bir birey yaşamış olduğu bir olaydan dolayı psikolojik ve fiziksel olarak sıkışmışsa ve çıkış yolu bulunmuyorsa kişinin düşünceleri güçlü bir şekilde yaşamış olduğu Holokost yaşantısına dayanmaktadır. Varoluşsal psikolojinin önemli isimlerinden Frankl (2009) "İnsanın Anlam Arayışı" adlı kitabında toplama kampında yaşamış olduğu deneyimlerden bahsederken insanın özgürlük hariç her şeyinin alınabileceğini söylemektedir. Ayrıca insan hangi koşulda olursa olsun tutumlarını ve seçimlerini kendisinin seçtiğini belirtmektedir (Frankl, 2009: 88-89).

Genel anlamda varoluşçu psikolojiye göre insanın özgür olması, sorumluluk ve seçim ile bağlantılıdır. İnsan kendi hayatından sorumludur. Sadece yaptıklarından değil yapamadıklarından da

sorumludur. Bu yüzden sorumluluk bireylerin değişim yaşaması için önemli bir kavramdır. Ancak kişinin sorumluluk alması için seçim yapma ve seçim yapması içinde sorumluluk alması gerekmektedir. Bu üç kavram birlikte insanların hayatlarının belirleyicisi olmaktadır.

Cemil Meriç'in hayatının anlamını bulmak için kitap okumayı seçmesinden dolayı (Meriç, 2018: 22-23) arkadaşlarından aldığı kitapları büyük bir sorumluluk çerçevesinde okuduğu görülmektedir.

Bugün eve tahta bavulunda bir arkadaşından borç aldığı Monte Kristo Kontu ile Suç ve Ceza'yı götürüyor. Mezarlığın yanından geçerken adımlarını sıklaştırıyor ve hemen Romalılardan kalma taş köprüyü geçip Asi nehri kenarındaki Çiçek Kahve'ye giriyor. Çiçek ile Kahve bahane... Bavulunu açıp en üstünde duran Monte Kristo Kontu'nu alıp okumaya başlıyor. Eve gitmeye sabrı yok. Niyeti idare lambası ışığında gece yarısına kadar gözleri sulanarak da olsa kitabı bitirip, bir iki gün içinde Dostoyevski'yi çevirmeye başlamak (Meriç, 2018: 35).

Burada Cemil Meriç'in her ne kadar amacı çeviri yapmak olsa da kendisinin kitaplarla yaşamayı seçmesi onu varoluşsal sorumluluk çerçevesinde aldığı görevleri yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir. Cemil Meriç' in lise yıllarında Türk milliyetçisi Tarık Mümtaz'ın sahibi olduğu Karagöz adlı bir gazetede 'Fırsat Yoksulu' mahlasıyla yazılar yazmaya başlar. Ümit Meriç babasının yazdığı yazılardan dolayı okulunda yaşamış olduğu bir durumu şu şekilde ifade etmektedir:

İlk derste Mesut Fani beni dışarıya çağırdı, 'Biz sana ne yaptık yavrucuğum?' dedi. Şöyle bir şey söyledim: 'Bana dostluk yaptınız, ama ülkeme düşmansınız.' Bu sıkıcı konuşma şöyle birtakım öğütlerle sona erdi: 'Çocuksun. Demek zekâ da, kabiliyet de hakikatleri görmeye yetmiyor.' Beni mektepten kovdurabilirlerdi, hiçbir şey olmamış gibi davrandılar. (Meriç, 2018: 50)

diyerek özgürlüğe verdiği önemi ve bu noktada yaptığı seçimin getirmiş olduğu sorumluluğun kendisinin hayatında yaşatmış olduğu olumsuzluklardan bahsetmektedir. Bu durum yine varoluşsal olarak Cemil Meriç'in yaptığı düşünce seçiminin kendisini sorumlu bir kişilik çerçevesinde hareket etmesini sağladığı görülmektedir. Bu durumu yine lise yıllarında sosyalizme olan ilgisinden dolayı kendisini sorumluluk çerçevesinde bu fikirlerini yaymak için hareket etmesinde de görülmektedir:

Bu kavga en son kavgamızdır artık. Enternasyonelle kurtulur insanlık.' İşçi sınıfının marşını bir öğrencinin teneffüste okuduğunu duyan muhalif öğrencilerden biri onu hemen okul

idaresine şikâyet eder. İdare birden telaşlanır. Müdür korkar ve durumu polise bildirir. Bu öğrenci ile teması olduğu tespit edilen on bir kişi sorguya alınır. Cemil de onlar arasındadır. Sonuç: 1939 Nisan'ında Cemil tevkif edilir. Yıllardır gözü gibi baktığı üç yüz kadar kitabı ve dergisi iki çarşafa bağlanarak götürülür. (Meriç, 2018: 59)

Cemil Meriç'in yaşamış olduğu dönemde özgürlük anlayışının sosyalizmle olacağını düşünmektedir. Bu sebeple kendisinde sorumluluk hissederek başka arkadaşlarını da bu noktada teşvik etmektedir. Ancak bu düşüncesini daha sonra şu şekilde değerlendirerek yapmış olduğu bu seçimin özgürlük anlayışından kaynaklandığı görülmektedir. "1946'da hala ezildiğine inanıyordu, Cemil Meriç ve onun için ezilenlerin yanında idi. Ama kimdi ezilenler? Bilmiyordu. 'Kitaplardan tanımıştı sosyalizmi. Ne kadar anlamıştı? Anlayabilir miydi? Marksizm, gerçek'ten meçhul'e yani rüyaya kaçıştı" (Meriç, 2018: 91) diyerek kendisinin bu durumunu hayali bir durum olarak değerlendirmektedir.

4. Yalnızlık

Yalnızlık, Heidegger (1962)'in 'açığa vurma' olarak bahsettiği ve insanların ölümlü ve özgür olduğunu ve özgürlükten kaçılmayacağını anlatır. Bu kavram Yalom (2018) tarafından üç farklı tip olarak adlandırılır. Bunlar: kişilerarası, kişi içi ve varoluşsal yalnızlıktır. Kişilerarası yalnızlık, genel anlamda toplumdan uzak olmayı ifade eder. Kişilerarası yalnızlık coğrafi, sosyal beceri ve yakınlık ile ilgili problemlerle duyguların insanlarla olan etkileşimlere engel olmakta olan kişilik tarzıdır. Kişi içi yalnızlık, bireylerin kendi içlerindeki parçaları birbirinden ayırmasıdır. Buna göre bireyler ne zaman duygu ve isteklerine ket vururlarsa, toplumun dayattığı kuralları kişisel isteği gibi kabullenirlerse ve kişisel değerlendirmesine güvenmesi veya kişisel gücünü bastırmasının sonucu olarak bu yalnızlık ortaya çıkar. Varoluşsal yalnızlık ise bireyin diğer insanlarla olan ve kapatılması mümkün olmayan uçurumdur. Yani bireyin kendisi ile dünya arasındaki farklardır (Yalom, 2018: 475-477). Varoluşsal kuramın temsilcilerine göre insanlar her zaman yalnızdır. Eğer bir insan fani olduğu gerçeğini, özgür olduğunu ve sorumluluğunu kabullenirse, o zaman yalnız olduğunu anlar (Murdock, 2018: 186). Çağdaş dünyada yaşayan insan zaman geçtikçe yalnızlığına bağlı olarak yabancılaşması artmakta ve bundan dolayı depresyon ve hayatın anlamsızlığı da artmaktadır (Altıntaş ve Gültekin, 2014: 116). Bu kavram genel anlamda insanın sürekli olarak

yaşamış olduğu bir durumdur. Kişi yalnız veya başkalarıyla iletişime geçtiğinde dahi yalnız yaşarlar.

Varoluşsal psikolojinin temel kavramlarından olan yalnızlık açısından incelendiğinde bu en fazla işlenen kavramın bu kavram olduğu Tablo 1'de görülmektedir. Kitap'ta Cemil Meriç'in hayatının ilk yıllarından itibaren yalnızlık duygusunu yaşadığı görülmektedir. "Babası, eline ne geçse okuyan bu meraklı çocuğu, erken yaşta mektebe göndermeye karar verir. Evlerinin çok yakınındaki Habib-i Neccar Mekteb-i İptidaiyesi'ne kaydolan Cemil, teneffüslerde sınıf arkadaşları kavga dövüş oyunlar sürdürürken, bir kenara çekilir ve başını kitabından kaldırmadan okur." (Meriç, 2018: 21). Bu durum Cemil Meriç'in çocukluk yıllarından itibaren kendisini bulunduğu çevreden soyutladığı ve yalnızlık içinde kendisini kitaplara verdiği görülmektedir. Bu durum aslında hayatının sonuna kadar bu şekilde devam eder. Bu durumu kızı Ümit Meriç şu şekilde ifade etmektedir: "Cemil Meriç, bir fanusun içindedir sanki, herkes onu, o da herkesi görür ama yalnızdır. Bir sanatkâr yalnızlığı." (Meriç, 2018: 318). Bu durumu bir nebze olsun azaltmak ve hayatındaki yalnızlığı gidermek için evlenmeye karar verir. Bu durumu kızı Ümit Meriç bu süreçte yaşamış olduğu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Cemil sonunda bir gün, evlenme niyetini yanakları kızarak Kerim Sadi ve eşi Semiha Hanım'a açmayı başarır. Onlar birkaç isim üzerinde düşündükten sonra ona kibar bir lise öğretmeninden bahsederler: Fevziye Menteşoğlu. Yalnız, Fevziye Hanım 1905'te doğmuştur. Yani Cemil Meriç'ten on bir yaş büyüktür. 'Hayatımı şeytanla birleştirecek kadar yalnızdım' diyen Cemil bunu bir mahzur olarak görmez ve onunla tanışmak ister. (Meriç, 2018: 79).

Cemil Meriç'in hayatını Fevziye hanımla birleştirdikten sonra onu sevdiği ve yalnızlığını yine onunla giderdiğini kızı Ümit Meriç şu ifadelerle dile getirmektedir: "Şahsımda Cemil Meriç yalnız değil, eşyle birlikte izler bırakan bir insandır. O Fevziye Hanım ki kocasına, inanarak, severek bağlanan ve daima destek olan münevver bir eştir. Özlemle evlerine koşar ve her defasında gönlümüzden midemize kadar doyarak ayrılırdık oradan." (Meriç, 2018: 140). Bu kitapta Cemil Meriç'in arkadaşlarının ve talebelerinin de kendisini sık sık ziyaret ettiği ve ondan istifade ettiği görülmektedir. Talebelerinden olan Turgut Arnas Cemil Meriç'in yalnızlığıyla ilgili şu ifadeleri kullanarak onun yalnız olsa dahi etrafını aydınlatmaya çalıştığını belirtmektedir. "Toplum o sırada onunla aynı seviyede değildi. İbn Haldun için 'Kendi semasında tek yıldız' der, Cemil Bey'de bu teklük vardır. O da kendi semasının yalnız yıldızıdır. Kendisini kapalı bir

dünyaya kilitlemiştir ama bu kapalı dünyanın içindeki aydınlık dışarıya sızar, bir ışın saçar.” (Meriç, 2018: 174) diyerek kendileri üzerindeki etkilerini dile getirmektedir.

5. Varoluş Tarzları

“Dasein” varoluşçu felsefenin temel kavramıdır. Bu kavram ilk olarak Heidegger tarafından kullanılan Almanca bir kavramdır. İngilizceye “being there” olarak çevrilmiştir. Türkçe anlamı ise orada olmaktır. Dilimizde varoluş olarak oturmuştur. İnsan, diğer varlıklardan farklı olarak varoluşunun farkında olan ve bu durum hakkında soru sorabilen tek varlıktır (Altıntaş ve Gültekin, 2014: 115). Yani bu kavram insanların bilinçli olarak düşünen ve yaşamış oldukları durumlara anlam yükleyebilen, kendilerinin ve diğerlerinin farkında olma becerisi olarak tanımlanabilir. Bu kurama göre dünyada var olmanın dört yolu vardır. İnsanlar aynı anda Umwelt, Mitwelt, Eigenwelt ve Überwelt’te varlıklarını sürdürürler (Sharf, 2014: 150). Günümüzde insanların bir çevreye sahip olması çok önemlidir. İnsanın varoluşsal olarak çevresel varlıklarla temas halindedir. Bu noktada var olan tüm canlılar birbiriyle etkileşim halindedir. Canlıların birbiriyle olan bu etkileşimi varoluşsal olarak ‘Umwelt’ olarak tanımlanmaktadır (Heidegger, 1962: 58). Umwelt insanlar ve hayvanlar için biyolojik ihtiyaçları, dürtüleri ve içgüdüleri içermektedir (May, 2012). Bu kavram aynı zamanda canlıların uyku ile uyanıklığı, doğma ve büyüme dünyası olmanın yanı sıra, bütün insanların uyumsamak zorunda olduğu dünyadır (Hjertaas, 2004: 398). Genel anlamda Umwelt, bireylerin etrafında var olan nesne dünyasıdır. Yani bu kavram biyolojik dünyayı işaret etmektedir.

Varoluşsal psikolojinin temel kavramlarından olan varoluş tarzları dörde ayrılmaktadır. Bunlar; Umwelt, Mitwelt, Eigenwelt ve Überwelt’tir. Umwelt bireyin biyolojik ihtiyaçlarıyla ilgili olduğu kadar kişinin nesnelere olan ilişkisini de ifade etmektedir. Cemil Meriç’ in biyolojik ihtiyaçları noktasında evliliği önemli bir nokta olduğunu kızı Ümit Meriç şu ifadelerle dile getirmektedir:

Cemil sonunda bir gün, evlenme niyetini yanakları kızarak Kerim Sadi ve eşi Semiha Hanım’a açmayı başarır. Onlar birkaç isim üzerinde düşündükten sonra ona kibar bir lise öğretmeninden bahsederler: Fevziye Menteşoğlu. Yalnız, Fevziye Hanım 1905’te doğmuştur. Yani Cemil Meriç’ten on bir yaş büyüktür. ‘Hayatımı şeytanla birleştirecek kadar yalnızdım’ diyen Cemil bunu bir mahzur olarak görmez ve onunla tanışmak ister. (Meriç, 2018: 79).

Bu durum Cemil Meriç'in yalnızlık duygusundan kurtulmak için biyolojik ihtiyaçlarını giderme yoluna gittiği ve bundan dolayı kim olduğuna bakmaksızın evlenmeye odaklandığı görülmektedir. Ümit Meriç yine babasının kitaplarla olan ilişkisinin de aslında kendisinin önemli bir ihtiyacını giderdiğini yine babasının kitaplarındaki ifadelerle dayanarak ifade etmektedir. Bu durumun ise babasının dünyaya uyum sağlamak için bir araç olarak kullanıldığını Cemil Meriç' in kitaplarında değindiğini belirtmektedir (Meriç, 2018: 69).

“Dasein” ifade eden ikinci kavramı Mitwelt ise insanların sosyal/kişilerarası dünyadaki varoluşu ifade etmektedir (Murdock, 2018: 184; Lawrence, 1960: 307). Mitwelt, insanların birbiriyle olan ilişkilerini işaret etmektedir. İnsanlar için başka insanlarla iletişim ve etkileşime girmenin anlamı bireyin kendini ne kadar bu ilişkinin içinde hissettiğine bağlıdır. Bu noktada, insanlar başkalarını kendisine uyması konusunda fikrinsel düşüncesi varsa çevresindeki insanları araç olarak gördüğünü göstermektedir. İnsanlararası ilişkinin merkezinde her iki tarafında değişmesi önemlidir (May, 2012). Mitwelt, verilen bu bilgiler ışığında insanların birbirleriyle olan ilişkisindeki varoluş olarak tanımlanabilir.

Varoluş tarzlarından Mitwelt açısından incelendiğinde Cemil Meriç'in çocuklarıyla yaşamış olduğu ikili ilişkiler açısından değerlendirildiğinde çok sevdiği kitaplarını çocuklarına bıraktığının belirterek çocuklarını geleceğe hazırlamak istemesi bu noktada çocuklarıyla olan iletişim ve etkileşimin çocuklarını değiştirmeye yönelik olduğunu göstermektedir (Meriç, 2018: 106). Yine Cemil Meriç'in ikili ilişki olarak kızı Ümit Meriç'le olan ikili ilişkisinin her iki taraf açısından önemli bir durum olarak işlenmektedir.

Cemil Meriç nasıl bir babadır acaba? Yıllar sonra kızına, 'Dünyada hatırladığım sadece iki çehre var; biri annenin profilden bir duruşu, biri de sarı kumral saçların, yeşil ela gözlerinle senin çocukluk çehren' diyecektir. Ümit, babasını çok sever. Şişli Terakki'de daha birinci sınıfta, arkadaşları 'Dünyada en çok kimi seviyorsun?' diye sorduklarında, sırasını hiç bozmadan şu cevabı verir: 'Önce Allah'ı, sonra Peygamber'i, sonra babamı, sonra annemi, sonra kardeşimi...' (Meriç, 2018: 122).

Cemil Meriç'in kendisini daha çok yalnız hissetse de aslında ailesi, öğrencileri ve arkadaşlarıyla olan ilişkileri hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Bu durum varoluş tarzlarından Mitwelt açısından dünyadaki varoluşunu bağladığı noktaların sıralamasını yaptığı görülmektedir.

Eigenwelt ise, içsel psikolojik dünyamızı yani sübjektif yaşantılarımızı ifade etmektedir (Murdock, 2018: 184). Eigenwelt bu anlamda sadece içsel psikolojik dünyayı değil gerçek dünyayı doğru ilişkiler üzerine kurulan bir yapı olarak tanımlar (Sakızcıoğlu, 2016: 1290). Bu durum aslında insanın kendi varoluşunun farkında olması olarak tanımlanabilir. Kişinin kendine yönelik farkındalığı ise kendi hayatını geliştirmesini sağlar (Corey, 2015: 174). Eigenwelt genel anlamda kişinin içsel dünyasına ilişkin kendi farkındalığı kazanması olarak tanımlanabilir.

Varoluş tarzlarından Eigenwelt açısından incelendiğinde Cemil Meriç'in aslında ilk çocukluk yıllarından yalnızlık yaşadığı ve bu yalnızlığın sonucu olarak da içsel dünyasına ilişkin farkındalık kazanmak için çaba gösterdiği görülmektedir. Bu farkındalık kazanma çabası kimi zaman kendisinin hiç de beklemediği sonuçlarda doğurabilmektedir:

Mahkemede Marksist olduğunu haykırdığı zaman, tek işçinin elini sıkıştırdığı. Sadece namuslu olmak, 'korktuğu için sustu' dedirtmemek istiyordu. Zaten yaşanılmaz bir dünyada idi artık, cinsi buhran, ruhi buhran... En küçük bir pırıltı yoktu hayatında. Bir sığınaktı Marksizm, bir kaçıştı, bir yaşama gerekçesiydi; belki de inanıyordu Marksizm'e. Eziliyordu, ezilenlerin yanındaydı. Kitaplardan tanımişti sosyalizmi. Ne kadar anlamıştı? Anlayabilir miydi? Sınıf kavgası yoktu Hatay'da, çünkü sınıf şuuru yoktu. Marksizm gerçekten meçhule yani rüyaya kaçıştı. İnsanları seviyordu. Ama sığındığı her kale insanlardan biraz daha uzaklaştırıyordu onu. Beraat etti. Ne var ki bütün dostları, bütün tanıdıkları selamı sabahı kestiler. Yirmi yıl bir Jean Valjean hayatı." (akt. Meriç, 2018: 60).

Cemil Meriç'in talebelerinden Turgut Arnas'ın hocasını değerlendirirken aslında iç dünyası için arayış içinde olduğunu ve yazma ruhunun aslında içsel dünyasının getirmiş olduğu enerjiyle olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir: "Cemil Hoca, o kadar düşünen ve her an yazabilecek bir iç dünyaya sahipti ki onda 'beyaz sayfa' sıkıntısına hiçbir zaman rastlamadım. Trans halindeydi. Kendi düşünce dünyasına kilitlenmişti ve o dünyadan çıkmak istemiyordu." (Meriç, 2018: 173). Ümit Meriç babasının iç dünyası içindeki arayışını lise yıllarında babasıyla ilgili yazmış olduğu kompozisyonda şu şekilde ifade etmektedir: "Onun dış dünyaya ebediyen kapanan gözlerinin için uçsuz-bucaksız, bir alem uzanırdı. O her türlü dert ve kederden uzak olan bu alemde istediği gibi gezer, konuşur ve düşünürdü. Ruhunda, bizim güneşimizden bin kat daha semavi ve

muhteşem bir ışık pırıldardı.” (Meriç, 2018: 180). Ümit Meriç aynı zamanda iç dünyasındaki arayışın aslında kim olduğunu bulmaya yönelik olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “Zor bir hayat yaşayan, düşünceleri, yazdıkları, ortaya attığı fikirler sükut suikastına uğrayan Cemil Meriç, her şeye rağmen ısrarla okumaya-yazmaya ve büyük arayışına devam etti. Çünkü bu arayışın sonunda kendini, kim olduğunu bulmak vardı.” (Meriç, 2018: 280)

Bu bölümün son kavramı olan Überwelt, bireyin din ile olan ilişkisini ifade eder. Überwelt, genel anlamda insanların olmak istedikleri dünyayı anlatan ideal dünyadır (Sharf, 2014: 150). Başka bir deyişle insanların din ile olan ilişkisi ve olmak istediği yeri ifade eder.

Varoluş tarzlarından Überwelt açısından incelendiğinde Cemil Meriç'in din ile olan ilişkisinin lise yıllarından itibaren mesafeli olduğu aslında kitapta bu konuya çok değinilmediği görülmektedir. Din ile olan ilişkilerinde eşiyile beraber çocuklarına da şu şekilde açıklayarak onları herhangi bir dini eğitim vermeyeceklerini açıklarlar. Bu durumu ise Ümit Meriç babasının ağzından şu şekilde ifade etmektedir: “Çocuklar biz annenizle beraber size herhangi bir dini eğitim vermemeye karar verdik. Siz büyürsünüz, araştırırsınız, neye inanacağınız konusunda kendi tercihinizi yaparsınız. Ondan sonra da bu tercihe göre hayatınızı sürdürürsünüz!” (Meriç, 2018: 124). Ancak bu durumun daha sonra özellikle kızı Ümit Meriç aracılığıyla değiştiği ve inançsal yaşamında değişiklik oluşturduğu görülmektedir. Ümit Meriç babasının din ile olan ilişkisindeki değişimin kitaplarında da belirgin bir şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir (Meriç, 2018: 258). Daha sonra Ümit Meriç babasının İslamiyet'i değerlendirirken aslında din ile olan ilişkisindeki değişikliği şu ifadelerinden anladığını belirtmiştir: “Tektanrılı bir din olan İslamiyet için insanın amacı ebediyettir. Kulun hayatı bu dünya ile sınırlı değildir. Ama İslam arza da damgasını vuracak ve bir mümin olarak insana dünyada yaşar bir düzen kuracaktır. O da bu yönüyle hümanist.” (Meriç, 2018: 273). Cemil Meriç din ile olan ilişkisini yazmış olduğu kitaplarda bu şekilde ele almaktadır.

6. Kaygı

May ve Yalom (2005)'a göre kaygı, insanların hayatta kalması, yaşamını sürdürmesi ve kendi varlıklarına anlam katma ihtiyacından ortaya çıkmaktadır (akt., Murdock, 2018: 185). Varoluşsal psikolojiye göre herkes kaygı yaşar. Yani her insanın yaşamış olduğu kaygı aslında yaşamı devam ettirme ve hayatlarına anlam katma isteğinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Bireyler

hayatlarındaki anlamı kazanmak için kendi sorumluluğunu üstlendikçe özgürlüğü de artmaktadır. Bu durum ise kişide kaygıyı arttırmaktadır (Altıntaş ve Gültekin, 2018: 115).

May (2012)'a göre kaygı normal ve nevrotik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Normal kaygı, insanların hayatlarında yaşamış oldukları sıradan kaygıdır. Bu kaygı bastırılmak istenmez ve ölüm, sorumluluk ve seçimlerle karşılaşma imkânı sağlar. Varoluşçu kuramın temsilcilerine göre önemli bir nokta da varoluş kaygısıdır. Varoluşsal kaygı denilen bu durum hiçbir psikolojik semptomla eşlik etmeyen anlamlı bir duygu bozukluğudur (Bauman and Waldo, 1998). Bu kaygı biçimi insanların özgür olma hissinin yaşadıklarında ortaya çıkar (Corey, 2008: 161). May ve Yalom (2005)'a göre varoluşsal kaygının zıddı olarak nevrotik kaygı kavramını ortaya atmışlardır. Nevrotik kaygı, bireyin yaşamış olduğu kaygıyı abartmasını içerir. Bu kaygı insanlar için yıkıcı bir etkisi olmasının yanında bastırılma eğiliminde olduğu bir kaygıdır.

Varoluşsal psikolojinin temel kavramlarından olan kaygı açısından incelendiğinde Cemil Meriç'in gözlerinin görememesinden sonra eşi ve ailesi normal kaygı yaşamış ve ne yapacaklarını bilememişlerdir. Bu durumu kızı Ümit Meriç şu şekilde ifade etmektedir: “Gözlerinin görmemesi, yaşarken ölmesi değil midir? Cemil bey, geniş omuzları sarsıla sarsıla ağlamaya devam etmektedir. Fevziye hanım fırtınanın geçmesini, yıldırımların düşmesini, sağanağın sona ermesini biraz endişeyle ama daha çok sabırla beklemektedir.” (Meriç, 2018: 111). Gözlerinin iyileştirmek için birçok yer gezen Cemil Meriç Cerrahpaşa hastanesine yatar. Bu durum ailesi gibi kendisinde de gerginlik ve normal kaygı oluşturmaktadır. Bu durumu kızı şu şekilde ifade etmektedir: “Eskisinden çok farklı, neşesiz, gergin bir insan. Gulliver cücelere değil, körlüğe mağlup olmuştur. Cehennemi geçen o sıcak yaz aylarında göz akına batırılan iğnelerin ucundan beynine saplanan tuzlu su, ona büyük bir acı verir.” (Meriç, 2018: 112). Cemil Meriç'in gözlerinin kaybetmesi kendisinde bir acizlik duygusu oluşturur. Kendisini kuyuya düşmüş gibi görmektedir. Bu durum kendisinde nevrotik kaygı oluşturabilecek düzeye kadar dahi gelmiştir. Bu durumu kızı Ümit Meriç babasının kitabından yapmış olduğu alıntılarla ifade etmektedir (Meriç, 2018: 214). Cemil Meriç varoluşsal anlamda ise sürekli kaygı yaşamaktadır. Hayatındaki anlamı bulmak için kitap okumakta ve bu kaygısını azaltmaya çalışmaktadır.

7. Özgünlük – Kendini Gerçekleştirme – Öz Aşknlık

Özgünlük kavramı, kişinin kendi yaşamını yaşayabilmektir. Bu kişilik özelliğine sahip olan bireylerin düşünce ve davranışları kendine özgüdür. Kişinin özgün olmaması ise pasif ve sorumluluk almaktan uzaklaşmasıdır. Bu özgün yaşantıya sahip olmak Maslow'un kendini gerçekleştirme kavramıyla benzerlik taşımaktadır. Bunu yapabilen bireyler başka insanlara karşı toleranslı, gelecekte çok şimdi ve burada olmayı tercih ederler (Altıntaş ve Gültekin, 2014: 115-116). Vanagas ve Rakšny's'e (2014) göre bireylerin kendini gerçekleştirmeleri için kendilerini aşmaya yani öz aşknlığa ulaşması gerekmektedir. Frankl'e (1966) göre öz aşknlık, varoluşun özü ve insanın varoluşu kendini gerçekleştirme açısından yaşanmadıkça otantik değildir.

Varoluşsal psikolojinin temel kavramlarından olan özgünlük, kendini gerçekleştirme ve özaşknlık açısından Cemil Meriç'in hayat hikâyesi incelendiğinde kendisinin yaşamında her zaman amaçları olan ve kendini gerçekleştirme isteği olan bir kişilik olduğu görülmektedir. Bu durumu kızı Ümit Meriç'in Jurnal adlı kitabında alıntılarla ifade ederek açıklamaktadır (Meriç, 2018: 66). Bu durumu talebelerinden Halil Açıkgöz ve babası arasında geçen sohbetlerden birinde de şu ifadeleri kullandığını söyleyerek ifade etmiştir:

Ben imanıyla, dilimle, zevklerle İslam ve Türk'ün ama kafaca Avrupalı. Avrupa'ya düşman değilim. İki Avrupa var: Kolonyalist Avrupa'nın düşmanıyım; ama düşünen, dost olmak isteyen Avrupalının dostuyum. Böyle düşünmemin sebebi de Avrupalı oluşumdan... Kafa olarak fazla Avrupalıyım çevreme nisbetle... Benim düşüncelerim heterodokstur. Sosyalist değilim. İslamcı değilim. Öyleyse neyim ben? Ben kendimim. (Meriç, 2018: 218)

diyerek kendisinin kendi şahsına özel bir yapısının olduğunu belirtmiştir. Öz aşknlık, insanın varoluşu kendini gerçekleştirme açısından yaşanmadıkça otantik değildir. Cemil Meriç hayatı açısından incelendiğinde aslında bu durumu en iyi anlatan talebeleri olmuştur. Ayrıca Cemil Meriç kendi toplumunda vicdan sahibi biri olmak istediğini belirterek yine özaşknlığını Türk Edebiyatı Dergisinde 1974 yılında çıkan bir yazısında şu şekilde ifade etmektedir: "Bir çağın vicdanı olmak isterdim: bir çağın daha doğrusu bir ülkenin. Mazlum bir kavmin sesi olmak isterdim. Muhteşem bir maziye daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak isterdim, kelimedem, sevgiden bir köprü... Onları biz mahvettik. Bu cinayet hepimizin eseri, hepimizin yani bütün aydınların." (Meriç, 2018: 243). Cemil Meriç kendi iç dünyasında aslında öz aşknlık, kendini

gerçekleştirme ve özgün bir yapısını her zaman yaşadığı görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Varoluşsal psikoloji'ye göre, insanın kim olduğunu yaptığı seçimler belirler. Bu seçimler insanların hayat dünyasındaki var olma durumuna yön verir. Bu noktada sağlıklı birey, daha az nevrotik kaygı yaşamakta ve aynı zamanda bir birey olarak yaşayabileceği kaçınılmaz kaygılarla baş edebilmektedir (Murdock, 2018: 187). İnsanların bu noktada sağlıklı olması bireyin otantik olmasına bağlıdır. Otantiklik Cooper (2003)'a göre cesaret ve kararlılığı gerektirir ve bu da insanın varoluş kaygısıyla yüzleşme noktasında istekli olmasına bağlıdır. Birey ancak bu noktada sağlıklı bir birey olabilmektedir. Varoluşsal psikolojinin öne sürdüğü bu düşüncelerin gerçek hayattaki yansımalarını kitaplar aracılığıyla somut bir şekilde görmek mümkündür. Bu çalışmada Varoluşsal psikolojide yer alan kavramların daha da somutlaştırarak "Babam Cemil Meriç" kitabının analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Kitabın başkahramanı olan Cemil Meriç, hayatı boyunca kalabalık toplumda olsa dahi yalnızlığı daima ruhunun derinliklerinde yaşamış bir kişidir (Meriç, 2018: 21). Hayatında sürekli anlam bulmaya çalışmış ve bu arayışını çevresinde bulunan talebe ve öğrencilerine sürekli sohbetler eşliğinde aktardığı görülmektedir (Meriç, 2018: 28). Cemil Meriç'in kendini gerçekleştirme için amaçlarına odaklanması ve bu noktada özgürlüğünü yaşamak için fikirlerini hiç korkmadan dile getirdiği görülmektedir (Meriç, 2018: 91). Ayrıca varoluşsal olarak içsel dünyasında birçok mücadele verdiği ve hayat ve ölüm arasında geçen hayatında yaşamış olduğu olayların kendi varoluşu üzerindeki etkilerini somut örneklerle anlatıldığı saptanmıştır (Meriç, 2018: 260). Bu çalışmada ise, ana karakter Cemil Meriç'in hayat hikâyesinin ve yaşamış olduğu sorunlarının kızının ve talebelerinin bakış açısından değerlendirilmesinin yapılmıştır. Varoluşsal psikolojinin temel kavramları açısından bu durumlar incelenmiştir. Bunların yanında, bu çalışmanın Varoluşsal psikolojinin öğretimi sırasında film, tiyatro ve kitap gibi öğretim materyallerinin de öğretimi zenginleştirilebileceği söylenebilir.

Cemil Meriç'in kendi içinde yaşamış olduğu anlamsızlığa anlam bulma çabası için kitaplara olan ilgisinin daha fazla artması; gözlerinin kaybetmesini ölüm olarak nitelendirmesi ve bundan sonra hayata olan bağlılığının yine kitaplar üzerinden sürdürmesi; özgürlüğe olan düşkünlüğünden dolayı hapis yatmayı göze alması; yaşamının

farklı anlarında varoluşsal yalnızlık yaşaması; gözlerinin görmemesinin kendi üzerinde yaşatmış olduğu kaygı ve varoluşsal kaygıyla başetmek için kitaplara sığınması varoluşsal psikolojinin temel kavramlarıyla açıklanmıştır. "Babam Cemil Meriç" kitabının Varoluşsal psikolojiye ilişkin kavramların hepsini içerdiği ve bu kavramlara ilişkin olayların kitabın çeşitli sayfalarında anlattığı söylenebilir. Bundan dolayı, bu çalışmanın varoluşçu psikolojinin insanlara olan bakış açısını ve temel kavramlarını anlamada alan çalışanlarına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu kitap, bibliyoterapi kapsamında varoluşsal psikolojiyi benimseyen uzmanlarca metafor olarak kullanılabilir.

Bu çalışmanın yukarıda yer alan yönlerinin yanında bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Yapılan bu kitap analizi "Babam Cemil Meriç" kitabında yer alan ifadelerin Varoluşsal psikoloji kavramları çerçevesinde analiz edilmesiyle sınırlıdır. Ayrıca kitap, Varoluşsal psikolojide yer alan hayat ve ölüm, anlamsızlık ve anlam, özgürlük-sorumluluk ve seçim, yalnızlık, varoluş tarzları, kaygı ve özgünlük-kendini gerçekleştirme-öz aşkınlık kavramları açısından değerlendirilmesiyle sınırlıdır. Bu noktada varoluşsal psikoloji bu çalışmada sadece kitap açısından değerlendirilmiştir. Yapılacak araştırmalarda tiyatro, sinema vb. sanatsal etkinlikler açısından de değerlendirilmesi uygun olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adams, M. (2014). Human Development and Existential Counselling Psychology. *Counselling Psychology Review*, 29 (2), 34-42.
- Bauman, S. and Waldo, M. (1998). Existential Theory and Mental Health Counseling: If it Were a Snake, it Would Have Bitten!. *Journal of Mental Health Counseling*, 20, 13-28.
- Baysal, A. (2018). Morrie ile Her Salı Filmi'nin Varoluşçu Terapinin Temel Kavramları Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 59 (11), 621-626.
- Corey, G. (2008). *Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları*. Ergene, T. (Çev.). Ankara: Mentis Yayıncılık.
- Corsini, R. J. and Wedding, D. (2012). *Modern Psikoterapiler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Demircioğlu, Z.I., Demir, K., Fuçular, E.E., Sülüngür, O., Yalçın, E.S. ve Topcu, M. (2018). Mahler'in Ayrışma-Bireyleşme Kuramına Göre Küçük Kara Balık Kitabı'nın İncelenmesi. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 5(2), 72-93.
- Frankl, V. (1966). Self-Transcendence as a Human Phenomenon. *Journal of Humanistic Psychology*, 6 (2), 97-106.

- Frankl, V. E. (2009). *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. Macquarrie, J. and Robinson, E. (Çev.). New York: Harper and Row.
- Hjertaas, T. (2004). Adler and Binswanger: Individual Psychology and Existentialism. *Journal of Individual Psychology*, 60 (4), 396-407.
- Hobbs, N. (1962). Sources of Gain in Psychotherapy. *American Psychologist*, 17(11), 741-747.
- Lawrence, A. P. (1960). Existentialism, Psychology and Psychotherapy. *American Psychologist*, 15(5), 305-309.
- May, R. (2012). *Varoluşun Keşfi*. Babacan, A. (Çev.). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Murdock, N. (2018). *Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Kuramları: Olgü Sunumu Yaklaşımıyla*. Akkoyun, F. (Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Norcross, J.C. (1987). A Rational and Empirical Analysis of Existential Psychotherapy. *Journal of Humanistic psychology*, 27(1), 41-68.
- Özgürdal, B. H., Doğan, B. C., Arıcan, Ö., Taşın, E. N., Kızılkaya, B. ve Topcu, M. (2018). Alice Karakterinin Yaşantılarının Mahler'in Kuramına Göre Ben Gelişimindeki Rolü. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 5(1), 50-65.
- Senejani, A. A. (2011). Almas Psyche: The battlefield of Opposite Drives in Summer and Smoke. *International Journal of English and Literature*, 2 (5), 109-113.
- Sakızcıoğlu, S. ve Acar, N.V. (2016). Uzak Filminin Varoluşçu Terapinin Temel Kavramları Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43(9), 1288-1297.
- Stengel, E. (1954). A Re-Evaluation of Freud's Book "On Aphasia". Its Significance for Psycho-Analysis. *The International Journal of Psychoanalysis*, 35, 85-89.
- Sönmezsoy, R. (2016). Otomatik Portakal Filmi ve Kitabının Antisosyal Kişilik Bozukluğu Açısından İncelenmesi. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 3 (3), 26-35.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları
- Üstündağ, G. (2019). *Erken Dönem Nuri Bilge Ceylan Sinemasının Varoluşçu Terapi Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Vanagas, R. ve Rakšnys, A. V. (2014). The Dichotomy of Self-actualization and Self-transcendence. *Verslo Sistemos ir Ekonomika Business Systems and Economics*, 4 (2), 196-203.
- Van Deurzen, E. (2006). Existential Counseling and Theraphy. C. Feltham and I.E. Horton (Ed.), *The SAGE Handbook Of Counseling And Psychotherapy*. London: Sage Publishing.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Whipple, J. And Tucker, C. (2012). Using Cinema and Literatüre to Explore Existentialism. *Journal of Creativity in Mental Health*, 7(1), 95-106.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 285-312
ISSN: 1302-6879

Kırsal Yerleşim Alanlarındaki Mahalle Muhtarlığı Seçimlerinde Görülen Nüfus Değişiminin Etik Bağlamında İrdenilmesi: Akçadağ Örneği
The Investigation of Population Change Seen in The Election of The Neighborhood Mukhtars in Rural Areas in The Ethical Perspective: The Case of Akçadağ

- Vedat YILMAZ*
- Ferit İZCI**
- Yıldız ATMACA***

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Van Türkiye, Assoc.Prof. Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administrative, Van/Turkey
vedatylmaz1977@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4624-9824

**Prof.Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Van Türkiye, Prof.Dr. Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administrative, Van/Turkey
ferit.izci@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6383-1280

***Dr. Öğr.Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Van Türkiye, Assist. Prof. Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administrative, Van/Turkey
yldzmaca65@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-6345-4745

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13/06/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 02/09/2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30/09/2020

Atrf: Yılmaz, V., İzci, F. ve Atmaca, Y. (2020). Kırsal Yerleşim Alanlarındaki Mahalle Muhtarlığı Seçimlerinde Görülen Nüfus Değişiminin Etik Bağlamında İrdenilmesi: Akçadağ Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 285-312

Citation: Yılmaz, V., İzci, F. & Atmaca, Y. (2020). The Investigation of Population Change Seen in The Election of The Neighborhood Mukhtars in Rural Areas in The Ethical Perspective: The Case of Akçadağ. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 285-312

Öz

Mahalle halkının talep ve isteklerini dile getirdiği ilk merci muhtarlık makamıdır. Muhtarlık 2015 yılına kadar yoğun talep görmeyen bir makam iken 2015 yılından sonra oldukça cazip hale gelmiştir. Bu cazip duruma, muhtarların sosyal ve ekonomik haklarında yapılan iyileştirmeler ile Cumhurbaşkanı tarafından aralıklar halinde yapılan toplantılara katılma ve kabul görme durumları sebep olarak gösterilebilir. 2015 yılı sonrasında mahalle muhtarlığının daha cazip hale getirilmiş olması sonrası muhtar adaylarının teşviki ile halk yaşadıkları mahalleden ikamet adreslerini doğdukları mahallelere taşımaya başlamıştır. Çalışmadaki amaç, kırsal kesimde yer alan mahallelerin muhtar seçimi noktasında seçmenlerin etik davranış göstermeyip yaşamlarını sürdürdükleri mahallede değil de kendi doğdukları mahallelere kendi istediği adayın muhtar seçilmesi amacıyla ikamet adreslerini değiştirmeleri sorununu gündeme taşımaktır. Bu doğrultuda örneklem olarak Malatya ilinin Akçadağ ilçesi ve mahalleleri alınmış olup, 31 Mart 2019 muhtarlık seçimleri öncesi 2017 ve 2018 yılları arası ile sonrası 2019 yılında Akçadağ ilçesindeki mahallelerin nüfus değişim hareketleri incelenmiştir. Yapılan inceleme sonrasında 2017 ile 2018 yıllarında ilçe mahallelerinde önemli düzeyde nüfus değişimlerinin yaşandığı, Akçadağ ilçesinin kırsal kesimindeki mahallelerin çoğunun 2017 yılına göre 2 kattan daha fazla nüfus artışının gerçekleştiği ve 2019 yılında ise genel olarak yeniden nüfusun azalmış olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Yerel Seçim, Seçmen, Muhtar,

Abstract

The first authority to express the demands and requests of the neighborhood's people is the muhtar. While the headman was an office that did not receive intense demand until 2015, it became eye-catching after 2015. The reason for the developments in the social and economic rights of muhtars and the participation and acceptance of the Presidency meetings from time to time was noteworthy. After the office of the neighborhood became more attractive after 2015, with the headman candidates' encouragement, the people started to move their addresses from their neighborhoods to neighborhoods they were born. This study aims to bring the problem of changing places of residence of the voters in the neighborhoods in the rural areas concerning mukhtar elections by not behaving ethically, not where they live, but in the neighborhoods where they were born, to choose the headman, they want to the agenda. In this context, Malatya province Akçadağ district and neighborhoods were taken as a sample, and the population change movements of the neighborhoods in Akçadağ district between 2017 and 2018 were investigated before the mukhtar elections on March 31, 2019. After the research, it was found that there were significant population changes in the district neighborhoods between the years of 2017 and 2018, and most of the neighborhoods in the rural part of Akçadağ district have population growth two times more than it was in 2017.

Keywords: Local Governments, Local Elections, Voters, Mukhtar,

Giriş

Türkiye’de yerelde yaşayan seçmen normal koşullarda beş yılda bir yerel yöneticilerini seçmek için sandığa gitmektedir. Ülkede 81 il bulunup, illerin 51’i il belediyesi kalan 30’u ise büyükşehir belediyesi statüsündedir. *Büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde ikamet eden seçmen*; büyükşehir belediyesi başkanlığı, ilçe belediyesi başkanlığı, ilçe belediyesi meclis üyeliği, mahalle muhtarlığı ve mahalle ihtiyar heyeti üyelerini seçmek üzere sandığa gitmektedir. *İl belediyesi sınırlarında ikamet eden seçmenler*; il belediye başkanı, il genel meclis üyeleri, belediye meclis üyeleri, muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerinin seçimi için, *ilçe sınırlarında ikamet eden seçmenler*; ilçe belediye başkanı, il genel meclisi üyeleri, ilçe belediye meclisi üyeleri, mahalle muhtarı ve ihtiyar heyeti üyelerinin seçimi için ve son olarak *köyde ikamet eden seçmenler* ise il genel meclisi üyelerini, köyün muhtarını ve ihtiyar heyeti üyelerinin seçimi için sandığa gitmektedir.

2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyesi olarak yerel halka hizmet sunan illerde köylerin tüzel kişiliği kaldırılmış ve en yakın ilçenin mahallesine dönüştürülmüştür. Bu sebeple büyükşehirlerde artık köy muhtarı, mahalle muhtarı olarak anılmaya başlanmıştır. 2015 yılından önce pek cazip olmayan

muhtarlık makamına talepte günümüzdeki gibi yoğun değildi. Fakat 2015 yılı ile birlikte muhtarların maaşlarında yapılan iyileştirme ile asgari ücrete entegre edilmesi, 19 Ekim tarihinin Muhtarlar Günü olarak belirlenmesi ve her yıl bu tarihte muhtarlar gününün kutlanması, 2017 yılından itibaren muhtarların SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) primlerinin devlet nezdinde yatırılmaya başlanmış olması, harç ödemeksizin silah ruhsatı alabilmeleri gibi özlük haklarında yapılan iyileştirmelerin yanı sıra Cumhurbaşkanı tarafından aralıklı olarak Cumhurbaşkanlığı Külliyesine davet edilmeleri ve muhtarlara yönelik konuşmalar yapması muhtarlık makamının cazip hale gelmesini sağlamıştır.

Muhtarlık makamının popüler hale getirilmesi ülkede; muhtar adaylarının sayısının artmasına ve şehir merkezlerinde ikamet eden seçmenlerin adres kayıtlarını muhtarlık seçimlerinden dolayı hayatlarını sürdürdükleri yerleşim alanlarında değil de doğmuş oldukları mahallelerde kendi muhtar adaylarını desteklemek amacıyla değiştirmeye başlamalarına neden olmuştur. Bu çalışmanın temel amacı; kırsal kesimde bulunan mahallelerin muhtarlık seçiminde seçmenlerin etiğe aykırı davranış göstererek ikametlerini yaşamlarını sürdürdükleri mahalleden, doğmuş oldukları mahallelere yasal süre (6 ay) öncesinde desteklediği muhtar adayının seçimi kazanması için değiştirmeleri sorununu irdelemektedir. Bu çalışmanın evreni Malatya ili olup örneklem olarak da Akçadağ ilçesi alınmıştır. Akçadağ ilçesinin kırsal kesiminde bulunan mahallelerin (6360 sayılı yasa sonrası mahalleye dönüşen köylerin) 31/03/2019 tarihinde yapılan muhtarlık seçimleri öncesi 2017-2018 yılları ve sonrası 2019 yılı nüfus hareketlerindeki değişim incelenmiştir. Ayrıca çalışmada; Malatya iline bağlı ilçelerin nüfusu, Akçadağ ilçesi hakkında genel bilgi, mahalle yönetimi, mahalle yönetiminin denetimi ve görevlerinin değerlendirilmesi, muhtarlık seçimleri kapsamında 2972 sayılı yasanın incelenmesi konularına genel anlamda yer verilmiştir.

Mahalle Yönetimi

Mahalleler, insanların kent içerisinde topluluklar halinde kümelenerek hayatlarını devam ettirdikleri yerleşim yerleridir. Mahallede içerisindeki düzen ve huzurun sağlanması sürecinde faaliyet gösteren aynı zamanda mahallede ikamet edenler tarafından seçilmiş bir muhtar bulunmaktadır. Mahalle sakinleri muhtar aracılığı ile mahallelerinde yaşamış oldukları sorun ya da taleplerini ilgili merkezi yönetim ve yerel yönetim yetkililerine iletebilmektedir (Yılmaz ve Mecek, 2019:771; Bulut ve Kara, 2011:23). Mahalle

kelime olarak bir yere inilmesi, yerleşilmesi, konumlanması anlamlarını ifade eden ‘hall’ kökünden türemiştir (Yel ve Küçükaşçı, 2003:323). Mahalle olgusu sınıf ile statü farklarının şekillendirilmediği fiziki bir yerleşim yeridir (Ortaylı,1979:218).

Osmanlıda mahalle, merkezi idareye yardımcı olan, destek birimler biçiminde oluşturulmuştur (Göküş vd. 2013:31). Mahallelerde yasal statüyle tüzel kişilik bulunmamasına rağmen günlük hayata ilişkin bütün mahalli ihtiyaçların karşılanması konularında geniş ve sistemli örgütsel bir işleyiş vardır (Arikboğa, 1999:106). Osmanlı döneminde mahalle; bayındırlıkla ilgili bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesi, asayişin sağlanması, suçluların belirlenmesi, kamu görevlilerinin kontrolünün yapılması, bazı durumlarda kamuya ait hizmetlerin yerine getirilmesi, mahallede ikamet eden diğer bireyler ile dayanışma içinde bulunması, mahalleye ilişkin alınacak kararlara iştirak edilmesi, bazı vergilerin hesaplanması, vergilerin tahsil edilmesi gibi muhtelif görev ve sorumlulukların yerine getirilmiş olduğu en küçük yönetsel birim olarak faaliyetlerini sürdürmekteydi. (Düzbakar, 2003:97-100). Mahalle yönetimleri bu dönemde kentsel alan yönetiminin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Günümüzde belediye yönetimleri tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin büyük bir bölümü o dönemde mahalle esasında gerçekleştirilmekteydi. 1908 yılından sonra mahallelerin bu fonksiyonları kaldırılmıştır (Yılmaz ve Mecek, 2019:771).

Mahalle, günümüzde Türkiye’deki kent yönetim sisteminin en alt yapı taşını oluşturmaktadır. Türk yönetim sisteminde her daim önemli bir rolü üstlenen mahallelerin kentsel sorunların tespit edilmesi ve çözülmesi konularında en önemli birimler olarak gösterilebilir (Eryılmaz ve Şen 1994: 41; Bulut, 2001: 48). Mahalle yönetimlerinin tüzel kişilikleri olmadığından tüzel kişiliğe sahip yerel yönetimler gibi yetki kullanamazlar. Bu nedenle borçlanamaz, mahkeme süreçlerinde davacı veya davalı olamazlar ve kamulaştırma yetkileri yoktur (Gözler, 2007: 205). Türk yerel yönetim yapısı içinde en alt kademede yer alan mahalle yönetiminin varlığı ve işlevselliği tartışma konusu haline gelmiştir. Fakat varlığı tartışılır olsa da diğer yerel yönetim birimleri gibi sık değişiklikler yapılmamıştır (Aydın ve Belli, 2019: 911).

Mahalle yönetiminin başında muhtar bulunmaktadır. Mahalle yönetimi, yerel yönetim birimleriyle karşılaştırıldığında ikisi de yerelde hizmet sunmakta ve organları seçimle işbaşına gelmektedir. İki yönetim arasında seçim ve hizmet sunma noktasında benzerlik olmakla birlikte mahalle yönetimi bir yerel yönetim birimi değildir. Ayrıca yerel yönetim birimlerinin tüzel kişiliğinin olmasına karşılık

mahalle yönetiminin tüzel kişiliği bulunmamaktadır. Mahalle yönetiminin merkezi yönetimin en küçük uzantısı olduğu söylenebilir.

Mahalle halkı, muhtar aracılığıyla talep ve isteklerini yerel ve merkezi iradeye ulaştırmaktadır. Muhtarlık mahalle halkı tarafından seçilen ve halkın ilk olarak başvuruda bulunduğu makamdır. Muhtar, mahallede ikamet eden vatandaşların yaşam koşullarında iyileştirmelerin yapılması amacıyla mahalle halkını temsilen hem merkezi yönetimce atanmış vali ve kaymakamla hem de yerel halk tarafından seçimle iş başına gelmiş belediye başkanı ile görüşme gerçekleştirmektedir. Mahallede yaşamını sürdüren insanlar hakkındaki yeterli ve doğru bilgiye muhtar sahiptir. Muhtar, mahallenin ihtiyaç ve talepleri en iyi şekilde bilen, mahalle sakinlerine hizmet sunma çabasında olan ve mahallenin idari sorumluluğunu üstlenmiş kişidir. Muhtarlık seçimleri günümüzde her beş yılda bir yapılmaktadır. Mahallede ikamet eden halk tarafından seçilen muhtar halkın gönlünü kazanmış ve iyi bir yönetim sergilemiş ise birden fazla kez seçilebilmektedir. 2015 yılı öncesine kadar cazipliği olmayan muhtarlık makamı, 2015 yılından itibaren muhtarların özlük haklarında gerçekleştirilen iyileştirmeler ve Cumhurbaşkanı'nın halkla iç içe olan muhtarlar ile aralıklı olarak toplantılar yapması, onların talep ve isteklerini bizzat dinlemesi muhtarlık makamını cazip hale getirmiştir. Muhtarlık makamının popüler bir hal almasıyla beraber muhtar aday başvurularının sayısı da 2019 Mart ayında yapılan seçimlerde olduğu gibi önemli düzeyde artış göstermiştir.

Mahalle muhtarlıklarının kurulması, organları, görev ve sorumlulukları gibi konuların 4541 sayılı yasada düzenlenmiş olduğu halde, mahalle muhtarlığı ile ihtiyar heyeti seçimleri 18/01/1984 tarih ve 2972 sayılı "Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun"da düzenlendiği görülmektedir. Diğer bir yandan mahalle muhtarlarının görevleri büyük ölçüde 4541 sayılı "Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun"a dayanmakla beraber, 03/07/2005 tarihli ve 5393 sayılı "Belediye Kanunu"nda bu hususta bazı temel hükümlere değinmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanun'unun 3. maddesinde mahalle, belediye sınırları içerisinde ihtiyaç ve talepleri benzerlik gösteren ve sakinler arasında komşuluk ilişkileri olan idari birim olarak tanımlanmıştır. Bununla beraber belediye sınırlarının içinde mahalle kurulması, bölünmesi, birleştirilmesi, kaldırılması, isimleriyle sınırlarının tespit edilmesi ve değiştirilmesindeki usul, süreç ve koşullarla mahalle yönetimlerinin temel organları, muhtarın genel olarak görev ve yetkileri, kentsel hizmetlerde belediye ile mahalle arasındaki uyumluluk, mahalle muhtarlığının gider ve ihtiyaçlarının

karşılanması gibi konularda aynı kanunun 9'uncu maddesinde ortaya konmuştur. Dolayısıyla mahallelerle alakalı en genel ve temel düzenlemelerin belediye kanununda yapıldığı açıktır. Bunlara ek olarak şehir ve kasabalarda yani belediye sınırları içinde mahalle kurulmasıyla mahalle muhtarı ve ihtiyar heyetinin görevleri 1944 tarih ve 4541 sayılı kanunda daha detaylı bir şekilde belirtilmiştir. 5442 sayılı "İl İdaresi Kanunu" içeriğindeyse mahalleler ile alakalı herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu noktadan hareket ile her ne kadar mahalle yönetimleri tüzel kişiliğe haiz ayrı bir yerel yönetim birimi olarak kurgulanmasa da 1940'lı yıllardan itibaren merkezi yönetim içerisinde ilişkilendirilmediği de açık olarak kendini göstermektedir (Yılmaz ve Mecek, 2019:779-781).

1944 yılında mahalle muhtarlıklarının yeniden oluşturulmasının ardından 2005 yılına kadar muhtarlık faaliyetleri ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Kanun'u ile muhtarlık ile ilgili yeni düzenlemelere yer verilmiştir. İlgili kanunun 9. maddesinde muhtar; mahallede ikamet edenlerin istekli olarak katılımlarıyla müşterek ihtiyaçları belirleme, mahallenin yaşam standartlarını yükseltmek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerin yürütülmesi, mahalleyle ilgili konularda görüşlerini bildirmek, diğer kurumlarla işbirliği içerisinde olmak ve yasalar ile verilmiş diğer görevleri yapmakla yükümlüdür, şeklinde belirtilmektedir. Yine aynı maddenin devamında belediye, mahalle ve muhtarlığın ihtiyaçlarının karşılanmasıyla yaşanan sorunların çözülmesi için bütçe olanakları doğrultusunda gerekli olan ayni ve desteği sağlar, alınan kararlarda mahallede yaşayanların taleplerini dikkate alır ve hizmetlerin mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yürütülmesini sağlamaya çalışır, ibaresi bulunmaktadır. Bu madde ile muhtarlığın tanımı açık bir şekilde yapılmış ve muhtar ile belediye arasındaki iletişim ve işbirliği belirli oranda artırılmıştır. Kanunun 24. maddesinde muhtarlara, mahalle halkını temsilen görev ve faaliyet alanlarına giren konuların görüşülmesinde oy hakları olmaksızın belediye meclisinin ihtisas komisyonlarının toplantılarına katılma hakkı verilmiştir. Ayrıca aynı kanunun 76. maddesinde muhtarlara kent konseyine katılarak mahallelerinde yaşanan sorun ya da mahalle halkının talep ve isteklerini dile getirebilme olanağı sağlanmıştır.

Mahalle muhtarı seçimle işbaşına gelmekte olup, mahalle muhtarı ve ihtiyar heyetinin seçim biçimi 2972 sayılı "Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyeti Seçimi Hakkında Kanun" doğrultusunda yapılmaktadır. İlgili kanun kapsamında mahalle muhtarı ve ihtiyar heyeti, mahallede ikamet eden seçmen

tarafından çoğunluk esasına göre seçilmektedir (Gözübüyük, 2004:215).

Mahalle Yönetiminin Denetimi ve Görevlerinin Değerlendirilmesi

Mahalle muhtarlıklarının denetimi daha spesifik bir ifade ile muhtar ve ihtiyar heyetinin görevlerini yapmamaları durumunda uyarılmaları ve uyarıya rağmen olumsuzluğun devam etmesi halinde bağlı bulunulan kaymakam ya da vali tarafından görevden el çektirilecekleri (açığa alma ve görevden azil) 4541 sayılı yasada (md.18) belirtilmektedir. Ancak bu durum, mahalle yönetimleriyle merkezi idare yöneticileri arasında hiyerarşik bir ilişki kurulması bakımından tek başına yeterli bir durum değildir. Her ne kadar seçilmiş yerel yöneticilerin görevden alınması idari yargı mercileri (Danıştay) tarafından gerçekleştiriliyor olsa da açığa alınmalarında veya görevlerini yerine getirmeme durumunda uyarılmalarında merkezi yönetim içindeki birimler (İçişleri Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Valilikler) aktif rol oynamaktadırlar. Ayrıca yapılan işlemlerin denetlenmesinde kaymakamlara verilen denetim yetkisi yine köy kanununda da (md.40) yer almaktadır. Nasıl ki bu durum köy muhtarları/muhtarlıkları ile kaymakam/kaymakamlık (merkezi yönetim) arasında bir hiyerarşinin yani organik bağın kurulması düşüncesini ortaya koymuyorsa aynı durum mahalle muhtarlıkları için de söz konusu olabilmektedir (Yılmaz ve Mecek, 2019: 781).

1982 Anayasasına göre devletin esas amaç ve görevlerinden biri kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunun sağlanmasıdır. Hizmetlerin ülkenin ayırt etmeksizin her yerleşim alanında mali olanaklar doğrultusunda dengeli ve adaletli bir şekilde sunulması, devletin bu görevinin doğal bir sonucudur (Uysal ve Mecek, 2015: 1170). Bu itibar ile yerelde en küçük birim olan mahallere sunulacak hizmetin adil bir şekilde dağıtılmasında mahalle yönetimi özellikle muhtarın önemli bir rolü bulunmaktadır. Mahalle yönetimi muhtar ve ihtiyar heyetinden oluşmaktadır. Mahalle yönetiminde yer alan muhtar ve ihtiyar heyetinin görevleri ile hukuki dayanakları aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1. Mahalle Muhtarı ve İhtiyar Heyetinin Görevleri ile Hukuki Dayanaklarına Yönelik Bilgiler

Görevin Adı	Görevin Muhatabı/Sorumlusu	Hukuki Dayanak
Kendilerini nüfus sicillerine kaydettirmeyenlere nüfus ilmühaberi vermek	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (Oy Çokluğu)	4541 sayılı Kanun
Hüviyet cüzdanını kaybedenlere nüfus ilmühaberi verilmesi	Muhtar	4541 sayılı Kanun
Doğum vakalarını nüfus idarelerine bildirmek ile mükellef olanlara ilmühaber verilmesi	Muhtar (2 Şahitle)	4541 Sayılı Kanun
Ölüm vakaları için nüfus dairelerine ilmühaber verilmesi	Muhtar (2 Şahitle)	4541 Sayılı Kanun
Yer değiştirmelerinin kütüklere kaydı için ilgililerine ilmühaber verilmesi	Muhtar	4541 Sayılı Kanun
Sıfat, sanat, eşkal ve mezhep benzerindeki konuların nüfus sicillerine kayıt edilmesi amacıyla talepte bulunan kişilere ilmühaber verilmesi	Muhtar	4541 Sayılı Kanun
Askerlik yoklama memurları tarafından istenilen bilgilerin verilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (Oy Çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Askerlik şubelerine davet edilme pusulalarını imza karşılığında teslim alarak sahiplerine tebliğ edilmesi ve davetliler ile birlikte belirlenen günde askerlik şubesine gidilmesi ve davete icabet etmemiş olanlar hakkında bilgi verilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Askere sevk cetvellerinin ilgililerine tebliğ edilmesi veya teslim edilmeyenleri ilgili mercilere bildirilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun

Askere sevk işlem tarihinden itibaren akıbeti meçhul olanlar hakkında durum belgesi (şahadetname) verilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Askerlik çağında olanlardan 15 günden fazla bir süre şubesinin yer aldığı idari birimden dışarı çıkmak isteyenlerin askerlik şubelerine bildirilmesi	Muhtar	4541 Sayılı Kanun
Hukuk Usulü Mahkemeleri Kanunu kapsamında imza atamayan ya da okuma yazması olmayanların kullanacağı mühür veya elle yapacağı işaretin tasdik edilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Hukuk Usulü Mahkemeleri Kanunu kapsamında adli yardım talebinde bulunanların mahkemeye ibraz edecekleri durum belgelerinin tanzim edilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu kapsamında, zabıta tarafından yapılacak bina aramalarında hazır bulunulması	2 aza tarafından yapılır.	4541 Sayılı Kanun
Hayvan sirkatinin men'i hakkındaki kanun hükümleri kapsamında hayvanını satmak isteyenlere ilmühaber verilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Hayvan sirkatinin men'i hakkındaki kanun hükümleri kapsamında tazmin ettirilmesi gereken çalınmış hayvan bedelini, mahalle halkına taksim edilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Hayvan sirkatinin men'i hakkındaki kanun hükümleri	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar	4541 Sayılı

kapsamında hayvan hırsızları ve yatakları hakkında zabıt tutanağı tutulması	Heyeti (oy çokluğu)	Kanun
İcra Kanunu hükümlerine göre yapılacak hacizlerde hazır bulunmak ve borçlarını ödemeyenlerin mali (ödeme) gücü olup olmadığına dair ilmühaber (belge) vermek	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Her yıl okul açılmadan 15 gün önce semtin bağlı bulunduğu ilkokulun müdürüyle birlikte mahalle sınırları içinde ikamet eden ve zorunlu öğrenim yaşında olan çocukların bir listesini hazırlayarak mühürlmek ve bu listede isimleri yazılı çocuklardan okula devam etmeye zorunlu olanları bu süre içinde velilerine bildirmek ve devamsızlık ile ilgili her çeşit tebliğ ve takiplere aracılık etmek	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
2644 numaralı Tapu Kanunu hükümleri kapsamında, Ferağ, intikal ve kayıt işlerine ilişkin ilmühaber ve vesikalar vermek ve meskenlere girerken hazır bulunma	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Yardıma muhtaç olanlara yoksulluk ihtiyaç ilmühaberi verilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Mahallede ikamet edenler hakkında resmi müesseselerce istenilen iyi hal durum belgelerini tanzim ve ikametgah senedi tasdik edilmesi	Muhtarın Başkanlığında İhtiyar Heyeti (oy çokluğu)	4541 Sayılı Kanun
Mahallede ikamet edenlerin gönüllü katılımlarıyla mahallenin ortak	Muhtar (tek başına)	5393 Sayılı Kanun

ihtiyaçlarının belirlenmesi		(md.9)
Mahallede ikamet edenlerin gönüllü katılımlarıyla mahallenin yaşam kalitesini geliştirmek	Muhtar (tek başına)	5393 Sayılı Kanun (md.9)
Mahalle adına belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerin yürütülmesi	Muhtar (tek başına)	5393 Sayılı Kanun (md.9)
Mahalle ile alakalı hususlarda ilgili idare ve kurumlara görüş bildirmek	Muhtar (tek başına)	5393 Sayılı Kanun (md.9)
Kanunlar ile verilen diğer görevleri yapmak	Muhtar (genellikle tek başına)	5393 Sayılı Kanun (md.9)
Kent konseyi üyesi olmalarından dolayı konseyin toplantı ve faaliyetlerine katılmak	Muhtar (tek başına)	5393 Sayılı Kanun (md.76)
Seçim dönemlerinde Muhtarlık bölgesi askı listesinin, muhtarlıklarda askıya çıkarılması	Muhtar (tek başına)	298 Sayılı Kanun (md.40)
Muhtarlar, oy verilme tarihinden on gün öncesinden oy verilme günü saat beşe kadar; çalışma saatleri içerisinde seçmenlerin sandık yeri, sandık numarası ve oy verme konularındaki sorularını yanıtlandırma, seçim kurullarının yayınlarını dağıtma, seçim kurullarının seçmenin doğru ve kolay oy kullanması için hazırlayacağı afiş, işaret, levha ve benzerlerini asmak ve dağıtma, bu işlem için seçim kurulu ayrıca personel görevlendirir ise bu personele	Muhtar (tek başına)	298 Sayılı Kanun (md.43)

yardımcı olma görevleri vardır.		
Tebliğat kanununa göre kendisine tebliğat yapılacak kişinin ilgili adreste bulunmaması halinde muhtarın ilgili evrakı tebellüğ etme görevi bulunmaktadır.	Muhtar (tek başına) ya da ihtiyar heyeti üyesinden birisi	7201 Sayılı Kanun (md.21)
Kadastro Kanun'una göre kadastro ekibine katılmak ve kadastro çalışması sonrasında kadastro ilanlarının askıya çıkarılması	Muhtar (tek başına)	3402 Sayılı Kanun (md.3 ve md.11)
213 sayılı Vergi Usul Kanunu kapsamında takdir komisyonu toplantılarına katılma	Muhtar (tek başına)	213 Sayılı Kanun (md.72)
Mahalle sınırları içinde meydana gelen ölüm ve veraset intikallerini ertesi ayın on beşine kadar ilgili olan vergi dairesi müdürlüğüne bildirilmesi	Muhtar (tek başına)	213 Sayılı Kanun (md.150)
Gelir vergisi indiriminden faydalanmak isteyen kişilere, başvuruları durumunda, ihtiyaç duyulan kimlik tasdiki işleminin yapılması	Muhtar (tek başına)	213 Sayılı Kanun (md.249)

Kaynak: (Yılmaz ve Mecek, 2019: 786-788)

Mahalle muhtarı ve ihtiyar heyetinin görevlerini gösterir tablo 1 incelendiğinde, muhtar ve ihtiyar heyetinin özellikle muhtarın; hüviyet cüzdanını kaybedenlere nüfus ilmühaberi vermek, ölüm olayları için nüfus idarelerine ilmühaber verme, yer değiştirmelerin kütüklere kayıt edilmesi için ilgililerine ilmühaber verme, sıfat, sanat, eşkal ve mezhep benzerindeki konuların nüfus sicillerine kayıt edilmesi için talep eden kişilere ilmühaber vermek, askerlik çağında olanlardan 15 günden fazla bir süre şubesinin yer aldığı idari birimden dışarı çıkmak isteyenleri askerlik şubelerine bildirmek, mahalleye girdiğini öğrendiği kimliği bilinmeyen ve şüpheli kişiler hakkında zabıtaya haber verilmesi, mahallede ikamet edenler hakkında resmi müesseselerce istenilen iyi hal durum belgelerini tanzim ve ikametgah senedi tasdik etmek, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu kapsamında takdir

komisyonu toplantılarına katılması, mahalle sınırları içinde meydana gelen ölüm ve veraset intikallerini ertesi ayın on beşine kadar ilgili olan vergi dairesi müdürlüğüne bildirilmesi gibi birçok görevlerinin olduğu ancak gerçek anlamda muhtarlık makamını güçlü kılacak günümüz koşullarına ilişkin görevlerinin olmadığı söylenebilir. Peki, bu noktada yetki ve sorumluluğu kayda değer bir seviyede olmayan muhtarlık seçimlerinde aday sayısı günümüzde neden bu kadar artmaktadır sorusunu akıllara getirmektedir. Cevap olarak muhtarlık makamının bir prestijinin olması ve özellikle son dönemlerde muhtarların özlük haklarında yapılan düzenlemeler ve Cumhurbaşkanlığı tarafından kabul görmeleri olarak sıralayabiliriz.

Muhtar ve ihtiyar heyetinin görev ve sorumlulukları günümüz koşullarına göre yeniden gözden geçirilip mahalle yönetimlerinin yetki, görev ve sorumluluklarının artırılması gerekmektedir. Mahalle yönetiminin karar organları yerel yönetim birimleri gibi seçimle işbaşına gelmesine rağmen hem yerel yönetim birimi olarak görülmemekte hem de tüzel kişiliğe sahip değildir. Mahalle sakinlerinin daha kaliteli ve hızlı hizmet almaları için mahalle yönetimlerine tüzel kişilik verilmesi ve bir yerel yönetim birimi statüsüne kavuşturulması gerekmektedir. Bu sayede mahalle yönetimleri daha güçlü ve yerel halkın talep ihtiyaçlarının karşılanması noktasında daha etkin bir rol üstlenecektir. Ayrıca mahalle yönetimi seçimlerinin yerel yönetim seçimleri ile birlikte yapılması seçim sürecinde farklı ikamette yaşayanların adreslerini belirli süreliğine muhtar adayının da teşviki ile değiştirmesi, buna bağlı olarak yerel yönetim birimlerinin seçimlerini de etkileyebilecek etik dışı davranışların sergilenmesine sebep olabilmektedir. Bu bakımdan mahalli idareler seçim sürecinin çok dikkatli bir şekilde yönetilmesi önem arz etmektedir.

Muhtarlık Seçimleri Kapsamında 2972 Sayılı Yasanın İncelenmesi

2972 sayılı “Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun” 1984 tarih ve 18285 sayılı Resmi Gazete yayımlanarak yürürlüğe girmiştir¹. Kanunun amacı ve kapsamı 1. maddede belirtilmiş ve yasanın amacının mahalli idare organlarının seçimlerine ilişkin usul ve esasların düzenlenmesidir. Kanunun kapsamı ise belediye başkanı, il genel meclisi üyeleri ve belediye meclisi üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar heyeti

¹ Resmi Gazete, 2972 sayılı “Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun” 18/01/1984 tarih ve 18285 sayılı, www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2972.pdf, 10.04.2019.

üyelerinin seçim sistemi, usul dönem ve zamanlarına yönelik esaslarla seçim çevrelerine, aday olunabilme ve seçilme koşullarına ilişkin hükümlerdir. Seçimler yasanın yine ikinci maddesinde belirtildiği gibi serbest, tek dereceli, eşit, gizli, açık sayım ve dökümle genel oy prensibine göre Yüksek Seçim Kurulu kontrolünde yapılmaktadır.

2972 sayılı Kanunda 02 Mart 1984 tarihinde yapılan 2986 sayılı değişiklik ile (2986-m.3) en az altı ay öncesinden o mahalle veya köyde ikamet etmek koşulu ile 18² yaşını tamamlamış her Türk vatandaşı diğer Kanunlarda öngörülen hükümler doğrultusunda seçilmeye engel olmamak kaydıyla muhtar, ihtiyar meclisi ve ihtiyar heyeti üyesi olarak seçilebilmektedir. Kanun gereğince muhtar ve ihtiyar heyeti üyesi olarak aday olmak isteyen kişilerin 18 yaşını tamamlamış olmaları ve altı ay öncesinden o yerleşim yerinde ikamet ediyor olması gerekmektedir. Aynı durum seçmenler içinde geçerlidir. Dolayısıyla bir kişi yasa kapsamında ikametini bir yerden farklı bir yere altı ay öncesinde taşıması durumunda hem ilgili yerleşim yerinde muhtar ve ihtiyar heyeti adayı olabilir hem de seçmen olarak oy kullanabilir. Bu durum, seçmenlerce kendi istedikleri muhtar adayının seçilmesi için seçmenlerin yaşamlarını sürdürdükleri mahallelerden ikametlerini doğdukları eskiden köy olan mahallere altı öncesinden taşınmalarına neden olabilmektedir.

Malatya İl ve İlçe Nüfuslarına Yönelik Genel Bilgiler

Nüfus bir kentin sosyal ve ekonomik anlamda gelişmişliği ile paralellik göstermektedir. Ülkelerin kentlere eğitim, sağlık, tarım ve sanayi gibi alanlarda yapacağı yatırımların sağlıklı ve dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesi için nüfus sayısı ve yapısı, nüfusun dağılışı ve nitelikleri önemli düzeyde yol göstericidir (Yılmaz, 2016: 1365). Bu çalışmada da istenilen bilgiye ulaşmak adına öncelikli olarak, Malatya ilinin nüfus verileri incelenmiştir. Malatya ili ve ilçelerinin en son yapılan 31 Mart 2019 mahalli idareler seçimi öncesi ve sonrasını içerisine alan 2017-2019 yıllarına ilişkin nüfus bilgileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

² 13/03/2018 tarih ve 7102 sayılı Kanunun 23.maddesi ile bu fıkradaki 25 ibaresi 18 olarak değiştirilmiştir.

Tablo 2- 2017-2019 Yılları arası Malatya İl ve İlçe Nüfuslarına Yönelik İstatistiki Veriler³

Merkez-İsimleri	İlçe	2017 Yılına Ait Nüfus	2018 Yılına Ait Nüfus	2019 Yılına Ait Nüfus
Akçadağ İlçesi		26058	35359	29.064
Arapgir İlçesi		10109	10868	10.275
Arguvan İlçesi		7350	8.157	7.626
Battalgazi Merkez İlçesi		307067	295821	304.787
Darende İlçesi		25510	29.045	26.166
Doğanşehir İlçesi		38637	39454	38.690
Doğanyol İlçesi		3981	4420	4.051
Hekimhan İlçesi		16735	22867	18.345
Kale İlçesi		5133	6100	6.085
Kuluncak		7209	8384	7.783
Pütürge İlçesi		14392	15049	13.889
Yazıhan İlçesi		12731	16673	13.786
Yeşilyurt Merkez İlçesi		311764	304839	319.618
TOPLAM		786676	797036	800.165

Harf sıralamasına göre Malatya ilinin ilçelerini gösterir tablo 2'ye bakıldığında; Malatya ilinin 2017 yılındaki nüfusunun 786.676, 2018 yılında 797.036 ve 2019 yılında da artış göstererek 800.165'e yükselmiştir. İlde Battalgazi ve Yeşilyurt olmak üzere iki merkez ilçe belediyesinin olduğu ve Akçadağ, Arapgir, Arguvan, Darende, Doğanşehir, Doğanyol, Hekimhan, Kale, Kuluncak, Pütürge ve Yazıhan olmak üzere toplamda 13 ilçe belediyesinin olduğu görülmektedir.

2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasa sonrası yerel halka büyükşehir belediyesi olarak hizmet sunmaya başlayan ilde Battalgazi ve Yeşilyurt ilçeleri merkez ilçeler olarak hizmet sunmaktadır (Yılmaz ve Sayın, 2018:1620). Verilen bu kısa bilgiden sonra tabloya tekrar

³ <https://www.nufusu.com/il/malatya-nufusu>, Erişim Tarihi: 15.03.2020

bakıldığında; Malatya ilinin merkez ilçesi olan Battalgazi ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 307.067 iken 2018 yılında nüfus 295.821'e gerilemiş ve 2019 yılında ise yeniden artış göstererek 304.787'ye yükselmiştir. Yeşilyurt merkez ilçesinin ise benzer biçimde 2017 yılındaki nüfusu 311.764 iken 2018 yılında nüfus 304.839'a gerilemiş ve 2019 yılında ise yeniden artış göstererek 319.618'e yükselmiştir.

İlin taşra ilçelerine bakıldığında; Akçadağ ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 26.058 iken 2018 yılında artış göstererek 35.359 olduğu, 2019 yılında ise 29.064'e düştüğü, Arapgir ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 10.109 iken 2018 yılında artış göstererek 10.868 olduğu, 2019 yılında ise 10.275'e düştüğü, Arğuvan ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 7.350 iken 2018 yılında artış göstererek 8.157 olduğu, 2019 yılında ise 7.626'ya düştüğü, Darende ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 25.510 iken 2018 yılında artış göstererek 29.045 olduğu, 2019 yılında ise 26.166'ya gerilediği, Doğanşehir ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 38.637 iken 2018 yılında artış göstererek 39.454 olduğu, 2019 yılında ise 38.690'a düştüğü, Doğanyol ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 3.981 iken 2018 yılında artış göstererek 4.420 olduğu, 2019 yılında ise 26.166'ya gerilediği, 4.051'e düştüğü, Hekimhan ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 16.735 iken 2018 yılında artış göstererek 22.867 olduğu, 2019 yılında ise 18.345'e düştüğü, Kale ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 5.133 iken 2018 yılında artış göstererek 6.100 olduğu, 2019 yılında ise 6.085'e düştüğü, Kuluncak ilçesinin 2017 yılında nüfusu 7.209 iken 2018 yılında artış göstererek 8.334 olduğu, 2019 yılında ise 7.783'e düştüğü, Pütürge ilçesinin 2017 yılında nüfusu 14.392 iken 2018 yılında artış göstererek 15.049 olduğu, 2019 yılında ise 13.889'a düştüğü, Yazlıhan ilçesinin 2017 yılındaki nüfusu 12.731 iken 2018 yılında artış göstererek 16.673 olduğu, 2019 yılında ise 13.786'ya düştüğü görülmektedir.

Malatya ili nüfusunun 2017-2018 ve 2018-2019 yılları arasında arttığı görülmektedir. Battalgazi ve Yeşilyurt gibi merkez ilçelerin nüfusu ise 2017-2018 arasında artarken 2018-2019 arasında azalmıştır. Taşra ilçelerine bakıldığında 2018'deki nüfuslarının 2017 yılına göre artış gösterdiği ancak 2018-2019 arasında ise nüfuslarının yeniden azaldığı görülmektedir. Bu durum bütünüyle değerlendirildiğinde tesadüfi bir olay olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.

Malatya ilinin merkez ilçelerinin 2017 yılına göre 2018 yılında nüfuslarının azalması, diğer ilçelerin tamamında ise 2017 yılına göre 2018 yılında nüfuslarının artmış olması ve 2019 yılında ise durumun tersine dönmesindeki en büyük etkenin 31 Mart 2019 yılında yapılan muhtarlık seçimleri olduğu açıktır. Seçmen özellikle muhtar

seçimlerinden dolayı ikamet adreslerini kendi doğdukları ya da istedikleri eskiden köy olan mahallelere en az 6 ay öncesinden taşımış olmalarıdır.

Araştırma Yapılan Akçadağ İlçesi Hakkında Genel Bilgi

Malatya iline bağlı olup il merkezine 34 kilometre mesafede olan Akçadağ ilçesinin 2019 yılındaki nüfusu 29.064 olup bu nüfus il nüfusunun %3.63'ünü oluşturmaktadır. 1.193 km yüzölçümüne sahip ilçe⁴ kayısı diyarı olarak tanınmaktadır.

İlçesinin tarihi incelendiğinde; Osmanlı Devleti döneminde ilçenin adının “Arga” olduğu ilçede ikamet eden yaşlılar arasında halen ilçe için Arga kelimesi kullanılmaktadır. Arga kelimesi Luvi kökene ait bir kelime olup, yukarı, parıldayan, yüksek ışıldayan, gümüş, sınır, ak, parlak anlamlarını ifade etmektedir (Luviler Hitit topluluğunu meydana getiren ana topluluklar arasında yer almaktadır). İlçenin merkez ve eskiden köy olan mahallelerinde araştırma yapılmamış çok sayıda höyük (ler fazla) (Akçadağ, Ören, İkinciler...höyükleri) bulunmaktadır. Roma ve Bizans dönemlerine ilişkin tarihi kalıntıların olduğu höyüklerin bulunması, erken Roma ve Bizans dönemlerine ait pek çok mezar odalarının merkez ve köylerde bulunmuş olması, Ferik (Frig) kalesi gibi tarihi kalıntılara rastlanması, yörenin ilk çağlardan beri iskan edildiğine işaret etmektedir. “Arga” kelimesinin ait olduğu dille birlikte düşünüldüğünde, ilçenin Hititler döneminde yerleşime açıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Hititlerin milattan önce 1750 ile milattan önce 110 tarihleri arasında varlığı göz önüne alındığında, ilçenin yaklaşık milattan önce 1500 yıllarında kurulduğu tahmin edilmektedir.⁵ Bilimsel nitelikte 1932 yılından günümüze kadar bilim adamları tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, milattan önce 4000 yılına ait Malatya ve çevresinde çok eski yerleşim yerlerine rastlanmıştır (Oğuz,1985: 7). Bu bilgiler doğrultusunda, Akçadağ ilçesinin geçmiş tarihinin milattan öncesi dönemlere dayandığı ve görülmesi gereken tarihi kalıntılara sahip olduğu söylenebilir.

Akçadağ ilçesinin ekonomisine bakıldığında, tarım ve hayvancılığa dayandığı, öncelikli olarak kayısı yetiştiriciliği olmak üzere, armut, elma, kiraz, dut ve ceviz benzerindeki? meyve ağaçları yetiştirilmektedir. Hayvancılık noktasında her yıl azalma yaşanan ilçede büyük ve küçükbaş hayvan yetiştirilmekte ve ülkenin ünlü yarış atları ilçeden çıkmaktadır. Akçadağ ilçesinde pek çok turistik yerlerin

⁴ <http://goksen.blogcu.com/akcadag-ilcesi-ozellikleri/74575>, (Erişim Tarihi: 05.04.2019)

⁵ <http://www.akcadag.gov.tr/akcadag-tarihi>, (Erişim Tarihi: 16.03.2020)

olmasıyla birlikte Levent Vadisi üzerine inşa edilen seyir terası gezmeye ve görülmeye değer turistik alanlar arasındadır. Seyir terasının içinde bir kafe ve seyir terasından aşağı bakılınca görülen canlı alabalık üretilen havuzlu bir restoran görülmektedir.

Malatya ili Akçadağ ilçesine bağlı merkez ve diğer mahalleler ile birlikte toplamda 77 mahalle bulunmakta olup, mahallelerin 5'i ilçe merkezinde 72'si ise kırsal alanlarda bulunmaktadır. Mahalle nüfuslarına yönelik istatistik veriler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3- 2017-2019 Yıllarına Ait Akçadağ İlçe Merkezinde Bulunan Mahalle Nüfuslarına Yönelik İstatistik Veriler

İlçe Merkez Mahalle Adı	2017 Yılına Ait Nüfus	2018 Yılına Ait Nüfus	2019 Yılına Ait Nüfus
Aktepe Mahallesi	2163	2149	2.150
Başpınar Mahallesi	1014	976	954
Doğu Mahallesi	1948	1849	1.850
Kotangölü Mahallesi	270	419	359
Kültür Mahallesi	1144	1083	1.073

Akçadağ ilçesinin 2017-2019 yılları arasında ilçe merkezindeki mahalle nüfuslarına yönelik istatistik verileri gösterir tablo 3 incelendiğinde; Aktepe mahallesinin 2017 yılındaki nüfusu 2.163, 2018 yılında 14 kişi nüfusu azalarak 2.149'a gerilemiş ve 2019 yılında 1 kişi nüfus artarak 2.150 olmuştur. Başpınar mahallesinin 2017 yılındaki nüfusu 1.014, 2018 yılında 38 kişi nüfusu azalarak 976'ya gerilemiş ve 2019 yılında da düşüş devam ederek 954'e düşmüştür. Doğu mahallesinin 2017 yılındaki nüfusu 1.948, 2018 yılında 99 kişi nüfusu azalarak 1.849'a gerilemiş ve 2019 yılında nüfus 1 kişi artarak 1.850 olmuştur. Kotangölü mahallesinin 2017 yılındaki nüfusu 270, 2018 yılında 149 kişi nüfusu artış göstererek 419'a yükselmiş, 2019 yılında ise nüfus 359'a düşmüştür. Kültür mahallesinin 2017 yılındaki nüfusu 1.144, 2018 yılında 61 kişi nüfusu azalarak 1.083'e düşmüş ve 2019 yılında yine düşüş devam ederek 1.073'e gerilemiştir.

Tablo 3 genel olarak değerlendirildiğinde; Mart 2019 yılında yapılan mahalli idareler seçimleri öncesinde Kotangölü mahallesi dışındaki diğer dört merkezde yer alan mahallelerin nüfuslarının azalmış olduğu, 2019 yılında ise Aktepe ve Kotangölü mahallelerinin 1'er kişi nüfuslarının artış gösterdiği diğer merkezdeki mahallelerinse nüfusları azalmıştır.

Tablo 4- 2017-2019 Yılları Akçadağ ilçesine Bağlı Kırsal Kesimdeki Mahalle Nüfuslarına Yönelik İstatistik Veriler 1

Kırsal Kesim Mahalle Adı	2017 Yılına Ait Nüfus	2018 Yılına Ait Nüfus	2019 Yılına Ait Nüfus
Aksaray Mahallesi	415	446	450
Aksüt Mahallesi	62	110	75
Aliçeri Mahallesi	208	261	130
Altunlu Mahallesi	208	247	230
Ancar (Derinboğaz) Mahallesi	384	1224	592
Aşağıörükçü Mahallesi	645	852	464
Aydınlar Mahallesi	452	658	521
Bağköy Mahallesi	122	460	228
Bahri Mahallesi	1673	1712	1.628
Bayramuşağı Mahallesi	242	298	275
Bekiruşağı Mahallesi	145	171	161
Bölüklü Mahallesi	358	402	396
Büyükçimiş Mahallesi	263	352	314
Büyükköy Mahallesi	139	307	191
Çakılıpınar Mahallesi	111	133	109
Çatalbahçe Mahallesi	167	184	164
Çevirme Mahallesi	53	63	60

Çobanuşağı Mahallesi	203	327	231
Darıca Mahallesi	268	317	310
Dedeköy Mahallesi	398	547	518
Demirciler Mahallesi	53	73	68
Develi Mahallesi	415	747	668
Doğanlar Mah.	550	1045	674
Doğantepe Mahallesi	66	58	55
Durulova Mahallesi	151	221	188
Dutlu Mahallesi	63	65	73
Dümüklü Mahallesi	92	135	101
EğİN Mahallesi	456	523	479
Esenbey Mahallesi	432	525	452
Esenli Mahallesi	193	364	238
Fatih Mahallesi	93	84	75
Gölpınar Mahallesi	335	450	429
Güneşli Mahallesi	72	185	118
Gürkaynak Mahallesi	143	267	169
Hançerli Mahallesi	97	153	102
Hartut (Kozalak) Mahallesi	148	591	307
Harunuşağı Mahallesi	169	210	203

Harf sırasına göre düzenlenmiş Akçadağ ilçesinin kırsal kesimdeki A-H harfleriyle başlayan mahallelere ilişkin Tablo 4 de belirtilen 1. istatistiki bilgilere bakıldığında; 2017 ile 2018 yılı mahallelerin nüfusları karşılaştırıldığında; Doğantepe ve Fatih mahallelerinin nüfuslarının 2017 yılına göre 2018 yılında Doğantepe mahallesinde nüfusun 8 kişi azaldığı, Fatih mahallesindeyse nüfusun 9 kişi azaldığı fakat diğer mahallerinin tümünün nüfuslarının 2017

yılına göre 2018 yılında arttığı bazı mahallerinin iki kata kadar (Hançerli, Gürkaynak, Doğanlar, Develi, Çobanuşağı, ve Aksüt) bazı mahallelerin ise iki kattan daha da fazla (Güneşli, Esenli ve Büyükköy), Ancar mahallesinin ise 2017 yılı nüfusu 384 iken 2018 yılında 1.224'e yükseldiği, benzer şekilde Bağköy mahallesinin 2017 yılı nüfusu 122 iken 2018 yılında nüfusu üç kattan fazla artarak 460'a yükseldiği, yine Hartut mahallesinin 2017 yılında nüfusu 148 iken 2018 yılında 443 kişi artarak 591'e yükselmiş ve yaklaşık dört kat nüfusu arttığı görülmektedir.

2018-2019 yılları arasındaki mahallerin nüfusları incelendiğinde; Aksaray mahallesinin nüfusu 2018 yılına göre 2019 yılında 4 kişi arttığı, diğer mahallerin ise tamamının nüfusunun azaldığı, nüfus azalan mahaller içerisinde, Ancar (Derinboğaz), Aliçeri ve Bağköyün nüfuslarının yarıdan fazla bir önceki yıla göre azaldığı, Aşağıörükçü, Büyükköy, Çobanuşağı, Doğanlar, Esenli, Gürkaynak ve Hartut (Kozalak) mahallerinin yarıya yakın nüfuslarının azaldığı görülmektedir.

Tablo 4 genel olarak değerlendirildiğinde; Malatya ili Akçadağ ilçesi mahallelerindeki nüfusun 2017 yılında düşük 2018 yılında arttığı ve 2019 Mart ayında yapılan mahalli idareler seçimleri sonrasında da düştüğü söylenebilir.

Tablo 5- 2017-2019 Yılları Akçadağ ilçesine Bağlı Kırsal Kesimdeki Mahalle Nüfuslarına Yönelik İstatistik Veriler 2

Kırsal Kesim Mahalle Adı	2017 Yılına Ait Nüfus	2018 Yılına Ait Nüfus	2019 Yılına Ait Nüfus
Ilıcak Mahallesi	228	260	252
İkinciler Mahallesi	498	517	513
Kadıbrahim Mahallesi	119	481	241
Kahyalı Mahallesi	99	130	120
Karamağara Mahallesi	105	275	165
Karapınar Mahallesi	274	343	361
Kasımüşağı Mahallesi	218	470	287
Kayadibi Mahallesi	135	159	159

Keklikpınarı Mahallesi	267	769	409
Keller Mahallesi	86	86	118
Kepez Mahallesi	412	406	384
Kolköy Mahallesi	286	344	307
Kozluca Mahallesi	987	1052	912
Kömekavak Mahallesi	136	142	141
Kurtuşağı Mahallesi	85	93	89
Küçükkürne Mahallesi	221	341	276
Levent Mahallesi	183	470	250
Mezra Mahallesi	155	315	202
Mihmanlı Mahallesi	99	395	235
Muratlı Mahallesi	43	198	92
Ortaköy Mahallesi	108	139	126
Ören Mahallesi	1580	1602	1.591
Resuluşağı Mahallesi	186	414	258
Sahilköy Mahallesi	147	128	132
Sakalıuzun Mahallesi	40	64	47
Sarıhacı Mahallesi	239	253	276
Şeyhler Mahallesi	665	882	762
Taşevler Mahallesi	266	595	336
Taşolar Mahallesi	177	267	202
Tataruşağı Mahallesi	140	314	202
Yağmurlu Mahallesi	621	711	664
Yalınbudak Mahallesi	64	246	153
Yalınkaya Mahallesi	108	314	226

Yaylımlı Mahallesi	344	417	402
Yukarı Örükçü Mahallesi	271	524	342

Harf sırasına göre düzenlenmiş Akçadağ ilçesinin kırsal kesimdeki I-Z harfleriyle başlayan mahallelere ilişkin tablo 5' te gösterilen 2. ve son istatistiki veriler incelendiğinde; 2017 ile 2018 yılları mahallelerin nüfusları karşılaştırıldığında; yalnız kepez mahallesinin nüfusunun 2017 yılına göre 2018 yılında altı kişi azaldığı, Keller mahallesinin nüfusunda değişiklik olmadığı ve diğer mahallelerin tümünün nüfuslarının 2017 yılına göre artış gösterdiği, birkaç mahallenin (Yalınkaya, Tataruşağı, Taşevler, Mezra, Levent, Keklikpınarı, Kasımuşağı ve Karamağara) iki kattan fazla, Kadiibrahim mahallesinin 2017 yılı nüfusu 119 iken 2018 yılında nüfusu 362 kişi artarak 481'e yükselmiş ve yaklaşık 2017 yılına göre 4 kat nüfus artışı olmuştur. Mihmanlı mahallesinin 2017 yılı nüfusu 99 iken 2018 yılında 296 kişi artmış ve 395'e yükselerek yaklaşık 2017 yılına göre 4 kat nüfus artışı olmuştur, Yalınbudak mahallesinin 2017 yılı nüfusu 64 iken 2018 yılında 182 kişi artmış ve 246'ya yükselerek 2017 yılına göre yaklaşık 4 kat nüfus artışı olmuştur, Muratlı mahallesinin de 2017 yılında nüfusu 43 iken 2018 yılında 155 kişi artarak 198'e yükselmiş ve 2017 yılına göre nüfusu yaklaşık olarak 5 kat arttığı görülmektedir.

2018 ile 2019 yıllarında mahallerin nüfus bilgileri karşılaştırıldığında; Karapınar mahallesinin nüfusu 2018 yılına göre 2019 yılında 18 kişi artış gösterdiği, yine Keller 32 kişi, Sahilköy 4 kişi ve Sarıhacı mahallesinde 23 kişi nüfus artışı görülse de kalan 31 mahallenin nüfusunda azalma olduğu görülmektedir. 2018 yılına göre 2019 yılında nüfusu önemli oranda azalan mahallelere bakıldığında; Kadiibrahim mahallesinin nüfusu 2018 yılında 481 iken 2019 yılında 241'e, Karamağara mahallesinin nüfusu 2018 yılında 275 iken 2019 yılında 165'e, Kasımuşağı mahallesinin nüfusu 2018 yılında 470 iken 2019 yılında 287'e, Keklikpınar mahallesinin nüfusu 2018 yılında 769 iken 2019 yılında 409'a, Levent mahallesinin nüfusu 2018 yılında 470 iken 2019 yılında 250'ye, Mezra mahallesinin nüfusu 2018 yılında 315 iken 2019 yılında 202'ye, Mihmanlı mahallesinin nüfusu 2018 yılında 395 iken 2019 yılında 235'e, Muratlı mahallesinin nüfusu 2018 yılında 198 iken 2019 yılında 92'ye, Resuluşağı mahallesinin nüfusu 2018 yılında 414 iken 2019 yılında 258'e, Taşevler mahallesinin nüfusu 2018 yılında 595 iken 2019 yılında 336'ya, Tataruşağı mahallesinin nüfusu 2018 yılında 314 iken 2019 yılında

202'ye, Yalınbudak mahallesinin nüfusu 2018 yılında 246 iken 2019 yılında 153'e, Yalınkaya mahallesinin nüfusu 2018 yılında 314 iken 2019 yılında 226'ya, Yukarıörükçü mahallesinin nüfusu 2018 yılında 524 iken 2019 yılında 342'ye düştüğü görülmektedir.

Genel olarak Akçadağ ilçesinin kırsal kesimdeki 72 mahalleye ait 2017-2018 ve 2019 yıllarındaki nüfus bilgilerini içerir 2 tablo birlikte değerlendirildiğinde; 2019 yılının Mart ayında yapılan mahalli idareler seçimleri öncesinde özellikle muhtarlık seçimlerinden dolayı seçmenlerin ikamet adreslerini hayatlarını sürdürdükleri yer olmayan, doğdukları eskiden köy olan mahallelere seçimlerden en az 6 ay öncesi taşındıkları söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Malatya ili 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasa sonrası büyükşehir belediyesi statüsü kazanan iller arasında yer almaktadır. 31 Mart 2014 tarihinde yapılan yerel seçimler sonrası 6360 sayılı yasanın tam anlamıyla uygulamaya geçmesiyle birlikte tüm büyükşehir belediyesi olan illerde olduğu gibi Malatya'da da köyler mahalleye dönüştürülmüş ve büyükşehir belediyesine ildeki tüm kırsal yerleşimlere hizmet götürme sorumluluğu yüklenmiştir. 2014 yılından sonra ildeki merkez ilçelerin nüfusu her yıl artmış, 2019 Mart ayında yapılan mahalli idareler seçimi öncesinde ise nüfus sadece 2018 yılında azalmış ve 2019 yılında yeniden artış göstermiştir. Bu durumun başlıca nedeni olarak özellikle muhtarlık seçimleri gösterilebilir. Bu iddianın doğrulanmasına ilişkin Malatya iline bağlı ilçeler arasında örneklem olarak seçilen Akçadağ ilçesinde yapılan gözlem ve 2017-2018 ve 2018-2019 yılları arasındaki nüfus verilerinin karşılaştırılmasından sonra elde edilen bulgulara göre, muhtarlık seçimleri nedeniyle Akçadağ ilçesinin 2017 yılında genel nüfusu 26.058 iken 2018 yılında genel nüfusu 35.359'a yükselmiş ve 2019 yılında yeniden azalarak 29.064'e gerilemiştir.

2018 yılında ilçenin merkez mahallelerinden ziyade kırsal kesimlerinde yer alan mahallelerin büyük çoğunluğunda önemli seviyede nüfus artışı olduğu tespit edilmiştir. İlçenin kırsal kesiminde yer alan Ancar mahallesinin 2017 yılındaki nüfusu 384 iken 2018 yılında 840 kişi artarak 1.224'e yükseldiği yani 2017 yılı nüfusuna göre 2018 yılında yaklaşık nüfusunun 4 katı arttığı 2019 yılında ise nüfusunun 592'ye düştüğü, Bağköy mahallesinin 2017 yılındaki nüfusu 122 iken 2018 yılında 338 kişi artış göstererek 460'a yükseldiği ve 2019 yılında ise 228'e nüfusunun düştüğü, Çobanuşağı mahallesinin 2017 yılında nüfusu 203 iken 2018 yılında 327'ye yükseldiği ve 2019 yılında ise 231'e düştüğü, Doğanlar mahallesinin

2017 yılındaki nüfusu 550 iken 2018 yılında 495 kişi artış göstererek 1.045'e yükseldiği ve 2019 yılında ise 674'e düştüğü, Güneşli mahallesinin 2017 yılındaki nüfusu 72 iken 2018 yılında 185'e yükseldiği ve 2019 yılında ise 118'e düştüğü, Hartut mahallesinin 2017 yılındaki nüfusu 148 iken 2018 yılında 453 kişi artarak 591'e yükseldiği, yaklaşık nüfusunun 2017 yılına göre 4 kat arttığı ve 2019 yılında ise 307'ye düştüğü, 2017 yılında Kadıbrahim mahallesinin nüfusu 119 iken 2018 yılında 362 kişi artarak 481'e yükselmiş ve 2019 yılında ise 241'e düşmüştür. İlçenin diğer kırsal mahallerinin büyük çoğunluğunun 2018 yılındaki nüfusu dikkat çekici bir düzeyde artmış, 2019 yılında yapılan seçimler sonrasında ise azalmıştır. Bu durumun tesadüfi olarak karşılanması oldukça zordur.

Malatya ilinin mahalli idareler seçimleri dolayısıyla 2017 yılına göre 2018 yılında görülen nüfus artışı ve 2019 yılındaki azalım konusu sadece Akçadağ ilçesinde olmayıp diğer merkez ilçeler haricindeki tüm ilçeler içinde geçerlidir. Merkez ilçeler içinse durum tam tersi olup, 2017 yılına göre 2018 yılında Battalgazi ve Yeşilyurt ilçelerinin nüfusu azalmış ve 2019 yılında ise yeniden yükselmiştir. 2018 yılında merkez ilçelerdeki nüfusun azalması ve diğer ilçelerdeki nüfusun artmasının en önemli sebebi seçmenlerin 31 Mart 2019 tarihinden en az 6 ay önce muhtarlık seçimleri sebebiyle adreslerini doğdukları yerleşim alanlarına diğer bir ifadeyle eskiden köy olan mahallere taşınmaları olarak gösterilebilir. Seçmenlerin ikametgâh adreslerini değiştirmelerinde muhtar adaylarının önemli seviyede etkilerinin olduğu söylenebilir. Daha önceleri pek rağbet görmeyen muhtarlık yarışı geçmiş yıllara göre muhtarlığın cazip hale getirilmiş olması günümüzde rağbeti artırmıştır. Muhtarların özlük haklarında bir takım iyileştirmelerin 2015 yılından itibaren yapılması ve Cumhurbaşkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde kabul görmeleri bu makamın itibarını yükseltmiş ve insanların muhtar olma istekleri bu durumlardan kaynaklı artış göstermiştir. Cazip hale gelen muhtarlık yarışının kazanılması için hem muhtar adayları tarafından hem de seçmenler tarafından etik ilkeler dikkate alınmadan ihlal edilebilmektedir. Seçmenlerin ikamet adreslerini yaşamlarını sürdürdükleri yerleşim alanlarından doğdukları yerleşim alanlarına taşınmış olmaları ikametlerini taşıdıkları mahallelerde doğrudan seçimi kazanacak adayın da belirleyicileri olmuştur. Yaşanan bu durumun sadece muhtarlık seçimlerinde değil ilçe belediye seçimlerinde de sonuçları etkilediği söylenebilir.

Bu durum göz ardı edilmemesi gereken bir sorun olup, önüne geçilmesi için yasa gereğince 6 ay önceden ikamet adresi değişikliği olması süresinin artırılarak 1 yıl veya daha fazla bir süreye bağlanması

ile birlikte yetkililer tarafından denetimlerin sıklaştırılarak seçmenin yaşamını sürdürmediği bir mahalleye adres kaydını alması durumlarının tespit edilmesi ve bu şekilde ikamet değişikliği yapan seçmenler için caydırıcı seviyede cezaların verilmesi ile beraber seçmenlerin bir takım muhtar adayı yönlendirmesi veya kendi isteğiyle bu tür etik dışı davranışta bulunması büyük ölçüde önlenecektir.

Muhtarlık seçimlerinin yerel yönetim birimlerinin seçimleri ile eşzamanlı olarak yapılması, hem muhtarlık hem de yerel yönetim seçimlerinde sorunlara neden olabilmektedir. Desteklenen muhtar adayının istediği belediye başkanına oyları yönlendirebilmesi ve çalışmamızın asıl konusu olan seçimlerde muhtar adaylarının farklı kesimlerde ikamet eden seçmenlerin kayıtlarını altı ay öncesinden kendi muhtar adayı olduğu mahalleye taşınmasında aracı olabilmesi konusunda yapılan etik dışı davranışların üzerine yeterli düzeyde gidilememektedir. Belirtilen sorunların giderilmesi adına yerel yönetim ve muhtarlık seçimlerinin ayrı zamanlarda yapılması önerilmektedir. İlla ki başka bir seçimle birlikte yapılmak istenirse de genel seçimlerle birlikte yapılmasının daha doğru olacağı ve adaylar arasındaki ölümlü sonuçlanabilen kavga olayların da azalacağı hatta hiç olmayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Arıkboğa, E. (1999). Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 8 (3), 103-125.
- Aydın, A.ve Belli, A. (2019). Türkiye'deki Köy ve Mahalle Muhtarlıklarının Güncel Durumu ve Yerel Demokrasi Açısından Yeniden Yorumlanması, *17.Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu KAYFOR 17*, (Ed. Ercan Oktay, Şerife Pekküçükşen ve Ali Yıldırım), Tam Metini içinde, (s.909-915).
- Bulut, Y. (2001). Mahalle Muhtarlığı Üzerine Bir Araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 10(3), 32-51.
- Bulut, Y. ve Kara, M. (2011). Mahalle Muhtarlarının Kent ve Mahalle Güvenliğine İlişkin Yaklaşımları: Antakya Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 1-27.
- Eryılmaz, B. ve Şen, M. L. (1994). 2000'li Yıllara Doğru Türkiye'de Yerel Yönetimler, Sorunlar Çözümler. *MÜSIAD Araştırma Raporları 5*.
- Göküş, M., Bayrakçı, E. ve Alptürker, H. (2013). Mahalle Yönetimi ve Mahalle Muhtarlarının Vatandaşlar Tarafından

- Değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 31-45.
- Gözler, K. (2007). *İdare Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük, Ş. (2004). *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*. Ankara: 8. Baskı, Turhan Kitapevi,
- Oğuz, M. (1985). *Başlangıcından Osmanlıların Fethine Kadar Malatya Tarihi M.Ö. 5500-M.S. 1516*. İstanbul: Güllük Ticaret Gazetesi Tesisleri.
- Ortaylı, İ. (1979). *Türk İdare Tarihi*, Ankara: TODAİE yayınları,
- Uysal, Y. ve Mecek, M. (2015). Köylere Sunulan Kamu Hizmetlerinin Nitelik ve Niceliği: Kütahya İli Örneği, *13.Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu KAYFOR 13* (Ed. M.Akif Çukurçayır, Hacer Tuğba Eroğlu, Hayriye Sağır ve Mücahit Navruz), Tam metin içinde (s. 1169-1183).
- Yel, A. M. ve Küçükbaşcı, M. S. (2003). *Mahalle*. Diyanet İşleri Ansiklopedisi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yılmaz, M. (2016). Malazgirt İlçesi'nin (Muş) Nüfus Coğrafyası. *Turkish Studies* 11(2), 1361-1388.
- Yılmaz, V. ve Sayın, A. K. (2018). 6360 Sayılı Yasa Sonrası İlçe Büyükşehir Belediyelerindeki Nüfus Değişimi Üzerine Bir Araştırma: Malatya Büyükşehir Belediyesi. *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences*, 4(15), 1615-1627.
- Yılmaz, V. ve Mecek, M. (2019). Türkiye'de Mahalle Yönetimlerinin Tarihsel Gelişimi ve Hukuki Statüsü. *İdeal Kent Dergisi*, 10(27), 769-799.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 313-338
ISSN: 1302-6879

**Tarım Kredi Kooperatiflerinin Faaliyet ve Kârlılık Oranları Açısından Analizi:
Amasya İli Örneği (2014-2018 Dönemi)***
*Analysis of Agricultural Credit Cooperatives in Terms of Activity and Profitability Ratios:
The Case of Amasya Province (2014-2018 Period)*

• Muhammed Said ALICI*
• Mehmet DEMİR**

**Yüksek Lisans Mezunu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe, Finans ve Bankacılık Anabilim Dalı, Sivas/TÜRKİYE.
Graduate Student, Sivas Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Accounting, Finance and Banking Department, Sivas/TURKEY.
alicimuhammedsaid@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5589-1782

**Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Muhasebe, Bankacılık ve Finans Bölümü, Sivas/TÜRKİYE.
Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Accounting, Banking and Finance Department, Sivas/TURKEY.
mehmet_demir01@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1796-7974

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / ArticleType: Araştırma

Geliş Tarihi / DateReceived:

04/05/2020

Kabul Tarihi / DateAccepted:

07/09/2020

Yayın Tarihi / DatePublished:

30/09/2020

Atrf: Alıcı, M.S. & Demir, M. (2020). Tarım Kredi Kooperatiflerinin Faaliyet ve Kârlılık Oranları Açısından Analizi: Amasya İli Örneği (2014-2018 Dönemi). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 313-338

Citation: Alıcı, M.S. & Demir, M. (2020). Analysis of Agricultural Credit Cooperatives in Terms of Activity and Profitability Ratios: The Case of Amasya Province (2014-2018 Period). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of SocialSciencesInstitute*, 49, 313-338

Öz

Tarım kredi kooperatifleri, üreticilerin ekonomik çıkarlarını korumak ve özellikle meslek ve geçimleriyle ilgili gereksinimlerini karşılamak amacıyla karşılıklı yardım prensibine dayanarak kurulan örgütlerdir. Bu örgütlenmeler, tarım sektöründe faaliyet gösteren birey ve işletmelere kaynak sağlama açısından önemli roller üstlenmektedirler. Kâr amacı gütmeyen tarım kredi kooperatiflerinin finansal açıdan incelenmesi, finansal başarılarının tespiti ve elde edilen bulgular ışığında öneriler sunulması çalışmanın önemli yanlarını oluşturmaktadır. Bu araştırmanın amacı; tarım kredi kooperatiflerinin seçilmiş faaliyet ve kârlılık oranları açısından finansal analizlerini gerçekleştirmektir. Ayrıca etkinlik süresi ile nakit dönüşüm süresi de ele alınarak derinlik sağlanmıştır. Analizde, Samsun Bölge Birliği bünyesinde yer alan Amasya iline ait 16 tarım kredi kooperatifinin 2014-2018 dönemine ait bilanço-gelir tablolarından faydalanılmıştır. Analiz sonucunda, ticari alacakların ortalama devir hızının 1,13 ve tahsil süresinin ise 322 gün olduğu ve alacakların tahsilinde zorlandığı; stokların yılda 9,92 ve 37 günde bir elden çıkartılabildiği, bu açıdan alacakların tahsilinden daha iyi bir performans gösterildiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan etkinlik süresinin yıllar itibarıyla azalış gösterdiği ve bu durumun olumlu olduğu; fakat nakit dönüşüm süresinin kısmi olarak artış yönlü bir seyir takip ettiği bu durumun ise olumsuz olduğu saptanmıştır. Kârlılık oranları açısından 13 kooperatifin net satışlarının ortalama %6'sı kadar net kâr elde ettikleri ve özsermaye kârlılıklarının ortalama %9 olduğu; diğer 3 kooperatifin ise zarar ettikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tarım Kredi Kooperatifi, Finansal Analiz, Oran Analizi

*Bu çalışma, Prof. Dr. Mehmet Demir danışmanlığında, Muhammed Said Alıcı tarafından yazılan "Tarım Kredi Kooperatiflerinin Önemi ve Amasya İli Tarım Kredi Kooperatiflerinin 2014-2018 Dönemi Finansal Analizi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

Agricultural credit cooperatives are organizations established based on the principle of mutual assistance to protect the economic interests of producers and meet their needs, especially about their professions and livelihoods. These organizations play essential roles in providing resources to individuals and businesses operating in the agricultural sector. Financial review of non-profit agricultural credit cooperatives, determining their financial success and presenting suggestions in the light of the findings obtained are essential aspects of the study. This research aims to perform the financial analysis of agricultural credit cooperatives regarding selected operating and profitability rates. Also, activity time and cash conversion time were discussed, and depth was provided to the analysis. In the analysis, the balance sheet and income statements of 16 agricultural credit cooperatives belonging to Amasya province within Samsun region Association were used for 2014-2018. As a result of the analysis, it was determined that the average turnover rate of trade receivables is 1.13 and the collection period is 322 days and that the collection of receivables is difficult; inventories can be disposed of every 9.92 and 37 days per year, and in this respect, they perform better than the collection of receivables. On the other hand, it was determined that the activity time decreased over the years and that this situation was favorable; however, the cash conversion period followed a partial upward course, and this situation was negative. In terms of profitability ratios, 13 cooperatives had net profits of 6% on average, and their equity profitability was 9% on average, while the other three cooperatives suffered losses.

Keywords: Agricultural Credit Cooperative, Financial Analysis, Ratio Analysis

Giriş

Tarım, insanoğlunun varoluşundan beri süregelen ve insanların hayatta kalması için gerekli olan besin, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçlarını karşılayan dinamik bir süreçtir. Eski çağlardan günümüze kadar, insan nüfusunun ve gereksinimlerinin sürekli artış içerisinde olması, tarım sektörünün de gelişmesine ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Gelişen ülkeler ve ekonomiler ile birlikte tarım, yalnızca insan ihtiyaçların karşılandığı bir araçtan çok ticari bir sektör görünümü kazanmıştır. Özellikle, sanayi devrimi ile birlikte tarımda gelişmiş araç kullanımı başlamıştır. Bu araçların kullanılması ile birlikte, zaman, maliyet ve verimlilik gibi unsurlarda gelişmeler yaşanmıştır. Günümüzde ise tarım, teknolojik gelişmelerle birlikte tüm dünyada faaliyet gösterilen, tarım dışındaki sektörlerle doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlayan, ülkelerin istihdamında ve ekonomisinde pay sahibi olan önemli bir sektördür.

Ülkemizde ilk kez 1863 yılında Mithat Paşa döneminde, çiftçi ve çiftçi işletmelere kaynak oluşturma düşüncesi ile kurulan “Memleket Sandıkları” artık yerini tarım kredi kooperatiflerine bırakmıştır.

Bu çalışmada, tarım kredi kooperatiflerinin, seçilmiş faaliyet ve kârlılık oranları açısından 2014-2018 yıllarına ait finansal tablolarından hareketle finansal analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, özet bir teorik çerçeve çizildikten sonra araştırma amacına yönelik bilgiler ve bulgular üzerinde durulmuştur.

1. Tarım Kredi Kooperatifleri

Kredi belli bir süre sonra ödenme vaadi ile mal, hizmet ve para cinsinden satın alma gücünün sağlanması şeklinde tanımlanmaktadır (Aytekin, 2008: 527). Türkiye’de, tarımsal ürün bağlamında hem dışa bağımlılığı azaltmak hem de tarımsal üretimi geliştirmek ve tarımsal üretimde bulunan kişilerin refahını sağlamak amacıyla çok sayıda teşviklerden söz edilebilir. Bu teşviklerin başında “tarımsal kredi” gelmektedir. Tarımsal krediyi diğer kredi türlerinden ayıran en önemli özellik ise sosyal bir yönünün olmasıdır. Tarımsal krediler genel olarak, çiftçilerin ekonomik güçlerini artırmak, işletme sermayesi ihtiyaçlarını temin etmek, işletmelerin etkin ve kârlı çalışmalarına yardımcı olmak ve verimlilik sağlayarak gelirlerini artırmak amaçlarıyla kullanılan, diğer kredi türlerine kıyasla, daha az maliyetli sosyal kredilerdir (Gaytancıoğlu, 2009: 56).

Kooperatif kavramı ise, Latince cooperation kelimesinin kaynağını oluşturan Fransızcadaki coéperer kelimesinden doğmuş ve tüm dünyada kabul görmüştür. Kooperatif, birlikte iş görmek veya işbirliği anlamında kullanılmaktadır (Koç, 2001: 1)

Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) kooperatifi şu şekilde tanımlamıştır; gönüllü olarak bir araya gelmiş insanların, müşterek bir sahiplik yapısında ve demokratik bir yönetimde, ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını ve özelemlerini karşılamak maksadı ile oluşturdukları özerk birliklerdir (ICA, 1995: 3). Bu tanımda yer alan gönüllü olarak bir araya gelen insanlar, müşterek sahiplik, demokratik yönetim ve özerk birlik gibi ifadeler, kooperatifin diğer işletme türlerinden farklı olduğunu gözler önüne sermektedir (Fasal, 2019: 56).

Tarım kredi kooperatifleri (TKK), üretici kişilerin kendi aralarında kurdukları ve devletlerin bazı katkı ve himayelerini sağlayan tarımsal ortaklıklardır. Ülkelerde, hem tarım kredi kooperatiflerinin hem de diğer tarımsal kooperatiflerin geliştirilmesi, taşra kesiminin hayat standartlarının yükseltilmesi ve üretimin

artırılmasıyla yakından ilişkilidir. Bu kooperatiflerdeki asıl amaç; çiftçilerin tarımsal üretime yönelik kısa ve orta vadeli ihtiyaçlarını karşılamaktır. Kısa vadeli ihtiyaçlar; genel gereksinimler, gübre, ilaç, tohumluk ve akaryakıt iken orta vadeli ihtiyaçlar; iş hayvanı, araç, tarımsal makine ve teçhizatır (Baysal, 1984: 356-357; Karacan, 1991: 158).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, kooperatifçilik bilinci tam olarak oluşmadığı için, kredi kooperatifleri, tarım sektörünün finanse edilmesi konusunda yeterli düzeyde katkı sağlayamamaktadır. Bu kooperatiflerin mali olarak güçsüz olmaları, yaygın olmamaları, yeterli bilgi birikimine sahip kişilerin yönetimlerde yer alamamaları ve profesyonel bir şekilde yönetilememeleri tarımsal kooperatiflerin tarımın finanse edilmesi noktasında etkin bir rol üstlenememesinin sebeplerindedir. Bu yüzden kooperatifçiliğin gelişimi devlet tarafından sağlanmalıdır. Kooperatifçiliğin gelişimi için devletin idare, kontrol, teknik ve mali yardımda bulunması ve çiftçiye bilinçlendirmek amacıyla çeşitli eğitimler vermesi gerekmektedir (Çetin, 2008: 41).

Tarım kredi kooperatifleri, ortaklarına uygun şartlarda kredi temin etmek amacıyla kurulan örgütlerdir. Çoğunlukla bankaların büyük çiftçilere, tüccarlara ve sanayicilere kredi vermesinden dolayı küçük ve orta düzeydeki tarım işletmeleri yüksek faiz ve işlem maliyetleri sebebiyle bu imkândan yeteri kadar yararlanamamaktadır. Bu sebeple tarım kredi kooperatiflerinin ortakları genellikle, küçük ve orta büyüklüklerdeki tarım işletmeleri sahipleridir. Bu kooperatifler ortaklarına tek başlarına alamadıkları kredileri, maliyetine ve düşük faizle temin etmeye çalışmaktadırlar (İnan, 2008: 132).

Tarım kredi kooperatiflerinin genel amacı tarım kredi kooperatifi ana sözleşmesinde şu şekilde açıklanmıştır; üreticilerin ekonomik çıkarlarını korumak ve özellikle meslek ve geçimleriyle ilgili gereksinimlerini karşılamak amacıyla karşılıklı yardım prensibine dayanılarak kurulan örgütlerdir (Tarım Kredi Kooperatifi Anasözleşmesi, 2016).

2. Literatür Taraması

Bu çalışma, sadece, bir ilde faaliyet gösteren tarım kredi kooperatiflerinin finansal analizi üzerinedir. Bu kısıtlara sahip başka bir araştırmaya rastlanamamıştır. Tarım kredi kooperatifleri konusunda, ulusal çapta veya bölge temelli benzer çalışmalar olsa da bu kooperatiflerin finansal analizi üzerinde yoğunlaşan çok fazla çalışma bulunamamıştır. Tarım kredi kooperatifleri üzerine çalışılmış bazı tezlere ve makalelere ait özet bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar	Yöntem	Sonuç (Özet Olarak)
Demir (2003)	Yüzde ve oranlar yöntemi	Cari oranın 1,37 ile 1,50 aralığında gerçekleştiği, likidite oranlarının her dönem 1'in üzerinde, nakit oranların ise her dönem çok düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yabancı kaynak oranı ortalama %78 olarak hesaplanırken, bunların %70'inin kısa vadeli borçlar olduğu belirtilmiştir. Stok devir hızı süresinin 10 yıllık ortalamasının 567 gün, alacak devir hızı süresinin ise 750 gün olduğu hesaplanmıştır. Kooperatiflere ait kâr rakamlarının yıldan yıla azaldığı da bulgular arasındadır.
Seyfioğlu (2010)	Yüzde, trend ve oranlar yöntemi	Hem Merkez Birliği hem de Bölge Birlikleri'nin duran varlık ve özsermayelerinde dönemler itibariyle artış olduğu gözlenmiş, bu artışa sebep olarak ise enflasyon muhasebesi gösterilmiştir. 2003 yılından itibaren satış rakamlarında artış olduğu, fakat bu artışın kurum kârlılığına yansıtılmadığı hatta kâr marjının düştüğü tespit edilmiştir.
Şahin (1996)	Oranlar yöntemi	Merkez Birliğinin güçlü bir finansal yapıya sahip olduğu, bölge birliklerinin de finansal açıdan yeterli düzeyde oldukları, birim tarım kredi kooperatiflerinin ise yabancı kaynak finansmanı ile faaliyetlerini sürdürdükleri tespit edilmiştir.
Cengiz (2007)	Oranlar yöntemi, kısmi korelasyon, ANOVA ve Tukey's B testi	Satış giderlerindeki artışın özsermayeye olan ihtiyacı da artırmaktadır. Sermayenin yıllar itibariyle değişimi gözlenmiş, bölge birliğinde istikrarlı bir artış yaşanırken, bağlı kooperatiflerde aynı ivmeye rastlanmadığı belirtilmiştir. Bir diğer sonuç, özsermayesi güçlü olan bölge birlikleri ile özsermayesi güçlü olmayan bölge birlikleri arasında yabancı kaynak maliyetinin farklılaştığıdır. Toplam net kâr açısından hem bölge hem de birim kooperatif bazında İzmir Bölgesi en üst sırada yer almıştır. En düşük kâr performansı ise tarımsal üretim çeşitliliğinin az olduğu ve çiftçi ortakların borç ödemede zafiyetlerin yaşandığı Sivas Bölgesi'nde gerçekleşmiştir.
Aydın ve Yaşa (2019)	Teorik	Tarım kredi kooperatiflerinin finansman sorunları ile karşılaşması sebebiyle daha önce de birçok çalışmada öne sürülen "Kooperatifler Bankası" kurulması düşüncesi vurgulanmıştır. Böylece hem kurumun hem de sektörün mali sorunları için iyi bir alternatifin oluşacağı ve daha cazip koşullarda kredi sağlanacağı belirtilmiştir.
Çankaya vd.(2012)	Anket yöntemi ve AMOS programı	Analizin sonucunda, denetçi görüşlerine göre iç denetimin başarısında, uygunluk, bilgi ve sistem denetimlerinden ziyade, mali denetim ve performans denetimlerinin daha etkili olduğu tespit edilmiştir.

Büyük (2004)	Karşılaştırmalar ve yüzde değişimler	Kooperatiflerde kullanılan kredilerin 2001 yılında bir önceki yıla göre %8 ile %33 arasında azaldığı, aynı yılda dönem kârlarının ise %119 ile %170 arasında arttığı tespit edilmiştir. Yine 2001 yılında kooperatif varlıklarının %34 ile %37 arasında, 2002 yılında ise %7 ile %14 arasında azaldığı belirlenmiştir. 2001 yılında ülke genelinde yaşanan ekonomik krizin tüm tarım kredi kooperatiflerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
--------------	--------------------------------------	---

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Tarım kredi kooperatifleri, bireylerin ortak iş yapma isteğinin arttırmasının yanı sıra işletme/üretim maliyetlerinin düşmesine, üretim iştahının artmasına ve ülke ekonomisinin kalkınmasına da katkı sağlayan bir örgütlenme şeklidir. Özellikle küçük ölçekte tarım ile uğraşan çiftçilere, pazar bulma, ürettikleri mamulleri değerinde elden çıkartma, düşük maliyette hammadde, mazot, gübre vs. sağlama yönleri ile tarım kredi kooperatifleri, tarım sektörünün olmazsa olmaz bir aktörü görünümündedir.

Bu çalışma, mali tablolardan yararlanarak tarım kredi kooperatiflerini finansal açıdan ele alması, finansal başarılarını ortaya koymaya çalışması ve finansal analiz teknikleri sonucunda ulaşılan bulgulara dayanarak öneriler sunması bakımından önemlidir. Finansal analiz, daha çok kâr amacı güden işletmelere dönük olarak yapılmaktadır. Ancak finansal analiz teknikleri, kâr amacı gütmemekle birlikte öz ve yönetim felsefesi itibarıyla ticari işletme mahiyetinde olan bu tür organizasyonlara da uygulanabilir. Bu yolla elde edilen veriler, bu işletmeler için alınacak kararların, uygulanacak politikaların ve planların başarı düzeyini arttıracaktır. Çalışma bu yönüyle de önem arz etmektedir.

Araştırmanın amacı; tarım kredi kooperatiflerinin faaliyet ve kârlılık oranları açısından finansal durumlarını analiz etmektir. Ayrıca etkinlik süresi ve nakit dönüşüm süresi de analize dâhil edilmiştir. Bunun için araştırma kapsamındaki tarım kredi kooperatiflerinin 2014-2018 dönemine ait bilanço ve gelir tablolarından faydalanılmıştır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

Ülkemizde, 2020 yılı Ağustos ayı itibarıyla faaliyet gösteren 17 Bölge Birliği ve bunlara bağlı 1622 tarım kredi kooperatifi bulunmaktadır¹. Bu tarım kredi kooperatiflerinin tamamının mali

¹ <https://www.tarimkredi.org.tr>, (Erişim Tarihi: 10.8.2020)

tablolarına ulaşılmasının zorluğundan dolayı araştırmanın kapsamını, bünyesinde 4 il ve 66 tarım kredi kooperatifi bulunan Samsun Bölge Birliği'ne bağlı Amasya iline ait 16 tarım kredi kooperatifi oluşturmaktadır². Araştırmaya konu olan 16 tarım kredi kooperatifine ait mali tablolar (bilanço ve gelir tablosu), gerekli izinler alınmak şartıyla, ilgili birimden temin edilmiştir. Analiz edilecek 16 tarım kredi kooperatifine ait genel bilgiler Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: Araştırma Kapsamındaki Tarım Kredi Kooperatiflerine Ait Bilgiler

Kooperatif Adı	Kooperatif No	Kooperatifin Bağlı İl	Kuruluş Tarihi
Gediksaray TKK	1275	Amasya	01.01.1952
Doğantepe TKK	1432	Amasya	23.07.1952
Göynücek TKK	1442	Amasya	01.01.1952
Taşova TKK	2034	Amasya	18.03.1963
Gümüşhacıköy TKK	2041	Amasya	14.01.1966
Doluca TKK	2215	Amasya	15.03.1969
Eraslan TKK	2307	Amasya	25.05.1976
Büyükkızılca TKK	2328	Amasya	21.09.1973
Uygur TKK	2338	Amasya	18.05.1975
Merzifon TKK	2407	Amasya	27.03.1979
Amasya TKK	2439	Amasya	18.07.1978
Terziköy TKK	2676	Amasya	01.01.1986
Alıcık TKK	1188	Amasya	16.08.1951
Sarıbuğday TKK	1189	Amasya	16.08.1951
Suluova TKK	1251	Amasya	25.10.1951
Aydınca TKK	1274	Amasya	15.08.1952

Tablo 2'de, Amasya ilinde faaliyette bulunan 16 kooperatifin yarısından fazlasının yarım yüzyıllık bir tecrübeye sahip oldukları görülmektedir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Finansal tablolar analizinde kullanılan en yaygın yöntemlerden biri olan oran (rasyo) analizi; finansal tablolarda incelenmek istenen iki kalem arasındaki basit oransal ilişkileri göstermek ve yorumlamak olarak tanımlanmaktadır. Statik bir analiz türü olan oranlar yöntemi ile analizin asıl amacı; oranları hesaplamak değil, hesaplanan oranların yorumlanması ve değerlendirilmesidir

² <http://samsun.tarimkredi.org.tr>, (Erişim Tarihi: 10.8.2020)

(Akgüç, 2013: 463). Bu şekilde şirketin hâlihazırdaki ve gelecekteki durumu için gerekli olan bilgiler etkin bir şekilde sağlanmış olacaktır.

Bu çalışmada aşağıdaki seçilmiş oranlar açısından Amasya ilinde faaliyet gösteren 16 tarım kredi kooperatifinin 2014-2018 dönemi finansal analizi gerçekleştirilmiştir:

- ✓ Alacak Devir Hızı
- ✓ Stok Devir Hızı
- ✓ Nakit Dönüşüm Süresi
- ✓ Etkinlik Süresi
- ✓ Net Kârlılık Oranı
- ✓ Özsermaye Kârlılığı

4. Bulgular

Bu başlık altında, hemen üstte belirtilen seçilmiş faaliyet ve kârlılık oranları açısından kooperatiflerin finansal analiz sonuçları üzerinde durulmuştur.

4.1. Faaliyet Oranları Açısından Analiz Sonuçları

Verimlilik, etkinlik, devir hızı oranları da denilen faaliyet oranları, varlıkların kullanımındaki hareketlilik derecesini ölçer. İşletmelerin sahip oldukları ve faaliyetlerini gerçekleştirmede kullandıkları varlıkları ne derece etkin kullandıklarını gösteren bu oranın hesaplanmasında hem bilanço hem de gelir tablosuna ihtiyaç vardır (Çetiner, 2010: 157). Faaliyet oranları “yılda”, “kez” ve “defa” olarak ifade edilirler.

4.1.1. Alacak Devir Hızı ve Süresi Açısından Değerlendirme

Alacak devir hızı, işletmenin ticari alacaklarını bir yıl içinde kaç defa paraya dönüştürdüğünü gösteren orandır. Net satışların ticari alacaklara oranlanması ile hesaplanan alacak devir hızı oranı, şirket alacaklarının likiditesi hakkında da bilgiler verir (Koç vd., 2016: 23-24). Normal koşullarda net satışlar/ortalama ticari alacaklar şeklinde hesaplanması gereken bu oran; 2014 yılına ait ortalama ticari alacakların tespit edilememesi ve diğer yıllarda ticari alacaklar ve ortalama ticari alacaklar arasında önemli bir farka rastlanmaması sebebiyle, paydada ticari alacaklar kalemi kullanılmıştır.

Bu oranın yorumlanmasında geçmiş yıl oranları ve diğer işletmelerin oranları kullanılır. Alacak devir hızı oranının yüksek olması, alacakların tahsilinde sıkıntı yaşanmadığı ve kısa sürede tahsil edildiğini göstermektedir. Böyle bir işletmenin cari oranları düşük olsa bile kısa vadeli borçlarını ödeyememe riski ile karşılaşmaz.

Oranın düşük olması, tahsilat güçlüğü çekildiği ve fonların alacaklara bağlı olduğu anlamına gelir (Çetiner, 2010: 159).

Ticari alacakların ortalama tahsil süresi, alacak devir hızı oranının tamamlayıcısı olup, bir yıldaki gün sayısı ile (365) alacak devir hızı oranının bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu hesaplama ile işletmelerin ticari alacaklarını kaç günde bir tahsil edildiği bilgisine ulaşılabilir (Lazol, 2010: 67).

Tarım kredi kooperatiflerine ait alacak devir hızı oranlarının ve alacakların ortalama tahsil sürelerinin bulunduğu Tablo 3 aşağıda verilmiştir.

Tablo 3: Alacak Devir Hızı ve Ortalama Tahsil Süresi Değerlerinin Seyri*

Kooperatif Adı		Yıllar					Koop. Ort.
		2014	2015	2016	2017	2018	
Gediksaray TKK	D.Hızı	0,88	0,93	0,86	0,82	0,93	0,88
	T. Süresi	416	392	426	445	393	413
Doğantepe TKK	D. Hızı	0,99	1,03	0,94	0,90	1,03	0,98
	T. Süresi	369	355	387	407	354	373
Göynücek TKK	D. Hızı	1,29	1,64	1,72	1,84	2,38	1,77
	T. Süresi	283	223	212	198	153	206
Taşova TKK	D. Hızı	0,87	0,98	1,02	1,58	1,80	1,25
	T. Süresi	420	373	359	230	203	292
Gümüşhacıköy TKK	D. Hızı	1,03	1,18	1,29	1,53	1,80	1,37
	T. Süresi	355	309	283	239	203	267
Doluca TKK	D. Hızı	1,16	1,50	1,43	1,29	1,53	1,38
	T. Süresi	314	243	255	283	238	264
Eraslan TKK	D. Hızı	0,59	0,77	0,91	0,98	1,68	0,99
	T. Süresi	618	477	400	372	217	370
Büyükkızılca TKK	D. Hızı	1,13	0,86	0,81	0,56	0,56	0,79
	T. Süresi	323	423	451	652	647	465
Uygur TKK	D. Hızı	0,99	0,91	0,99	1,05	1,26	1,04
	T. Süresi	368	401	368	349	289	351
Merzifon TKK	D. Hızı	0,98	1,41	1,26	1,31	1,60	1,31
	T. Süresi	373	259	291	278	228	278
Amasya TKK	D. Hızı	1,11	1,11	1,08	1,09	1,20	1,12
	T. Süresi	330	330	339	334	305	327
Terziköy TKK	D. Hızı	0,54	0,69	0,54	0,69	0,60	0,61
	T. Süresi	676	527	672	531	607	596
Alıcık TKK	D. Hızı	0,81	1,19	1,07	0,99	1,16	1,04
	T. Süresi	453	308	341	369	316	350
Sarıbuğday TKK	D. Hızı	0,79	1,27	0,87	1,39	1,58	1,18
	T. Süresi	465	287	417	263	231	309

Suluova TKK	D. Hızı	0,65	0,91	0,99	1,01	1,42	1,00
	T. Süresi	559	402	368	362	256	366
Aydınca TKK	D. Hızı	1,10	0,98	1,37	1,65	2,05	1,43
	T. Süresi	332	374	266	222	178	256
Ortalama	D. Hızı	0,93	1,08	1,07	1,17	1,41	1,13
	T. Süresi	392	337	340	313	258	322

- * Ortalama tahsil sürelerine ait kooperatif ortalamaları ve yılların ortalaması, alacak devir hızı kooperatif ortalamaları ve alacak devir hızı yılların ortalamasında yer alan oranların 365'e bölünmesi ile tespit edilmiştir.

2014-2018 dönemi itibari ile tarım kredi kooperatiflerinin alacak devir hızlarının yılda 0,61 ile 1,77 defa ve tahsil sürelerinin ise 596 ile 206 gün aralığında değişkenlik gösterdiği Tablo 3'ten verilmektedir. Kooperatif ortalamasının devir hızı açısından 1,13 ve tahsil süresi açısından ise 322 gün olduğu hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular, kooperatiflerin alacaklarını tahsilde zorlandıklarını ve fonlarının büyük bir kısmını ticari alacaklara bağladıklarını ortaya koymaktadır. Ancak, tarım kredi kooperatiflerinin kâr amacı gütmeyen daha çok sosyal amaçlı yapılar oldukları ve ayrıca çiftçi ve çiftçi işletmelerin neredeyse sadece hasat dönemlerinde elde ettikleri gelirler ile ortağı oldukları kooperatiflere borçlarını ödemeye çalıştıkları düşünüldüğünde, bulunan ortalama ticari alacak devir hızı oranının normal bir sonuç olduğu söylenebilir. Alacak devir hızı ve süreleri, Merkez Birliği ve 16 Bölge Birliğinin finansal analizi üzerinde yoğunlaşan Seyfioğlu (2010)'nun çalışması ile bu çalışma paralellik göstermektedir.

Alacaklar ne kadar sık tahsil edilirse o kadar iyi olacağından, ortalamanın üzerinde bulunan değerler başarılı sayılabilir. Dolayısıyla, Göynücek, Taşova, Gümüşhacıköy, Doluca, Sarıbuğday ve Aydınca Tarım Kredi Kooperatiflerinin, alacaklarını diğer kooperatiflere göre daha kısa sürede tahsil ettiklerini söylemek mümkündür. Geriye kalan 10 kooperatifin ise diğer kooperatiflere oranla alacaklarını tahsilde daha fazla zorlandıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu kooperatifler için gelecek dönemlerde kredi ve tahsilat politikalarında yenilikler yapılmasının gerekliliğinden söz edilebilir.

Özellikle, 206 günde bir tahsilat yapan Göynücek Tarım Kredi Kooperatifinin diğerlerine nazaran alacaklarının yüksek likiditeye sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca Göynücek TKK'nın alacak devir hızı oranı her yıl düzenli olarak artış göstermiştir. Bu oranın zaman

içinde artması kooperatif yönetiminin başarısı olarak değerlendirilebilir.

İncelenen kooperatifler arasında en uzun tahsilat süresine (596 gün) sahip olan Terziköy Tarım Kredi Kooperatifi için, etkin bir tahsilat politikasına sahip olmadığı yorumu yapılabilir. TerziköyTKK'ya ait devir hızı oranının (0,61) düşük olması, alacakların tahsil edilmeme riskini artıracaktır. Bu durumda şüpheli alacaklar tutarında artış olması beklenebilir.

Araştırmaya konu olan kooperatiflere dönemsel olarak bakıldığında, 2014'ten 2018'e kadar genellikle artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Özellikle 2018 yılı, kooperatiflerin devir hızı ortalamasının 1,41 defa (258 günde bir) ile en yüksek olduğu yıldır. Bu düzeyli artışlar, kooperatif yöneticilerinin başarısı olarak nitelendirilebilir.

4.1.2. Stok Devir Hızı ve Süresi Açısından Değerlendirme

Stok devir hızı, işletmeye ait stokların belirli bir dönem içerisinde kaç defa yenilendiğini göstermektedir. Satışların maliyeti ile stokların oranlanmasıyla hesaplanan bu oran, işletme stoklarının likiditesi hakkında da bilgiler verir. Oranın yüksek çıkması, stokların çabuk elden çıkarıldığını ve iyi yönetildiğini, satış hacminin ve kârın arttığını göstermektedir (Akgün, 2002: 145).

Normal koşullarda satışların maliyeti/ortalama stoklar şeklinde hesaplanması gereken bu oran; 2014 yılına ait ortalama stok tutarının tespit edilememesi ve diğer yıllarda stoklar ve ortalama stoklar arasında önemli bir farka rastlanmaması sebebiyle, paydada stoklar kalemi kullanılmıştır

Stokların Ortalama Devir Süresi, stok devir hızı oranının tamamlayıcısı olup, bir yıldaki gün sayısının stok devir hızı oranına bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Stokların devir süresi, stokların kaç günde bir eritildiğini (Stokların kooperatifte kalma süresi) göstermektedir. Stokların ortalama devir süresi, geçmiş yıllar ve benzer işletmelerle karşılaştırılarak yorumlanmaktadır. Bu sürenin kısa olması olumlu yorumlanmaktadır (Çetiner, 2010: 157).

Tarım kredi kooperatiflerinin stok devir hızı oranları ve stokların ortalama devir süreleri Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Stok Devir Hızı ve Ortalama Devir Süresi Değerlerinin Seyri*

Kooperatif Adı		Yıllar					Koop. Ort.
		2014	2015	2016	2017	2018	
Gediksaray TKK	D. Hızı	7,33	7,52	12,31	9,31	12,30	9,75
	D. Süresi	50	49	30	39	30	37
Doğantepe TKK	D. Hızı	4,64	12,01	25,28	21,25	14,82	15,60
	D. Süresi	79	30	14	17	25	23
Göynücek TKK	D. Hızı	9,00	6,52	16,45	22,55	14,14	13,73
	D. Süresi	41	56	22	16	26	27
Taşova TKK	D. Hızı	5,21	8,42	6,92	7,20	12,00	7,95
	D. Süresi	70	43	53	51	30	46
Gümüşhacıköy TKK	D. Hızı	6,85	4,41	8,11	7,46	6,70	6,71
	D. Süresi	53	83	45	49	54	54
Doluca TKK	D. Hızı	2,84	7,96	8,03	4,66	6,65	6,03
	D. Süresi	129	46	45	78	55	61
Eraslan TKK	D. Hızı	4,29	8,20	9,54	8,11	12,19	8,46
	D. Süresi	85	45	38	45	30	43
Büyükkızılca TKK	D. Hızı	21,07	9,18	10,93	12,82	18,58	14,52
	D. Süresi	17	40	33	28	20	25
Uygur TKK	D. Hızı	15,42	11,62	13,60	10,45	7,62	11,74
	D. Süresi	24	31	27	35	48	31
Merzifon TKK	D. Hızı	3,93	5,78	9,51	7,18	8,83	7,05
	D. Süresi	93	63	38	51	41	52
Amasya TKK	D. Hızı	13,84	13,90	13,97	8,61	10,88	12,24
	D. Süresi	26	26	26	42	34	30
Terziköy TKK	D. Hızı	16,93	10,30	11,59	8,81	7,95	11,12
	D. Süresi	22	35	31	41	46	33
Alıcık TKK	D. Hızı	5,40	18,78	9,23	5,95	6,09	9,09
	D. Süresi	68	19	40	61	60	40
Sarıbuğday TKK	D. Hızı	4,13	4,29	5,77	7,26	9,63	6,22
	D. Süresi	88	85	63	50	38	59
Suluova TKK	D. Hızı	7,34	6,42	8,86	10,29	15,48	9,68
	D. Süresi	50	57	41	35	24	38
Aydınca TKK	D. Hızı	10,01	8,38	7,78	8,92	9,25	8,87
	D. Süresi	36	44	47	41	39	41
Ortalama	D. Hızı	8,64	8,98	11,12	10,05	10,82	9,92
	D. Süresi	42	41	33	36	34	37

* Ortalama devir sürelerine ait kooperatif ortalamaları ve yılların ortalaması, stok devir hızı kooperatif ortalamaları ve stok devir hızı yılların ortalamasında yer alan oranların 365'e bölünmesi ile tespit edilmiştir.

Tablo 4'te yer alan tarım kredi kooperatiflerinin stok devir hızlarının genel ortalamasına bakıldığında stokların, bir hesap döneminde 9,92 defa ve 37 günde bir elden çıkarıldığı gözlemlenmektedir. Demir (2003) ile Amasya iline ait 16 kooperatifin finansal analizinin yapıldığı bu çalışmada, stok devir hızı ve sürelerinde ciddi anlamda benzerlik olduğu tespit edilmiştir.

Oran değerleri kooperatif genel ortalamasının üzerinde yer alan Doğan-tepe, Göynücek, Büyükkızılca, Uygur, Amasya ve Terziköy Tarım Kredi Kooperatiflerinin, çalışmadaki diğer kooperatiflere göre, mallarının (tohum, gübre, mazot, araç ve gereç vs.) stokta fazla beklemeden hemen satıldığı ve bu sebeple malların sürümünün iyi olduğu söylenebilir. Elindeki stokları süratle elden çıkararak (likiditesi yüksek stoklar) satış hacmini genişleten kooperatifin daha yüksek bir kâr sağlaması olasıdır.

Ortalamanın altında olan tarım kredi kooperatifleri için ise, ellerinde diğer kooperatiflere göre daha fazla stok bulduklarını, başka bir deyişle stoklarını hızlı bir şekilde elden çıkaramadıkları yorumu yapılabilir. Bu durum, fiyat ve talep değişiklikleri, stokların satış yeteneğini kaybetmesi, stokların depo ve sigorta giderlerinin artması, stoklarda gıda vd. (gübre, yem, sera bitkisi ve tahıl gibi) mallar varsa bunların çürümesi ve bozulması bu tarım kredi kooperatiflerini olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir.

Beş yıllık ortalamalara bakıldığında en yüksek stok devir hızına sahip kooperatifin Doğan-tepe TKK olduğu (15,60 defa) görülmektedir. Ortalama 23 günde bir stoklarını elden çıkarabilen Doğan-tepeTKK'nın, bölümlerinin eşgüdüm içinde çalıştıklarını veya iyi bir stok karmasına sahip olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca, stokların iyi yönetildiği, aktiflerin yararlı kullanıldığı, satış hacminin genişlediği, kârın ve rekabet gücünün arttığı da söylenebilir.

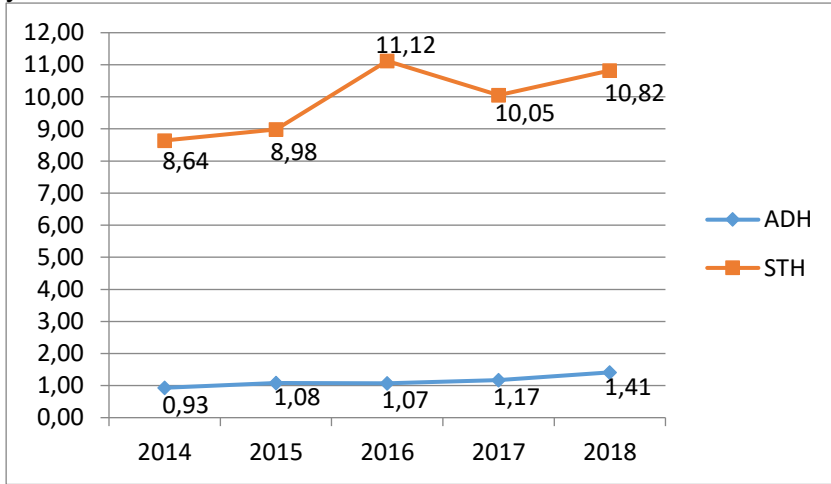
Kooperatifler arasında stok devir hızı oranı en düşük olanı (6,03 defa) Doluca Tarım Kredi Kooperatifidir. Ortalama 61 günde bir stoklarını elden çıkarabilen Doluca TKK'nın; elinde fazladan stok bulundurduğu (emniyet stokunun gereğinden fazla bulundurduğu), stoklarını satamadığı veya spekülâtif amaçlarla stoklara aşırı yatırım yaptığı söylenebilir. Bu kooperatifin stok yönetiminin yeterli olmadığı, stok tutma maliyetleri artacağından kârda azalma

yaşanacağı ve daha verimli alanlara yapılacak olan yatırımların aşırı şekilde stoklara yapılması sonucu gelir kaybı yaşayabileceği göz ardı edilmemelidir.

Hesaplanan oranların tek başına işletmelerin mali durumları hakkında kesin bilgiler sunması beklenemez. Bulunan oranların belirli standartlara göre karşılaştırılması veya birlikte yorumlanması neticesinde daha anlamlı sonuçlara ulaşılması söz konusudur. Bu bağlamda, 16 TKK'nın 2014-2018 dönemine ait alacak devir hızı/süresi ve stok devir hızı/süresi arasındaki ilişkiler ele alınarak analiz biraz daha derinleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun için üç farklı açıdan analiz ve değerlendirme yapılmıştır.

1. Alacak Devir Hızı ile Stok Devir Hızının Karşılaştırılması

16 TKK'nın 2014-2018 dönemine ait alacak devir hızı (ADH) ve stok devir hızı (STH) ortalamalarına ait karşılaştırma Grafik 1'de yer almaktadır.

Grafik 1: TKK'ların 2014-2018 Dönemine Ait ADH ve STH Yıllık Ortalamaları

Kooperatiflere ait alacak ve stok devir hızı ortalamalarının eğilimi Grafik 1'deki gibidir. Grafikte de görüldüğü üzere, 2016 yılında alacak devir hızında, 2017 yılında ise stok devir hızında küçük çaplı düşüşler yaşanmıştır. Fakat genel olarak, iki oranda da her yıl pozitif yönlü bir eğilim vardır. Dolayısıyla, her iki oranında birlikte artması, kaynak kullanımı açısından son derece olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Ancak kooperatiflerin, stokları elden çıkarma hızları ile bunları tahsil etme hızları arasında farkın çok olması ve bu farkın giderek de artması iyi bir durum değildir.

2. Etkinlik Süresi Açısından Değerlendirme

Etkinlik süresi (faaliyet döngüsü), ticari alacakların ortalama tahsil süresi ve stokların ortalama devir süresi olmak üzere iki temel faaliyet süresinin bileşiminden oluşmaktadır. Bu iki ayrı süreyi değişik bir bakış açısıyla değerlendirmeye yarayan etkinlik süresi, alacak tahsil süresine stok devir süresinin ilave edilmesiyle hesaplanmaktadır. Bu süre, malın stoklara yerleştirilmesinden, alacakların tahsil edildiği ana kadar olan gün sayısını göstermektedir. Bir başka deyişle, şirketin kasasından çıkan nakdin, ne kadar sürede geri döndüğünü ölçmektedir. Bu süre ne kadar kısaltılabilirse, etkinlik de o kadar artacaktır. Etkinlik süresinin kısa olması alacak ve stok yönetimindeki başarıya, yani alacak ve stok devir hızının yüksek olmasına bağlıdır (Akgüç, 2013: 505; Karadeniz ve Beyazgül, 2016: 245)

Tablodaki rakamlar şu formülle elde edilmiştir:

$$\text{Etkinlik Süresi} = \frac{\text{İlgili Yılın Alacak Tahsil Süresi} + \text{İlgili Yılın Stok Devir Süresi}}$$

TKK'lara ait hesaplanan etkinlik süreleri Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Etkinlik Süresi Değerlerinin Seyri (2014-2018)

Kooperatif Adı	Yıllar					Koop. Ort.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Gediksaray TKK	466	441	455	484	423	450
Doğantepe TKK	448	386	401	424	379	396
Göynücek TKK	324	279	234	214	179	233
Taşova TKK	490	416	412	281	233	338
Gümüşhacıköy TKK	408	392	328	288	257	321
Doluca TKK	443	289	300	362	293	325
Eraslan TKK	703	521	439	417	247	413
Büyükkızılca TKK	341	463	484	680	667	490
Uygur TKK	392	432	395	384	336	382
Merzifon TKK	466	322	329	329	269	330
Amasya TKK	356	356	365	376	339	357
Terziköy TKK	698	563	704	573	653	629
Ahıcık TKK	520	327	380	430	376	390
Sarıbuğday TKK	553	372	481	313	269	368
Suluova TKK	608	459	409	397	280	404
Aydınca TKK	368	418	313	263	218	297
Ortalama	434	378	373	349	292	359

Kooperatiflerin etkinlik sürelerinin yer aldığı Tablo 5'te, beş yıllık genel ortalamasının 359 gün olduğu görülmektedir. Bu süre normal şartlarda yetersiz olarak görülse de tarım kredi kooperatiflerinin yapıları düşünüldüğünde (alacakların vadesi çiftçilerin lehine daha uzun olabilmekte) ortalama için yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Ayrıca etkinlik süresi yıllar itibariyle azalış göstermektedir ki bu da olumlu bir gelişmedir.

Etkinlik süresinin 2014'ten 2018 yılına kadar sürekli düştüğü görülmektedir. Etkinlik süresinin kısa olması, kooperatiflerin kasasından çıkan nakdin daha kısa sürede döneceği anlamına geldiği için bu sürenin sürekli azalması, kooperatifler için önemli ve olumlu bir gelişme olarak yorumlanabilir. Süredeki bu azalmanın sebebi ise kooperatiflerin ortalama alacak tahsilat süresi ve stok dönüşüm sürelerinin her yıl azalmasıdır. Karşılıklı etkileşim içerisinde olan bu iki devir süresinden, etkinlik süresine daha fazla etki eden faktörün alacak tahsil süresi olduğunu anlamak mümkündür. Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse; 2017 yılında stok dönüşüm süresinde yaşanan artışa karşılık alacak tahsil süresinde düşüş yaşanmış, netice olarak etkinlik süresi de aynı dönemde azalmıştır.

3.Nakit Dönüşüm Süresi (NDS) Açısından Değerlendirme

İşletmelerin dönen varlıklarının likiditesi, nakit dönüşüm süresinin bir fonksiyonudur. İşletme kredili olarak hammadde ve malzeme aldığı kısa vadeli borçları artar ve bu borçları bir süre sonra öder. Daha sonra işletme bu hammadde ve malzemeyi üretimde kullanır ve katma değer kazandırarak nakit veya kredili olarak satar. Kredili satıştan doğan bedellerin tahsil edilmesi ile işletmenin nakit mevcudunda artış olur. İşte bu süreç, yani hammadde alımından kredili satış bedelinin tahsiliyle son bulan bu dönem, işletmenin "Nakit Dönüşüm Süresi" olarak tanımlanmaktadır. Finansmanda temel ilke, nakdi mümkün olduğu kadar kısa sürede tahsil etmek ve mümkün olduğu kadar geç ödeme yapmaktır. Nakit yönetimi genel olarak nakit dönüşüm süresine dayandırılır. Bu sebeple işletmelerin likit yapılarının yeterli olup olmadığının açık bir şekilde anlaşılabilmesi için NDS'nin analiz edilmesi gerekmektedir. Çünkü NDS, likidite oranlarında olduğu gibi dönen varlıklar ile kısa vadeli borçlar üzerinde odaklanarak, işletme likiditesinin önemini gösterir (Sakarya, 2008: 231-232; Yücel ve Kurt, 2002: 2).

Nakit dönüşüm süresi, stok devir süresi ve alacak devir süresinin uzaması, ticari borç devir süresinin de değişmediği varsayımı ile artış göstermektedir. Stok ve alacak devir hızının değişmediği durumda ticari borç devir hızı kısılarsa, NDS'de yine

artış olacaktır. NDS'deki artış işletmenin finanslanma ihtiyacının da arttığını göstermekte olup, erken uyarı ölçüsü olarak kullanılır. Bu sürenin uzaması aynı zamanda işletmenin stoklarının devrinde ve/veya alacaklarının tahsilinde sorunlar olduğunu gösterir. Bu sorun, ticari borç devir süresinin uzaması ile maskelenebilir ancak giderilemez (Ege vd., 2016: 180-181). Nakit dönüşüm süresini düşürücü etkiye sahip olan borç devir süresinin yüksek olması istense de bu yüksekliğin sebebi vadesi gelmesine rağmen ödenemeyen borçlardan kaynaklanıyor olabilir. Bu durumda işletmelerin kredi riskine sahip olduklarından söz edilebilir (Akgün, 2002: 6). Nakit dönüşüm süresi, işletmenin faaliyetlerinden ne kadar sürede nakit sağladığını gösterdiği için bu süresinin uzaması, işletmenin nakit sıkıntısı yaşayabileceğini ve günlük faaliyetlerini yürütebilmesi için gerekli olan net çalışma sermayesine olan ihtiyacın da artmasına sebep olacaktır. Nakit dönüşüm süresinin kısalması ise firmanın çalışma sermayesinin ticari borç ile finanse edildiğini gösterir ve olumlu yorumlanır. Hatta bu süresinin azalması genelde firmaların ticari itibarlarının artmasına sebep olduğu gibi iyi bir finans yönetimine sahip olduğunu da gösterir. Ayrıca bu durumda likiditeye olan ihtiyaçta azalacaktır. (Karadeniz, 2012: 125-126).

Nakit dönüşüm süresi stokların, ticari alacakların ve ticari borçların (kısa vadeli) devir sürelerine bağlı olup aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{Nakit Dönüşüm Süresi} = \frac{\text{İlgili Yılın Alacak Devir Süresi} + \text{İlgili Yılın Stok Devir Süresi} (-) \text{İlgili Yılın Ticari Borç Devir Süresi (gün)}}{\text{İlgili Yılın Alacak Devir Süresi} + \text{İlgili Yılın Stok Devir Süresi} (-) \text{İlgili Yılın Ticari Borç Devir Süresi (gün)}}$$

Nakit dönüşüm süresinin hesaplanabilmesi için stok, alacak ve borç devir sürelerinin bilinmesi gerekmektedir. Alacak devir süresi Tablo 3'te, stok devir süresi ise Tablo 4'te verilmiştir. Kooperatiflere ait ticari borç dönüşüm süreleri hesaplanmış ancak burada ayrıca gösterilmemiştir.

Hesaplanan nakit dönüşüm süreleri Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6: Nakit Dönüşüm Süresi Değerlerinin Seyri (2014-2018)

Kooperatif Adı	Yıllar					Koop. Ort.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Gediksaray TKK	212*	217	451	477	416	351
Doğantepe TKK	-208	-174	382	409	363	143
Göynücek TKK	35	249	227	202	169	163

Taşova TKK	84	114	373	243	223	179
Gümüşhacıköy TKK	98	321	318	247	231	229
Doluca TKK	287	288	284	338	286	284
Eraslan TKK	158	285	430	404	245	252
BüyükzıncıcaTKK	338	327	475	672	653	456
Uygur TKK	-157	-219	382	369	324	134
Merzifon TKK	445	246	319	310	255	302
Amasya TKK	338	206	357	370	331	319
Terziköy TKK	448	241	699	553	625	504
Alıcık TKK	469	326	364	408	357	368
Sarıbuğday TKK	517	328	469	286	264	343
Suluova TKK	406	276	393	372	270	317
Aydınca TKK	73	389	298	235	197	220
Ortalama	181	190	360	329	279	262

*GediksarayTKK'nın 2014 yılına ilişkin Nakit Dönüşüm Süresinin nasıl hesaplandığı aşağıdaörneklendirilmiştir.

Alacak DS (a)	Stok DS (b)	Tic. Borç DS (c)	Nakit DS (a+b) - c
416	50	254	212

Tablo 6'da da görüldüğü üzere kooperatiflerin ortalama nakit dönüşüm süreleri 262 gün olarak hesaplanmıştır. Yani kooperatifler, nakitlerini ortalama 262 günlük bir süre zarfında tekrar nakde dönüştürebilmektedir. Yılların seyri dikkate alındığında NDS'de inişli çıkışlı ancak bir miktar artan bir trend söz konusudur. Bu olumlu bir gelişme olarak yorumlanmayabilir.

Yıllık bazda ortalama NDS incelendiğinde, 2014-2016 yılları arasında artış, 2017 ve 2018 yılında ise azalış yaşandığı görülmektedir. Kooperatifler özellikle 2016 yılından itibaren daha yüksek nakit dönüşüm süresine sahiptir. Bunun sebebi ise NDS'yi düşürücü etkiye sahip ticari borç devir süresinin önceki yıllara göre çok kısa oluşudur. Son üç yılda, likiditeye olan ihtiyacın artması ile birlikte kooperatiflerin, dönen varlıklarına daha fazla yatırım yapması gerekliliğinden söz edilebilir.

4.2. Kârlılık Oranları Açısından Analiz Sonuçları

Kârlılık oranları, işletmelerin inceleme dönemi içerisinde, faaliyetleri sonucu yeterli kâr elde edip edemediğini ölçen oranlardır.

Ayrıca kârlılık oranları sonucunda işletme yöneticilerinin başarıları da ölçülmüş olacaktır (Çetiner, 2010: 161; Lazol, 2010: 71). Bu oranlar değerlendirilirken, aynı sektörde yer alan diğer işletmelerin kârlılık oranları ile karşılaştırma yapılır. Ayrıca işletmenin geçmiş dönem kârlılık oranları da cari dönemdeki durumla karşılaştırılabilmektedir (Bakır ve Şahin, 2009: 146). Bu oranların hesaplanmasında bilanço ve gelir tablolarından yararlanılmaktadır.

4.2.1. Net Kâr Oranı Açısından Değerlendirme

Net kâr oranı, işletmenin bir dönemlik faaliyetlerinin ne ölçüde kârlı olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle net kâr oranı; işletmenin vergiden sonra ne oranda kârlılık gösterdiğini ölçmektedir. (Demir vd., 2016: 349). Net satışların yüzde kaçının dönem net kârı olduğunu gösteren bu oranın yüksek olması arzu edilir. Bahsi geçen bu oranın anlamlı bir şekilde yorumlanabilmesi için, diğer işletmeler ve geçmiş dönem rakamları ile karşılaştırılması gerekmektedir (Çetiner, 2010: 161).

Tarım kredi kooperatiflerinin net kar oranları hesaplanmış ve Tablo 7'de gösterilmiştir. Bu aşamada, oran ortalamasının ve yorumlanmasının daha anlamlı olması için ortalaması (-) çıkan (zarar eden) kooperatifler ayrı bir tabloda belirtilmiştir.

Tablo 7: Net Kâr Oranı Pozitif Olan Kooperatifler

Kooperatif Adı	Yıllar					Koop. Ort.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Gediksaray TKK	0,0034	-0,0353	0,0082	0,0085	0,0221	0,0014
Göynücek TKK	0,0130	0,0068	0,0466	0,0267	0,0641	0,0315
Gümüşhacıköy TKK	-0,0092	-0,0133	0,0057	0,0001	0,0343	0,0035
Doluca TKK	0,0214	-0,0112	0,0003	0,0003	0,0302	0,0082
Eraslan TKK	-0,0482	0,0105	0,0245	0,0465	0,0482	0,0163
Büyükkızılca TKK	0,0469	0,0745	0,1302	0,0823	0,1547	0,0977
Merzifon TKK	-0,0038	-0,0049	0,0128	0,0196	0,0479	0,0143
Amasya TKK	0,0357	0,0130	0,0417	0,0375	0,0618	0,0380
Terziköy TKK	0,0037	0,0071	0,0002	0,1025	0,0954	0,0418
Alıcık TKK	0,1812	0,1791	0,3396	0,3392	0,3971	0,2872
Sarıbuğday TKK	0,1648	0,1435	0,2705	0,2585	0,2982	0,2271
Suluova TKK	0,0029	-0,0045	0,0463	0,0270	0,0444	0,0232
Aydınca TKK	0,0187	-0,0153	-0,0052	0,0291	0,0133	0,0081
Ortalama	0,0331	0,0269	0,0709	0,0752	0,1009	0,0614

Tablo 7’de, 13 kooperatifin net kâr oranı ortalamasının % 6’nın biraz üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu sonuca göre net satışların ortalama % 6’sı kooperatiflere net kâr olarak kalmaktadır. Kooperatiflerin kâr amacı gütmedikleri düşünüldüğünde, gerçekleşen ortalama net kâr oranının yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Bu sonuç, Seyfioğlu’nun (2010) Merkez birliği ve 16 Bölge Birliğinin finansal analizini üzerinde çalıştığı tezinde, Merkez Birliği ortalama net kâr oranları rakamları ile benzeşmektedir.

Alicık (%28,72) ve Sarıbuğday (% 22,71) Tarım Kredi kooperatiflerinin net kâr oranlarının diğer kooperatiflerin çok üzerinde olduğu açık bir şekilde Tablo 7’de görülmektedir. Bu iki kooperatifin özellikle 2016, 2017 ve 2018 yıllarında dönem net kârlarını artırdıklarını, bunun sonucu olarak da net kâr oranının bu yıllarda ciddi artışlar yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu iki kooperatifin, hem istikrarlı bir şekilde her dönem kârlarını artırmasını hem de net kâr oranının ortalama değerlerinin diğer kooperatiflere görece olarak fazla oluşunu, yöneticilerinin başarısı olarak yorumlamak mümkündür. Beş yıllık ortalaması, kooperatif genel ortalamasının üzerinde olan Büyükkızılca (% 9,77) Tarım Kredi Kooperatifi de başarılı olan kooperatiflerdendir. Net kâr oranları yüksek olan bu kooperatiflerin, hem yatırım, üretim ve fiyatlandırma hem de finanslama politikalarının isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer 10 tarım kredi kooperatifinin net kâr oranları % 0,14 ile % 4,18 arasında gerçekleştiği Tablo 7’de görülmektedir. Yıllar bazında oranın ortalama değerlerine bakıldığında ise; 2015 yılında küçük bir düşüş yaşansa da genel olarak artış yönünde bir eğilim söz konusudur.

Tablo 8: Net Kâr Oranı Negatif Olan Kooperatifler

Kooperatif Adı	Yıllar					Koop. Ort.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Doğantepe TKK	0,0298	-0,0282	0,0068	-0,0233	0,0136	-0,0002
Taşova TKK	-0,1226	-0,1434	-0,1980	-0,1399	-0,1330	-0,1474
Uygur TKK	-0,0056	-0,0614	-0,0387	-0,0614	-0,0284	-0,0391
Ortalama	-0,0328	-0,0777	-0,0766	-0,0749	-0,0493	-0,0622

Tablo 8’de de görüldüğü gibi Doğantepe, Taşova ve Uygur Tarım Kredi Kooperatiflerinin net kâr oranları negatif çıkmıştır. Genel ortalamaları ise % -6’nın üzerinde hesaplanmıştır. Özellikle Taşova Tarım Kredi Kooperatifinin, net satış hasılatının % 14,74’ü kadar zarar ettiği anlaşılmaktadır.

4.2.2. Özsermaye Kârlılığı Açısından Değerlendirme

Özsermaye kârlılığı (mali rantabilite oranı), işletme sahip ve sahipleri tarafından sağlanan kaynağın bir birimine düşen kâr payını göstermektedir. Başka bir deyişle, işletmeye ortaklarca tahsis edilmiş bulunan fonların ne ölçüde etkin ve verimli kullanıldığını tespit etmeye yönelik kullanılan bir kârlılık oranıdır (Akdoğan ve Tenker, 2001: 637; Lazol, 2010: 73). Ortaklar veya yatırımcılar bu oranın yüksek olmasını isterler. Net kâr ile Özsermayenin oranlanması sonucu hesaplanan bu oranın yüksek olması, bir bakıma işletme yönetiminin başarısı olarak görülmektedir (Çetiner, 2010: 162).

13 kooperatife ait mali rantabilite oranları Tablo 9'daki gibidir.

Tablo 9: Özsermaye Kârlılığı Değerlerinin Seyri

Kooperatif Adı	Yıllar					Koop. Ort.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Gediksaray TKK	0,01	-0,12	0,03	0,03	0,10	0,01
Göynücek TKK	0,05	0,03	0,15	0,09	0,24	0,11
Gümüshacıköy TKK	-0,02	-0,03	0,01	0,00	0,15	0,02
Doluca TKK	0,10	-0,06	0,00	0,00	0,21	0,05
Eraslan TKK	-0,21	0,05	0,14	0,22	0,28	0,10
Büyükkızılca TKK	0,20	0,27	0,39	0,21	0,34	0,28
Merzifon TKK	-0,01	-0,02	0,05	0,08	0,23	0,06
Amasya TKK	0,11	0,04	0,14	0,12	0,23	0,13
Terziköy TKK	0,01	0,03	0,00	0,36	0,27	0,13
Alıcık TKK	0,05	0,06	0,11	0,11	0,16	0,10
Sarıbuğday TKK	0,04	0,06	0,09	0,11	0,14	0,09
Suluova TKK	0,01	-0,02	0,19	0,11	0,23	0,10
Aydınca TKK	0,04	-0,04	-0,01	0,07	0,04	0,02
Ortalama	0,03	0,02	0,10	0,12	0,20	0,09

İncelenen kooperatiflerden Doğan-tepe, Taşova ve Uygur Tarım Kredi Kooperatiflerinin, inceleme döneminin tamamında zarar ettikleri tespit edilmiştir. Aynı kooperatiflerin, geçmiş yıllara ait zararlarının fazla olmasından dolayı özsermayelerinin de tüm yıllarda negatif (-) olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, bu üç TKK'nın mali rantabilite oranlarının hesaplanması ve yorumlanması olanaksız hale gelmiş ve değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Tablo 9’da da görüldüğü üzere, incelenen 13 kooperatifin mali rantabilite oranları kooperatif genel ortalaması 0,09 olarak gerçekleşmiştir. Yıllar bazında kooperatiflerin özsermaye kârlılıklarına bakıldığında, 2015 yılında az da olsa bir düşüş yaşansa da olumlu yönde bir eğilim olduğundan söz edilebilir.

Kooperatiflerden, özsermaye kârlılığı en yüksek olanı Büyükkızılcı Tarım Kredi Kooperatifidir. Özsermayelerinin bir birimine düşen ortalama kâr payı %28 olan BüyükkızılcıTKK’nın, incelenen diğer kooperatiflere oranla daha iyi yönetildiği söylenebilir. Bu kooperatifin yanı sıra, Göynücek, Eraslan, Amasya, Terziköy, Alıcık ve Suluova Tarım Kredi Kooperatiflerinin de kooperatif genel ortalamasının üzerinde oldukları saptanmıştır. Geriye kalan 6 kooperatifin ise ortalamanın altında yer aldıkları, hatta bazı kooperatiflerin negatife düşme düzeyinde oldukları görülmektedir.

Mali rantabilite oranı için genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; tarım kredi kooperatiflerinin amaçları ve çalışma koşulları dikkate alındığında, öz sermayelerin alternatif alanlarda kullanımı sınırlı olduğundan, incelenen kooperatiflerde hesaplanan mevcut oranların yeterli düzeyde olduğu kabul edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Tarım Kredi Kooperatifleri özellikle küçük ölçekte tarım ile uğraşan çiftçilere pazar bulma, ürettikleri mamulleri değerinde elden çıkartma, düşük maliyetli kredi ve hammadde, mazot, gübre gibi aynı destekler sağlaması yönü ile tarım sektörünün öncü kuruluşlarındandır.

Bu çalışmada amaç; tarım kredi kooperatiflerinin faaliyet, nakit dönüşüm, etkinlik süresi ve kârlılık oranları açısından finansal durumlarını analiz etmektir. Bunun için Amasya ilindeki 16 Tarım kredi kooperatifinin 2014-2018 dönemine ait mali tablolarından faydalanılmıştır.

Sonuçlar

Araştırmanın sonuçları özet olarak ve maddeler halinde aşağıda sunulmuştur.

- Stoklar olmasa bile geriye kalan dönen varlıklar ile kısa vadeli borçların büyük bir kısmını karşılayabilmektedirler.
- Nakit bulundurmamakta ya da nakit sıkıntısı çekmektedirler.
- Çok borç az sermaye ile faaliyetlerini sürdürmektedirler.
- Alacakları tahsil etmede sorunlar yaşamaktadırlar.

- Stokları elden çıkarabilmedeki başarıları, alacakları tahsil edebilmeden daha iyidir.
- Alacak ve stok devir hızları artmaktadır. Ancak stokları elden çıkartma süreleri ile alacakları tahsil etme süreleri arasındaki fark çoktur ve giderek de artmaktadır.
- Ortalama etkinlik süreleri 359 gündür.
- Ortalama nakit dönüşüm süreleri 262 gündür.
- 13 kooperatifin net kâr oranı ortalama %6'nın biraz üzerinde gerçekleşmiştir. Diğer üç kooperatif ise incelenen tüm yıllarda zarar etmiş ve net kâr oranları negatiftir.
- Özsermaye kârlılıkları ortalama düşük olup 0,09 düzeyindedir. Ancak oran, yıldan yıla olumlu yönde bir eğilim göstermektedir.

Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular yardımıyla aşağıdaki öneriler sunulabilir.

- Kısa vadeli yerine uzun vadeli borçlanma tercih edilebilir.
- Merkez Birliği'nden başlanarak hem bölge birliği hem de birim kooperatiflerinin yönetiminde profesyonel yöneticilere yer verilebilir.
- Kooperatif çalışanları ve üyelerine yönelik eğitimler artırılabilir.
- Sürekli zarar eden kooperatifler kapatılabilir veya yönetiminde iyileştirmeler yapılabilir veyahut kendilerine en yakın tarım kredi kooperatifi ile birleştirilebilir.
- Ortaklara ağırlıklı olarak aynı destek (gübre, mazot, tohum, hammadde vs.) sağlama yoluna gidilebilir.
- Yönetimin daha çok kooperatiflere bağlı olduğu bir "Kooperatifbank" kurulabilir.

Tarım kredi kooperatiflerinin finansal analizi kapsamında sonraki çalışmalarda, incelenen dönem ve birim sayısı ile birlikte, uygulanan finansal analiz yöntem/teknikleri artırılarak literatüre daha genel sonuçlar kazandırılabilir.

Kaynakça

- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2001). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgüç, Ö. (2013). *Mali Tablolar Analizi*. İstanbul: Arayış Basım ve Yayıncılık.

- Akgün, M. (2002). İşletmelerde Etkinlik ve Nakit Çevirme Süresi Analizi (Çimento Sektöründe 1995-2001 Dönemi). *Mali Çözüm Dergisi*, 12 (60), 143-152.
- Aydın, R. ve Yaşa Atılğan, A. (2019). Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatiflerinin Mali Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 352-368
- Aytekin, Y. H. (2008). *Bankacılık ve Finansal Terimler Sözlüğü*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Bakır, H., & Şahin, C. (2009). *Finansal Tablolar Analizi*. Ankara: Detay.
- Baysal, K. (1984). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Büçük, İ. H. (2004). *Tarım Kredi Kooperatifleri Konya Bölge Birliği'ne Bağlı Kooperatiflerin Ekonomik Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Cengiz, İ. (2007). *Sermaye Yapısı Belirleyicilerinin Uygulanabilirliğinin Test Edilmesi; Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinde Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çankaya, F., Dinç, E. ve Kara, M. (2012). İç Denetimin Başarısını Etkileyen Denetim Türleri: Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Üzerinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (39), 47-67.
- Çetin, B. (2008). *Tarımsal Finansman*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çetiner, E. (2010). *İşletmelerde Mali Analiz*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Demir, E. (2003). *Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Kooperatif İşletmeciliği Yönünden Analizi*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demir, M., Şenel, S. A., ve Alpan, N. (2016). *Finansal Tabloların Hazırlanması ve Analizi*. Sivas: Yayınlanmamış Ders Notları.
- Ege, İ., Topaloğlu, E.E. ve Karakozak, Ö. (2016). Nakit Dönüşüm Süresi Analizi: BIST-50 Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 179-193.
- Fasal, A. (2019). *Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri İçin Kurumsal Performans Karnesi Önerisi*. (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Gaytancıoğlu, O. (2009). *Türkiye ve Dünya'da Tarımsal Destekleme Politikaları*. İstanbul: Sektörel Yayınlar.

- ICA. (1995). The International Co-operative Alliance Statement on Co-operative. *Review of International Co-operation*, 88 (3), 3-4.
- İnan, İ. H. (2008). *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli*. İstanbul: Sektörel Yayınlar.
- Karacan, A. R. (1991). *Tarım İşletmelerinin Finansmanı ve Tarımsal Kredi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Karadeniz, E. (2012). Turizm Sektörünün Nakit Dönüşüm Süresinin Analizi: İMKB Turizm Şirketleri Ve TCMB Sektör Bilançoları Üzerinde Bir Araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 122-145.
- Karadeniz, E. ve Beyazgül, M. (2016). Halka Açık Turizm Şirketlerinin Nakit Dönüşüm Sürelerinin Analizi: Türkiye ve Bazı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(2), 243-257.
- Koç, H. (2001). *Kooperatifçilik Bilgileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Koç, S., Zengin, N., ve Yıldız, Z. (2016). BİST'te İşlem Gören Tarım ve Hayvancılık Şirketlerinin Performan Analizleri: (2010-2015). *Yönetim ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, 14 (3), 17-31.
- Lazol, İ. (2010). *Mali Analiz Uygulamaları*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Sakarya, Ş. (2008). Nakit Yönetiminde Nakit Dönüş Süresi Analizinin Kullanılması: İMKB'deki KOBİ'ler Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 227-248.
- Seyfioğlu, M. (2010). *Tarım Kredi Kooperatiflerinin Mali Yapısının Tespiti ve Sorunlarının Çözümüne Yönelik Öneriler*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, A. (1996). *Türkiye'de Tarım Kredi Kooperatifleri Sistemi Finans Yapısı ve Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tarım Kredi Kooperatifi Anasözleşmesi*. (2016). 10.29.2019 tarihinde <http://www.tarimkredi.org.tr/files/mevzuat/tarim-kredi-koop-anasozlesmesi>. PDF adresinden alındı.
- Yücel, T. ve Kurt, G. (2002). Nakit Dönüş Süresi, Nakit Yönetimi Ve Karlılık: İMKB Şirketleri Üzerinde Ampirik Bir Çalışma, *İMKB Dergisi*, 6(22), 1-15

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 339-368
ISSN: 1302-6879

Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Sosyal Unsurlara Etkisi Üzerine Bir Araştırma*

A Research on The Effect of Urban Regeneration Projects on Social Elements

- Fatma ÖKDE*
- Hasan YAYLI**

*Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Hakkari/Türkiye.
Asst. Prof. Dr., Hakkari University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, Hakkari/Turkey, fatmaokde@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9567-6382

**Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kırıkkale/Türkiye.
Prof. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Kırıkkale/Turkey, hyayli@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0761-8949

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type:

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received:

12/03/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted:

30/05/2020

Yayın Tarihi/ Date Published:

30/09/2020

Atrf: Ökde, F. & Yaylı, H. (2020). Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Sosyal Unsurlara Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 339-368

Citation: Ökde, F. & Yaylı, H. (2020). A Research on The Effect of Urban Regeneration Projects on Social Elements. *Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute*, 49, 339-368

Öz

Kentsel dönüşüm tüm dünyada ve ülkemizde güncelliğini koruyan bir konudur. Kentlerde meydana gelen birçok değişim, sorun ve gelişme, kentsel dönüşümü kaçınılmaz kılmaktadır. Bu noktada dönüşüm; kentte meydana gelen fiziksel değişim olmakla birlikte, arka planında birçok unsuru da (ekonomik, çevresel, yasal/yönetsel, sosyal) barındırmaktadır. Ülkemizde gerçekleştirilen dönüşüm uygulamalarının daha çok ekonomik ve fiziksel kaygılar doğrultusunda gerçekleştirildiği görülmektedir. Dönüşüm uygulamalarında sosyal unsurlar göz ardı edilmektedir. Bunun sonucunda gerçekleşen dönüşüm, yerinden edilmeyle sonuçlanmakta veya yaşanan mekâna uyum gösterilmesinde zorlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Ankara'nın Mamak İlçesinde nitel ve nicel araştırma tekniklerinden yararlanılarak yapılan araştırma kapsamında, kentlerde yaşam kalitesini oluşturan sosyal unsurlara ilişkin veriler, dönüşüm öncesi ve sonrası şeklinde analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda ortaya konulan bulgularda dönüşüm uygulamalarının kullanıcıların sosyal çevre kalitelerini oluşturan birçok göstergede (komşuluk ilişkileri, bağlılık ve aidiyet, yerinden edilme, katılım unsuru, güvenlik, yaşanan çevreye ilişkin beklentiler) ciddi anlamda bir değişim yarattığı görülmüştür. Çalışma sonucunda halkın dönüşüm sürecine katılımının sağlanmasının, beklentilerin karşılanmasına katkı sağlayacağına, dönüşüm sonrası alanla daha iyi bütünleşmeye, sosyal ilişkileri güçlendirmeye ve yaşanan alana duyulan güven duygusunun artmasına neden olacağı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel dönüşüm, kentsel yaşam kalitesi, sosyal boyut, bağlılık/ aidiyet, komşuluk ilişkileri.

*Bu çalışma 2019 yılında Prof. Dr. Hasan YAYLI danışmanlığında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Fatma ÖKDE tarafından hazırlanan "Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kentsel Yaşam Kalitesine Etkisinin Toplumsal Yansıması: Mamak Örneği" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Abstract

Urban regeneration is an issue that remains current all over the world and in our country. Many changes, problems and developments in the cities make the transformation inevitable. The regeneration is not only a physical change that takes place in the city but has many elements (economic, environmental, legal/administrative, social) in its background. It is seen that the regeneration practices in our country are mostly carried out in line with economic and physical concerns. Social factors are ignored in regeneration practices. So the regeneration causes displacement of people or creates problems of adaptation to the area of residence. The research was carried out by using qualitative and quantitative research techniques in Mamak District of Ankara. The data on the social factors that affect cities' quality of life were analyzed by comparing them before and after the regeneration. As a result of the research, it has been revealed that the transformation applications have created a significant change in many indicators (neighborhood relations, loyalty and belonging, displacement, participation factor, security, expectations about the environment) that constitute the social environment quality of the users of the field. It has been stated that ensuring the participation of the people in the regeneration process will contribute to meeting the expectations, decreasing the weakening in social relations and increasing confidence in the area.

Keywords: Urban transformation, urban quality of life, social dimension, loyalty/ belonging, neighborhood relations page.

Giriş

Kentler geçmişten günümüze dünyada yaşanan tüm süreçlerden etkilenen ve içinde yaşayanları da etkileyen yerlerdir. Özellikle nüfusun artması, göçler, sanayileşme, plansız kentleşme, küreselleşme, teknolojik gelişmeler, siyasi ve ekonomik politikalar gibi nedenler kentleri en çok etkileyen durumlardandır. Kentler tüm bu nedenlerden dolayı sürekli değişmek, yenilenmek ve dönüşmek durumunda kalmaktadır. Kentsel dönüşüm tam bu noktada kentlerin ve toplumun beklentilerini karşılamak için gerçekleştirilmekte ve bugün dünyanın birçok kentinde güncelliğini koruyan bir konu olarak dikkat çekmektedir (Tekeli, 2011: 277).

Ülkemizde kentsel dönüşümün tanımı ve amacı başlarda, “Kamu girişimi ya da yardımıyla, yoksulluk yuvalarının temizlenmesi, yapıların iyileştirilmesi, korunması, daha iyi barınma koşulları, tecim ve ileyim olanakları, kamu yapıları sağlanması amacıyla, yerel tasar ve izlenceler uyarınca, kentleri ve kent özeklerinin tümünü ya da bir bölümünü, günün değişen koşullarına göre daha iyi yanıt verebilecek duruma getirmek” (Keleş, 1998: 74) şeklinde iken, zamanla kavrama yüklenen anlam ve kapsam genişletilmiştir. Bu bağlamda kentsel yenilemenin daha teknik bir terim olarak değerlendirilerek yerine

dönüşüm kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Böylece dönüşüm kentsel alanın sadece sorunlarının iyileştirilmesinden ziyade sosyal, fiziksel, ekonomik, kültürel yönleri de vurgulanmaya başlanmıştır.

Kentsel dönüşüm, bir kentsel alanın fiziksel, sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarına ilişkin sorunlara kalıcı çözümler üreterek, kentin eksikliklerinin giderilmesi, uzun vadeli gelişimine katkıda bulunulması ve tüm bu iyileştirmelerin bütünlükçü bir bakış açısıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Nolan ve Smith, 2010; Roberts ve Sykes, 2006; Thomas, 2003). Kentsel dönüşüme ilişkin tanımlara ve değerlendirmelere bakıldığında kentsel alanlarda meydana gelen değişimlerin sadece binaların yıkılıp yenisinin yapılması anlayışının çok daha ötesinde olduğu görülmektedir.

Kentlerde meydana gelen değişimler, kenti birçok açıdan etkilediği, gibi kentte yaşayan insanları da sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel olarak etkilemekte ve kent halkının yaşam kalitesi üzerinde önem teşkil etmektedir. Kentsel mekanlarda oluşan sorunların giderilmesi için yenileme ve dönüşüm uygulamaları yapılmakta ve bu uygulamaların temel amaçları arasında kentsel yaşam kalitesinin artırılması yer almaktadır. Ancak ülkemizde yapılan kentsel dönüşüm uygulamalarının çoğu zaman kentsel yaşam kalitesini artırma amacını göz ardı ettiği, rant gibi kaygılar doğrultusunda yapıldığı görülmektedir. Kentsel alanlarda gerçekleştirilen dönüşüm uygulamaları çeşitli amaçlarla gerçekleştirilmekle birlikte öncelikle alanda yaşayanların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İnsanların yaşam koşulları, hayat tarzları ve tercihleri farklılık gösterse de insanlar hayatlarının her alanında mekanla etkileşim içindedir. Yaşam alanında meydana gelen her gelişme ve değişmeden orada yaşayanlar etkilenmektedir. Bu bağlamda kentsel alanlarda meydana gelen değişim ve dönüşüm alanda yaşayanların yaşam kalitelerinde dorudan bir etki yaratmaktadır. Bu etki, farklı boyutlarda farklı yansımalar ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada toplumun algısı, yaşadığı çevreye dair izlenimlerin aktarılmasını sağlamaktadır.

Çalışma, kentsel dönüşümün sosyal boyutu üzerinden yaşanan çevre ile bireyin davranışlarının etkileşimi sonucunda yaşam kalitesinin nasıl etkilendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kentsel dönüşüm uygulamalarıyla alanda değişen yaşam kalitesi, sosyal unsurlarda oluşan değişim üzerinden tespit edilmektedir. Bu kapsamda, kentsel dönüşüm ve kentsel yaşam kalitesi kavramlarına ilişkin tanımlamaların ardından, bu kavramlara ilişkin sosyal boyut ele alınarak, kentsel yaşam kalitesine ilişkin göstergeler belirlenmiştir. Belirlenen bu göstergeler, alan araştırması için seçilen Yeni Mamak

Kentsel Dönüşüm Proje Alanını kapsayan altı mahallede yaşayanlar üzerinde incelenerek, sosyal hayatlarında ve yaşam alanlarında meydana gelen farklılıklar, dönüşüm öncesi ve sonrası karşılaştırılmasıyla tespit edilmektedir.

Kentsel Dönüşümün Sosyal Boyutu ile Kentsel Yaşam Kalitesi

Kentlerin eskiyen alanlarının yenilenmesi ilk bakışta fiziksel bir değişim gibi görülse de beraberinde birçok boyutu etkilemekte ve değiştirmektedir. Dönüşümün boyutları ve bunları oluşturan unsurlar genel olarak şöyle değerlendirilebilir;

Dönüşümün fiziksel boyutu ile, kentsel alanın fiziksel değişimi, dönüşümü veya korunması, kentin konut stoku, teknik ve sosyal altyapısı ve çevresel sorunları olarak ele alınmaktadır (Turok ve Bailey, 2004: 172). Dönüşümün ekonomik boyutu ise, uygulamanın gerçekleştirileceği kentsel alanın iş imkanlarının iyileştirilmesi ve artırılması ile ekonomik sorunların giderilmesidir. Dönüşümün sosyal boyutu, dönüşüm için belirlenen alanın toplumsal ve kültürel özellikleri, sosyal sorunları, eğitim ve sağlık imkanları ile kamusal hizmetlere erişim, suç unsurları, toplumsal dışlanma, sosyal ilişkiler, güvenlik, uygulama sürecine başta alan kullanıcıları olmak üzere ilgili kamu ve özel sektörün katılımı gibi konuları kapsamaktadır. Dönüşümün yasal/yönetmelik boyutu ise, dönüşümün gerçekleştirildiği kentsel alanda yaşayanlarla olan ilişkiler, ilgili yerel karar verme mekanizmalarının işleyişi ve yapısı, projeye diğer tüm çıkar gruplarının katılımı, süreçten doğan hak ve yükümlülükler gibi konulardan oluşmaktadır (Polat ve Dostoğlu, 2007: 65).

Kent, taşıdığı anlam açısından sosyal bir izlenime sahip olduğu için bunun doğal yansıması olarak kentsel dönüşüm uygulamaları da sosyal bir boyut taşımaktadır. Kentsel dönüşüm uygulamalarının sosyal boyutu insanların yaşam biçimlerinin, hayata bakış açılarının, etkileşim mekanizmalarının fiziksel mekâna yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal boyut ile birlikte eğitim olanakları, sağlık hizmetlerinden ve diğer kamusal alanlardan yararlanabilme, toplumla uyum ve etkileşim, kentsel karar alma süreçlerine katılım ve asayiş gibi konular ele alınmaktadır (Tosun, 2010: 153). Bu nedenle kentsel dönüşümde sorunlu kentsel alanların ıslah edilmesi ile birlikte, bu alanlarda yaşayan bireylerin de kentsel sürece dahil edilmeleri, toplumdaki dışlanmalarını ve kente uyum sağlamaları gibi konular üzerinde de durulmalıdır (Genç, 2003: 424). Kentin fiziksel mekanlarında yapılan her değişimin kentte yaşayan bireyler üzerinde

de etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle yapılacak olan dönüşüm uygulamalarında bireylerin yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Kentsel dönüşüm temelde fiziksel sorunların giderilmesi ve iyileştirilmesi amaçlarıyla gerçekleştirilmekle birlikte, bireylerin kentsel yaşam kalitesinin artmasına da katkı sağlamalıdır (Roberts, 2000: 14). Kentsel dönüşüm uygulamalarının amaçları arasında kenti farklı boyutlarla düzenlemek ve iyileştirmek olmakla birlikte kentsel alanda yaşayanları da aynı noktada göz önünde bulundurup, yaşam kalitelerini iyileştirmek yer almalıdır. Çünkü kentin bir alanında gerçekleşen dönüşüm uygulamaları alanda yaşayan halkın yaşam kalitesine doğrudan etki etmektedir. Dönüşüm ile alan kullanıcılarının gündelik yaşamlarını sürdürdükleri çevrelerde ve sosyal ilişkilerinde değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda kentsel dönüşümün yaşam kalitesine etkisi irdelenerek özellikle sosyal unsurlara yönelik değişimin nasıl olduğu belirlenmelidir.

Kentsel yaşam kalitesi, çok boyutlu bir kavram olup multi-disipliner bir özellik taşımakta ve kentsel yaşam kalitesi üzerine farklı çevrelerden birçok tanım yapılmaktadır. Kentsel yaşam kalitesi, kentliye içinde yaşadığı kentsel alanın değerli bir parçası olma ve kentin tüm imkanlarından yararlanma hakkını verir. Bireyin içinde yaşadığı ve gündelik yaşamını sürdürdüğü başta aile ortamı olmak üzere, yaşadığı konut, apartman, mahalle ve kenti çevreleyen tüm alanlar bireyin yaşam kalitesine etki etmektedir. Bu noktada bireyin yaşadığı alandan duyduğu memnuniyette, kentsel yaşam kalitesini etkilemektedir.

Kentsel yaşam kalitesinin dar anlamı, ulaşım ve alt yapısal olanaklar ile konut imkanlarından sağlanan hizmetlerin, mevcut durumun üzerinde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Daha kapsayıcı bir ifadeyle ise kentsel yaşam kalitesi, toplumsal, kültürel ve politik durumları da kapsayan bir olgudur. İnsanların kentin imkanlarından, ihtiyaçları doğrultusunda aynı ölçüde istifade etmesi, sosyal ve siyasal etkinliklerden yararlanabilmesi, eğitim ve sanat alanında yürütülen faaliyetlere müdahil olabilmesi gibi imkanlara sahip olabilmeleridir (Geray, 1998: 326).

Kentlerde yaşam kalitesi kavramı ile birlikte yaşam kalitesi açısından çeşitli kriterler de oluşmuştur. Bunlar; konutun ve çevresinin şartları, trafik yoğunluğu, eğitim olanakları, nüfus yoğunluğu, suç oranı, komşuluk ilişkileri, çevre kirliliği düzeyi, sağlık olanakları, iklim koşulları, sinema-tiyatro sayısı, spor imkanları, yeşil ve açık alanlar, hayat pahalılığı, iş imkanları, parklar, işe gitmek için harcanan süre, alışveriş ve toplu taşıma imkanlarıdır (Türksever,

2001). Bireyler bu kriterlere sahip kentlerde, belirli bir kalitede yaşamak istemekte ve bu hak olarak görülmektedir. Kentsel alanların kalitesi bireyin yaşam kalitesini de belirlemektedir.

Yaşam kalitesinin bireylerin hayatlarından memnun olmaları şeklinde tanımlanması durumunda, kentsel yaşam kalitesi de modern şehircilik ve çevrecilik anlayışının sağlanması ve bireyin kentsel koşullardan memnun olması şeklinde tanımlanabilmektedir (Yavuzçehre ve Torlak, 2006, 185).

Kentsel yaşam kalitesi bireyi etkileyen birçok unsurun bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu unsurların başında sağlıklı ve kaliteli bir yaşam alanına sahip olmak, konut ve çevre kalitesi, ekonomik, sosyal ve fiziksel çevreye ilişkin göstergeler bulunmaktadır (Shookner, 1998: 545). Özellikle bireyin yaşadığı çevreyle olan her türlü etkileşimde yaşam kalitesini oluşturan göstergelerin önemli bir rolü olmaktadır. Bireyin yaşadığı alandan hoşnut olması, bireyin sahip olduğu özellikler ile sosyal ilişkileri yaşam kalitesini etkilemekte ve belirlemektedir (Evans, 1994: 69). Bu kapsamda, yaşam kalitesini oluşturan göstergelerin nasıl belirlendiği hususu ele alınmalıdır. Yaşam kalitesi göstergelerinin ölçülmesi için iki boyutun söz konusu görülmektedir. Birinci boyutta, yaşam kalitesini etkileyen objektif değişkenler yer almaktadır. İkinci boyutta ise, yaşam kalitesinin belirleyicisi olarak sübjektif değişkenler bulunmaktadır (Marans, 2007: 28). Bu çerçevede yaşam kalitesi göstergelerini oluşturan objektif ve sübjektif değişkenlerin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Subjektif göstergeler, daha çok bireylerin deneyimlerine dayalı olan, kişisel olarak bireylerin tecrübeleri ve istekleri ile şekillenen göstergeler olmaktadır. Subjektif verilerde beklenti, mutluluk, memnuniyet, tutkular, kişisel deneyimler yer almaktadır (Schneider, 1975: 496). Kentsel yaşam kalitesinin belirlenmesinde sübjektif verilerin toplanması için bireylere öznel sorular yöneltilmektedir. Bu sorulara verilen cevaplar kişinin algısı ile alakalı olmaktadır. Eğer bireyin algısında olumlu bir durum söz konusu ise kentsel yaşam kalitesinin de bu algıyla paralel olarak olumlu sonuçlanacağı değerlendirilmektedir (Shye, 1989:346). Objektif göstergeler; konut ve çevresi, doğal ve yapısal çevre, iş imkanları ile sosyal donatı alanlarından oluşan somut değerleri kapsamaktadır (Emur ve Onsekiz; 2007: 367). Söz konusu tüm değişkenlerde bireylerin önemli ölçüde belirleyici olduğu görülmektedir. Bununla birlikte objektif göstergeler ortak kabul gören değişkenlerden meydana gelirken, sübjektif göstergelerin ise algıya göre şekillendiği için çok farklı sonuçları görülebilmektedir. Bu durumun temelinde

çevresel ve psikolojik unsurların ön plana çıktığı değerlendirilmektedir (Wish, 1986: 94).

Kentsel yaşam kalitesini oluşturan öğeler, fiziksel, ekonomik ve sosyal çevre kalitesine yönelik göstergeleri meydana getirmektedir. Sosyal çevre kalitesi ise, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere erişim, güvenli bir şekilde günlük yaşamı sürdürebilme, toplumsal faaliyetlere katılım, belirli bir alana aidiyet hissi, yerellik ve komşuluk ilişkileri olarak değerlendirilmektedir (Kamp vd., 2003: 5-18).

Kentsel dönüşümün gerçekleştirildiği alanlarda fiziksel ve sosyal yapıda değişim görülmektedir. Dönüşümle meydana gelen bu değişim birçok çevrede görülmekle birlikte özellikle sosyal çevrede farklılık yaratmaktadır. Dönüşümün en önemli tanığı olan alan kullanıcıları yaşam kalitelerinde oluşan değişimi farklı çevre kalitelerine ilişkin unsurlarla yansıtmaktadır. Dolayısıyla kentsel dönüşümün yarattığı değişimin yaşam kalitesi üzerinden tespit edilmesi, alan kullanıcılarının değerlendirmeleri ile mümkündür. Bu noktada dönüşümün sosyal unsurlara olan etkisi kentsel yaşam kalitesinde sosyal çevreyi oluşturan göstergelerle ilişkilendirilmektedir. Dönüşümün gerçekleştirildiği alanı paylaşan insanların yaşadığı bireysel ve toplumsal sorunlar, birbirleriyle olan ilişkiler, yaşanılan alandan duyulan memnuniyet, alana duyulan bağlılık, alana ilişkin güvenlik unsuru, eğitim, sağlık ve kamu kurumlarına erişim kolaylığı ile dönüşüm sürecine aktif katılım gibi göstergeler, sosyal unsurlara yönelik bir değerlendirme ortaya koymaktadır. Sosyal çevre kalitesini oluşturan bu göstergeler çalışmada başlıklar halinde sıralanarak ortaya konulmaktadır. Genel olarak ele alınan göstergeler şu şekilde açıklanabilir:

“Komşuluk ilişkileri”; Bireylerin yaşam alanlarının yakınında bulunan kişilerle paylaşımları, dayanışmaları ve yakınlıkları olarak değerlendirilmektedir. Bireyin sosyal bir varlık olmasının bir gereği olarak ortak yaşam alanlarının paylaşılmasından doğan ilişkilerin ortaya çıkmasıdır.

“Bağlılık/aidiyet”; Bireyin yaşadığı çevreye kendini ait hissetme duygusu, çevreye karşı hissettiği yakınlık derecesi olarak değerlendirilmektedir.

“Eğitim, sağlık, dini ve kamu kurumlarına erişim kolaylığı”; Bireylerin doğduğu andan itibaren ihtiyaç duyduğu kamusal hizmetlerin varlığı ile bu hizmetlere ihtiyaç duyduğu anda kolayca ulaşabilme imkanının bulunması durumudur.

“Katılım unsuru”; Dönüşümün sosyal unsurları açısından üzerinde durulması gereken ve ülkemizde ihmal edilen konulardan biri olarak, alan kullanıcılarının dönüşüm sürecine katılımı şeklinde

değerlendirilmektedir (Ersoy, 2016: 297). Katılımla insanlar yaşadığı alanın farkındalığını ve sorumluluğunu taşıyarak onu güzelleştirmek için çaba sağlar. Daha yüksek kaliteli bir kent yaşamı için, kentsel gündem takip edilmeli, planlama sürecine katılarak, kentsel hakların ve imkanların kullanımı içselleştirilmelidir (Cansever, 2015: 147).

Bireyler, sivil toplum örgütleri gibi unsurların yardımıyla kentsel yaşam kalitesinin belirlendiği kararların alınmasında demokratik yöntemlerle söz sahibi olabilmektedirler. Kentsel yaşam kalitesi, modern şehircilik ve çevre anlayışının gerçekleştirilmesiyle birlikte, kentli olmanın getirdiği haklardan da herkesin faydalanabilmesiyle alakalıdır. Kentli insanların, katılımcı bir demokrasi anlayışına sahip olmaları gerekmektedir (Torunoğlu, 1997: 218). Bu nedenle halkın bizzat sürece dahil edilmesi, iletişim kurulması ilgili sivil toplum örgütlerince aktif rol almaları sağlanmalıdır. Proje, planlama aşamasından başlamak üzere sosyolojik yapıyı dikkate alarak, bölgenin ihtiyaçları ve sorunlarına cevap verecek nitelikte hazırlanmalıdır. Bunun en iyi yolu da, halkın kendini son derece ilgilendiren konularda karar verme mekanizmalarının içinde yer almasıyla mümkündür. Aksi durumlar demokratik uygulamalarla örtüşmediği gibi, halkın beklentilerini karşılamaktan uzak bir özellik taşıyacaktır (Ertaş, 2011: 6).

“Sosyal yapı”; Dönüşümün sosyal unsurlara etkisinin yansıdığı bir diğer önemli konu olup, dönüşüm sonrası sosyal yapıda meydana gelen durumları ortaya koymaktadır. Dönüşüm sonrasında sosyal yapıda genellikle iki durum söz konusu olmaktadır. Birinci durumda amaçlanan sosyal yapının iyileştirilmesidir. Bu durumda alanda yaşayanlar dönüşüm sırasında yaşam kalitelerinde meydana gelen artışla birlikte alanda yaşamaya devam ederler. İkinci durumda ise sosyal yapı tamamen değişmekte ve alan kullanıcıları yerlerini terk etmek durumunda kalmaktadır. İkinci durum genellikle toprak rantının yüksek olduğu merkeze yakın kentsel alanlarda görülmekte ve yeni bir sosyal yapı oluşmaktadır (Özden, 2016: 87-88). Bu durum sosyal yapıda bir deformasyona ve sosyal sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Kentsel dönüşüm sonucunda mevcut sakinlerin giderek, yerine yeni bir nüfusun gelmesi ile sosyal yapıda değişiklikler meydana gelmektedir. Bu durum toplumsal olarak alanda yaşayanların yerinden edilmesi sorununa neden olmaktadır. Alana yeni gelen nüfusun taşıdığı özelliklerin alana hâkim olmaya başlaması gibi farklılar ortaya çıkarmaktadır. Uygulamaların bu şekilde sonuçlanması “soylulaştırma” kavramıyla örtüşmektedir.

Soylulaştırma, (Gentrification) kavramı ilk olarak 1964 yılında Ruth Glass’ın “London: Aspect of Change” adlı eserinde işçi

mahallerinde yaşanan durum için kullanılmıştır. Glass'a göre orta ve üst sınıflar, işçilerin yaşadıkları konutları satın alarak bunların yerine yüksek standartlı konutlar yaptırmıştır. Eski, gösterişsiz ve müstakil olan evler değişerek/dönüşerek düzenli yapılı, pahalı ve gösterişli konutlar haline gelmiştir ve mahallenin sosyal dokusunda bir değişim süreci yaşanmıştır. Glass bu değişim sonucunda ortaya çıkan tabloyu gentrification (soylulaştırma) olarak tanımlamıştır (Glass, 1964'ten aktaran Sönmez, 2014: 44).

Ülkemizde dönüşüm uygulamalarının sosyal yapıda yarattığı bir diğer durum, proje ile ilgili kaygıları öne çıkaran boyutta olmaktadır. Özellikle rantın yüksek olduğu kentsel alanlarda yapılan projelerde sıklıkla alan kullanıcılarının alanı terk etmesi, sosyal yapının bozulması ve dar gelirlilerin alandan gidip yüksek gelir grubunun alanda yaşamaya başlaması gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Özellikle dar gelirlilerin yerinden edilmesi kentin bütünü için toplumsal bir sorun yaratmaktadır. Dönüşüm sonrasında sosyal yapıda oluşan bu sorunlar eleştirilen konular arasında yer almaktadır.

Dönüşüm uygulamalarının sosyal boyutunun öneminin daha iyi anlaşılması noktasında Özden 'in (2016: 81) verdiği örnek dikkat çekicidir. 2004 yılının Kasım ayında İstanbul'da gerçekleşen bir sempozyumda İngiliz konuşmacılar, "İngiltere'de kentsel dönüşüm uygulamalarının eksik gerçekleştirildiğini, çünkü sosyal boyutunun ve unsurlarının göz ardı edildiğini, kentsel alanların fiziksel olarak iyileştirildiği halde hala sorunlu bölgeler olduğunu" ifade etmişlerdir. Bu eleştiri bugün tüm dünya kentlerinde gerçekleştirilen bazı dönüşüm uygulamalarına yapılabilmektedir.

Ülkemizde de kentsel dönüşüm uygulamaları birçok konuda eleştirilmektedir. Özellikle, projelerin halkın beklentilerinden ve taleplerinden uzak, rant gibi farklı kaygılarla gerçekleştirilmesi en çok eleştirilen konuların başında yer almaktadır. Bir diğer önemli eleştiri noktası ise, projelerin dar gelirlilerden ziyade yüksek gelir grubuna hitap etmesi ve bunun sonucunda alanın gerçek sahiplerinin yerinden edilmesi durumudur. Farklı bir eleştiri ise, kentsel alandan daha fazla gelir elde etmek için çok yüksek katlı ve tabanı daha geniş binaların yapılması ile açık ve yeşil alanların azalması gibi olumsuzluklar sonucunda halkla bütünleşemeyen uygulamaların gerçekleştirilmesidir. Çalışma bu konuya ilişkin eleştirilerin doğruluğunun tespit edilmesi noktasında önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Metodolojisi

Bu çalışma, kentsel dönüşüm uygulamalarının kentsel yaşam kalitesinde ve sosyal unsurlar üzerinde yarattığı etkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kentsel yaşam kalitesine etki eden sosyal unsurların dönüşüm öncesi ve sonrasında nasıl etkilendiği alan kullanıcılarının değerlendirmeleriyle tespit edilmiştir. Dönüşüm öncesi ve sonrası karşılaştırmanın doğru olarak değerlendirilmesi için dönüşüm gerçekleştirilmeden öncede alanda yaşayanların olmasına dikkat edilmiştir. Bu kapsamda alan araştırmasını “Yeni Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi” nin gerçekleştirildiği ve tamamlandığı altı mahallede (Altınağaç, Karaağaç, Hüseyingazi, Gülseren, Anayurt ve Yatık Musluk (Altnevler) yaşayan alan kullanıcıları oluşturmaktadır. Örneklem sayısının belirlenmesinde, zaman ve maliyet kısıtları gözetilerek, kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Tesadüfi olmayan bir örnekleme yönteminin seçilmiş olması nedeniyle, örneklem sayısı, Likert ifadelerin sayısı baz alınarak oluşturulmuştur. Kentsel yaşam kalitesi ölçeğinde yer alan 30 ifade bulunmaktadır. Örneklem sayısı $50+(8 \cdot \text{Değişken Sayısı})$ olarak hesaplanmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Dolayısıyla örneklem sayısı $50+(8 \cdot 30) = 290$ olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında 408 katılımcıdan toplanan veriler analize tabi tutulmuştur. 408 kişiyle yüz yüze anket ve 30 kişiyle de derinlemesine mülakat uygulaması gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze anket uygulaması ve derinlemesine mülakatlar, dönüşümden önce ve sonra da alanda hak sahibi ya da kiracı olma kriteri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Anket uygulamasında, kentsel dönüşüm ve kentsel yaşam kalitesine ilişkin daha önceden yapılan ölçeklerden (Evans, 1994, Ulengil vd., 2001, Marans, 2003, Maras vd., 2007, Oktay vd., 2009, Gür, 2014, Şenler vd., 2009, Okumuş ve Eyüboğlu, 2015, Yaman, 2012, Sarı ve Kindap, 2018) yararlanılarak derlenen bir model kullanılmıştır. Belirtilen çalışmalardan kentsel yaşam kalitesine ve farklı unsurlarına ilişkin ölçekler ayrıntılı olarak incelenmiştir. İncelemeler sonucunda özellikle kentsel yaşam kalitesini oluşturan göstergelerden sosyal unsurların yer aldığı sorular çalışmada kullanılmıştır. Bunun yanında alana özgü unsurlar da göz önünde bulundurularak, kentsel dönüşüm uygulamalarında değişen yaşam kalitesi ve sosyal unsurlar dikkate alınarak ölçek derlenmiştir. Bu bağlamda yararlanılan kaynaklarda üzerinde çok durulan ve kaynakların çoğunda yer alan ortak unsurlara ilişkin ifadeler yer verilmiştir. Sonuç olarak çalışmada kullanılan ölçek ve oluşturulan modelde, kentsel yaşam kalitesinin fiziksel ve ekonomik çevreye ilişkin unsurlarının yanında çoğunlukla sosyal çevre kalitesine ilişkin

unsurlar ele alınarak alan kullanıcılarının memnuniyetleri doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Bu kapsamda sosyal çevre kalitesini oluşturan unsurlar; “komşuluk ilişkileri”, “bağlılık, aidiyet”, “halkın katılımı”, “sosyal yapı”, “sağlık ve eğitim imkanları ile bunlara erişim kolaylığı”, eğitim, sağlık, dini ve kamusal hizmetlere erişim” ile “güvenlik unsuru” şeklinde ele alınmıştır.

Anket uygulaması dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik veriler, ikinci bölümde dönüşüm öncesi ve sonrası sosyal çevre kalitesini oluşturan unsurlara ilişkin karşılaştırmalı bir analiz, üçüncü bölümde dönüşüm sürecinde karşılanmayan beklentiler ile katılım unsuru, dördüncü bölümde ise dönüşüm uygulamasının sosyal sorunlarına ilişkin genel bir değerlendirme yer almaktadır. Ankette sosyal unsurların karşılaştırılması için, farklı yaklaşımları bir arada ölçebilen “Likert tipi tutum ölçeği” (Punch, 2005: 91-92) kullanılmıştır. Anket uygulamasında yer alan verilerin analizinde frekans dağılımları, betimsel istatistikler, güvenilirlik analizi, bağımlı gruplar t testi, bağımsız gruplar t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gibi istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler de ise dönüşüm öncesi ve sonrasında sosyal çevre kalitesini oluşturan unsurlar; komşuluk ilişkileri, bağlılık ve aidiyet, katılım unsuru, güvenlik ve yaşanılan alana ilişkin memnuniyet ele alınarak sohbet edilmiş daha sonra kayıtlar dinlenerek çalışmanın ilgili yerlerinde veri olarak kullanılmıştır.

Araştırma Verilerine İlişkin Bulgular ve Değerlendirilmesi

Çalışmada yer alan katılımcılara ait demografik veriler. Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5’de gösterilmektedir. Görüldüğü üzere, katılımcıların %60’ı kadın, %40’ı ise erkek olup %78’i evli ve %19’u bekar, %54’ü lise ve %25 ilköğretim mezunu, %38’i 2.000-3.000 TL, %31’i 2.000 TL’den az gelire sahiptir.

Demografik veriler, dönüşüm uygulamaları sonucunda alanın yaşam kalitesinde meydana gelen değişimin analiz edilmesi açısından çalışmaya katkı sağlamıştır. Kentsel yaşam kalitesinde meydana gelen değişimin analiz edilmesinde katılımcıların, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve gelir durumu gibi unsurlar sosyal çevreye ilişkin bulguların değerlendirilmesi açısından da önem taşımaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet Özelliklerine İlişkin Frekans Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	245	60
Erkek	163	40

Tablo 2: Katılımcıların Yaş Dağılımları

Yaş	Frekans	Yüzde
16-20	29	7,1
21-30	122	29,9
31-40	107	26,2
41-50	63	15,4
51-60	39	9,6
61-70	19	4,7
71 yaş ve üzeri	8	2

Tablo 3: Katılımcıların Eğitim Düzeylerine İlişkin Frekans Dağılımları

Eğitim Düzeyi	Frekans	Yüzde
İlköğretim	103	25,2
Lise	219	53,7
Yüksek okul	34	8,3
Lisans ve Lisans üstü	52	12,7

Tablo 4: Katılımcıların Medeni Durum Dağılımları

Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Evli	319	78,2
Bekar	77	18,9
Eşinden Ayrı / Eşini Kaybetmiş	12	2,9

Tablo 5: Katılımcıların Toplam Hane Gelirlerine İlişkin Frekans Dağılımı

Toplam Hane Geliri	Frekans	Yüzde
2.000 TL den az	127	31,1
2.001-3.000 TL	156	38,2
3.001-4.000 TL	94	23
4.001-5.000 TL	15	3,7
5.001-6.000 TL	12	2,9
6.000 TL den fazla	4	1

Kentsel dönüşüm uygulamalarının etki ettiği alanlardan bir olan sosyal çevre bireyin gündelik yaşamını sürdürdüğü her alanda kendini göstermektedir. İnsanın sosyal bir varlık olmasının doğal bir yansıması olarak yaşanan alana sosyal unsurlardan etkilenmektedir.

Bu nedenle yaşanan alanının sosyal unsurları oldukça önem taşımakta ve kentsel alanda yaşam kalitesini belirlemede etkin bir rol oynamaktadır. Çalışmada dönüşüm uygulamalarıyla değişen sosyal unsurlar ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Aşağıda ilgili tablolarda konuya ilişkin farklı unsurlara ait veriler, bulgular ve değerlendirmeleri yer almaktadır.

1- Komşuluk ilişkileri ve Bağlılık/Aidiyet

Araştırmada sosyal unsurlardan olan komşuluk ilişkileri; komşularla görüşme sıklığı, komşularla ilişkilerin sıcaklığı, komşularla yardımlaşma/dayanışma gibi göstergelerle ele alınmıştır. Dönüşümün etki ettiği sosyal unsurlara ait göstergelerden biri de bağlılık ve aidiyet duygusudur. Bağlılık ve aidiyete ilişkin unsurlar ise, mahalleye duyulan yakınlık, yaşanan çevreye ait hissetme gibi göstergelerle ele alınmıştır. Bu göstergeler Tablo 6'da ve tablo 7'de yer alan bulgular neticesinde dönüşüm öncesi ve sonrası karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Elde edilen veriler ve araştırma bulguları doğrultusunda komşuluk ilişkileri ile bağlılık/aidiyet duygusunda dönüşüm uygulamaları sonrasında önemli ölçüde bir azalma olduğu tespit edilmiştir. Bu unsurlara ilişkin memnuniyetin azaldığı ve bu durumun kentsel yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği ortaya konulmuştur.

Tablo 6: Komşularla Görüşme Sıklığı İlişkin Frekans Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Dönüşümden önce komşularınızla ne sıklıkta görüşüyordunuz?		
Hiçbir zaman	29	7,1
Ara sıra	66	16,2
Sık sık	235	57,6
Her zaman	78	19,1
Dönüşümden sonra komşularınızla ne sıklıkla görüşüyorsunuz?		
Hiçbir zaman	133	32,6
Ara sıra	223	54,7
Sık sık	52	12,7

Dönüşümden önce mahallenizdeki komşularınızla hangi sıklıkla yardımlaştınız? (Çocukları emanet etme, çeşitli malzemeleri ödünç alma, alışveriş konularında yardım vb. gibi)		
Hiçbir zaman	40	9,8
Ara sıra	93	22,8
Sık sık	215	52,7
Her zaman	60	14,7
Dönüşüm sonrasında mahallenizdeki tanıdıklarınızla hangi sıklıkla yardımlaşırsınız? (Çocukları emanet etme, çeşitli malzemeleri ödünç alma, alışveriş konularında yardım vb. gibi)		
Hiçbir zaman	198	48,5
Ara sıra	181	44,4
Sık sık	29	7,1

Görüldüğü gibi, görüşme sıklıkları açısından komşuluk ilişkilerinin dönüşüm öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında bu anlamda duyulan memnuniyette önemli ölçüde azalma olduğu görülmektedir. İfadelere verilen cevaplarda bile belirgin bir farklılık olduğu görülmüştür. Sık sık ve her zaman olan görüşme aralığı dönüşüm sonrasında yerine hiçbir zaman ya da ara sıraya bırakmıştır.

Komşuluk ilişkilerinde yardımlaşma unsurunda dönüşüm öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında yine ciddi bir azalma olduğu görülmüştür. Dönüşüm öncesinde katılımcıların %70'i çoğu zaman yardımlaştıklarını belirtirken dönüşüm sonrasında ise katılımcıların %90'a yakını hiçbir zaman, ya da arada bir olduğunu ifade etmiştir. Bu sonuç dönüşüm uygulamaları sonrasında komşuluk ilişkilerinin yardımlaşma faktörünü de azalttığını göstermektedir.

Tablo 7'de ise görüldüğü üzere, dönüşümden sonra komşuluk ilişkilerinin zayıfladığı katılımcıların yaklaşık %60'ı tarafından kabul görmüştür. Yaşadığım çevrede komşuluk ilişkileri sıcak ifadesine dönüşümden önce ise, komşuluk ilişkilerinin daha yakın olduğu katılımcıların %70'i tarafından doğrulanmış olup bu anlamda dönüşüm öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında belirgin bir azalmanın olduğu görülmüştür.

“Komşuluk ilişkileri” sosyal yaşamın önemli göstergelerinden biri olarak ele alınmış olup, konu çalışmada ayrıntılarıyla analiz edilmiştir. Bulgular neticesinde dönüşüm uygulamaları sonrasında

komşuluk ilişkileri, görüşme sıklığı, sıcak ilişkiler ve yardımlaşma/dayanışma unsurlarına göre olumsuz olarak etkilendiği görülmüştür.

Tablo 7: Dönüşüm Öncesi ve Sonrası Sosyal İlişkilere Ait Göstergelerinin Karşılaştırılması

	Dönüşüm Öncesi Frekans Yüzde		Dönüşüm Sonrası Frekans Yüzde	
Yaşadığım çevrede komşuluk ilişkileri sıcak.				
Hiç Katılmıyorum	37	9,1	108	26,5
Katılmıyorum	33	8,1	118	28,9
Orta Düzeyde Katılıyorum	58	14,2	57	14,0
Katılıyorum	143	35,0	40	9,8
Tamamen Katılıyorum	137	33,6	85	20,8
Kendimi yaşadığım çevreye ait hissediyordum.				
Hiç Katılmıyorum	30	7,4	114	27,9
Katılmıyorum	56	13,7	50	12,3
Orta Düzeyde Katılıyorum	120	29,4	86	21,1
Katılıyorum	112	27,5	57	14,0
Tamamen Katılıyorum	90	22,1	101	24,8
Yaşadığım çevrede insanlar mahallelerine çok bağlıdır.				
Hiç Katılmıyorum	29	7,1	126	30,9
Katılmıyorum	57	14,0	100	24,5
Orta Düzeyde Katılıyorum	70	17,2	85	20,8
Katılıyorum	106	26,0	56	13,7
Tamamen Katılıyorum	146	35,8	41	10,0
Yaşadığım çevrenin yaşam şartları beklentilerimi karşılıyor.				
Hiç Katılmıyorum	73	17,9	109	26,7
Katılmıyorum	73	17,9	63	15,4
Orta Düzeyde Katılıyorum	112	27,5	78	19,1
Katılıyorum	72	17,6	60	14,7
Tamamen Katılıyorum	78	19,1	98	24,0

“Bağlılık/aidiyet” sosyal yaşam içerisinde yaşanan çevreye duyulan yakınlığa ilişkin unsurlardan oluşmaktadır. Bu unsurlara

ilişkin memnuniyet düzeyini tespit etmek için katılımcılara tablo 7’de görüldüğü üzere, “Kendimi yaşadığım çevreye ait hissediyordum”, “Yaşadığım çevrede insanlar mahallelerine çok bağlıdır”, “Yaşadığım çevrenin yaşam şartları beklentilerimi karşılıyor” şeklinde ifadeler yöneltmiştir. Bu ifadelere verilen cevaplar neticesinde, bağlılık ve aidiyet unsurları dönüşüm öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında duyulan memnuniyetin belirgin bir oranda azaldığı görülmüştür. Bağlılık/aidiyet unsurunun mahalleye duyulan bağlılık ve yaşanan çevreye ait hissetme noktasında olumsuz olarak etkilendiği ve dönüşüm uygulamasının sosyal unsurlar üzerinde memnuniyeti azalttığı ortaya koyulmuştur.

Derinlemesine görüşmelerde de araştırma yapılan 6 mahallede, dönüşüm öncesinin kültürü, ilişkileri, alışkanlıkları ve yaşam tarzları açısından dönüşüm sonrasına uyum sağlanmasında sorun yaşandığı ifade edilmiştir. Bir diğer önemli nokta ise, anket ve derinlemesine görüşmelerde yaş gruplarına göre sosyal çevreden memnuniyetin yaş arttıkça azaldığı durumudur. 30 yaş üstü bireylerin dönüşüm uygulamaları sonrasında uyum sorunu yaşadığı, gençlerde ise uyumun daha kolay sağlandığı görülmüştür. Özellikle 65 yaş üstü bireylerin dönüşümden sonra en çok etkilendikleri durumun sosyal çevre olduğu, komşuluk ilişkilerinde bağlılığın azaldığı dile getirilmiştir. Derinlemesine görüşmelerde komşuluk ilişkileri ve bağlılığın dönüşüm sonrasında azaldığı noktası katılımcıların çoğu tarafından kabul görmüştür. Bu konuyla ilgili katılımcılar tarafından belirtilen bazı ifadeler şu şekildedir:

44 yaşında ev hanımı Naile Hanım, “Dönüşümden önce komşularımızla çok yakındık büyük bir aile gibiydik. Çocuklarımız birlikte büyüdü, ama şimdi hiç kimseyi tanımıyorum bile” ifadesini kullanmıştır.

41 yaşında ev hanımı Kezban Hanım da benzer şekilde “Dönüşümden önce komşularımızla hep iç içeydik ve tüm gün birlikte geçirdi. Ramazan ayında sahura kadar birlikteydik, nerde o eski kalabalık içten birliktelikler” şeklinde memnuniyetsizliğini belirtmiştir.

Şu anda işsiz olan 38 yaşında Hakan Bey ise, “Dönüşümden sonra eski komşularımın çoğu buradan taşındı, buralar onlara uygun olmadı hayvanları vardı alıp gittiler” diyerek dönüşümü özetler nitelikte yorumda bulunmuştur.

67 yaşında Ayhan Bey, “Dönüşüm sonrasında mahalleme uyum sağlayamıyorum, bahçem yok, komşuluk ilişkileri yok, mahallem sanki burası değil yer aynı ama her şey farklı” şeklinde dönüşüm sonrasında yaşadığı memnuniyetsizliğini dile getirmiştir.

Market işletmecisi 54 yaşındaki Ömer Bey ise, “Dönüşüm öncesi komşuluk ilişkilerimiz bağlılığımız çok başkaydı birine bir şey olsa herkes koşar giderdi, Dönüşüm sonrası yapılan binalarda birisi ölse kimsenin umurunda olmaz, herkes çok soğuk ve ilişkiler çok zayıf...” değerlendirmesinde bulunmuştur.

2- Katılım Unsuruna İlişkin Memnuniyet

Dönüşüm sürecine katılımın nasıl olduğunu belirlemek üzere katılımcılara nasıl ve ne yollar kullanarak katılımlarının sağlandığı belirlenmiştir.

Tablo 8’de görüldüğü üzere, Dönüşüm sürecinde belediyenin vatandaşların düşüncelerini önemsemediği katılımcıların %70’i tarafından kabul görmüştür. Alan kullanıcılarının dönüşüm sürecinde belediyenin kararlarını etkileyemediği yaklaşık %70 oranında kabul görmüştür. Araştırma bulgularında proje sürecine halkın katılımının olmadığı yaklaşık %70 oranıyla kabul görmüştür.

Tablo 8: Kentsel Dönüşüm Sürecine Katılım Düzeyine İlişkin Memnuniyet Düzeyi

İfadeler	Frekans	Yüzde
Dönüşüm sürecinde belediye vatandaşların düşüncelerini önemsemiştir.	171	41,9
Hiç Katılmıyorum	120	29,4
Katılmıyorum	71	17,4
Orta Düzeyde Katılıyorum	40	9,8
Katılıyorum	6	1,5
Tamamen Katılıyorum		
Bu bölgede yaşayan vatandaşlar dönüşüm sürecinde belediyenin kararlarını etkilemiştir.		
Hiç Katılmıyorum	189	46,3
Katılmıyorum	93	22,8
Orta Düzeyde Katılıyorum	68	16,7
Katılıyorum	43	10,5
Tamamen Katılıyorum	15	3,7
Bu proje sürecinde halkın katılımı gerçekleşmiştir.		
Hiç Katılmıyorum	155	38
Katılmıyorum	111	27,2
Orta Düzeyde Katılıyorum	103	25,2
Katılıyorum	28	6,9
Tamamen Katılıyorum	11	2,7

Dönüşüm sürecinde katılım unsurunun düzeyinin tespit edilmesinde etkili olan bir diğer unsur ise katılımın sağlanmasında kullanılan yollardır. Bunu ölçmek amacıyla dönüşüm süreci boyunca katılıma ilgili gerçekleştirilen eylemlerin neler olduğu katılımcılara sorulmuştur. Gerçekleştirilen eylemler ile ifadeler verilen cevaplar aşağıdaki tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9’da görüldüğü üzere, katılımcıların %94,1’i ise (384 kişi) belediyede düzenlenen toplantılara katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %96,1’i ise (392 kişi) muhtarlıkta düzenlenen toplantılara katılmadıklarını belirtmişlerdir. Sonuç olarak dönüşüm sürecine başlangıçtan bitimine kadar halkın katılımın zayıf olduğu, belediye ve muhtarlıkların bu konuya ilişkin çaba sarf etmediği ifade edilmiştir.

Tablo 9: Dönüşüm Süreci Boyunca Gerçekleştirilen Eylemlere İlişkin Frekans Dağılımları

	Frekans	Yüzde
Dönüşüm projenin tasarım aşamasında yetkili kişilerle iletişime geçmek (TOKİ ve belediye ile dilekçe yazarak, telefonla veya yüz yüze görüşerek)		
Evet	68	16,7
Hayır	340	83,3
Dönüşüm aşamasında yetkili mercilerle iletişime geçmek		
Evet	68	16,7
Hayır	340	83,3
Çevredeki diğer hak sahipleri ile görüşerek uygulamayla ilgili sorunları tartışmak		
Evet	102	25
Hayır	306	75
Belediyede düzenlenen toplantılara katılmak		
Evet	24	5,9
Hayır	384	94,1
Muhtarlıkta düzenlenen toplantılara katılmak		
Evet	16	3,9
Hayır	392	96,1

Ülkemizde yapılan kentsel dönüşüm süreçlerine halkın katılımının zayıf olması noktasında sürekli eleştiri gelmiş olup, alan araştırması için belirlenen bölgede de bu durumun varlığı tespit edilmiştir. Anket görüşmelerinden elde edilen bulguları, derinlemesine mülakatlarda desteklemiştir.

Derinlemesine mülakatlarda hak sahiplerinin sürece dahil edilmediği üzerinde durulmuş olup, 30 katılımcının 20'si dönüşüm sürecine aktif katılımının olmadığını belirtmiştir. Katılımcılar konunun çok dışında kaldıklarını, belediyede muhatap bulamadıklarını ve her şey olup bitikten sonra öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanında dönüşüm sürecinde mağdur olmadıklarını kira desteği yapıldığı dile getirilmiştir. Ancak görüşmelerin çoğunda katılımcılar bilgi edinemedikleri, beklentilerinin karşılanmadığı ve söz haklarının olmadığı gibi ifadelerle eleştiride buldukları görülmüştür. Konuyla ilgili bazı ifadeler şu şekildedir;

48 yaşında kiraathane işletmecisi Cemal Bey; “Dönüşüm sürecinde Belediyenin toplantılarına çağrılmadık. Belirli bir kesim, belediyeye yakın olanlar sürekli çağrıldı. Çünkü bizleri çağırırsalar soru sorarız, başlarını ağrıtırız” ifadesini kullanmıştır.

Dönüşümden önce ve sonra ilçede market işleten ve isminin gizli kalmasını isteyen 42 yaşındaki bay işletmeci; “Dönüşüm sürecine katılımızı 5 üzerinden değerlendirsem “0” 1 bile değil, çok çabalamamıza rağmen muhatap alınmadık” şeklinde rahatsızlığın belirtmiştir.

Ev yemekleri üzerine bir lokanta işleten 38 yaşında Nuray Hanım; “Dönüşümü herkes gibi biz de dışardan izledik, her şeyi olup bittikten sonra gördük” diyerek dönüşüm süreciyle olan kopukluğunu göstermiştir.

72 yaşında, emekli Nizamettin Bey; “Bizler dönüşüm sürecine etki edebilseydik daha başka olurdu, en azından böyle yüksek katlara izin vermezdik” ifadesiyle şikayetini bizimle paylaşmıştır.

3. Güvenliğe İlişkin Memnuniyet

Güvenlik göstergesi, bazı araştırmalarda kentsel alanın fiziksel unsurları arasında yer alırken bazılarında ise sosyal bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise sosyal boyut kapsamında ele alınmıştır. Konuyla ilgili yapılan anket ve derinlemesine görüşmelerden de elde edilen verilerin sosyal unsurlarla ilişkilendirilmiş olup tablo 10'da ortaya konulmuştur.

Tablo 10: Dönüşüm Öncesi ve Sonrası Güvenliğe İlişkin Göstergelerin Karşılaştırılması

	Dönüşüm Öncesi		Dönüşüm Sonrası	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Yaşadığım çevre geceleri dışarıda güvenle yürünecek bir yer.				
Hiç Katılmıyorum	95	23,3	128	31,4
Katılmıyorum	100	24,5	72	17,6
Orta Düzeyde Katılıyorum	105	25,7	88	21,6
Katılıyorum	50	12,3	51	12,5
Tamamen Katılıyorum	58	14,2	69	16,9
Yaşadığım çevrede başıboş gezen gençler veya tinerciler var.				
Hiç Katılmıyorum	65	15,9	63	15,4
Katılmıyorum	78	19,1	45	11,0
Orta Düzeyde Katılıyorum	83	20,3	87	21,3
Katılıyorum	108	26,5	62	15,2
Tamamen Katılıyorum	74	18,1	151	37,0
Yaşadığım çevre genel olarak güvenli bir yer.				
Hiç Katılmıyorum	73	17,9	128	31,4
Katılmıyorum	55	13,5	74	18,1
Orta Düzeyde Katılıyorum	126	30,9	105	25,7
Katılıyorum	81	19,9	47	11,5
Tamamen Katılıyorum	73	17,9	54	13,2

Tablo 10’da görüldüğü üzere dönüşüm öncesi ve sonrası güvenliğe ilişkin göstergeler; yaşanan çevrenin güvenli bir yer olması, yaşanan çevrede başıboş gezen gençlerin ve tinercilerin olması, geceleri dışarıda rahatça yürünebilmesine ilişkin ifadeler katılımcıların çoğu tarafından olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Bu bulgular dönüşümün güvenliğe ilişkin göstergelerde belirgin bir değişim yaratmadığı ortaya koymaktadır. Bu sonuç Mamak’ın gecekondulu bölgesi olması ve dönüşüm sonrasında tam olarak bu alının kırılmamış olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Zira derinlemesine mülakatlarda katılımcıların çoğu Mamak’ı güvenli bir yer olarak değerlendirmemektedir.

32 yaşında, ev hanımı Gülden Hanım, “Dönüşümden önce buralar daha güvenliydi gecekonduydu ama kimin girip çıktığını

bilirdik şimdi bir binaya 100 kişi girip çıkıyor bana hiç güvenli gelmiyor” şeklinde endişesini belirtmiştir.

54 yaşında Çiğköfteci dükkânı işleten Mustafa Bey; “Dönüşüm öncesinde mahallemizin her yerini bilir herkesi tanırdık. Bu duygu bize güven verirdi. Dönüşüm sonrasında çok şey değişti ve çok kişi mahallemize geldi kimseyi tanımıyoruz ve bir güvensizlik söz konusu” ifadesini kullanmıştır.

4- Kamusal Hizmetlere Erişim Memnuniyeti

Bireylerin gündelik yaşamlarını sürdürdükleri alanlarda eğitim ve sağlık kurumlarına ulaşımı, Bununla birlikte spor tesislerine, dini alanlara ve kamusal hizmetlerin sunulduğu alanlara ve imkanlara erişimi, kentlerde yaşam kalitesine etki eden önemli göstergelerdendir. Dolayısıyla dönüşüm uygulamaları ile değişen kentsel alanda bu göstergelerin nasıl etkilendiği önem taşımaktadır. Tablo 11’de bu alanda sorulan sorular ve cevapları görülmektedir.

Tablo 11: Dönüşüm Öncesi ve Sonrası Eğitim, Sağlık ve Kamusal Hizmetlere Erişim Düzeyi

	Dönüşüm Öncesi Frekans Yüzde		Dönüşüm Sonrası Frekans Yüzde	
Sağlık kuruluşlarına (hastane, sağlık ocağı vb.) kolayca ulaşabiliyorum.			27	6,6
Hiç Katılmıyorum	23	5,6	18	4,4
Katılmıyorum	27	6,6	42	10,3
Orta Düzeyde Katılıyorum	60	14,7	105	25,7
Katılıyorum	148	36,3	216	52,9
Tamamen Katılıyorum	150	36,8		
Eğitim kurumlarına kolaylıkla erişebiliyorum.	27	6,6	32	7,8
Hiç Katılmıyorum	33	8,1	20	4,9
Katılmıyorum	77	18,9	66	16,2
Orta Düzeyde Katılıyorum	132	32,4	95	23,3
Katılıyorum	139	34,1	195	47,8
Tamamen Katılıyorum				

Spor tesislerine kolayca erişebiliyorum.	101	24,8	91	22,3
Hiç Katılmıyorum	66	16,2	64	15,7
Katılmıyorum	32	7,8	52	12,7
Orta Düzeyde Katılıyorum	103	25,2	58	14,2
Katılıyorum	106	26,0	143	35,0
Tamamen Katılıyorum				
Devlet kurumlarına (kaymakamlık, bakanlıklar vb.) kolayca erişebiliyorum.	45	11,0	44	10,8
Hiç Katılmıyorum	39	9,6	42	10,3
Katılmıyorum	79	19,4	61	15,0
Orta Düzeyde Katılıyorum	107	26,2	97	23,8
Katılıyorum	138	33,8	164	40,2
Tamamen Katılıyorum				
Dini kurumlara kolayca erişebiliyorum.	21	5,1	18	4,4
Hiç Katılmıyorum	35	8,6	24	5,9
Katılmıyorum	47	11,5	51	12,5
Orta Düzeyde Katılıyorum	135	33,1	102	25,0
Katılıyorum	170	41,7	213	52,2
Tamamen Katılıyorum				

Dönüşüm öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında bu anlamda duyulan memnuniyetin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Anket ve derinlemesine görüşme sorularında bu konuya ilişkin memnuniyetin tüm faktörler arasında en yüksek etkiye sahip olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular neticesinde, bu göstergeye ilişkin memnuniyetin katılımcıların çoğu tarafından dönüşüm sonrasında belirgin bir şekilde arttığını ortaya koymuştur.

Sağlık kuruluşlarına (hastane, sağlık ocağı vb.) kolayca ulaşabiliyorum ifadesi; katılımcıların yaklaşık %90'ı dönüşüm uygulamaları sonrasında sağlık hizmetlerine kolayca ulaşabildiğini belirtmiştir. Eğitim kurumlarına kolaylıkla erişebiliyorum ifadesine katılımcıların yaklaşık %90'ının eğitim hizmetlerine ulaşabildiği ve bu anlamda dönüşüm sonrasında önemli ölçüde bir artış olduğu belirtilmiştir. Devlet kurumlarına (kaymakamlık, belediye, bakanlıklar, vb.) kolayca erişebiliyorum ifadesi, katılımcıların %80'i tarafından kabul edilmiştir. Dönüşüm sonrasında erişimin kolaylaştığı belirgin olarak ortaya konulmuştur. Spor tesislerine kolayca erişebiliyorum ifadesine katılımcıların yaklaşık %65'i dönüşüm

sonrasında sağlık hizmetlerinden daha çok yararlanabildiklerini ifade etmişlerdir.

Dini kurumlara kolayca erişebiliyorum ifadesi katılımcıların %75'i tarafından kabul görmüştür.

Derinlemesine görüşmeler de de katılımcıların çoğunun kamusal hizmetlere erişim konusunda hem fikir olduğu görülmüştür.

Derinlemesine mülakatlarda kamusal hizmetlere erişime ilişkin ifadeler şu şekildedir;

40 yaşında ev hanımı Özlem Hanım; “Dönüşümden sonra eğitimde kalite arttı, yeni okullar yapıldı, dışarıdan insanlar da taşındı sınıfların başarısı arttı. Biz önceden çocukları okula zor gönderiyorduk çoğu okumuyordu şimdi etraflarına baktılar okuma istekleri arttı” şeklinde memnuniyetini belirtmiştir.

35 yaşında belediye işçisi Bilal Bey; “Dönüşümden sonra sağlık imkanları da arttı ve daha kolay ulaşabiliyoruz” yorumunu yapmıştır.

68 yaşında emekli Musa Bey; “Camilerin yapılması çok iyi oldu, dönüşümden önce uzaktı dizlerim ağrıyordu, her vakitte gitmeyi bırak cumaya zor gidiyordum, şimdi her vakti camide kılıyorum” ifadesini kullanmıştır.

6-Dönüşüm Uygulamasının Sosyal Sorunlara Yönelik Genel Değerlendirilmesi

Dönüşüm gerçekleştirildiği alanda yaşayanların sosyal yapısı uygulamalardan etkilenmektedir. Uygulamanın gerçekleştirileceği alana özgü sosyo-kültürel özellikler bulunmaktadır. Dönüşümün, alanın sahip olduğu sosyo-kültürel özellikler dikkate alınarak gerçekleştirilmesi ve bu anlamda sorunların giderilmesine yönelik planlaması gerekmektedir. Araştırmanın bu bölümünde dönüşüm sonrasında sosyal yapıda meydana gelen değişimlere ait göstergeler değerlendirilmiştir.

Tablo 12: Dönüşüm Sonrası Sosyal Sorunların Genel Değerlendirilmesi

	Frekans	Yüzde
Dönüşüm sonrasında bölge sosyal imkanlar (Tiyatro, Konser, Sinema) açısından yeterli hale gelmiştir.		
Evet	86	21,1
Hayır	322	78,9
Proje kapsamında halkın barınma sorunu büyük		

oranda çözülmüştür. Evet Hayır	313 95	76,7 23,3
Proje sonrasında dar gelirli insanlar yaşadığı yerlerden başka yerlere taşınmıştır. Evet Hayır	217 187	53,2 45,8
Proje ile dar gelirli insanlar kent yaşamına bütünleşmiştir. Evet Hayır	252 156	61,8 38,2
Proje ile gecekonduda yaşayanların sorunları çözülememiştir. Evet Hayır	255 150	62,5 36,8
Dönüşüm uygulaması ile sosyal sorunlar (İşsizlik, Güvenlik, Yoksulluk) giderilmiştir. Evet Hayır	125 272	30,6 66,7
Dönüşüm sonrasında gecekonduda yaşayanlar kentin diğer bölgelerine taşınmışlardır. Evet Hayır	211 197	51,7 48,3
Dönüşüm dar gelirlileri gözeterek gerçekleştirilmiştir. Evet Hayır	109 292	26,7 71,6
Dönüşüm sonrasında bölgeye orta ve üst gelir grupları yerleşmiştir. Evet Hayır	264 144	64,7 35,3
Dönüşüm sonrasında bölgede yaşayanlar sosyo-ekonomik durumu daha iyi olan insanlardır. Evet Hayır	138 270	33,8 66,2

Kentsel dönüşüm uygulaması sonrasında sosyal sorunlara ilişkin genel bir değerlendirmenin yer aldığı Tablo 12’de görüldüğü üzere, katılımcıların %76,7’si (313 kişi) proje kapsamında halkın barınma sorununun büyük oranda çözüldüğü belirtilmiş olup bu

konuya ilişkin genel değerlendirmenin olumlu yönde olduğu görülmektedir. Bunun yanında katılımcıların %62,5'i (255 kişi) proje ile gecekonduda yaşayanların sorunlarının çözülemediğini ifade etmişlerdir. Bu durumu destekleyen bir başka ifadede katılımcıların %71,6'sı (292) kişi dönüşümün dar gelirlilerin gözetilerek gerçekleştirilmediğini belirtmiştir. Yine dönüşüm uygulamaları sonrasında dar gelirli bir kısmının alanda kalmaya devam ettiği katılımcıların %51,7'si (211 kişi) tarafından dönüşüm sonrasında gecekonduda yaşayanların kentin diğer bölgelerine taşındıklarını ifade etmiştir. Proje sonrasında dar gelirli insanların yaşadığı yerden başka yerlere taşındığı katılımcıların %53,2'si (217 kişi) tarafından ifade edilmiş olup, dönüşüm uygulamaları sonrasında gelir durumu düşük olan alan kullanıcılarının başka yerlere taşındığı belirtilmiştir. Bu durum dönüşüm uygulamalarının yerel halkı göz önünde bulundurarak yapılmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak kentsel dönüşüm uygulamaları, dönüşüm öncesinde alanda yaşayanların önemli bir kısmının alandan gitmesine neden olduğu için ve dar gelirlilerin gözetilerek dönüşümün yapılmadığı gerekçeleriyle eleştirilmiştir. Derinlemesine mülakatlarda da katılımcıların çoğu komşularının alanda yaşamakta zorlandığı, alışamadığı ya da dönüşümden kazanç sağlayamadığı gibi gerekçelerle başka yerlere taşındıklarını ifade etmişlerdir.

34 yaşında güvenlik görevlisi Ayhan Bey; "Dönüşümden sonra komşularımız buradan başka gecekondu alanlarına gitmek zorunda kaldılar, çünkü burada yaşamaya durumları yetmiyordu" diyerek düşüncesini belirtmiştir.

42 yaşında ev hanım Emine Hanım; "Dönüşüm buradakileri değil dışardan gelecek nüfusu gözetilerek yapıldı, bizi düşünseler daha uygun ve az katlı binalar yapılırdı" şeklinde şikayetini dile getirmiştir.

44 yaşında berber Metin Bey; "Dönüşümden sonra burada kaldık ve her geçen gün daha fazla alışıyoruz" ifadesini kullanmıştır.

Bu durum alanda kalanlar için dönüşümün bütünleştirici rol oynadığı şeklinde değerlendirilebilirken, gidenler için ise yerinden edildikleri şeklinde değerlendirilebilmektedir. Dönüşüm öncesinde alanda yaşayanların gelir düzeyi oldukça düşüktür. Bu nedenle dönüşüm uygulamalarının alanda yaşayanların durumları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmediği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada, kentsel dönüşüm uygulamalarının kentsel yaşamda önemi olan sosyal unsura etkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda dönüşüm uygulamalarının, kentsel yaşam kalitesinde sosyal unsurları oluşturan göstergelerde belirgin bir farklılık yarattığı ortaya konulmuştur. Bu farklılığın temel sebebi, yaşam alanlarında ve konut tipinde meydana gelen değişim olmakla birlikte, bu değişimin alan kullanıcılarının yaşam kalitelerini birçok açıdan etkilediği tespit edilmiştir. Alan kullanıcılarının özellikle sosyal ilişkilerinde dönüşümle birlikte ciddi bir azalma olduğu gözlemlenmiştir. Alan kullanıcılarının dönüşüm sonrasında yaşadıkları mahalleye kendilerini ait hissetmedikleri ve bağlılık duygularının azaldığı tespit edilmiştir. Dönüşüm uygulamaları, kentsel alanın özellikleri ve alanda yaşayanların taleplerini dikkate alarak gerçekleştirilmelidir. Bireylerin yaşadığı konut ve çevresi, bireyin yaşam tarzına uygun olduğunda, yaşam kalitesi algısını olumlu yönde şekillendirirken, tercih imkânı olmadığı bir çevrede yaşaması ise yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırma kapsamında da alan kullanıcılarının dönüşüm sürecine katılımının gerçekleşmediği ve sürece dahil edilmediği gerçeği ortaya konulmuştur. Halkın talep ve isteklerinden kopuk bir dönüşüm sürecinin yaşanması bu konuya ilişkin memnuniyetin de olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Çalışmanın sonucunda dar gelirlilerin bir kısmının başka yerlere gitmek durumunda kaldığı ve alana yüksek gelir düzeyine sahip olanların geldiği görülmüştür. Kentsel dönüşüm uygulamalarının kentsel yaşam kalitesine etkisinin güvenlik unsurunda olumsuz izlenimler yarattığı ortaya konulmuş, eğitim, sağlık, dini kurumlar ile diğer kamusal hizmetlere ulaşma imkanlarına ilişkin memnuniyeti olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir.

Bu sonuçlar neticesinde, kentsel dönüşüm uygulamalarının sadece fiziksel ve ekonomik unsurları değil, sosyal unsurlara da önemli oranda etki ettiği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda dönüşüm uygulamaları sosyal unsurları da dikkate alarak kapsamlı ve çok yönlü olarak gerçekleştirilmelidir. Bu sayede alanda yaşayanların memnuniyetleri artacak ve dönüşümle ortaya çıkan yeni kentsel alanla bütünleşme kolaylaşacaktır. Dönüşüm uygulamalarında göz ardı edilen ancak sonrasında oluşacak sorunların engellenmesi adına halkın tüm sürece aktif katılımı sağlanmalıdır. Bu noktada dönüşümün öncelikle alanında yaşayanlar düşünülerek ve gözetilerek gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dönüşüm yapılacak alanın sosyo-kültürel dokusu da dikkate alınarak planlamalar yapılmalıdır.

Sonuç olarak kentlerde gerçekleştirilen dönüşüm uygulamaları kentsel yaşamın birçok unsurunda iyileşme sağlanması ve sorunların giderilmesi adına önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu kapsamda kentsel dönüşüm uygulamaları, alan kullanıcılarının kentsel yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlamalıdır. Kentlerin yeniden tasarlanması noktasında dönüşümün öneminin farkındalığı başta alan kullanıcıları, kent plancıları, mimarlar, müteahhitler, emlak piyasasında yer alan paydaşlar ve yerel yönetim mekanizmaları tarafından anlaşılmalıdır. Dönüşüm uygulamaları konuyla ilgili bilimsel çalışmalar ve öneriler dikkate alınarak geleceğe dönük, kapsamlı ve bütünleştirici bir bakış açısıyla gerçekleştirilmelidir.

Kaynakça

- Cansever, T. (2015). *Bir Şehir Kurmak*. İstanbul: Klasik Yayınlar.
- Emur, S. H. ve Onsekiz, D. (2007). Kentsel Yaşam Kalitesi Bileşenleri Arasında Açık ve Yeşil Alanların Önemi – Kayseri/Kocasinan İlçesi Park Alanları Analizi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 367-396.
- Ersoy, M. (2016). *Kentsel Planlama Kuramları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ertaş, M. (2011). Kentsel Dönüşüm Çalışmalarında Sosyal Boyutun İncelenmesi, Ankara ve Londra Örnekleri. *Selçuk Üniversitesi Teknik Online Dergisi*, 10(1), 1-18.
- Evans, D. (1994). Enhancing Quality of Life in the population at Large. *Social Indicators Reserch*, 33(1-3), 47-88.
- Geray, C. (1998). Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler. *Türk İdare Dergisi*, 421, 323-345.
- Glass, R (1964). *London: Aspects of Change*. London: McGibbon and Kee.
- Gür, M. (2014). *Kentsel Dönüşüm Uygulamasında Yaşam Kalitesi Araştırması Ve Kavramsal Bir Model Önerisi: Bursa Doğanbey Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kamp I., Leidelmeijer, K., Marsman, G. ve Hollander, A. (2003). Urban Environmental Quality And Human Well-Being Towards A Conceptual Framework and Demarcation Of Concepts; A Literature Study. *Landscape and Urban Planning*, 65, 5-18.

- Marans, R. (2003). The Policy and Research Benefits of Quality Of Urban Life Studies. *Istanbul International Conference On Quality of Urban Life Tam Metni İçinde* (s. 73-83).
- Marans. R. (2007). Kentsel Yaşam Kalitesinin Ölçülmesi. Türkoğlu, H.D. (Çev.). *Mimarlık Dergisi*, 335, Erişim: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=53&RecID=1326,13>. (Erişim Tarihi: 13.04.2020)
- Nolan, A. ve Smith, J. (2010). *A Glossary of Regeneration and Local Economic Development*. Manchester: Centre for Local Economic Strategies.
- Oktay, D. ve Marans, R. (2010). Overall Quality of Urban Life and Neighbourhood Satisfaction: A Household Survey in the Walled City of Famagusta. *Open House International*, 35(3), 27-36.
- Okumuş, D. E. ve Eyüboğlu, E. E. (2015). Kentsel Dönüşüm Öncesi Kentsel Yaşam Kalitesi Araştırmasına Yönelik Yöntem Önerisi ve Ataşehir Barbaros Mahallesi Örnekleme. *Planlama*, 25(2), 93-106.
- Özden, P. (2016). *Kentsel Yenileme*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- Polat, S. ve Neslihan, D. (2007). Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da Kükürtlü ve Mudanya Örnekleri. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 12(1), 61-76.
- Punch, K. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Roberts, P. ve Hugh, S. (2000). *Urban Regeneration A Handbook*. London: Sage Publications.
- Sarı, V. İ. ve Kindap, A. (2018). Türkiye'de Kentsel Yaşam Kalitesi Göstergelerinin Analizi. *Sayıştay Dergisi*, 108, 39-72.
- Schneider, M. (1975). The Quality of Life in Large American Cities: Objective and Subjective Social İndicators. *Social Indicators Research*, 1(4), 495- 509.
- Shye, S. (1989). The Systemic Life Quality Model: A Basis for Urban Renewal Evaluation. *Social Indicators Research*, 21(4), 343-378.
- Shookner M. (1998). A Quality of Life In Ontario. *CSLS Conference on the State of Living Standards and the Quality of Life in Canada Tam Metni İçinde* (s.1-24).
- Sönmez, B. (2014). Soylulaştırmayı Yeni biçimleriyle Yerinden Edilmeyi Yeniden Düşünmek. *Planlama Dergisi*, 24(19), 42-53.

- Şenlier, N., Yıldız, R. ve Aktaş, D. (2007). *Kocaeli Kenti Yaşam Kalitesi Değerlendirmesinde Öznel Alguların Belirlenmesi*. GYTE Araştırma Projesi (Proje No.2006 A-18), Kocaeli.
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson.
- Tekeli, İ. (2011). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thomas, S. (2003). *A Glossary of Regeneration and Local Economic Development*. Manchester: Local Economic Strategy Center.
- Tosun, E. (2010). *Kentsel Yaşam Kalitesinin Arttırılmasına Yönelik Bir Araç Olarak Kentsel Dönüşüm Projelerinin Eleştirel Bir Bakışla Değerlendirilmesi, 21.Yüzyıl Kentleri*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Torunoğlu, E. (1997). *Kentleşme-Çevre Sorunları ve Kentsel Yaşam Kalitesi, ve Kirlendi Dünya*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Turok, I. (2004). Kentsel Dönüşümde Yeni Eğilimler ve Yönetişim. *İstanbul Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu* Tam Metini içinde (s. 25-30).
- Türksever, E. ve Atalık, G. (2001). Possibilities And Limitations For The Measurement of The Quality of Life in Urban Areas. *Social Indicators Research*, 53(2), 163-187.
- Ülengin B., Ülengin F. ve Güvenç Ü. (2001). A Multidimensional Approach to Urban Quality of Life: The Case of Istanbul. *European Journal of Operational Research*, 130(2), 361-374.
- Wish, N. B. (1986). Are We Really Measuring the Quality of Life? Well Being Has Subjective Dimensions, As Well As Objective Ones. *American Journal of Economics and Sociology*, 45(1), 93-100.
- Yaman, M. (2011). *Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Ankara Büyükşehir Belediyesi: Dikmen Vadisi 3. Etap Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Yavuzçehre, P. S. ve Sülün E.T. (2006). Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 184-207.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 369-402
ISSN: 1302-6879

**Türkiye'de Hanehalklarının Et Tüketim Kalıpları:
Gelirin ve Demografik Faktörlerin Etkisi**
*Household Meat Consumption Patterns in Turkey: The Impact of
Income and Demographic Factors*

- Özer COŞKUN*
- Savaş ÇEVİK**

*Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Konya/Türkiye.
Phd Student, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of Economics, Konya/Turkey.
ozercosgun@tuik.gov.tr
ORCID: 0000-0003-2498-2734

**Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya/Türkiye.
Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Konya/Turkey.
scevik@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0730-0746

Makale Bilgisi / Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 13/04/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 02/08/2020
Yayın Tarihi / Date Published: 30/09/2020

Atrf: Coşkun, Ö. & Çevik, S. (2020). Türkiye'de Hanehalklarının Et Tüketim Kalıpları: Gelirin ve Demografik Faktörlerin Etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 369-402

Citation: Coşkun, Ö. & Çevik, S. (2020). Household Meat Consumption Patterns in Turkey: The Impact of Income and Demographic Factors. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 369-402

Öz

Et ürünleri, içeriğindeki hayvansal proteinlerin yanı sıra, demir ve B12 gibi hayati vitamin ve mineral içerikleriyle sağlıklı beslenme açısından önemli gıda türlerindedir. Ancak, yetersiz arz, yüksek fiyat ve güvenilirlik gibi sorunlar nedeniyle her gelir grubundan insanın et ürünlerini yeterli düzeyde tüketmesi mümkün olmamaktadır. Öte yandan hayvansal proteinlerin tüketiminin sağlık üzerindeki etkisine dair çatışmalı bulgular ve kültürel, demografik farklılıklar da bireylerin et tüketim tercihleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu çalışma, temelde et tüketimine dair hanehalkı tercihlerinin, gelir gibi ekonomik faktörlerin yanı sıra çeşitli demografik faktörlerle ilişkisini, TÜİK tarafından yürütülen Hanehalkı Bütçe Anketi mikro veri setine dayanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, hayvansal proteinler kırmızı et, beyaz et ve deniz ürünleri olmak üzere üç grupta ele alınmakta ve bu ürünlere dair tüketim kalıplarının hanelerin gelir düzeyi, tüketim harcamaları ve fertlerin demografik özellikleri ile ilişkisi ANOVA ve Tukey testleri aracılığıyla araştırılmıştır. Sonuç olarak, kırmızı et ve deniz ürünleri tüketimlerinin gelir, harcama gibi ekonomik faktörlerin yanı sıra eğitim düzeyi ve meslek gibi demografik faktörlerden yüksek oranda etkilendiği, kümes hayvanları etlerinin tüketimlerinin ise nispeten daha ucuz ve ulaşılabilir olmaları sebebiyle bu değişkenlerden fazla etkilenmediği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırmızı Et, Kümes Hayvanları Eti, Deniz Ürünleri, Tüketim, ANOVA

Abstract

Since meat products include essential ingredients such as animal proteins, ferrum, B12 vitamin and so on, it is not easy to substitute other foods for these products. However, insufficient supply, increase in prices and confidence problems result in insufficient consumptions of meat products by people from various income groups. On the other hand, incompatible findings on the effects of animal protein consumptions on human health and also cultural and demographic differences may affect the meat consumption preferences of people. This study aims at investigating the effects of income levels together with demographic factors on meat consumption of households by using annual microdata of Household Budget Survey conducted by TURKSTAT. In this study, animal proteins are considered in three groups as red meat, poultry and sea products. The relationship between consumption levels of these meat types and socio-economic factors of households is analyzed through ANOVA and Tukey tests. As a result, red meat and seafood expenditures of households are affected by economic factors like income and consumption levels as well as demographic factors such as education and occupation. However, poultry consumption is not affected by these variables due to the relatively low prices.

Keywords: Red Meat, Poultry, Sea Products, Consumption, ANOVA

Giriş

Dünyada son yarım asırda görülen hızlı nüfus artışına paralel olarak görülen hızlı tüketim doğal kaynakların azalmasına sebep olmuştur. Bir yanda gelir düzeyi yüksek gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar obezite sorunlarıyla boğuşurken, diğer tarafta gelir düzeyi düşük az gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar güvenilir gıda kaynaklarına ulaşmakta zorluk çeker hale gelmiştir. İnsanoğlunun yeterli ve dengeli beslenebilmesi için et ve et ürünleri tüketimi çok önemli bir yere sahiptir. Et ürünleri içeriğindeki hayvansal proteinlerin yanı sıra, demir ve B12 gibi hayati vitamin ve mineral içerikleriyle ikameleri çok zor olan gıda türlerindedir. Ancak, güvenilirlik ve miktar açısından yaşanan arz sorunları ile fiyatlarının yüksek olması gibi hususlar her gelir grubundan insanın bu gıda türlerine yeterli miktarda erişimini mümkün kılmamaktadır.

Türkiye’de hanehalklarının et tüketim miktarları ile sahip oldukları çeşitli sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin et tüketimleri üzerindeki etkilerinin incelenmesinin, bu gıda türlerinin tüketiminin yaygınlaştırılmasına yönelik politikalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, hanehalklarının hangi et türlerini ne oranda tükettikleri, et tüketim miktarlarını gelir düzeylerinin ne kadar etkilediği, bunun yanı sıra hanehalklarının harcama düzeyleri ile

çeşitli demografik özelliklerinin et tüketimleri üzerindeki etkilerini belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, 2016 yılı Hanehalkı Bütçe Anketinin (HBA) mikro verilerinden yararlanılmıştır. Ele alınan ekonomik ve demografik değişkenlere göre et tüketim ortalamaları hesaplanarak, tüketimlerde görülen farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıkları tek yönlü ANOVA ve Tukey testleri ile incelenmiştir. Bu çalışmada, ilk olarak Dünyada ve Türkiye’de et üretimi ve tüketiminin güncel durumu hakkında aşağıda bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, literatürde yer alan benzer çalışmalardan bazıları özetlenmiştir. Üçüncü bölümde, kullanılan veriler ve analiz yöntemleri kısaca açıklanmıştır. Dördüncü bölümde, gelir ve harcama düzeyleri ile yaş, cinsiyet vb. bazı demografik özelliklere göre et tüketim miktarlarındaki farklılıklar ve bu farklılıkların anlamlı olup olmadığına ilişkin istatistiksel testlerin bulguları açıklanmıştır. Tartışma bölümünde bulguların genel bir değerlendirmesine yer verilirken, sonuç bölümünde bu bulguların daha önce literatürde yapılan benzer çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırmasına ve politika önerilerine yer verilmiştir.

Son 15 yılda, Türkiye’de hanehalkları tarafından gıda ve alkolsüz içeceklere yapılan harcamalar konut ve kira harcamalarından sonra ikinci sırada gelmiştir. Hanehalkı tüketim harcamaları içerisinde gıda ve alkolsüz içeceklere yapılan harcamaların payı 2002 yılında %26,7 iken, 2010 yılında %21,9 olmuş, 2016 yılında %19,5’e gerilemiş ve 2017 yılında %19,7 olmuştur (TÜİK, 2018a). Dolayısıyla, 2002-2017 yılları arasında gıda ve alkolsüz içeceklere yapılan harcamaların payının azalma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. 2017 yılında 4 kişiden oluşan hanelerin gıda ve alkolsüz içecek harcamalarının payı %18,5 iken 7 ve daha fazla kişiden oluşan hanelerde bu oran %25,4’e çıkmaktadır. Dolayısıyla, hanehalkı büyüklüğü arttıkça gıda ve alkolsüz içecek harcamalarına ayrılan pay artmaktadır (TÜİK, 2018b).

2017 yılında ise, hanehalklarının toplam tüketim harcamalarının %19,7’sini gıda ve alkolsüz içecekler oluştururken, gıda ve alkolsüz içeceklere yapılan harcamalar içerisinde en yüksek pay %22,4 (toplam harcamanın %4,4’ü) ile et, balık ve deniz ürünlerine ait olmuştur (TÜİK, 2018c).

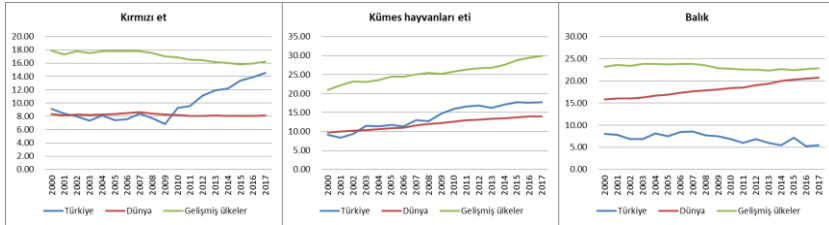
OECD-FAO (2018) verilerine göre, Dünyada et üretimi yıllar itibariyle nüfus artışına paralel olarak artmaktadır. Sığır ve dana eti üretimi, 2000 yılında 59.223 milyon ton iken 2016 yılında 68.433 milyon tona ulaşmıştır. Keza koyun ve keçi eti üretimi, 2000 yılında 11.435 milyon tondan 2016 yılında 14.424 milyon tona çıkmıştır. Bu verilere göre, 2016 yılında toplam kırmızı et üretimi 82.857 milyon

ton olmuştur. 2000-2016 yılları arasında kümes hayvanları etinin üretimi 68.303 milyon tondan 118.551 milyon tona, balık üretimi ise 125.968 milyon tondan 170.936 milyon tona yükselmiştir.

Türkiye’de kırmızı et üretimi 2010 yılında 159 bin tonu küçükbaş ve 622 bin tonu büyükbaş olmak üzere 781 bin ton olmuştur. 2017 yılına gelindiğinde ise 138 bin ton küçükbaş ve 989 bin ton büyükbaş olmak üzere toplam 1 milyon 127 bin ton kırmızı et üretimi yapılmıştır. Buna göre, 2017 yılı itibariyle toplam kırmızı et üretiminin %88’i büyükbaş hayvanlardan elde edilmiştir. Kırmızı et üretimi 2010-2016 arasında artış eğiliminde iken, 2017 yılında bir önceki yıla göre %4 oranında azalmıştır (TÜİK, 2018d).

Kümes hayvanı et üretim verilerine bakıldığında ise 2012 yılında 1 milyon 766 bin ton tavuk ve hindi eti üretimi yapılmış iken, 2017 yılında bu rakam 2 milyon 189 bin tona ulaşmıştır. Üretilen toplam kümes hayvanı etinin %97,6’sını tavuk eti oluşturmaktadır (TÜİK, 2018e).

Türkiye’de 2005-2017 yılları arasında avcılık ve yetiştiricilik yoluyla elde edilen toplam su ürünleri üretim miktarları dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu yıllar içerisinde en düşük üretim miktarı 537 bin ton ile 2014 yılında olurken, en yüksek miktar 772 bin ton ile 2007 yılında gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise üretim ve avcılık yoluyla elde edilen su ürünlerinin toplam miktarı bir önceki yıla göre %7,2 artışla 631 bin ton olmuştur (TÜİK, 2018f).

Şekil 1: Dünyada, Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Kişi Başına Yıllık Et Tüketimleri (kg)

Kaynak: OECD-FAO (2018)

OECD-FAO’nun (2018) kişi başına et tüketim rakamlarına göre (Bkz. Şekil 1), kırmızı et tüketimi 2000-2016 yılları arasında Dünya’da önemli bir değişim göstermezken, gelişmiş ülkelerde bir miktar azalmış, Türkiye’de ise artış eğiliminde olmuştur. Öyle ki, 2000 yılında Dünya’da 8,33 kg, gelişmiş ülkelerde 17,88 kg ve Türkiye’de 9,16 kg olan kişi başına kırmızı et tüketimi; 2016 yılında sırasıyla Dünya’da 8,08 kg, gelişmiş ülkelerde 15,99 kg ve Türkiye’de

13,92 kg olmuştur. Türkiye’de kırmızı et tüketimi gelişmiş ülkelerin ortalamasını yakalamak üzeredir. Kişi başına kümes hayvanları eti tüketimleri, hem Dünya’da hem gelişmiş ülkelerde hem de Türkiye’de yıllar içerisinde artış göstermiştir. 2000 yılında kişi başına Dünya’da 9,73 kg, gelişmiş ülkelerde 20,98 kg ve Türkiye’de 9,16 kg kümes hayvanları eti tüketimi gerçekleşmiştir. 2016 yılında bu rakamlar Dünya’da 13,98 kg, gelişmiş ülkelerde 29,44 kg ve Türkiye’de 17,55 kg seviyelerine ulaşmıştır. Balık tüketimi Dünya’da zamanla artış eğiliminde olmuş ve 2016 yılında kişi başına 20,53 kg’a ulaşmıştır. Gelişmiş ülkelerde ise 2000-2006 yılları arasında balık tüketimi bir miktar artmış ve 2006 yılında 23,86 kg olmuştur. Bu yıldan sonra, kişi başına balık tüketimi azalma eğilimine girmiş ve 2016 yılında 22,66 kg seviyesine inmiştir. Türkiye’de balık tüketimi dalgalı bir şekilde azalma eğiliminde olup Dünya ortalamasının oldukça gerisindedir. Türkiye’de 2000 yılında kişi başına 8,09 kg balık tüketilirken 2000 yılından bu yana en düşük balık tüketimi 5,27 kg ile 2016 yılında gerçekleşmiştir.

1. Literatür

Dünyada ve Türkiye’de büyükbaş (sığır, dana vb.) ve küçükbaş (koyun ve keçi) hayvanların etleri, domuz eti, kümes hayvanları (tavuk vb.) ve deniz ürünleri (balık vb.) tüketimlerine etki eden sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin araştırılmasına yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Bu bölümde, öncelikle dış ülkelerde yapılan çalışmalardan bazılarına yer verilirken, daha sonra Türkiye üzerine yapılan çalışmalardan güncel örneklere değinilmiştir.

Davis ve Lin (2005), ABD Tarım Bakanlığı (USDA) tarafından gerçekleştirilen 1994-96 ve 1998 yılı Bireylerin Gıda Tüketimleri Anketi (The Continuing Survey of Food Intakes by Individuals, CSFII) verilerinden yararlanarak, tablo ve grafik analizleriyle ABD’de domuz eti tüketim kalıplarına ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre, ABD’de domuz eti tüketiminin yıllık ortalama 51 pound ile sığır ve tavuk eti tüketiminden sonra üçüncü sırada yer aldığı, kırsal kesimde domuz eti tüketiminin ortalama 60 pound ile ortalama tüketimi 49 pound olan kentsel kesimden daha fazla olduğu, domuz eti tüketiminin ırka ve etnik kökene göre değiştiği, keza siyahların beyazlara göre daha fazla domuz eti tükettiği, yüksek gelirli hanelerin daha az domuz eti tükettiği, kişi başına domuz eti tüketimi zamanla azalırken nüfus artışından dolayı toplam domuz eti tüketiminin artacağı gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Yen vd. (2008), ABD’de tüketicilerin bilgi düzeyinin ve sosyo-demografik faktörlerin evde ve ev dışında et tüketimi

üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bu çalışmada, 1994-96 CSFII anketi ile onun tamamlayıcısı niteliğindeki Beslenme ve Sağlık Bilgileri Anketi (Diet and Health Knowledge Survey, DHKS) mikro verileri, yöntem olarak sansürlü bağımlı değişkenler ve içsel beslenme bilgisi ile uyumlaştırılmış eşanlı denklem sistemleri (TOBIT) kullanılmıştır. Sonuç olarak, beslenme konusunda bilgi sahibi olmanın evde ve ev dışında sığır ve domuz eti tüketimini azalttığı, ancak kümes hayvanı ve balık tüketimine etki etmediği tespit edilmiştir. Ayrıca, erkeklerin kadınlardan daha çok et ve balık tükettiği, et tüketiminin yaş ilerledikçe azaldığı ve bölgesel ve etnik farklılıkların tüketim kalıpları üzerinde etkili olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Malabayabas vd. (2009), Filipinler’de sığır, domuz ve piliç eti tüketimlerinin fiyat ve gelir esneklikleri belirlemeye yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada, et talep sistemlerinin tahmininde Doğrusal Olmayan İkinci Dereceden İdeale Yakın Talep Sistemi (The Nonlinear Quadratic Almost Ideal Demand System, NQAIDS) yaklaşımını kullanarak Görünüşte İlişkisiz Regresyon (Seemingly Unrelated Regression, SUR) yönteminden yararlanmışlardır. Çalışmanın sonucunda, et tüketimi üzerinde hanehalkı gelirin pozitif ve et fiyatlarının negatif etkisinin güçlü olduğu, et fiyatlarının artması durumunda düşük gelirli hanelerin bundan çok etkilendiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Adetunji ve Rauf (2012), Nijerya’nın güneybatısındaki bazı seçilmiş eyaletlerde sistematik örnekleme tekniğiyle belirlenmiş toplam 240 hane ile gerçekleştirdikleri anketin verilerini Doğrusal Yaklaştırılmış İdeale Yakın Talep Sistemi (LA-AIDS) yöntemiyle analize tabi tutmuşlardır. Bu çalışmada, sığır, domuz, koyun, keçi ve piliç etlerinin fiyat ve harcama elastikiyetleri hesaplanmıştır. Anket verilerine göre en çok tercih edilen et türü %43,7’lik oranla sığır eti olmuştur. Çalışmanın bulgularına göre, et tercihinde en önemli değişkenler lezzet, etin fiyatı ve gelirdir. Gelir ve harcama miktarları arttıkça et tüketimleri de artmaktadır. Sığır, keçi ve piliç etlerinin fiyatı arttıkça tüketimlerinin azaldığı, domuz ve koyun etlerinin ise fiyatları artınca tüketimlerinin de arttığı, dolayısıyla domuz etinin ve koyun etinin lüks malları olduğu görülmüştür.

Aepli ve Finger (2013), İsviçre’de çeşitli et fiyatları ile sosyo-demografik ve coğrafi farklılıkların koyun ve keçi eti tüketim talebi üzerine etkilerini araştırdıkları çalışmada, 2000-2005 arası hanehalkı bütçe anketinin 20.940 hanehalkı verisinden oluşan mikro verilerini kullanmışlardır. Analiz yöntemi olarak Tobit modelinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda, koyun ve keçi eti için domuz etinin ikame ve sığır etinin ise tamamlayıcı bir ürün olduğu, koyun ve keçi eti

tüketiminin hanehalkının harcama miktarı ve hanehalkı sorumlusunun eğitim düzeyi ile pozitif ve anlamlı ilişki içerisinde olduğu bulunmuştur. Bunun yanında, hanenin çocuklu olmasının koyun ve keçi eti tüketimini negatif etkilediği ve coğrafi farklılıkların da et tüketim talebi üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Alimi (2013), Nijerya'nın Ondo eyaletinin güneybatısında yer alan Akoko şehrinde hanehalklarının sığır ve piliç eti aylık tüketim kalıplarını incelediği çalışmada, 300 hanehalkıyla anket gerçekleştirmiş ve verileri tanımlayıcı istatistikler ve regresyon yöntemleriyle analize tabi tutmuştur. Çalışmanın sonucunda, ortalama aylık hanehalkı sığır ve tavuk eti tüketimleri sırasıyla 1,9 kg ve 2,38 kg bulunmuştur. Anket gerçekleştirilen 300 hanenin 289'u (%96,33) sığır eti, 273'ü (%91,0) piliç eti tüketmiştir. Piliç etinin tüketiminin daha fazla olmasının nedeni olarak fiyatının sığır etine göre daha ucuz olması gösterilmiştir. Sığır ve piliç eti tüketimi, hanehalklarının toplam tüketim harcamalarının %10,06'sını, toplam gelirlerinin ise %4,21'ini oluşturmuştur. Son olarak, hanehalklarının sığır ve piliç eti tüketimleri üzerinde etkili olan tek faktörün gelir olduğu, gelir arttıkça et tüketiminin de arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Kayser vd. (2013), Almanya'daki tüketicilerin et türlerine, tüketicilerin tutum ve davranışlarına ve sosyo-demografik yapılarına göre et tüketim kalıplarındaki değişimi incelemişlerdir. Yazarlar, bu amaçla 2011 yılında 990 tüketici ile anket yapmışlar ve derlenen verileri ANOVA testi ile analize tabi tutmuşlardır. Bu çalışmada, tüketiciler düşük, orta ve yüksek düzeyde et tüketen tüketiciler olmak üzere üç gruba ayrılmış ve bu gruplara göre et tüketim kalıplarındaki değişimler incelenmiştir. Analizler sonucunda, toplam et tüketimi yüksek olan gruptan düşük olan gruba doğru kümes hayvanı eti tüketim tercihi artarken, domuz eti tercihinin azaldığı bulunmuştur. Ayrıca, yaş, meslek ve gelir gibi değişkenlerin et tüketimi üzerinde anlamlı bir etkisi görülmezken, eğitim düzeyi arttıkça et tüketiminin azaldığı saptanmıştır.

Nkegbe vd. (2013), Gana'nın başkenti Akra'da 188 hane üzerinde yaptıkları anket çalışması ile hanehalklarının et tüketim kalıplarını belirlemeye çalışmışlardır. Anket verileri, SPSS 13.0 programı üzerinden tanımlayıcı istatistiksel yöntemlerle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, hanelerin %8,5'inin her gün, %53,2'sinin haftada bir, %29,3'ünün hafta sonları ve %9'unun düzensiz periyotta et tükettikleri bulunmuştur. Ayrıca, hanelerin %45,2'sinin tavuk eti, %22,9'unun sığır eti, %21,3'ünün keçi eti (chevon), %7,4'ünün grasscutter, %2,1'inin domuz eti ve %1,1'inin

koyun eti tükettiği tahmin edilmiştir. Domuz eti ve grasscutter tüketiminin düşük olmasının en önemli sebepleri olarak bu etlerin yağ içeriği, tüketiminin yasak olduğuna inanılması ve pahalı olmaları gösterilmiştir.

Van ve Mergenthaler (2013), Vietnam’da hanehalklarının domuz eti ve piliç eti tüketim kalıplarını inceledikleri çalışmalarında, 2010 yılı Vietnamlı Hanehalklarının Yaşam Standartları Araştırması (Vietnamese Household Living Standart Survey, VHLS) anketinin mikro veri setini kullanmışlardır. Analiz yöntemi olarak sosyo-ekonomik ve coğrafik değişkenlerin bağımlı değişken olarak ele alındığı TOBIT modelleri kullanılmıştır. Hem domuz eti hem de piliç eti modelinin tahmin sonuçlarına göre, hanehalkı büyüklüğü, hanehalkı sorumlusunun kadın olması ve etnik azınlık değişkenleri et tüketimini negatif etkilerken; kentte yaşamak, yaş, eğitim düzeyi ve gelir değişkenlerinin ise et tüketimini pozitif etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Bachand vd. (2015), Orta Afrika Gabon’da 205 hane üzerinde gerçekleştirdikleri araştırma ile hanehalklarının et tüketim kalıplarını özellikle vahşi hayvan etine odaklanarak belirlemeye çalışmışlardır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra Çoklu Uyum Analizi (Multiple Correspondence Analysis) kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, en çok tüketilen et türlerinin sırasıyla kümes hayvanı (%86), balık (%84), sığır (%44), domuz (%25) ve vahşi hayvan eti (%24) olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında, balık, sığır eti ve vahşi hayvan eti tüketiminde en önemli etkenin gelir olduğu bulunmuştur.

Guerrero vd. (2015), 1996/97, 2004/05, 2012/13 dönemlerinde yapılan üç Hanehalkı Bütçe Anketi mikro verilerini kullanarak, Arjantin’de son 20 yılda çeşitli et türlerinin tüketiminde fiyat, harcama ve gelir esnekliklerindeki değişimleri incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla, verilerin analizinde İkinci Dereceden İdeale Yakın Talep Sistemi (Quadratic AIDS) yöntemini kullanmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, 2012/13 yıllarında hanelerin %91,76’sı sığır eti, %70,47’si kümes hayvanı eti, %15,88’i balık eti ve %6,38’i domuz eti tüketmiştir. Analiz sonuçları, gelirin karesinin et tüketimi üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bunun yanında, et tüketimlerinin harcama elastikiyetlerinin pozitif, kendi fiyatlarına ilişkin elastikiyetlerinin negatif olduğu ve ayrıca kümes hayvanı etinin diğer tüm et türlerinin ikamesi konumunda olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Nga vd. (2015), Vietnam’da 416 tüketici hanehalkı ve 420 küçük domuz çiftliği sahibi ile gerçekleştirdikleri anket çalışması ile

hanelerin domuz eti tüketim kalıplarını belirleyerek domuz tedarik zincirinin geliştirilmesine yönelik politika önerilerinde bulunmayı amaçlamışlardır. Anket çalışmasından elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiklerden ve t testinden yararlanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, Vietnam'da en yaygın tüketilen et türü domuz eti olup, nüfusun %95'i domuz eti tüketmektedir. Bir yılda kişi başına tüketilen domuz eti miktarı 24,7 kg olarak tahmin edilmiştir. Hanehalkları domuz etine ayda ortalama 30 ABD Doları harcamakta olup, bu tutar hanelerin aylık toplam gıda harcamasının %13'üne karşılık gelmektedir. Vietnam'da diğer et türleri domuz etinin zayıf ikamesi konumundadır.

He vd. (2016), Çin'deki hanehalklarının et ve süt ürünleri tüketim düzeylerindeki değişimi incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla, ulusal düzeyde yapılan anketlerden, araştırma raporlarından ve Çin Ulusal İstatistik Kurumunun verilerinden yararlanılarak grafik incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, et tüketiminin ve özellikle domuz eti tüketiminin Çin'de sürekli arttığı, 1992 yılında günlük kişi başı 37,1 g olan domuz eti tüketiminin 2012 yılında 64,3 g düzeyine yükseldiği ifade edilmiştir. Ayrıca, kırsal ve kentsel alanlardaki domuz eti tüketimi arasındaki farkın azaldığı belirtilmiştir. Bunun yanında, günlük kişi başı süt ürünü tüketiminin 1992 yılında 14,9 g'dan 2012 yılında 24,7 g'a yükseldiği, kırsal ve kentsel yerler arasındaki süt ürünü tüketim farkının 1992 yılında yıllık 3,5 kg'dan 2012 yılında 8,7 kg'a çıktığı bulgusu paylaşılmıştır.

Russo vd. (2016), İtalya'da etin üretim, taşıma, satış ve tüketim aşamalarındaki kayıpları da dikkate alarak kişi başına yıllık gerçek et tüketimini hesaplayan bir model önermişlerdir. Oluşturulan modele göre, gerçek et tüketimlerinin resmi istatistiklerde belirtilen rakamların yarısı kadar olduğu tahmin edilmiştir. Bunun yanında, 2010-2013 arası kişi başına büyükbaş et tüketiminin 12,12 kg'dan 10,31 kg'a, koyun ve keçi eti tüketiminin 0,57 kg'dan 0,43 kg'a ve domuz eti tüketiminin 18,14 kg'dan 17,17 kg'a düştüğü; piliç eti tüketiminin ise 9,64 kg'dan 10,23 kg'a yükseldiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Vougat vd. (2016), Kamerun'un uzak kuzey bölgesinde bulunan Maroua şehrinde et sığır eti tüketim kalıplarını ve tüketicilerin et kalitesi üzerine bilgi düzeylerini incelemeyi amaçladıkları çalışmada, 202 haneden anket yoluyla veri derlemişlerdir. Yazarlar, verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiklerden ve Duncan'ın Çoklu Karşılaştırma Testinden (Duncan's multiple comparison test) yararlanmışlardır. Araştırmanın sonucunda, hanelerin %96'sının et tükettiği, bunların da %98'inin

sığır eti tükettiği (toplam hanelerin %94,1’i) belirlenmiştir. Bunun yanında, toplam et tüketiminin %72 sığır, %21 keçi, %5 koyun, %1 tavuk ve %1 domuz etinden oluştuğu bulunmuştur. Ayrıca, sığır eti tüketiminin yaşla birlikte arttığı, aylık sığır eti tüketiminin büyükten küçüğe sırasıyla orta gelirli, yüksek gelirli ve düşük gelirli haneler olarak sıralandığı, hanehalkı büyüklüğü 10 kişiden daha büyük olan hanelerde sığır eti tüketiminin azaldığı gibi bulgulara ulaşılmıştır.

Maria vd. (2017), Kuzeybatı İtalya’da 16 perakende et satış noktasında 401 et tüketicisi üzerine yaptıkları anket ile tüketicilerin sosyo-demografik özelliklerine göre et tüketim kalıplarını incelemiştir. Bu amaçla tüketiciler, çocuklu ve çocuksuz hanehalkları olarak iki alt kategoriye ayrılmıştır. En iyi – en kötü ölçekleme (Best-Worst Scaling) metodunun kullanıldığı çalışmada, çocuksuz hanehalklarının daha sık et tüketim alışkanlığına sahip olduğu, çocuklu hanelerin sığır eti tüketiminin yanında baklagiller ve balık gibi çeşitli protein tüketimine de ağırlık verdiği bulunmuştur. Bunun yanında, her iki grubun da et satın alırken güvenilir kasapları tercih ettiği ve et tercihinde fiyat ve hayvan sağlığının yanı sıra marka ve hayvan ırkının en önemli değişkenler olduğu görülmüştür.

Zhang vd. (2018), Çin’de hanehalklarının et tüketimlerine etki eden faktörleri belirlemeyi ve et tüketiminde yaşanacak değişimleri tahmin etmeyi amaçladıkları çalışmalarında, 2014 yılında Guangzhou şehrinde uygulanan ve 617 gözlemden oluşan bir tüketici anketinin verilerinden yararlanılmışlardır. Verilerin analizinde yöntem olarak Geliştirilmiş Doğrusal Yaklaşımlı İdeale Yakın Talep Sistemi (Advanced Linear Approximated Almost İdeal Demand System, AIDS) kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, hanehalklarının aylık ortalama domuz, tavuk, sığır ve koyun eti tüketimleri sırasıyla 2,90 kg, 1,47 kg, 0,77 kg ve 0,33 kg olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, et tüketimlerinin gelir değişimlerinden etkilendiği ve yüksek gelirli hanelerin düşük gelirli hanelere göre daha çok et (özellikle domuz, tavuk ve koyun eti) tükettikleri bulunmuştur. Bunun yanında, yaş, cinsiyet, ailelerin çocuklu/çocuksuz olması, hanede yaşlı kimselerin bulunması gibi faktörlerin et tüketim kalıpları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de hanehalkı et tüketimi üzerine yapılan çalışmalardan Akbay ve Bilgiç (2011), 2003-2008 TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi kesit verilerinden yararlanarak gıda ürünlerinin gelir esnekliklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, 2008 yılında hanehalklarının toplam tüketim harcamaları içerisinde gıda ve alkolsüz içeceklere yapılan harcamaların payının %22,6 olduğu, gelir esnekliği en yüksek olan gıda türünün ortalama 1,165 ile et ve et

ürünleri olduğu ve bu grubun harcamasının toplam gıda harcamasının %17,2'sini (toplam harcamanın %3,9'u) oluşturduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Aydın vd. (2011), 1994, 2003, 2004, 2005, 2006 yılları Hanehalkı Bütçe Anketi mikro verilerinden yararlanarak, hanelerin sosyo ekonomik ve demografik özelliklerine göre deniz ürünleri tüketimlerini ve değişimini Ki-Kare ve ANOVA testleriyle incelemişlerdir. Yapılan testler sonucunda, 12 yıllık ortalamaya göre hanelerin %32'sinin deniz ürünleri tükettiği ve deniz ürünleri tüketiminin yıllar içerisinde yavaş yavaş arttığı bulunmuştur. Ayrıca, kırsal alanlardaki deniz ürünü tüketiminin kentsel alanlardan %5 daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Dilek vd. (2011), 2003-2006 Hanehalkı Bütçe Anketi mikro verilerinden yararlanarak hanehalklarının gelir, eğitim düzeyi, meslek, kent-kır, cinsiyet ve hanehalkı büyüklüklerine göre kırmızı et, beyaz et ve deniz ürünleri tüketimindeki değişimleri incelemişlerdir. Bu amaçla, tanımlayıcı istatistikler, Ki-Kare testi, varyans analizi ve çok değişkenli regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda, incelenen 4 yıllık dönemde hanelerin %50'sinin kırmızı et, %70'inin beyaz et ve %33'ünün deniz ürünleri tükettiği bulunmuştur. Aylık ortalama kırmızı et, beyaz et ve deniz ürünü tüketim harcamaları sırasıyla 41 TL, 12 TL ve 9 TL olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, cinsiyetin deniz ürünleri tüketimi haricinde diğer et tüketimleri üzerinde bir etkisinin olmadığı, eğitim düzeyi arttıkça et tüketiminin arttığı, gelir düzeyi yüksek olan nitelikli meslek gruplarının et tüketimlerinin daha az nitelikli meslek gruplarına göre daha fazla olduğu gibi bulgulara ulaşılmıştır.

Terin vd. (2016), Van ilinde kentsel alanda yaşayan hanelerin balık tüketim yapılarını ve satın alma davranışlarını incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, 260 haneden anket yoluyla veri derlemişler ve bu verileri frekans tabloları, Ki-Kare, t ve F testleriyle analize tabi tutmuşlardır. Çalışmanın sonucunda, hanelerin %89,2'sinin balık tükettiği, hanenin çocuklu olması, hanehalkı büyüklüğünün 4'ten büyük olması, aile reisinin çalışıyor olması, aile reisinin sosyal güvencesinin olması, hanenin ev sahibi olma durumu ve gelir gibi değişkenlerin balık tüketimi üzerinde pozitif etkisinin olduğu bulunmuştur.

Terin vd. (2017), Türkiye'de 2002-2013 döneminde hanelerin sosyo-ekonomik ve demografik yapılarındaki değişimin tavuk eti harcamalarını ne şekilde etkilediğini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla yazarlar, 2002-2013 Hanehalkı Bütçe Anketinin (TÜİK) havuzlanmış verilerini kullanarak ikili bağımlı Heckman Örneklem

Seçicilik Modelini uygulamışlardır. Analizler sonucunda, hane reisinin yaşı, yeşil karta sahip olması, evli olması ve çocuklu aile olması gibi faktörlerin hanelerin tavuk eti harcamasını arttırdığı, hane reisinin gelir yardımı alıyor olması ve hanelerin kentsel alanda yaşıyor olmasının ise tavuk eti harcamalarını azalttığı bulgularına ulaşılmıştır.

Uzmay ve Çınar (2017), İzmir ilinde 300 hanehalkı ile gerçekleştirdikleri anketten elde ettikleri verilerle, koyun eti tüketimi etkileyen faktörleri, tüketici tercihlerinin altında yatan sebepleri ve kalite temelli etiketlemeye tüketicilerin ödemeye hazır oldukları miktarı belirlemeye çalışmışlardır. Anket verilerine göre, İzmir’de hanehalklarının aylık toplam et tüketim tercihlerinin %55’ini piliç eti, %38’ini sığır et ve %7’sini koyun eti oluşturmuştur. Ayrıca, yıllık hanehalkı toplam et tüketimi 43,21 kg ve kırmızı et tüketimi 27 kg bulunurken, toplam kırmızı et tüketimi içerisinde sığır etinin payının %89, koyun etinin payının ise %11 olduğu belirlenmiştir. Lojistik regresyon analizleri sonucunda, kadınların koyun eti tüketim olasılığının erkeklerden %80,8 daha az olduğu, gelirin et tüketimini pozitif etkilediği, sığır eti tüketimindeki 1 kg azalışın koyun eti tüketim olasılığını %73 artırdığı, dolayısıyla sığır ve koyun etinin ikame mallar olduğu, hanehalkında bulunan kişi sayısının 1 kişi artması durumunda koyun eti tüketim olasılığının %101,6 oranında arttığı, eğitim düzeyi, yaş, istihdam durumu, medeni durum ve hanede kalp hastası bulunması gibi faktörlerin koyun eti tüketimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca, koyun eti tüketiminin tercih edilmesinde, etin lezzetli olması (%41,8), koyunlar daha çok doğal yemle beslendiği için etinin sağlıklı olması (%29,1) ve alışkanlık (%29,1) gibi faktörler etkili bulunmuştur.

2. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, 2016 yılında gerçekleştirilen Hanehalkı Bütçe Anketinin (HBA) mikro verilerinden yararlanılmıştır. Hanehalkı Bütçe Anketi bir yıl (12 ay) boyunca her ay farklı hanelerle gerçekleştirilen bir araştırmadır. Bu araştırmada örneğe çıkan hanehalklarının tüketim harcamaları bir ay boyunca kaydedilmektedir. 2016 HBA mikro veri seti 12.096 haneye ait verilerden oluşmakta olup, Amaca Göre Bireysel Tüketim Sınıflamasına (ECOICOP) göre 4’lü düzeyde harcama verileri içermektedir. Bu verilerden yararlanılarak et tüketim verileri kırmızı et, kümes hayvanları eti ve deniz ürünleri olmak üzere üç grupta toplulaştırılmıştır. **Kırmızı et** ECOICOP 1121 (sığır ve dana eti), 1123 (koyun, kuzu ve keçi eti), 1126 (yenilebilir sakatatlar) ve 1127 (kurutulmuş, tuzlanmış veya tütsülenmiş et) toplamından; **kümes hayvanları eti** ECOICOP 1124’ten (kümes hayvanı eti) ve

deniz ürünleri ECOICOP 1131 (taze veya soğutulmuş balık), 1132 (dondurulmuş balık), 1133 (taze veya soğutulmuş deniz ürünleri), 1134 (dondurulmuş deniz ürünleri), 1135 (kurutulmuş, tütsülenmiş veya tuzlanmış balık ve deniz ürünleri) ve 1136 (Diğer korunmuş veya işlenmiş balık ve deniz ürünü bazlı müstahzarlar) toplamından elde edilmiştir. Et tüketim verileri hanehalkı büyüklüklerine ve hanehalkı eşdeğer fert büyüklüklerine bölünerek kişi başına et tüketimleri ve eşdeğer fert büyüklükleri hesaplanmıştır.

Hanehalkı eşdeğer fert büyüklüğü (EFB), haneler arasında karşılaştırmaya imkân sağlamak amacıyla her bir hanehalkının kaç yetişkine denk geldiğini gösteren bir büyüklüktür. Her bir hanehalkı, hanehalkı sorumlusu için 1, 14 yaş ve üzerindeki fertler için 0,5 ve 14 yaşın altındaki fertler için 0,3 katsayısı ile çarpılıp toplanmak suretiyle hanehalkı eşdeğer fert büyüklükleri hesaplanır. Örneğin; hanehalkı sorumlusu ve eşi ile biri 14 ve diğeri 12 yaşında iki çocuktan oluşan bir hanehalkının büyüklüğü 4 kişi iken eşdeğer fert büyüklüğü: $1+0,5+0,5+0,3=2,3$ olmaktadır. Hanehalkı araştırmalarında bitirilen yaş dikkate alınmaktadır.

Bu çalışmada, hanehalklarının yıllık kullanılabilir gelirlerine, aylık harcama miktarlarına, hanehalkı tipine ve hanehalkı sorumlusunun cinsiyet, yaş grubu, eğitim düzeyi ve meslek grubu gibi demografik özelliklerine göre kırmızı et, kümes hayvanları eti ve denizi ürünleri tüketimlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir değişim olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla, Stata 14 paket programı üzerinden tek yönlü ANOVA ve Tukey testleri uygulanmıştır.

ANOVA, incelenen kategorilerin ortalama değerleri arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını göstermektedir. ANOVA bütüncül bir değerlendirme yapmakta ve kategori sayısı 2'den fazla olduğunda hangi kategoriler arasındaki farkların anlamlı olduğunu göstermemektedir. Dolayısıyla, yüksek gözlem sayılarıyla çalışıldığında ANOVA'nın anlamlı sonuç üretme olasılığı yüksektir. Bu durumda, Tukey testinden yararlanılır. Tukey testi, incelenen her bir kategorinin diğer kategorilerle arasındaki farkın anlamlılığını çiftler halinde test ederek hangi kategoriler arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir.

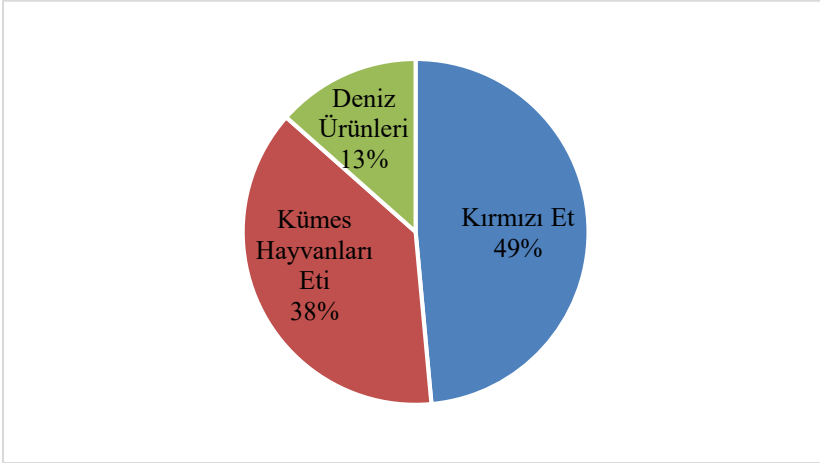
3. Bulgular

Bu bölümde öncelikle, 2016 HBA mikro verilerinden elde edilen et tüketim harcamalarının genel durumuna ilişkin istatistiki sonuçlar açıklanmıştır. Daha sonra, hanehalklarının yıllık kullanılabilir gelirlerine ve aylık harcama miktarlarına göre et tüketimleri incelenmiş ve et tüketimlerinin gelir ve harcama

esneklikleri hesaplanmıştır. Son olarak, hanehalkı tipi, hanehalkı sorumlusunun cinsiyeti, yaş grubu, eğitim düzeyi ve meslek grubuna göre et tüketimindeki değişimler incelenmiş ve istatistiki testlerin sonuçlarına yer verilmiştir.

3.1. Et Tüketim Harcamalarının Genel Görünümü

Hanehalklarının aylık toplam et tüketim harcamaları içerisinde kırmızı et, kümes hayvanları eti ve deniz ürünlerine yapılan harcamaların dağılımı Şekil 2’de gösterilmiştir. Buna göre, hanehalklarının ortalama olarak en çok harcama yaptığı et grubu %49 ile kırmızı ettir. Bunu %38 ile kümes hayvanları eti ve %13 ile deniz ürünleri takip etmektedir. Harcama dağılımları tüketim miktarlarının ötesinde et türlerinin görece fiyatları ile de bağlantılıdır.

Şekil 2: Et Tüketim Harcamalarının Ortalama Dağılımı (%)

Hanehalklarının aylık toplam harcamaları içerisinde çeşitli et türlerine yapılan harcamaların oranları Tablo 1’de görülmektedir. Buna göre, aylık hanehalkı harcamaların %4,35’ini et ürünleri oluşturmaktadır. En fazla et harcaması ise %2,96 ile kırmızı ete yapılmıştır.

Tablo 1: Toplam Hanehalkı Harcamaları İçinde Et Tüketim Harcamalarının Payı

Et türü	Oran (%)
Kırmızı Et	2.96%
Kümes Hayvanları Eti	1.04%
Deniz Ürünleri	0.35%
TOPLAM	4.35%

Tablo 2’de hanehalkları tarafından ete yapılan aylık harcamalar TL cinsinden gösterilmiştir. İlk sütun hane başı harcamayı, ikinci sütun hane başı harcamanın hanehalkı birey sayısına bölümünü ve üçüncü sütun eşdeğer hanehalkı büyüklüğü dikkate alınmış harcamayı göstermektedir. Buna göre, en yüksek harcama kırmızı ete yapılmış olup, aylık olarak eşdeğer fert başına kırmızı ete 52,53 TL, kümes hayvanlarına 12,26 TL ve deniz ürünlerine 5,63 TL harcanmıştır.

Tablo 2: Aylık Ortalama Et Tüketimleri (TL)

Et türü	Hane başına	Fert başına (HHB)	Eşdeğer fert başına (EFB)
Kırmızı Et	102.21	35.83	52.53
Kümes Hayvanları Eti	25.92	8.06	12.26
Deniz Ürünleri	10.62	3.86	5.63

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan 2003=100 temel yıllık Tüketici Fiyatları Endeksi madde fiyatlarına göre, 2016 yılında ortalama olarak, dana ve kuzu eti 36,1 TL, tavuk eti 7,9 TL, balık 17,5 TL’ye tekabül etmektedir. Bu fiyatlar ve Tablo-2’nin son sütunundaki EFB tüketim miktarı dikkate alınacak olursa, 2016 yılında eşdeğer fert başına 17,5 kg kırmızı et, 18,6 kg kümes hayvanları eti ve 3,9 kg deniz ürünleri tüketilmiştir.

Öte yandan, ortalamalar üzerinden yapılacak bir değerlendirme hiç et tüketmeyen hanehalklarının görünmesine izin vermemektedir. Et tüketen ve tüketmeyen hanehalklarının oranları Tablo 3’te görülmektedir. Buna göre, hanehalklarının % 68.1’i kırmızı et, %70.9’u kümes hayvanları eti ve %34.1’i deniz ürünleri tüketmiştir. Diğer bir ifadeyle, hanehalklarının % 31.9’u kırmızı eti, %29.1’i kümes hayvanları etini ve %65.9’u deniz ürünlerini hiç tüketmemiştir.

Tablo 3: Çeşitli Et Türlerini Tüketen Hanehalklarının Oranları (%)

Et türü	Oran (%)
Kırmızı Et	68.1%
Kümes Hayvanları Eti	70.9%
Deniz Ürünleri	34.1%

3.2. Ekonomik Faktörler

3.2.1. Et Tüketim Harcamalarının Gelir ve Hanehalkı Büyüklüğü Esneklikleri

Bilimsel yazında yer alan çalışmalar, et tüketimini etkileyen en temel iktisadi faktörün gelir olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan gelirin farklı et türlerinde farklı etkiler göstermesi de beklenir. Et tüketiminin gelire olan duyarlılığını belirlemek üzere hanehalklarının et tüketimlerinin gelir esneklikleri aşağıdaki regresyon denklemi yardımıyla hesaplanabilir:

$$w_i = \alpha_i + \beta_i Y + \gamma_i HHB + u_i$$

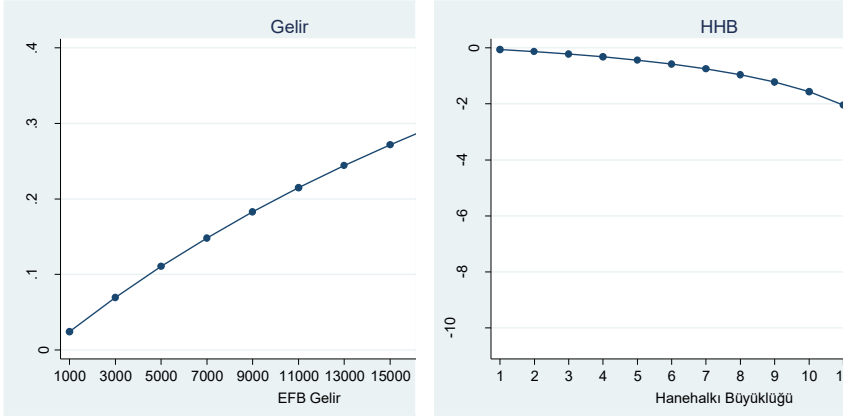
Bu denklemde w , ilgili et türüne yapılan efb harcamayı; Y , efb olarak geliri ve HHB hanehalkı büyüklüğünü göstermektedir. Regresyonu tahmin edilerek β ve γ parametre tahminlerine dayanarak bağımsız değişkenlerin ortalamalarında esneklikler hesaplanmıştır. Bu şekilde hesaplanmış esneklikler Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Et Tüketim Harcamalarının Gelir ve Hanehalkı Büyüklüğü Esneklikleri

Et türü	Gelir (EFB)	HHB
Kırmızı Et	0.35	-0.27
Kümes Hayvanları Eti	0.06	0.04
Deniz Ürünleri	0.62	-0.31

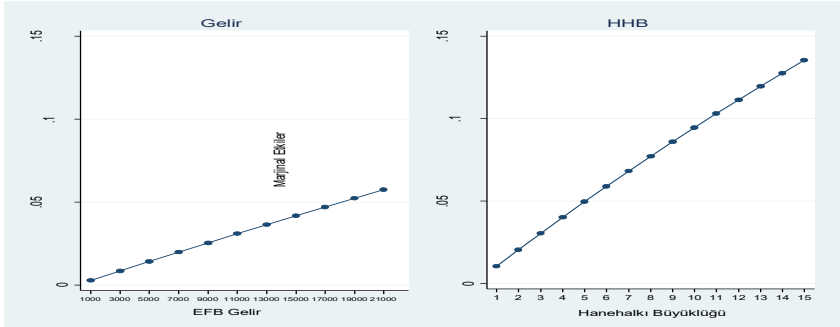
Buna göre, gelir esnekliği en yüksek ürün 0,62 ile deniz ürünleridir. Deniz ürünlerini 0,35 ile kırmızı et takip etmektedir. Kümes hayvanları eti tüketiminin gelir esnekliği (0,06) ise oldukça düşüktür. Bu verilerden, eşdeğer fert başına 1 TL’lik gelir artışının deniz ürünleri tüketimini 0,62 TL ve kırmızı et tüketimini 0,35 TL artırmaktadır. HHB’nin esneklik katsayısı kırmızı et ve deniz ürünleri için negatif, kümes hayvanları için pozitifdir. Buna göre, hanehalkı büyüklüğü artarken deniz ürünleri ve kırmızı et tüketimi azalmakta kümes hayvanları eti tüketimi artmaktadır.

Eşdeğer fert başına gelir ile hanehalkı büyüklüğünün kırmızı et, kümes hayvanları eti ve deniz ürünleri tüketimleri üzerindeki koşullu marjinal etkileri Şekil 3, 4 ve 5’te görülmektedir. Et tüketimlerinin gelirle birlikte azalan bir oranda artarken, hanehalkı büyüklüğü ile birlikte artan oranda azaldığı bu şekillerden anlaşılmaktadır.

Şekil 3: Gelir ve Hanehalkı Büyüklüğünün Kırmızı Et Tüketimi Üzerindeki Koşullu Marjinal Etkileri

Şekil-3'ten görülebileceği gibi kırmızı et tüketiminde EFB gelirin marjinal etkisi gelir artarken artmaktadır. Hanehalkı büyüklüğünün marjinal etkisi ise özellikle 6 kişiden oluşan hanehalkında belirgin hale gelmekte 10 kişiden sonra oldukça hızlı biçimde azalmaktadır.

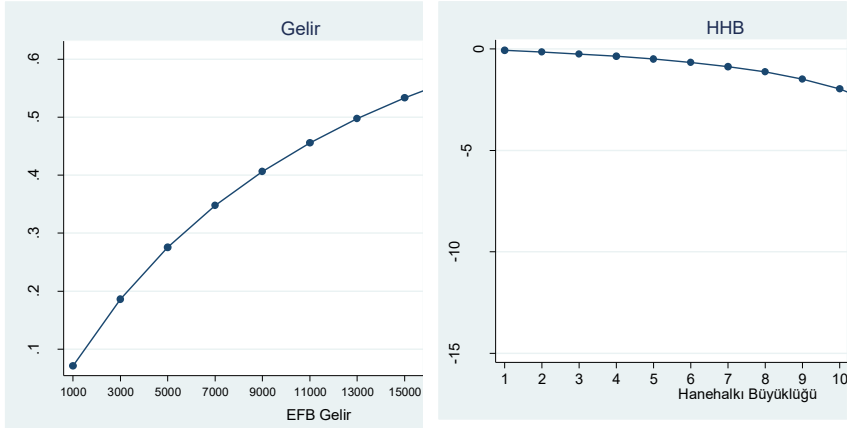

Şekil 4: Gelir ve Hanehalkı Büyüklüğünün Kümes Hayvanı Eti Tüketimi Üzerindeki Koşullu Marjinal Etkileri

Kümes hayvanları eti tüketiminde ise (Şekil-4), EFB gelirin marjinal etkisi yine pozitif yönlü ancak kırmızı ete göre daha azdır. Hanehalkı büyüklüğünün marjinal etkisi de kümes hayvanı tüketimi üzerinde pozitifdir.

Şekil-5 ise gelir ve hanehalkı büyüklüğünün deniz ürünleri tüketimi üzerinde koşullu marjinal etkisini göstermektedir. Gelirin deniz ürünleri üzerindeki marjinal etkisi pozitifdir. Gelir artarken azalan oranda deniz ürünleri tüketimi artmaktadır. Hanehalkı

büyükliğünün marjinal etkisi ise kırmızı etin marjinal etkisine benzer görünmektedir. Hanehalkı büyüklüğü artarken deniz ürünleri tüketimi artan oranda azalmakta, azalma özellikle 8-9 hanehalkı sayısından sonra oldukça önemli hale gelmektedir.

Şekil 5: Gelir ve Hanehalkı Büyüklüğünün Deniz Ürünleri Tüketimi Üzerindeki Koşullu Marjinal Etkileri

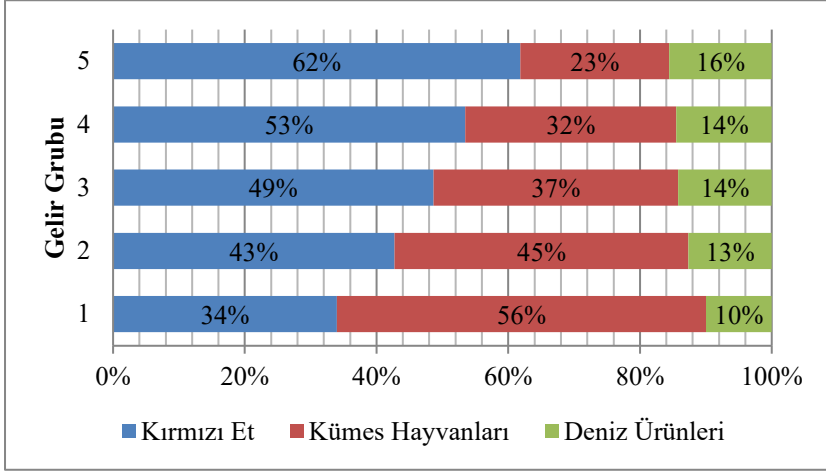
EFB’ye göre hesaplanan hanehalkları yıllık kullanılabilir gelirleri küçükten büyüğe sıralanarak %20’lik dilimlerden oluşan 5 gruba ayrılmıştır. Oluşturulan gelir grupları içerisinde 1. Grup en düşük gelire sahip %20’lik dilimi temsil ederken, 5. Grup en yüksek gelire sahip %20’lik dilimi temsil etmektedir. Gelir gruplarına göre ortalama et tüketimleri Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5’te görüldüğü üzere, gelir artarken et türlerinin üçünde de ortalama harcama miktarı artmaktadır. Ancak, kümes hayvanları eti tüketimindeki gelire bağlı ortalama artışlar nispeten küçüktür.

Tablo 5: Gelir Gruplarına Göre Et Tüketimleri

Gelir Grubu	Kırmızı Et			Kümes Hayvanları Eti			Deniz Ürünleri		
	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n
1	22.66	85.52	2,419	10.55	14.31	2,419	2.04	6.13412	2,419
2	38.60	136.90	2,419	11.91	16.49	2,419	3.38	7.889282	2,419
3	57.03	159.06	2,420	12.51	15.33	2,420	4.80	10.16515	2,420
4	62.21	165.37	2,419	12.89	17.71	2,419	6.58	13.8112	2,419
5	82.15	166.25	2,419	13.46	19.63	2,419	11.37	28.01084	2,419
Toplam	52.528933	147.23 14	12,096	12.263 68	16.82342	12,096	5.63	15.68837	12,096

Gelir gruplarına göre et türlerine yapılan harcamaların dağılımı Şekil 6'da gösterilmiştir. Buna göre, hanehalklarının et türü tercihi ile gelir düzeyleri arasında önemli bir birliktelik vardır. Gelir düzeyi artarken toplam et tüketim harcamalarının içinde kırmızı etin ve deniz ürünlerinin ağırlığı artmakta, kümes hayvanları etinin ağırlığı azalmaktadır.

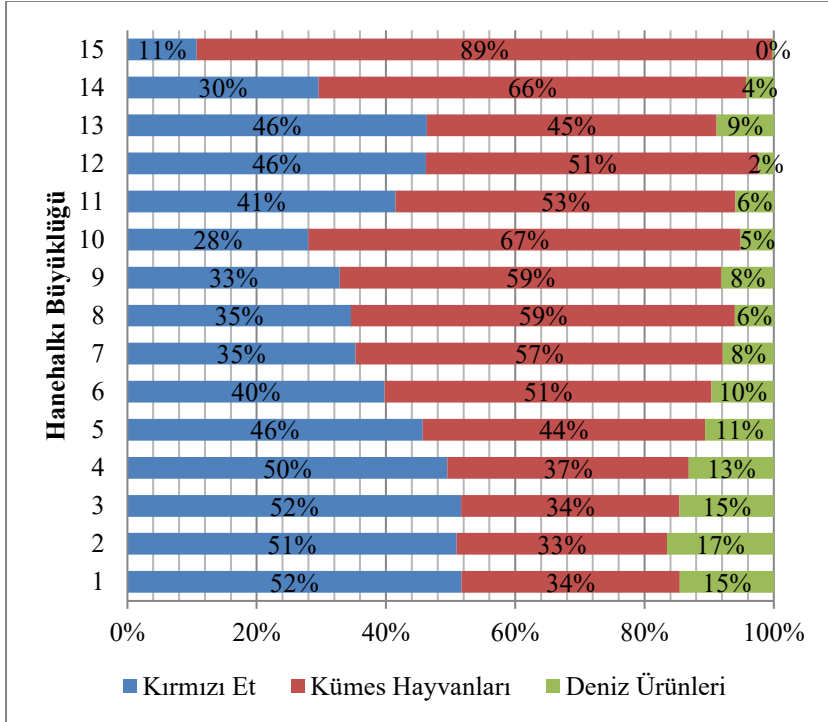
Şekil 6: Gelir Gruplarına (EFB) Göre Et Tüketim Harcamalarının Dağılımı

Gelir gruplarına göre ortalama et tüketimindeki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını değerlendirmek üzere tek yönlü ANOVA ve Tukey testleri kullanılmıştır. ANOVA testleri her üç et grubu içinde gelir gruplarına göre ortalamalardaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir (*Kırmızı et*: $F(4, 12091)=59.08$; $p=0.000***$; *Kümes hayvanları eti*: $F(4, 12091)=10.64$; $p=0.000***$; *Deniz ürünleri*: $F(4, 12091)=134.74$; $p=0.000***$).

İkili olarak gelir grupları arasındaki farklılıklar Tukey testleri ile incelenmiştir. Buna göre; kırmızı et için 4. ve 3. gruplar arasındaki hariç tüm gelir grupları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Ancak, kümes hayvanları eti için 2. ve 1. grup (1.37 ± 0.48 ; $p=0,037**$); 3. ve 1. grup (1.96 ± 0.48 ; $p=0.000***$), 4. ve 1. grup (2.34 ± 0.48 ; $p=0.000***$), 5. ve 1. grup (2.92 ± 0.48 ; $p=0.000***$) ve 5. ve 2. grup (1.55 ± 0.48 ; $p=0,012**$) arasındaki ortalama farklarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu, diğer gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmadığı tespit

edilmiştir. Tukey testi, deniz ürünleri için tüm gruplar arası ortalama farklılıklarının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir.

Et türlerine yapılan tüketim harcamalarının hanehalkı büyüklüklerine göre¹ dağılımı Şekil 7’de görülmektedir. Şekil 7’ye göre, genel eğilim olarak hanehalkı büyüklüğü artarken kırmızı et ve deniz ürünü tüketim harcamalarının azaldığı, kümes hayvanları etine yapılan harcamaların ise arttığı görülmektedir.

Şekil 7: Hanehalkı Büyüklüğüne (EFB) Göre Et Tüketim Harcamalarının Dağılımı

3.2.2. Et tüketim harcamalarının harcama ve hanehalkı büyüklüğü esneklikleri

Gelir esnekliklerine benzer şekilde, C hanehalkı eşdeğer fert başına harcamasını göstermek üzere aşağıdaki regresyon denkleminde dayanarak harcama esneklikleri de hesaplanabilir.

$$w_i = \alpha_i + \beta_i C + \gamma_i HHB + u_i$$

¹ Hanehalkı büyüklüğü 15'ten büyük olanlar, gözlem sayısı oldukça düşük olduğundan yanıltıcı olmaması için grafiğe dahil edilmemiştir.

Bu denkleme göre hesaplanmış esneklikler aşağıdaki Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablo 6'da yer alan sonuçlar, gelir esnekliklerine benzer bir eğilim göstermektedir. Harcama esneklikleri özellikle deniz ürünleri ve kırmızı et için pozitif ve önemli, kümes hayvanları eti için pozitif ancak görece daha düşük gözükmektedir.

Tablo 6: Et Tüketim Harcamalarının Harcama ve Hanehalkı Büyüklüğü Esneklikleri

Et türü	Harcama (EFB)	HHB
Kırmızı Et	0.67	-0.17
Kümes Hayvanları Eti	0.14	0.06
Deniz Ürünleri	0.69	-0.03

3.3. Demografik Faktörler

3.3.1. Hanehalkı Tipi

Hanehalkı Bütçe Anketi mikro veri setinde hanehalkı tipleri aşağıdaki görüldüğü gibi 7 farklı şekilde gruplandırılmıştır. Söz konusu 7 farklı hanehalkı tipine göre et tüketim miktarları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Hanehalkı Tiplerine Göre Et Tüketimleri

Hanehalkı tipi	Kırmızı et			Kümes hayvanları eti			Deniz ürünleri		
	Ortalama	SS	n	Ortalama	SS	n	Ortalama	SS	n
1-Tek çocuklu çekirdek aile	60.60	156.59	2,324	11.95	16.79	2,324	6.63	13.54	2,324
2-İki çocuklu çekirdek aile	46.62	116.71	2,419	11.92	14.12	2,419	5.00	10.31	2,419
3-Üç ve daha fazla çocuklu çekirdek aile	32.28	88.80	1,649	11.72	13.05	1,649	2.93	7.87	1,649
4-Çocuksuz çift	71.45	198.51	2,303	13.28	18.28	2,303	8.61	26.89	2,303
5-Ataerkil veya geniş aile	41.21	115.08	1,811	12.67	18.21	1,811	3.99	10.13	1,811
6-Tek yetişkinli aile	57.05	166.54	1,462	11.94	20.49	1,462	5.65	14.19	1,462
7-Bir arada yaşayan kişiler	46.72	128.14	128	11.05	12.19	128	3.68	7.11	128
Toplam	52.53	147.23	12,096	12.26	16.82	12,096	5.63	15.69	12,096

Buna göre, çocuksuz çiftler aylık 71.45 TL kırmızı et, 13.28 TL kümes hayvanı eti ve 8.61 TL deniz ürünleri tüketimi ile en yüksek et tüketimlerini gerçekleştiren hanehalkı tipi olmuştur. İkinci en yüksek et tüketimleri ise, kırmızı ette 60.60 TL/ay ile tek çocuklu çekirdek aileler, kümes hayvanları etinde 12.67 TL/ay ile ataerkil veya geniş aileler, deniz ürünlerinde ise 6.63 TL/ay ile yine tek çocuklu çekirdek aileler olmuştur. En düşük kırmızı et tüketimi 32.28 TL/ay ile üç veya daha fazla çocuklu çekirdek aileler, en düşük kümes hayvanları eti tüketimi 11.05 TL/ay ile bir arada yaşayan kişiler ve en düşük deniz ürünleri tüketimi ise 2.93 TL/ay ile üç veya daha fazla çocuklu çekirdek aileler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Hanehalkı tiplerine göre et tüketimleri arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını araştırmak amacıyla ANOVA ve Tukey testleri kullanılmıştır. ANOVA sonuçları, hanehalkı tiplerine göre et tüketimindeki farklılıkların kırmızı et ve deniz ürünlerinde %1 anlam düzeyinde, kümes hayvanları etinde ise %5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir (Kırmızı et: $F(6, 12089)=15.51$; $p=0^{***}$; Kümes hayvanları eti: $F(6, 12089)=2.38$; $p=0.027^{**}$; Deniz ürünleri: $F(6, 12089)=28.27$; $p=0^{***}$).

Tukey testi sonuçlarına göre, kırmızı et tüketiminde;

- Tek çocuklu ailelerle üç ve daha fazla çocuklu aileler (-28.32 ± 4.72 , $p=0^{***}$),
- Tek çocuklu ailelerle ataerkil/geniş aileler (-19.39 ± 4.60 ; $p=0^{***}$),
- İki çocuklu ailelerle çocuksuz çiftler (24.83 ± 4.27 ; $p=0^{***}$),
- Üç ve daha fazla çocuklu ailelerle çocuksuz çiftler (39.18 ± 4.73 ; $p=0^{***}$),
- Üç ve daha fazla çocuklu ailelerle tek yetişkinli aileler (24.78 ± 5.27 ; $p=0^{***}$),
- Çocuksuz çiftlerle ataerkil/geniş aileler (-30.24 ± 4.61 ; $p=0^{***}$) arasındaki ilişkiler %1 anlam düzeyinde anlamlı çıkmıştır.
- Tek çocuklu ailelerle iki çocuklu aileler (-13.98 ± 4.26 ; $p=0.018^{**}$),
- İki çocuklu ailelerle ve üç ve daha fazla çocuklu aileler (-14.34 ± 4.68 ; $p=0.036^{**}$),
- Ataerkil/geniş ailelerle tek yetişkinli aileler (15.84 ± 5.16 ; $p=0.035^{**}$) arasındaki ilişkiler ise %5 anlam düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Kısaca, ailelerin çocuklu ve çocuksuz olması ile büyüklük farkları kırmızı et tüketimi açısından anlamlı bir şekilde ayrılmıştır.

Kümes hayvanları eti tüketiminde, çocuksuz çiftlerle 1, 2, 3 ve daha fazla çocuklu aileler arasındaki ilişkiler %10 anlam düzeyinde anlamlıdır (sırasıyla p değerleri; 0.097*, 0.081* ve 0.061*). Dolayısıyla, çocuksuz çiftlerin kümes hayvanları tüketimi diğerlerinden biraz fazla olup, diğer hanehalkı tipleri arasında kümes hayvanları tüketimi açısından çok belirgin bir fark görülmemiştir.

Deniz ürünleri tüketiminde ise,

- Tek çocuklu ailelerle iki çocuklu aileler (-1.63 ± 0.45 ; $p=0.006^{***}$),
- Tek çocuklu ailelerle üç ve daha fazla çocuklu aileler (-3.70 ± 0.50 ; $p=0^{***}$),
- Tek çocuklu ailelerle çocuksuz çiftler (1.98 ± 0.46 ; $p=0^{***}$),
- Tek çocuklu ailelerle ataerkil/geniş aileler (-2.64 ± 0.49 ; $p=0^{***}$),
- İki çocuklu ailelerle üç ve daha fazla çocuklu aileler (-2.07 ± 0.50 ; $p=0.001^{***}$),
- İki çocuklu ailelerle çocuksuz çiftler (3.61 ± 0.45 ; $p=0^{***}$),
- Üç ve daha fazla çocuklu ailelerle çocuksuz çiftler (5.69 ± 0.50 ; $p=0^{***}$),
- Üç ve daha fazla çocuklu ailelerle tek yetişkinli aileler (2.73 ± 0.56 ; $p=0^{***}$),
- Çocuksuz çiftlerle ataerkil/geniş aileler (-4.63 ± 0.49 ; $p=0^{***}$),
- Çocuksuz çiftlerle tek yetişkinli aileler (-2.96 ± 0.52 ; $p=0^{***}$),
- Çocuksuz çiftlerle bir arada yaşayan kişiler (-4.93 ± 1.42 ; $p=0.009^{***}$) arasındaki ilişkiler **%1 anlam düzeyinde** anlamlı çıkmıştır.
- Ataerkil/geniş ailelerle tek yetişkinli aileler (1.67 ± 0.55 ; $p=0.038^{**}$) arasındaki ilişkiler ise **%5 anlam düzeyinde** anlamlı çıkmıştır.

Kısaca ifade edilirse, ailelerin çocuklu ve çocuksuz olması ile büyüklük farkları deniz ürünleri tüketimi açısından da anlamlı farklılıklar göstermiştir.

3.3.2. Cinsiyet

Hanehalkı sorumlusunun cinsiyetine göre et tüketimindeki değişimler Tablo 8'de gösterilmiştir. Hanehalkı sorumlusu erkek olan haneler, hanehalkı sorumlusu kadın olanlara göre tüm et türlerinde daha fazla et tüketmiştir.

Tablo 8: Hanehalkı Sorumlusunun Cinsiyetine Göre Et Tüketimleri

Cinsiyet	Kırmızı et			Kümes hayvanları eti			Deniz ürünleri		
	Ortalama	SS	n	Ortalama	SS	n	Ortalama	SS	n
Erkek	52.88	147.23	10,483	12.36	16.42	10,483	5.73	16.09	10,483
Kadın	50.22	147.26	1,613	11.64	19.23	1,613	4.99	12.77	1,613
Toplam	52.53	147.23	12,096	12.26	16.82	12,096	5.63	15.69	12,096

ANOVA sonuçları, cinsiyete göre et tüketimleri arasındaki farkın sadece deniz ürünlerinde %10 anlam düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir (*Kırmızı et: $F(1, 12094)=0.46$; $p=0.498$; Kümes hayvanları eti: $F(1, 12094)=2.56$; $p=0.1096$; Deniz ürünleri: $F(1, 12094)=3.08$; $p=0.0791$ **). Hanehalkı sorumlusunun cinsiyeti, kırmızı et ve kümes hayvanları eti tüketimlerinde belirleyici bir değişken değildir.

3.3.3. Yaş

Hanehalkı sorumlusunun yaşına göre et tüketimindeki değişimin incelenmesi amacıyla, öncelikle bitirilen yaşlar aşağıda görüldüğü gibi 7 kategoriye ayrılmıştır.

Hanehalkı sorumlusunun yaş kategorisine göre et tüketimindeki değişimler Tablo 9’da gösterilmiştir. Hanehalkı sorumlusunun yaşı arttıkça genel olarak kırmızı et tüketimi artmaktadır. Kümes hayvanları ve deniz ürünleri tüketimleri ise 65 yaşına kadar artış eğiliminde olurken, 65 yaşından sonra azalma eğilimine girmiştir.

Bu değişimlerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ANOVA ve Tukey testleri ile sınanmıştır. ANOVA sonuçlarına göre, tüm et türlerindeki değişimler %1 anlam düzeyinde anlamlı çıkmıştır (*Kırmızı et: $F(6, 12089)=15.59$; $p=0$; Kümes hayvanları eti: $F(6, 12089)=6.5$; $p=0$; Deniz ürünleri: $F(6, 12089)=6.82$; $p=0.0000$).*

Tablo 9: Hanehalkı Sorumlusunun Yaşına Göre Et Tüketimleri

Yaş kategorisi	Kırmızı et			Kümes hayvanları eti			Deniz ürünleri		
	Ortalama	SS	n	Ortalama	SS	n	Ortalama	SS	n
18-25	14.97	34.21	225	11.75	16.07	225	3.09	6.71	225
26-35	43.60	122.44	1,853	11.48	14.22	1,853	4.56	10.54	1,853
36-45	39.20	104.28	2,977	11.52	14.55	2,977	5.28	11.85	2,977
46-55	55.29	140.04	2,719	13.02	18.36	2,719	5.94	22.79	2,719
56-65	63.93	169.16	2,266	13.66	18.79	2,266	7.07	15.50	2,266
66-75	75.91	218.84	1,283	12.16	16.77	1,283	5.95	13.77	1,283
76 ve üstü	54.25	162.05	773	10.59	18.84	773	4.49	13.15	773
Toplam	52.53	147.23	12,096	12.26	16.82	12,096	5.63	15.69	12,096

Tukey testi sonuçlarına göre, kırmızı et tüketiminde yaş kategorileri arasındaki fark yüksek olunca sonuçlar anlamlı çıkmaktadır. Kümes hayvanları eti tüketiminde,

- 56-65 yaş grubuyla 26-35 yaş grubu (2.18 ± 0.53 ; $p=0,001^{***}$),
- 56-65 yaş grubuyla 36-45 yaş grubu (2.14 ± 0.47 ; $p=0^{***}$),
- 56-65 yaş grubuyla 76 ve üstü (-3.07 ± 0.70 ; $p=0^{***}$)
- 46-55 yaş grubuyla 76 ve üstü (-2.44 ± 0.68 ; $p=0,007^{***}$) arasında **%1 anlam düzeyinde** anlamlı ilişkiler bulunurken;
- 26-35 yaş grubuyla 46-55 yaş grubu (1.54 ± 0.51 ; $p=0,037^{**}$) ve
- 36-45 yaş grubuyla 46-55 yaş grubu (1.50 ± 0.45 ; $p=0,013^{**}$) arasında ise **%5 anlam düzeyinde** anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

Deniz ürünleri tüketiminde,

- 56-65 yaş grubuyla 18-25 yaş grubu (3.98 ± 1.10 ; $p=0.005^{***}$),
- 56-65 yaş grubuyla 26-35 yaş grubu 5-2 (2.51 ± 0.49 ; $p=0^{***}$),
- 56-65 yaş grubuyla 36-45 yaş grubu 5-3 (1.79 ± 0.44 ; $p=0.001^{***}$) ve
- 56-65 yaş grubuyla 76 ve üstü (-2.58 ± 0.65 ; $p=0.001^{***}$) yaş grupları arasındaki ilişkiler **%1 anlam düzeyinde** anlamlıdır.

Dolayısıyla, 56-65 yaş grubunun kümes hayvanları eti ve deniz ürünleri tüketimleri diğer pek çok yaş grubunun tüketimlerine göre anlamlı şekilde daha fazladır.

3.3.4. Eğitim düzeyi

Hanehalkı sorumlusunun bitirilen eğitim düzeyine göre et tüketimindeki değişimi ölçmek amacıyla eğitim düzeyleri aşağıdaki şekilde gruplandırılmıştır.

Bu gruplar baz alınarak, hanehalkı sorumlusunun bitirdiği en yüksek eğitim düzeyine göre ortalama et tüketim harcamaları Tablo 10'da gösterilmiştir. Buna göre, eğitim düzeyi arttıkça deniz ürünleri tüketimi artmakta, kırmızı et tüketimi fakülte düzeyine kadar artarken yüksek lisans/doktora seviyesinde yüksekokul seviyesinin altına düşmektedir. Kümes hayvanları tüketiminin ise eğitim düzeyiyle belirgin bir ilişki içerisinde olmadığı gözlenmektedir.

Tablo 10: Hanehalkı Sorumlusunun Eğitim Düzeyine Göre Et Tüketimleri

Kategori	Kırmızı et			Kümes hayvanları eti			Deniz ürünleri		
	Ortalama	SS	n	Ortalama	SS	n	Ortalama	SS	n
1-Okul bitirmedi	43.48	155.78	1,514	12.75	21.59	1,514	2.48	7.07	1,514
2-İlköğretim	48.56	145.76	5,459	12.54	16.55	5,459	4.64	17.22	5,459
3-Ortaokul	44.69	114.85	1,208	11.79	15.63	1,208	5.43	12.81	1,208
4-Lise	54.97	152.99	1,993	12.23	16.30	1,993	6.23	13.40	1,993
5-Yüksekokul	71.68	188.97	554	11.23	14.21	554	8.10	14.46	554
6-Fakülte	75.86	145.46	1,190	11.69	14.79	1,190	10.87	19.45	1,190
7-YL/Doktora	61.56	70.86	178	10.44	11.71	178	14.77	22.55	178
Toplam	52.53	147.23	12,096	12.26	16.82	12,096	5.63	15.69	12,096

Eğitim düzeylerine göre et tüketim harcamaları arasındaki farkların istatistiksel anlamlılığı ANOVA ve Tukey testleri ile sınıanmıştır. ANOVA testi sonuçlarına göre, eğitim düzeylerine göre kırmızı et ve deniz ürünleri tüketimleri arasında %1 anlam düzeyinde anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Kümes hayvanları eti tüketimiyle eğitim düzeyi arasında ise anlamlı bir istatistiksel ilişki saptanmamıştır (*Kırmızı et*: $F(6, 12089)=8.97$; $p=0^{***}$; *Kümes hayvanları eti*: $F(6, 12089)=1.54$; $p=0.1609$; *Deniz ürünleri*: $F(6, 12089)=49.93$; $p=0^{***}$).

Tukey testi sonuçlarına göre, kırmızı et tüketiminde;

- Okul bitirmeyenlerle yüksekokul mezunları (28.19 ± 7.30 ; $p=0.002^{***}$),
- Okul bitirmeyenlerle fakülte mezunları (32.37 ± 5.69 ; $p=0^{***}$),
- İlköğretim mezunlarıyla yüksekokul mezunları (23.12 ± 6.55 ; $p=0.008^{***}$),
- İlköğretim mezunlarıyla fakülte mezunları (27.30 ± 4.70 ; $p=0^{***}$),
- Ortaokul mezunlarıyla yüksekokul mezunları (26.99 ± 7.54 ; $p=0.006^{***}$),
- Ortaokul mezunlarıyla fakülte mezunları (31.17 ± 6.00 ; $p=0^{***}$) ve
- Lise mezunlarıyla fakülte mezunları (20.88 ± 5.38 ; $p=0.002^{***}$) eğitim düzeyleri arasındaki ilişkiler **%1 anlam düzeyinde** anlamlıdır.

Deniz ürünleri tüketiminde, ortaokul mezunlarıyla ilköğretim mezunları, ortaokul mezunlarıyla lise mezunları ve lise mezunlarıyla

yükseköğretim mezunları arasında ilişkiler anlamlı çıkmazken, diğer tüm eğitim düzeyleri arasındaki ilişkiler %1 ve %5 anlam düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

3.3.5. Meslek

Hanehalkı sorumlularının fiilen çalıştıkları işteki meslekleri Uluslararası Standart Meslek Sınıflamasına (ISCO 08) göre 9 ana gruba ayrılmıştır. Hanehalkı sorumlusunun bu meslek gruplarına göre et tüketimleri Tablo 11’de yer almaktadır. Kırmızı et tüketiminin en yüksek olduğu meslek grupları sırasıyla yöneticiler (72.91 TL), profesyonel meslek grupları (66.29 TL) ve nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları (61.55 TL) iken; en düşük kırmızı et tüketen meslek grupları ise sırasıyla tesis ve makine operatörleri ve montajcıları (34.57 TL), nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar (36.61 TL) ve sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlardır (37.83 TL). Kümes hayvanları eti tüketiminde meslek grupları arasında önemli bir fark görülmezken, en yüksek tüketim teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek gruplarında (13,82 TL), en düşük tüketim ise nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlarda (11.68 TL) görülmektedir. Deniz ürünleri tüketimi için en yüksek harcamayı yapan meslek grubu ise aylık 12.15 TL ile yöneticiler olmuştur. Bunu sırasıyla 9.89 TL ile profesyonel meslek mensupları ve 8.40 TL ile yardımcı profesyonel meslek mensupları takip etmiştir. En düşük deniz ürünleri tüketimi ise 2.75 TL ile nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlarda görülmektedir.

Tablo 11: Hanehalkı Sorumlusunun Meslek Kategorilerine Göre Et Tüketimleri

Meslek	Kırmızı et			Kümes hayvanları eti			Deniz ürünleri		
	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n
1-Yöneticiler	72.91	147.65	586	12.06	13.80	586	12.15	45.48	586
2-Profesyonel meslek mensupları	66.29	130.24	767	11.82	16.07	767	9.89	16.11	767
3-Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları	56.28	138.86	449	13.82	22.32	449	8.40	17.02	449
4-Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar	51.15	117.84	399	10.71	11.57	399	6.33	13.80	399
5-Hizmet ve satış elemanları	51.35	136.47	1,384	11.71	12.79	1,384	4.37	8.61	1,384
6-Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	61.55	181.48	1,658	12.83	20.01	1,658	4.51	11.76	1,658
7-Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	37.83	103.30	1,164	11.77	12.36	1,164	4.34	10.58	1,164
8-Tesis ve makine	34.57	97.41	910	11.80	13.10	910	3.72	8.77	910

operatörleri ve montajcıları									
9-Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	36.61	108.12	834	11.68	18.29	834	2.75	6.80	834
Toplam	51.33	136.70	8,151	12.06	16.02	8,151	5.55	16.59	8,151

Meslek gruplarına göre et tüketimleri arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını tespit etmek amacıyla ANOVA ve Tukey testi uygulanmıştır. ANOVA testi sonuçlarına göre, meslek gruplarına göre kırmızı et ve deniz ürünleri tüketimindeki değişimler %1 anlam düzeyinde, kümes hayvanları eti tüketimindeki değişimler ise %10 anlam düzeyinde anlamlı çıkmıştır (*Kırmızı et*: $F(8, 8142)=8.61$; $p=0***$; *Kümes hayvanları eti*: $F(8, 8142)=1.76$; $p=0.0798*$; *Deniz ürünleri*: $F(8, 8142)=27.43$; $p=0***$).

Tukey testi sonuçlarına göre, kırmızı et tüketimi açısından yöneticiler, profesyonel meslek mensupları ve nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanlarıyla; sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar, tesis ve makine operatörleri ve montajcıları ve nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar arasında (1., 2. ve 6. meslek gruplarıyla 7., 8. ve 9. meslek grupları arasında) %1 anlam düzeyinde (yöneticilerle hizmet ve satış elemanları arasında %5 anlam düzeyinde) anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Bu bulgu, en yüksek gelir düzeyine sahip meslekleri icra edenlerin en düşük gelir düzeyine sahip meslekleri icra edenlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha fazla kırmızı et tükettiğini göstermektedir. Ayrıca, yöneticilerle hizmet ve satış elemanları arasında kırmızı et tüketimi açısından %5 anlam düzeyinde farklılık mevcuttur (-21.56 ± 6.71 ; $p=0.036**$).

Deniz ürünleri tüketiminde ise, 1., 2. ve 3. meslek grupları ile diğer meslek grupları arasındaki farklılıklar %1 anlam düzeylerinde (4-2 ve 4-9 arasındaki ilişkiler %5 anlam düzeyinde) istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç, en yüksek gelir grubuna sahip üç meslek grubunun diğer meslek gruplarına göre daha fazla deniz ürünleri tükettiğini göstermektedir.

4. Tartışma

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre, hanehalklarının en çok harcama yaptığı et grubu %49 ile kırmızı ettir. Bunu %38 ile kümes hayvanları eti ve %13 ile deniz ürünleri takip etmektedir. Toplam hanehalkı harcamalarının %4,35’ini et ve et ürünleri harcamaları oluşturmaktadır. Akbay ve Bilgiç (2011), 2008 yılında et ve et ürünlerine yapılan harcamaların toplam harcamalar içerisindeki payını %3,9 bulmuştur. Bu sonuçlar karşılaştırıldığında, yıllar

itibariyle gıda harcamalarının payı azalırken et ve et ürünlerine yapılan harcamaların payının arttığı anlaşılmaktadır. Eşdeğer fert başına aylık kırmızı ete 52,53 TL, kümes hayvanları etlerine 12,26 TL ve deniz ürünlerine 5,63 TL harcama yapılmıştır.

Aydın vd. (2011), 1994-2006 yılları ortalamasına göre hanelerin %32'sinin deniz ürünleri tükettiğini ve deniz ürünleri tüketiminin yıllar itibariyle arttığını belirtmiştir. Dilek vd. (2011), 2003-2006 HBA verilerinden yararlanarak hanelerin %50'sinin kırmızı et, %70'inin beyaz et ve %33'ünün deniz ürünleri tükettiğini bulmuştur. Ayrıca, kırmızı et, beyaz et ve deniz ürünü tüketimlerinin sırasıyla 41 TL, 12 TL ve 9 TL olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada, hanelerin %68,1'inin kırmızı et, %70,9'unun beyaz et ve %34,1'inin deniz ürünleri tükettiği tespit edilmiştir. Bu bulgular karşılaştırıldığında, Türkiye'de kırmızı et ve deniz ürünleri tüketimlerinin zaman içerisinde arttığı, kümes hayvanları eti tüketiminin ise değişmediği, yatay seyir izlediği anlaşılmaktadır.

Kırmızı et, kümes hayvanları eti ve deniz ürünlerinin gelir esneklikleri sırasıyla 0,35, 0,06 ve 0,62 olarak hesaplanmıştır. Harcama esneklikleri ise benzer şekilde sırasıyla 0,67, 0,14 ve 0,69 çıkmıştır. Dolayısıyla, hanehalkı gelirin ve harcamasının kırmızı et ve deniz ürünleri tüketimleri üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri saptanmıştır. Hanehalkı geliri ile et tüketimleri arasındaki pozitif ilişki noktasında literatürde neredeyse tam bir uyum vardır. Davis ve Lin (2005), Malabayabas vd. (2009), Adetunji ve Rauf (2012), Alimi (2013), Van ve Mergenthaler (2013), Bachand vd. (2015), Guerrero vd. (2015), Terin vd. (2016), Uzmay ve Çınar (2017), Zhang vd. (2018) gibi araştırmacılar gelir ile et tüketimleri arasında pozitif ilişki bulmuştur. Aepli ve Finger (2013) harcama ile et tüketimi arasında pozitif ilişki saptamıştır.

Hanehalkı tipleri içerisinde en yüksek et tüketimlerini çocuksuz çiftler yaparken üç ve daha çok çocuklu çiftlerin tüketimleri oldukça düşük çıkmıştır. Çocuksuz hanehalklarının daha çok et tüketimi gerçekleştirdiğine ve çocuk sayısı yüksek hanelerin et tüketimlerinin düşük olduğuna ilişkin bulgu, Aepli ve Finger (2013), Van ve Mergenthaler (2013) ve Maria vd.'nin (2017) bulguları ile uyumludur. Ancak, Terin vd.'nin (2016) Van ilinde ve Uzmay ve Çınar'ın (2017) İzmir ilinde yaptıkları çalışmaların bulgularıyla ters düşmektedir. Coğrafi anlamda et tüketimleri arasında çeşitli farklılıkların olması mümkün olabilmektedir (Aepli ve Finger, 2013).

Hanehalkı sorumlusunun cinsiyetinin kırmızı et ve kümes hayvanları tüketimleri üzerinde anlamlı bir etkisi görülmezken, hanehalkı sorumlusu erkek olan hanelerin kadın olanlara göre daha

fazla deniz ürünleri tükettiği %10 anlam düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu bulgu, Dilek vd.’nin (2011), Türkiye’de 2003-2006 HBA verileriyle yaptıkları çalışmada ulaşılan bulguları teyit eder niteliktedir. Ayrıca, Yen vd. (2008) ABD için, Van ve Mergenthaler’in (2013) Vietnam için ve Zhang vd.’nin (2018) Çin için yaptığı çalışmalarda, cinsiyetin et tüketimi üzerinde anlamlı etkilere sahip bir değişken olduğu bulunmuştur.

Hanehalkı sorumlusunun yaşı arttıkça genel olarak kırmızı et tüketiminin arttığı, kümes hayvanları ve deniz ürünleri tüketimlerinin ise 65 yaşına kadar artış eğiliminde olurken, 65 yaşından sonra azalmaya başladığı anlaşılmıştır. Yen vd. (2008) ABD’de yaştan et tüketimi üzerinde negatif etkisinin olduğunu bulmuştur. Van ve Mergenthaler’in (2013) Vietnam’da yaş ile et tüketimi arasında pozitif ilişki bulmuştur. Vougat vd. (2016) Kamerun’da sığır eti tüketiminin yaşla birlikte arttığını, Terin vd. (2017) Türkiye’de 2002-2013 döneminde yaş ile tavuk eti tüketimi arasında pozitif ilişki olduğunu bulmuşlardır. Kayser vd. (2013) ise Almanya’da yaş, meslek ve gelir gibi değişkenlerin et tüketimleri üzerinde etkili olmadığını saptamıştır. Bu sonuçlardan yaşla et tüketimi arasındaki ilişkilerin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hanehalkı sorumlusunun eğitim düzeyi arttıkça deniz ürünleri tüketiminin arttığı, kırmızı et tüketiminin fakülte düzeyine kadar artarken yüksek lisans/doktora seviyesinde yüksek okul seviyesinin altına düştüğü görülmüştür. Kümes hayvanı tüketiminin ise eğitim düzeyiyle belirgin bir ilişki içerisinde olmadığı bulunmuştur. Aepli ve Finger (2013) İsviçre’de koyun ve keçi eti tüketiminin hanehalkı sorumlusunun eğitim durumuyla pozitif ilişki içerisinde olduğunu bulmuştur. Kayser vd. (2013) ise Almanya’da eğitim durumuyla et tüketimi arasında negatif ilişki saptamıştır. Van ve Mergenthaler (2013) ise Vietnam’da domuz ve piliç eti tüketimiyle eğitim durumu arasında pozitif ilişki saptamıştır. Uzman ve Çınar (2017) İzmir’de koyun eti tüketiminin eğitim ve yaş ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığını tespit etmiştir. Eğitim düzeyiyle kırmızı et tüketimi arasındaki ilişkilerin ülkeden ülkeye tüketicilerin sağlıklı beslenme konusundaki bilinç düzeylerine göre farklılaştığı söylenebilir.

Hanehalkı sorumlusunun meslek grupları içerisinde en yüksek kırmızı et ve deniz ürünleri tüketimleri yöneticiler ve profesyonel meslek mensuplarında görülürken, en düşük tüketimler ise nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlarda görülmüştür. Kümes hayvanları etlerinin tüketiminde meslek grupları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu sonuçlar da Dilek vd. (2011)’in 2003-2006 verileriyle yaptığı çalışmanın bulgularıyla benzer niteliktedir.

Yöneticiler ve profesyonel meslek mensuplarının et tüketimlerinin yüksek, niteliği düşük işlerde çalışanların et tüketimlerinin düşük olması gelir-tüketim ilişkisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Et ve et ürünleri, yeterli ve dengeli beslenme açısından insanoğlunun en temel gıda maddelerinden biridir. Ancak, gerek et fiyatları, gerek hanehalklarının gelir durumları ile demografik özellikleri tüketim alışkanlıkları üzerinde etkili olmaktadır. Sosyo ekonomik ve demografik faktörlerin et tüketimleri üzerinde anlamlı etkilerinin olup olmadığı ve etki düzeylerinin belirlenmesinin, bu alanda uygulanacak politikalara ışık tutacağı yadsınamaz bir gerçektir.

Bu amaçla, 2016 Hanehalkı Bütçe Anketinin 12.096 haneye ait mikro verilerden yararlanılarak, hanehalkının gelir, harcama, hanehalkı tipi ile hanehalkı sorumlusunun yaş, cinsiyet, eğitim ve meslek durumu gibi değişkenlerin kırmızı et, kümes hayvanları eti ve deniz ürünleri tüketimleri üzerindeki etkileri ANOVA ve Tukey testleri ile incelenmiştir. Sonuç olarak, kırmızı et ve deniz ürünleri tüketimlerinin gelir, harcama gibi ekonomik faktörlerin yanı sıra eğitim düzeyi ve meslek gibi demografik faktörlerden yüksek oranda etkilendiği, kümes hayvanları etlerinin tüketimlerinin ise nispeten daha ucuz ve ulaşılabilir olmaları sebebiyle bu değişkenlerden fazla etkilenmediği anlaşılmıştır. Bunun yanında, çocuksuz ailelerin et tüketimlerinin çocuklu ailelere göre daha fazla olduğu görülmüştür.

OECD-FAO verilerine göre, Türkiye’de kişi başına kırmızı et ve balık tüketimleri gelişmiş ülkelerin ortalamasının gerisindedir. Et tüketimini artırmak için hanehalkı kullanılabilir gelirin artırılması ve bu gelirin toplum katmanları içerisinde daha adil dağılımını sağlayacak politikalara önem verilmesi gerekmektedir. Özellikle gelir düzeyi düşük ve orta düzeyde olan çok çocuklu ailelerin maddi yükünün sosyal transferlerle hafifletilmesine çalışılmalıdır.

Bu çalışmada, sadece 2016 yılına ait Hanehalkı Bütçe Anketinin mikro verilerinin kullanılmış olması çalışmanın en önemli kısıtlarındandır. HBA’nın daha önceki yıllara ait mikro veri setleriyle benzer çalışmaların yapılmış olması nedeniyle, tekrar aynı veri setleriyle çalışılmasına gerek görülmemiştir. Bunun yerine, önceki çalışmalarda el edilen sonuçlarla 2016 yılı verilerinden elde edilen sonuçlarının karşılaştırılmasının daha yararlı olacağı değerlendirilmiştir. Bunun yanında, öne çıkan bazı seçilmiş demografik değişkenlerin ele alınmış olması bu çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, daha farklı demografik verilerle et tüketimleri arasındaki ilişkiler

incelenebilir. Ayrıca, bölgesel düzeyde verilerle çalışılarak et tüketimleri açısından bölgeler arası farklılıklar araştırılabilir.

Kaynakça

- Adetunji, M. O., ve Rauf, M. O. (2012, January). Analysis of Household Demand for Meat, in Southwest, Nigeria. *Gloabl Journal of Science Frontier Research Agriculture & Biology*, 12(1), 14-22.
- Aepli, M., ve Finger, R. (2013). Determinants of Sheep and Goat Meat Consumption in Switzerland. *Agricultural and Food Economics*, 1-11.
- Akbay, C., ve Bilgiç, A. (2011). Türkiye’de 2003-2008 Dönemlerinde Tüketim Harcamaları ile Gıda Harcamalarında Meydana Gelen Değişimler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 17(2), 73-79.
- Alimi, R. S. (2013, December). Household Expenditure Pattern on Beef and Chicken of Selected Households in Akoko South-West Lga of Ondo State. *Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 52153*, 1-9.
- Aydın, H., Dilek, M. K., ve Aydın, K. (2011). Trends in Fish and Fishery Products Consumption in Turkey. *Turkish Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 11, 499-506.
- Bachand, N., Arsenault, J., ve Ravel, A. (2015). Urban Household Meat Consumption Patterns in Gabon, Central Africa, with a Focus on Bushmeat. *Human Dimesions of Wildlife*, 20(2), 147-158.
- Davis, C. G., ve Lin, B. H. (2005). *Factors Affecting U.S. Pork Consumption*. Economic Research Service / USDA.
- Dilek, M. K., Aydın, H., ve Aydın, K. (2011). Red Meat, White Meat and Seafood Consumption Patterns in Turkey. *Journal of Animal and Veterinary Advances*, 10(7), 858-864.
- Guerrero, I. R., Berges, M., ve Casellas, C. (2015). An Analysis of Meat Demand in Argentina using Household Survey Data. *29th International Conference of Agricultural Economists*, (1-19). Milan, Italy.
- He, Y., Yang, X., Xia, J., Zhao, L., ve Yang, Y. (2016). Consumption of Meat and Dairy Products in China: A Review. *Proceedings of the Nutrition Society*. 75, 385-391. Nottingham: University of Nottingham.
- Kayser, M., Nitzko, S., ve Spiller, A. (2013). Analysis of Differences in Meat Consumption Patterns. *International Food and Agribusiness Management Review*, 16(2), 43-56.

- Malabayabas, M. M., Yorobe, J. J., ve de Castro, N. L. (2009). Household Demand Analysis For Fresh Meat in the Fillippines. *Philipp J Vet Anim Sci*, 35(2), 168-176.
- Maria, M. V., Danielle, B., Tibor, V., ve Stefano, M. (2017). Household Behavior wtih Respect to Meat Consumption: Differences between Households with and without Children. *Veterinary Sciences*, 4(53), 1-10.
- Nga, N. T., Lapar, L., Unger, F., Van Hung, P., Nam Ha, D., Thi Thu Huyen, N., . . . Thi Be, D. (2015). Household Pork Consumption Behavior in Vietnam: Implications for Pro-Smallholder Pig Value Chain Upgrading. *Conference on International Research on Food Security, Natural Resource Management and Rural Development* (1-10). Berlin, Germany: Humboldt-Universität zu Berlin and the Leibniz Centre for Agricultural Landscape Research (ZALF).
- Nkegbe, E., Bediako, N. A., Wilson, S. A., ve Hagan, A. (2013, October). Meat Consumption Trends in Some Selected Households in Accra Ghana. *Asian Journal of Agriculture and Food Sciences*, 1(4), 151-157.
- OECD-FAO. (2018). *MEATS - OECD-FAO Agricultural Outlook 2018-2027*. OECD Agricultural Outlook: <https://stats.oecd.org> (Erişim Tarihi: 26.09.2018)
- Russo, V., Nanni Costa, L., ve Sermoneta, C. (2016). Estimation of Real Per Capita Consumption of Meat in Italy. *ICAS VII Seventh International Conference on Agricultural Statistics*, (493-498). Rome.
- Terin, M., Bilgiç, A., ve Güler, İ. O. (2017). Türkiye'de hanelerin Tavuk Eti Tüketim Harcamalarına Etki Eden Faktörlerin İkili Bağımlı Heckman Örneklem Seçicilik Modeli ile Analizi. 4. *Uluslararası Beyaz Et Kongresi* (198-206). BESD-BİR.
- Terin, M., Hamamcı, G., Gül, T., ve Terin, S. (2016). Determination of households fish consumption structure and purchase behaviors in urban areas of Van. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 33(3), 241-249.
- TÜİK. (2018a). *Hanehalkı tüketim harcamasının dağılımı, Türkiye, 2002-2017*. TÜİK, Konularına Göre İstatistikler: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1012 (Erişim Tarihi: 29.09.2018)
- TÜİK. (2018b). *Tablo-6: Hanehalkı büyüklüğüne göre tüketim harcamalarının dağılımı, Türkiye, 2016, 2017*. TÜİK Hanehalkı Tüketim Harcaması, 2017 Haber Bülteni:

- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27840>
(Erişim Tarihi: 14.08.2018)
- TÜİK. (2018c). *En fazla gıda harcaması “et, balık ve deniz ürünleri” için yapıldı*. TÜİK Basın Odası Haberleri: http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2018_16_20180814.pdf (Erişim Tarihi: 14.08.2018)
- TÜİK. (2018d). *Kırmızı Et Üretimi*. TÜİK Konularına Göre İstatistikler - Tarım - Hayvancılık İstatistikleri - Dinamik Sorgulama: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1002 (Erişim Tarihi: 15.08.2018)
- TÜİK. (2018e). *Kümes Hayvancılığı Üretimi*. TÜİK Konularına Göre İstatistikler - Tarım - Hayvancılık İstatistikleri - Dinamik Sorgulama: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1002 (Erişim Tarihi: 15.08.2018)
- TÜİK. (2018f). *Su Ürünleri İstatistikleri*. TÜİK Konularına Göre İstatistikler - İstatistiksel Tablolar: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1005 (Erişim Tarihi: 14.08.2018)
- Uzmay, A., ve Çınar, G. (2017). The Likelihood of Sheep Meat Consumption in Turkey. *Italian Journal of Food Science*, 29, 209-221.
- Van, P. N., ve Mergenthaler, M. (2013). Meat Consumption Patterns in Vietnam: Effects of Household Characteristics on Pork and Poultry Consumption. *German Association of Agricultural Economists (GEWISOLA) 53rd Annual Conference*. Berlin.
- Vougat, R. B., Chouto, S., Foyet, H. S., Garabed, R., Ziebe, R., ve Zoli, A. P. (2016, August). Beef Consumption and Consumers' Knowledge on Meat Quality in Maroua in the Far North of Cameroon. *African Journal of Food Science*, 10(8), 122-131.
- Yen, S. T., Lin, B. H., ve Davis, C. G. (2008). Consumer Knowledge and Meat Consumption at Home and away from Home. *Food Policy*, 33, 631-639.
- Zhang, H., Wang, J., ve Martin, W. (2018). Factors Affecting Households' Meat Purchase and Future Meat Consumption Changes in China: A Demand System Approach. *Journal of Ethnic Foods*, 5, 24-32.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 403-420
ISSN: 1302-6879

Türkiye'de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişki (2005 – 2020) The Relationship Between Inflation and Unemployment in Turkey (2005 – 2020)

• Elife AKIŞ*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul/Türkiye, Asst. Prof., Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, Istanbul/ Turkey, elifakis@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5443-4045

Makale Bilgisi | Article Information Makale

Türü / Article Type: Araştırma

Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

06/07/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

02/09/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/09/2020

Atrf: Akış, E. (2020). Türkiye'de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişki (2005 – 2020). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 403-420

Citation: Akış E. (2020). The Relationship Between Inflation and Unemployment in Turkey (2005 -2020), *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 403-420

Öz

Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışı enflasyon ve kişilerin çalışmak istediği halde farklı nedenlerden dolayı iş bulup çalışmadığı durumu gösteren işsizlik, iktisat politikasına yön verenlerin çözmeye çalıştıkları en temel sorunlardır. Enflasyon ve işsizlik bireylerin refah düzeyini düşürdüğü için ekonomilerde düşük enflasyon ve düşük işsizlik amaçlanır, ancak genellikle bu iki amaç birbiriyle çatışmaktadır. Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki iktisat literatüründe, yüksek enflasyonun düşük işsizliğe, düşük enflasyonun ise yüksek işsizliğe neden olduğunu ortaya koyan Phillips Eğrisi yaklaşımıyla incelenmektedir. Bu nedenle politika yapıcılar bir yandan fiyat istikrarını sağlamak için enflasyonu düşürmeye çalışırlarken; öbür taraftan işsizlik oranını düşürerek toplam çıktıyı yani ekonomik büyümeyi arttırmak için çalışmaktadırlar. Çalışmanın amacı, 2005:1-2020:2 döneminde Türkiye'de Phillips eğrisinin geçerliliğini test etmek için enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkinin durumunu analiz etmektir. Çalışmada ilgili döneme ilişkin Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen aylık işsizlik ve enflasyon verileri kullanılmıştır. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla öncelikle serilerin durağanlığı birim kök testlerine tabi tutulmuştur. Ardından uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını ortaya çıkarmak için eşbütünlük testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edildikten sonra ise ilişkinin yönünün belirlenmesi için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) tahmin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, İşsizlik, Eşbütünlük Analizi, VECM

Abstract

Inflation, which expresses the steady increase in the general level of prices and unemployment, which indicates that people want to work but cannot find a job due to different reasons are the main problems that are tried to be solved by those who shape the economic policy. Since inflation and unemployment decrease the welfare level of individuals, in economies low inflation and low unemployment are aimed, but these two goals generally conflict with each other. In the economic literature, the relationship between inflation and unemployment is analyzed with the Phillips Curve approach, which reveals that high inflation leads to low unemployment and low inflation leads to high unemployment. For this reason, while policymakers try to reduce inflation and ensure price stability; on the other hand, they strive to increase production and thus economic growth by reducing unemployment rates. The aim of this study is to test the validity of the Phillips Curve by analyzing the relationship between inflation and unemployment in Turkey. In this study, the relationship between unemployment and inflation in Turkey during 2005:1-2020:2 were examined. In the study, monthly inflation and unemployment data from the Turkey Statistical Institute was used for the relevant period. To examine the relationship between these variables, primarily the stationarity of the series was subjected to unit root tests. Then, it was investigated whether there is a long term relationship with the cointegration test. After determining the long-term relationship between the variables, the Vector Error Correction Model (VECM) was estimated to determine the direction of the relationship.

Keywords: Inflation, Unemployment, Cointegration Analysis, VECM

Giriş

Enflasyon ve işsizlik hemen hemen dünyadaki bütün ülkelerin çözmeye çalıştıkları en önemli makro ekonomik sorunların başında gelmektedir. Ülkeler bu iki sorundan kurtulmaya çalışırken farklı politikalar uygulamaktadırlar. Ancak, enflasyon ve işsizlik arasındaki ters yönlü ilişki nedeniyle bu iki sorundan eş zamanlı kurtulmak pek olası görünmemektedir. Enflasyon oranını düşürmek maksadıyla gerçekleştirilen talep daraltıcı para ve maliye politikaları işsizliğin artmasına neden olurken, tam tersi işsizlik oranını azaltmak için gerçekleştirilen talep genişletici para ve maliye politikaları ise enflasyonu arttırmaktadır. Enflasyon ve işsizlik arasındaki bu değiş tokuş ilişkisi makroekonomi literatüründe Phillips Eğrisi yaklaşımı ile incelenmiştir

İşsizlik oranı ekonomiler için önemli bir göstergedir ve işgücü piyasaları için geliştirilebilecek politikalarda önde gelen referans kaynaklarından biridir. Genel ekonomiyi ölçmek ve işgücü piyasası ile ilgili politikalarının başarısını belirlemek amacıyla işsizlik oranının gerçekçi bir şekilde ortaya konulması ve ölçülmesi gerekir. Diğer

tarafından fiyatlar genel düzeyindeki devamlı artış olarak tanımlanan enflasyon kavramı üzerinde durulması gereken husus, enflasyon ile fiyat artışı arasındaki farklılığın belirlenmesi ve fiyatlar genel düzeyi ile ne ifade edildiğidir. Bir grup malın fiyatındaki artışın devamlı olması veya tüm malların fiyatlarının sadece bir kez artması enflasyonu ifade etmemektedir (Altay vd., 2011:5).

İşsizlik ile üretim düzeyi ve fiyat değişiklikleri arasındaki ilişkiler geçmişten bugüne tartışılmaya devam etmektedir. Mill, Hume ve Thornton'ın konuyla ilgili çalışmaları olmasına rağmen teorik izahdan ileriye gidememişlerdir. 1926'da Irving Fisher "İşsizlik ve Fiyat Değişiklikleri Arasındaki İstatistiksel İlişki" başlıklı çalışmada fiyat değişiklikleri ile işsizlik arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak analiz etmiştir. 1936 yılında Tinbergen bu konuda ilk ekonometrik çalışmayı yapmış ve işsizlikten ücret enflasyonu yönüne bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. A.J. Brown ise ücret enflasyonu ve işsizlik arasında yaptığı analizinde ilk istatistiki dağılım diyagramını çizmiştir. Paul Sultan 1957'de yaptığı analizde, işsizlik oranı ile fiyat seviyesindeki yıllık değişim arasındaki ödüleşme ilişkisini bir eğri yardımıyla belirlemiştir. Bütün bu çalışmalara rağmen enflasyon - işsizlik ilişkisi Phillips ile özdeşleşmiştir (Büyükakın, 2008: 134-136; Gül vd., 2014: 1; Dereli, 2019: 247).

1970'lerde yaşanan stagflasyon krizi nedeniyle Phillips eğrisinin geçerliliği konusundaki tartışmalar artmış ve çeşitli eleştirilerde yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Monetaristler eğrinin uzun vadede geçersiz iken sadece kısa vadede geçerli olduğunu iddia etmişlerdir. Rasyonel beklentiler hipotezi ise, hem uzun hem de kısa vadede eğrinin geçersiz olduğunu ortaya koymuştur (Tabar ve Çetin, 2016: 80)

Bu çalışmada öncelikle enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi açıklayan yaklaşımlar teorik çerçevede tartışılmış ve teoriye katkıları açıklanmıştır. Daha sonra, enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalardan oluşan ulusal ve uluslararası ampirik literatür paylaşılmaktadır. Bu çalışmada amaçlanan, Türkiye ekonomisinde işsizlik ve enflasyon ilişkisinin belirlenerek, Phillips hipotezinin geçerliliğini test etmektir. 2005 yılının birinci çeyreğinden başlayan ve 2020 yılının ikinci çeyreğinin de dahil olduğu dönemin aylık enflasyon ve işsizlik verilerinden faydalanılarak, bu değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak için analizler yapılmıştır.

1. Enflasyon - İşsizlik İlişkisi

İktisat yazınında işsizlik ile enflasyon arasındaki ilişki uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Bu değişkenler arasındaki bir ilişkinin

varlığı ve yönü ekonomi politikasına yön verenlerin politika belirlemeleri aşamasında oldukça önemlidir. Çünkü politika yapımcıların amacı düşük enflasyon ve düşük işsizliktir, ancak çoğunlukla bu iki amaç birbiriyle çatışmaktadır.

Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi açıklamak için birçok teorik çalışma yapılmasına rağmen, iktisatçılar genellikle bu ilişkiyi Phillips Eğrisi analizi üzerinden değerlendirmektedirler. A.W. Philips tarafından 1958 yılında yayınlanan “İngiltere’de İşsizlik Oranı ve Nominal Ücretlerdeki Değişme Oranı Arasındaki İlişki: 1861 - 1957” adlı makale oldukça ilgi uyandırmıştır. Phillips’in analizinin temel noktası emek piyasasında talebin genişlemesiyle, işverenlerin, mevcut işçileri kaçırmamak ve yenilerini bulabilmek için, ücretleri artırmak zorunda kalacakları görüşü olmuştur (Paya, 1997: 258). Phillips, işsizlik ile nominal ücretlerdeki değişme oranı arasında, negatif ve lineer olmayan fakat dengeli bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmiştir. Başka bir ifadeyle işsizlik oranı düşüncü nominal ücret büyüme oranının yükseldiğini; işsizlik oranı yükselince nominal ücret büyüme oranının düştüğünü ortaya koymuş ve işsizlik oranı % 5,5 olunca nominal ücret artış oranının % 0 düzeyinde gerçekleştiğini ifade etmiştir (Phillips, 1958: 290).

Phillips’in bu analizi teorik temelden yoksun bir çalışma olarak nitelendirilmiştir. Teorik temel bir yıl sonra Lipsey’den gelmiştir. 1960 yılında ise Robert Solow ve Paul Samuelson, orijinal Phillips eğrisini enflasyon ile işsizlik kavramı arasındaki ilişkiyi gösteren bir eğriye dönüştürmüşlerdir. Bu iki iktisatçı, işsizlik haddinin % 3’e düşmesi halinde, fiyat artış haddinin % 4,5’e çıktığını göstermişlerdir. Dolayısıyla ortalama fiyat seviyesinin, işsizlik haddi düşük olduğunda yükseleceğini, yüksek olduğunda ise düşeceğini göstermişlerdir. Bunun sonucunda, yüksek istihdam ve üretim çok daha fazla fiyat artışına mal olmaktadır (Samuelson ve Solow, 1960:192-193). Samuelson ve Solow, Phillips Eğrisinin, ekonomi politikasına yön verenlerin enflasyon ve işsizlik arasındaki tercihlerini yansıtan bir politika bileşimi olarak kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte işsizlik ve enflasyonun bu ödüneleşme ilişkisinin sadece kısa dönemde söz konusu olduğunu ve uzun dönemde bu ilişkinin bozulduğunu belirtmişlerdir (Özkök ve Polat, 2017:2). Bu sayede ekonomi politikasına yöne verenler enflasyon ve işsizlikle ilgili programlarını oluştururken bu değiştirilmiş Phillips eğrisinden yararlanmışlardır (Bayrak ve Kanca, 2013:100).

Edmund Phelps (1967) ve Friedman (1968) monetarist yaklaşım çerçevesinde birbirlerinden habersiz şekilde Phillips ilişkisini, işçi ve işverenlerin enflasyonla ilgili beklentilerini gözeterek yeniden

yorumlamışlardır (Paya, 1997: 297). Enflasyonist beklentilerin analiz sürecine katılmasıyla birlikte Phillips eğrisinin istikrarlılığını sorgulayan bu iki iktisatçının beklentilerle genişletilmiş Phillips eğrisini literatüre kazandırmış olmaları Phillips eğrisi analizine en büyük katkılarıdır. Bu yaklaşım çerçevesinde enflasyon beklentisi, eski dönem dinamik enflasyon hadlerinin tartılı ortalaması olarak dikkate alınmakta ve bu beklentiler gerçek enflasyon değerine kademeli olarak yaklaşmaktadır (Ünsal, 2004: 35). Bunların yanı sıra Friedman ve Phelps diğer yaklaşımlardan farklı olarak Phillips eğrisinde kısa ve uzun dönem ayırımına gitmişler ve işsizlik - enflasyon ilişkisinin uzun vadeli kalıcı bir ilişki olmadığını ve uzun vadede işsizliğin denge oranına dönme eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir (Akkuş, 2012: 116; Özkök ve Polat, 2017:2). Bu durumda Phillips eğrisinin yalnızca kısa dönemde gerçekleştiğini belirten Friedman, uzun dönemde ise gerçekleşmediğini ifade etmiştir (Friedman, 1977: 451).

Uzun dönemde işsizlik Monetaristlere göre doğal işsizlik oranındadır ve bu sürede doğal işsizlik oranı parasal değişkenlerle değişmemektedir. Çalışanların ve işverenlerin uzun periyotta enflasyonu doğru öngörmeleri nedeniyle enflasyon ve işsizliğin aynı anda birlikte görülebileceği oran doğal işsizlik oranıdır (Eren, 2001: 184-285). Bu çerçevede, işsizliği doğal işsizlik oranının altına indirmeye çalışan ekonomi politikasına yön verenlerin çabaları, kısa vadede tesirli olsa da uzun vadede etkili olamamakta ve sonuçta enflasyon hızlanmaktadır. Bu nedenle devletler uzun dönemde enflasyonla işsizliğe değil, doğal işsizlik oranı ile daha düşük veya daha yüksek enflasyona itibar edeceklerdir (Büyükakın, 2008:146-147). Dolayısıyla Monetaristler, kısa periyotta fiyat artış oranının yükselmesini çekmek suretiyle daha az bir işsizlik oranını kabul edebilmektedirler. Uzun dönem beklentilerinin yeniden uyarlanmasıyla birlikte yine doğal işsizlik oranına dönülmektedir. (Uçan ve Cebe, 2018: 12)

Öncülüğünü Robert Lucas (1972), Robert Barro (1977 ve 1978), Neil Wallace (1973, 1975, 1976 ve 1981) ve Thomas Sargent'in yaptığı yeni klasik iktisatçılar da Phillips eğrisine yönelik yeni bir yaklaşım öne sürmüşlerdir. Yeni Klasikler, Phillips eğrisine rasyonel beklentiler boyutunu eklemişlerdir. "Rasyonel davranış tarzı prensibinin, bilginin elde edilmesi ve işlenmesi ile beklentilerin oluşturulmasına uygulanması" şeklinde tanımlanan rasyonel beklentiler teorisine göre, uzun ya da kısa dönem fark etmeksizin işsizlik ve enflasyon arasında değiş tokuş ilişkisi geçerli olmamaktadır. Bu yaklaşımın temeli, tüm ekonomik aktörlerin

rasyonel davrandıkları ve fiyatların ne olursa olsun esnek olduğu kabulüne dayanmaktadır. Yani ekonomik aktörler fiyatlar genel seviyesinin bir sonraki dönemde gerçekleşmesi beklenen değerini, sadece geçmişte gerçekleşen değerlerden yararlanarak değil, aynı zamanda hükümetlerin uygulayacaklarını açıkladıkları iktisat politikası da dahil tüm basılı ve görsel medyadaki mevcut bilgilerden yararlanarak tahmin etmektedirler (Ünsal, 2017: 344; Büyükakın, 2008:147; Tunay, 2010:22).

Rasyonel beklentiler teorisi ekonomik aktörlerin tahmin hatasına düşmediklerini değil; düştükleri hataları düzelttiklerini belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle ekonomik birimlerin söz konusu öngörü yanlışlarını düzenli olarak tekrar etmeyecekleri yani sistematik hataları giderecekleridir (Büyükakın, 2008:147). Şayet ekonomik aktörler gerçekten rasyonel karar alma kapasitesine sahipse, enflasyonist sürprizleri hızlıca öğrenerek, tahmin süreçlerine yeni bilgileri uyarlayacaklar ve tahminlerindeki yanlışların nedenini çabucak kavrayarak bu hataları sistematik bir şekilde önüne geçeceklerdir (Tunay, 2010:23). Phillips eğrisinin geçersiz olmasında fiyatların esnek olduğu varsayımı da etkilidir. Bilindiği gibi fiyatların esnekliği klasik ekolde tam istihdamın olmazsa olmaz şartıdır. Potansiyel üretim düzeyini ifade eden tam istihdamda doğal işsizlik seviyesi söz konusu olacağından uzun vadede de enflasyon ile işsizlik arasında herhangi bir bağlantı söz konusu olmayacaktır (Tabar ve Çetin, 2016: 82).

Yeni Keynesyenler de Phillips eğrisi teorisine yönelik yeni bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Yeni Keynesyenler, doğal işsizlik oranı ve Histeri Hipotezi kavramlarını da dikkate alarak işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkiye değinmişlerdir. Yeni Keynesyen iktisatçılar, işsizlik ve enflasyon oranı arasındaki ödüleşmenin işleyişini kısa dönemde rasyonel beklentiler çerçevesinde onayladıkları halde, uzun dönemde bu değişimin kabul edilemez olduğunu iddia etmişlerdir. Yeni Keynesyenler 1980’li yıllarda, Friedman’ın “Doğal işsizlik Oran (NRU)” ifadesinin yerine “Enflasyonu Hızlandırmayan İşsizlik Oranı (NAIRU)” ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Yeni Keynesyenler, bir ekonomide doğal işsizlik oranının cari işsizlik oranından yüksek olması durumunda enflasyon oranının da yükselme eğiliminde olduğunu, diğer yandan doğal işsizlik oranının cari işsizlik oranından düşük olduğu durumda ise enflasyon oranının düşme eğiliminde olduğunu ifade etmişlerdir (Altay vd., 2011: 8- 9; Özkök ve Polat, 2017: 7).

1980’li yıllara kadar cari işsizlik oranı ile doğal işsizlik oranının birbirleriyle herhangi bir bağlantılarının olmadığı varsayılmıştır.

Ancak, işsizlik oranlarının Avrupa’da yükselmesi ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda bu varsayım 1980’li yıllardan sonra pek itibar görmemiştir. Yeni Keynesyen iktisatçıların Histeri Hipotezine göre cari işsizlik oranı azaldığında doğal işsizlik oranı da otomatikman azalmaktadır. Bu kuramda doğal işsizlik oranı cari işsizlik haddini izlediğinden, ekonomi politikasına yön verenlerin doğal işsizlik haddini düşürebilmeleri için ilk olarak genişletici politikalarla cari işsizlik oranına müdahale etmeleri gerekmektedir (Altay vd., 2011: 9)

2. Literatür Taraması

İktisat yazınında enflasyon - işsizlik ilişkisini inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda Phillips eğrisinin geçerli olduğu sonucuna varılırken, bazı çalışmalarda ise, herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Literatürdeki bazı temel ampirik çalışmalar ve sonuçlarına aşağıda değinilecektir.

Vredin ve Warne (2000), İngiltere, İsveç ve ABD için 1959 - 1998 yılları arasında enflasyon - işsizlik ilişkisini VAR analiziyle incelemişlerdir. Analiz sonucu bu üç ülke için de değişkenler arasında kısa vadeli bir bağlantı olduğunu ifade etmişlerdir.

Eliasson (2001), İsveç, Avustralya ve ABD için 1977 - 1997 yılları arasında işsizlik - enflasyon ilişkisini, regresyon analizi kullanarak araştırmıştır. Avustralya ve İsveç’te bu iki değişken arasında doğrusal bir Philips eğrisi elde ederken; ABD için doğrusal olmayan bir Philips eğrisinin söz konusu olduğunu belirtmiştir.

Turner (2001), Meksika ekonomisinin 1980 – 1999 dönemi için yapmış olduğu çalışmada en küçük kareler yöntemini kullanarak enflasyon-işsizlik ilişkisini incelemiş ve sonuçta değişkenler arasında negatif ilişki olduğunu göstermiştir.

Ewing ve Seyfried (2003), Phillips eğrisinin geçerliliğini sınamak için GARCH modelini kullanarak ABD ekonomisine ait enflasyon ve çıktı açığı verileriyle 1954 - 1999 yılları için bir analiz yapmışlar ve kısa dönemde geçerliliğinin kabul edildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Uysal ve Erdoğan (2003), 1980 - 2002 yılları arası dönem için Türkiye Ekonomisinin işsizlik - enflasyon ilişkisini regresyon analizi ve nedensellik testi ile incelemişlerdir. Bu çalışmada değişkenler arası ilişki iki alt dönemde incelenmiş; 1980- 1990 dönemi için enflasyon ve işsizlik arasında aynı yönde bir korelasyon söz konusuysen, 1990-2002 döneminde ters yönlü bir korelasyonun varlığı belirlenmiştir. Tüm serinin dikkate alındığı 1980- 2002 döneminde de iki değişken arasında Phillips eğrisini destekleyici şekilde ters yönlü bir korelasyonun olduğunu ifade etmişlerdir.

Bhattarai (2004), OECD ülkelerinin enflasyon - işsizlik ilişkisini 1970 - 2002 dönemi için panel veri analizi kullanarak araştırmıştır. Bu iki değişken arasında Phillips eğrisinin kısmi olarak geçerli olduğunu ancak, işsizlikteki değişmelerin talepten ziyade, ücret etkinliği modelleri ve içerdekiler dışarıdakiler hipotezi gibi ülkelerin kendine özgü faktörlerin etkilediğini belirtmiştir.

Kuştepelı (2005), 1980 - 2003 döneminde Türkiye ekonomisinde işsizlik-enflasyon ilişkisini Regresyon analiziyle incelemiştir. Bu iki değişken arasında ne ters yönde ne de aynı yönde herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmış ve enflasyon oranının, enflasyon beklentileri için işsizlikten daha önemli bir indikatör olduğunu ifade etmiştir.

Martin ve Costas (2007), enflasyon - işsizlik ilişkisini İngiltere’nin 1992:4 ve 2007:1 dönemi için Hodrick-Prescott Filtreleme yöntemiyle incelemişler ve değişkenler arasında bir ödünlüşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuşlardır.

Furuoka (2007), 1973-2004 döneminde Malezya’da enflasyon-işsizlik ilişkisini VECM metoduyla analiz etmiş ve kısa vadede bu iki değişken arasında nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

Çatık vd. (2008), Türkiye’nin 1996-2007 dönemi için ARDL modelini kullanarak Philips eğrisinin geçerli olup olmadığını araştırmışlar ve geçerli olmadığı sonucuna varmışlardır.

Hepsağ (2009), 2000/1 – 2007/3 döneminde Türkiye’de enflasyon - işsizlik ilişkisini Sınır testi yaklaşımını kullanarak hem kısa hem de uzun dönem için incelemiştir. Çalışmada değişkenler arasında kısa vadede herhangi bir ilişki tespit edilememişken, uzun vadede bir değiş tokuş ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Herman (2010), Korelasyon yaklaşımını kullanarak gerçekleştirdiği çalışmasında Romanya’da 1990-2009 dönemi için enflasyon ile işsizlik arasında anlamlı bir bağıntının olmadığı sonucuna varmıştır.

Altay vd. (2011), Eşbütünlüşme ve Nedensellik testleri ile G8 ülkeleri için 2000 - 2009 döneminin işsizlik - enflasyon ilişkisini analiz etmişlerdir. Bu iki değişken arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olduğu ve nedenselliğin yönünün kısa ve uzun dönemde sırasıyla enflasyondan işsizliğe ve işsizlikten enflasyona doğru olduğunu belirtmişlerdir.

Mangır ve Erdoğan (2012), Türkiye’de 1990 – 2011 döneminde Philips eğrisi yaklaşımının geçerliliğini sınamak için regresyon analizi ile işsizlik ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisine bakmışlardır. Çalışmaya göre değişkenler arasında kısa dönemde bir değiş tokuş olmadığı sonucuna varmışlardır.

Arabacı ve Eryiğit (2012), enflasyon-işsizlik ilişkisini Regresyon analizini kullanarak Türkiye'nin 1991/1-2010/4 dönemini incelemişler ve Phillips eğrisinin geçerli olduğu sonucuna varmışlardır.

Bayrak ve Kanca (2013), Türkiye'nin enflasyon - işsizlik ilişkisini Eşbütünleşme testi ile 1970-2010 dönemi için incelemişlerdir. Bu değişkenler arasında kısa dönem için ters yönlü bir bağlantı olduğunu; fakat, uzun dönemde Philips'in savunduğu görüşün geçersiz olduğunu belirtmişlerdir.

Samanhya (2014), Gana'nın 1970-2012 dönemi için Panel Nedensellik testini kullanarak enflasyon - işsizlik ilişkisini analiz etmiş ve bu değişkenler arasında ters yönlü bir bağıntı olduğunu bulmuştur.

Gül vd. (2014), 1996 - 2012 yılları arasında Azerbaycan, Kazakistan, Makedonya ve Türkiye'de enflasyon - işsizlik ilişkisinin olup olmadığını Panel Koentegrasyon ve Nedensellik analizi yardımıyla tespit etmeye çalışmışlar ve tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Öztürk ve Emek (2016), Türkiye'nin 1997-2006 dönemi için Korelasyon ve Ko-entegrasyon analizinden yararlanarak enflasyon ile işsizlik ilişkisini araştırmışlardır. Analizlerin sonucuna göre ilgili dönemde Türkiye'de bu değişkenler arasında negatif bir ilişki olduğunu hesaplamışlardır.

Güven ve Ayvaz (2016), 1990 - 2014 döneminde Türkiye'de enflasyon ve işsizlik arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu bulmak amacıyla; Durağanlık, Eşbütünleşme ve VAR analizi yapmışlardır. Çalışmada bu iki değişken arasında uzun dönemli bir korelasyon saptamışlardır. Ayrıca Granger Nedensellik testi ile de işsizlikten enflasyon yönüne bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yılancı ve Aydın (2016), Türkiye'de 2005 - 2015 döneminde enflasyon ile işsizlik arasında nasıl bir bağıntı olduğunu anlamak amacıyla Eşbütünleşme testi uygulamışlar ve değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Petek ve Aysu (2017), 1980-2015 dönemi için Eşbütünleşme analizini, Granger nedensellik testini ve VAR analizini kullanarak Philips eğrisinin Türkiye ekonomisi açısından geçerliliğini test etmeyi amaçlamışlardır. Yaptıkları analizler sonucunda Türkiye ekonomisinde enflasyon ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisinin varlığının tespit edilemediğini ortaya koymuşlardır.

Sancar Özkök ve Atay Polat (2017), 1998 - 2016 yılları arasında G7 ülkelerinde nasıl bir enflasyon - işsizlik ilişkisi olduğunu panel veri analiz yöntemleri ile incelemişlerdir. Yapılan analizlerle G7

ülkelerinde bu değişkenlerin çift yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduklarını ortaya koymuşlardır.

Alper (2017), Türkiye ekonomisinin 1987-2016 dönemi için Phillips Eğrisi’nin geçerliliğini ARDL yaklaşımı ile test etmiştir. Analiz sonucunda enflasyon bağımlı değişken olarak ele alındığında enflasyon ve işsizlik arasında uzun vadeli bir bağıntı mevcut değilken, bağımlı değişkenin işsizlik olduğu durumda ise uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Karacan (2018), 2005 - 2018 yılları arasında Türkiye’de enflasyon ve işsizlik arasında bir ödünleşmenin olup olmadığını araştırmıştır. Granger nedensellik analizi, Eşbütünleşme testi ve Hata düzeltme modelini kullanarak incelediği çalışmasında değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna varmıştır.

Şahin (2019), Türkiye’nin 2005:1-2018:4 yılları arasında enflasyon - işsizlik ilişkisini Johansen Eşbütünleşme testi, Granger nedensellik analizi ve VAR analizi ile incelemiştir. Analizler neticesinde değişkenler arasında her iki yönde de bir nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuştur.

Dereli (2019), 1988 - 2017 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’de enflasyon - işsizlik arasında bir ilişki olup olmadığını ARDL Sınır Testi ile analiz etmiş ve değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisini tespit etmiştir.

Özer (2020), 2006- 2017 döneminde Türkiye’de enflasyon ve işsizlik arasında bir korelasyon olup olmadığını ortaya koymak için Fourier yaklaşımı ile analiz etmiş ve uzun dönemde Phillips eğrisinin geçerli olduğunu tespit etmiştir. Türkiye’de Philips eğrisinin geçerliliği ile ilgili yapılan çalışmalarda ilk kez Fourier yaklaşımının kullanılmış olması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

3. Ekonometrik Analiz

Türkiye’de işsizlik ve enflasyon ilişkisini incelemek için, uygulamada Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) uygulanmıştır. Analizde öncelikle değişkenlere ait durağanlık testleri yapılmıştır. Değişkenlerin durağanlığının tespitinde Geliştirilmiş Dickey Fuller Testi (ADF) ve Phillips Peron Testi (PP) gibi birim kök testlerinden faydalanılmıştır. Daha sonra Eşbütünleşme analizi ile bu iki değişken arasında uzun dönemli bir bağıntının olup olmadığı test edilmiştir. İşsizlik ve enflasyon arasında eşbütünleşmenin varlığı tespit edildikten sonra ise bu uzun dönemli ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) tahmin edilmiştir. Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu’ndan elde edilen 2005:01-2020:02

dönemine ilişkin aylık enflasyon ve işsizlik verilerinden faydalanılmıştır.

3.1. Birim Kök Testleri

Enflasyon ve işsizlik arasındaki olası korelasyonun yönünün ve derecesinin tespitinden önce çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlıkları sınanmıştır. Bu amaçla Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF), Phillips ve Perron (PP) birim kök testlerinden yararlanılarak ulaşılan sonuçlar aşağıdaki Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF (Trend ve Sabit)		PP (Trend ve Sabit)	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
İşsizlik	-2.420559	0.3677	-2.083247	0.5512
Enflasyon	2.365144	1.0000	2.137736	1.0000
Değişkenler	ADF (Trend ve Sabit)		PP (Trend ve Sabit)	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
Δ İşsizlik	-4.601023	0.0014	-9.206827	0.0000
Δ Enflasyon	-7.406514	0.0000	-9.758285	0.0000

Not: Δ ifadesi birinci farkları göstermektedir. ADF ve PP için kritik değerler MacKinnon (1996) tarafından hesaplanmıştır.

Birim kök test sonuçlarını gösteren Tablo 1 incelendiğinde ADF ve PP testlerine göre işsizlik ve enflasyon oranı serilerinin düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Tüm bu birim kök sınamaları modelde kullanılacak bütün değişkenlerin birinci farkı alındığında durağan olduklarını ortaya koymaktadır.

3.2 Eşbütünleşme Analizi

Enflasyon ile işsizlik arasındaki uzun dönemli bağıntının tespit edilebilmesi için Johansen (1991) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme testi yapılmıştır. Buna göre, öncelikle kurulan VAR modeli ile uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi icap etmektedir. LogL, LR test istatistiği (LR), Akaike bilgi kriteri (AIC), Son öngörü hatası (FPE), Schwarz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) istatistiklerinden yararlanılarak, uygun gecikme uzunluğunu belirlenmektedir.

Tablo 2. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
	-439.4994	NA	0.475780	4.932954	4.968567	4.947395
	-408.2508	61.44980	0.350902	4.628500	4.735340	4.671823
	-395.1532	25.46344*	0.316994*	4.526851*	4.704918*	4.599056*

* Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu gösterir.

Tablo 2’de gösterilen AIC, SC ve HQ kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğunun iki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Ho Hipotezi	Özdeğer İstatistik	İz İstatistik	Kritik Değer %5	Olasılık	Max-Eigen İstatistik	Kritik Değer %5	Olasılık
$r = 0$	0.212448	71.02922	25.87211	0.0000	42.51099	19.38704	0.0000
$r \leq 1$	0.148039	28.51823	12.51798	0.0001	28.51823	12.51798	0.0001

Tablo 3’de yer alan Johansen Eşbütünleşme analizi sonuçlarına bakıldığında; Max-Özdeğer ve İz istatistikleri hesaplanan tablo kritik değerinden büyük olduğundan dolayı, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını belirten H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Yani bu iki değişken arasında 2 eşbütünleşme eşitliğinin varlığını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle işsizlik ve enflasyon hadleri arasında uzun dönemli bir bağıntı olduğu gözlenmiştir.

3.3. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)’ne Dayalı Granger Nedensellik Testi

Engle ve Granger (1987)’e göre, değişkenler arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi varsa, bu değişkenler arasında en azından bir nedensellik ilişkisi olması beklenmelidir. Engle ve Granger’ın geliştirmiş oldukları Vektör Hata Düzeltme modeli yardımıyla bu nedensellik ilişkisi analiz edilmektedir:

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \lambda_{1i} \Delta Y_{t-i} + \gamma_1 ECT_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \lambda_{2i} \Delta Y_{t-i} + \gamma_2 ECT_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Eşitliklerde ECT_{t-1} ifadesi hata düzeltme terimi olarak adlandırılmaktadır. Terim eşbütünleşme eşitliğinden elde edilen kalıntılar serisinin bir gecikmeli değerini ifade etmektedir. Hata düzeltme teriminin katsayısı, bağımsız değişkenin denge halinden sapma durumunda verdiği reaksiyonu ifade etmektedir. Hata düzeltme katsayısının ters yönlü ve istatistiksel yönden anlamlı olması ümit edilmektedir. Katsayıya ait anlamlı t-istatistiği uzun dönemli nedenselliği kanıtlamaktadır. Modeldeki bağımsız değişkenlerin katsayılarının F-istatistiğinin anlamlı olması ise, kısa dönemli nedenselliğin varlığını ortaya koymaktadır (Erdil Şahin, 2017: 450).

Tablo 4. VECM Dayalı Granger Nedensellik Testi

Bağımlı Değişken : İşsizlik	X2 İstatistiği	Olasılık Değeri
Enflasyon	15.74894	0.0004
Bağımlı Değişken : Enflasyon	X2 İstatistiği	Olasılık Değeri
İşsizlik	3.536037	0.1707

VECM Dayalı Granger nedensellik testinde H_0 hipotezi değişkenler arasında nedenselliğin söz konusu olmadığını, H_1 hipotezi ise nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Tablo 4'e göre, enflasyondan işsizliğe doğru nedenselliğin bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmekte, buna karşın işsizlikten enflasyona doğru ise bir nedensellik ilişkisi olmadığı yönündeki hipotez kabul edilmektedir. Bu durumda nedensellik testi sonuçları enflasyon ve işsizlik arasında tek yönlü bir nedensellik korelasyon olduğunu ispat etmektedir.

Sonuç

İşsizlik - enflasyon ilişkisi günümüzde her türlü gelişmişlik seviyesindeki bütün ülkelerde üzerinde durulan konuların en başında gelmektedir. İşsizliğin ve enflasyonun ekonomik etkilerinin yanı sıra birçok sosyal etkileri de vardır. İşsizliğin söz konusu olduğu bir ekonomide emek tam olarak üretime katılmadığı için gerçekleşen üretim düzeyi potansiyel üretim düzeyinin altında kalacağından, gelir kaybına dolayısıyla refah kaybına ve nihayetinde ekonomik küçülmeye neden olacaktır. Aynı zamanda işsiz kalan kişilerin psikolojik durumlarının bozulması, sosyal çevrelerini kaybetmeleri, intihara, boşanmaya ve suç işlemeye yönelmeleri sonucu sosyal yapı ve toplumsal huzur da bozulacaktır. Enflasyon ise gelir dağılımı adaletini işçi, emekli ve sabit gelirli kesimler aleyhine bozmaktadır.

Ayrıca enflasyon ekonomide belirsizlik yarattığı için faizlerin yükselmesine, yatırım harcamalarının düşmesine, tasarrufların azalarak tüketim harcamalarının artmasına da sebep olmaktadır. Bunlara ek olarak enflasyonist dönemlerde yerli malların fiyatları artacağından bu da ekonomilerin ithalat eğilimini arttıracığından dış ticaret açığını olumsuz etkileyecektir. Diğer taraftan enflasyon, işlem maliyetlerinin artmasına, kaynak tahsisinin bozulmasına ve vergi gelirlerinin reel değerinin düşmesine de neden olmaktadır. Aynı zamanda enflasyon ulusal paranın satın alma gücünü azalttığı için ekonomide dolarizasyon sürecinin başlamasına da neden olmaktadır. Bu nedenle ekonomi politikalarına yöne verenlerin birinci derecede üzerinde duracakları nokta işsizliğin ve enflasyonun önüne geçmek veya söz konusu bu olumsuzlukları mümkün olduğunca azaltmaya çalışmak olmalıdır.

İşsizlik ve enflasyon ilişkisi çok uzun yıllardır tartışılmaktadır. Phillips, 1958’de yayınlanan ve İngiltere’nin 1861- 1957 dönemini ele alan araştırmasında işsizlik haddi ile nominal ücretlerin değişim oranı arasında negatif bir bağıntı gerçekleştiğini belirlemiştir. Ardından Samuelson ve Solow, Phillips’in bu makalesinden hareketle 1960 yılında yayınlanan çalışmalarında, işsizlik ve enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğunu ifade etmişler ve orijinal Phillips eğrisini değiştirerek bu analizi geliştirmişlerdir. Bu analize göre, işsizliğin ve enflasyonun aynı anda azalması imkansızdır. İşsizliği önlemek için uygulanan politikalar enflasyonu artırırken, enflasyonu azaltmak için uygulanan politikalar ise işsizliği arttırmaktadır.

İktisat literatüründe enflasyon- işsizlik ilişkisi üzerinde inceleme yapan ve birbirinden farklı sonuçlar elde eden pek çok çalışmaya rastlanmaktadır. Phillips eğrisini doğrulayan pek çok ampirik çalışma olduğu gibi, enflasyon ve işsizlik arasında aynı yönlü bağıntı bulan araştırmalar da mevcuttur. Elbette elde edilen bu birbirinden farklı sonuçlarda, incelenen ülkelere göre, ele alınan dönemlerdeki farklılıklara göre, kullanılan değişkenlerin ölçü birimlerine ve kullanılan ekonometrik yöntemlere göre değişiklikler önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de 2005:01-2020:02 dönemindeki enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişki araştırılmıştır. Öncelikle burada enflasyon ve işsizlik verilerine birim kök analizleri uygulanmıştır. Ardından eşbütünleşme testi ile enflasyon ile işsizlik arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Tespit edilen bu ilişkinin yönü de Vektör Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger Nedensellik Testi ile sınılanmış ve enflasyondan işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konmuştur. Yapılan bütün

uygulamalar neticesinde Türkiye’de uzun vadede Phillips eğrisi analizinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan hareketle uzun dönemde fiyat istikrarı hedefine ulaşılmasında enflasyon ile işsizlik arasındaki değiş-tokuş ilişkisi kullanılarak iktisadi politikalara yön verilebilecektir.

Enflasyonu düşürmek için takip edilen daraltıcı politikalar işsizliğe, işsizliği önlemek için takip edilen genişletici politikalar da enflasyona yol açacağından, bu iki değişken arasındaki ilişki daha uzun yıllar boyunca önemini koruyacak gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Akkuş, G. Emel (2012). Phillips Eğrisi: Enflasyon İşsizlik Değiş Tokuşu Teorik Bir İnceleme. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 99-151.
- Alper, Ö. Fındık (2017). Relationship Between Inflation and Unemployment: the ARDL Bound Testing Approach for Turkey, *Journal of International Trade and Economic Researches*, 1(2), 71-80.
- Altay, B., Tuğcu, C.T. ve Topçu, M. (2011). İşsizlik ve Enflasyon Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: G8 ülkeleri örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 1-26.
- Arabacı, Ö. ve Eryiğit, K. Y. (2012). A Thresold Regression Estimation of Phillips Curve: Turkey Case. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7, 29-47.
- Bayrak, M. ve Kanca, O.C. (2013). Türkiye’de Phillips Eğrisi Üzerine Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 97-115.
- Bhatarai, R.K. (2004). Unemployment-Inflation Trade-offs in OECD Countries: Lessons from Panel Data and Theories of Unemployment. *Research Memorandum*, 48, 1-33.
- Büyükakın, T. (2008). Phillips Eğrisi: Yarım Yüzyıldır Bitmeyen Tartışma. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, 133-159.
- Çatık, A. N., Martin, C., Önder, A. Ö. (2011). Relative Price Variability and the Phillips Curve: Evidence from Turkey. *Journal of Economic Studies*, 38(5), 546-561.
- Dereli, D.D.(2019). The Relationship Between Inflation and Unemployment in Turkey: An ARDL Bounds Testing Approach. *Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences (KLUJFEAS)*,| 8(2), 246-257.

- Dickey, D., Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Engle, R. F., Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Eliasson, A. (2001). Is The Short-run Phillips Curve Nonlinear? Empirical Evidence for Australia, Sweden and The United States. *Sveriges Riksbank Working Paper Series*, No: 124.
- Eren, E. (2001). Makro İktisat. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Erdil Şahin, B. (2017) Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkinin Analizi, *Current Debates in Economic and Econometrics*, 2, 439-456.
- Erdil Şahin, B. (2019). Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Vektör Hata Düzeltme Modeli ile Analizi. *Mali Çözüm*, 29(152), 63-75.
- Ewing, B. T., Seyfried, W. (2003). Modeling The Philips Curve: A Time-varying Volatility Approach. *Applied Econometrics and International Development*, 3(2), 7-24.
- Friedman, M. (1977). Inflation and Unemployment. *The Journal of Political Economy*, 85(3), 451-472.
- Furuoka, F. (2007). Does the “Phillips Curve” Really Exist? New empirical evidence from Malaysia. *Economics Bulletin*, 5(16), 1-14.
- Gül, E. Kamacı, A., Konya, S. (2014). Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkinin Test Edilmesi: Panel Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi. *International Conference on Euroasian Economies*, 1-6.
- Güven Ayvaz, E. Türkan ve Ayvaz, Y. Yüksel (2016). Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Zaman Serileri Analizi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 13 (1), 241-262.
- Hepsağ, A. (2009). Türkiye’de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Sınır Testi Yaklaşımı. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 59(1), 169-190.
- Herman, E. (2010). Inflation and Unemployment in the Romanian Economy, *Annals of the University of Petroşani. Economics*, 10(2), 157-170.
- Johansen, S. (1991) Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models, *Econometrica*, 59, 1551-1580.

- Karacan, R.(2018). Phillips Eğrisi Yaklaşımı ile Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 4(10), 242-249.
- Kuştepe, Yeşim (2005). A Comprehensive Short-run Analysis of a (Possible) Turkish Phillips Curve. *Applied Economics*, 37, 581-591.
- Mangır, Fatih ve Erdoğan, Savaş (2012). Türkiye’de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişki (1990-2011). *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 49, 77-98.
- Martin, C., Costas, M. (2007). Monetary Policy and the Hybrid Phillips Curve. *Rimini, Italy: The Rimini Centre for Economic Analysis*, WP 36-07, 1-10
- Özer, M. O. (2020). Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Oranları Arasındaki Uzun Dönemli İlişkinin Analizi: Phillips Eğrisine Fourier Yaklaşımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 179-192.
- Öztürk, S. ve Emek, M. L. (2016). 1996-2006 yılları Nisan ve Ekim Ayları Verileriyle Türkiye için Phillips Eğrisi Analizi. *Balkan Journal of Social Sciences*, 5, 64-74.
- Paya, M..M., (1997). *Makro İktisat*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Petek, A., Aysu, Y. (2017). Phillips Eğrisi: Türkiye Örneği (1980-2015). *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7, 53-64.
- Phillips, A.W. (1958). The Relation Between Unemployment and The Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom: 1861-1957. *Economica*, 25, 283-299.
- Phillips, P.C.B., Peron, P. (1988). Testing for an Unit Root in Time Series Regression. *Biomètrika*, 75(2), 336-346.
- Samanhya, S. (2014). The Expectations - Augmented Philips Curve evidence from Ghana. *International Journal of Economics. Commerce and Management*, II(11), 1-21.
- Samuelson, P. A., Solow, R.M. (1960). Problem of achieving and maintaining a stable price level: Analytical aspects of anti-inflation policy. *American Economic Review*, 50(2), 177-194.
- Sancar Özkök, C., Atay Polat, M. (2017). Enflasyon ve İşsizlik İlişkisi Üzerine Ampirik bir Uygulama (G7 Ülkeleri Örneği). *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 6(12), 1-14.
- Tabar, Ç., Kırışkan Çetin, I. (2016). Türkiye Ekonomisi Özelinde Phillips Eğrisi Analizi. *Journal Life of Economics*, 4, 79-100.
- Tunay, B. (2010). *50. Yılında Phillips Eğrisi: Makroekonomik İstikrar ve Maliyetleri*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

- Turner, P, Benavides, G. (2001). The Demand for Money and Inflation in Mexico 1980-1999: Implications for Stability and Real Seigniorage Revenues. *Applied Economics Letters*, 8, 775-778
- Uçan, O. ve Çebe, G.N. (2018). 2008 Krizi Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 6-17
- Uysal, D. ve Erdoğan, S. (2003). Enflasyon ile İşsizlik oranı Arasındaki İlişki ve Türkiye Örneği (1980-2002). *SU İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6, 35-47.
- Ünsal, E.M. (2004). *Makro İktisat*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları
- Ünsal, E.M. (2017). *Makro İktisat*. Ankara: MuratYayıncılık
- Vredin, A. ve Warne, A. (2000). Unemployment and Inflation Regimes. *Econometric Society World Congress 2000 Contributed Papers 0984*.
- Yılancı, V., Aydın, M. (2016). Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Varlığının Sınanması. *International Congress on European Unions Relations, Economics, Finance and Econometrics (EUREFE’16)*, 1454-1464.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 421-440
ISSN: 1302-6879

**The Effect of International Tourism Demand on
Agricultural Sector in Turkey**
*Türkiye'de Uluslararası Turizm Talebinin
Tarım Sektörü Üzerindeki Etkisi*

• **Mustafa KIRCA***

*Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca
Bey Siyasal Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
Düzce, Türkiye
Asst. Prof., Düzce University, Akçakoca Bey
Faculty of Political Sciences, Department of
Economics, Düzce, Turkey
mustafakirca52@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5630-7525

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma

Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

15/05/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

29/06/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/09/2020

Atf: Kirca, M. (2020). Türkiye'de Uluslararası
Turizm Talebinin Tarım Sektörü Üzerindeki
Etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 421-440

Citation: Kirca, M. (2020). The Effect of
International Tourism Demand on Agricultural
Sector in Turkey. *Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute*,
49, 421-440

Abstract

Tourism and agriculture are two important sectors in Turkey. The tourism sector is among the primary sectors that demand input from the agricultural sector. Thus, the more developed tourism, the more development expected in agriculture. For this reason, it is especially important to determine the long- and short-run effects of tourism demand on the agricultural sector. In this context, this study aims to investigate the effect of international tourism demand on the share of agricultural sector revenues in the Gross Domestic Product. For this aim, research analyses were conducted using the annual data of the variables between 1990 and 2018 with the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds test. The results of the analyses revealed that the demand for international tourism increases the share of agricultural sector revenues in the Gross Domestic Product in the short-run. In the long-run, the 1% increase in international tourism demand reduces the share of agricultural sector revenues in GDP by 0.4%. Finally, the error correction coefficient estimated between 0 and -1 value indicates that short-term deviations will be balanced in the long run. At the end of the study, economic and political inferences are made based on these findings.

Keywords: Agriculture, Tourism, Sectoral Linkages, Bound Test

Öz

Türkiye için turizm ve tarım sektörü iki önemli sektördür. Turizm sektörü tarım sektöründen girdi talep eden önemli sektörler arasındadır. Böylece turizmin gelişmesiyle birlikte tarımında gelişmesi beklenmektedir. Bu sebepten dolayı özellikle turizm talebinin tarım sektörü üzerindeki uzun ve kısa dönemli etkilerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı Türkiye'ye yönelik uluslararası turizm talebinin tarım sektörü gelirlerinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla içindeki payına etkisinin belirlenmesidir. Belirtilen amaç doğrultusunda değişkenlere ait 1990-2018 arası yıllık veriler kullanılarak Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) modele dayalı sınır testiyle analizler yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda kısa dönemde uluslararası turizm talebini tarım sektörü gelirlerinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla içindeki payını artırmaktadır. Uzun dönemde ise uluslararası turizm talebinde meydana gelen %1'lik artış tarım sektörü gelirlerinin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla içindeki payını %0.4 oranında azaltmaktadır. Son olarak hesaplanan hata düzeltme katsayısının 0 ile -1 değeri arasında yer alması göstermektedir ki kısa dönemli sapmalar uzun dönemde dengeye gelmektedir. Çalışmanın sonunda bu bulgulara dayanarak iktisadi ve politik çıkarımlar yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Turizm, Sektörel Bağlantı, Sınır Testi

1. Introduction

The tourism sector has positive economic effects in developing countries. The development of the tourism sector has positive effects such as increasing the incomes and employment levels of countries, closing balance of payments deficits and reducing the differences in development among regions (Bahar and Kozak, 2006; Kozak et al., 2011). Due to these positive economic effects, there have been increases in investments and incentives for the tourism sector in Turkey as well as in many developing countries. As Toker (2007) pointed out, the development of the tourism sector in Turkey accelerated with the Tourism Encouragement Law No. 2634 enacted in 1982. In the period following this year, and especially in the 1990s, significant increases in the number of international tourists coming to Turkey and tourism revenues began to occur. Dilek and Kulakoğlu Dilek (2017) stated that it was a sector that gained momentum with the 1990s. According to the World Bank (2020) figures, while the number of tourists coming to Turkey in 2018 was 45,768 million, total tourism revenue was 37.15 billion dollars. This figure amounts to 4.8% of Turkey's Gross Domestic Product (GDP) for 2018. In 2018, Turkey was the sixth country in the world to attract the most foreign tourists.

The development of the tourism sector in Turkey, which has such a high demand for tourism, is expected to increase revenues from other sectors as well. As Hirschman (1958) stated, there are forward

and backward linkage among the sectors involved in economic life. The relationships expressed here are the input-output relationship of the sectors with one another. In this context, with the development of the tourism sector in one country or region/destination of the country, it is expected that there will be an input-output relationship between the other sectors. This leads to an increase in other sector revenues. With the effect of direct and indirect revenue generated by tourism demand, in particular, the revenues of other sectors are expected to increase (Coltman, 1989; Dwyer et al. 2010; Page, 2009).

Food is one of the most basic needs of people involved in the tourism sector. For this reason, it is expected that there will be an increase in the revenues of the economic units operating in the agricultural sector by purchasing the products produced by the agricultural sector of the tourism establishments founded with the development of the tourism sector in a region, area or destination. The report prepared by Mediterranean Touristic Hoteliers Association (2014) indicates that the tourism sector is one of the top 15 sector that use input from other sectors. According to the report, the tourism sector made a purchase of 2 billion dollars from the agriculture and livestock sector. The tourism is the sector that receives the most input from the fisheries sector. Moreover, the total meat consumed in hotels amounts to 10% of the total meat consumption in Turkey, while milk consumption has been determined that close to 2%. These examples show that the tourism sector will increase the income of the agricultural sector. It is emphasized that there will be an increase in the income of the country in general, along with the increase in the revenues of the agricultural sector. However, in terms of employment, as Clark (1957) noted in the Three-Sector Theory, as the development levels of countries increase, employment is concentrated in the industrial and services sectors, respectively, moving from the agricultural sector. This suggests that there will also be an income stream between sectors as a result. According to the World Bank (2020) data, the added value of the agricultural sector in GDP in Turkey was 54% in the 1960s, compared to 5.8% in 2018. The added value of the industrial sector was 17.3% in 1960 and increased to 29.4% by 2018. Additionally, the added value of the tertiary sector was 28.44% in 1960 and 54.26% in 2018. Canbay and Kırca (2020) also revealed that economic growth in Turkey has a negative impact on the agricultural sector. As the economy develops in Turkey, it is observed that the share of agricultural sector revenues in GDP has gradually decreased, while the share of tertiary sector revenues in GDP has increased. As these statistical data indicate, whether there is a positive effect of the tourism sector in the tertiary

sector on the share of agricultural sector revenues in GDP in the long-run calls into question. As economies develop and dependence on the tourism sector is high, there can be an exchange relationship between the tourism sector and the agricultural sector.

Moreover, the negative economic effects of the tourism sector may also adversely affect the share of agricultural sector revenues in GDP. The reason is that with the development of the tourism sector, there may be an increase in the trend of imported goods, as stated by Bahar and Kozak (2006) and Kozak et al. (2011). Besides, it should be noted that the opening of agricultural land to tourism in regions where tourism is developing and the employment of local people living in those regions can have a negative effect on the share of agricultural sector income in the GDP of the tourism sector.

Based on these arguments in the literature, this study aims to investigate the effects of international tourism demand on agricultural sector revenues in Turkey for the period between 1990 and 2018. For this purpose, the relationships between variables are analyzed using time-series analyses. The study is particularly important because it is the first study to investigate the long and short-run effects of international tourism demand on the share of agricultural sector revenues in GDP.

The rest of the study is structured as follows: In the second chapter, the relevant literature is reviewed. Research data is analyzed in the third chapter. After the introduction of the data, methodology and findings are discussed in the fourth chapter. The study is concluded in the fifth chapter.

2. Literature Review

There are many studies on the relations between the tourism sector and other sectors. In this study, as it is aimed to determine the effects of the tourism sector on the agricultural sector, studies on this subject are discussed. With the development of the tourism sector, many studies have been carried out, especially for developing countries. For example, Latimer (1985) examined the relationships between tourism and agriculture using data from 1975-1982 for small island countries. He emphasized that the effects of tourism on agriculture are valid for island countries with limited growth potential and restrictive import policies. He stated that with the development of tourism, the workforce has not shifted from agriculture to other areas, and a clear decrease in agriculture has not been observed. Telfer and Wall (1996) investigated the relationships between tourism and food production on the Lombok islands in Indonesia. In their studies, they showed in their

literature review that food production has a relationship with tourism as part of agriculture. As a result of their analyses, they highlighted that there is a potential to increase posterior connections between tourism and local food production, but there are also some obstacles. They also emphasize the necessity of removing the barriers and practices that encourage the tourism sector to shop from local economic units. The study also found that the strict adherence of large hotels in the region to quality led to the rise and institutionalization of the standards of local suppliers in the region.

Torres (2002) concluded that Mexican food, tropical fruits, and organic products are essential for linking tourism and local agriculture, according to data from 615 people visiting the Yucatan region of Mexico. Torres (2003) interviewed all tourism stakeholders in the region to explore the linkages and barriers between tourism and agriculture in the Quintana Roo region of Mexico. In the results of the study, they emphasized that the linkages between the tourism and agriculture sector are weak due to some restrictive reasons for the Quintana Roo region. Similar findings were found in the study by Torres and Momsen (2004). They also emphasized the importance of developing pro-poor tourism along with mass tourism in increasing the linkages between agriculture and tourism. In their study for Mexico, Jarquin, Velazquez, and Castellanos (2017) expressed the conduct of new policies, research, and discussions for the development of the agricultural sector through tourism. They also mentioned the importance of developing a pro-poor tourism policy.

Timms (2006) examined the relationships between tourism and agricultural activities in the Caribbean. The researcher suggests that the linkage between hotels and farmers should be encouraged as a result of research in the St. Lucia area. With the provision of this linkage, domestic agricultural production is thought to be revived. Thus, it was emphasized that import dependence on agriculture would decrease. Similarly, Bain (2007) conducted a study examining the tourism and agriculture sector in the Caribbean. In their study, they examined strategies to accelerate the future development of both sectors. Bain (2007) stated that tourism-agriculture linkages do not ensure the development of tourism or agriculture. It was also underlined that the tourism sector in the Caribbean countries would not develop the agricultural sector alone, the agricultural sector could increase the development of rural tourism in particular, and thus agricultural land could be protected. A developed tourism sector (mass tourism) has less impact on agricultural sector development.

Kuo et al. (2006) conducted a study for Taiwan investigating the linkages between agricultural eco-tourism and organic agriculture. As a result of the study, they concluded that there are linkages between organic agriculture and agricultural eco-tourism, and eco-organic tourism activities, especially based on organic agriculture, can attract more tourists.

Mshenga (2010) investigated local agricultural products bought by hotels in the coastal regions of Kenya and hotel properties that affect the purchase of local products. Using the multi-stage sampling technique, descriptive statistics and data obtained using the logit model were analyzed. They indicated that hotels prefer local agricultural products such as eggs, red meat, chicken, vegetables, fruits, and dairy products. It was also concluded that the foundation year, bed capacity, and the number of employees of the hotel affected the purchase of local agricultural products. Finally, Mshenga (2010) proposed improving tourism and agriculture linkages to improve the livelihoods of rural areas and reduce poverty.

Rogerson (2012) investigated the linkages between agriculture and tourism in developing countries. As a result of their literature review, they stated that there are relationships between the tourism and agriculture sector in these countries. However, they pointed out that there are some supply, demand, and marketing-related problems in establishing a connection between tourism and agricultural enterprises.

Rogerson et al. (2012) explored the linkages between tourism and agriculture sectors in Botswana. The study's findings reveal that local linkages between agriculture and tourism are limited, with high levels of food imports from neighboring South Africa instead. Besides, the study reveals that there are a number of obstacles that reduce the linkages of the tourism sector with the local agricultural sector, and there is a need to tackle them. Pillay and Rogerson (2013) attempted to contain the linkages of accommodation businesses in the KwaZulu-Natal coastal region of South Africa with agriculture by interviewing 50 hotels located in the region. They noted that tourism revenue is an important potential source of income for small-scale farmers through supply chain linkages. However, the study highlighted that there are obstacles to the development of both tourism and agriculture in a pro-poor manner. Finally, as Rueegg (2009) stated in their study for Bolivia, the tourism sector is not an appropriate strategy to reduce poverty as long as agricultural research and agricultural sprawl are neglected in the countryside.

Mao et al. (2014) conducted a study investigating the linkages between agriculture and tourism in the Siem Reap-Angkor region of

Cambodia. Their study, using a two-stage qualitative method, found that, as in other developing countries, domestic farmers face institutional and supply-induced constraints in their entry into the tourism market.

Sanches-Pereira et al. (2017) conducted a study to show the linkages between tourism and small-scale agricultural activities in Tanzania. In their study, they concluded that tourism and agriculture had an important contribution to local development. However, they emphasized that agricultural producers (gardening) have some obstacles in reaching local tourism sector enterprises, which are the lack of direct communication channels and bottlenecks or inefficiencies in the supply chain. Anderson (2018) also conducted a study exploring the linkages between tourism and agriculture with a value chain approach in the Lushoto region of Tanzania. The study conducted interviews with 195 people, including businesses operating in the agriculture and tourism sector. As a result of the interviews, it was stated that the tourists were in interaction with the local people. However, it was stressed that the linkages between the tourism and agricultural sector are not strong due to the fact that products supplied from local people and local agricultural enterprises are quantitatively and qualitatively incompatible with the requirements of the tourism sector. Furthermore, the study suggested that widespread poverty could be reduced by strengthening inter-sectoral linkages.

Welteji and Zerihun (2018) gathered data from 372 households in Bale Mountains National Park, Southeastern Ethiopia, and found that the linkages between tourism and agriculture are not strong. However, they also express the necessity of turning the development of tourism into opportunities.

The relationship between the tourism and agriculture sector in Turkey is often explored in the context of rural tourism and ecotourism. For example, Çıkmış et al. (2009) examined the effects of the tourism sector on the agricultural sector in Turkey with a theoretical approach. In the study, they emphasized that the development of agrotourism, in particular, would have positive effects on both the tourism and agricultural sector depending on the demand for tourism. In order for positive effects to happen, they outlined some of the preconditions in summary as follows: Providing integration of tourism and agriculture, implementing a flexible working program of farmers working in tourism, being careful about biodiversity by those living with agricultural tourism, increasing awareness of tourism to those engaged in agriculture, promotion of local products and services, improvement of infrastructure and superstructure in agricultural

tourism areas, supporting family boarding houses, providing credit and incentives to those who will invest in this area, and organizing courses for homemakers to improve their hand skills. A similar study was conducted by Ekiztepe (2012). Ekiztepe's (2012) results and suggestions are in coincidence with the study of Çıkın et al. (2009). Another different study for Turkey was conducted by Türkben et al. (2012). In the study, it was found that new vineyard areas were created, and new grape varieties started to be produced by increasing wine consumption in parallel with increasing domestic and international tourism in a number of viticultural zones. Similar to these studies, Pezikoğlu (2012), Civelek et al. (2014), Ahmadova and Akova (2016), Yılmaz and Gürol (2012) and Özşahin and Kaymaz (2015) also worked in the context of Turkey. Additionally, Kırca (2017:47) examined the relations between the tourism sector and other sector revenues for the period 1998Q1-2013Q4 in Turkey. In the study, they tested the relationships between variables using multiple breaks cointegration tests and cointegration parameter estimators. The analysis showed that the 1% increase in tourism demand increased agricultural sector revenues by 0.06%, but underlined that this effect was not as high as expected.

Considering the studies in the literature in general, there are local effects of tourism activities in a particular region in the agricultural sector. In addition, it is observed that frequently qualitative and survey-based quantitative research methods are used in the studies reviewed. Unlike other studies, only Kırca's (2017) study examined the effects of international tourism demand on direct agricultural sector revenues. When the findings are analyzed, it is emphasized that the linkages between the tourism and agriculture sector can be strengthened, especially with the development of rural and pro-poor tourism activities. In addition, it was noted that there are many supply, demand, and marketing barriers that hinder tourism and agricultural sector linkages. In this study, the effect of total foreign tourist demand (international tourism demand) on the share of agricultural sector revenues in GDP is investigated using time series econometrics. The impact of the tourism sector on the agricultural sector is presented in a national context. For this reason, the study differs from most previous studies in the literature.

3. Research Data

In this study, the relations between the tourism sector and the agricultural sector in Turkey are investigated, and the number of international tourists' arrivals to Turkey (LTUR) representing the

tourism sector and the share of agricultural income in GDP (LAGR) representing the agricultural sector¹ are used as the research data. The data for the variables are annual and cover the period 1990-2018. In addition, the share of industrial sector revenues in GDP² (LIND) data was taken as the controlled variable. The LIND variable is included in the analysis as a controlled variable. The data for the LTUR variable was obtained from The Association of Turkish Travel Agencies (TÜRSAB). Data for LAGR and LIND variables were acquired from the World Bank (2020) database. Logarithmic transformations of variables are used in the analysis. The graphics of variables are seen in Figure 1.

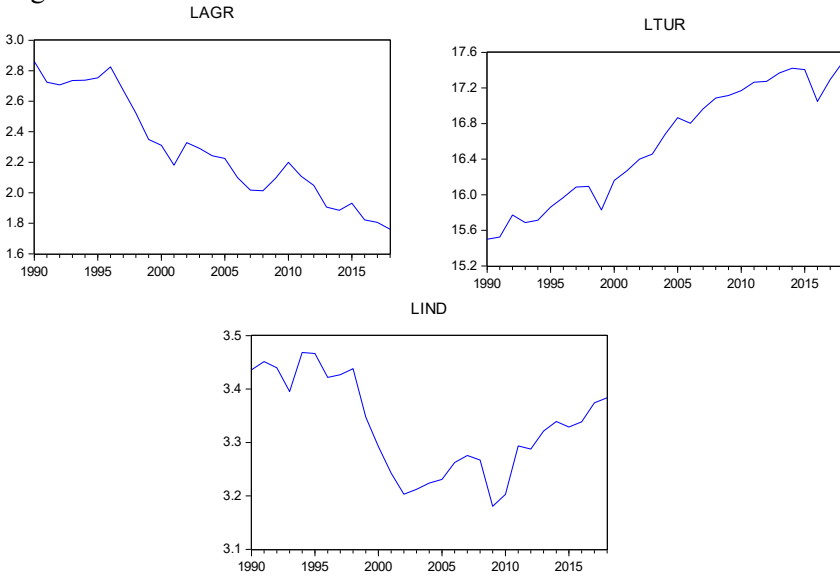

Figure 1: Graphics of Variables

Based on the variables in Figure 1, it is seen that there are structural breaks in the LAGR and LTUR variables. It is important to take this situation into account in the analyses made.

4. Methodology and Findings

In the study, the relationships between variables were investigated by a two-step methodology. In the first step, the levels of stationarity of variables are examined by Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests, which are often used in

¹ Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP)

² Industry (including construction), value added (% of GDP)

time series econometrics. In addition, since structural breaks are observed in the variables at this stage, the levels of stationarity of the variables are determined by using the single break unit Root Test (ZA) developed by Zivot and Andrews (1992) to control ADF and PP unit root test results. In the second stage, the bounds test based on the Autoregressive Distributed Lag Bound Test (ARDL) developed by Pesaran et al. (2001) is used to determine the cointegration relationship between variables. Thanks to this test, the long-and short-run effects of LTUR on LAGR are demonstrated.

The second stage also determines the levels of stationarity of the variables. As stated above, the levels of stationarity are obtained using the ADF, PP, and ZA unit root tests. The null hypothesis of the ADF test, developed by Said and Dickey (1984), is that “H₀: There is a unit root in variables and non-stationary”. The probability value of the test statistic calculated to decide about the hypothesis can be compared with the statistical significance levels. H₀ is rejected if the probability value is less than the statistical significance levels. In Phillips and Perron’s (1988) PP unit root test, the hypothesis is the same as the ADF unit root test. The purpose of adding this test to the study is that it is stronger than the ADF test. Thus, the results of two traditional unit root tests can be compared and contrasted mutually.

Table 1: ADF and PP Unit Root Test Results **

Model:	Constant		Constant and Trend					
	ADF		PP		ADF		PP	
Test:	Test	Statistics	Test	Statistics	Test	Statistics	Test	Statistics
Variables	(Prob.)		(Prob.)		(Prob.)		(Prob.)	
LAGR	-0.82	(0.794)	-0.87	(0.779)	-2.82	(0.199)	-2.33	(0.402)
LTUR	-0.88	(0.777)	-0.88	(0.777)	-2.43	(0.354)	-2.43	(0.354)
LIND	-1.58	(0.476)	-1.42	(0.557)	-0.80	(0.953)	-0.80	(0.953)
ΔLAGR	-4.14*	(0.003)	-4.67*	(0.0009)	-4.08*	(0.019)	-4.57*	(0.005)
ΔLTUR	-6.05*	(0.0001)	-6.05*	(0.0001)	-6.00*	(0.0002)	-6.00*	(0.0002)
ΔLIND	-4.31*	(0.002)	-4.29*	(0.002)	-4.59*	(0.005)	-4.59*	(0.005)

* refers to stationarity at a 5% statistical significance level.

** Lag lengths were determined using the t information criterion.

Table 1 shows the ADF and PP unit root test results. According to ADF and PP unit root test results, all variables are stationary in their first difference. This means that the variables are I(1). It was decided to perform the ZA unit Root Test due to the structural breaks of the variables in the graphics of the variables. Thus, as stated above, the results of the ADF and PP unit root tests are compared. The main

motivation in adding this test to the study was Perron's (1989) warning. In order to avoid the possibility that conventional unit root tests may produce incorrect results in case of structural breaks in variables, variables were also tested for stationarity by applying the ZA unit root test with a single break. In addition, the significant structural break date for LAGR obtained from the test was added as an exogenous variable to the corresponding test equations shown below. The main hypothesis of this test is " H_0 : There is a unit root in the structural break, not stationary". In the decision-making process, the test statistics and critical values are compared. If the calculated statistical value of the ZA unit root test with a single break is greater than the critical value, H_0 is rejected. Table 2 shows the results of the ZA unit root test with a single break.

Table 2: ZA Unit Root Test with a Single Break Result**

Model:	Constant		Constant and Trend	
Variables	Test Statistics (5% Critical Value)	Break Date	Test Statistics (5% Critical Value)	Break Date
LAGR	-4.79(-4.93)	1999	-4.82 (-5.08)	2008
LTUR	-3.56 (-4.93)	2004	-3.92 (-5.08)	2004
LIND	-3.83 (-4.93)	1999	-3.90 (-5.08)	1999
Δ LAGR	-5.19* (-4.93)	1997	-5.94* (-5.08)	2002
Δ LTUR	-6.20* (-4.93)	2002	-6.22* (-5.08)	2002
Δ LIND	-5.22* (-4.93)	1999	-5.34* (-5.08)	2003

* refers to stationarity at a 5% statistical significance level.

According to the results of the ZA unit root test with a single break, the first difference in all three variables is stationary, which is $I(1)$. In the test, the date of 1999 for the constant term model for the LAGR variable and 2008 for the constant-trend term model was determined as break dates. In Figure 1, it evident that as of the end of the 1990s, the share of agricultural sector revenues in GDP has been decreasing rapidly in Turkey. It is not thought that the breakdown in 2008 is independent of the global crisis in 2008. It is also seen in the graphic in Figure 1 that the share of agricultural sector revenues in GDP increased, especially after the crisis years. Since the LAGR variable is a dependent variable, these two break years are added to the related models as dummy variables. Dummy variables are created by entering 0 until the break date and including the break date and 1 after the break date. The break in 1999 for the LIND variable can be explained by the decrease in the share of industry sector revenues in GDP since the 90s, as seen in Figure 1. The break in the LTUR variable in 2004 was

determined as a significant break. In particular, given that Turkey's decision to start the EU negotiations in 2004, it is thought that the country experienced a significant jump in the number of foreign tourists (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (Directorate for EU Affairs), 2020).

After the determination of the stationarity levels of the variables, the cointegration relationship between the variables is analyzed by the bounds test based on the ARDL model developed by Pesaran et al. (2001). This method was chosen in the study due to some specific features of the ARDL model. First, it gives stronger results in small samples. It also allows cointegration testing between variables that are stationary at different levels. One of the most important conditions here is that the dependent variable must be I(1). In unit root tests conducted, it is seen in Table 1 and Table 2 that all of the variables are I(1). In the study, the cointegration test is firstly performed by using the ARDL bounds test based on Equation 1. Then, the LIND variable is added to Equation 1 as the exogenous variable for controlling purposes, and the cointegration test is performed again using the Equation 2 model. Thus, the effect of LTUR on LAGR is fully revealed³.

$$\begin{aligned} LAGR_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} LAGR_{t-i} \\ + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} LTUR_{t-i} \\ + \delta_1 d1999 + \delta_1 d2008 + u_t \quad (1) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} LAGR_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} LAGR_{t-i} \\ + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} LTUR_{t-i} \\ + \alpha LIND_t + \delta_1 d1999 + \delta_1 d2008 + \varepsilon_t \quad (2) \end{aligned}$$

The β , α , and δ s in Equation 1 and Equation 2 express slope coefficients. The "t" in the index indicates that the variables are a time series, while "i" indicates the number of lags. d1999 and d2008 are dummies created for structural breaks that are added exogenously to the equations. m and n indicate the total number of lags. In the ARDL

³ For the equations of cointegration test equation and error correction mechanism, see: Pesaran et al., (2001).

model, lag lengths are determined according to various information criteria. In this study, lag lengths were determined according to the Akaike information criterion (AIC). u_t and ε_t represent the residual terms of the equations. Diagnostic tests for ARDL models calculated for both equations are shown in Table 3.

Table 3: Diagnostic tests and Coefficient Stability Test Results

Tests	Equation 1 (ARDL (2,3) Model)		Equation 2 (ARDL (2,3) Model)	
	Test (Probability)	Statistics	Test (Probability)	Statistics
Breusch-Godfrey Autocorrelation	3.84 (0.278)		1.43 (0.488)	
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity	11.39 (0.180)		12.23 (0.200)	
Jarque-Bera Normality	0.63 (0.728)		0.85 (0.650)	
Ramsey Reset	0.07 (0.793)		1.26 (0.278)	
CUSUM	Stable		Stable	
CUSUMQ	Stable		Stable	

When the results of diagnostic tests are examined, it is seen that the model does not have autocorrelation and heteroscedasticity, the terms are now normally distributed, and finally, there is no error in the functional form of the model. It was also determined that the coefficients to be obtained in both models were stable. Table 4 shows the results of the bounds test based on these models. There are two basic critical values in the bounds test: lower bound $I(0)$ and upper bound $I(1)$. These limits are used to make a final decision about the test. The main hypothesis of the test is that “ H_0 : There is cointegration between variables”. If the F test statistical value obtained using ARDL test Equation is greater than the upper limit value $I(1)$, H_0 is rejected.

Table 4: Bounds Test Results

F statistics	Equation 1		Equation 2	
	%5 cv		%5 cv	
	$I(0)$	$I(1)$	$I(0)$	$I(1)$
7.14*	3.62	4.16	4.93*	3.62 4.16

*%5 refers to the cointegration relationship at a 5% statistical significance level.

cv: critical values

According to the bounds test results, there is a cointegration relationship for both ARDL equations. This means that LTUR has a significant effect on LAGR in the long-run. After this stage, it is necessary to show that the error correction mechanism is functioning. It is also possible to reveal short- and long-run coefficients. Table 5

contains both the error correction coefficient for two equations (ECM (-1)) and short- and long-run coefficients. ECM (-1) coefficient is checked to test whether the error correction mechanism is functioning or not. If the coefficient of ECM (-1) is between 0 and -1 and statistically significant, it means that the error correction mechanism is working. This means that short-run deviations in equations (models) equilibrate in the long-run.

Table 5: Long- and Short-Run Coefficients

Long-Run Coefficients		
	Equation 1	Equation 2
Variables	Coefficients (Prob.)	Coefficients (Prob.)
LTUR	-0.44* (0.001)	-0.40* (0.004)
D1999	-0.23** (0.021)	-0.33*** (0.061)
D2008	0.19 (0.108)	0.19 (0.126)
LIND	-	-0.43 (0.493)
C	9.59* (0.0001)	10.53* (0.0004)
Short-Run Coefficients and Error Correction Model		
	Equation 1	Equation 2
Variables	Coefficients (Prob.)	Coefficients (Prob.)
Δ LAGR(-1)	0.39** (0.021)	0.42** (0.021)
Δ LTUR	0.27* (0.010)	0.30* (0.007)
Δ LTUR(-1)	0.36** (0.013)	0.29*** (0.066)
Δ LTUR(-2)	0.44* (0.002)	0.40* (0.003)
Δ (D1999)	-0.11 (0.161)	-0.19** (0.037)
Δ (D2008)	0.11*** (0.086)	0.075 (0.342)
Δ (LIND)	-	-0.48 (0.294)
ECM(-1)	-0.67* (0.0001)	-0.66* (0.0004)

*, **, and *** respectively indicates %1, %5, and %10 statistically significance level.

According to the results in Table 5, it is seen that the error correction mechanism functions in both equations. In addition, the degree to which LTUR affects LAGR in the short and long-run is close to each other. The coefficients are also consistent. No statistically significant relation of the LIND variable added for control purposes could be determined on LAGR. According to the coefficient results, LTUR has a positive effect on LAGR in the short-run. In the long-run, an increase of 1% in LTUR reduces LAGR by 0.4%. This finding shows that the added value of international tourism demand for agriculture is not high. As can be seen in most studies in the literature, it is emphasized that the linkages and influences between the agricultural sector and the tourism sector are limited. In fact, some studies such as Rueegg (2009) also mention its negative effects. It can also be suggested that Clark's (1957) Three-sector Theory is in effect. However, it is interesting that the effect of the LIND variable taken as a controlled variable on the LAGR is insignificant.

5. Conclusion

In this study, in which the effect of international tourism demand on the share of agricultural sector revenues in GDP was examined, the existence of a cointegration relationship between the variables was determined according to the ARDL bounds test results. The meaning of this relationship is that long-run international tourism demand has a significant impact on the share of agricultural sector revenues in GDP. Based on the long-run coefficient results, a 1% change in international tourism demand reduces the share of agricultural sector revenues in GDP by 0.4%. On the other hand, based on the short-run coefficients, it was found that this effect was positive.

One of the most important reasons for the positive impact of international tourism demand in the short-run is thought to be the seasonal characteristic of the sector because the demand for international tourism is most experienced in the summer season. In these periods, the demand for agricultural and food products is increasing. However, the fact that this effect is not permanent and does not spread over a long period of time is a serious problem. The reason is that the tourism sector is expected to have a positive impact on other sector revenues, such as the agricultural sector, through a forward-backward linkage. However, as Kirca (2017) points out, the effect of international tourism demand on agricultural sector revenues is not as much as expected in the analysis for different periods. Furthermore, Kirca (2017) found that there is a causality relationship from the tourism sector to imports. For this reason, the sector also increases imports of agricultural products. Besides, Kirca (2017) shows a decrease in agricultural employment in new regions where the tourism sector is beginning to develop. Thus, it is inevitable that the share of agricultural income in GDP can decrease in the long-run.

Although the share of agricultural income in GDP in developed countries is low, the decrease in agricultural production and the share of agricultural income in GDP in Turkey are followed by serious economic problems. The most important of these is the increase in food prices along with the decrease in the food supply. In recent years, Turkey has been facing serious food inflation. As indicated in the bulletin published The Central Bank of the Republic of Turkey (2017:2), “excessive volatility in the prices of food products, which are quite high in the inflation basket, negatively affects price stability and disrupts macroeconomic balances.” This volatility particularly affects low-income families, who spend a significant portion of their income on food. Moreover, unemployment increases with a decrease in agricultural production.

Consequently, it is not possible for the tourism sector to have an effect on the agricultural sector alone. Other factors, such as climate and urbanization, affect the agricultural sector. However, the allocation of agricultural land to tourism in the regions where the tourism sector has started to develop draws attention to the importance of opportunity cost between tourism and agriculture. Investment in sectors with high added value is important for the country's macroeconomic performance. Therefore, whether tourism or agriculture will be a high added value for the country's economy is an important research subject. In this regard, Elver's (2020) argument that "food and agriculture will become much more important in the new world order" should be taken into account (Anadolu Agency, 2020). In addition, the development of pro-poor tourism or rural tourism activities will have a positive impact on the agricultural sector.

References

- Ahmadova, S., and Akova, O. (2016). Türkiye'de Organik Ekoturizm Çiftlikleri Üzerine Bir Araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 14–29.
- Anadolu Agency. (2020). Yeni dünya düzeninde gıda ve tarım çok daha önemli hale gelecek. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yeni-dunya-duzeninde-gida-ve-tarim-cok-daha-onemli-hale-gelecek/1822508> . Access Date: 10.05.2020
- Anderson, W. (2018). Linkages Between Tourism and Agriculture for Inclusive Development in Tanzania. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 1(2), 168–184. <https://doi.org/10.1108/jhti-11-2017-0021>
- Bahar, O., and Kozak, M. (2006). *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bain, H. M. (2007). *Caribbean Tourism and Agriculture: Linking to Enhance Development and Competitiveness*. Port of Spain: United States-Economic Development Unit.
- Canbay, Ş., and Kırca, M. (2020). Türkiye'de Sanayi ve Tarım Sektörü Faaliyetleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkiler: Kaldor Büyüme Yasasının Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 143–170. <https://doi.org/10.15869/itobiad.663654>
- Civelek, M., Dalgın, T., and Çeken, H. (2014). Agro-Turizm ve Kırsal Kalkınma İlişkisi: Muğla Yöresindeki Agro-Turizm Alanlarında Bir Araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 1(1), 15–28.
- Çıkmın, A., Hüseyin, Ç., and Uçar, M. (2009). Turizmin Tarım Sektörüne

- Etkisi, Agro-Turizm ve Ekonomik Sonuçları. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 15(1), 1–8.
- Clark, C. (1957). *The Conditions of Economic Progress Title* (3rd ed.). London: Macmillan.
- Coltman, M. M. (1989). *Introduction to Travel and Tourism: An International Approach*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Dilek, S. E., and Kulakoğlu Diler, N. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Yaşanan Olayların Turizme Yansımaları: 1960’tan Günümüze Tarihsel Bir Değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 41–42. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.340417>
- Dwyer, L., Forsyth, P., and Dwyer, W. (2010). *Tourism, Economics and Policy*. Bristol: Channel View Publications.
- Ekiztepe, B. (2012), Kırsal Turizmin Kırsal Kalkınmaya Etkileri: Teorik Bir Çalışma. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 85–88.
- Hirschman, A. O. (1958), *The Strategy of Economic Development*. New Haven and London: Yale University Press.
- Jarquín Sanchez, N. H., Velázquez Cigarroa, E., and Castellanos Suarez, J. A. (2017). Main Challenges of Rural Development Strategies Through Tourism and Agriculture Linkages in Mexico. *The Journal “Agriculture and Forestry,”* 63(4),91–98. <https://doi.org/10.17707/agricultforest.63.4.10>
- Kırca, M. (2017). *The Econometric Analysis of the Relationship Between Selected Macroeconomic Variables and Tourism in Turkey*. Unpublished Doctoral Dissertation, Anadolu University.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M., and Kozak, M. (2011). *Genel Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kuo, N.-W., Chen, Y.-J., and Huang, C.-L. (2006). Linkages Between Organic Agriculture and Agro-Ecotourism. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 21(4), 238–244. <https://doi.org/10.1079/raf2006148>
- Latimer, H. (1985). Developing-Island Economies - Tourism v Agriculture. *Tourism Management*, 6(1), 32–42. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(85\)90053-6](https://doi.org/10.1016/0261-5177(85)90053-6)
- Mao, N., Grunfeld, H., DeLacy, T., and Chandler, D. (2014). Agriculture and Tourism Linkage Constraints in the Siem Reap-Angkor Region of Cambodia. *Tourism Geographies*, 16(4), 669–686. <https://doi.org/10.1080/14616688.2014.915878>
- Mediterranean Touristic Hoteliers Association (2014). Turizm Sektörünün Yapısı, Büyüklüğü ve Ekonomiye Katkısı. Retrieved from <http://www.tuyed.org.tr/wp->

- content/uploads/2014/02/AKTOB-arastirmasi.pdf . Access Date: 11.07.2020
- Mshenga, P. (2010). Tourism and Agriculture Linkages: Determinants of Local Agricultural Products Purchase by Hotels at the Kenyan Coast. *Second RUFORUM Biennial Meeting*, 1679–1682. Retrieved from <https://www.cabi.org/gara/FullTextPDF/2013/20133184482.pdf>
- Özşahin, E., and Kaymaz, Ç. K. (2015). Amik Ovası'nın Tarım (Agro) Turizmi Potansiyelinin Coğrafi Yaklaşımla İncelenmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 241-257. <https://doi.org/10.17123/atad.vol25iss228509>
- Page, S. J. (2009). *Tourism Management*. Butterworth-Heinemann: Oxford.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., and Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Pezikoğlu, F. (2012). Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma Kavramı İçinde Tarım-Turizm-Kırsal Alan İlişkisi ve Sonuçları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 83–92.
- Phillips, P. C. B., and Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.2307/2336182>
- Pillay, M., and Rogerson, C. M. (2013). Agriculture-Tourism Linkages and Pro-Poor Impacts: The Accommodation Sector of Urban Coastal KwaZulu-Natal, South Africa. *Applied Geography*, 36, 49–58. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2012.06.005>
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (Directorate for EU Affairs). (2020). History of Turkey- EU Relations. Retrieved from https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html . Access Date: 08.05.2020
- Rogerson, C. M. (2012). Strengthening Agriculture-Tourism Linkages in the Developing World: Opportunities, Barriers and Current Initiatives. *African Journal of Agricultural Research*, 7(4), 616–623. <https://doi.org/10.5897/AJARX11.046>
- Rogerson, C. M., Rogerson, J. M., and Kotze, N. (2012). Sabinet | Agriculture-tourism Linkages in Botswana - Evidence from The Safari Lodge Accommodation Sector. *Africa Insight*, 42(2), 1–17.
- Rueegg, M. (2009). *The Impact of Tourism on Rural Poverty Through Supply Chain Linkages to Local Food Producers in the Bolivian Altiplano* (London School of Economics and Political Science). Retrieved from

- https://abirbu.weebly.com/uploads/2/6/8/2/2682221/mscdissertation_inclannexes_majarueegg.pdf . Access Date: 01.05.2020
- Said, S. E., and Dickey, D. A. (1984). Testing for Unit Roots in Autoregressive-Moving Average Models of Unknown Order. *Biometrika*, 71(3), 599-607. <https://doi.org/10.2307/2336570>
- Sanches-Pereira, A., Onguglo, B., Pacini, H., Gómez, M. F., Coelho, S. T., and Muwanga, M. K. (2017). Fostering Local Sustainable Development in Tanzania by Enhancing Linkages Between Tourism and Small-Scale Agriculture. *Journal of Cleaner Production*, 162, 1567–1581. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.06.164>
- Telfer, D. J., and Wall, G. (1996). Linkages between Tourism and Food Production. *Annals of Tourism Research*, 23(3), 635–653. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(95\)00087-9](https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00087-9)
- The Association of Turkish Travel Agencies. (TÜRSAB). (2020), Turist Sayısı ve Turizm Geliri. Retrieved from <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri> . Access Date: 01.05.2020
- The Central Bank of the Republic of Turkey. (2017). *Bülten-Gıda Komitesi Çalışmaları*. Retrieved from https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/f714fb5f-d731-443f-8aec-82e85f5c2a61/Bulten46_revize.PDF?MOD=AJPERESandCACHEID=ROOTWORKSPACE-f714fb5f-d731-443f-8aec-82e85f5c2a61-m3fB9EK . Access Date: 09.05.2020
- Timms, B. (2006). Caribbean Agriculture–Tourism Linkages in a Neoliberal World: Problems and Prospects for St Lucia. *International Development Planning Review*, 28(1), 35–56. <https://doi.org/10.3828/idpr.28.1.2>
- Toker, B. (2007). Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 81–92.
- Torres, R. (2002). Toward a Better Understanding of Tourism and Agriculture Linkages in the Yucatan: Tourist Food Consumption and Preferences. *Tourism Geographies*, 4(3), 282–306. <https://doi.org/10.1080/14616680210147436>
- Torres, R. (2003). Linkages Between Tourism and Agriculture in Mexico. *Annals of Tourism Research*, 30(3), 546–566. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(02\)00103-2](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(02)00103-2)
- Torres, R., and Momsen, J. H. (2004). Challenges and Potential for Linking Tourism and Agriculture to Achieve Pro-Poor Tourism Objectives. *Progress in Development Studies*, 4(4), 294–318. <https://doi.org/10.1191/1464993404ps092oa>

- Türkben, C., Gül, F., and Uzar, Y. (2012). Türkiye’de Bağıcılığın Tarım Turizmi (Agro-Turizm) İçinde Yeri ve Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 47–50.
- Welteji, D., and Zerihun, B. (2018). Tourism–Agriculture Nexuses: practices, challenges and opportunities in the case of Bale Mountains National Park, Southeastern Ethiopia. *Agriculture and Food Security*, 7(1), 1-14. <https://doi.org/10.1186/s40066-018-0156-6>
- World Bank (2020). World Bank Open Data. Retrieved from <https://data.worldbank.org/>. Access Date: 14.05.2020
- Yılmaz, G. Ö., and Gürol, N. K. (2012). Balıkesir İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 23–32.
- Zivot, E., and Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270. <https://doi.org/10.2307/1391541>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 441-466
ISSN: 1302-6879

Dolar Kuru ile Seçili Bist Şehir Endeksleri Arasında Getiri ve Volatilité Yayılımı: Çok Değişkenli Var-Egarch Uygulaması*
Return and Volatility Spillover Between Dollar Exchange Rate and Selected Bist City Indices: Application of Multivariate Var-Egarch

- Sevilay SAYIN*
- Ercüment DOĞRU**
- Samet GÜRSOY***

*Yüksek lisans Öğrencisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalı, Burdur/Türkiye, Graduate Student, Mehmet Akif Ersoy University, Institute of Social Sciences, Accounting and Financial Management Department Burdur/Turkey
sevilaysayin53@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7701-7092

**Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun Meslek Yüksekokulu, Posta Hizmetleri Bölümü, Burdur/Türkiye, Asst. Prof., Mehmet Akif Ersoy University, Ağlasun Vocational School, Department of Postal Services Burdur/Turkey
ercumentdogru@mehmetakif.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2650-9326

***Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Gümrük İşletme Bölümü, Burdur/Türkiye, Asst. Prof., Mehmet Akif Ersoy University, Bucak Zeliha Tolunay Academy of Applied Technology and Business Administration, Department of Customs Business Administration, Burdur/Turkey
sametgursoy@mehmetakif.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1020-7438

Makale Bilgisi / Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 02.03.2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 07.06.2020
Yayın Tarihi / Date Published: 30.09.2020

Atrf: Sevilay, S., Doğru, E., Gürsoy, S., (2020) Dolar Kuru ile Seçili Bist Şehir Endeksleri Arasında Getiri ve Volatilité Yayılımı: Çok Değişkenli Var-Egarch Uygulaması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 441-466

Citation: Sevilay, S., Doğru, E., Gürsoy, S., (2020) Return and Volatility Spillover Between Dollar Exchange Rate and Selected Bist City Indices: Application of Multivariate Var-Egarch. *Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute*, 49, 441-466

Öz

Son dönemlerde küresel ölçekteki yatırımcılar tarafından üzerinde çok durulan volatilité kavramı, yatırımcıların yatırım kararları alırken dikkat ettikleri noktalardan biri haline gelmiştir. Gerek ulusal gerekse de uluslararası yatırımcılar şeffaf, güvenilir ve öngörülebilir bir finansal çıktı elde etmek istemektedirler. Finansal tabloların analizleri sonucunda elde edilemeyen fakat yapılan detaylı analizler neticesinde ortaya çıkan volatilité kavramı yapılan yatırımın getirisini direkt etkileyen bir durumdur. Bu etkileşimin önemine göz önüne bulundurularak bu çalışmada şehir endekslerinin 2010-2017 yılları arasındaki getiri ve volatilité yayılımı çok değişkenli VAR-EGARCH modeli ile incelenmiştir. 2010-2017 yılları arasında kesintisiz veriyeye sahip olan 5 şehir endeksi analize dahil edilmiştir. Analizi yapılan şehir endeksleri yatırımcıya hangi şehirdeki hangi işletme için yatırım yapmaları gerektiği konusunda yol göstermektedir. Kurulan tüm modellerin sonuçları genel olarak incelendiği zaman; dolar değişkeni, Adana, Ankara, İzmir, Kayseri ve Kocaeli şehir endekslerinin tamamının kendi gecikmeli getirilerinden ve dolar kurunun gecikmeli getirilerinden etkilendiği görülmektedir. Ayrıca dolar kurunun geçmiş şoklarının, yapılan çalışmadaki şehir endekslerini etkilediği görülmektedir. Sonuç itibariyle dolar kurunun söz konusu şehir endeksleri üzerine anlamlı bir volatilité yayılımı bulunmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Döviz Piyasaları, Şehir Endeksleri, VAR-EGARCH

* Bu çalışma Sevilay Sezgin'in 28.06.2019 tarihinde Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalında savunulan "Dolar Kuru ile BIST Şehir Endeksleri Arasında Getiri ve Volatilité Yayılımı" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Abstract

The concept of volatility, which has been emphasized recently by investors on a global scale, has become one of the points that investors pay attention to when making investment decisions. Both national and international investors want to obtain the transparent, reliable, and predictable financial output. The concept of volatility, which cannot be obtained as a result of the analysis of financial statements, but arises as a result of detailed analysis, is a situation that directly affects the return on the investment. Considering the importance of this interaction, the return and volatility spillover of city indices between 2010 and 2017 were investigated with the multivariate VAR-EGARCH model. 5 city indexes with uninterrupted data between 2010 and 2017 were included in the analysis. The analyzed city indices guide the investor in which city they should invest for which business. When the result of all installed models is generally examined; The dollar variable, Adana, Ankara, Izmir, Kayseri, and Kocaeli, all of the city indices appear to be affected by their lagged returns and the lagged returns of the Dollar Exchange rate. Also, it is seen that the past shocks of the dollar Exchange rate affect the city indexes in the study. As a result, the dollar Exchange rate has significant volatility spread over the city indexes.

Keywords: Foreign Exchange Markets, City Indices, VAR-EGARCH

Giriş

Günümüzde Sermaye Piyasaları başka sermaye piyasalarından etkilendiği kadar aynı şekilde ulusal ve uluslararası makro ekonomik değişkenlerin etkisi altındadır. Yatırım kararı alıp fon transfer etmek isteyen kişi ve kurumlar öncelikli olarak hangi piyasalarda işlemin daha rasyonel olacağını takip ederken bu kararın etkileeneceği piyasada oluşan enflasyon, işsizlik, faiz hadleri ve döviz kurlarındaki değişimleri göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu bağlamda bu çalışmada 5 BIST şehir endeksi ile bu endekslere olan yatırım kararlarını etkileyeceği varsayılan günlük dolar kuru fiyat değişimleri arasındaki ilişki incelenmek istenmiştir.

Çalışmanın Birinci bölümünde döviz piyasasından bahsedilecek olup finansal piyasalar için öneminden, dolayısı ile sermaye piyasaları ile nasıl bir etkileşim içinde olduğu anlatılacaktır. Bununla birlikte sermaye piyasalarını temsilen seçilen 5 şehir endeksi tanıtılacaktır. İkinci bölümde literatür özetlerinden kısaca bahsedilecektir. Üçüncü bölümde ise kısa dönemli eşanlı denklemler arasındaki etkileşimin en iyi şekilde analiz edilmesine olanak tanıyan modellerden olan çok değişkenli VAR E-GARCH modeli tanıtılacak olup, yapılan analizler tablolar halinde sunulup yorumları verilecektir. Son olarak sonuç bölümünde analizden elde edilen bulgular tartışılarak, çalışmanın daha farklı alanlarda da katkı sağlaması açısından önerilerde

bulunulacaktır. Elde edilen bulgulara göre yatırımcıların piyasalar arasındaki getiri ve volatilité yayılımının yönü ve büyüklüğü hakkında bilgi sahibi olmaları ve buna göre strateji geliştirerek pozisyon almaları amacıyla seçili piyasalar arasındaki getiri ve volatilité yayılımının varlığı araştırılmıştır. Çalışmanın, yatırımcıların çapraz piyasalar arasında işlem yaparken risk yönetimi amacıyla kullanabileceği bir kaynak olabileceği, şehir endeksleri ile dolar kuru arasındaki getiri ve volatilité yayılımlarının belirlenmesi açısından özgünlük sunduğu ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.Döviz Piyasaları (Forex) ve Sermaye Piyasaları Arasındaki İlişki

Döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki geleneksel ve portföy dengesi modelleri olarak iki şekilde açıklanmaktadır. Geleneksel yaklaşıma göre, döviz kurunda meydana gelen bir değişme dış ticaret dengesini ve uluslararası rekabetçi yapıyı, beraberinde ülkenin gelir düzeyi ile işletmelerin hisse senedi fiyatlarını da etkilemektedir. Bu yaklaşıma göre, döviz kurunda meydana gelen bir artış, ulusal firmaların rekabetçi yapılarını güçlendirerek ihraç edilen malların uluslararası ticarete daha ucuz satılmasına sebep olmaktadır.

Sonuç itibariyle işletmelerin gelirleri ile hisse fiyatlarının artması, döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasında pozitif yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Portföy dengesi yaklaşımına göre ise, iktisat ajanları mevcut portföylerini çeşitli varlıklarla çeşitlendirerek, ulusal ve yabancı finansal varlıkların arz-talep dengesi sağlanmaktadır. Ulusal hisse senetlerinde meydana gelen artış ulusal paraya olan talebi de arttırmaktadır. Bu durum da döviz kurunda aşağıya doğru bir baskı oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre ise, döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Gelişmekte olan ülkeler döviz kuru politikalarına karşı duyarlı olan işletmelere sahip çıktıkları için döviz kurları ile hisse senedi fiyatları bu tür piyasaların gelişimini etkilemektedir (Berke, 2012: 244-245).

Enflasyon hedefleme stratejilerinin yaygınlaşması serbest kura dayalı uygulamaların artmasına, dolayısı ile döviz kuru ve finansal piyasaların daha volatil bir yapı sergilemelerine neden olmuştur. T.C. Merkez Bankası'nın 2006 yılından itibaren daha önce örtük olarak uyguladığı enflasyon hedefleme rejimini açık hale getirmesi döviz kurunun serbestlik özelliğini daha da artırmıştır. Esnek döviz kurunun olduğu bu dönemde, döviz kuru ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkilerin incelemesi, piyasa dinamiklerinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir (Ceylan ve Şahin, 2015: 400).

1.1.Şehir Endeksleri

Ana üretim ve faaliyet merkezi aynı şehirde bulunan şirketlerin performanslarını izlemek amacıyla 2009 yılında şehir endeksleri hesaplanmaya başlanmıştır. BİST şehir endekslerinin hesaplanmaya başladığı tarih 16 Şubat 2009'dur. Payları BİST'te işlem gören minimum 5 işletmenin olduğu iller Adana (XSADA), Ankara (XSANK), İzmir (XSIZM), Kayseri (XSKAY), Kocaeli (XSKOC)'dir. Borsada payları işlem gören işletme sayısı 5'i bulan her şehir için bu endeks hesaplanacaktır (BİST, 2018).

Ayrıca adı geçen bu beş şehir endeksinin hangi tarihten itibaren hesaplanmaya başlandığı ve endekslerde hangi firmaların yer aldığı kısaca şöyle verilmiştir (KAP, 2018).

1.1.1.BİST Adana (XSADA)

BİST Adana endeksi 31.12.2008 tarihinden başlayarak hesaplanmıştır. Başlama değeri 28.864,07'dir. Bünyesinde 6 şirket faaliyet göstermektedir. Bu şirketler Adana Çimento Sanayi T.A.Ş., Adana Çimento Sanayi T.A.Ş., Adana Çimento Sanayi T.A.Ş., Bilici Yatırım Sanayi ve Ticaret A.Ş., BOSSA Ticaret ve Sanayi İşletmeleri T.A.Ş., SASA Polyester Sanayi A.Ş.

1.1.2.BİST Ankara (XSANK)

BİST Ankara endeksi 31.12.2008 tarihinden başlayarak hesaplanmıştır. Başlama değeri 28.864,07'dir. Bünyesinde Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve Alcatel Lucent Teletaş Telekomünikasyon A.Ş. nin aralarında bulunduğu 17 şirket işlem görmektedir.

1.1.3.BİST İzmir (XSIZM)

BİST İzmir endeksi 31.12.2008'den başlayarak hesaplanmıştır. Başlama değeri 28.864,07'dir. Bünyesinde 27 şirket işlem görmekte olup, İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş., Tukaş Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve Pınar Entegre Et ve Un Sanayi A.Ş. bu şirketlerden bazılarıdır.

1.1.4.BİST Kayseri (XSKAY)

BİST Kayseri endeksi 31.12.2008'den başlayarak hesaplanmıştır. Başlama değeri 28.864,07'dir. Bünyesinde 6 şirket işlem görmektedir. Bu şirketlerden bazıları Yataş Yatak ve Yorgan Sanayi ve Ticaret A.Ş., Formet Çelik Kapı Sanayi ve Ticaret A.Ş.'dir.

1.1.5.BİST Kocaeli (XSKOC)

BİST Kocaeli endeksi 31.12.2008'den başlayarak hesaplanmıştır. Başlama değeri 28.864,07'dir. Ford Otomotiv Sanayi A.Ş., Kent Gıda Maddeleri Sanayii ve Ticaret A.Ş., Aslan Çimento A.Ş. gibi şirketleri de bünyesinde bulunduran 19 şirket işlem görmektedir.

2.Literatür Taraması

Küreselleşmenin finansal piyasalar üzerindeki en önemli etkisi piyasalar arasındaki entegrasyonun artmasına neden olmasındır. Finansal teknoloji hizmetlerinin gelişmesi sermayenin ülkeler arasında çok hızlı ve düşük maliyet ile hareket etmesine imkan sağlamıştır. Yatırımcıların farklı piyasalardaki yatırım fırsatlarından faydalanma düşünceleri ve bir ülkede ortaya çıkan bir ekonomik, siyasi veya sosyolojik bir gelişmenin diğer ülkeleri de etkileyebileceği düşüncesi piyasalar arasındaki geçişkenliği artırmakta, herhangi bir piyasada ortaya çıkan şok diğer piyasaları da etkilemektedir. Bu nedenle yatırımcılar açısından piyasalar arasındaki etkileşimin büyüklüğü ve yönü yapılan yatırımdan beklenen faydanın sağlanabilmesi ve yatırımın devamlılığı için önemli bir konudur. Ulusal ve uluslararası finansal piyasalar arasındaki etkileşimi inceleyen çok sayıda çalışma olmakla birlikte elde edilen sonuç farklılıklar göstermektedir.

Aggarwal'ın (1981) çalışmasında, 1974-1978 yılları arasındaki döviz kuru fiyat değişimleri ve hisse senetleri fiyatlarındaki değişim arasındaki ilişki ele alınmış ve basit regresyon analizi yöntemi ile döviz kurunun hisse senedi getirileri üzerine etkisi test edilmiştir. Elde edilen sonuç ise döviz kuru ile hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı yönündedir.

He ve Ng'nin (1998) çalışmasında, 1979-1993 yıllarını kapsayan ve Japonya'da faaliyet gösteren çok uluslu 171 farklı şirketin hisse senedi fiyatları ile döviz kurlarının aylık verileri arasındaki ilişki Granger (1969) nedensellik testi yöntemiyle test edilmiştir. Analiz sonucunda şirketlerin $\frac{1}{4}$ ' üne ait hisse senedi getirileri ile döviz kurları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Belen ve Karamelikli (2015), çalışmalarında Türkiye'deki hisse senedi getirileri ile dolar kuru arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan çalışmada kullanılan analiz ARDL eşbütünleşme yaklaşımıdır. Elde edilen sonuçlar neticesinde BİST100 endeksi ile dolar kuru arasında eşbütünleşme olduğu tespit edilmiştir.

Ceylan ve Şahin (2015), yaptıkları çalışmalarında döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında oluşan ilişki araştırmışlardır. Araştırma dönemi olarak 2006 Ocak-2015 Nisan ayı arasındaki veriler kullanılmıştır. Analiz aşamasında Johansen, ko-entegrasyon ve hata

düzeltilme modelleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar; döviz kuru ve hisse senedi fiyatları aynı düzeyde durağan ve ko-entegre, döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru olan ilişki güçlü iken hisse senedi fiyatlarından dolar kuruna doğru herhangi bir ilişki yoktur.

Çakır (2016), yaptığı çalışmada BİST'te işlem gören şehir endekslerinin 2009-2015 yılları arasını kapsayan dönemini; Sharpe, M^2 , T^2 , Sortino, Jensen, Fama, Treynor ve Değerleme oranlarını kullanarak incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda, en düşük performansa İstanbul endeksi, en yüksek performansa ise Tekirdağ endeksinin sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kendirli ve Çankaya (2016), çalışmalarında dolar kuru ile BİST30 endeksinin günlük ve aylık kapanış değerlerinin arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik Analizi kullanarak test etmişlerdir. 2009 Ocak ayı ile 2014 Aralık ayı arasında kalan dönemi kapsayan veriler kullanılmıştır. Analiz sonucunda aylık kapanış değerleri baz alındığı zaman dolar kuru ile BİST30 endeksi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilirken, günlük kapanış değerleri baz alındığı zaman döviz kuru ile BİST30 arasında 0,5 ile 0,10 düzeylerinde anlamlılık tespit edilmiştir.

Boyacıoğlu ve Çürük (2016), yaptıkları çalışmada dolar kuru getirisi ile hisse senetleri getirisi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu amaçla BİST100 endeksinde işlem 2006-2014 yılları arasında imalat ve ticaret sektöründe faaliyet gösteren 42 işletme seçilmiştir. Analiz olarak panel veri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, dolar kurunda meydana gelen değişim ile hisse senedi getirisi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kılıç ve Dilber (2017), Türkiye'deki enflasyon ve döviz kurundaki volatilitenin BİST100 endeksi üzerine etkisini araştırmak için yaptıkları çalışmada, volatilité hesaplamalarında genel olarak kullanılan GARCH (1,1) modelini kullanmışlardır. Yapılan araştırmanın sonucunda döviz kurunun BİST100 endeksi volatilitesini düşürdüğü tespit edilirken, enflasyonun BİST100 volatilitesini arttırdığı gözlemlenmiştir.

Kuzu (2018), yaptığı çalışmada BİST100 endeksinin 2010-2017/3 dönemi için, ARCH, GARCH, EGARCH ve TGARCH modelleri kullanılarak volatilité etkisini incelemiştir. İlgili modeller üzerinde volatilité etkisini en iyi gösteren modelin EGARCH ve TGARCH olduğu tespit edilmiştir.

Kula ve Baykut (2018), yaptıkları çalışmalarında BİST bünyesinde faaliyet gösteren şehir endekslerinin 2012-2017 arasındaki volatilité yapıları ARCH, GARCH, EGARCH, PARCH ve TGARCH modellerini kullanarak incelemişlerdir. İncelemeler sonucunda

30.06.2017 itibariyle söz konusu 12 şehir endeksinden volatilitenin en fazla olduğu endeks XSKOC, en az olduğu endeks ise XSKAY endeksidir. Ayrıca volatilitenin yoğunluğunun en fazla yaşandığı endeks XSANT, en az yaşandığı endeks ise XSKOC endeksidir.

Yapraklı, Bozma ve Akdağ (2018), yaptıkları çalışmada BİST Şehir Endekslerindeki volatilitenin yapısını incelemişlerdir. İncelemeler 2009-2017 arasındaki 10 şehir endeksini kapsamaktadır. Endekslerdeki değişimler neticesinde zaman zaman oynaklık kümelenmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alacahan ve Akarsu (2019), yaptıkları çalışmada döviz kurunun BİST100 endeksi üzerinde etkisi olup olmadığını araştırmışlardır. Bu kapsamda 2014 Ocak-2018 Haziran ayları arasındaki dönem aylık veri olarak ele alınmıştır. Zaman serisi analizi kullanılan çalışma sonucunda döviz kuru ile BİST100 endeksi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kayral (2020), çalışmasında Borsa İstanbul (BİST) Şehir Endeksinde yer alan BİST İstanbul, BİST Ankara ve BİST İzmir Şehir Endeksi ile Dolar ve Euro arasında 01.07.2009 – 01.07.2019 döneminde kısa ve uzun dönemli ilişkilerini incelemiştir. ARDL sınır testi kullanılarak yapılan çalışmanın sonucunda tüm modellerde Şehir Endeksleri ile döviz kurları arasında (BİST Ankara ile Euro ilişkisi hariç) eşbütünlük bir başka deyişle uzun dönemli ilişki olduğu görülmüştür. Kısa dönemde ise gecikmesiz değerlerde yalnızca İzmir Şehir Endeksi ile Euro arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Veri Seti

Çalışmada, dolar kuru ile BİST'te işlem gören seçili şehir endeksleri arasındaki getiri ve volatilitenin yayılımının varlığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, değişkenlerin birbirlerinin geçmiş getiri ve şoklarından etkilenme durumu araştırılacak ve yatırımcılara yol gösterici nitelikte bilgi verilecektir.

Analizde kullanılan günlük dolar kuru ve şehir endeksine ait veriler (BİST, 2020). (Erişim Tarihi: 26.10.2018) veri tabanından alınmıştır. BİST Şehir Endeksinde yer alan şirketlerin listesine (KAP, 2020). (Erişim Tarihi: 26.10.2018). Kaynağından ulaşılmıştır. Ayrıca analiz RATS (Regression Analysis of Time Series) programı kullanılarak hesaplanmıştır. Yapılan çalışmada, dolar kuru ile BİST Şehir Endeksleri arasında getiri ve volatilitenin yayılımını çok değişkenli VAR-EGARCH modeli ile incelenmiştir.

Nelson (1991) tarafından geliştirilen tek değişkenli EGARCH modelini çok değişkenli bir forma genişleterek literatüre katkıda

bulunan bu model, piyasa etkileşimlerini tek adımda tahmin etme ve piyasadaki değişikliklerin dalgalanmayı asimetrik olarak etkilediği hipotezini de test etme imkanı sunmaktadır. VAR-EGARCH modeli, VAR modeli sonucunda elde edilen ortalama denklemi ile endeksler arasındaki getiri yayılımını, EGARCH modelinden elde edilen varyans denklemi ile de endeksler arasındaki volatilité yayılımını tahmin etme olanağı sunmaktadır. Ayrıca, VAR-EGARCH modeli endekslerde meydana gelen olumlu veya olumsuz bir şokun volatilité üzerindeki kaldıraç etkisini tahmin etme olanağı sağlamaktadır (Koutmos, 1996: 976-977).

Analizde; ortalama denklemi geçmiş getirileri, varyans denklemi de volatilité yayılımının varlığını tespit etmek için kullanılmaktadır. EGARCH terimi (δ_i), her endeksin geçmiş şoklarının volatilité üzerindeki asimetri (kaldıraç) etkisini; γ_i terimi de meydana gelen bir şokun kalıcılığını göstermektedir. Kurulan modelin daha sağlıklı sonuçlar verme açısından otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulundurmaması önemlidir.

Bu nedenle bu çalışmada modellerin doğruluğunu sınamak için LB-Q ve ARCH-LM testi yapılmıştır. Yapılan LB-Q testi istatistiğine göre modelden sağlanan hata terimlerinin arasında otokorelasyonun varlığı sınanmaktadır. Olasılık değerinin 0,05 anlamlılık seviyesinden küçük çıkması halinde hata terimleri arasında otokorelasyonun varlığı tespit edilmiştir. Olasılık değerinin 0,05 anlamlılık düzeyinden yüksek çıkması halinde ise otokorelasyon sorunun olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Analizde yararlanılan diğer bir test ise; hata terimlerinin arasındaki varyans sorununu tespit etmek için amacıyla yapılan ARCH-LM test istatistiğidir. Değişen varyansın varlığı olasılık değerleri, 0,05 seviyesinden küçükse hata terimlerindeki varyansın stabil olmadığı değişen varyans sorununa, olasılık değerinin 0,05 seviyesinden yüksek çıkması durumunda ise değişen varyans sorunu olmadığı sonucuna varılacaktır.

3.2.Araştırmada Kullanılan Ekonometrik Model

Bu çalışmanın analiz kısmında kullanılan VAR EGARCH modeli bir zaman serisi modeli olup anlamlı ve güvenilir bir tahminleme yapabilmek için serilerde durağanlık aranmaktadır. (Yavuz, 2004: 240). Zaman serilerinde durağanlık Artırılmış Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron gibi birim kök testleri kullanılarak yapılabilmektedir (Akdi, 2010: 2-3). Bunun yanında modelimizi anlatmadan önce modelin gelişim süreci içinde tanıtımına bakarsak modelin işleyişinin daha iyi anlaşılacağı umulmaktadır. Öncelikli

olarak VAR-EGARCH modeli bir koşullu değişen varyans olmakla birlikte koşullu değişen varyans modelleri, finansal varlıklardaki oynaklığın tahmin edilmesi ve modellenmesinde çok kullanılan yöntemlerdendir. Bu modellemeler gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan piyasalarda dikkat çeken bir konu olmuştur (Çağlayan ve Dayıoğlu, 2009: 2).

3.2.1. Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (ARCH) Modeli

Zaman serisinde meydana gelen değişen varyans sorunu istatistiksel açıdan dinamik ve anlamlı şekilde parametrik tahminde bulunmayı engellemektedir. Bu sorunu yok etmeyi hedef olarak belirleyen, giderek varyansın ve kovaryansın değişmesine imkân sağlayan modeller bulunmuştur. Bu modellerden ilki, Engle tarafından 1982'de atılmıştır. Birtakım makroekonomik değişkenlerin üzerinde yoğunlaşmış, değişkenlerde tespit edilen hataların toplu olarak var olduğunu ve bu hataların geçen dönemde oluşan hataların oranıyla alakalı olduğu sonucuna ulaşarak, hata terimlerinin varyanslarının önceki dönemlerde oluşan sonuçlarının karelerini alıp açıklayan (ARCH) modelini sunmuştur (Songül, 2010: 4-5).

Bir ARCH yapısı (Engle, 1982: 988):

$$y_t = \epsilon_t h_t^{1/2}$$

(1)

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1}^2$$

(2)

Normallik varsayımı altında; ψ_t , t anında ki veri setini göstermek üzere,

$$y_t | \psi_{t-1} \sim N(0, h_t)$$

(3)

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1}^2$$

(4)

Varyans fonksiyonu aşağıdaki denklemle ifade edilebilir:

$$h_t = h(y_{t-1}, y_{t-2}, \dots, y_{t-p}, \alpha)$$

(5)

h_t ile gösterilen terim koşullu varyansı, ϵ_t en küçük karelerin artıklarını, p ARCH sürecinin derecesini ve α bilinmeyen parametreler vektörünü ifade etmektedir.

3.2.2. Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) Modeli

Bollerslev, esnek bir yapı ve daha fazla geçmiş bilgisine sahip ARCH modelini genişleterek, GARCH modelini ortaya koymuştur.

Bollerslev, bu modelde t kadar dönemdeki koşullu varyansın sadece hata terimlerinin geçmişteki değerleriyle değil, geçmişteki koşullu varyansları ile de ilişkili olduğunu belirtmektedir (Çabuk vd., 2011: 4).

ε_t gerçek değerli ve ayrık zamanlı bir stokastik süreci, ψ_t ise tüm veri setini ifade etmek üzere, GARCH (p,q) modeli 7 numaralı denklemle gösterilmiştir (Bollerslev, 1986: 308-309):

$$\varepsilon_t | \psi_{t-1} \sim N(0, h_t) \quad (6)$$

$$\begin{aligned} h_t &= \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 \\ &+ \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i} \end{aligned} \quad (7)$$

3.2.3. Üssel Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (EGARCH) Modeli

Koşullu varyansın pozitif olma zorunluluğunu sağlamak amacıyla, Nelson (1991) tarafından koşullu varyansın tanımlanmasında yeni bir matematiksel fonksiyon kullanılmıştır. ARMA(p,q) modellerinin sınırlandırılmış hali olan ve oynaklık (volatilité) üzerindeki şokların etkisini asimetrik olarak göstermek amacıyla elde edilen bu yeni model Üssel GARCH (EGARCH: Exponential GARCH) olarak adlandırılmıştır (Çabuk vd., 2011: 7). Bu modelin en büyük avantajı, koşullu varyansın doğal logaritması hata gecikmelerinin büyüklüğü ve işaretinin fonksiyonu olarak gösterildiği için varyansın pozitif olması için parametreler üzerindeki kısıtlamaları kaldırmasıdır. Bu durum modelin, varlık getirisinin pozitif ve negatif gecikmeli değerleri için asimetrik olarak cevap vermesini sağlamaktadır (İşçioğlu ve Gülay, 2018: 156).

EGARCH modeli için kurulan denklem aşağıda gösterilmiştir (Mazıbaş, 2005: 7):

$$\begin{aligned} \log(\sigma_t^2) &= \omega + \beta \log(\sigma_{t-1}^2) + \gamma \frac{u_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} \\ &+ a \left(\frac{u_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} \right. \\ &\left. - \sqrt{\frac{2}{\pi}} \right) \end{aligned} \quad (8)$$

Modelde asimetri katsayısı olan γ sıfırdan farklı bir değer alması halinde ($\gamma \neq 0$) koşullu varyans üzerinde finansal kaldıraç etkisinden söz edilebilir. $\gamma_i > 0$ ve istatistiki olarak anlamlı ise geçmişte meydana gelen pozitif şokların negatif şoklara göre volatilitiyi daha fazla artırdığı, $\gamma_i < 0$ ve istatistiki olarak anlamlı ise negatif şokların pozitif şoklara göre volatilitiyi daha fazla artırdığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte yatırımcı psikolojisi doğası gereği negatif şokların volatilitiyi daha fazla artırdığı yönünde genel bir beklenti mevcuttur (Ural, 2010: 93; Wang, 2009: 69).

3.2.4. Çok Değişkenli VAR-EGARCH Modeli

Nelson (1991) tarafından ortaya atılan EGARCH modeli Koutmos ve Booth (1995) tarafından çok değişkenli EGARCH modeli olarak genişletilmiştir. Koutmos (1996) bu modeli de genişleterek çok değişkenli VAR-EGARCH modelini ortaya atmıştır (Demirgil ve Gök, 2014: 327). Çok değişkenli VAR-EGARCH modeli aşağıdaki sıralı denklemlerle gösterilmiştir (Koutmos, 1996: 977-978):

$$\begin{aligned}
 R_{i,t} &= \beta_{i,0} \\
 &+ \sum_{j=1}^n \beta_{i,j} R_{j,t-1} \\
 &+ \varepsilon_{i,t}
 \end{aligned} \tag{9}$$

$R_{i,t}$: i piyasasının t anındaki yüzde getirisi

$\sigma_{i,t}^2$: Koşullu varyans

Eşitlikte, her pazardaki şartlı ortalama, geçmişteki kendi getirilerinin yanında pazarlar arası geçmiş getirilerinin bir fonksiyonudur ve her bir pazarın bir vektör otoregresyonu (VAR) olarak getirilerini açıklamaktadır. Öncül/Ardıl ilişkilere $i \neq j$ için $\beta_{i,j}$ katsayıları ile varılmaktadır. $\beta_{i,j}$ katsayısı i piyasasının j piyasasına neden olduğunu veya j piyasasındaki var olan getirilerin ve i piyasasındaki gelecekteki getirilerin tahmin edilmesi için kullanılabileceğini ifade etmektedir.

$$\sigma_{i,t}^2 = \exp[\alpha_{i,0} + \sum_{j=1}^n \alpha_{i,j} f_j(z_{j,t-1}) + \gamma_i \ln(\sigma_{i,t-1}^2)] \quad i, j = 1, 2, \dots, n \tag{10}$$

Denklem 10'da ise, $i \neq j$ eşitliğinde; $\alpha_{i,j}$, i ve j piyasalarının arasında oluşan volatilitiyi göstermektedir. İstatistiksel olarak anlamlı ve negatif olmayan $\alpha_{i,j}$ ile negatif δ_j , j piyasasında gerçekleşen negatif şoklar ile i piyasasında oluşan volatiliti üzerinde pozitif şoklara kıyasla

nispeten daha etkili, bununla birlikte, gerçekleşen volatilitte yayılımının asimetrik olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca, volatilitenin kalıcılığı denklem 10'daki γ_i teriminden anlaşılmaktadır. Eğer $\gamma_i < 1$ ise, koşulsuz varyansın sonlu olduğu görülecektir. $\gamma_i = 1$ olması halinde, koşulsuz varyansa rastlanmayıp, koşullu varyansa birinci dereceden bağlı olarak devam edecektir.

$$f_j(z_{j,t-1}) = (|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|) + \delta_j z_{j,t-1})^j \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (11)$$

Diğer bir yandan denklem 10'da;

$$z_{j,t-1} < 0 \text{ iken, } (-1 + \delta_j)$$

$$z_{j,t-1} > 0 \text{ iken, } (1 + \delta_j) \text{ olarak gerçekleşmektedir.}$$

δ_j terimi değişkenin geçmişte oluşan şokların volatiliteleri üzerlerinde asimetrik etki ölçmektedir. Böylelikle, denklemde yer alan tüm değişkenlerin her birinin geçmişteki şoklarının diğer değişkenlerin şokları arasında asimetrik olarak etki etmesine imkân vermektedir. $(|z_{j,t-1}| - E|z_{j,t-1}|)$ ise etkileşimin büyüklüğünü göstermek üzere; $\alpha_{i,j}$ 'nin pozitif varsayıldığında, $z_{j,t-1}$ 'nin büyüklüğünün beklenen değerinin $E|z_{j,t-1}|$ 'den büyük (küçük) olması halinde, $z_{j,t-1}$ 'in koşullu varyansının $(\sigma_{i,t}^2)$ üzerinde gerçekleştirdiği etki pozitif (negatif) olmaktadır. $\delta_j z_{j,t-1}$ ise, fonksiyonda ki işaretin etkisini ifade etmektedir. Denklemdeki Katsayı ve şokun işaretine göre işaret etkisi güçlenmekte ya da büyüklüğünün etkisini dengeleyebilmektedir.

$$\sigma_{i,j,t} = \rho_{i,j} \sigma_{i,t} \sigma_{j,t} \quad i, j = 1, 2, \dots, n \text{ ve } i \neq j \quad (12)$$

Piyasa getirileri arasındaki eş zamanlı ilişki 12 nolu denklemde ifade edildiği üzere koşullu varyans belirtimi ile gösterilmektedir. Modelin tahminini kolaylaştıran bu belirtim, i ve j değişkenleri arasında oluşan korelasyonunun sabit olduğu veya kovaryansının standart sapma ile orantılı bir şekilde hareket ettiğini ifade etmektedir.

Model için Log olabilirlik fonksiyonu ise aşağıda verilen denklem ile gösterilmektedir.

$$\begin{aligned} L(\theta) &= -0,5 (NT) \ln(2\pi) \\ &- \frac{1}{2} \sum_{t=1}^T (\ln|S_t| \\ &+ \varepsilon_t' S_t^{-1} \varepsilon_t) \end{aligned} \quad (13)$$

Denklem 13, te; N terimi çalışmada incelenen her değişken için denklem sayısını göstermektedir. T ile gözlem sayısı, θ tahmin edilen parametre vektörünü, $\varepsilon_t' = [\varepsilon_{1,t} \varepsilon_{2,t} \dots \varepsilon_{i,t}]$ t anındaki şokların $1 \times i$

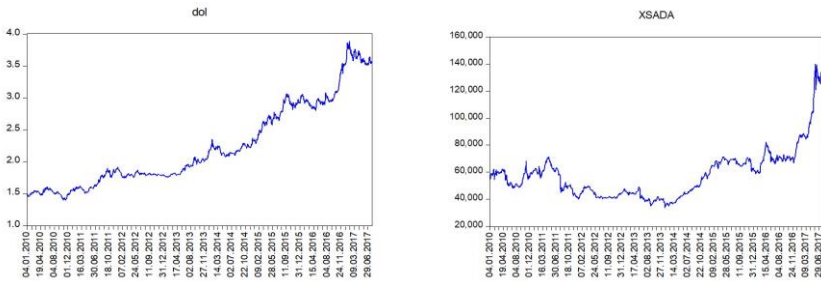
vektörünü, S_t ise $i = 1, 2, \dots, n$ için köşegen elemanlar ile $i, j = 1, 2, \dots, n$ ve $i \neq j$ için çapraz köşegen elemanları veren $i \times i$ zamanla değişen koşullu varyans-kovaryans matrisini göstermektedir.

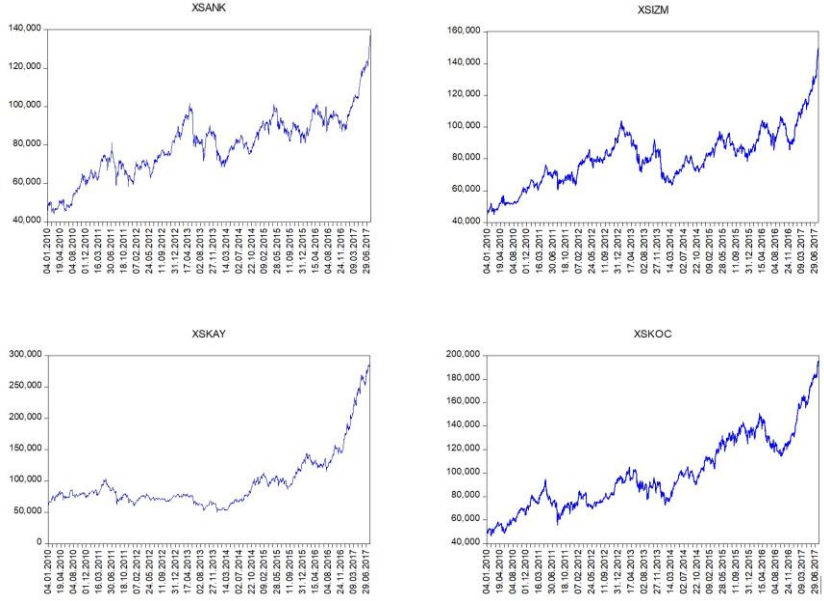
3.4.Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında 5 şehir endeksinin her biri 2010-2017 yılları itibariyle VAR-EGARCH modeli kullanılarak ölçülmüştür. Elde edilen veri seti finansal bir zaman serisi olduğu için, ilk önce fiyat serisi ile logaritmik getiri serilerinin durağanlık yapıları belirlenmelidir. Durağan olmayan zaman serileri kullanılarak yapılan analizler bize gerçek olmayan sonuçlar verebilmektedir. Bu durum da tahmin sonuçlarının güvenilirliğini etkilemesi açısından durağanlık şartının sağlanması gerekmektedir.

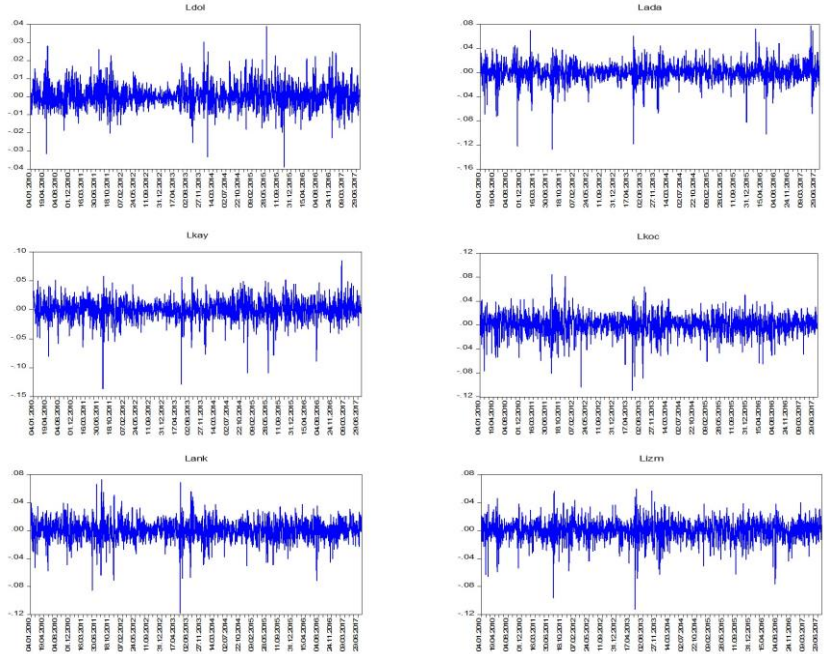
Bu çalışmada elde edilen verilerin düzeyde I (0) seviyesinde durağanlaşmadığı görülmüştür. Bu bağlamda bir alındıktan sonra I (1) seviyesinde durağanlaştığı tespit edilmiştir. Fiyat ve getiri serilerinin durağanlık durumunu tespit etmek için ADF ve PP birim kök testi uygulanmıştır. Getiri serilerinde yapılan birim kök testlerinde, her durumda da negatif ve büyük sonuçlar elde edilmiştir. Getiri serilerinin tamamı göz önünde bulundurularak, ADF ve PP testleri sabitli ve %1 anlamlılık seviyesinde mutlak değer olarak kritik değerlerden fazla çıktığı için getiri serilerinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin tamamı fiyat serisindeki değerlerde birim köke sahip iken getiri serisi değerlerinde ise durağanlaştığı görülmüş olup ayrıca değişkenlere fiyat ve getiri serileri Şekil.1 ve Şekil. 2'de sunulmuştur. Fiyat serilerinde endeks değişkenleri (x) ile başlatılarak isimlendirilmiştir. Getiri serileri ise (L) kullanılmıştır.

Şekil.1. Değişkenlere ait fiyat serisi grafikleri

Şekil.2. Değişkenlere ait getiri serisi grafikleri

Tablo 1: Fiyat ve Getiri Serilerinin Birim Kök (Durağanlık) Testleri

		Fiyat Serisi		Getiri Serisi	
		ADF	PP	ADF	PP
DOLAR	S	0,606377	0,636666	-41,63876*	-41,67192*
	S/T	-1,909790	-1,915436	-41,64236*	-41,67350*
XSADA	S	-1,677669	-1,676507	-27,60045*	-38,99554*
	S/T	-1,013037	-0,982165	-27,64926*	-38,99551*
XSANK	S	-2,365275	-2,417938	-37,60340*	-37,59535*
	S/T	-2,789045	-2,870871	-37,59501*	-37,58698*
XSİZM	S	-2,167955	-2,157805	-27,03122*	-38,92233*
	S/T	-2,485968	-2,511166	-27,02404*	-38,91225*
XSKAY	S	-0,360834	-0,226914	-37,34487*	-37,26531*
	S/T	-0,357443	-0,210741	-37,36370*	-37,26863*
XSKOC	S	-3,641635	-3,341001	-20,40282*	-37,31563*
	S/T	-3,697539	-3,386465	-20,39769*	-37,30468*
				Sabitli	Sabitli- rendli
	MacKinnon		%1	-3,432309	-3,961056
	p-değeri		%5	-2,862291	-3,411283
			%10	-2,567214	-3,127481

Kritik Değerler: * %1, ** %5, *** %10; S: Sabitli, S/T: Sabitli Trendli

Yukarıdaki değişkenlerin tamamını kapsayan çok değişkenli VAR-EGARCH modeli sonuçları, yapılan çalışmanın daha anlaşılır olması açısından, incelenen dolar kuru ve BİST şehir endekslerindeki değişkenler ayrı ayrı tablo haline getirilerek sunulmuştur.

Tablo 2: Dolar için VAR (1)-EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

<i>Ortalama Denklemi</i>				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
R_{Sabit}	0.04896	0.01118	4.37824	0.00001
$R_{Dol, Dol}$	-0.16195	0.01512	-10.70.634	0.00000
$R_{Dol, XSAda}$	-0.03198	0.00566	-5.64429	0.00000
$R_{Dol, XSAnk}$	-0.04969	0.00630	-7.87718	0.00000
$R_{Dol, XSİzm}$	-0.00475	0.00644	-0.73784	0.46061
$R_{Dol, XSKay}$	-0.03457	0.00488	-7.07844	0.00000

$R_{Dol, XSKoc}$	-0.01750	0.00562	-3.11053	0.00186
------------------	----------	---------	----------	---------

Varyans Denklemi

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
α_{Sabit}	-0.36096	0.02635	-13.69780	0.00000
$\alpha_{Dol, Dol}$	0.14191	0.01373	10.33106	0.00000
$\alpha_{Dol, XSAda}$	0.10051	0.01469	6.84148	0.00000
$\alpha_{Dol, XSAnc}$	0.01775	0.01422	1.24801	0.21202
$\alpha_{Dol, XSizm}$	0.02617	0.01149	2.27755	0.02275
$\alpha_{Dol, XSKay}$	0.06115	0.01270	4.81384	0.00000
$\alpha_{Dol, XSKoc}$	0.01135	0.00553	2.05208	0.04016
δ_1	0.44792	0.06515	6.87424	0.00000
γ_1	0.86756	0.01047	82.81642	0.00000
			Q-İstatistiği	Anlamlılık
Tanı Testleri		LB-Q (12)	10.778	0.54801
		ARCH-LM (12)	15.45689	0.21739

Dolar için VAR (1)-EGARCH analizi sonuçlarına göre; dolar kuru kendi gecikmeli getirileri ve Adana, Ankara, Kayseri ve Kocaeli endekslerinin gecikmeli getirilerinden etkilenmiştir. Varyans denklemi sonuçlarına göre; dolar kuru kendi geçmiş şokları ile Adana, İzmir, Kayseri ve Kocaeli şehir endekslerinin geçmiş şoklarından etkilenmektedir. Kalıcılık pozitif yönlüdür ve γ kalıcılık parametresine göre dolar kurunda meydana gelen bir şokun etkisinin uzun süre devam ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 3: Adana Endeksi için VAR (1)-EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

Ortalama Denklemi				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
R_{Sabit}	0.01758	0.02388	0.73652	0.46141
$R_{XSADA, DOL}$	0.13714	0.03804	3.60460	0.00031
$R_{XSADA, XSADA}$	-0.02811	0.01285	-2.18791	0.02867

$R_{XSADA, XSANK}$	0.06140	0.01561	3.93094	0.00008
$R_{XSADA, XSIZM}$	0.04371	0.01506	2.90286	0.00369
$R_{XSADA, XSKAY}$	0.04045	0.01388	2.91336	0.00357
$R_{XSADA, XSKOC}$	0.06858	0.01413	4.85297	0.00000
Varyans Denklemi				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
α_{Sabit}	-0.06718	0.01295	-5.18509	0.00000
$\alpha_{XSADA, DOL}$	-0.05799	0.01169	-4.95837	0.00000
$\alpha_{XSADA, XSADA}$	0.26743	0.00856	31.22742	0.00000
$\alpha_{XSADA, XSANK}$	-0.04159	0.00809	-5.13901	0.00000
$\alpha_{XSADA, XSIZM}$	-0.05405	0.00784	-6.88805	0.00000
$\alpha_{XSADA, XSKAY}$	-0.11950	0.00942	-12.67290	0.00000
$\alpha_{XSADA, XSKOC}$	0.03918	0.00553	7.07496	0.00000
δ_2	0.25666	0.06007	4.27264	0.00001
γ_2	0.94714	0.00721	131.22892	0.00000
			Q-İstatistiği	Anlamlılık
Tanı Testleri	LB-Q (12)		17.187	0.14269
	ARCH-LM (12)		11.04115	0.52539

Adana için VAR (1) EGARCH analizi sonuçlarına göre; Adana şehir endeksi dolar kuru, kendi gecikmeli getirileri ve Ankara, İzmir Kayseri, Kocaeli şehir endekslerinin gecikmeli getirilerinden etkilenmektedir. Adana şehir endeksi dolar değişkeni ve kendi gecikmeli şokları dahil; Ankara, İstanbul, İzmir, Kayseri ve Kocaeli şehir endekslerinin gecikmeli şoklarından etkilendiği görülmektedir. Söz konusu endekslerin Adana endeksi üzerine anlamlı bir volatilité yayılımının bulunduğunu göstermektedir. Pozitif yönlü kalıcılık mevcuttur ve (γ) kalıcılık parametresine göre Adana endeksinde meydana gelen bir şokun etkisinin uzun süre devam ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 4: Ankara Endeksi için VAR (1)-EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

Ortalama Denklemi				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
R_{Sabit}	-0.00014	0.01879	-0.00761	0.99392

$R_{XSANK, DOL}$	0.11069	0.02506	4.41566	0.00001
$R_{XSANK, XSADA}$	0.00789	0.00929	0.84909	0.39583
$R_{XSANK, XSANK}$	0.03845	0.01145	3.35798	0.00078
$R_{XSANK, XSIZM}$	0.02931	0.01070	2.73805	0.00618
$R_{XSANK, XSKAY}$	0.02642	0.00932	2.83423	0.00459
$R_{XSANK, XSKOC}$	0.07803	0.00991	7.87002	0.00000

Varyans Denklemi

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
α_{Sabit}	-0.02193	0.00747	-2.93226	0.00336
$\alpha_{XSANK, DOL}$	-0.02946	0.00781	-3.76829	0.00016
$\alpha_{XSANK, XSADA}$	0.06577	0.00618	10.62922	0.00000
$\alpha_{XSANK, XSANK}$	0.03128	0.00613	5.09932	0.00000
$\alpha_{XSANK, XSIZM}$	-0.06433	0.00931	-6.90970	0.00000
$\alpha_{XSANK, XSKAY}$	0.01816	0.00762	2.38304	0.01717
$\alpha_{XSANK, XSKOC}$	0.05162	0.00539	9.56925	0.00000
δ_3	-0.06533	0.10479	-0.62344	0.53299
γ_3	0.93498	0.00856	109.1741	0.00000
			Q-İstatistiği	Anlamlılık
Tamı Testleri	LB-Q (12)		9.889	0.62567
	ARCH-LM (12)		11.58615	0.47946

Ankara için VAR (1) EGARCH analizi sonuçlarına göre; Ankara şehir endeksinin kendi gecikmeli getirileri ile dolar değişkeni ve İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli şehir endekslerinin gecikmeli getirilerinden etkilendiği görülmektedir. Model ile elde edilen varyans denkleminin sonuçlarına göre; Ankara endeksinin kendi geçmiş şokları ve dolar değişkeni ile Adana, İzmir, Kayseri ve Kocaeli şehir endekslerinin geçmiş şoklarından etkilendiği görülmektedir. Ankara şehir endeksi üzerindeki en büyük etkinin ise 0.03128 ile kendi geçmiş şokları ve dolar değişkeni ile Adana, İzmir ve Kocaeli şehir endekslerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu durum dolar

değişkeni ile Ankara, Adana, İzmir, Kocaeli şehir endekslerinde ortaya çıkan bir şokun bir gün sonra Adana endeksinin volatilitesi üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ispatlar niteliktedir. Söz konusu endekslerin Ankara endeksi üzerine anlamlı bir volatilitate yayılımının bulunduğunu göstermektedir. (γ) kalıcılık parametresine göre Ankara endeksinde meydana gelen bir şokun etkisinin uzun sürdüğü görülmektedir.

Tablo 5: İzmir Endeksi için VAR(1)-EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

<i>Ortalama Denklemi</i>				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
R_{Sabit}	0.01704	0.02034	0.83797	0.40204
$R_{XSİZM, DOL}$	0.20217	0.03216	6.28610	0.00000
$R_{XSİZM, XSADA}$	-0.01868	0.01266	-1.47569	0.14002
$R_{XSİZM, XSANK}$	0.10241	0.01359	7.53429	0.00000
$R_{XSİZM, XSİZM}$	0.03334	0.01359	2.45222	0.01419
$R_{XSİZM, XSKAY}$	-0.00494	0.01181	-0.41825	0.67576
$R_{XSİZM, XSKOC}$	0.05727	0.01173	4.87935	0.00000
<i>Varyans Denklemi</i>				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
α_{Sabit}	0.05467	0.01080	5.06019	0.00000
$\alpha_{XSİZM, DOL}$	-0.08755	0.01097	-7.97873	0.00000
$\alpha_{XSİZM, XSADA}$	0.06514	0.01134	5.74096	0.00000
$\alpha_{XSİZM, XSANK}$	-0.03205	0.00977	-3.27847	0.00104
$\alpha_{XSİZM, XSİZM}$	0.01108	0.01130	0.98085	0.32666
$\alpha_{XSİZM, XSKAY}$	-0.04569	0.01193	-3.82695	0.00012
$\alpha_{XSİZM, XSKOC}$	0.01645	0.00388	4.23274	0.00002
δ_4	-0.15489	0.11811	-1.31133	0.18974
γ_4	0.91777	0.01105	83.03877	0.00000
			Q-İstatistiği	Anlamlılık
Tam Testleri	LB-Q (12)		25.456	0.01280
	ARCH-LM (12)		12.28806	0.42283

İzmir şehir endeksi fiyat verilerinin dolar değişkeni ile kendi gecikmeli getirileri ve Ankara, Kocaeli şehir endekslerinin gecikmeli getirilerinden etkilendiği görülmektedir. İzmir şehir endeksinin dolar değişkeninin geçmiş şokları ile Adana, Ankara, Kayseri ve Kocaeli şehir endekslerinin geçmiş şoklarından etkilendiği tespit edilmiştir. İzmir şehir endeksi üzerinde en büyük etki ise, 0,06514 ile Adana şehir endeksinden kaynaklanmaktadır. Bu durum İzmir şehir endeksi ile Adana, Ankara, Kayseri ve Kocaeli şehir endekslerinde ve dolar değişkeninde ortaya çıkan bir şokun bir gün sonra İzmir şehir endeksinin volatilitesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. (γ) kalıcılık parametresine göre İzmir endeksinde meydana gelen bir şokun etkisinin uzun süre devam ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 6: Kayseri Endeksi için VAR (1)-EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

<i>Ortalama Denklemi</i>				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
R_{Sabit}	0.01173	0.02886	0.40645	0.68441
$R_{XSKAY, DOL}$	0.19134	0.04277	4.47343	0.00000
$R_{XSKAY, XSADA}$	0.00566	0.01678	0.33739	0.73581
$R_{XSKAY, XSANK}$	0.04447	0.02011	2.21118	0.02702
$R_{XSKAY, XSIZM}$	0.04853	0.01870	2.59473	0.00946
$R_{XSKAY, XSKAY}$	0.09342	0.01501	6.22362	0.00000
$R_{XSKAY, XSKOC}$	0.08222	0.01595	5.15248	0.00000
<i>Varyans Denklemi</i>				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
α_{Sabit}	0.14447	0.02023	7.13821	0.00000
$\alpha_{XSKAY, DOL}$	0.02471	0.01230	2.00862	0.04457
$\alpha_{XSKAY, XSADA}$	0.10872	0.01409	7.71483	0.00000
$\alpha_{XSKAY, XSANK}$	-0.02756	0.01393	-1.97836	0.04788
$\alpha_{XSKAY, XSIZM}$	-0.03915	0.01119	-3.49698	0.00047

$\alpha_{XSKAY, XSKAY}$	0.06370	0.01345	4.73308	0.00000
$\alpha_{XSKAY, XSKOC}$	0.03745	0.00646	5.79684	0.00000
δ_5	-0.28136	0.09090	-3.09511	0.00196
γ_5	0.76139	0.01718	44.31504	0.00000
			Q-İstatistiği	Anlamlılık
Tanı Testleri	LB-Q (12)		17.081	0.14658
	ARCH-LM (12)		11.12496	0.51824

Kayseri için VAR (1)-EGARCH sonuçlarına göre; Kayseri şehir endeksi dolar değişkeni ile kendi gecikmeli getirirleri ve Ankara, İzmir, Kocaeli şehir endekslerinin gecikmeli getirilerinden etkilenmiştir. Söz konusu olan bu durum Kayseri şehir endeksine yatırım yapacak olanlar için karar alma sırasında yardımcı olacaktır. Volatilité yayılımını gösteren koşullu varyans denklemi sonuçlarına göre; Kayseri şehir endeksinin dolar değişkeninin gecikmeli şokları ve kendi gecikmeli şokları ile Adana, Ankara, İzmir, İstanbul, Kocaeli şehir endekslerinin gecikmeli şoklarından etkilendiği tespit edilmiştir. Kayseri şehir endeksi üzerinde en büyük etki ise 0,06370 ile kendi gecikmeli şoklarından kaynaklanmaktadır. Bu durum söz konusu şehir endekslerinden ve dolar değişkeninden Kayseri şehir endeksi üzerine anlamlı bir volatilité yayılımının olduğunu göstermektedir. Kalıcılık pozitif yönlü ve anlamlıdır. (γ) kalıcılık parametresine göre ise Kayseri endeksinde meydana gelen bir şokun etkisinin uzun süre devam ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 7: Kocaeli Endeksi için VAR(1)-EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

<i>Ortalama Denklemi</i>				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
R_{Sabit}	0.03981	0.01865	2.13471	0.03278
$R_{XSKOC, DOL}$	0.16762	0.03871	4.32989	0.00001
$R_{XSKOC, XSADA}$	0.01285	0.01471	0.87337	0.38246
$R_{XSKOC, XSANK}$	0.09788	0.01795	5.45172	0.00000
$R_{XSKOC, XSIZM}$	-0.00381	0.01571	-0.24251	0.80838

$R_{XSKOC., XSKAY}$	-0.00031	0.01341	-0.02374	0.98106
$R_{XSKOC., XSKOC}$	0.08813	0.01368	6.44000	0.00000
Varyans Denklemi				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
α_{Sabit}	0.02772	0.00042	64.87917	0.00000
$\alpha_{XSKOC., DOL}$	-0.06130	0.00459	-13.33875	0.00000
$\alpha_{XSKOC., XSADA}$	0.06311	0.00073	86.03765	0.00000
$\alpha_{XSKOC., XSANK}$	0.03434	0.00225	15.23393	0.00000
$\alpha_{XSKOC., XSIZM}$	-0.03480	0.00431	-8.06980	0.00000
$\alpha_{XSKOC., XSKAY}$	-0.00276	0.00490	-0.56362	0.57301
$\alpha_{XSKOC., XSKOC}$	-0.01392	0.00077	-18.07449	0.00000
δ_6	-1.96075	0.30572	-6.41342	0.00000
γ_6	0.98809	0.00011	8892.29770	0.00000
			Q-İstatistiği	Anlamlılık
Tanı Testleri	LB-Q (12)		18.090	0.11297
	ARCH-LM (12)		9.05921	0.69786

Kocaeli şehir endeksi dolar değişkeni ile kendi gecikmeli getirileri, Ankara ve İstanbul şehir endekslerinin gecikmeli getirilerinden etkilenmiştir. Söz konusu olan bu durum Kocaeli şehir endeksine yatırım yapacak olanlar için karar alma aşamasında yol gösterecektir. Koşullu varyans denkleminde elde edilen bulgular neticesinde; Kocaeli şehir endeksinin kendi geçmiş şokları ile dolar değişkeni ve Adana, Ankara, İstanbul, İzmir, Kayseri şehir endekslerinin geçmiş şoklarından etkilendiği tespit edilmiştir. Kalıcılık pozitif yönlüdür ve (γ) kalıcılık parametresine göre Kocaeli endeksinde meydana gelen bir şokun etkisinin uzun süre devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Döviz piyasaları ile hisse senedi piyasaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiyi varlığı sınındığı bu çalışmada 04.01.2010 – 27.02.2017 dönemleri arasında günlük dolar kuru ile BİST’de yer alan şehir endeksleri arasındaki getiri ve volatilité yayılımı araştırılmıştır.

Çok değişkenli VAR-EGARCH modeli kullanılarak yapılan analiz sonuçlarının her biri ayrı ayrı tablolarda gösterilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara bakıldığında dolar kurunun BİST şehir endekslerinin üzerinde anlamlı bir getiri-volatilite etkisinin olduğunu, bu yönüyle, Boyacıoğlu ve Çürük, (2016)'da yapılan çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Kurulan modelde ortalama ve varyans denkleminde elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

	GETİRİ			
Adana	-	↔	+	DOLAR
Ankara	-	↔	+	
İzmir		→	+	
Kayseri	+	↔	-	
Kocaeli	-	↔	+	

Buradan dolar kurunun getiri yayılımı açısından İzmir dışında diğer şehir endeksleri ile çift yönlü bir yayılım içerisinde olduğu bulgusu elde edilmiştir. Diğer bir yandan bu getiri yayılımı Adana ve Ankara endeksleri ile iki taraflı olduğu gözlemlenmiştir. Volatilite yayılımı açısından ise yine Adana şehir endeksi başta olmak üzere güçlü ve anlamlı bir şok yayılımı olduğu saptanmıştır.

Çalışmanın sonucundan dolar kurundaki ortaya çıkan bir hareketliliğin şehir endekslerinin fiyatları üzerinde önemli bir değişime neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç genel olarak literatür ile uygun sonuçlar vermektedir. Son olarak bu konu ile ilgili yapılacak başka çalışmalara ışık tutması açısından şehir endeksleri üzerinde Türkiye'de kullanılan diğer döviz kurlarındaki değişimlerinin de denkleme dahil olduğu çalışmalar yapılması bu konuya daha geniş bir perspektif ve daha güçlü bulgular katması açısından önemli görülmektedir.

Kaynakça

- Aggarwal, R. (1981). Exchange Rates and Stock Prices: A Study of U.S. Capital Market under Floating Exchange Rates. *Akron Business and Economic Review*, 12(2), 7-12.
- Akar, C. (2007). Volatilite Modellerinin Öngörü Performansları: ARCH, GARCH ve SWARCH Karşılaştırması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(2), 201-217.
- Akdi, Y. (2010). *Zaman Serileri Analizi (Birim Kökler ve Kointegrasyon)*. Ankara: Gazi Kitap Evi.

- Alacahan, N. D. ve Akarsu, Y. (2019). Döviz Kuru Riskinin Borsa İstanbul 100 Endeksi Üzerindeki Etkisi Zaman Serisi Analizi: Türkiye Örneği. *Journal of Life Economics*, 6(2), 133-150.
- Belen, M. ve Karamelikli, H. (2016). Türkiye’de Hisse Senedi Getirileri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), 34-42.
- Berke, B. (2012). Döviz Kuru ve İMKB 100 Endeksi İlişkisi: Yeni Bir Test. *Maliye Dergisi*, 163, 243-257.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity, *Journal of Econometrics*, (31), 307-327.
- Boyacıoğlu, M. ve Çürük, D. (2016). Döviz Kuru Değişimlerinin Hisse Senedi Getirisine Etkisi: Borsa İstanbul 100 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 143-156.
- Ceylan, S. ve Şahin, B. Y. (2015). Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (37), 399-408.
- Çabuk, H. A., Özmen, M. ve Kökcen, A. (2011). Koşullu Varyans Modelleri: İMKB Serileri Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2), 1-18.
- Çağlayan, E. ve Dayıoğlu, T. (2009). Döviz Kuru Getiri Volatilitésinin Koşullu Değişen Varyans Modelleri İle Öngörüsü. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (9), 1-16.
- Çakır, Z. (2016). *Şehir Endekslerinin Finansal Performanslarının Ölçülmesi ve Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Çorum.
- Demirgil, H. ve Gök, İ. Y. (2014). Türkiye ve Başlıca AB Pay Piyasaları Arasında Asimetrik Volatilite Yayılımı, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (23). 315-340.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50 (4), 987-1007.
- He J.ve Ng L.K. (1998). The Foreign Exchange Exposure of Japanese Multinational Corporation. *Journal of Finance*, 53, 733-753.
- İşçioğlu, F. ve Gülay, E., (2018), ABD Doları/Türk Lirası Döviz Kurunun Otoresif Koşullu Değişen Varyans Modelleri ile İncelenmesi: Türkiye Örneği, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20, 151-168.

- Kayral, İ. E. (2020). BİST Şehir Endeksleri ile Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir ARDL Sınır Testi Uygulaması. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 272-284.
- Kendirli, S. ve Çankaya, M. (2016). Dolar Kurunun Borsa İstanbul-30 Endeksi Üzerindeki Etkisi ve Aralarındaki Nedensellik İlişkinin İncelenmesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 308-323.
- Kılıç, R. ve Dilber, C. (2017). Türkiye'deki Enflasyon ve Dolar Kuru Volatilitésinin BİST-100 Endeksi Oynaklığı Üzerindeki Etkisi. *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 164-174.
- Koutmos, G. (1996), Modeling the Dynamic Interdependence of Major European Stock Markets, *Journal of Business, Finance and Accounting*, 23 (7), 975-988.
- Kula, V. ve Baykut, E. (2018). BİST Şehir Endekslerinin Volatilité Yapıları ve Rejim Değişimlerinin Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 38-59.
- Kuzu, S. (2018). Borsa İstanbul Endeksi (BİST100) Getiri Volatilitésinin ARCH ve GARCH Modeli İle Tahmin Edilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 608-624.
- Mazıbaşı, M. (2005). İMKB Piyasalarındaki Volatilitenin Modellenmesi ve Öngörülmesi: Asimetrik GARCH Modelleri ile Bir Uygulama. *VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu* (1-29).
- Songül, H. (2010). Otoresif Koşullu Değişen Varyans Modelleri: Döviz Kurları Üzerine Uygulama. (Yayınlanmış Uzmanlık Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ural, M. (2010). *Yatırım Fonlarının Performans ve Risk Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Wang, P. (2009) *Financial Econometrics*, 2nd Edition, Oxon: Routledge.
- Yapraklı, S., Bozma, G. ve Akdağ, M. (2018). BİST Şehir Endekslerinde Oynaklığın Ölçülmesi: Alternatif Ekonometrik Modellerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar*, 67-86.
- Yavuz, N. Ç. (2004). Durağanlığın Belirlenmesinde KPSS ve ADF Testleri: İMKB Ulusal-100 Endeksi ile İlgili Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54(1), 239-564.
- <https://www.borsaistanbul.com/> (Erişim Tarihi: 26.10.2018).
- <https://www.kap.org.tr/> (Erişim Tarihi: 26.10.2018).

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 467-494
ISSN: 1302-6879

**Sosyal Hizmet Merkezi Çalışanlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi:
Efeler Sosyal Hizmet Merkezi Örneği***
*Determining the Financial Literacy Level of The Social Service Center Employees:
the Example of Efeler Social Service Center*

• **Emine Ebru BOZÇELİK***

*Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Bölümü,
İstanbul/Türkiye,
PhD Student, İstanbul Aydın University,
Graduate Education Institute, Department of
Business Administration, İstanbul/ Turkey,
ebrubaydak@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6491-0140

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma

Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

02/06/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

18/08/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/09/2020

Atrf: Bozçelik, E.E. (2020). Sosyal Hizmet Merkezi Çalışanlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Efeler Sosyal Hizmet Merkezi Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 467-494

Citation: Bozçelik, E.E. (2020). Determining the Financial Literacy Level of The Social Service Center Employees: the Example of Efeler Social Service Center. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 467-494

Öz

Birey ve ailenin finansal okuryazarlık düzeyi son yüzyılın önemli başlıklarından biri olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkeler konunu farkına varıp geliştirilmesi için çalışmalar başlatmışlardır. Bunun yanı sıra devletlerin kendi vatandaşlarını, emeklilikte hak edecekleri gelirleri konusunda giderek yalnız bırakması ile birlikte, bireyler parasal konular hakkında eksik bilgilerinin olduğunu tasarrufun önemini fark etmeye başlamışlardır. Tasarrufların ne şekilde değerlendirileceği, hangi yatırım aracından nasıl faydalanılabileceği konuları da sorun olarak ortaya çıkmakta ve çözüm olarak finansal okuryazarlık değerlendirilmektedir. Son yıllarda dünya genelinde etkisini gösteren ekonomik krizler sonrasında ülkelerde yoksul giderek artar bir hal almış ve yoksullukla mücadele programları ülkelerin öncelikli politikası olmuştur. AÇSH Bakanlığı tarafından da ailenin güçlendirilmesi bağlamında kadına yönelik eğitim ve bilgi düzeylerinin artırılması çalışmaları başlatılmış ve finansal okuryazarlık eğitimleri kalkınma programlarına dahil edilmiştir. Eğitimler Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) tarafından yürütülmeye başlatılmıştır. Bu çalışma, ailelere ve kadınlara yönelik Aile Eğitim Programı'nı yürüten ve finansal okuryazarlık eğitimlerini veren SHM çalışanlarının öncelikli olarak finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmek amaçlı veri kaynağı olarak anket uygulanmış ve ölçümde ise Mann Whitney U, Kruskal Wallis testi, Spearman korelasyon analizi kullanılmıştır. Finansal okuryazarlık eğitimlerini verecek olan eğitimcilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri düşük çıkmıştır. Bakanlığın eğitim programını öncelikli olarak eğitimcileri eğitmek şeklinde plan yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Aile Eğitim Programı, Kadına Yönelik Eğitim, Sosyal Hizmet Merkezi

* Bu çalışmada kullanılan ölçek ve veriler, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Aydın İl Müdürlüğü Etik Kurul Başkanlığı tarafından etik kurallara ve İlkelere uygun bulunmuştur (Evrak Tarih ve Sayısı: 23/06/2020-1430545).

Abstract

The financial literacy level of individuals and families was one of the critical topics of the previous century. Specially developed countries realized the issue and started studies to develop it. In addition to this, individuals have started to realize the importance of saving that they have incomplete information about the income they will deserve in retirement. Using the savings and benefiting from investment tools is a problem, and financial literacy is considered a solution. After the economic crises that have affected the World in recent years, the poor population has gradually increased in countries, and poverty alleviation programs have become the countries' priority policy. In the context of strengthening the family, efforts to increase women's education and knowledge level have been initiated by the Ministry of MCHF, and Financial literacy training has been included in development programs. Training started to be carried out by Social Service Centers (SSC). In this study, a questionnaire was applied as a data source to measure SSC employees' financial literacy levels who run the Family Education Program for families and women and provide financial literacy training. The measurements were used as Mann Whitney U, Kruskal Wallis test, Spearman Correlation analysis. The financial literacy level of the trainers who will give financial literacy training is found to be rather low. The necessity to plan the training program of the Ministry as training the trainers has emerged.

Keywords: Financial Literacy, Family Education Program, Education for Women, Social Service Center

1. Giriş

Tüketim bir bireyin hayatını devam ettirebilmesi için zorunluluk teşkil etmektedir. Bireylerin tüketim davranışları ise onların ihtiyaç ve istekleri etrafında şekillenmektedir. Bireylerin tüketim yapabilmesi yani istek ve ihtiyaçlarını temin edebilmesi onun bir gelire, birikime veya nakde çevirebileceği bir varlığa sahip olması ile mümkün olabilmektedir. Sahip olunan bu varlıklar nitelik olarak birbirinden farklı özellikler göstermektedir; gelir bir akım iken varlık ve tasarruf ise birikimdir. Bireyler tüketim gerçekleştirirken öncelikle gelirlerini kullanmaktadır.

Kişiler tasarruflarını nakit olarak tutukları zaman bir kazanç getirmesi söz konusu olamaz, ancak kişiler, tedbir ya da acil ihtiyaçları için bir miktar nakit bulundurmak isteyebilirler. Bunun yanı sıra kişiler tasarruflarını yatırım araçlarında değerlendirerek bir kazanç sağlama yönünde de tercihte bulunabilirler. Bu tercihlerinin sonucunda iki türlü kazanç elde edinilmesi söz konusu olabilir. Bunlardan biri, yatırımlarının değer artmasıyla oluşan kazanç, diğeri ise yatırımlarının vaat ettiği getirdir. Dolayısıyla tasarrufların bir kısmının nakit veya benzeri değerler olarak ayrılıp, kalanının yatırıma yönlendirilmesi daha doğru bir seçenek olarak değerlendirilebilecektir.

Finansal kararların bireylerin yaşam kalitesi üzerinde oldukça önemli etkileri olmaktadır. Yaşamın seyri ve standartlarının belirlenmesinde alınacak finansal kararlar en etkili unsurlardandır. Tüm bireyler, küçük ya da büyük finansal kararlar vermek zorundadır. Bu kararları doğru aldığı takdirde yaşamı olumlu etkilenecekken, yanlış kararların etkisi ise olumsuz olacaktır.

Görülen o ki, tüketim kararları ile parasal, yani finansal kararlar iç içe geçmiş bir hal almıştır. Tüketimle ilgili kararlar finansal kararları etkilerken, finansal kararlarda tüketimi etkilemektedir. Bu kararların doğru ve yerinde alınması halinde bireyin ya da ailenin refahı artarken, hatalı alınması halinde refahında azalma etkisi görülür.

Yalın bir şekilde söylemek gerekirse, paranın ve parasal değerın ifade edilmesi bilimine “finans” adı verilir. İktisat biliminin bir yan dalı olarak ortaya çıkan finans disiplini, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bununla beraber, finansal çalışma ve araştırmalar genellikle piyasalar, varlıklar ve kurumlar üzerinde yoğunlaşmış olup kişisel finans üzerine daha az durulmuştur. Modern finans kurumlarında rasyonel olarak kabul edilen insan ve davranışları, araştırmalarda yeterince yer bulamamış, bunların yerine matematiksel modellerin kullanımı giderek artmıştır. Gerçek birey ve grup davranışları kurumdaki rasyonellik varsayımına uymayınca, bunlar “anomali”, yani normal olmayan olarak adlandırılarak incelenmiştir. Aslında sosyal bir bilim olan finans, zaman içerisinde adeta insandan arındırılmıştır. Dolayısıyla finans biliminin temelinde yer alması gereken en önemli grup, yakın zamanlara kadar ne yazık ki ihmal edilmiştir (Gökmen, 2012).

Yaşanan bu durum finans tüketicilerinin kendilerini yetersiz görmesine neden olmuş ve sonuç olarak ya tamamen uzmanlara teslim olmuş ya da finans sisteminden uzak durmalarına yol açmıştır. Uzun vadede durum analiz edildiğinde bu durum aslında finans sisteminin aleyhine olmuştur, çünkü sistemin çok önemli bir parçası olan “insan” dışarıda kalmıştır.

Gelinen noktada finans bilimindeki tüm hesaplamaların, yöntemlerin, modellerin ve değerlemelerin ana hedefi; doğru finansal kararların verilmesini sağlamaktır. Bu nedenle, herkesin temel düzeyde bile olsa bir takım finansal bilgileri bilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla finans sadece işin uzmanlarını değil, herkesi ilgilendiren bir konudur. Son yaşanan finansal krizler ve günümüzde birçok birey/ailenin yaşadığı finansal sıkıntılar, bu konuda bilgi sahibi olmanın ne kadar önemli ve gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Çalışmanın temelinde finansal okuryazarlık kavramı ile bireyin finansal konularda bilgi sahibi olarak, doğru finansal davranışlar

göstermelerini ve doğru finansal kararlar almaları ile beraber, hem bireylerin ve ailelerin hem de finansal sistemin ve ekonominin fayda görmesi amacıyla aileye ve özellikle kadına yönelik eğitim ve bilgilendirme çalışmaları gerçekleştiren Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB)'nin Aile Eğitim Programı (AEP)'ni yürüten sosyal hizmet çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi yer almakta olup, aile ve kadının bilinçlenmesine yönelik bu çalışmayı yürütecek kişilerin bu alanda gelişiminin sağlanmasının öncelikli olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, Efeler Sosyal Hizmet Merkezi'nde çalışan 53 kişiye yönelik finansal okuryazarlıklarını belirlemek amacıyla birincil veri kaynağı olarak anket uygulanmış ve analizler için Mann Whitney U, Kruskal Wallis testi, Spearman korelasyon analizi kullanılmıştır sonuç olarak çalışanların finansal okuryazarlık düzeyleri orta ve düşük seviyede olduğu görülmüştür. Bakanlığın eğitim programını öncelikli olarak eğitimcileri eğitmek şeklinde plan yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır Bu kapsamda çalışanlara yönelik finansal okuryazarlık konusunda farkındalık sağlayarak bilgi birikimine katkıda bulunması, eğitim alan bireylerin doğru finansal kararlar vererek hem kendi hem de eğitim verecekleri ailelere daha faydalı olacakları ve böylelikle ülke ekonomisine katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

2. Finansal Okuryazarlık, Önemi ve Türkiye'de Yürütülen Faaliyetler

2.1. Finansal Okuryazarlık Tanımları

Finansal okuryazarlık literatürde oldukça yeni bir kavram olup, üzerinde fikir birliğine varılan bir tanımı henüz yapılmamıştır. Bu terimi kullanan yazarların, araştırmacıların, kurumların hemen hemen hepsinin tanımı birbirinden farklıdır. İngiltere ve Kanada'da tercih edilen terim "Finansal yeterlilik" (financial capability) iken, Amerika Birleşik Devleti (ABD) ve Avusturalya'da "finansal okuryazarlıktır" (financial literacy). Bazı yazarlar ve kurumlar ise "finansal farkındalık" (financial awareness) terimini kullanmaktadır. Ayrıca "finansal eğitim" (financial education) kavramı da bu terimlerle beraber kullanılmaktadır (Orton, 2007).

Özetle, finansal okuryazarlıkla ilgili çeşitli terimler ve tanımlar literatürde yer alsa da içerik olarak bunların birbirine yakın anlamlar taşıdığı görülmektedir. Farklı yazarlar, araştırmacılar, kurumlar aynı terim için değişik tanımlamalarda bulunsalar da, genel itibariyle anlatılmak istenen aynı olgudur.

"Finansal okuryazarlık" terimi İngilizce "financial literacy" teriminin doğrudan çevirisi olarak Türkçe'de kullanılmaya başlanmış

ve genel olarak kabul görmüştür. “Okuryazarlık” Türk Dil Kurumu tarafından “okuryazar olma durumu”; “Okuryazar” ise “okuması, yazması olan, öğrenim görmüş kimse” şeklinde tanımlanmıştır¹.

Okuryazar kişi bir konuda bilgi sahibidir, diğer bir deyişle cahil olarak nitelendirilmez. “Finansal okuryazar” vasfına sahip birey ise finansal konularda bilgi sahibidir. Okuryazarlık ileri derecede bir bilgi sahibi olma durumunu ifade etmediği gibi Finansal okuryazar olan kişinin de ileri düzeyde finans konularında bilgi sahibi olması beklenmemektedir. Temel seviyedeki finans bilgisi finansal okuryazarlık için yeterli görüldüğü gibi finans piyasalarında da kullanışlı olabilecektir. Ayrıca sahip olunan bilginin gündelik hayattaki tutum ve davranışlarda yansımalarının olması da finansal okuryazarlığın tam manada gerçekleşmesi açısından arzulanan bir durumdur. Diğer bir deyişle finansal okuryazar olarak nitelenen bireyin sadece teorik olarak bilgi sahibi olması değil, pratikte de finansal becerilere sahip olması beklenir.

Karataş (2017) yaptığı çalışmada, finansal okuryazarlığın genel olarak iki unsuru olduğundan bahsetmiş ve finansal bilgiye sahip olmak ile bu bilgiyi kullanabilme becerisine sahip olmak şeklinde tanımlamıştır (Karataş, 2017).

Bir başka tanım ise finansal konularda bilgi sahibi olarak doğru kararlar vererek, doğru davranışlarda bulunmak şeklinde Barış (2016) tarafından yapılan bir çalışmada karşımıza çıkmaktadır.

Finansal okuryazarlığın tanımları incelendiğinde beş unsurun öne çıktığı görülmektedir:

1. Finansal kavramlar konusunda bilgi sahibi olma
2. Finansal kavramları kullanarak iletişim kurabilme
3. Bireysel olarak finans yönetimi becerisi
4. Yerinde finansal kararlar alma becerisi
5. Finansal ihtiyaçlar konusunda geleceğe yönelik plan yapabilme (Remund, 2010).

Finansal okuryazarlık sadece bilgiyi değil aynı zamanda beceri, tutum ve davranışları da içerecek şekilde ele alınmalıdır. Finansal okuryazarlığın özünü ve amacını dikkate alan bir tanımlama şu şekilde yapılabilir; bireyin finansal konularda doğru ve sağlıklı karar almasını, kendisini koruyabilmesini sağlamak için ihtiyaç duyacağı bilginin, becerinin, tutum ve davranışların birlikte bulunmasıdır.

Literatür taraması yapıldığında finansal okuryazarlık konusunda araştırmacıların farklı tanımlar yaptığı görülmektedir ki buradan hareketle kavramın daha gelişme aşamasında olduğu

¹ (www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi 10.09.2019)

anlaşılmaktadır. Tablo-1’de bunların bir kısmını bir arada görmek mümkündür.

Tablo-1: Finansal Okuryazarlık Kavramının Farklı Tanımları

KAYNAK	TANIM
Hilgert, Hogart ve Beverley (2003)	Ekonomi bilgisi
Fınra (2003)	Herhangi bir yatırımcının bulunduğu piyasa koşul araçlarının, örgütlenmenin ve düzenlemelerin anlaşılmasıdır.
Moore (2003)	Bireysel ekonomi alanında yetenekliler ve öğrendikleri bilgileri uygulamada kullanıyorsa ekonomi okuryazarıdır.
National Council on Economic Education (NCEE) /2005)	Temel ekonomik ilkeleri ve kavramları anlama ve aşına olmadır.
Mandell (2007)	Yeni karmaşık ekonomik kavramları değerlendirebilme becerisi ve uzun vadeli çıkarları maksimize edecek ekonomik araçları seçebilmelidir.
Lusardi ve Mitchell (2007)	En iyi tasarruf ve yatırım kararlarını almayı sağlayacak ekonomik kavramları bilmelidir.
Lusardi ve Tufano (2008)	Gündelik ekonomik tercihlerde basit kararlar alabilme becerisidir.
Anz Bank (2008)	Rasyonel kararlar verebilme ve parayı kullanabilme becerisidir.
Lusardi (2008)	Temel Ekonomik Kararları ve nominal – reel çeşitlendirmesi arasındaki farkları bilmedir.

Kaynak: (Şantaş ve Demirgil, 2015).

Finansal okuryazarlık kavramı hakkında yapılan farklı tanımlar kavramı sürekli değişken bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni de, kavramın her gün artan önemiyle gelişerek kapsamını genişleten ve farklı özellikler eklenerek tanımının yapılmaya devam etmesidir.

2.2. Finansal Okuryazarlığın Önemi

Finansal okuryazarlık kişilerin refah seviyesinin artırılması, ekonomik anlamda istikrarın sağlanması, finans alanındaki yatırımların ve işlerin sağlıklı bir şekilde takip edilmesi gibi konular açısından oldukça önemli bir hal almıştır.

XX. yüzyıl göz önüne alındığında finansal ürünlerin ve hizmetlerin oldukça önemli bir konuma geldiği görülmektedir (Taylor ve Wagland, 2013: 71). Giderek daha da karmaşık bir hal almaya başlayan bu finansal ürün ve hizmetlerin yönetimi konusunda da finansal okuryazarlığın daha da önemli hale geldiği görülmektedir. Bu nedenle de tüketicilerin finansal okuryazarlığının geliştirilmesi öne çıkan konulardan biri olmuştur (Sevim vd, 2012: 573). Ayrıca finansal okuryazarlıkları düşük kişilerin pay senedi yatırımlarının da düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir (Rooij, Lusardi ve Alessie, 2011: 449). Tüm bu nedenler dikkate alındığı zaman finansal okuryazarlığın ve düzeyinin artırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Finansal okuryazarlık seviyesi yükselen bireyin yatırımları ve tasarruf oranları da yükselecektir ve bu sayede finans piyasalarının da gelişimine de katkı sunulmuş olacaktır.

Değişen dünya düzeni, ekolojik bozulma, çevre kirliliği, artan nüfus gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkan doğal kaynak sorunu, dünya ekonomik sistemini küresel boyutlarda sarsan finansal krizler, sermaye piyasasının yatırım ve tasarruf yapacak bireyler için karmaşık olması gibi nedenlerle finansal farkındalığın önemi günümüz dünyasında giderek artmaktadır. Yapılan çeşitli araştırmalar sonucunda gerek OECD ülkelerinde gerekse diğer ülkelerdeki bireylerin finansal okuryazarlık konusunda düşük seviyede bilgi sahibi olduğu, finansal kararlar alırken bu şekilde aldığı ve bilgi düzeylerindeki bu düşüklüğün farkında olmadıkları görülmektedir.

Finansal okuryazarlık gelişmiş ülkelerde de önemli bir sorun olarak ele alınmaktadır. ABD bakanlar kurulunun iki üyesi tarafından gençlerin finansal okuryazarlık seviyesinin düşük olduğu ve bu konuda önlem alınmaması durumunda da gelecekte ağır finansal sonuçlarının olacağı dile getirilmiştir (Kılıç vd, 2015: 130-131).

Gün geçtikçe gelişen teknoloji ile birlikte hızla yayılan küreselleşme, bireylerin finansal konularda özellikle tüketim olmak üzere, yatırım ve tasarruf gibi konularda davranışları değişmiş ve bunun sonucunda yatırım ve tasarruf konularında klasik yöntemlerle değerlendirme işlevini yitirmiştir.

Finansal okuryazarlık son yıllarda; finans piyasalarında görülen gelişmeler, toplumun sosyo-ekonomik ve politik yapısında meydana gelen değişimler neticesinde gün geçtikçe daha da önem kazanmıştır. Aileler ve bireyler internetin ve bilgisayar teknolojilerinin hayatın her alanına girmesi ile bankalara, aracı kurumlara, kamu kuruluşlarına vb. ulaşımı kolaylaşmıştır ki bu sayede yatırım araçlarının ve kredilerin online olarak erişimi mümkün hale gelmiştir. Bununla birlikte kişilerin ortalama yaşam süresinin ve emeklilikte geçirilen sürenin artmış olması

birikimlerin daha önemsenmesine yol açmıştır. Dolayısıyla tasarruf yapan kişiler, kredi kullanarak veya bankalar aracılığıyla işlemlerini yürüten bireyler finans sistemine bir şekilde dahil olmakta bu gelişmelerden etkilenmektedir. OECD ülkelerinde giderek artan sayıda tüketicinin finansal piyasalara katılıyor olması bu gelişmelerin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde kişilerin yüzleşmek zorunda olduğu finansal sorumluluklara göre yeterince hazırlıklı olmadığı görülmektedir (Temizel, 2010).

Tüketimde yaşanan değişim ve bunun etkilediği finansal karar alma mekanizmaları ciddi şekilde ele alınmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise finansal ürünlerin ve paranın günümüzde ayrılmaz bir bütün oluşturmasıdır. Dolayısıyla kişilerin sahip olduğu araçları verimli şekilde kullanması yalnızca kendisi için değil ülke için de büyük öneme sahiptir (Tomaskova vd, 2011).

Yaşanan tüm gelişmelerle içinde bulunduğumuz dünyayı anlamak ve bireyin refah seviyesini yükseltmeyi sağlamak için finansal okuryazarlık önemlidir. Finansal okuryazarlık sayesinde daha akılcı ve katılımcı olan bireyler ekonomik politikaların detaylarını daha iyi kavrayabilmekte ve karar mekanizmaları gelişmektedir.

Finansal okuryazarlığın çerçevesini yalnızca birey ile sınırlandırmak doğru olmayacaktır çünkü yalnızca birey için değil toplum açısından da bu kavram büyük öneme sahiptir. Finansal piyasalarda karmaşıklığın, kullanılan araçların ve ürünlerin her geçen gün daha da arttığı görülmektedir ve bu durum tüketicinin finansal piyasalardan uzak durmasına ve güveninin sarsılmasına sebep olmaktadır. Bu olumsuz etki altında bireylerin gelecek kaygısının artması söz konusu olacaktır. Bunun bir sonucu olarak gerçekçi davranışların sergilenmemesi ve piyasa dengesinde bozulmaların görülmesi ihtimali doğacaktır (Mandell, 2006: 1).

Finansal okuryazarlık bireylerin finansal sistemi anlamada ve yorumlamada birincil öncelik olup finansal güvenliğini ve finansal refahını sağlayabilmek için büyük bir önem arz eder. Bunun başlıca nedeni yakın tarihte yaşanan bazı değişikliklerdir. OECD'nin finansal okuryazarlığın önemini ve gelişimini ortaya koymak için yayınladığı faktörlere paralel olarak Larry Orton tarafından da finansal okuryazarlığın önemini ortaya koymak için meydana gelen değişiklikler aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

- Teknolojik gelişmeler ve yenilikler
- Demografik özelliklerdeki değişimler
- Finansal araç ve ürünlerin giderek karmaşıklaşması
- Tüketicinin hatalı finansal davranışları

- Finansal dolandırıcılıktaki artış
- Bireyin finansal hizmetlerden yeterince veya hiç yararlanamamaları
- Emeklilik sisteminde görülen değişiklikler
- Finansal okuryazarlık seviyesinin düşüklüğünden kaynaklı olumsuzluklar
- Bireyin finansal kararlarındaki sorumluluklarında görülen artış

Finansal okuryazar şeklinde nitelenen bir bireyin daha fazla tasarruf etmesi, daha az harcaması ve riski daha iyi yönetmesi beklenmektedir. Makro panda ise finansal hizmet ve ürünlere gösterilen ilginin artması, bu sebeple de iktisadi dalgalanmaların azalması ve kalkınmanın hızlanması söz konusu olacaktır. Genel olarak da rekabetin artması ve sermayenin daha etkin dağılması mümkün olacaktır (Jariwala ve Sharma, 2011).

Finansal okuryazarlık bireye önemli bir potansiyel sağlamaktadır ve bu nedenle de pek çok ülkede gündemin önemli konularından biri olarak görülmektedir. Finansal okuryazarlığın hedeflerinin başında finansal farkındalığı artırmak ve bu sayede finansal davranışlarda değişimi sağlamak gelmektedir. En basit ve sıradan bir örnek olarak; her birey emeklilik yaşayacaktır ve bu konuda bireyin bir kayıp yaşamaması bu konudaki finansal okuryazarlığına bağlı olacaktır. Diğer bir deyişle finansal okuryazarlık yalnızca kısa vadede değil, uzun dönemde de hem bireyi hem de ulusu etkileyen ve önemi her geçen gün giderek artan bir konudur (Temizel ve Bayram, 2011).

Finansal okuryazar olan bir bireyin tercih edeceği hizmet ve ürünler kendi ihtiyaçlarına göre şekillenecektir. Bu durum finansal ürün ve hizmet sunan kurumların da kendisini bu yönde şekillendirmesini ve geliştirmesini doğrudan etkilemektedir. Kurumların sunduğu hizmet ve ürünleri kendi kriterlerine göre değerlendiren bireyler piyasadaki rekabetin artmasına katkı sunacaktır (OECD, 2005).

Finansal okuryazar bireyler, pay senedi piyasalarında bilgi ve işlem maliyetlerinin düşürülmesine ek olarak pay senedi piyasalarında yüksek primlerden faydalanabilir ve daha çeşitli portföy oluşturma imkânı bulabilirler (Guiso ve Japelli, 2008: 13). Bireylerin faiz hesaplamaları ve enflasyon vb. temel konulardaki finansal okuryazarlığı pay senedi piyasalarında yer almasına engel olan karmaşıklığın ve planlamanın aşılmasında önemli rol üstlenecektir (Lusardi ve Mitchell, 2006: 1).

Finansal okuryazarlık bireyi finansal piyasalarda koruyacak en önemli savunma mekanizması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca finansal okuryazarlığa sahip tüketici daha aktif hale gelecek, borçtan

kaçınmayı tercih edecek ve aşırı borçlanma konusunda riskleri ve sonuçları daha iyi analiz edebilecektir. Finansal okuryazarlık yalnızca finansal konular hakkında bir aşinalık sunmakla kalmaz, finansal konularda plan yapmayı, kararlar almayı ve bireyin kendi bütçesini oluşturmasını sağlayacak bilgiyi de temin eder (Chlouba, vd. 2011).

Finansal okuryazarlık hem bireyler hem de ülkeler arasında farklılık gösterebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde gelirin yüksek olması bireyleri bu konuya daha fazla önem göstermeye itecektir. Benzer şekilde bir ülkede aynı zamanda yaşayan farklı demografik özelliklere sahip bireyler de farklı finansal okuryazarlık özellikleri gösterebilmektedir. Örnek olarak yaş ilerledikçe finansal okuryazarlık seviyesi düşmektedir. Ancak finansal kararlar hayatın her aşamasında alınmak zorundadır ve son zamanlarda yaşlıların karşılaştığı dolandırıcılık olaylarının artması nedeniyle finansal okuryazarlığın önemi daha da arttırmaktadır. Bir başka demografik farklılık olarak da kadınların erkeklere nazaran risk çeşitlendirmesi açısından daha az finansal okuryazar olması gösterilebilir (Lusardi, 2008:8). Görülen o ki finansal okuryazarlık ayrımını sadece ulusal anlamda yapmak doğru değil, cinsiyet ve yaş olarak da kesin ayrımların olduğu gözlemlenmektedir.

Finansal okuryazarlığın bu kadar önemli bir konu olması; bireylerin para yönetiminde, finansal planların yapılmasında, riskler ve getiriler konusunda iyi bir analiz yapılmasında, finansal ürünlerin ve hizmetlerin temin edilmesinde, etkin bir şekilde bunların kullanılmasında doğrudan katkı sunması ile ilgilidir (Hayta, 2011). Kaldı ki finansal okuryazarlığı düşük olan bireyler, doğal olarak, servet oluşturma ve bunu yönetme konusunda dezavantajlı konumda olacaktır ve yetersiz kalacaktır (Hogart vd, 2003).

Bireylerin bir finansal konu ve durum karşısında gösterdikleri davranışlar finansal okuryazar olup olmadıklarını ya da ne ölçüde finansal okuryazar olduklarını ortaya çıkarmaktadır. Finansal davranış en basit şekilde tanımlanacak olursa bireyin kişisel mali durumlarının takibi, dikkatli alışveriş yapmaları, tasarruf ve yatırımlarını kişisel kredilerini yönetebilmeleri, kısa ve uzun vadede yatırımlarını değerlendirilmesi şeklinde ifade edilebilir. Tablo 2’de çeşitli ülkelerin sergiledikleri bazı finansal davranışları gösterilmektedir.

Tablo-2: Finansal Davranış ve Ürün Seçimi Yüzdeleri²

Ülkeler	Dikkatli Alışveriş	Zamanında Fatura Ödeme	Kişisel Mali Durum Takibi	Uzun Vadeli Hedef Koyma	Sorumluluk ve Bütçelenme	Aktif Tasarruf ve Yatırım Alımları	İhtiyaçları Karşılama İçin Borç Alma
İngiliz Virjin Adaları	%87	%83	%80	%68	%43	%83	%87
Malezya	%92	%69	%78	%64	%74	%97	%79
Almanya	%82	%96	%87	%61	%22	%86	%96
Peru	%91	%86	%82	%71	%49	%62	%73
İrlanda	%83	%85	%85	%56	%54	%53	%86
Norveç	%72	%79	%89	%59	%25	%71	%93
İngiltere	%77	%89	%80	%43	%43	%68	%91
Çek Cumhuriyeti	%75	%85	%76	%36	%37	%72	%89
Ermenistan	%91	%94	%81	%58	%51	%36	%53
G.Afrika	%83	%61	%65	%55	%43	%53	%74
Polonya	%70	%78	%81	%46	%54	%51	%79
Macaristan	%86	%82	%71	%52	%31	%27	%86
Arnavutluk	%87	%77	%71	%30	%59	%42	%69
Türkiye	%80	%70	%48	%36	%55	%30	%70
Estonya	%68	%83	%78	%41	%28	%36	%78

Tablo-2 incelendiğinde, “Dikkatli Alışveriş Yapma” konusunda en yüksek oran Malezya’da, en düşük oran ise Estonya’da olduğunu görüyoruz. Malezya aynı zamanda “Aktif Tasarruf ve Yatırım Alımları” konusunda da en yüksek eğilimi gösteren ülke olarak karşımıza çıkması Malezya halkının tasarruf alışkanlığı olduğunu ve dikkatli harcama yaptığını finansal konuda bilgi düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Tablo-2’de dikkat çekici diğer bir ülke ise Ermenistan’dır; Ermenistan’da bireyler “Zamanında Fatura Ödeme” ve “Dikkatli Alışveriş” yapmada önde iken “Aktif Tasarruf ve Yatırım Alımları” davranışında geride olduğu görülmektedir, bu da Ermenistan’da yaşayan bireylerin tüketim konusunda daha çok harcama yaptıkları ve tüketim yaparken de tasarruf oranının ve borçlanma tercihlerinin düşük çıkmasından yola çıkarak ellerinde bulunan kaynakları kullanmayı tercih ettikleri söylenebilir. Tabloda dikkat çeken diğer bir veri ise Macaristan, Türkiye ve Estonya gibi ülkelerde tasarruf ve yatırım yapma oranının düşük kalırken borçlanma oranının ise tam tersi oranda yüksek olduğu görülmektedir. Tablo-2’yi

²https://www.teb.com.tr/upload/PDF/aile%20akademisi%20erisim%20endeksi%20raporu/2015_finansal_okuryazarlik_ve_erisim_endeksi_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.09.2019)

kısaca özetleyecek olursak bireylerin finansal davranışları arasında çelişkiler olduğu bununda en önemli sebebin finansal okuryazarlık seviyesinin düşük kalmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Finansal okuryazarlığın bu kadar önemli hale gelmesinde kavramın yatırım, tasarruf ve finansal dolandırıcılık şeklinde üç boyuta sahip olması etkili olmuştur. Finansal okuryazarlık düzeyinin artması ile bireyler finansal davranışlarında daha az hata yapmaya başlar. Ayrıca düzenleyici otoritenin, iletişim olanaklarının ve bunların getireceği kaldiraç etkisi sayesinde daha fazla güç kazanır (Özçam, 2006: 19).

Finansal okuryazarlık düzeyinin artmasıyla psikolojik baskılar, stres ve aile içi çatışmalar azalacak; hane halkının ekonomik refahı artacaktır. Böyle bir ortamda yetişen çocukların özgüveni artacak ve daha çok sosyalleşmeyi tercih edeceklerdir. İş hayatında ise bireyin daha az devamsızlık yapmasını sağlarken iş memnuniyeti artacak ve bu sayede daha çok verimli olunacaktır (Taft vd., 2013: 64).

Finansal okuryazarlığın üniversite öğrencileri arasında da önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Günümüzdeki üniversite öğrencilerinin başta üniversite harçları, burslar olmak üzere pek çok ödemede, seyahat ve sağlık sigortası gereksinimlerinde, eğitim faaliyetleri ile ilgili kredi ve desteklerde internet bankacılığından faydalandığı ve finansal ürünleri kullandığı görülmektedir. Henüz gerçek anlamda hayata tam manası ile adım atmamış olsalar da onların finansal planlama ile bu süreçte karşılaştığı ve finansal okuryazarlığa ilk olarak bu dönemde ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir ki bu nedenle bu dönemdeki kararların geleceği etkileyeceği göz önüne alınarak dikkatli olmaları tavsiye edilmektedir (Temizel ve Bayram, 2011: 12). Bu konudaki diğer çalışmalarda ise, finansal okuryazarlık seviyesi düşük olan bireylerin borç problemi ile karşılaşacağı (Lusardi ve Tufano, 2009), finansal kriz dönemlerinde borç alma ve gelirlerini harcama (Klapper vd, 2013), ve emeklilik planlaması konusunda problem yaşayacağı (Rooij vd, 2011), servet sahibi olma ve onu yönetme konusunda yetersiz kalacağı (Hogart vd, 2002), tüm bu sebeplerle finansal okuryazarlığın önemli olduğu ailenin gelecek kaygılarının düşürülmesi bakımından finansal planlama son derece hayati bir konudur (Hayta, 2011), finansal okuryazarlık seviyesinin yükselmesiyle bireyin finansal davranış hatalarında azalma gözlemlenir (Özçam, 2006: 19), finansal okuryazarlığın toplumun her kesiminden insan için temel bir gereksinim olduğu dünyada genel kabul görülmektedir (Hopley, 2003: 9) şeklinde ifade edilmektedir.

2.3. Türkiye’de Yürütülen Finansal Okuryazarlık Eğitim Faaliyetleri

Türkiye için son dönemlerde yeni bir konu olan finansal okuryazarlığın önemi nispeten artmaktadır. Hem akademik alanda hem de akademi dışı alanda toplumun ve ekonominin genelini ilgilendirdiği için konu giderek ilgi çekmektedir. Akademik çalışmaların sonuçları ve eğitim programlarına duyulan ihtiyaç, toplumun finansal okuryazarlık düzeyinin düşük olduğunu, bireylerin bilinçsiz ve yanlış finansal kararlar alması kurumları ve ülke ekonomisini etkilediğini kanıtlar niteliktedir. Bu sebeple finansal okuryazarlık eğitimleri ve bu alanda çalışmalar giderek ivme kazanmıştır. Türkiye’de finansal okuryazarlık çalışmaları devlet ve özel kurumlar tarafından yürütülmektedir. Devlet tarafından özellikle Milli Eğitim Bakanlığı ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen faaliyetler dikkat çekerken, çalışmanın ilerleyen kısmında devlet tarafından yürütülen faaliyetler içerisinde genel olarak çalışma konumuzu içeren AÇSH Bakanlığının eğitim faaliyetlerine yer verilmiştir. Özel kurumlarda ise özel bankaların yanı sıra Finansal Okuryazarlık Derneği (FODER), Habitat Derneği gibi bir kısım STK’lar tarafından çocuklar, kadınlar, aileler, çiftçiler vs... gibi özel gruplara paranın ve kredi kartının nasıl kullanılması ve tasarruf yöntemleri ile ilgili eğitici bir dizi faaliyetlerde bulunmaktadır.

2.4. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Finansal Eğitim Faaliyetleri

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bireylere ve ailelere finansal okuryazarlık konularında kolay anlaşılır, uygulanabilir, faydalı bilgiler sunmak amacıyla bir dizi faaliyetler oluşturmuştur.³

Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2009 yılında Aile Eğitim Programı (AEP) adı altında eğitim modülleri hazırlamış ve eğitimleri verecek eğitimcilere “Eğitici Eğitimi” düzenleyerek süreç içerisinde yetiştirmiş ve bu eğitimleri güncel tutabilmek maksadıyla her yıl eğitici eğitimlerini yerel düzeyde devam ettirmektedir.

AEP eğitim programının amacı birey ve ailelere temel yaşam becerilerini ve iletişimlerini geliştirebilmek ve bu doğrultuda hedeflenen kitleye ailede eğitim-iletişim, hukuk, iktisat, medya, sağlık-bağımlılık-maddenin kötü kullanımı, evlilik öncesi eğitim olmak üzere toplamda 6 alanda 24 modülden oluşmaktadır.

³ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/guclu-kadini-hedefleyen-plan-hazir/1211145> (Erişim Tarihi: 09.10.2019)

Bakanlık özellikle 2019 yılı içerisinde AEP iktisat eğitim modülü içerisinde finansal okuryazarlık modülünü geliştirmiş ve ailelerin değişik dönem ve düzeydeki ihtiyaçlarının belirlenmesi, ihtiyaçlarına yönelik harcamada bulunabilmeleri ve harcamalarını denetim altına alabilmeleri, finansal ürün ve araçları fark etmeleri, aşırı borçlanma ve finansal dışlanma gibi potansiyel sorunları fark etmelerini ve bu sorunlara karşı önlem alabilmelerini, olası bir ekonomik krizde ekonomik darboğaza girmelerini önleyebilmeleri ya da bu süreci sorunsuz geçirebilmelerini destekleyici konular eklemiştir (Şarlak, 2012).

AÇSHB Bakanı 2019 yılında yaptığı açıklamada 2018-2023 yılları Kadının Güçlenmesi Stratejisi Belgesi ve Eylem Planı doğrultusunda 81 ilde kadınlara yönelik olarak finansal okuryazarlık seminerlerinin verileceğini ve bu seminerlerde kadınlara yönelik tasarruf ve yatırım gibi ekonomik konularda farkındalık oluşturarak, kadınların ekonomik güçlenmesine yönelik destek ve teşviklere ilişkin bilgilendirmelerinde yapılacağını duyurmuştur.⁴

Ayrıca “Eğitim Ailede Başlar” ilkesi ile hareket eden Bakanlık günümüz gerekliliklerine uygun olarak bireylerin ve ailelerin refah düzeyini yükseltme hedefiyle finansal konularda bireylere ve ailelere yönelik pratik ve yararlı bilgiler içeren “Finansal Okuryazarlık” kitapçığı çıkarmıştır.

AÇSH Bakanlığı, özellikle dezavantajlı grup olan ve dünya genelinde yapılan tüm araştırmalarda finansal okuryazarlık düzeyi düşük olan kadınların ekonomik güçlenmelerini arttırmak için finansal okuryazarlık konusunda 81 ilde eğitim verecek eğiticilere 9 Nisan 2019 yılında düzenlediği eğitici eğitimi programı ile eğitim vermiştir.

3. Araştırmanın Amacı, Yöntem Ve Bulgular

3.1. Araştırmanın Amacı

Birey ve ailenin finansal okuryazarlık düzeyi son yüzyılın önemli başlıklarından biri olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkeler uzun zaman önce bu durumun farkına varıp geliştirilmesi için çeşitli önlemler almışlardır. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere ve Avustralya gibi ülkeler finansal okuryazarlık konusunda yoğun çalışmalar yapmaktadır. Yapılan çalışmalarda, gerek bireyin tek tek gerekse toplumun bir bütün olarak bu konuda gelişebilmesi için atılan ve atılması gereken adımlar kontrol edilmekte ve ihtiyaç duyulan güncellemeler yapılmaktadır.

⁴ <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm/ulusal-eylemplanlari/kadininguclenmesi-strateji-belgesi-ve-eylem-plani-2018-2023/> (Erişim Tarihi: 09/10/2019)

Ayrıca devletlerin bireyleri emeklilik dönemlerindeki gelirleri konusunda giderek yalnız bırakmaya başlaması ile birlikte, bireyler parasal konular hakkında eksik bilgilerinin olduğunu fark etmeye başlamışlardır. Tasarruf konusu artık bireyin daha fazla gündemindedir. Tasarruf ile birlikte, tasarrufların ne şekilde değerlendirileceği, hangi yatırım aracından nasıl faydalanılabileceği konuları da oldukça önem kazanmıştır. Giderek büyüyen ve küreselleşen finansal sistemlerde birçok karmaşık seçeneğin olduğu ortamda bireylerin kafalarının karışmaması mümkün değildir. Karşılaştıkları bu sorunun çözümüne dair cevap ise finansal okuryazarlıktır.

Sadece tasarruf konularında değil, aile bütçesinin yönetilmesi konularında da finansal okuryazar olmakta fayda vardır. Fatura ödemeleri, vergi ödemeleri, eğitim harcamaları, konut kredileri yaşamımızı sürdürürken karşılaştığımız pek çok sorundan bir kaçıdır. Karşılaşılan bu sorunların aşılmasında finansal okuryazarlık büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada günümüzde finansal okuryazarlık konusunda diğer ülkelerin farkındalığının artarak çalışmaların hız kazandığını, ülkemizde ise vakit kaybetmeden fark edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Çalışmanın özünde ise aileler ele alınmış ve özellikle ailelerin finansal konularda almış oldukları yanlış kararlar neticesinde yaşadıkları ekonomik kriz ve darboğazdan kurtulabilmelerinin en önemli yolunun doğru kararlar alabilme olduğuna değinilmiştir. Ailelere doğru finansal kararların nasıl alınması gerektiği öğretildiği takdirde hem kendi refahı hem de ülke refahına fayda sağlayacağı gerçeğinden bahsedilerek bunu sağlayacak eğitimcilerin öncelikli olarak bu konuda eğitilmesi gerektiğinin vurgulanmış ve bu eğitimcilerin finansal okuryazarlık konusunda eğitilmesi gerektiği ortaya konmuştur.

Aileler finansal konularda aldıkları yanlış kararları neticesinde ekonomik darboğaza girmekte, geçinememekte ve birçok sorunu da içinde barındırdığı kaotik bir kriz dönemi yaşamaktadır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın kalkınmaya dair eylem planının da, bu durumda olan aileler öncelikli olmakla birlikte, kadının güçlenmesine yönelik özellikle finansal okuryazarlık konusunda bir dizi eğitim faaliyetlerinde bulmaya başlamıştır. Çalışmada bakanlığın ailelerin ve kadınların ekonomik yönde güçlenmesini hedefleyerek verilmesi planlanan finansal okuryazarlık eğitimini verecek olan eğitimcilerin ve kurumda çalışan diğer çalışanların finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenerek öncelikli onların bilinçlenmesine yönelik faaliyetlerde bulunulması gerektiği ve ilerleyen süreçte aile bütçesini yönetmesi konusunda kadınlara ve diğer bireylere sundukları finansal

okuryazarlık eğitimleri ile doğru finansal kararlar alarak aile ekonomisi yanında ülke ekonomisine de büyük katkı sağlayacağı amaçlanmıştır.

3.2. Alan, Veri Kaynakları, Yer-Süre ve Yöntem

Çalışma birincil veri toplama metodu olan anket uygulaması ve tüm verilerin analizi şeklinde yapılmıştır.

Çalışma; Aydın ilinde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Efeler Sosyal Hizmet Merkezi'nde çalışan toplam 53 çalışana finansal okuryazarlık düzeylerini belirleyici birincil veri kaynağı olan anket 11-15 Mayıs 2020 tarihleri arasında Efeler Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğü'nde uygulanmıştır. Anket soruları üç alt başlıktan oluşturulmuştur; ilk alt başlıkta bireyin demografik bilgilerini içeren 13 soru yer almış, ikinci alt başlıkta daha önce OECD (2010) tarafından finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan anket soruları ile Türkiye Finansal Erişim, Finansal Eğitim, Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planı kapsamında ülke çapında yapılmış anket sorularından finansal okuryazarlığın davranış boyutunun borçlanma, tasarruf, yatırım ve finansal planlama konularının tespit edilmesine yönelik 27 tane önerme oluşturulmuştur. “Kesinlikle Katılıyorum (5)”, “Katılıyorum (4)”, “Kararsızım (3)”, “Katılmıyorum (2)”, “Kesinlikle Katılmıyorum (1)” arasında cevaplanan 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Önermelerden alınabilecek toplam puan 27-135 arasında değişmekte olup, alınan puan arttıkça finansal okuryazarlık davranış eğiliminin olumlu yönde değiştiği kabul edilmiştir. Son başlıkta finansal okuryazarlık bilgi düzeyinin belirlenmesine ilişkin Lusardi, Alessei ve Rooij (2011) tarafından geliştirilen bilgi düzeyi belirleyici 7 bilgi sorusuna yer verilmiştir. Bu sorulardan alınabilecek toplam puan 0-7 arasında değişmekte olup alınan toplam puan arttıkça finansal okuryazarlık bilgi düzeyinin arttığı kabul edilmiştir.

Elde edilen verilerin analizi SPSS istatistik paket programı ile yapılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Shapiro Wilk testi ile değerlendirildi ve normal dağılıma uymadığı görülmüştür. Analizler için Mann Whitney U, Kruskal Wallis testi (Tablo 1’de) ve Spearman korelasyon analizi (Şekil 1’de) kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık değeri olarak $p \leq 0.05$ kabul edilmiştir.

Anket formun iç tutarlılığını gösteren Cronbach Alpha değeri finansal okuryazarlık davranış eğilimi soruları için 0.931 olarak bulunmuştur. Finansal okuryazarlık bilgi soruları için ise Cronbach Alpha değeri 0.774 olarak bulunmuştur.

Bu çalışmada kullanılan ölçek ve veriler, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Aydın İl Müdürlüğü Etik Kurul Başkanlığı tarafından

etik kurallara ve İlkelere uygun bulunmuştur (Evrak Tarih ve Sayısı: 23/06/2020-1430545).

3.3. Bulgular

Çalışma Grubunun Tanımlayıcı Özellikleri

Çalışmaya katılan 53 kişinin %70'i (n=37) kadın, %30'u (n=16) erkek idi. Bireylerin %56,6'sı (n=30) 25-34 yaş aralığında, %64,2'si (n=34) lisans mezunu, %81,1'i (n=43) evli olduğu görülmektedir. %43,4'ü (n=23) kirada oturmaktadır, %54,7'sinin (n=29) evinde 1-3 kişi yaşamaktadır. Aylık gelirleri %60,4'ünün (n=32) 3.001-4.000 TL ve üstü arasındadır. Grubun %75,5'i (n=40) finansal bilgi düzeyini orta olarak bildirdi. Bireylerin %25,1'inin (n=126) herhangi bir kişiye, %8'inin (n=40) ise bir bankaya borcu vardır.

Finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından alınan puanlar öğrenim durumu ilkökul olanlarda, finansal bilgi düzeyini başarısız olarak bildirenlerde, herhangi bir kişiye ve herhangi bir bankaya borcu olanlarda daha düşük bulundu.

Finansal okuryazarlık bilgi sorularından alınan puanlar ise kadınlarda, finansal bilgi düzeyini başarısız olarak bildirenlerde ve herhangi bir kişiye borcu olanlarda daha düşük bulundu. Finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından ve finansal okuryazarlık bilgi sorularından alınan puanların bazı sosyo-demografik özelliklere göre dağılımı Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo-3. Finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından ve finansal okuryazarlık bilgi sorularından alınan puanların bazı sosyo-demografik özelliklere göre dağılımı

Sosyodemografik Özellikler	n (%)	Davranış Eğilimi Soruları		Bilgi Soruları	
		Median (min-max)	z/KW; p	Median (min-max)	z/KW; p
Cinsiyet					
Kadın	37 (69.8)	106.0 (65.0-126.0)	0.494; 0.621	3.0 (0.0-7.0)	1.992; 0.046
Erkek	16 (30.2)	102.0 (49.0-125.0)		5.0 (0.0-6.0)	
Yaş Grubu					
25-34	30 (56.6)	106.5 (65.0-123.0)	2.693; 0.441	4.0 (0.0-6.0)	0.773; 0.856
35-44	16 (30.2)	103.5 (74.0-125.0)		3.5 (0.0-7.0)	
45-54	6 (11.3)	102.0 (49.0-126.0)		4.0 (0.0-6.0)	
55 ve üzeri	1 (1.9)	121.0 (121.0-121.0)		5.0 (5.0-5.0)	
Öğrenim Durumu					
İlkokul*	4 (7.5)	69.5 (49.0-103.0)	11.073; 0.05	0.0 (0.0-6.0)	8.619; 0.125
Ortaokul	3 (5.7)	97.0 (91.0-120.0)		5.0 (4.0-6.0)	
Lise	5 (9.4)	113.0 (101.0-126.0)		4.0 (3.0-6.0)	
Ön lisans	2 (3.8)	111.5 (102.0-121.0)		1.5 (0.0-3.0)	
Lisans	34 (64.2)	105.0 (65.0-125.0)		3.5 (0.0-6.0)	
Yüksek lisans ve üzeri	5 (9.4)	118.0 (89.0-123.0)		4.0 (4.0-7.0)	
Medeni Durum					

Evli	43 (81.1)	105.0 (49.0-126.0)	3.675; 0.299	4.0 (0.0-7.0)	2.386; 0.496
Bekar	8 (15.1)	115.0 (84.0-120.0)		4.5 (1.0-6.0)	
Boşanmış	1 (1.9)	74.0 (74.0-74.0)		0.0 (0.0-0.0)	
Dul	1 (1.9)	89.0 (89.0-89.0)		4.0 (4.0-4.0)	
Oturulan Hanenin Durumu					
Kira	23 (43.4)	101.0 (49.0-125.0)	2.978; 0.395	4.0 (0.0-6.0)	1.298; 0.730
Kendi evi	17 (32.1)	103.0 (65.0-126.0)		4.0 (0.0-7.0)	
Aileyle birlikte	12 (22.6)	114.0 (65.0-122.0)		4.0 (1.0-6.0)	
Akraba evinde kira vermeden	1 (1.9)	120.0 (120.0-120.0)		2.0 (2.0-2.0)	
Evde Yaşayan Kişi Sayısı					
1-3	29 (54.7)	107.0 (65.0-126.0)	1.710; 0.425	4.0 (0.0-7.0)	0.075; 0.963
4-6	23 (43.4)	103.0 (49.0-125.0)		4.0 (0.0-6.0)	
7 ve üzeri	1 (1.9)	89.0 (89.0-89.0)		4.0 (4.0-4.0)	
Aylık Gelir (TL)					
2001-3000	21 (39.6)	103.0 (65.0-126.0)	0.082; 0.935	4.0 (0.0-6.0)	0.276; 0.782
3001-4000 üstü	32 (60.4)	108.0 (49.0-125.0)		4.0 (0.0-7.0)	
Finansal Bilgi Düzeyi					
Başarılı	7 (13.2)	119.0 (105.0-125.0)	13.696; 0.001	5.0 (2.0-7.0)	9.697; 0.008
Orta	40 (75.5)	104.0 (65.0-126.0)		4.0 (0.0-6.0)	
Başarısız*	6 (11.3)	80.0 (49.0-102.0)		0.5 (0.0-3.0)	
Herhangi Bir Kişiye Borç Varlığı					
Var	8 (15.1)	97.0 (49.0-109.0)	2.474; 0.011	2.0 (0.0-4.0)	2.014; 0.046
Yok	45 (84.9)	107.0 (65.0-126.0)		4.0 (0.0-7.0)	
Herhangi Bir Bankaya Borç Varlığı					
Var	32 (60.4)	98.0 (49.0-125.0)	3.312; 0.001	4.0 (0.0-7.0)	0.276; 0.782
Yok	21 (39.6)	115.0 (86.0-126.0)		3.0 (0.0-6.0)	
Çalışma Durumu					
657'ye tabi meslek elemanı	10 (18.9)	112.0 (95.0-121.0)	6.070; 0.299	3.5 (1.0-6.0)	8.917; 0.112
657'ye tabi diğer çalışan	7 (13.2)	118.0 (49.0-126.0)		5.0 (0.0-7.0)	
4/D ASDEP	12 (22.6)	104.0 (80.0-123.0)		4.0 (0.0-6.0)	
4/D diğer çalışan	11 (20.8)	101.0 (65.0-122.0)		3.0 (0.0-6.0)	
Ek ders personeli	9 (17.0)	97.0 (65.0-115.0)		1.0 (0.0-6.0)	
Şoför/işçi	4 (7.5)	103.0 (97.0-120.0)		5.0 (4.0-6.0)	
Toplam	53 (100.0)	105.0 (49.0-126.0)		4.0 (0.0-7.0)	

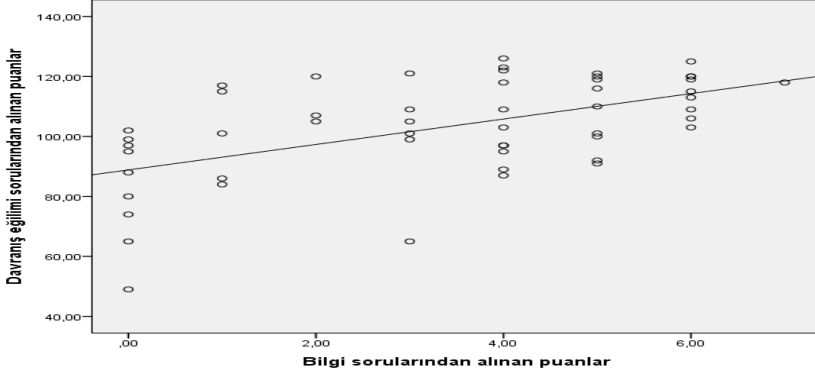
*Farkı yaratan grup

z: Mann Whitney U test değeri

KW: Kruskal Wallis test değeri

Finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından alınan puanlar 49-126 arasında değişmekte olup, ortalama 103.17 ± 16.7 , ortanca 105 idi. Finansal okuryazarlık bilgi sorularından alınan puanlar ise 0-7 arasında değişmekte olup, ortalama 3.4 ± 2.1 , ortanca 4.0 idi. Finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından alınan puanlar ile finansal okuryazarlık bilgi sorularından alınan puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde bir korelasyon saptandı ($r=0.519$, $p<0.001$).

Katılımcıların finansal okuryazarlık bilgi sorularından aldıkları puana göre, finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından aldıkları puanların dağılımını gösteren serpilme diyagramı Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil-1: Katılımcıların finansal okuryazarlık bilgi sorularından aldıkları puana göre, finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından aldıkları puanlar

3.4. Tartışma

Gelişen ve değişen dünya düzeni, artan nüfus, çevre kirliliği, ekolojik yapıda meydana gelen olumsuzluklar gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkan doğal kaynak sorunu, dünya ekonomik sistemini küresel boyutlarda sarsan ülkelerde yaşanan finansal krizler, sermaye piyasasının yatırım ve tasarruf yapacak bireyler için giderek karmaşık bir yapı halini alması gibi nedenlerle finansal farkındalığın önemi günümüz dünyasında giderek artmaktadır.

OECD ülkeleri ve diğer ülkelerde yapılan çeşitli araştırmalarda, bireyin finansal kararlar alırken düşük düzeyde finansal bilgiye sahip oldukları ve bu düşük bilgi düzeylerinin farkında olmadıkları ortaya çıkmıştır.

Finansal okuryazarlıkları düşük olan bireylerin pay senedi yatırımları da düşük seviyede kaldığını Rooij vd. 2011 yılında yaptığı bir araştırmada belirterek tüm bu nedenlerden dolayı finansal okuryazarlığın ve seviyesinin yükseltilmesi gerekliliği ortaya çıkartmış ve böylelikle yatırım/tasarruf oranlarının da bu ölçüde yükselmesine ve finansal piyasaların gelişmesine katkıda bulunacağını belirtmiştir.

Yapılan araştırmalar finansal okuryazarlık düzeyinin düşük olmasının sadece gelişmemiş ülkelerin bir sorunu olmadığını, gelişmiş ülkeler için de finansal okuryazarlığın büyük bir sorun olduğunu ortaya koymuştur. 2010 yılında ABD bakanlar kurulunun iki üyesi tarafından gençlerin finansal okuryazarlık seviyesinin düşük olduğu ve bu konuda

önlem alınmaması durumunda da gelecekte bunun ağır finansal sonuçlarının olacağı dile getirilmiştir.

Dünya genelinde ülkelerin genel sorunu olarak tespit edilen finansal okuryazarlık düzeyinin ölçülmesi için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Dünyada ve Türkiye’de finansal okuryazarlık konusu ile ilgili yapılmış birtakım çalışmalara ve sonuçlarına göz attığımızda, genel bir değerlendirme yapacak olursak finansal okuryazarlık seviyesinde ülkelerin gelişmişlik düzeyinin etkili olmadığını, neredeyse tüm ülkelerde seviyenin düşük olduğu görülmüştür.

AÇSH Bakanlığı’na bağlı Efeler Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğü çalışanları üzerinde finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ile ilgili yaptığımız anket çalışmasında 53 çalışanın finansal konuda davranış eğilimlerini ve bilgi düzeylerini ayrı ayrı belirleyerek çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Çalışma grubunun finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından aldıkları puanlar incelendiğinde, finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından alınan puanlar 49-126 arasında değişmekte olup, ortalama 103.17 ± 16.7 , ortanca 105 idi. Finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından çalışma grubunun genelinin orta seviyede puan aldığı, yani finansal okuryazarlık davranış eğilimlerinin genelde olumlu yönde olduğu söylenebilir. Ancak çalışma grubunun finansal okuryazarlık bilgi sorularından aldıkları puanlar incelendiğinde ise 0-7 arasında değişmekte olup, ortalama 3.4 ± 2.1 , ortanca 4.0 olduğu görülmüştür. Finansal okuryazarlık bilgi sorularından alınabilecek toplam puan 0-7 arasında değişebileceği için, çalışma grubunun genelinin düşük seviyede puan aldığı, finansal okuryazarlık bilgi düzeyinin düşük ve orta seviyede olduğu söylenebilir. Finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından alınan puanlar ile finansal okuryazarlık bilgi sorularından alınan puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde bir korelasyon saptandı ($r=0.519$, $p<0.001$).

Çalışma grubundakilerin finansal okuryazarlık bilgi sorularından aldıkları puana göre, finansal okuryazarlık davranış eğilimi sorularından aldıkları puanların dağılımını gösteren serpilme diyagramı incelendiğinde araştırmalarda genel kanı bilgi ile davranışın pozitif yönde ilerlemesidir. Ancak OECD tarafından yapılan bir araştırmada (Tablo-2) çeşitli ülkelerin sergiledikleri finansal davranışları göstermek amacıyla Türkiye’nin de içinde bulunduğu 15 ülkede yapılan çalışmada Türkiye ve Estonya gibi ülkelerde tasarruf ve yatırım yapma oranının düşük kalırken borçlanma oranının ise tam tersi şekilde yüksek olduğu, bu durumda bireylerin finansal davranışları arasında çelişkiler olduğu bununda en önemli sebebinin finansal okuryazarlık bilgi düzeyinin düşüklüğünden kaynaklı olduğunu

saptayan bulgular ortaya konmuştur. Çalışma grubumuzda da benzer bulgular saptanmıştır. Çalışma grubundaki bireylerin davranış sorularındaki çeşitli ve karmaşık cevapları bilgi düzeylerinin yetersizliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışma grubu sosyolojik anlamda da eğitim düzeyleri yüksek ve ekonomik anlamda orta gelirli bireylerden oluşmaktadır, ancak finansal okuryazarlık bilgi ve davranış sorularından aldıkları puan düşüktür. Gaudecker (2013) yaptığı araştırmada finansal okuryazarlık bilgi düzeyi düşük olan bireylerin kendi kararlarına aşırı güven duyduklarını ortaya koyduğu çalışma, çalışma grubunun da finansal konuda bilgi düzeyinin oldukça düşük olmasına rağmen karar verirken sergiledikleri davranışlarda çelişki yaşandığı gözükmektedir. Ayrıca Bayram (2010) Anadolu Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık biçimini araştırmış ve bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olmasına rağmen bunun farkında olmadıklarını ortaya koymuştur. Çalışma grubumuzda da davranış ve bilgi sorularında gösterdikleri uyumsuz cevaplar ile benzer özellik göstermiştir (Gaudecker, 2013; Bayram, 2010).

Çalışma grubunun finansal okuryazarlık bilgi sorularından aldıkları puanlar incelendiğinde bilgi sorularından alınabilecek toplam puan 0-7 arasında değişebileceği için, çalışma grubunun genelinin düşük seviyede puan aldığı, finansal okuryazarlık bilgi düzeyinin düşük seviyede olduğu bulunmuştur. SPK ve Dünya Bankası'nın 2012 yılında Türkiye'de yaptığı çalışmada finansal yeterliliği ölçmek için bir anket çalışması uygulamış ve Türk halkının %64'ünün basit faiz hesabını, %74'ünün ise birleşik faiz hesabını yapamadığı görülmüştür. Yine aynı çalışmada Türkiye'de yaşayan bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu ortaya koyulmuştur. TEB ve Boğaziçi Üniversitesi işbirliği ile daha önce OECD tarafından 14 ülkeye uygulanan finansal okuryazarlık erişim endeksiyle Türkiye'de yapılan çalışma sonucu 14 ülke karşılaştırılmış, Türkiye finansal bilgi ve davranış konusunda 12. ve 14. sırayı alarak finansal okuryazarlık düzeyinin düşük olduğu görülmüştür. OECD (2005) 20 ülkede finansal okuryazarlık düzeyini belirlemek için bir çalışma yapmış ve çalışma sonucunda bireylerin, dolayısıyla ülkelerin finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu ortaya çıkarmıştır. 2012'de de bir anket geliştirerek 4 farklı kıtada anket uygulayarak çalışma yapmış ve benzer sonuçlar elde edilmiştir. Tamimi ve Kalli (2019) Birleşik Arap Emirliklerinde yaptığı çalışmada bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Temizel ve Bayram (2011) üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini belirlemek için bir çalışma yapmış ve finansal okuryazarlık

düzeylerinin düşük olduğunu göstermiştir (OECD, 2005; Tamimi ve Kalli, 2019; Temizel ve Bayram, 2011).

Çalışmada ayrıca finansal okuryazarlık davranış eğiliminin yüksekokul ve üstü mezunu olanlarda ilkokul olanlara göre daha olumlu olduğu, yüksekokul ve üstü mezunu olanların finansal okuryazarlık bilgi düzeyi, ilkokul mezunu olanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Böylelikle çalışma grubunda eğitim seviyesi arttıkça finansal okuryazarlık bilgi ve davranış düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma grubunda finansal bilgi düzeyini başarısız olarak bildirenlerde, herhangi bir kişiye ve herhangi bir bankaya borcu olanlarda daha düşük bulunmuştur. Delavande vd. (2008)'de zenginlikle finansal okuryazarlık düzeyi arasında bir bağ olduğunu gösterdiği çalışmada olduğu gibi Çalışmamızda da benzer bir durum ortaya çıkmış olup borçlanan bireyin finansal bilgisi düşüktür ve borçlanma ile giderek gelir seviyesi de düşecektir, finansal konusunda bilgi sahibi olan birey gereksiz borçlanmadan kaçınacak ve gelir seviyesi giderek yükselir bir durum sergileyecektir.

Dünyada ve Türkiye'de yapılan birçok araştırmada olduğu gibi bireylerin finansal okuryazarlık bilgi düzeyleri çalışma grubumuzda da düşük seviyede çıkmıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında finansal okuryazarlığın önemli bir konu haline gelmesi, onu birçok araştırmacı tarafından cazip kılmış ve bilgi seviyesindeki düşüklüğü eğitim ile iyileştirme metotları öneri olarak konu edinilmiştir. Temizel ve Bayram (2011) yaptıkları araştırmanın sonucunda çalışma grubunun finansal okuryazarlık seviyesinin düşük olduğunu kanıtlamış ve finansal eğitim ile seviyenin yükseltilmesi gerektiğini önermişlerdir. Sarıgül (2014) Konya ilinde yaptığı araştırmada öğrencilerden oluşan çalışma grubunun finansal okuryazarlık düzeyinin oldukça düşük olduğunu ve finansal bilgilerinin geliştirilmesi için eğitimin gerekliliğini ortaya koymuştur.

Rosacker vd. (2009) işletme eğitimi alan öğrencilerle yaptığı çalışmada finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu sonrasında uzmanlar tarafından finansal okuryazarlık eğitimi verilerek öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerine etkilerini araştırmış ve araştırma sonucunda eğitimin finansal okuryazarlık düzeyini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Görülen o ki bireyler açısından olduğu kadar aileler açısından da finansal okuryazarlık önemli bir konu haline almıştır. Finansal planlama ile aile emeklilik durumu, sigorta sözleşmeleri, düzenli bir birikim yaparak geleceğe dönük kaygılarını ortadan kaldırmış olur. Türkiye'de 2000-2005 yılları arasında yaşanan kriz sonrası birçok aile

özellikle orta ve alt gelir grubuna sahip aileler yüksek enflasyon ve zorlaşan hayat şartları karşısında zor durumda kalmışlardır. Eğer ki finansal okuryazarlık seviyesi yüksek olsaydı finansal bilgi ve planlamalarıyla bu tür krizlerden daha az etkilenecek şekilde kurtulabilirlerdi. Finansal okuryazarlık bu nedenle toplumun geneline yayılması olası yoksullukla mücadele edilmesi konusunda da oldukça önemli olduğu görülmektedir.

Finansal okuryazarlık birey ve ailelerde önemli olduğu kadar kurumlar içinde önemli hale gelmiştir. Finansal okuryazarlık seviyesinin artmasıyla bireylerin kurumlardan ve özellikle finansal kurumlardan bilgi talebi de artacaktır böylelikle kurumlar daha şeffaf ve aktif çalışır bir hal alacaktır, şikâyet ve itirazlar azalacak buna paralel hukuki sorunlarda giderek minimum seviyelere inecektir.

4. Sonuç

Finansal kararlar çocukluktan başlar ve bir ömür boyu devam eder. Tüketim, tasarruf, yatırım, borç alma, borç verme ve risk konuları yaşamın her evresinde birey için önemli ve geçerlidir. Küçük bir çocuk bile harçlığıyla yapabileceği tüketim ve tasarruf seçenekleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Anlaşılacağı üzere, bugüne kadar bilinen finans sadece işin uzmanlarınca yapılır bilgisinin yetersiz olduğu görülmüş, çocuklar ve gençler de dahil olmak üzere herkesi ilgilendiren bir konu olduğu önem kazanmıştır. Erken yaşta edinilen finansal bilgi, tutum ve davranışların önemi büyüktür. Yaşanan son küresel finansal kriz ve günümüzde birçok bireyin ve ailenin yaşadığı finansal sıkıntılar, insanların bu konularda bilgi sahibi olmalarının gerekliliğini ve önemini ortaya koymuştur.

Finansal okuryazarlık bireylerin finansal konularla ilgili bilgi sahibi olmasını, finansal davranışlarında mümkün olabildiği kadar hatasız kararlar almasını ve doğru davranışlarda bulunmasını kapsamaktadır. Finansal okuryazarlık arttıkça bireyler ve aileleri ekonomik anlamda daha iyi duruma geleceği gibi finansal sistem de iyi yönde etkilenecektir. Bu bağlamda ülkelerin, ulusal ve uluslararası kurumların konunun önemini farkında olduğu ve çalışmalar yaptığı da görülmektedir.

Bireyin yaşam kalitesi üzerindeki etkileri son derece önemli olan finansal kararlar, yaşam seyrinde önemli bir bölümü oluşturur ve yaşam standartlarını belirleyen en etkili unsurlar arasındadır. Tüm bireyler, küçük ya da büyük finansal kararlar vermek zorundadır. Bu kararları doğru aldığı taktirde yaşamı olumlu etkilenecekken, yanlış kararların etkisi ise olumsuz olacaktır. Geline nokta finans bilimindeki tüm hesaplamaların, yöntemlerin, modellerin ve

değerlemelerin ana hedefi; doğru finansal kararların verilmesini sağlamaktır. Bu nedenle, herkesin temel düzeyde bile olsa bir takım finansal bilgileri bilmesi gerekmektedir.

Ayrıca son yıllarda yaşanan krizler ülkelerin gelişmişlik düzeyine bakmaksızın her kesimi etkisi altına almış ve giderek artan yoksul kesim olgusunu ortaya çıkartmıştır. Bunun sonucunda da yoksulluk dünya ekonomisinin çözmesi gereken temel bir problem olarak karşımıza çıkmıştır. Bu çalışmanın temeli ailelerin ve kadınların gelişmelerine yönelik çeşitli eğitim programları geliştirilerek yoksullukla mücadele kapsamında uygulanan sosyal yardım politikalarının işlevliğini kazandırabilmek için finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması gerekliliği ve bu kapsamda eğitim faaliyetlerini yürütecek olan Sosyal Hizmet Merkezi çalışanlarının öncelikli olarak finansal okuryazarlık düzeylerinin yükseltilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bakanlık eğitim faaliyetlerini planlarken öncelikli olarak eğitimcileri ve bakanlık çalışanlarının eğitimini sağlamasına yönelik programlar düzenlemesi gerekmektedir.

Toplumsal açıdan finansal bilgi düzeyinin yükseltilmesi amacıyla yapılan eğitim programını yürütecek olan kişilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin geliştirilmesi gerektiği ve sonrasında toplumun diğer fertlerine eğitim programının uygulanması gerektiği değerlendirilmiştir. Finansal konuda bilinçli bireylerin çoğalması toplumsal refahı da beraberinde getirecektir. Ancak bu şekilde kalkınmanın önü açılacaktır. Birey, devlet ve sivil toplum kuruluşları işbirliği ile finansal okuryazarlık konularında destekler sağlanarak kalkınma hedefine ulaşma konusunda büyük adımlar atılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- AA.com.tr (2019). Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/guclu-kadini-hedefleyen-plan-hazir/1211145> (Erişim Tarihi: 09/10/2019).
- AİLEVECALİSMA.gov.tr (2019). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm/ulusal-eylemplanlari/kadininguclenmesi-strateji-belgesi-ve-eylem-planlari-2018-2023/> (Erişim Tarihi: 09/10/2019).
- Barış, S. (2016). Finansal Okuryazarlık ve Bütçeleme Davranışı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(2), 13-38.
- Chlouba, T., Simkova, M. ve Nemcova, Z.(2011). Application For Education Of Financial Literacy. *Procedia- Social And Behavioral Sciences*, (28), 370-373.

- Delavande, A., Rohwedder, S. ve Willis, R.J. (2008). Preparation For Retirement, Financial Literacy And Cognitive Resources. *Michigan Retirement Research Center Working*. 2008-190. Erişim: <https://mrdrc.isr.umich.edu/publications/Papers/pdf/wp190.pdf>
- Gökmen, H. (2012). *Finansal Okuryazarlık*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 1. Baskı.
- Guiso, L. ve Japelli, T. (2008). Financial Literacy And Portfolio Diversification. *European University Institute Working Papers*, (31). Erişim: <https://econpapers.repec.org/paper/eiuepaper/0812.htm>
- Hayta, A.B. (2011). *Aile Finans Sistemi İlişkileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hogarth, J., Hilgert, M., Maranne, A. (2002). Financial Knowledge, Experience and Learning Preferences: Preliminary Result from a New Survey on Financial Literacy. *Consumer Interest Annual*, (48), 1-7. Erişim: https://www.consumerinterests.org/assets/docs/CIA/CIA2002/hogarth-hilgert_financial%20knowledge.pdf
- Hogarth, J., Beverly, S. ve Hilgert, M. (2003). Patterns Of Financial Behaviors: Implications For Community Educators And Policy Makers Discussion Draft. *Federal Reserve System Community Affairs Reserarch Conference*, 1—28. Erişim: https://www.federalreserve.gov/communityaffairs/national/C_A_Conf_SusCommDev/pdf/hogarthjeanne.pdf
- Hopley, V. (2003). Financial Education: What Is It and What Makes It So Important?, *Community Reinvestment Report*, Spring. Erişim: <https://fraser.stlouisfed.org/title/community-reinvestment-report-4956/financial-education-500309>
- Jarıwala, H. ve Sharma, M. (2011). Financial Literacy: A Call For An Attention. “*Inclusive & Sustainable Growth Role Of Industry.Government And Society Conference*”.
- Karataş, Ç. (2017). *Finansal Okuryazarlığın Geliştirilmesinde Merkez Bankalarının Rolü ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İçin Bir Değerlendirme*. (Yeterlilik Tezi), TCMB İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kılıç, Y., Ata, H. A. ve Seyrek, İ.H. (2015). Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 66, 129-144.

- Klapper, L. Lusardi, A. ve Panos, G. A. (2013). Financial Literacy And Its Consequences: Evidence From Russia During The Financial Crisis. *Journal Of Banking&Finance*, 34(10), 3904-3923.
- Lusardi, A. ve Mitchell, O. S. (2006). Financial Literacy And Planning: Implications For Retirement Wellbeing, *American Economic Association Meeting in Boston*. Erişim:<https://www.dartmouth.edu/~alusardi/Papers/FinancialLiteracy.pdf>
- Lusardi, A. (2008). Financial Literacy: An Essential Tool For Informed Consumer.Choice. *Joint Center For Housing Studies, Harvard University*, Şubat. Erişim: https://www.jchs.harvard.edu/sites/default/files/ucc08-11_lusardi.pdf
- Lusardi, A. and Tufano, P. (2009). Debt Literacy, Financial Experiences, And Overindebtedness. *National Bureau Of Economic Research*. W.14808, 1-44.
- Lusardi, A. Mitchell, O. S. ve Curto, V. (2011). Financial Literacy Around The World: An Overview. *Journal Of Pension Economics And Finance*, 10(4), 497-508.
- Mandell, L. (2006) . Financial Literacy: If It is So important, Why is Not Improving?. *Networks Financial Institute At Indiana State University Policy Brief*, 2006-PB-08. Erişim: https://www.indstate.edu/business/sites/business.indstate.edu/files/Docs/2006-PB-08_Mandell.pdf
- OECD, (2005). Improving Financial Literacy Analysis Of Issues And Policies Organisation. Erişim: <https://www.oecd.org/finance/financial-education/improvingfinancialliteracyanalysisofissuesandpolicies.htm>
- OECD, (2009). FinancialLiteracy and Consumer Protection: Overlooked Aspects Of The Crisis. *OECD Publishing*. Erişim: <https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/financialliteracyandconsumerprotection-overlookedaspectsofthecrisis-oecdrecommendation.htm>
- Orton L. (2007). FinancialLiteracy: Lesons From International Experince. *CPRN Research Report*. Erişim: http://oaresource.library.carleton.ca/cprn/48647_en.pdf
- Özçam, M. (2006). Yatırımcı Eğitimi: Dünya Uygulamaları ve Öneriler. *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu*. Erişim: <https://spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/934>
- Remund D.L. (2010). Financial Literacy Explicated: The Case for A Cleared Definition in An Increasingly

- Complex Economy. *The Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276-295.
- Rooij, M., Lusardi, A. ve Alessie, R. (2011). Financial literacy and Stock Market Participation. *Journal of Financial Economics*, 101, 449-472.
- Rosacker, K. M., Ragothaman, S. ve Gillispie, M. (2009). Financial Literacy Of Freshmen Business School Students. *College Student Journal*, 43(2), 391-399.
- Sevim N, Temizel F. ve Sayılır Ö. (2012). The Effects of Financial Literacy on The Borrowing Behaviour of Turkish Financial Consumers, *International Journal of Consumer Studies*, 36(5), 573-579.
- Şantaş, F. ve Demirgil, B. (2015) “Ekonomi Okuryazarlığın Düzeyinin Tespitine İlişkin Bir araştırma” Akademik Bakış Dergisi 48, s.48
- Şarlak, Z. (2012). *Finansal Okuryazarlık, Aile Geliştirme Programı Elektronik Ders Kitabı*, İstanbul, Nakış Ofset.
- Taft , M. K., Z. Hosein, S.M.T. Mehrizi ve A. Roshan. (2013). The Relation Between Financial Literacy, Financial Wellbeing And Financial Concerns. *International Journal Of Business and Management*, 8(11), 63-75.
- Taylor S. ve Wagland S. (2013). The Solution To The Financial Literacy Problem: What Is The Answer?. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*. 7(3), 69-89.
- TEB.com.tr (2013). Türkiye Ekonomi Bankası, https://www.teb.com.tr/upload/PDF/aile%20akademisi%20erisim%20endeksi%20raporu/foe_endeks_rapor_2013.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2019)
- Temizel, F. (2010). *Mavi Yakalılarda Ekonomi Okuryazarlık*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Temizel, F. ve Bayram, F. (2011). Finansal Okuryazarlık Düzeyine Etkisinin Araştırılması: Türkiye Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 113-125.
- Tomaskova, H., Mohelska, H. ve Nemcova, Z. (2011). Issues Of Financial Literacy Education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, (28), 365-369

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 49
Sayfa/Page: 495-516
ISSN: 1302-6879

Kur'an'da Din Adamlarına Yapılan Eleştiriler Criticism Made to Clergymen in the Qur'an

• Mazhar DÜNDAR*

*Dr., MEB, Öğretmen, Van / Türkiye.
Dr., MEB, Teacher, Van / Turkey.
mazhardu@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4406-9686

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma

Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

29/04/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

23/08/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/09/2020

Atrf: Dündar, M. (2020). Kur'an'da Din Adamlarına Yapılan Eleştiriler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 495-516

Citation: Dündar, M. (2020). Criticism Made to Clergymen in the Qur'an. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 49, 495-516

Öz

Kur'an'da din kavramı, Yüce Allah'a nispetle hâkimiyet, itaate zorlama, hesap sorma, ceza; insana nispetle teslimiyet ve itaat anlamlarına gelmektedir. Bu iki yönlü münasebeti sağlayan ise, ilâhî kanunlardır. Şayet toplumda ilâhî hükümler icra ediliyorsa, Allah'ın dinine tabii olunmuş demektir. Fakat ilâhî hükümler dışında başka unsurların egemenliği yürürlükte ise, Allah'ın dini benimsememiş manasına gelir. "Din adamları", klasik İslâmî literatürde bulunmayan bir kavramdır. Tarih boyunca, din ile din adamları arasında oldukça yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Din adamları, toplumda dini geleneğin teşekkülünde ve eğitim-öğretim yoluyla sonraki nesillere aktarılmasında başlıca aktör olmuşlardır. Öte yandan kimi insanlar, Yüce Allah'ın dinini ve kitabını bir kenara bırakarak din adamlarının yorumlarını benimsemişlerdir. Din adamı sınıfı genelde menfi bir çağrışım yapmaktadır. Ancak din adamları, dinin özüne ve kaynaklarına sadık kaldıkları oranda dinin yaşanmasında ve sonraki nesillere aktarılmasında olumlu katkıları olmuştur. Çalışmamızda Kur'an'da din adamlarına yapılan eleştiriler mevzusu işleneceği için, ağırlıklı olarak dine menfi etkisi olan din adamları; bu etkinin sebep ve sonuçları ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, din adamı, vahiy, ahbâr, âlim.

Abstract

In the Qur'an, the expression of religion gives authority to Almighty God, to force obedience, to ask for an account, to punish, and also it requires surrender and obedience for human beings. It is the divine laws that provide this two-way relationship. If divine judgments are exercised in society, it means that the society is subjected to the religion of God. But if the sovereignty of another element other than the divine judgment is in force, it means that God's religion has not been adopted. The concept of "clergy" is a concept not found in classical Islamic literature. Throughout history, it has been observed that there was a very close relationship between religion and the clergy. Clergymen have been the main actors in the formation of religious tradition in society and in transferring them to the next generations through education. On the other hand, some people have left the religion and the book of Almighty aside and adopted the comments of the clergy. The clergyman class generally makes a negative connotation. Clergymen contributed positively to the survival of religion and their transfer to the next generations, as long as they remained true to the divine religion. However, since the subject of criticism of the clergy in the Qur'an will be covered in our study, clergy who have a negative effect on religion; we will try to address the causes and consequences of this effect.

Keywords: Religion, clergy, revelation, ahbâr, scholar.

Giriş

Bu çalışmanın ana teması, din bilginlerinin temsil ettiği makama uygun olmayan ve adına konuştuklarını iddia ettikleri dine ters düşen davranışları hakkında Kur'an'da yer alan eleştirileri tespit ve değerlendirmektir. Çalışmamıza temel olması bakımından "din" ile "din adamı" kavramlarını Kur'an ayetleri bağlamında incelemekte fayda mülâhaza ediyoruz. Kur'an'da eleştirilere muhatap olan din adamlarının kimler olduğunu, bunlardan ismi sarahaten geçen veya kendilerine zımnen işaret edilenleri, bunların din adamı olup olmadıklarını ve hangi yönleriyle eleştirildiklerini ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

Araça'da "d-y-n" kökünden gelen "din" kelimesi lügatte; "üstün gelmek, hükümrân olmak" (İbn Manzûr, ts: XIII, 164); "itaat etmek, boyun eğmek"; "ceza (karşılık) vermek, sorgulamak, hesaba çekmek" (Râğib, ts: 175; İbn Manzûr, ts: XIII, 164; Firûzâbâdî, 2008: 581-582) mânâlarına gelmektedir. "Din" kelimesi ayrıca; "şariat, kanun, yol, millet, mezhep, adet, durum" gibi manalarda da kullanılmaktadır (İbn Manzûr, ts. XIII, 164). İstilâhî manada ise İslam düşünürleri genellikle dini şöyle tarif etmişlerdir: "Din, Peygamberin bildirdiği ve akıl sahiplerini kabulüne davet ettiği İlâhî bir kanundur" (Cürçânî, 1993: 92; Akseki, ts: 5).

“Din” kelimesi, Kur’an’da doksan iki yerde geçmekte olup geniş bir kullanım alanına sahiptir. Arap dilindeki “din” kelimesinin kullanım alanlarıyla Kur’an’daki bu geniş kullanımının birbiriyle örtüştüğü anlaşılmaktadır. “Din” kelimesi Kur’an’da aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

a. Üstün ve hükümler olana itaat etmek, boyun eğmek:

“Allâh’ın dininden başkasını mı arıyorlar?” (Âl-i İmrân 3/83). Ayetteki “din” kelimesi hükümlerlik, boyun eğmek anlamında kullanılmıştır.

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. Din daima O’nundur” (Nahl 16/52). Buradaki “din” kelimesi itaat manasına gelmektedir.

b. Sorgulamak, hesaba çekmek, ceza (karşılık) vermek:

“Din gününün sâhibidir” (Fâtiha 1/4; ayrıca bk. Nûr 24/25; Zâriyât 51/6; İnfîtâr 82/17–19; Mâûn 107/1). “Din” kelimesi burada ceza, hesaba çekme manalarına gelir.

c. Şeriat, kanun, yol, mezhep, âdet, durum:

“Yoksa kralın dinine göre kardeşini alıkoyamazdı” (Yusuf 12/76). Bu ayetteki “din” kelimesi kanun manasına gelir.

Kur’an’da “din” kelimesi ile iki yönlü mana hedeflendiği anlaşılmaktadır. Yüce Allah’a nispetle hükümlerlik, itaate zorlama, hesap sorma, karşılık verme; insana nispetle teslimiyet, itaat ve boyun eğme manaları amaçlanmaktadır. Bu iki yönlü münasebeti sağlayan unsurlar ise ilâhî kanunlardır. Zira Yüce Allah, kanunları vaz ederek insanların bunlara uymalarını istemekte, insanlar da bu ilâhî kanunlara uyum sağlamaktadırlar.

Yukarıdaki maddelerde zikredilen ayetlerde geçen “din” kelimesinin; itaat etme, sorgulama, şeriat, yol ve mezhep gibi manalara geldiği anlaşılmaktadır. İman, ibadet ve diğer konularda Allah’ın koyduğu buyruklar doğrultusunda hareket ediliyorsa, Allah’ın dinine tabii olunmuş demektir. Ancak, ilâhî hükümler yerine hanedanlığın, ruhbân sınıfının egemenliği gibi farklı bir hâkimiyet söz konusu ise bu durumda sözü edilen unsurların dini, benimsenmiş olmaktadır (Mevdûdî, 2001: 132–133).

“Din adamı” kavramının tanımlaması, klasik eserlerimizde pek yapılmamıştır. Ancak bu kavram, günümüzde yaygın olarak kullanılmış ve çeşitli tanımları yapılmıştır. Din adamı kavramını şu şekilde tanımlayabiliriz: Din adamı; dini konuları meslek edinmiş, resmi veya gayri resmi dini merasimleri yöneten ve bu hususlarda uzmanlaşmış kimselerdir (Karşlı, 2010: 26).

Tarih boyunca, din ile din adamları arasında oldukça yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Çünkü din adamları, toplumda dini

geleneğin teşekkülünde önemli etken olmuşlardır. Dinin oluşumunda ve eğitim-öğretim yoluyla sonraki nesillere aktarımında başlıca aktör olmuşlardır (Karşlı, 2010: 17).

1. Kur'an'da Din Adamları İçin Kullanılan İfadeler

Din adamlarının her dönemde dine olumlu ya da olumsuz katkıları olduğu bilinmektedir. Kur'an'da bunlardan hem olumlu hem de olumsuz mânâda söz edilmektedir. Bunlar, ilâhî dine sadık kaldıkları oranda dinin yaşanmasında ve sonraki nesillere aktarılmasında olumlu katkıları olmuştur (Âl-i İmrân 3/113–115). Kibre kapılmayan ve dini önderlikte sağlam duruş sergileyen kimseler de Kur'an'ın iltifatına mazhar olmuşlardır (Mâide 5/82). Kur'an'da, dinlerini dünya menfaatlerine değiştirmeyerek doğruluk ve hakikatin öncülüğünü yapan kimseler övülmüştür (Âl-i İmrân 3/199).

Kur'an'da “din adamı” veya “din adamları” ifadeleri yer almamaktadır. Bizim konumuzla ilgili hangi ifadelerin kullanıldığını araştırdığımızda karşımıza “rabbânîyyûn”, “ruhbân”, “ahbâr”, “kısîsîs”, “kâhin” kelimeleri çıkmaktadır. Ayetlerden bunların “din adamı” fonksiyonunu icra eden kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Aşağıda bu tespitler doğrultusunda ilgili kelimeleri ele alarak konuyu işlemeye çalışacağız.

1.1. Rabbânîler/Ribbîler

“Rabbânî/Ribbî” kelimelerinin aslı “rabbî” olup tıpkı “ilâhî” sözündeki gibi “rabbe (ilâha) mansûb” olan demektir (Râğıb, ts: 184; İbn Manzûr, ts: I, 388). Çoğulu “rabbânîyyûn” dur. “Rabbânî”, rab ilmine vâkıf olup rabbe itaati ile bilinen kişilerdir (İbn Atiyye, 2001: I, 462; Râzî, 1981: VIII, 122). İlim ve din hususunda derinleşen, ilimde yüksek derece sahibi, ilmiyle amel eden ve muallimlikte bulunan kimselerdir (Zebîdî, ts: II, 461; Heyet, 2012: I, 616). Rabbânîlerin bu faaliyetlerinin yanı sıra, idari ve siyasi işlerle de meşguliyetleri olmuştur (Râzî, 1981: VIII, 123; Karşlı, 2010: 98).

“Rabbânî/Ribbî” kelimeleri Kur'an'da dört yerde geçmektedir (Âl-i İmrân 3/79, 146; Mâide 5/44, 63)¹. Yüce Allah Kur'an'da, iki ayette bunlardan övgüyle bahsederek şöyle buyurmaktadır:

¹ Ancak şunu ifade edelim ki, Âl-i İmrân Sûresi 79 ve 146. ayetlerinde geçen “Rabbânî ve Ribbî” kelimelerinin Yahudi din adamlarıyla münhasır olmayıp, bütün mütedeyyin insanlar, halis kullar, erenler için söz konusudur. Nitekim bu ifadeler, bakabildiğimiz tüm meallerde erenler/halis kullar diye tercüme edilmiştir. Yine ayette geçen “Rabbânîler olun” emrini, nebilerin tüm beşere yaptıkları “Yüce Allah'a halis kullar olun” daveti şeklinde algılamak mümkün olduğu gibi, özellikle ilim ehli veya topluma önderlik yapan şahısların, insanlara hakikati anlatma,

“Allah’ın, kendisine Kitab’ı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, Allah’ı bırakıp bana kullar olun demesi düşünülemez. Fakat şöyle öğüt verir: Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbâniler (rabbe halis kullar) olun” (Âl-i İmrân 3/79).

“Nice peygamber var ki, kendileriyle beraber birçok mücâhid (ribbiyyûn) çarpıştılar; Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zayıflık göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever” (Âl-i İmrân 3/146).

Yukarıdaki ayetlerde “rabbâniyyûn / ribbiyyûn” ifadeleriyle,² Yüce Allah’ın bildirdiği kitaba, gönderdiği peygambere ihlaslı bir şekilde bağlılıklarını gösteren hâlis kullardan söz edildiği anlaşılmaktadır. Tefsirlerde bunların İlâhî kelâmı bilen, anlayan ve gereği gibi hareket eden âlimler, muttakîler, velîler, önderler, zühd ve takva sahibi insanlar oldukları beyan edilmiştir (Mâverdî, ts: I, 405; Zemahşerî, 1987: I, 326; İbn Cevzî, 2001: I, 298). Rabbâniler, yüksek derecede ilim sahibi olmalarının yanı sıra, içinde yaşadıkları topluma karşı sorumluluk hissiyle, sahip oldukları meziyetleri onlara da aktarmayı görev bilen, halka liderlik yapan önder sınıfına tekabül etmektedir (Tâberî, 1988: III, 325–327; İbn Kesîr, 1994: II, 603; Reşîd Rızâ, ts: VI, 398; Elmalılı, 2014: III, 249). Yine bazı tefsirlerde rabbânîlerin, Yahudilerin fıkıh adamları ya da yönetici tabakasından olduğu, peygamberlerin olmadığı zamanlarda veya yerlerde ya da peygamberlerle birlikte ve onlara destek mahiyetinde Yahudi şeriatını uyguladıkları ifade edilmiştir (Tâberî, 1988: IV, 249–251; Reşîd Rızâ, ts: VI, 398).

Kur’an’dan Yahudilerin ihdas ettirdikleri bu imtiyazlı din adamları sınıfını, zamanla bir makam ve kuruma dönüşerek kutsallık atfettikleri anlaşılmaktadır. İçlerinde bazılarının bilgisizlik ve gevşek tavırlar nedeniyle sergiledikleri hatalı davranışlar sonucunda insanları aldatmaları ve dolayısıyla Allah ile insanlar arasında aracı olarak kabul edilmeleri gibi olumsuz tavırlarla toplumu yanlış yönlendirmeleri sebebiyle de eleştirilmişlerdir (Bakara 2/165, 174; Mâide 5/44; Tevbe 9/31).

Yüce Allah’ın görevlendirdiği peygamberlerin, istisnasız bir şekilde ilâhî kitaba göre hüküm verdikleri gibi, onlara tabi olan din

önderlik yapma yönündeki sorumluluk bilincini hatırlatması şeklinde de anlaşılabilir (Heyet, 2012: I, 616).

² Bazı müfessirler, “Rabbânî” kelimesini, terbiye eden manasındaki “rabb”e, “ribbî” kelimesini ise cemaat manasındaki “ribb”e nispet etmektedirler. Bu durumda “ribbiyyun” etba (halk), “rabbâniyyun” vulât (lider tabakası) olmuş olur (Âlûsî, ts: IV, 83; Elmalılı, 2014: II, 440).

adamlarının da aynı şekilde davranmaları gerekir. Çünkü âlimler, peygamberlerin varisleridir. O halde rabbânîlerin de tıpkı nebiler gibi insanlardan değil, sadece Allah'tan korkmaları ve dini hükümleri dünya menfaatlerine değişmemeleri gerekir (Kutûb, 2003: I, 418–419). Bu şekilde davranmayan rabbânîler Kur'an'da şöyle eleştirilmişlerdir: “Onlardan çoğunun günah, düşmanlık ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kötüdür! Rabbânîlerin ve hahamların (ahbâr), onları günah söz söylemekten, haram yemekten menetmeleri gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!” (Mâide 5/62–63).

Rabbânîler, toplumun âlimleri ve nispeten idarecileri oldukları için halkın kendilerine itaat ettiği bir zümredir. Yüce Allah rabbânîleri uyarak, halkı sadece Allah'a kulluk yapmaya davet etmeleri ve Allah'ın emrini uygulama hususunda halka örnek olmaları gerektiğini vurgulamıştır (Râzî, 1981: III, 123). Şayet onlara tabi olan halk, hak yoldan saparsa, rabbânîlerin onları uymaları ve yaptıkları kötülüklerden menetmeleri gerekmektedir. Ancak böyle davranmaları gereken rabbânîlerin kendileri hak yoldan saparsa veya günah işlerden ve haramlardan halkı sakındırmaz iseler, ne kadar da kötü bir iş yapmış olurlar.

1.2. Ahbâr

“Ahbâr” kelimesi lügatte pek çok manaya gelmektedir. Bu kelimenin müfredi, güzel, değerli, beğenilen anlamlarında olan “hıbr”; (Ezherî, ts: II, 105; Râğıb, ts: 106) veya âlim manasında bulunan “habr”dır. Çoğulu “ahbâr”dır (Râğıb, ts: 106; Elmalılı, 2014: III, 249). “Hıbr” kelimesi, mürekkep manasına da gelmektedir (İbn Manzûr, ts: IV, 157; Zebîdî, ts: X, 502). “Ahbâr”; terim olarak fazilet ve güzelliğin en üstünü ilim olduğu gerekçesiyle yazarak veya anlatarak ilmi güzelleştiren yüksek âlimler manasında kullanılmıştır (Râzî, 1981: XII, 5; Elmalılı, 2014: III, 249).

Tefsirlerde “ahbâr” kelimesinin Yahudi din adamlarını ifade ettiği belirtilmiş, her iki grup da Yahudi din adamlarını temsil ederken, “rabbânîyyun”un müctehid imamlar (fakih); “ahbâr”ın ise diğer âlimler gibi oldukları ifade edilmiştir (Râzî, 1981: XII, 5; Suyûtî, 2003: V, 320–321). “Ahbâr” kelimesi, Kur'an'da hepsi de çoğul olmak üzere toplam dört yerde geçmektedir (Mâide 5/44, 63; Tevbe 9/31, 34). Bu ayetlerin üçünde “ahbâr” uyarılmış ve eleştirilmişlerdir. Kur'an'da, “rabbânî” ve “ahbâr”ın tıpkı nebîler gibi Allah'ın indirdikleriyle hükümde buldukları şekilde onlara iltifat edilirken, yine onların peygamberlerin yaptıkları gibi insanlardan değil sadece Allah'tan korkmaları gerektiği (Kutûb, 2003: I, 418–419)

de vurgulanmıştır (Mâide 5/44, 63). Bunların insanlar tarafından rab olarak kabul edildikleri, insanların mallarını haksız yere yedikleri ve azap ehli oldukları belirtilmiştir (Tevbe 9/31, 34).

1.3. Ruhbân ve Kıssîs

“Ruhbân”, hem tekil hem de çoğul anlamında kullanılan ve “bir şeyden korkmak” manasına gelen bir kelimedir (Râğîb, ts: 204; İbn Manzûr, ts: I, 436). Aynı kökten gelen “rehbâniyyet” ise, “aşırı korkudan dolayı ibadet etmede aşırıya gitmektir” (Râğîb, ts: 204). “Ruhbân”, ahirete olan korkuları sebebiyle, bu dünyadan el etek çekmek suretiyle kendilerini manastırlara kapatan kimselerdir (Elmalılı, 2014: III, 325; Çantay, 1993: I, 251). Bunlar, Yüce Allah’ın korkusu içlerine yerleşmiş, dışlarına yansımış, kendilerini O’na kulluk etmeye adanmış kişiler manasında olmak üzere Hristiyan din adamlarıdır (Râzî, 1981: XVI, 37; İbn Âşûr, 1984: X, 170).

Kur’an’da “ruhbân/rehbâniyyet” ifadeleri toplam dört yerde geçmektedir (Mâide 5/82; Tevbe 9/31, 34; Hadid 57/27). Kur’an’da bir kısım Hristiyan din adamları hakkında: “...İnananlara sevgice en yakınları da biz Hristiyanlarız diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde (kıssîsîn)³ keşişler ve (ruhbân) rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar” (Mâide 5/82) buyurulmuştur. Müfessirlere göre bunlar, mü’minlere yakın durdukları, kin ve hased duymadıkları, ilme önem verdikleri, hakikat karşısında kibre kapılmadıkları (Kâsımî, 2003: IV, 226), hem Hz. İsa’nın hem de daha sonra gelen İslam şeriatine tabi oldukları için Yüce Allah’ın övgüsüne mazhar olmuşlardır (Kurtûbî, 1985: VIII, 110). Ancak “ruhbân”dan bahsedilen diğer bazı âyetlerde ise, insanları Allah’ın yolundan alıkoymaları, onların mallarını haksız yollardan yemeleri ve dünya malını biriktirip de Allah yolunda harcamamaları sebebiyle azaba uğrayacakları vurgulanmıştır (Tevbe 9/34).

Hz. İsa’nın tebliğ ettiği ve daha sonra Hristiyanlık adı verilen dinde “ruhbanlık” diye bir din adamları sınıfı veya kurumu başlangıçta mevcut değildi.⁴ Kur’an’da da açıkça ifade edildiği üzere

³ “Kıssîs” kelimesi tıpkı “ruhbân” gibi Hristiyan din adamları için kullanılan bir ifadedir. Bir şeyi geceleyin takip edip talep etme anlamına gelen “kasse”nin mübalağa şıgasıdır. İlim ve dini araştırmaları itibarıyla Hristiyan önderlerinden olan bilginlere ve ibadetle meşgul olan âbidlere “kıssîs” denilmiştir (Râğîb, ts: 403; Elmalılı, 2014: III, 325). Kur’an’da sadece Mâide Sûresi 82. ayetinde “kıssîsîn” ifadesi geçmekte ve Yüce Allah tarafından onlardan övgüyle bahsedilmektedir.

⁴ Hristiyanlarda ruhbanlık sınıfı, Hz. İsa’dan 200 yıl sonrasına kadar mevcut değildi. Ancak Hristiyanlık, başlangıcından itibaren ruhbanlık gibi bir oluşuma yol açacak bazı özellikleri bünyesinde taşıyordu. Çünkü inzivaya çekilmek, hiç evlenmeyerek aile hayatı kurmamak, üstün ahlâk sahibi olmak için çabalamak şeklindeki

ruhbanlık, sonradan ihdas edilmiş, ancak ona sadık kalınmamıştır. Bu sebeple ruhban sınıfı, Yüce Allah tarafından eleştirilmiştir: “Sonra bunların peşinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa’yı gönderdik, ona İncil’i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. (Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah’ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fasık kimselerdir” (Hadîd 57/27).

1.4. Kâhîn

“Kâhîn” kelimesi Arapçada, “geçmişte yaşanmış ve bilinmeyen haberleri zanna dayanarak haber veren” (Râğib, ts: 442) veya “kâinattan, gelecek hususunda haber veren ve gizli ilimleri bildiğini iddia eden” (İbn Manzûr, ts: XIII, 362; İzutsu, ts: 162–163) kimseler anlamında kullanılan bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle “kâhîn”, “bir nevi kendi zannî bilgisine dayanarak gaybdan haber verene denir” (Elmalılı, 2014: VII, 279).

“Kâhîn” kelimesinin İbranicedeki karşılığı olan “kohen” ifadesi; ibadetleri yerine getiren din adamı, muallim manalarına gelmektedir (Moşe Farsî, 2020: I/336; Harman, 2001: XXIV, 170). Kâhîn, hem cemaat adına kurbanı sunan, ilâh katında cemaati temsil eden, cemaat ile ilâh arasındaki irtibatı sağlayan kimseler, hem de O’nun emirlerini açıklayan (Tevrat’ın yorumcuları) ve meramını önceden bilme görevini yüklenmiş kimseler için kullanılır. Burada kehanette bulunan yani “gayb ve gelecekle ilgili haber veren” kâhinlik ile “dini önder, muallim” manasındaki kâhinliği birbirinden farklı şeyler olduğu anlaşılmaktadır (Harman, 2001: XXIV, 170–171). Yahudilerde kâhîn hakkındaki düşünce böyle iken; Araplarda da kâhînlerin, cinler tarafından yönetilen, onların etkisi ve telkinleriyle olağan üstü sözler söyleyen kimseler olarak görülmüşlerdir (İbn Atiyye, 2001: V, 191; İzutsu, ts: 162). Bu nedenle putperest Araplar, kâhînler konusunda kendi kafalarında tasavvur ettikleri vehimlerden yola çıkarak Resulullah’a (sas) bazı itham ve iftiralarda

ruhbanlığın temel özellikleri, Hristiyanlıkta mevcut idi (Mevdûdî, 1991: VI/140). Samimi mü’minler, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde birtakım siyasi ve sosyal baskılara marûz kalmış, bunların bir kısmı, böylesi bir ortamda yok olmamak ve dinlerini muhafaza etmek amacıyla ücra yerlere çekilerek kendilerini ibadete vermişlerdir. Ancak üçüncü asra girerken bu hareket amacından saptırılarak dinin istismar aracı kurumuna dönüştürülmüştür. Bundan sonra ruhbanlık, adeta salgın bir hastalık şeklinde yayılmıştır (Mevdûdî, 1991: VI/140–147; Heyet, 2012: V/254).

bulunmuşlardır. Kur'an'da da onların Hz. Muhammed ile ilgili bu iddialarının yersiz olduğu vurgulanmıştır: “(Resûlüm!) Sen öğüt ver. Rabbinin lütfuyla sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli” (Tur 52/29).

Kur'an'ın üstün anlatım tarzı ve cümle yapısı karşısında söyleyecek sözü bulamayan Araplar, kendi ruhlarındaki inkâr hastalığı sebebiyle Allah'ın kelâmını kabullenmek yerine onun insanüstü kaynağını bazı sebeplere (kehanete) bağlamak istedikleri (Kutûb, 2003: VI, 156). Bunu üzerine Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “(Kur'an) Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!” (Hakka 69/42).

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde kâhinlerin, gizli ilimleri ve gaybı bildiklerini iddia ettikleri, Kur'an'da eleştirilen din adamlarının bazılarının kehanette buldukları ve kâhinlerle iletişime girilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.⁵ Ancak kehanetin din kisvesi altında günümüze kadar sunuluyor olması, olayın vahametini göstermekte, dinin aslını batıl ve hurafelerden muhafaza etme sorumluluğunun önemine işaret etmektedir (Çelebi, 2001, XXIV, 171).

1.5. Hâmân

“Hâmân”, Firâvun'un sarayındaki önemli şahsiyetlerden birinin ismi olup, Kur'an'da Firavun ismi ile birlikte altı yerde geçmektedir (Kasas 28/6, 8, 38; Ankebût 29/39; Mü'min 40/24, 36). Söz konusu ayetlerden anlaşıldığı üzere Yüce Allah, Firavun, Hâmân ve Kârûn karşısında Hz. Musa'yı mucize ve bazı delillerle desteklerken onlar, Hz. Musa'yı sihirbazlıkla suçlayarak tebliğini kabul etmemişlerdir: “Andolsun ki biz Mûsâ'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise; Bu çok yalancı bir sihirbazdır dediler” (Mü'min 40/24). Firavun, daha da ileri giderek ilahlık iddiasında bulunmuş ve aynı zamanda Hâmân'dan da yardım talebinde bulunmuştur. “Firavun: Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Tuğla pişir de bana bir kule yap ki Mûsâ'nın ilâhına çıkar bakarım(!) Aslında onun yalancı olduğunu (yalan söylediğini/uydurduğunu) biliyorum” (Kasas 28/38; Ayrıca bk.

⁵ Kur'an'da cin ve şeytanların (istirak-ı sem) gökten haber çalma teşebbüslerine müsaade edilmediği (Hicr 15/8; Saffat 37/7-10; Cin 72/8-9); yine insan ve cinlerin birbirlerine yaldızlı sözler söylemelerine izin verilmediği (En'am 6/112, 121); gaybı bilen de sadece Allah olduğu bildirilmiştir (Yunus 10/20; Neml 27/65). Çünkü bu durumun aksine olan düşünceler, İslam'ın tevhid inancı ve nebüvvet anlayışına aykırıdır. Hadislerde de kehanetin yasaklanmış olduğu, kâhinlerden bilgi almak üzere başvuruda bulunanların Hz. Muhammed'e (sas) indirilmiş olan vahyi inkâr etmiş sayılacağı bildirilmiştir (hadisler için bk. Ebû Dâvûd, 1981: Tıb, 21; İbn Mâce, 1992: Taharet, 122; Tirmizî, 1992: Taharet, 102).

Mü'min 40/ 36–37). Nihayetinde bunların hepsi helâk olmuşlardır: “Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik...” (Ankebût 29/39).

Kur'an'da geçen “Hâmân” ifadesinin, muhtemelen özel bir isim değil, eski Mısır dininde “Amon” tanrısının başrahiplerine verilen ad olup “Hâ-Amen” unvanının Arapçalaşmış halidir. Hz. Musa'nın yaşadığı dönemde Mısır'da Amon kültü egemen olduğu için, bu kültün mümessili olan başrahibin Firavun'dan sonra yönetimde ikinci sırada yer alması tabii bir durumdur. “Amon” tanrısının başrahipleri, Mısır piramitleri ve dinî mabedlerin yapımında da önderlik etmişlerdir (Esed, 1999: III, 782–783; Kuzgun, 1997: XV, 436). Saraya ve halka dinî önderlikte bulunan Hâmân, Hz. Musa'nın tevhid inancı davetini reddederek Allah'ın gazabına uğramış, Firavun ve Kârûn ile helak olmuştur.

1.6. Sâmirî

“Sâmirî” ifadesi, kişinin soyunu veya kökenini gösteren bir sıfattır. Bu tabir, Yahudilerin “Sâmirî” kabilesine, daha sonrası “Samarîler” diye bilinen etnik ve dinsel mensubiyetleri olan şahıslara işaret etmektedir (Tâberî, 1988: XVIII, 349). Ancak Hz. Musa döneminde böylesi bir grubun mevcudiyetinden söz edilemeyeceği için “Sâmirî”nin, Beni İsrail'in Mısır'dan kaçışlarında onlara katılan ve Hz. Musa'ya iman edenlerden biri olması mümkündür (Râzî, 1981: XXII, 101). Bu durumda “Sâmirî” ifadesi, Mısır eski dilinde “ecnebi” manasına gelen “sbemer” tabiriyle yakın ilişkisi olması muhtemeldir. Nitekim “Sâmirî”nin, Mısır inancındaki “Apis” figürünün bir yansıması olarak işe altın buzağıya tapınmayla başlaması bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca “Samarîler”in bu şahsın soyundan gelmiş olmaları muhtemeldir (Esed, 1999: II, 635).

Kur'an ifadelerinden, Hz. Mûsa'nın İsrailoğullarıyla birlikte Yüce Allah'ın lütfuyla Firavun'un zulmünden kurtulduktan sonra, Sâmirî'nin altından bir buzağı heykeli yaptığı ve halkı saptırdığı anlaşılmaktadır. “(Allâh): Ama biz senden sonra kavmini sınadık. Sâmirî onları saptırdı dedi” (Taha 20/85; Ayrıca bk. Taha 20/88, 95–96). Sâmirî, din adına bazı entrikalar çevirmek suretiyle halkı saptırmaya çalışmış ve Yüce Allah'ın gazabına uğramıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi Sâmirî, bir din adamından ziyade sanatkâr ya da sanatını bâtil yolda icra eden bir saptırıcı olabilir.

1.7. Bel'âm

Kur'an'da Bel'âm adından sarahaten bahsedilmez, ancak ona işaret ettiği düşünülen bir âyet vardır. Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurmuştur: “Onlara şu adamın haberini de oku: Kendisine

ayetlerimizi verdik de onlardan sıyrıldı, çıktı, şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu. Dileseydik elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler” (A’râf 7/175–176).

Âyette bahsi geçen kişi hayali bir şahsiyet olmayıp yaşamış birisidir. Yüce Allah ve Peygamberi (sas), o şahsın adını anmamışlardır. Zira meselenin anlatılmasından umulan gaye, o isim anılmaksızın hâsıl olmuştur.⁶ Ancak yine de tefsirlerde, ayette geçen şahsın kim olduğu hususunda farklı yorumlar yapılmıştır. Müfessirlerin pek çoğu, bu şahsın İsrâiloğulları’ndan “Bel’âm b. Bâ’ûrâ” olduğu fikrindedir. Yine aynı tefsirlerde farklı isimlerden de bahsedilmiş ve her biri hakkında çok farklı rivayetler zikredilmiştir (Tâberî, 1988: XIII, 252–260; Râzî, 1981: XV, 57–58; Kurtubî, 1985: IX, 383–386; Sâbûnî, ts: I, 470; Heyet, 2012: II, 626–627). Kur’an ve hadiste bu şahıs sarahaten açıklanmadığı için ismi hakkında net bir ifade kullanmanın imkânı bulunmamaktadır.

Ayetlerde geçen şahsiyetin kimliği değil, takındığı tutum ve davranışlar bizim için önemlidir. Kötü örnek olarak gösterilen bu şahsa, vahiy ve tevhid inancı hakkında Yüce Allah bazı malumatlar vermiştir. Haliyle sahip olduğu dini bilgilerin, onu batıl olduğunu bildiği yoldan muhafaza edip hakikat yoluna sevk etmesi gerekirdi. Böyle hareket etmesi halinde Yüce Allah da onu yüksek mertebelere erdirmiş olacaktı. Fakat o şahıs, bu ilâhî nimetlerden sıyrılmış, hücceti bir kenara bırakmak suretiyle dünya nimetleri, hırs ve menfaate yönelik şeytanî arzuların peşine düşmüştür (Râzî, 1981: XV, 59). Böylelikle, ulvî değerleri bir kenara bırakarak tüm akli ve ahlâkî terakki yetilerini yitirmiştir. Yüce Allah, gerçek manada insanî değerlerini ve ayrıcalığını yitiren böylesi şahsiyetlerin psikolojik halini, sıcaklık ya da başka bir sıkıntı sebebiyle dışarıya dilini sarkıtıp salyası akan ve sürekli soluyan, kendi haline bırakılsa da kovulsa da durumu değişmeyen köpeğin durumuna benzetmiştir (Mevdûdî, 1991: II, 118; Heyet, 2012: II, 628). Dini ilimlerin telkinde bulunduğu şeylerin gereğini yerine getirmeyip Allah’ın ayetlerini yalanlayan, onları hiçe sayarak şeytanın peşinden giden şahısların akıbetlerinin böyle olacağını bildirmiştir.

⁶ Kur’an ve hadislerde, ibret alınması için verilen örneklerde kötü şahsiyetlerin isimleri pek zikredilmemiştir. Bu, Kur’an ve hadislerde takınılan nezih bir ifade üslubudur (Mevdûdî, 1991: II, 118).

Ayette zikredilen şahsa “ayetler” verildiğinden bahsedilmesiyle, söz konusu kişinin peygamber olup olmadığı tartışmalarına sebebiyet vermiştir. Verilen “ayetler”den maksadın, tevhid inancına yönelik “delil ve işaretler”, “suhuf” veya “kitap” şeklinde anlaşılmasının mümkün olduğu ifade edilmiş ve peygamberliği tartışılmıştır. Ancak Yüce Allah'ın peygamberlik makamına seçtiği bir şahsın ilâhî dini terk etmesi mümkün olmadığına göre bu tür rivayetlere itibar edilmemesi gerektiği müfessirlerce vurgulanmıştır (Tâberî, 1988: XIII, 255–256; Kurtûbî, 1985: IX, 383–384). Ayrıca Râzi, bunun peygamberlik olarak algılanmasının doğru olmadığını, çünkü Cenab-ı Hakk'ın o makama ehil olmayan bir şahsa, peygamberliği uygun görmeyeceği: “Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir” (En'am 6/124) ayetiyle hatırlatmada bulunmuştur.

2. Din Adamlarının Eleştirilen Yönleri

2.1. Tevhîd İnancına Aykırı Davranmaları

İlâhî dinlerin ortak hedefi, toplumda tevhid inancını yerleştirmek ve kul ile Allah arasındaki aracılığı kaldırmaktır. Allah'tan başka ilah olmadığına gönülden inanmaktır. Ancak din adamları tarafından en başta ve hassasiyetle korunması gereken tevhid inancı, maalesef yine onların vasıtasıyla tahrif edilmiştir. Yüce Allah kendisine şirk koşulmasını kesin ve açık bir dille yasaklamış (Nisa 4/48), Yahudi ve Hristiyanların, kendi din adamlarının yönlendirmeleriyle şirke düştüklerini şöyle buyurmuştur:

“Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur, dediler. Hristiyanlar da, Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir... Hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i Allah'tan ayrı rabler edindiler...” (Tevbe 9/30–31).

Resulullah (sas), Müslümanların aynı hataya düşmemeleri için ashabına şu uyarıda bulunmuştur: “Hristiyanların Meryem oğlu İsa'yı aşırı yücelttikleri gibi siz de beni aşırı yüceltmeyin. Ben sadece ve sadece bir kulum. O halde bana Allah'ın kulu ve elçisi deyin” (Buhârî, 1992: Enbiya, 48).

Ehl-i Kitab'ın kendi din adamlarının yönlendirmeleriyle düştükleri bu şirk vahametine Müslümanların da bulaşmaması için Cenab-ı Hakk'ın “vahdaniyet” sıfatının sağlam bir şekilde bilinip anlatılması gerekir. Yüce Allah'ın zatında, sıfatlarında ve yaptıklarında tek olduğu kabul edilmelidir. Yani O'nun sıfat ve işlerine hiçbir zatı veya unsuru bulaştırmamalı, bu hususun önemi din adamları tarafından bilinmeli ve üzerinde hassasiyetle durulmalıdır.

2.2. İlâhî Dini Tahrif Etmeleri

Din adamlarının, ilâhî kitap ve resullerinin bildirdiklerine göre değil, nefsanî arzularına göre hareket etmeleri neticesinde ilâhî din, artık hak olma özelliğini yitirmiş, muharref hale gelmiştir. Din adamları, dinlerini tahrif etmeleri sebebiyle Kur'an'da ciddi şekilde eleştirilmişlerdir: “Hakkı batılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin” (Bakara 2/42). “Allah, kendilerine kitap verilenlerden, onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştirdiler. Yaptıkları alış-veriş ne kadar kötü!” (Bakara 2/42).

Peygamberler aynı zincirin birer halkası gibi birbirinin devamı ve destekçisi iken, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin müntesipleri hak istikametinden saparak birbirlerini suçlar hale geldiler: “Hepsi de kitabı (Tevrat ve İncil’i) okumakta oldukları halde Yahudiler: Hristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hristiyanlar da: Yahudiler doğru yolda değillerdir, dediler. (Kitabı) bilmeyenler de birbirleri hakkında tıpkı onların söylediklerini söylediler. Allah, ihtilâfa düştükleri hususlarda kıyamet günü onlar hakkında hükmünü verecektir” (Bakara 2/113). Ehl-i Kitap din adamları, kendi kitaplarındaki hakikati inkâr ederek Resulullah’ın (sas) nübüvvetini de kabul etmediler: “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler” (Bakara 2/146)⁷. Bunlar İslâm’ı bilmediklerinden ya da kendilerine inandırıcı gelmediğinden değil, menfaatlerine ve saltanatlarına dokunmasından korktukları için ona karşı gelmişlerdir (Kutüb, 2003: I/205). Yüce Allah’ın gönderdiği ilâhî kelâmın hakikatini, dünya menfaati karşılığında saklayan, inkâr eden, değiştiren, gereğini yerine getirmeyenler, Cenab-ı Hak’ın azabına uğrayacaklardır. Bu husus, Kur’an’da şöyle ifade edilmiştir: “İndirdiğimiz açık delilleri ve hidâyeti biz Kitapta insanlara açıkça belirttikten sonra gizleyenler (var ya), işte onlara hem Allâh la’net eder, hem bütün la’net edebilenler la’net eder” (Bakara 2/159). “Allâh’ın indirdiği Kitaptan bir şey gizleyip, onu birkaç paraya satanlar var ya, işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey koymuyorlar. Kıyâmet günü Allâh ne onlara konuşacak ve ne de onları temizleyecektir. Onlar için acı bir azâb vardır” (Bakara 2/174).

⁷ Yüce Allah’ın, “Kendilerine kitap verdiklerimiz” ifadesi, her ne kadar lafız bakımından umumî olsa da Ehl-i Kitap âlimlerine has kılınmıştır (Râzî, 1981: IV/141). Yine âyette geçen, “tanıma, bilme” ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla kendilerine kitap verilenlerden maksadın, özellikle onların din âlimleridir (Heyet, 2012: I, 232).

Kur'an'da, din adamlarına yapılan uyarı ve eleştirilerin özelde Ehl-i Kitap din adamlarına yapıldığı aşikâr olsa da, hitabın umumi olduğu ve Müslüman din adamlarına yapıldığı bilinmektedir. Ehl-i Kitap din adamları için kutsal kitaplarını tahrif ederek dinlerini bozarken, Müslüman din adamları da Kur'an'daki hakikatlerin gereğini yerine getirmeyerek dindarlığı tahrif etmişlerdir.

2.3. Emri bi'l-Ma'rûf Nehy-i an'-i'l-Münkeri Terk Etmeleri

Peygamberlerin varisleri konumundaki âlimlerin asıl görevi, ilâhî emirleri tebliğ manasına gelen, topluma iyilikleri emretme, kötülükleri sakındırma vazifesidir. Kur'an'da şöyle buyrulur: “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men’eden bir topluluk olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir” (Âl-i İmrân 3/104; Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/110; Tevbe 9/71; Hûd 11/116). Âyette geçen “ümme” ifadesiyle öne geçen, insanları bir araya toplayan, kendilerine tabi olunan topluluk ki öncülüleri imamdır. Böylesi bir topluluğun ve imametın teşekkülü Müslümanların imandan sonraki ilk dini vazifeleridir (Elmalılı, 2014: II/407). Âlimlerden oluşan (Kurtûbî, 1985: V/253) böyle bir otoritenin teşekkülü (Kutûb, 2003: I/444) farz-ı kifayedir (Âlûsî, ts: IV/21). Özellikle din adamlarının üstlenmesi gereken bu vazifeler, layıkıyla yerine getirmediği takdirde toplum bozulmaya mahkûm olacaktır. Toplumda baş gösteren kötülöklere engel olmadıkları gibi birbirlerini dahi uyardıktan imtına eden din adamları Kur'an'da ciddi şekilde eleştirilmişlerdir (Mâide 5/63, 79).

Din adamlarının hakkı bilip ona uyararak ve onu olduğu gibi anlatmaları gerekir. Aksi halde dinlerine, kendilerine ve önderlik yaptıkları topluma karşı büyük haksızlık yapmış olurlar. Böylece hem kendilerinin hem de toplumun vebalini üstlenmiş olurlar.

2.4. Kendilerini ve Müntesiplerini Hak, Başkalarını Delâlet Ehli Görmeleri

Din adamları, hakikatin ölçütü olarak ilâhî kelamı ve peygamberlerin bildirdikleri olmalıdır. Aksi takdirde kendilerini dinde tasarruf sahibi görmeye başlayabilir, kendilerini ve gruplarını hak ehli ve cennetlik, kendileri gibi olmayanları ise delalet ehli ve cehennemlik olarak görebilirler. Nitekim Yahudi din adamları sadece Yahudi olanların, Hristiyan din adamları da sadece Hristiyanların cennet ehli olduklarını ileri sürmüşlerdir. Peki, böyle bir iddiada bulunmalarının haklı bir gerekçesi var mıdır? Elbette yoktur. Bu iddialarının bir kuruntudan ibaret olduğu aşikârdır. Bunun için Kur'an, “(Ehl-i Kitap:) ‘Yahudiler yahut Hristiyanlar hariç hiç kimse cennete

söyleyebiliriz (Elmalılı, 2014: III, 285). Ehl-i Kitap din adamlarının ilâhî kitap karşısındaki bu hatalı tutumlarının Müslüman din adamları arasında da zaman zaman tezahür edebildiği görülmektedir. Oysa Kur'an, kurtuluş reçetesi olan evrensel hakikatini şöyle beyan etmiştir: “Ne sizin kuruntularınız ne de Ehl-i Kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da, yardımcı da bulamaz” (Nisa 4/123).

Buradaki asıl sorun, sadece kendilerinin kurtuluş ehli olduklarını iddia eden bazı fırka ve cemaatlerin, Kur'an ve sahih sünneti esas almayarak, kendi görüşlerine yakın yorum ve rivayetleri doğru kabul edip tasdik etmeleri, aykırı olanları da reddetmeleridir. Bunlar, tıpkı Ehl-i Kitap din adamları gibi, hakikatleri inkâr etme, çarpıtma, değiştirme, söylememe gibi çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır.

2.5. Kendi Görüşlerinde Mutaassıp Olmaları

Gerek dini gerekse de dünyevi olarak halkı yönetmeye çalışan ve toplumun önderi durumundaki kişiler, oluşturdukları sistemlerine peygamberler dahi olsa karşı gelenlere, yeniliklere, toplumsal gelişmelere aşırı bir nefret ve tepki göstermişlerdir: “Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardır” (Mü'min 40/5).

Toplumla öncülük eden bu önderler, kendi oluşturdukları haksız düzen ve sistemlerinden asla taviz vermeyerek görüşlerinde son derece mutaassıp davranmışlardır. Böyle davranmalarına gerekçe olarak: “...Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık” (Mü'minûn 23/24) demeleridir. Önceden benimsedikleri inanışları ve alışık oldukları âdetlerini, hakkın karşısında terk etmek yerine öylesine bir hamiyetle savunmuşlar ki, bu uğurda öldürmekten ve kendi canlarını vermekten dahi çekinmemişlerdir (Nisa 4/155; Mâide 5/70). Böyle davranmalarının sebebi, hakikate ve gerçek dine olan bağlılıkları ve sadakatleri değil, kendi menfaatleri, makamları, toplumda oluşturdukları saygınlıklarının elden gitmesinden korkmalarıdır. Bu tür dini önderlerin Yüce Allah'ın dini karşısındaki en büyük engelleyici oldukları anlaşılmaktadır. Önceki toplumlarda din alanında görülen bu zaafiyetin günümüzde de devam ettiğini söyleyebiliriz. Fırka ve cemaatlerin, kendilerine göre bir metodoloji oluşturup ona göre hareket ettikleri, öncekileri körü körüne taklit ettikleri, kendi görüş ve uygulamalarında mutaassıp oldukları, haklı olsa bile farklı görüş ve amellere açık olmadıkları görülmektedir. Oysa dinde hakikatin ölçütü, cemaat veya liderlerinin uygulamaları değil, ilâhî kelimeler ve sahih sünnettir.

2.6. Irkçı ve Mezhepçi Olmaları

Yahudiler, ilâhî dini özelleştirip kendilerine has kılmış ve özel ırk olduklarını iddia etmişlerdir. Hristiyanlar da tıpkı Yahudiler gibi, sadece kendilerinin hak din olan Hz. İbrahim'in (as) dininden olduklarını iddia ederek ayrıcalık iddiasında bulunmuşlardır. Kur'an'da, her iki kesim de eleştirilerek şöyle buyrulur: "İbrahim ne Yahudi, ne de Hristiyan'dı; dosdoğru bir Müslüman'dı. Müşriklerden de değildi" (Âl-i İmrân 3/67).

İbrahim (as), dosdoğru bir Müslüman olduğuna göre, ne Yahudilerin ne Hristiyanların ve ne de müşriklerin onun dininden olduklarını söylemelerinin bir manası olur. İlâhî din anlayışına göre insanları, birbirlerine bağlayan unsur; ırk, kabile, soy ve toprak değil ancak inançtır. Toplumda inanç sağlam bir şekilde yerleştikten sonra, ırkın, soyun, kabilenin veya ülkenin bir anlamı kalmaz. Toplumdaki bireyler, topluluklar ve nesiller arasındaki birlikteliği sağlayacak olan yegâne unsur inanç bağıdır. Bu sağlam bir bağ olup iradeye bağlı bir durumdur. Şayet toplumsal yapının temelini inanç değil, ırk, millet, renk gibi unsurlar olduğu kabul edilecek olursa, bunlar toplumsal yapılanmanın önünde birer engel teşkil edecektir. Zira insanlar bunları değiştiremez. Bireysel irade ile değiştirilemeyen unsurlar, birleştirici değil, ayrıştırıcı olmaları muhakkaktır. Öyleyse toplumsal yapılanmanın temeli, insanın bireysel tercihinin bırakılması; rahatlıkla değiştirebileceği, seçebileceği, düşünce ve inanç bağı üzerinde kurulmasıyla mümkündür (Kutüb, 2003: I, 412-413). Din adamlarının, toplumsal bütünlüğü sağlayan ve ilâhî dinlerin temel değerleri olan hak, hukuk, adalet, eşitlik ve takva gibi değerleri savunmaları gerekir. Bu değerlerin yerine veya bunlarla birlikte ayrıştırmayı çağrıştıran ırk, renk, soy ve ülke gibi değerleri öne sürmeleri, meseleyi çözmekten çok çözümsüzlüğe götürmektedir. Yahudi ve Hristiyan din adamlarında görülen bu taassup, maalesef onları kendi aralarında çeşitli fırkalara bölünmelerine neden olmuştur. Bu taassubun, ırkçılığa meyilli olan Müslüman din adamlarında da yayıldığı görülmektedir. Oysa Kur'an, bu husustaki evrensel prensibini şöyle beyan etmiştir: "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkmanızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır" (Hucûrât 49/13).

İnsanlar, çeşitli dönemlerde ırk, renk, soy, dil, vatan ve milliyet gibi bazı unsurların etrafında kenetlenmiş, kendi etrafında birtakım daireler çizmişlerdir. Bu daire kapsamina girenleri kendilerinden, dışında kalanları da ayrı kabul etmişlerdir. Bu dairenin

kapsamını herhangi bir akla, mantığa, dine ve ahlaki değere değil, yaratılış tesadüfleri üzerine kurmuşlardır. Kendilerinden olanlara sevgi, dayanışma ve yardımlaşmada bulunmuş; diğerlerine karşı ise kin, nefret, düşmanlık, aşağılama ve hatta çeşitli zulümler reva görmüşlerdir (Mevdûdî, 1991: V, 458; Ayrıca bk. Kutûb, 2003: VI, 106–107). İşte tam da bu noktada din adamlarına düşen sorumluluk, bu tür toplumsal hastalıkları körüklemek değil, bilakis onları tedavi etme yönünde çaba sarf etmektir. Nitekim Yüce Allah, insanlık suçu olan ırkçılık hastalığının tedavisi için, insanların aslının bir olduğu hatırlatmasında bulunur, milletlere ve soylara ayrılmış olmalarının yaratılışın hikmeti olduğunu açıklar, insanlar arasındaki üstünlüğün de ancak takva ile olduğunu bildirmiştir.

2.7. İnsanları Sömürmeye Çalışmaları

Başta Yahudi din adamları olmak üzere Yüce Allah'ın dinini istismar ederek haksız şekilde kazanç elde eden ve din adına insanları sömürenleri Kur'an şöyle uyarmıştır: “Ayetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin ve bana karşı gelmekten sakının” (Bakara 2/41). Yahudi din adamları, verdikleri çeşitli din hizmetleri ve fetvalar karşılığında millettten maddi menfaatler sağlamışlardır. Zenginleri ve ileri gelenleri kayırmak, çeşitli cezalardan kurtarmak için dini hükümleri tahrif etmişlerdir (Kutûb, 2003: I, 67). Ancak ayette, Yüce Allah'ın dininin ve mukaddes kitabının bazı çıkarlar ve maddi menfaatler karşılığında kullanılarak hatalı yorumlanmaması; helalleri haram, haramları da helal gibi göstermek suretiyle keyfi değerlendirmelerde bulunulmaması uyarısında bulunulmuştur (Heyet, 2012: I, 115).

Bazı din adamları, güya halkı din adına bilgilendirmek üzere değişik fikirler yaymış ve bunların dinî hakikatler olduğunu ileri sürmüş ve bu şekilde çeşitli menfaatler elde etmeye çalışmışlardır. İlâhî dinin hakikatini bir kenara bırakarak kendi görüş ve yorumlarını ilâhî kelammış gibi sunarak kutsallaştırmışlardır. Bu yaptıklarıyla dini, haksız kazanç aracı haline getirmişlerdir (Heyet, 2012: I, 148). Kur'an böyle yapanları ağır bir dille eleştirmiştir: “Vay haline o kimselerin ki, Kitabı elleriyle yazıp, az bir paraya satmak için, bu Allah katındandır, derler! Ellerinin yazdığından ötürü vay haline onların! Kazandıklarından ötürü vay haline onların!” (Bakara 2/79). Onlar, ilâhî kelamı kendi heva ve heveslerine uydurmak suretiyle değiştirmiş, batıl inanışlarını, uydurma teorilerini ve felsefelerini ona eklemiş ve bunları Allah'ın dini diye halka yutturmaya çalışmışlardır (Mevdûdî, 1991: I, 89).

Bu din adamlarının tipik karakterlerinden biri de, ilâhî hakikatleri bildikleri halde gizlemeleri, halk arasında yaygın olan kötü

davranış ve geleneklere ses çıkarmamaları, halkın cehaletinden istifade ederek aslında üzücü olan bu durumu kendi kötü duruşları için fırsata çevirmeleridir (Mevdûdî, 1991: I, 138). Yüce Allah onların bu davranışlarını şiddetle kınamış, onları azap edeceğini beyan etmiştir: “Allah’ın indirdiği kitaptan bir şey gizleyip, onu birkaç paraya satanlar var ya, işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey koymuyorlar. Kıyamet günü Allah ne onlara konuşacak ve ne de onları temizleyecektir. Onlar için acı bir azap vardır” (Bakara 2/174).

Din adamlarına yönelik bu kınamalar, öncelikle Yahudi ve Hristiyan din adamlarını hedef almıştır. Fakat Kur’an’ın evrensel mesajı, bildikleri halde hakikati gizleyerek onun karşılığında dünya menfaatini sağlayan bütün din adamları için de geçerlidir (Râzî, 1981: V, 28; Kutüb, 2003: I, 150). Bazı din adamları da nassa dayanmayan fetvalar verme, bir takım rüşvet ve hediyeler almak suretiyle insanlara çeşitli vaatlerde bulunma, ölüm veya evlenme gibi bazı sosyal faaliyetlere yönelik paralı tören ve düzenlemeler icat etme gibi değişik yollardan halkın mallarını zimmetlerine geçirerek onları dinden soğutmuş ve Allah’ın yolundan alıkoymuşlardır (Tâberî, 1988: XIV, 216; Mevdûdî, 1991: II, 224). Kur’an’da şöyle buyrulur: “Ey inananlar, hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve (insanları) Allah yolundan çevirirler” (Tevbe 9/34).

Din adamlarının, temsil ettikleri dinin temel prensiplerine hakiki manada inanıp itaat etmeleri, kendilerini dinin sahibi değil, müntesibi olarak görmeleri gerekmektedir. Böyle davranmamaları halinde, kendilerini dinin sahibi gibi görebilir, dinlerini dünyevi menfaatlere tebdil edebilirler. Böylece Kur’an’ın haklı eleştirilerine maruz kalmış olurlar.

Sonuç

Kur’an, evrensel mesajıyla bütün insanları muhatap kabul etmiştir. Farklı dinlerden, kavimlerden, kültürlerden bahsetmiş olsa da hedefi ve muhatabı bütün insanlıktır. Yüce Allah’ın gönderdiği peygamberlerin ortak hedefi, toplumda tevhit inancını yerleştirmek ve kul ile Allah arasındaki aracılığı kaldırmaktır. Ancak din adamları tarafından hassasiyetle korunması gereken tevhit inancı, tarihi süreçte onların eliyle tahrif edilmiştir. Dini tekelinde bulundurduğunu iddia eden bu kimseler, ilâhî kelâmı tahrif etmiş ve peygamberlere karşı gelmişlerdir. Onlar, nefsanî arzularına ve dünyevî menfaatlerine göre hareket etmeleri sebebiyle Kur’an’da şiddetle eleştirilmişlerdir. Yüce Allah’ın gönderdiği kelâmın hakikatini, dünya menfaati karşılığında saklayan, inkâr eden, değiştiren, gereğini yerine getirmeyenlerin

Cenâb-ı Hakk'ın azabına uğrayacakları Kur'an'da açıkça ifade edilmiştir.

Din adamlarının asli görevlerinden biri, ilâhî emirleri tebliğ manasına gelen, iyilikleri emretme, kötülüklerden sakındırma vazifesidir. Onlar üstlendikleri bu vazifelerini layıkıyla yerine getirmedikleri için toplumun bozulmasına sebep olmuşlardır. Yine din adamlarının toplumsal bütünlüğü sağlayan hak, hukuk, adalet, eşitlik ve takva gibi temel değerleri savunmaları gerekirken, bunların yerine veya bunlarla birlikte ayrıştırmayı çağrıştıran seçkincilik, Allah adına otoriterlik, ırk, renk, soy ve ülke gibi değerleri öne sürmeleri, meseleyi çözmekten çok karmaşaya götürmüştür. Yüce Allah, insanların ırkçılık ve ayrımcılıkta bulunmamaları için, tüm insanların aynı soydan geldiğine dikkat çekmiştir. İnsanların milletlere ve soylara ayrılmış olmalarının cinsiyet, ırk, renk gibi farklılıkları kabul etmeleri, birbirlerinin haklarını tanımaları, insanlar arasındaki üstünlüğün de ancak takvada olduğu bildirilmiştir.

Kur'an'da, Yüce Allah'ın dinini istismar ederek haksız kazanç elde eden, din adına insanları sömürenler, hele de bunu sahip olduğu dini bilgiyi kullanarak yapanlar müteaddit ayetlerde uyarılmışlardır. Din adamları, verdikleri çeşitli din hizmetleri ve fetvalar karşılığında maddi menfaatler sağlamışlardır. Zenginleri ve ileri gelenleri kayırmak ve çeşitli cezalardan kurtarmak için dini hükümleri tahrif etmişlerdir. Din adamlarının, temsil ettikleri dinin temel prensiplerine gerçek manada ve gereği gibi inanıp itaat etmeleri, kendilerini dinin sahibi değil, müntesibi olarak görmeleri hem onların hem dinin hayrına olacaktır.

Kaynakça

- Akseki, A. H. (ts). *İslâm Dini*. Ankara: Gaye Matbaası.
- Âlûsî, Ş. (ts). *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-'azîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arâbî.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. (1992). *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. (1993). *Mu'cemu't-Tâ'rifât*. el-Miñşâvî, M. S. (Thk.). Kahire: Dâru'l-Fazîlet.
- Çantay, H. B. (1993). *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul: Rîsale Yayınları.
- Çelebi, İ. (2001). *Kâhin. DİA. İçinde*. (Cilt. XVII, ss. 171–172). Ankara: TDV Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. (1981). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Elmalılı, M. H. Y. (2014). *Hak Dini Kur'an Dili*. Karaçam, İ., Işık, E., Bolelli, N., Yücel, A. (Sad.). İstanbul: Azim Dağıtım.
- Esed, M. (1999). *Kur'an Mesajı*. Cahit, K., Ertürk, A. (Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. (ts). *Tehzîbü'l-lüga*. Hârûn, A. (Thk.). Kahire: Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme.
- Firûzâbâdî, Ebû Tâhîr Muhammed b. Ya'kûb. (2008). *Kâmûsü'l-Muhît*. Kahire: Dârü'l-Hadîs.
- Harman, Ö. F. (2001). Kâhin. DİA. İçinde. (Cilt. XVII, ss. 170-171). Ankara: TDV Yayınları.
- Heyet. (2012). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*. Ankara: DİB Yayınları.
- İbn Aşûr, Muhammed b. Tâhîr. (1984). *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dârü't-Tunusiyye.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. (2001). *Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Muhammed, Abdusselâm Abdüşşâfî. (Thk.). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. (2001). *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. Mehdî, Abdurrezzâk. (Thk.). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'Arâbiyye.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâîl. (1994). *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'azîm*. Riyâd: Mektebetu Dârü's-Selâm.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Kazvînî. (1992). *Sünenü İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed. (ts). *Lisânü'l-'Arâb*. Beyrut: Dârü Sadr.
- İzutsu, T. (ts). *Kur'an'da Allah ve İnsan*. Ateş, S. (Çev.). Ankara: Kevser Yayınları.
- Karlı, İ. H. (2010). *Kutsal Kitaplara Göre din Adamları*. Ankara: TDVY.
- Kâsımî, M. C. (2003). *Mehâsinü't-te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr. (1985). *Câmî' li Ahkâmî'l-Kur'an*. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle.
- Kutûb, S. (2003). *Fî Zilâli'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü's-Şuruk.
- Kuzgun, Ş. (1997). Hâmân. DİA. İçinde. (Cilt. XV, ss. 436-437). Ankara: TDV Yayınları.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. (ts). *en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsîrû'l-Mâverdî*. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm. (Thk.). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. (1991). *Tefhîmu'l-Kur'an*. Heyet. (Trc.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ. (2001). *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*. Osmanoğlu, M. (Çev.). İstanbul: Özgün Yayınları.
- Moşe Farsî. (2020). *Tora ve Aftara*. İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Râğîb İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. (ts). *Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü'l-Marife.
- Râzî, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer. (1981). *Tefsîru'l-Kebîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- Reşîd Rızâ, M. (ts). *Tefsîrü'l-Menâr*. Lübnan: Dârü'l-Marife.
- Sâbûnî, M. Ali. (ts). *Safvetü't-Tefâsîr*. Kahire: Dârü'l-Hadîs.
- Sâ'dî, Abdurrahman b. Nasır. (2000). *Tefsîrü'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekr. (2003). *Durrü'l-Mensûr fi Tefsîri'l-Me'sûr*. Kahire: Merkezü Dirâseti'l-Arâbiyye.
- Tâberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. (1988). *Câmîu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra. (1992). *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtazâ Muhammed Huseynî Vastî. (ts). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. (1987). *Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*. Beyrut: Dârü'l-Kitabü'l-'Arâbî.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Amaç ve Kapsam

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi. Yılda 4 sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.

- Derginin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca, Rusça ve Farsça gibi dillerde yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

- Dergide, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş veya eş zamanlı olarak başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.

- Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce bildiri kitapçığında veya başka bir dergide yayımlanmamışsa yayın kurulu tarafından değerlendirmeye alınabilir. Her ne sebeple olursa bildiri kitapçığında ya da başka bir yayın organında yayımlanan yazılar yayımlanmaz. Yayın kurulu üyeleri ve editöryal ekip, gönderilen yazıların daha önce başka bir yayın organında yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Söz konusu durumun etik sorumluluğu makale yazar veya yazarlarına aittir.

Araştırma Bütünlüğü ve Yazar Sorumlulukları

-Farklı disiplinlerin ve yayın biçimlerinin farklı normlara sahip olduğunu kabul etmekle birlikte dergimize gönderilen makalelerde bir takım şartlar aramaktayız. Bunlar:

- * Araştırma uygulamasında titizlik, dürüstlük ve mükemmellik,
- * Araştırmadaki tüm katılımcılara ve konulara özen ve saygı,
- * Şeffaflık ve açık iletişim,
- * Araştırma yöntemi,
- * Konu bütünlüğü,
- * Bilimsel özgünlük,
- * Bilim alanı ile ilgili terim bilgisi kullanımındaki hakimiyet,
- * Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- * Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- * Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- * Alanına katkı sağlama,
- * Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik ve akıcılık,

-Ayrıca yazarlar aşağıda yer alan hususları kabul etmiş olurlar:

- * Yazarlar derginin yayın politikasına, etik ve yazım kurallarına uymakla yükümlüdürler.
- * Yazarlar yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler. Bu bağlamda yazar veya yazarlar, kendisine yapılan önerileri kabul etmezse söz konusu makale reddedilecektir.
- * Ortak yazarlı makalelerde, diğer yazarlara ulaşılamaması durumunda sorumlu yazar bütün sorumluluğu kabul etmiş sayılır.
- * Dergimizde yayımlanmış makalelerin diğer çalışmalarda kullanılması, sadece atıf verilmesi halinde mümkündür.
- * Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına sahiptir.
- * Yayımlanması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayımlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- * Yayımlanan makaleler için yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez. Ayrıca yazardan/yazarlardan makale başvuru ücreti ve yayın ücreti alınmaz.
- * Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip doğabilecek herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.
- * ULAKBİM TR Dizin kuralları gereği makalelerde yer alan tüm yazarların ORCID numaralarının makalenin son şekline eklenerek gönderilmesi gerekmektedir.

Makale Gönderme

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <http://www.yyusbedergisi.com/> veya <http://dergipark.gov.tr/yyusbed> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen makale dosyasında yazarın/yazarların kimliğini belli eden bilgiler bulunmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

- Makalenin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru

olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu yazarların her birinden telif hakkı talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

- Dergiye gönderilen makale, daha önce sempozyum/kongrede sunulan bir bildiri ise veya tezden üretilmişse bu durum çalışmada mutlaka belirtilmelidir.

Editöryal Süreç

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak objektif, bağımsız yayın politikasına önem vermekteyiz. Dergiye gönderilen makaleler ilk olarak dergi editörleri tarafından ön incelemeden geçirilir. Bu aşamadan sonra editörler ve Yayın Kurulu tarafından makalenin, derginin yayın ilkelerine uygunluğu incelenir ve uygun görülenler alan editörlerine atanır. Bunun yanında dergi yayın ilkelerine uymayan makaleler kesinlikle reddedilir. Alan editörleri makaleleri alana katkısı yönünden inceler ve uygun görürlerse makaleleri hakeme gönderirler.

- Editör(ler) makalelerin uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazarın/yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu gibi etkenleri değil, derginin yayın politikasını ve bilimsel hassasiyeti göz önünde bulundurur. Ayrıca editör(ler) aşağıdaki hususlardan sorumludur:

* Okuyucu ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret edilmelidir.

* Dergiyi sürekli geliştirmeye çalışılmalıdır.

* Akademik ilkelerin bütünlüğünü korumaya özen gösterilmelidir.

* Gerekliğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekme konularında inisiyatif alınmalıdır.

* Yazarlara her konuda rehberlik edilmelidir.

* Dergideki hakem değerlendirmelerinin adil, tarafsız ve zamanında yapılması sağlanmaya çalışılmalıdır.

Hakem Süreci

- Hakem süreci, yayınlarımızın standartlarını korumak için kritik öneme sahiptir. Dergi olarak çift taraflı kör hakemlik prensibine bağlı olmakla beraber;

* Tüm yayınlarımıza titiz, adil ve etkili hakem değerlendirmesini kolaylaştırmak için destek sağlamayı hedefliyoruz,

* Editörlerimizi ve hakemlerimizi hakemlik ile ilgili en iyi uygulama yönergelerine aşına olmaları ve bunlara uygun davranmaları için teşvik etmeyi amaçlıyoruz.

- Gizliliğin değerlendirme sürecinin bir parçası olması ilkesi ile hakem değerlendirme sürecinde yazarların ve hakemlerin gizliliğini korumak için uzlaşmaz bir ilke ile hareket ediyoruz. Bu bağlamda, hakemler ve yazar (lar) birbirlerini asla tanımazlar.- Ayrıca hakem sürecinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmektedir:

* Hakemler gizlilik politikasına göre çalışırlar. Ulaştıkları bilgi ve değerlendirme sonuçlarını yazar dâhil üçüncü kişilerle paylaşamazlar.

* Hakemler dergi yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, adil ve yapıcı olmak üzere çalışırlar.

* Hakemler, yazarlara önerilerde bulunarak hataların giderilmesine yardımcı olurlar.

* Hakemlerin kendilerine gönderilen makaleleri belirtilen sürede değerlendirememeleri durumları varsa/ veya kendilerine iletilen yazılarda kendilerini yetersiz hissetmelerini gerektiren bir durum söz konusu ise bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.

- Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makalenin üçüncü bir hakeme gönderilmesi dergi editörlüğünün tasarrufundadır.

- Makaleyi değerlendirmeleri için hakemlere verilen süre 20 gündür. Ancak bu süre zarfında değerlendirmeyi tamamlamayan hakemlere 10 gün ek süre verilir. Ön incelemesi yapıp editör, yayın kurulu, alan editörü ve hakem süreci aşamalarından geçen bir makalenin değerlendirme süreci yaklaşık 6-8 hafta sürebilir.

- Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.

- Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadır. Kabul etmedikleri herhangi bir sorun varsa, gerekçelerine itiraz etme hakları vardır.

İntihal Politikası

İntihal, yazarların çalışmalarında birisinin ifadelerini, keşiflerini veya düşüncelerini izinsiz veya referans vermeden, etik ve akademik bütünlüğü ihlal ederek kullanma şeklidir.

- Dergimiz, intihal olduğunu kabul etme konusunda aşağıda sıralanan temel ilkelere uyar:

* Başka bir kişinin çalışmasını kaynak gösterilmeksizin kelimesi kelimesine alıntılanmak,

* Kelimelerin bazılarını veya sırasını değiştirerek başka bir kişinin çalışmasını yeniden yorumlamak,

* Birinin fikirlerini referans vermeden kullanma. (Referanssız yeniden yazma)

* Çevrimiçi kaynaklardan kaynak gösterilmeksizin kesme ve yapıştırma,

* Birisinin yazılarını kendi çalışmalarının bir parçası olarak kullanmak.

- Yayınlarımızın hiçbirinde intihallere müsamaha gösterilmez ve kontrol etme hakkımızı da saklı tutarız. Bu bağlamda dergimize gönderilen makaleler intihal tespit programı olan *iThenticate* ile taranmaktadır. Benzerlik oranının yüksek çıkması durumunda makale reddedilir. Kabul edilen makaleler raporuyla birlikte hakemlere sunulmaktadır. Makaleler için %20 ve üzeri benzerlik oranları kabul edilmemektedir.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editöre başvurarak veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek intihal şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

Mükerrer Yayın

- Bir eser veya bir eserin önemli bölümleri, eserin yazar veya yazarları tarafından birden çok kez yayımlandığında, gereksiz yayın veya "kendiliğinden intihal" meydana gelir. Bu durum aynı veya farklı bir dilde olabilir. Tekrar Yayın / Duplication / oklu Yayın / Bilimsel Yanıltma, suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kurulu'na göre duplikasyon, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayınlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayınlanışsa bunun dışındaki yayınlar duplikasyon sayılır. Bu bağlamda editöryal ekip ve yayın kurulu olarak duplikasyona karşı olduğumuzu açıkça belirtiriz.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editörle iletişime geçerek veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek yinelenen veya gereksiz yayın şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

İnsan veya Hayvanlar zerinde Araştırma

- İnsanları veya hayvanları kapsayan araştırmalar ilgili etik kurul(lar) tarafından onaylanmalıdır. Makaleler uluslararası etik ve yasal standartlara uygun olmalıdır. Ayrıca yazarların, insan katılımcılarının gizlilik haklarına saygı duymasını ve dergimize makale

göndermeden önce yayınlamak için gerekli her türlü izni almaları gerekmektedir.

Açık Erişim Politikası

- Dergimiz açık erişimi desteklemektedir. Açık erişim politikası gereğince, dergi sayıları ve makaleler derginin web sayfasında yer alır ve makalelerin tam metinlerine pdf dosyası olarak erişilebilir. Yayımlanmış makalelerin kişisel web sayfası ya da kurumsal arşivlerde saklanmalarına engel herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Çeşitli Hususlar

- Derginin her sayısı için belirlenen makale sayısı en fazla 20'dir (özel sayılarda bu rakam farklılık gösterebilir). Genel prensip olarak, yayınlanmasına karar verilen makaleler geliş tarihine göre derginin ilgili sayısına kabul edilir. Söz konusu sayı için makale sayısının 20'yi aşması durumunda, sayıyı aşan makaleler bir sonraki sayıya devredilir. Ancak yayına kabul edilen tüm makaleler içinden, konusu itibarıyla özgün olması dikkate alınarak ilgili sayıya dâhil edilecek makaleleri seçme hakkı editörlere aittir. Ayrıca makalelerin dergideki sıralaması da editörlerin tasarrufundadır.

- Bir sayıda, aynı yazara ait en fazla bir tane makale yayımlanabilir.

- Bir takvim yılı içerisinde, aynı yazara ait en fazla iki tane makale yayımlanabilir.

- Burada belirtilmeyen hususlar için karar yetkisi, dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yazım Kuralları

-Yayımlanmak üzere Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen makalelerin başında Türkçe "Öz" ve İngilizce "Abstract" mutlaka bulunmalıdır. Türkçe Öz, en az 150, en fazla 200 kelime ve tek paragraf olmalıdır. Öz içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özetin altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

-Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4 bin, en fazla 10 bin kelime olmalıdır.

-Makalede atıf sistemi olarak APA 6 kullanılmalıdır. Kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece gerekli durumlarda açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

-İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

-Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı, aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Boşluk	2,5 cm
Alt Boşluk	2,5 cm
Sol Boşluk	2,5 cm
Sağ Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

- Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

- Makale başlığı dâhil olmak üzere tüm alt başlıklar koyu ve başlıklardaki her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

- Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

- Arapça, Farsça veya Rusça dillerinde yazılan makaleler için Latince kaynakça verilmesi zorunludur.

Kaynakça Oluşturma

Tek Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

İpekten, H. (1990). *Nâ'ili Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Çok Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.

Çeviri Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Çevirmenin Soyadı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. (Çev.). Yayım Yeri: Yayın Evi.

Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Editörlü Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Ed.). (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Yayım Yeri: Yayın Evi.

Özbek, M. (Ed.). (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.

Editörlü Kitapta Bölüm

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Bölüm Başlığı. Editör Adı (Ed.), *Kitap Adı* içinde (sayfa aralığı). Yayım Yeri: Yayın Evi.

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Dergiden Tek Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Dergiden Çok Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. ve Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.

Elektronik Dergiden Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı). Erişim Adresi.

Kardaş, F. ve Tanhan F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV (I). Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Bildiri Başlığı. *Sempozyum/Kongre/Konferans Adı* Tam Metni içinde (sayfa aralığı).

Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta ve Aktüerya Kongresi* Tam Metni içinde (s. 1-9).

Yayımlanmamış Tez

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Tezin Başlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurum adı, Yer.

Ertuş, A. (2016). *Toplumcu Gerçekçi Türk Şiirinde Kadın İmgesi (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ansiklopediler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Madde Başlığı. Ansiklopedi Adı içinde. (Cilt, sayfa aralığı). Yer.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* içinde. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Sözlükler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Sözlük Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam-Webster's.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute

Publishing Principles and Writing Rules

Purpose and Scope

- Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences Institute is an international refereed journal. It is published 4 times a year (March, June, September, December).

- The journal's publication language is Turkish, but articles written in languages such as English, Arabic, German, French, Russian and Persian are also accepted. Acceptance of articles written outside these languages is subject to the decision of the Editorial Board.

- The journal publishes the original scientific studies related to all fields of social sciences. The articles submitted to the journal must not have been previously published in another publication, have not been accepted for publication or have not been sent to another journal simultaneously.

-The papers presented in scientific meetings can be evaluated by the editorial board if they have not been previously published in the proceedings booklet or in another journal. For whatever reason, articles published in the leaflet or any other publications are not published. Editorial board members and the editorial team are not obliged to investigate whether the submitted articles have been previously published in other media. The ethical responsibility of the situation in question belongs to the author or authors of the article.

Research Integrity and Author Responsibilities

- Although we accept that different disciplines and publication formats have different norms with each other, we demand some conditions in the articles sent to our journal. These are:

* Meticulousness, honesty, and perfection in research practice,
* Paying attention and respect to all participants and subjects in the research,

* Transparency and open communication,

* Research method,

* Subject integrity,

* Scientific originality,

*Dominance in the use of term information related to the field of science,

* To see old and new investigations on the subject,

* Eligibility and adequacy in the resources used,

- * To make an evaluation and reach to a result,
- * Contribution of the article to the field,
- * Language domination/understandability and fluency,
- In addition, the authors accept the following rules:
 - * The authors are obliged to comply with the journal's publication policy, ethics and writing rules.
 - * The authors should agree to make the necessary corrections during the publishing process in line with the recommendations of the editors and reviewers. In this context, if the author or authors do not accept the suggestions made to him, the article in question will be rejected.
 - * In articles with co-authors, if the other authors cannot be reached, the responsible author is deemed to have accepted all the responsibility.
 - * It is possible to be used the articles published in our journal in other studies only when cited.
 - * Journal of Social Sciences Institute of Van Yüzüncü Yıl University has the right to make corrections, to publish or not to publish the articles.
 - * The copyright of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences for publication is transferred to the journal. These articles may not be published, reproduced and used without reference, without permission from the journal management.
 - * No fee is paid to the author / authors for published articles. In addition, article application fees and publication fees are not collected from the author/ authors.
 - * The legal, scientific and ethical responsibility of the articles published in the journal belongs to the author/authors. Editorial Board and the editorial team do not accept any legal obligations that may arise.
 - * As per ULAKBİM rules; all authors in the articles must send the articles by adding their ORCID numbers to the final form of the article.

Submitting an Article

- The authors who want to submit an article to Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute Journal should upload their articles to the system by subscribing to <http://www.yyusbedergisi.com/> or <http://dergipark.gov.tr/yyusbed>. In the system, the author/authors and the information about the article should be fully included. However, since the article was sent to the referees through the system, the information that indicates the identity of the author/authors should not be included in the article file uploaded to the system. After the referee

process of the article is completed, information about the author/authors will be taken from the system and added to the article.

- Submitting the article to the website of Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences is accepted as an application for its publication and the evaluation process of the article is started. In articles with multiple authors, the Editorial Board does not request copyright from each of the authors, since it is accepted that the authors transfer their copyrights to the author who uploaded the article to the system. The responsibility for this matter belongs to the author who uploaded the article to the system.

- If the article sent to the journal is an announcement previously presented at any symposium/congress or if it was produced from the thesis, this must be stated in the study

Editorial Process

- As Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences, we attach importance to objective, independent publication policy. Articles submitted to the journal are first reviewed by journal editors. After this stage, the editors and the Editorial Board in accordance with the journal's editorial principles, then they appoint the articles to the appropriate editors of the field. In addition, articles that do not comply with journal publishing principles are strictly rejected. The editor of the field examines the articles in terms of their contribution to the field and if they deem appropriate, they sent the articles to the referee.

- when deciding on the compatibility and printability of the articles, the editor (s) consider the journal's publication policy and scientific sensitivity, not the factors such as the author's / author's race, gender, belief, and nationality.

In addition, the editor (s) is responsible for:

* Efforts should be made to meet the needs of readers and writers.

* It should be tried to improve the magazine continuously.

* Care should be taken to protect the integrity of academic principles.

* If necessary, initiative should be taken for corrections, explanations, and withdrawal.

* Authors should be guided in all matters.

* The referee reviews in the journal should be tried to be made fair, impartial and timely.

Referee Process

- The referee process is critical to maintaining the standards of our broadcasts. Although we adhere to the principle of double-sided blind review as a journal;

- * We aim to provide supports for all our publications to facilitate rigorous, fair and effective referee evaluation,

- * We aim to encourage our editors and referees to become familiar with and act in accordance with the best practice guidelines regarding refereeing.

- With the principle that confidentiality is the part of evaluation process, we act with an uncompromising principle to protect the confidentiality of the authors and referees during the referee evaluation process. In this context, referees and author (s) never know each other.

- In addition, the following points are taken into consideration during the referee process:

- * Referees work according to the privacy policy. They cannot share the information and evaluation results they have reached with third parties, including the author.

- * Referees work to be impartial, fair and constructive according to journal publication policy and writing rules.

- * Referees help to correct mistakes by making suggestions to the authors.

- * If the referees are unable to evaluate the articles sent to them within the specified period, or if there is a situation requiring them to feel inadequate in the articles sent to them, they should inform the editors.

- Articles that receive two positive reports as a result of the referee evaluation are entitled to be published. If one of the referee reports is positive and the other is negative, sending the article to a third referee is at the disposal of the journal editor.

- The time given to the referees to evaluate the article is 20 days. However, referees who do not complete the evaluation during this period are given an additional 10 days. The evaluation process of an article that has been pre-examined and passed through the editor, editorial board, field editor and referee process stages can take approximately 6-8 weeks.

- Articles that receive negative reports from the referees are not published and returned to their author (s).

- The authors have to take into consideration the criticisms, suggestions and requests of correction of the referees and Editorial Board. If there are any issues they disagree with, they have the right to appeal with their justifications.

Plagiarism Policy

- Plagiarism is the way that the writers use in their works someone's expressions, discoveries or thoughts without permission or giving the reference, violating ethical and academic integrity.

- Our journal complies with the following basic principles about accepting plagiarism:

* To quote the work of another person as word-by-word, without reference.

* Reinterpreting another person's work by changing some words or word order,

* Using someone's ideas without giving reference
(Paraphrasing without reference)

* Cutting and pasting without showing sources from online sources,

* To use someone's writing as a part of his or her own work.

- Plagiarism is not tolerated in any of our publications and we reserve the right to control it. In this context, the articles sent to our journal are scanned with iThenticate, a plagiarism detection program. If the similarity rate is high, the article is rejected. Accepted articles are presented to the referees together with their report. For articles, similarity rates of 20% and above are not accepted.

- We expect our readers, referees, and editors to raise their suspicion of plagiarism by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

Repeat Release

- When a work or important part of work is published more than once by the author or authors of the work, unnecessary publication or "spontaneous plagiarism" occurs. This may occur in the same or a different language. Republishing / Duplication / Multicasting / Scientific Deception is a crime. According to TÜBİTAK Editorial Ethics Committee, duplication is to send or publish the same research results in more than one journal for publication. If an article has been previously evaluated and published, other publications are considered duplication. In this context, as the editorial team and editorial board, we clearly state that we are against duplication.

- We expect our readers, referees, and editors to raise suspicions of duplicate or unnecessary publications by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr.

Research on People or Animals

- Researches involving human beings or animals should be approved by the relevant ethics committee (s). Articles must comply with international ethical and legal standards. In addition, the authors must respect the privacy rights of human participants and obtain all necessary permissions to publish them before submitting articles to our journal.

Open Access Policy

- Our journal supports open access. In accordance with the open access policy, journal issues and articles are published on the website of the journal, and the full text of the articles can be accessed as a PDF file. There are no restrictions on the publication of published articles on personal web pages or corporate archives.

Miscellaneous

- The number of articles determined for each issue of the journal is a maximum of 20 (in special issue, this figure may differ). As a general principle, the articles that are decided to be published are accepted according to the relevant issue of the journal according to the date of arrival. If the number of articles exceeds 20 for the relevant issue, exceeding the number of articles is transferred to the next issue. However, among all the articles accepted for publication, considering the originality of the subject, the editors have the right to choose the articles to be included in the relevant issue. In addition, the ranking of the articles in the journal is at the disposal of the editors.

- A maximum of one article by the same author can be published.

- A maximum of two articles from the same author can be published in a calendar year.

-The decision authority for the matters not mentioned here belongs to the Editorial Board.

Writing rules

- "Öz" in Turkish and "Abstract" in English should be at the beginning of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences for publication. Turkish Abstract should be a minimum of 150 and a maximum of 200 words and a single paragraph. In essence, source, figure, chart, etc. elements should not be included. Keywords consisting of at least 3 and at most 6 words should be given under the abstract.

-The article sent to the journal should be a minimum of 4,000 words and a maximum of 10,000 words, including Öz, abstract, citations, references and supplements.

- APA 6 should be used as a citation system in the article. Footnotes should never be used in the source representation. Only in necessary cases, footnotes should be used for explanations and footnotes should be numbered.

- In terms of spelling and punctuation, the current Spelling Guide of the Turkish Language Institute should be taken aside, except for the mandatory situations required by the text.

- Articles uploaded to the journal system should be prepared in Microsoft Word program and edited in accordance with the following values:

Paper Size	A4 Vertical
Top Margin	2,5 cm
Bottom Margin	2,5 cm
Left Margin	2,5 cm
Right Margin	2,5 cm
Font	Times New Roman
Font Style	Normal
Font Size (Title and Text)	11
Font Size (Abstracts)	10
Font Size (Footnote)	9
Table-Graphic	10
Paragraph Space	First 6 nk, Then 0 nk
Line Space	Single (1)

- In the case of using a font that is not available in the Microsoft Word program, the font file along with the article should be uploaded to the system.

- Articles should not include details such as page number, header, and footer.

- All subtitles, including the article title, should be bold and only the first letter of each word in the titles should be capitalized.

- The bibliography must be available at the end of the article. The sources used should be listed alphabetically by author surnames.

- For articles written in Arabic, Persian or Russian languages, the Latin bibliography is mandatory.

Creating Bibliography

Single-Author Book

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Dîvânî*. Ankara: Akçağ.

Multiple Author Books

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Economic Policy*. İstanbul: Remzi Publishing.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *Turkish Literature in the Second Constitutional Monarchy Period*. Ankara: Akçağ.

Translated Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Translator's Surname, Initial of Translator's Name. (Transl.) Publication Place: Publisher.

Ferguson, N. (2009). *The Ascent of Money: The Financial History of the World*. Pala, B. (Transl.). İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

Edited Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of the Chapter. Editor's Name (Ed.), *Title of Book* within (page range). Publication Place: Publisher.

Kejanlıoğlu, B. (2005). The Concept of Public Place in Media Studies. Meral Özbek (Ed.), *Public Place* within (p. 689-713). İstanbul: Hil.

Single Author Article from a Journal

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Journal Name*, Volume (Issue), Page Range.

Özerhan, Y. (2016). A Review on the Measurement Basis in the Local Financial Reporting Framework Draft. *The World of Accounting Science*, 18 (2), 307-336.

Journal Articles by Multiple Authors

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Page Range.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. and Bolat, İ. (2017). Evaluation of Participation Banks' Performance with an Integrated System Resulting From AHP and GIA Technique: Turkey Sample. *Pamukkale Eurasia Journal of Socio-Economic Studies*, 4(2), 54-69.

Article from Electronic Magazine

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Accessed Address.

Kardas, F. and Tanhan F. (2018). An Investigation of Post-Traumatic Stress, Post-Traumatic Growth and Hopelessness Levels of University Students Experienced Van Earthquake. *YYÜ Education Faculty Journal*, XV (I). Accessed: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Symposium / Congress / Conference / Presentation

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Presentation. *Symposium / Conference / Conference Name* Full Text (page range).

Bülbül, S.E. and Baykal, K.B. (2017). Evaluation of Turkish Insurance Sector in Non-life Branches by Using Gray Relational Analysis Method. *3rd National Insurance and Actuarial Congress* Full Text (pp. 1-9).

Unpublished Thesis

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Thesis. (Unpublished Master/ Doctoral Thesis). Institution name, Location.

Ertuş, A. (2016). *Woman Image in Socialist Realistic Turkish Poetry (1960-1980)*. (Unpublished Doctoral Thesis). Van Yüzüncü Yıl University / Institute of Social Sciences, Van.

Encyclopedias

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Article. Name of Encyclopedia Within (Volume, page range). Location.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* Within. (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago, IL: Encyclopaedia Britannica.

Dictionaries

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Dictionary Name*. Place of Publication: Publisher.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11th Edition). Springfield, MA: Merriam-Webster's.